

કપાર

આવતી કાલનાં નાગરિકો ઘડતું આજનાં ઘરોનું માનીતું માસિક

મનના તરંગો - વિનોદર - શ્રી આનંદલ કેલામ

સંજી - રવિશંકર મહાશંકર રાવળ ન્ન સંપાદક - અયુભાઈ રાવલ

સળંગ અંક ૨૧૧ જુલાઈ '૪૧,

અવશેષ 'કુમાર'

પાછળનાં વર્ષની રહીશહી ફાઇલો અને છૂટક અંકો અત્યંત સંસ્તી કીમતે

ફાઇલો-વર્ષ ૬ તથા ૧૧ની: દરેકનાં રૂ. ૨-૦; વર્ષ ૧૦ અને ૧૨ની:

દરેકનાં રૂ. ૩-૦; વર્ષ ૧૭ની રૂ. ૮-૦ પોસ્ટેજ ૦-૪-૦

નીચે મુજબના છૂટક અંકો-દરેકની કીમત બે આના

નીચે જેના સળંગ આંક આપ્યા છે તે એકાદી રહીશહી અનિયમિત સંખ્યા રજીડમાં છે. તમારી કાર્ડમાં ખૂટતો કોઈ આંક એમાં છે? તો શોધીને મેળવી લો. અથવા તમને મનમનના કોઈ પણ આંક મંગાવી તેની ફાઇલો બંધાવી લેશો તો જે રકમચ અને સંખ્યાન સાલિયતો અમોલ્યો સંગ્રહ તમને સરવાળાં મળી રહેશે: ૩૭, ૪૩, ૪૪, ૪૫, ૪૬, ૪૮, ૪૮, ૧૦, ૧૩, ૧૪, ૧૬, ૧૭, ૧૮, ૭૧, ૭૨, ૬૧ ૬૬, ૧૦૮, ૧૧૧, ૧૨૦, ૧૨૧, ૧૩૨, ૧૩૩, ૧૩૪, ૧૩૫, ૧૩૬, ૧૩૭, ૧૩૮, ૧૩૯, ૧૪૫, ૧૪૬, ૧૪૭, ૧૪૮, ૧૪૯, ૧૫૦, ૧૫૯.

જેના નીચે હાટી ફાટી છે તે સળંગ અંકો છે, એટલે, એ ખરીદનારને નણ્ણી કીમતે આર, ૭ કે વધુ માસનું સળંગ વાચન મળી શકે છે, જેઓ આખી ફાઇલો ન વાંચાવી શકે તેમ હોય તેમણે આ લાભ જતો કરવા એવો નથી.

II. ફાઇલો ગાંધી આંખ્યાલિનાની સમજવાની છે. III. કીમત તદ્દન સારી (પોસ્ટેજવગરની) છે. IV. અર્થ આંક દીઠ એક પૈસા પ્રમાણે વધુ મળીને સાથે જ નાણાં મોકલવાં. V. અભરેશના પ્રાંતોએ આંક દીઠ અરધો આનો અને પરદેશના આદ્યોએ આંક દીઠ હોદ આના જેમે મોકલવું. VI. વી. પી. કરવામાં આવશે નહિ; પોસ્ટની ટિકિટો અગર મનીઓર્ડર કે પોસ્ટ ઓર્ડર દ્વારા નાણાં અગાઉથી જ મોકલવાં.

એક અને અદ્વિતીય

II. અનંતનામી કળા દિદમાં-અરકે વગતબરમાં 'એકમેવાદ્વિતીયમ' છે. એનું જ 'એક અને અદ્વિતીય' એ એ કળા ઉપરનું આ પ્રકાશન III. એ 'એક' ન છે, કેમકે શુદ્ધતાના આપમાં આજ લગીમાં એ પહેલુ પ્રકાશન છે; એ 'અદ્વિતીય' છે, કેમકે વિગતમાં, વિવેચનમાં, વિવિધતામાં, કે વિપુલતામાં દિદનાં પ્રકાશનોમાંથી કોઈ એની તોલે આવતું નથી. IV. શ્રી રવિચંદ્ર રાવળ જેવાને હાથે લખાએલા પરિચય-લેખનારું આ પુસ્તક, ૬ ચિદ્રંગી મિત્રો, ૧૬ પાનાં ભરીને અસંખ્ય આલેખનો તથા ફોટોગ્રાફો, અને લખાણને પણ પાને પાને અનંતાનાં શોભનોનાં રેખાંકનોથી ભરપૂર છે. V. દેદ રૂપિયાની કિંમતમાં આટલી પ્રચર સામગ્રી આજ લગી કોઈ પણ પ્રકાશને આપી નથી. એ જ મુજબની એ જ કિંમતમાં હિંદી આવૃત્તિ પણ છે.

કુમાર કાર્યાલય - ૧૪૫૪ - રાયપુર - અમદાવાદ

પાલની ટિકિટો પર દેશદેશના નકશા (મી હરિલાલ બેદરના સંગ્રહમાંથી) (૩૪) ટાળી બાનુથી અનુક્રમે : ઇકવાડોરની-ટાપુઓવાળી, કીછની-ટાપુઓવાળી, વાટોરના નક્શાવાળી; ન્યુકેલેન્ડસેન્ટની, યુનાઇટેડ રજેક્સના નક્શાવાળી એ
 1ની ચૌર મેઈલની, બોક્ષીવિયાની, સાલ્વાડોરની દક્ષિણ અમેરિકાના નક્શાવાળી
 આફ્રેન્ડિનાના પ્રભસત્તાકની, બોક્ષીવિયાની.

ક્રેડોઆફી હરીફાઈનું પરિણામ : ઉપર
 ટાળી બાનુથી અનુક્રમે : 'ગિરનારી વેતરો'-
 મનુ પટેલ (સાંખેજ-મહેમદાવાદ) બીજી ઈનામ; 'ખેડોડી'-જીમન મેવાડા. (કલોલ) ત્રીજા નામ; વિરમલ
 દેવો'-મનુ પટેલ (સાંખેજ-મહેમદાવાદ) ત્રીજા નામ; 'માછીજીવન'-ચંદુભાઈ ભટ્ટ (અમદાવાદ) ત્રીજી ઈનામ.

ગુફકેટ આગળ

નિર્માતા : શ્રી અબદુલ ફાતમ

નિર્માતાશ્રી સંમતિપૂર્વક આગળ ગુફકેટ નામનો પુસ્તક છે ત્યાં બુદ્ધ જન્મવાને વર્ણવ્યા પડી હતી. આ પુસ્તકને અનુનિર્દેશન એટલું જ નહીં કે રીકાર્ડે પણ ત્યાં ધ્યાનની હિમ્મત થાય. ૧૯૪૨ની બાબત આગળનાં પૃષ્ઠોએ પણ એ રજાલની રમણીવતી પ્રેરણા આપે છે. શ્રી કલ્યાણી દેવલાલેખનશ્રીઓ આ એક સુદેશન નમો છે.

પારખાં

અણૂવીંધ્યાં મોતી રૂપાળાં
 વીંધ્યે એનાં પારખાં...છ.
 વગર વિધાયાં મનડાં રૂડાં
 વીંધ્યે એનાં પારખાં...છ.

કૂલસેજે રહી અમી અરે ઉર
 કાંટા વાગ્યે પારખાં...છ.
 કારે તેને સો કારે, પણ
 ડ્રમે કાયે પારખાં...છ.

ગળીગળીને ગાળે એ તો
 રેતી જેવા બાણીએ...છ.
 ગળીગળીને ઇંદુ યાતાં
 માટી એ પરમાણીએ...છ.

રેતી ગળી બીબંને ગાળે
 ઇંટ ઇમારત બાંધતી...છ.
 મનની માટી ઇંટ થઇને
 લૂટ્યાં તેને સાંધતી...છ.

અહલાદ પારેખ

કેળવણી અને દેશની હાલની હાલત

● આજે આપણે ૨૫૪ જેઠ શાળાએ છીએ કે જીવનની બધી પ્રવૃત્તિઓ ઉપર, જીવનના બધા આકરો અને આશાઓ ઉપર અને ભાવી સમાજ તેમજ રાજ્યના બંધારણ ઉપર યુરોપમાં ભગેલા વિશ્વજીકે થેરો અંધાર છવસની ઢીધા છે. રાષ્ટ્રોનાં પદ્ધતિ કઈ તરફ ચૂકશે એ જાણવાને આજે કોઈમાં શક્તિ કે કલ્પના દેખાતાં નથી. જરૂરિયાતોમાં કાપકાપ કરી, ખૂણ કરકસારૂંક સંગ્રહ અને સંચય કરતા જઈ આ કરોડોની કાળ પસાર કરી જવો જેઠએ એટલું તો દરેક જણને સ્વીકાર્યા વિના છૂટકો નથી. પણ કોઈ એ જેઠે શક્ય નથી કે કઈ હદે આપણે આટલું પડશે ત્યાં કઈ હદે આપણાં સાધનો અને શક્તિનું દેવાણું ભજેર કરતું પડશે ?

પરદેશી માણનાં વેપારીઓને ધંધાશરીઓ મેંધવારીના ભાવે પણ વેચાણ ને શોધા ડરતાંડરતાં ચાલુ રાખે છે. કારખાનાંવાળા અને ધંધાવાળા જેઠે શક્યા છે કે પરદેશનાં સાધનો ખૂદી નવ્ય કે પૂર્ણ પડતાં મટકે એટલે આપણી કમજબતી છે. પણ આપણા દેશનાં બહુતરનાં દેવાળાં ક્યારનાં વધારાં પડી ગયાં છે, છતાં તેની પાછળ થતા અર્થમાં, નિશાળોની ચોપડાઓમાં કે શિક્ષણની મુદતમાં કઈ કરકસર કે સરતાપણુ લાવવાની લાવના આપણા સંસ્કારી અને સુરક્ષિત જનોનાં પ્રક્ટી જણાતી નથી.

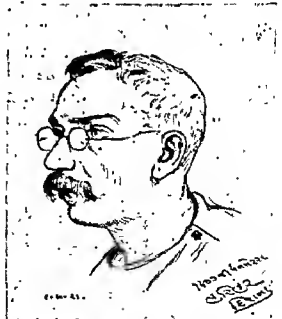
કામળોની મેંધવારીએ છાપાંવાળા પર અંકુશ આપ્યા છે, પણ દીણકમાંડ પ્રલનાં બાળકોની નોટજીકોના અને પાકંચ પુરતકોના ચોકડા વધતા જ નવ્ય છે. આજે કેટલાં જે એવા પ્રતીણુ ધંધાશરીઓ, શિક્ષકો અને અભવદારો હયાત હશે કે એઓ ભોંપાંચ પુરતકો અને રહેતોડની મદદથી એવું સાર જ્ઞાન મેળવી શક્યા છે કે તેમની પાસે આવેલા આજના નમૂનેદાર દિગ્ગી ધરાવનારાઓ થીમા અને માફેજ જણાતા હોય છે. ચોડાં સાધનોથી પણ મનની શક્તિઓને પાછી વ્યવહાર તાલીમ આપવાની કરોડોમાં આજની કેળવણી લગભગ નિષ્ફળ નીવડી છે. શ્રી. દપડાં, પુરતકોના અર્થે ને જદગીને અંરધો બાગ ખેંચી જવાર એ કળવણી ને દેશની આર્થિક હાલત સાથે થી રીતે બંધબેસતી ગણી શકાય એની ચર્ચા કે ફરિયાદ સંગમજ કે વિચારવાની શિક્ષણનિષ્ણાતોને કુરસદ નથી દેખાતી.

ચોક પછી ચોક સાળાઓ અને હાઇસ્કૂલોને સુનિવ-

સિંહીની ચંકીમાં પોતાનાં દબરો વિદ્યાર્થીઓને વ્યવસ્થિત રીતે ચોરતી જેઠને આવતા યુગની બચંકર ઝાંખી કર-નારને હેળક જ લાગે. કોઈકોઈ દેકણેથી લશ્કરી શિસ્ત અને અમ તેમજ સેવાદળની ચોજનાઓના સુર સંમ-ળાય છે; પણ એ બધું કેટલું મોડી વયે અને ચોડી ગરજ સારનાર છે ? તે ચોક વખત આખા દેશને આજના કરતાં વે વધારે મેંધવારી, વધારે બેકારી અને વધારે ભલિમ જમાનાં જોવાને નિશ્ચિત લાસતો હોય તો આજની શિક્ષણપ્રણાલી ત્રણ કે પાંચ વર્ષ માટે શો ઘાટ વિચારી રહી છે એ પ્રશ્ન ટુરત રજૂ કરવા એવો નથી કું ? દરેક દરેક વિદ્યાર્થીએ એટલી મુદતમાં પોતાની ભત માટે, પોતાનાં આશ્રયકાતા કે વાડીઓ માટે ને પોતાના દેશ માટે સંસ્કણ, સેવા અને સદકાર આપવા, રવાબ્ય અને ઉદ્યોગવેદ્યા નિભાવવા શી તેયારી કરવી પડશે તેના વિચારો ને જરૂરદાર આદિઓને દરેક સાળા અને સંસ્થાએ કપાડવા જ જેઠએ.

૨૫. હરિહર 'દિવાના'

૨૬. હાજમદરમદે 'વીસમી સતી' માસિકની શરૂ-આત કરીને ગુજરાતના સાહિત્યિક પત્રકારત્વનું એકાંગીઃ

પણ દૂર કરી તેને વિશાળ આમર્થ્યના સંપર્કમાં મૂક્યું. તેમણે ઉચ્ચ ટિચીધારી વિદ્યાના સાક્ષરોની કક્ષામાં જોમ જન-સમાજને પરિચય કરાવ્યો તેમ જ, અનુભવે ને ધંધાના બળે વર્તમાનપત્રો ને રંગભૂમિ કપર જે કલેશીક વ્યક્તિઓએ પોતાની યુદ્ધિ અને શક્તિના ચમકારથી ધણું વર્ષો સુધી ગુજરે પાચકો અને રસિકોને આકર્ષણ કરી કાવ્ય, સાહિત્ય અને કળાના રસો દેલાવ્યા હતા તે વ્યક્તિઓની કૃતિઓનો આસ્વાદ અને પરિચય પણ કરાવ્યો. એવી વ્યક્તિઓમાં જ. હરિદાસભાઈનું નામ ધણું જાણીતું થયું હતું. તેમનામાં વિવિધ શક્તિઓ હતી. તેઓ કપરાંત સામયિકોમાં લેખન, નાટ્યલેખન અને રંગભૂમિ કપર નટદાર્ય એમ અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓમાં નામ કાઠનાર એ બાદ ગિતોના નજરે એક ભોળા, દિલસોજ, નિરાડળી, વફાદાર સર્જન હતા.

દિવાના તરીકેનું પાત્ર તેમણે જાણીતું ત્યારથી તેમણે 'દિવાના' સંજ્ઞા લેખક તરીકે વાપરવા માંડી હતી. એમની નાટ્યલેખનની શક્તિ 'બોલતો, કાગળ' નામના નાટકમાં સફળપણે આલિષ્ઠ્ય ધઈ હતી અને જનતાએ પણ તેને દિલથી વધાવી લઈ સંપૂર્ણ ન્યાય આપ્યો હતો. નાટકનાં પાત્રોના સંવાદ કડ્ડે દોલીએ ગઝલના બંધારણની યંત્રિ-ઓમાં ગુજરાતી નાટકમાં ઉતારનાર તે પ્રથમ હતા.

૨. મ. રા.

૨૪. પ્રો. ત્રિવેદીનું સ્મારક

પૂનામાં ગુજરાતને જીવંત રાખનાર મહાગુજરાતી સ્વ. પ્રો. જી. પી. ત્રિવેદીના સ્મારક તરીકે, પૂનામાં 'પ્રો. જી. પી. ત્રિવેદી સ્મારક સંસ્થા' નામનું એક ગઝન ઊઠ્યું હતી તેમાં ગુજરાતી બંધુસમાજનું પ્રવૃત્તિસભ્ય, સંસ્થાજીવ અને એ શહે-રમાં દૂક સમય માટે રહેલા ઈચ્છનાર ગુજરાતીઓ માટે નિવાસસ્થાનનો સમાવેશ કરવાની એક યોજના બહાર પડી છે. તેમાં યથાશક્તિ ફાળો આપવા ઈચ્છનારે તેના કોષાધ્યક્ષ શેઠશ્રી ગોવર્ધનદાસ વિદ્યુલદાસ સાંકળેલેને ૨૨૦, સ્વિચાર પેક, પૂના-૨ એ સરનામે મોકલી આપવા વિનંતિ યથા છે.

ઔદ્યોગિક તથા સાંપ્રિક શિક્ષણની યોજના

યુદ્ધસંસ્મરન-તથા દાકૃષ્ટીઓનાં કારખાનાંઓમાં કામ કરી શકે તેવા યુવાનોને તાલીમ આપવાની ઔદ્યોગિક તથા સાંપ્રિક શિક્ષણની એક યોજના કરવામાં આવી છે. તે માટે ગુજરાતમાં નીચેનાં રમણો રાખવામાં આવ્યાં છે: (૧) ગવર્નમેન્ટ ઈન્ડસ્ટ્રિયલ વર્કશોપ, અમદાવાદ; (૨) યોગનસાલ નગીનદાસ ઈન્ડસ્ટ્રિયલ સેન્ટર, આંબાવાડી, અમદાવાદ; (૩) આર.સી. ટેકનિકલ સેન્ટર, અમદાવાદ; (૪) પારસી ટેકનિકલ એન્ડ ઈન્ડસ્ટ્રિયલ ઈન્સ્ટિટ્યુટ, સુરત; (૫) એફ. એસ. પારેખ ટેકનિકલ ઈન્સ્ટિટ્યુટ, સુરત; (૬) શ્રી. બી. એન્ડ સી. આઈ. રેલ્વેવર્કશોપ, દાહોદ; (૭) ક્લાબવન, વડોદરા.

વિચિત્ર કલ્પના (અનુ. ૫. ૨૩૬ થયો) વ્યાખ્યા એને બંને આવડતી ન હોય; પણ એક ઉદાત્ત હેતુ માટે એ સડો હોતો એટલું તો નિર્વિવાદ હતું. એવો કુદ-મનરક સવાલ પડી એના અસ્પષ્ટ પણ ઉદાત્ત હેતુની અવહેલના કરવી એમાં ઔચિત્ય ન હતું. એનો મૂલ્ય-વાએત્રો ચહેરો જોઈ મેં એની મનપૂર્વક માંડી માગી. કાકવાર આવા ઉદારચરિત મહાભાગોનાં અંતર-માંની કલ્પનાસૃષ્ટિ અને બદારની સત્યસૃષ્ટિ એ એમાં જમીન-આકાશ જેટલું અંતર પડે છે; અને પછી આ ધીરોદાત્ત ધ્યેયવાદી પુરુષોનાં આયુર્નીટકની અર્થત હૃદયવિદારક શોકકથા બની જાય છે. ઉપર મેં જેની વાત કરી એ જુવાન ચિરે જ કહ્યું. પરંતુ માલની દુકાન આગળ સત્યાગ્રહ કરવાથી તેમજ સ્વદેશી માલનાં વખાણ કરવાથી આપણી માતૃભૂમિ સ્વતંત્ર થશે એવી દુર્દમ્ય આશાથી એણે જાતની પરવા કરી વગર કામ કર્યું. પણ પછી એના ધ્યાનમાં એ વાત આવી કે એના અને એના જેવા હજારો ભાવના-પ્રધાન જુવાનોનાં અતુલ સ્વર્થત્યાગોને પૂરેપૂરો લાભ ઉઠાવી સ્વદેશી મૂડીદારો વધારે પૈસાદાર બન્યા હતા; પણ એનો પ્રિય દેશ તો ત્યાં હતો ત્યાં જ રહી હતો. પોતાનું સુખસ્વમ આમ એની દષ્ટિ સમક્ષ નાશ પામતું જોઈ એ જુવાનના દુઃખોનો પાર રહી નહિ.

સને કોઈ કહેશે, કે આવી જાતની કોષપણ અ-સ્પષ્ટ પણ ઉદાત્ત કલ્પનાથી જોવાન થયું, એટલું જ નહિ પણ એ કલ્પના ખાતર પ્રાણ હોખી દેવા તૈયાર થયું, એ પણ મૂર્ખાઈ નહિ તો શું? દશે, કદાચ; એ મૂર્ખાઈ દશે. હું ના નથી પાડતો એની, પણ આવાં જુદાંબેલોં અથવા જુલમગરનાં સુખસ્વમો જોવાની દષ્ટિ જ ન હોવાથી નિર્દોશી સુખમય થાય એના કરતાં બહેનર છે કે, બંને એવાં દિવ્ય સુખસ્વમોને નાશ પામતાં જોતાં આપણા જીવનની હોળી લઈ જાય. મને તો એ જ ગમશે. કોષપણ ઉદાત્ત સ્વરસૃષ્ટિ આખા આગળ ખરી કરવી અને પછી એ ખાતર પ્રાણ કુર્યાન કરવા સિદ્ધ થયું એવા મનુષ્યસ્વભાવના ચમત્કારિક વૈશિષ્ટ્ય માટે મારા મનમાં નિરંતર આદર છે. પછી એ વૃત્તિ બંને મૂર્ખાઈ હોય કે ક્ષા-પણ. માણસની માણસાઈની અને માનવી જીવનની પ્રગતિની દૃષ્ટી, મને લાગે છે, આજ વૈશિષ્ટ્યમાં છે. (મસદી કપરથી અનુવાદ) વસંત જોષી

ત્રીસ વર્ષ સુધી એક મહારાજ્ય પર એકેયકે રાજ્ય કરનાર અને

૧૮૫૭ના જાન્યુઆરીની ૨૭માએ જર્મનીના પાટરી ફ્રંકર ફ્રેડરિક વિલિયમને ત્યાં ઇંગ્લંડની રાજકુમારી વિક્ટોરિયાથી એક તેજસ્વી શાગકનો જન્મ થયો. દાદા ને રૂઆબદાર સ્વભાવની માતા અને વિવિધ-જ્ઞાનજિજ્ઞાસુ ઉદારમતવાદી પિતાનો મહત્તાંદી, રાજ-શાખી અને 'મનધાતુ' કરનારો એ પુત્ર એવો દિવ્ય-અગ્નિયો નીકળ્યો કે જોગણીસમી અને વીસમી સદીના સંધિકાળનાં ત્રીસ વર્ષ દરમિયાન યુરોપના રાજવંશો ને રાજપુરુષોમાં તેણે જુદી જ શેઠ પાડી અને યુરોપના ઇતિહાસના પઞ્ચદામાં તે મોટે ભાગે ભજતી ગયો.

માતૃપિતાએ તો એને મધ્યમવર્ણનું શિક્ષણ આપી પ્રજાની સંમત કક્ષાએ ઉછેરવાનું વિચાર્યું હતું અને તે માટે તેને કાસેલની જિન્ટરશિપ શાળામાં મૂક્યો હતો. પણ દીકરો જુદા જ મનોવ્યાપાર સેવતો હતો. એના જન્મકાળની પૂર્વેની જ પેઢીમાં દરજ્જા ગિરમાઈ જર્મન રાષ્ટ્રનું પુનર્વિધાન કર્યું હતું, અને એ સોપંડી રાષ્ટ્રપુરુષે પ્રજામાં ગ્રેરેલી અંશિમતનો જુવાળ દેશમાં અડ્યો

હતો. ઔદિગિક અને ક્રાન્સ પર એ કાળમાં મેળવેલી મહાન હતોરો અને ગિરમાઈને દાથે રચાતું દેશનું નવ-ધરતર પ્રજાને જે ગૌરવવર્ધુ રોમાંચ, કરાવતો તેની અસરથી આ તેજસ્વી રાજકુમાર કેમ વંચિત રહી શકે !

કાસેલની શાળામાં તેને એવી સંગીન કેળવણી મળી અને એવો ઔદિક વિકાસ થયો, જે જીવન આણું તેને ઉપકારક થયાં. ત્યાંની છેલ્લી પરીક્ષા ૧૮૭૭માં પાસ કરી જ્યેક માસ લરકરી તાલીમ માટે ગાળા તે યાન યુનિવર્સિટીમાં કાપડા અને રાજકારણનું રાન લેવા ગયો. પણ ત્યાં અભ્યાસ કે અધ્યાપકો જેડે તેને મનમેળ થયો નહિ, એટલે ત્યાં બે વર્ષ ગાળી ફરી પાણું પોરટકામમાં લરકરી શિક્ષણ માટે તે ગયો; અહીં પણ કુદરતી રાજવહીવટના અભ્યાસની તેને માટે જંગવાઈ કરવામાં આવેલી, પણ તેનું ચિત્ત એ વિષયોમાં એટલું નહિ. લરકરીઓ જેડે રહેવાથી પુશિયન ઉમરાવો અને લરકરી સેનાનાયકોમાં પ્રચલિત વિચારોની જ અભ્રમ અહીં તેના મન પર મોટે ભાગે પડી. અને જે અદ્ય અને આદરથી અહીં જધા તેની જેડે વર્તતા તે તેના રાજશક્તી અને રૂઝેચિછ સ્વભાવને ગાદુ રાયક નીવડ્યું.

૧૮૮૧ના ફેબ્રુઆરીમાં જર્મનીના જ એક પ્રાંતની રાજકુમારી ઓગસ્ટા વિક્ટોરિયા જેડે તેનું લગ્ન થયું. સાદાઈને ધાર્મિક સંસ્કારમાં શીઝરેલી એ રાજકુમારી ગાદુ જીંદી પ્રતિભાવાળી ન હતી, પણ વિલિયમને તે ભક્તિ; ગ્રેમથી આદતી. તેનાથી એને છ પુત્રને એક પુત્રી થયાં.

તેના દાદા વિલિયમ પહેલાના મૃત્યુ પછી તેનો પિતા ફ્રેડરિક ગાદીએ આવ્યો, પણ દૂકે મુદતમાં જ તે અવસાન પામ્યાથી ૧૮૮૧ના જૂનની ૧૫મીએ કંસર વિલિયમ ખીજ તરીડે તે શહેનશાહ થયો. રાજકીય મહત્ત્વકાંક્ષાથી ભર્યોભર્યો ત્રીસ વરસનો એ તેજસ્વી જુવાન અનેક શક્યતાઓથી ભરેલા જર્મની જેવા ઘડતા આવતા રાષ્ટ્રનો મુરસેચાલક બન્યો. તે તીવ્ર જુદિનો હતો અને ત્વરાથી જધી વરતુઓ પ્રદણ કરી ચકતો. પણ જીંદે પહે એ ત્વરા અને તત્વરાટને લીધે એનો-સ્વભાવ એટલો-ચંચલ બની ગયો હતો કે કોઈ પણ પ્રજાના જીડાણમાં જિતરાની સ્થિરતા કે ધીરજ રાખવી તેને આકરી પડતી. ભાષા અને વાણી પર તેનો અચ્છો કાળું હતો અને ખ્યાનગી વાર્તાલાપ કે જાહેર ભાષણમાં સંભળનારને મુઘ્ય કરી દેતો.

બીજાં ત્રેવીસ વર્ષ લગી કેવળ અંધકારમાં રહી વિરક્ત શાંતિથી
જગતના અંધાવાતો નીરખનાર સત્રાટ

કેસર

જે શબ્દ 'સીકર' ઉપરથી થએલું 'શહેનશાહ' માટેનું જર્મન રૂપ છે.

બહુ જ યોદ્ધા યુદ્ધપ્રિયનોનાં નામ હિંદને ગામડે ગામડે
જાણીતાં હશે. એવાં યોદ્ધાંક નામોમાં જર્મનીના કેસરનું
એક ગણાય. એના જ દેશવાસી હિટલરની પેઠે, એ પુરુષ
આજથી ૨૫ વર્ષ ઉપર ગામડે ગામડે ગતાતો હતો. કારણ
હવાનું છે: હિટલરની પેઠે એણે પણ આજથી એક પેઢી
ઉપર યુદ્ધપ્રિય અને જગતને યુદ્ધની આંધીએ ચડાવ્યું હતું.

૧૯૧૮ના અંતબાગમાં દેશ છેડીને તે હોલેન્ડ નાકે
ત્યાંથી ગયે મહિંદને એનું મૃત્યુ થયું ત્યાં સુધી, એ દેશના
હૂન ગામમાં એકાંતમાં એ રહ્યો. ખરેખર, એ એકાંત હતું.
જગતમાં અને પોતાના દેશમાં પણ જે સતત નવાજની
થયા જ કરતો હતો, તે કરાવિષે તેણે બહેરમાં એકે ઉદ્ઘાર
—અર્થનો કે શોકનો, આશ્ચર્યનો કે ક્રોધનો, ચિંતાનો કે
દુઃખનો—કાઢ્યો નથી. નિઃશબ્દ કામ કામ અને કામ
(અને કેવી ઉશ્ચ્છાલરીરી તે તથા ઉત્સાહ અને ઉજાળાબેર!)
કરનાર માણસે આંખ એક પેઢી સુધી, જીવજાલીને બેસવું,
અને તે પણ જગતના ઇતિહાસની એક અંતિ બારે કટા-
હટીની પળે, એ એક તપ જ કહેવાય. આ તપ કરનાર કેસર
તેના પૂર્વના જીવનથી જુદો જ તરી આવે છે.

એને માથે યુદ્ધપ્રિય મહાયુદ્ધ પેટાજાનો આક્રેષ હતો;
પણ એ આક્રેષ તો આજ ઇતિહાસે ઘોઈ કાઢ્યો છે.
મહાસનું 'હિંદુ' પત્ર કહે છે તેમ 'હવે બધા જ ઇતિહાસ-
કારો રવીંદર છે કે ગયું મહાયુદ્ધ મહાન રાજ્યોની

હરીફાઈમાંથી નીપજ્યું હતું, ૧૮૭૦ની સાતમાં જર્મનીએ
પોતાની એકતા સાધી ફ્રાન્સને હરાવ્યું ત્યારે એ જીત્યાન
અને એમમયું હતું. તેના ઔદ્યોગિક વિકાસથી વધતી તે
વધનારી પ્રજા દરિયાપારનાં સંરચાનોમાં બહાર નીકળવાનું
બારે શોધતી હતી. ફ્રાન્સ બેર લેવા આફ્રિકામાં પોતાનો
પગારો વધારવા તત્તરણ હતું. રશિયા બૃહદ્ધમાં જવા
માટે ઈટલિયનની સામુદ્રધુનીનો કબજો શોધવું હતું બિટન,
આ બધી મહત્વાકાંક્ષાઓમાં પોતાની સુધિયતિને ધમકા
રહેલી બેઠું હતું. જેમાંથી ઉઠે સઘઈ સળગી એ જે સામ-
સામેની બધી પક્ષ-ગોઠવણી અને શૂંઘ સંતલસો. તેની
પૂર્વભૂમિકા ઉપર વર્ણવેલી રીતિ હતી.

એણે આજના જર્મની કે હિટલર અથવા એનાં કામેને
નીતિરીતિ વિષે એક અક્ષર મોંમાંથી કાઢ્યો નથી. એક
જમાનામાં મહાયુદ્ધ જેવા મોટા નાટકના મુખ્ય પાત્રે તેના જ
આજના નાટક વિષે કાંઈ જ ન બોલ્યું એ મૌનમાં પણ ભારે
તિતિક્ષા રહેલી છે. એ પણ સાદું જ દેવ ગણાય કે આ
યુદ્ધનો અંત લેવા તે ન રહ્યો અને વેળાસર અર્ધોથી
પરવારી મેળો. છાપાં જણાવે છે કે નિકટનાં સમાવેશકા
વચ્ચે શાંતિથી તેણે જીવ મૂક્યો. યુદ્ધનો મોકો ને આજ
ને હોત તે આ માણસનું મરણ જગતનીશી પર વધારે
પ્રમાણમાં ચડત. જે એકાંત જીવન તે શુભરતો હતો
તેને અનુરૂપ જ મરણ તેને લાધું. (શિક્ષણ અને સાહિત્ય)

પણ ઘણીવાર ગાંઠેર લાપણોમાં શ્રીતાઓની પ્રશંસા
અને અંતરના ઉમળકાથી પ્રેરાઈ તે ધાર્યો હતો વધારે-
પડતું મોટી નાખતો જે રાજકાજમાં એને નડતું.

પોતાના શરેનશાહપદને તે હૃશ્વરનિયુક્ત ગણતો, ને
એ પટે પોતાની પ્રજા પ્રત્યેની ફરજને જાનવવામાં હૃશ્વર
જરૂર નિગેદગાન રહે એવી અચળ શ્રદ્ધા ધરાવતો.
તે માથે એ શરેનશાહપદનું તેને અરમાન પણ હતું.

એ ગાદીએ આવ્યા ત્યારે જર્મનીનો રાષ્ટ્રસદા
અને એના દાદા વિવિધમ પહેલાનો જીવનબંધો માર્ગ-
દર્શક શોખંડી-રાજપુરુષ ગિરમાર્કે આન્સેનરના સત્તા-
રથાને હતો. પોતે પાટલી હતો તે દરમ્યાન ગિરમાર્કની
શક્તિ ને સેવાની ઘણી વાર તેણે પ્રશંસા કરેલી; પણ

એના જેવો સત્તાકાંક્ષી ને ચંચળ મનનો તેવડની તરણ
રાજની ગાદીએ આવ્યા પછીએક મ્યાનમાં એ તત્તવાર
સમાવી મુરકેવડતી. જેણે જર્મન રાષ્ટ્રનું નિર્માણ કરીને
પૂરી એક પેઢી સુધી તેનું તંત્ર ચલાવ્યું હતું એ ગિરમાર્કે
જેવો વજ્રપુરુષ એક કિંગતા ને ગિતઅનુબતી રાજતીની
મનાસ્વિતાને તામે ઘાય એ સંભવિત ન હતું. અચ-
કામણે અનિવાર્ય હતી, અને તે ચાટ્યા કરતી.

એવામાં મુશ્મળવાદીઓ સામેના એક કાપદાને
ફરીથી ચાતુ કરવા ગાળતમાં કેસરે વિરોધ કર્યો અને
રાષ્ટ્રમંત્રણાઓમાં ગિરમાર્કેને આમંત્રણ આપવાનું અંધ
કર્ણ. ગિરમાર્કે ૪. ૧૮૫૦ના એક કાપદા અનુસાર
આન્સેનર તરીકે બધા પ્રધાનોને પોતાની દાગડી વિના

શહેનશાહ સાથે કોઈ પણ મેનશ્વા કરવાની મના કરી કેસરે આમાં પોતાની સત્તાનો લોપ થતો જોઈ એ જ્યોત્સનાકાવદો રદ કરવાનું કહેતાં ગિરમાઈ તેમ કચ્વા ના પાડી, એટલે કેસરે તેને રાજનામું આપવાનું કહેવડાવ્યું અને પરિણામે ૧૮૯૦ની ૧૮મી માર્ચે ગિરમાઈ રાજનામું આપ્યું.

ગિરમાઈના ગયા પછી સર્વ લગામ કેસરે પોતાને હાથ લીધી અને પોતાના આદર્શો અને આવડત મુજબ જર્મનીનું ઘડતર આરંભ્યું.

એક તરફ ફ્રાન્સ અને બીજી તરફ રશિયા, એમ બે જળવાન સત્તાઓની વચ્ચે પોતાનો દેશ આવેશો હોવાથી, અને ગિરમાઈ અર્પેલા યુનર્જીવન તથા પોતે આરંભેલા ઘડતરને પરિણામે જર્મન રાષ્ટ્રદેહનો થતો જતો ઉત્તરોત્તર વિકાસ અને મજબૂતી જોઈને સુરોપની સત્તાઓની આંખમાં જર્મની આકર્ષક આવતું જવાનું એમ લાગવાથી, એ ગંધાની સમતુલાએ જળવાન રહી શકાય તે માટે એણે સતત લશ્કરને વધારીને મજબૂત કરવા ઉપર યશ આપ્યા જ કહ્યું હતું, અને નૌકાકાશ્ત્રો પણ વધારીને જળવાન જનાવવા માંડ્યો હતો. એ ઉપરાંત બીજાં રાષ્ટ્રોની માફક પોતાના દેશના વેપારઉદ્યોગને માટે જળજો શોધવાની તેમજ રિયાપાર સંસ્થાનો સ્થાપવાની પ્રવૃત્તિ પણ તેણે મોખરે લીધી. ગિરમાઈના જ પ્રયત્નોમાંથી પ્રેરણા પીનાર ન મહત્ત્વાકાંક્ષી સત્રાટે ગિરમાઈ આદેશું પૂર્વ કરવાનો પોતાની શક્તિ અનુસાર જે પ્રયત્ન કર્યો તેનો જર્મનીના રાષ્ટ્રવિકાસમાં નાનો સૂતો ફાળો ન હતો.

૧૯૧૪નું મહાયુદ્ધ સળગાવ્યાનો તેના પરનો આરોપ તો હવે ઇતિહાસવેત્તાઓએ નાપાયાદાર કરાવ્યો છે. ૧૯૧૪ના જાન્યુઆરી ૨૮મીએ સેરાજેવો મુકામે ઑસ્ટ્રિયન પાટલી કુંવરનું ખૂન થયું. તેમજ સર્વિયાનો હાથ હોવાનું જણાવાથી ઑસ્ટ્રિયાએ તેની પાસે જે માંગણીઓ મુકેલી તે સંતોષાઈને એ વાતનો અંત આવે એમ કેસરેનો મૂળથી જ નિશ્ચય હતો. માત્ર આમાં રશિયા સર્વિયાનો પક્ષ લઈ વચ્ચે ફેંદી ન પડે એમ તેની ઈચ્છા હતી. પણ તેણે ધારેલું કે પોતાની માફક જાર પણ રાજશાહીમાં માનનારો હોવાથી એક રાજકુમારના પુત્રીઓની તરફેણ નહિ કરે. પણ તેના ખ્યાલમાં નહિ કે રશિયાનો અંતિમ નિર્ણય નજાળા ઝાંરના હાથમાં ન હતો. તેને કદવના થે ન હતી કે

આ કિસ્સામાંથી જળગત્યાપી યુદ્ધ સળગી બિહારો તે તો ત્યારે ઉત્તર જર્મનીમાં વાલ્ટિકની સફરે બપડી મથો હતો અને યુદ્ધની કાંઈ તૈયારીઓ પણ કરેલી ન હતી. ઑસ્ટ્રિયન માંગણીઓમાંની કેટલીકનો સંપૂર્ણ અને કેટલીકનો શરતી સ્વીકાર કરતો નરમ જવાબ સર્વિયાએ આપ્યા છતાં પણ ઑસ્ટ્રિયા મધ્યમ રહ્યું અને લશ્કર એકઠું કરવા માંડ્યું એ પણ તેને ગમ્યું ન હતું; અને તેથી જુલાઈની ૨૮મીએ તાણડતોળ પોતાની સફરેથી પાછા આવેને તેણે ઑસ્ટ્રિયાને ખમી જવાની તથા સર્વિયાને સમજાવવા માટે રશિયા જોડે સીધી વાટાઘાટ કરવાની સલાહ આપી. તેણે પોતે જારને પણ કેટલાક અંગત તાર મોકલીને સર્વિયાની મદદે લશ્કર એકઠું કરતાં અટકાવવા સમજાવ્યો. પણ આ દરમ્યાન ઝારે, ફ્રાન્સની સંપૂર્ણ મદદની ખાતરી તેને મળી ગઈ હોવાથી, જુલાઈની ૩૧મીએ લશ્કર એકઠું કરવાનું ફરમાવી દીધું હતું. આમ તેને માટે હવે યુદ્ધ અનિવાર્ય બન્યું. તે નિશ્ચય દેવવવાનાં જર્મનીનાં કહેણો જવાબ માંગવા મુજબ રશિયાએ ૧૨ કલાકમાં ન આપ્યો અને જર્મનીને રશિયા સામે યુદ્ધ પોદારનું પડ્યું, અને શાંતિને મરિના તેના બધા પ્રયત્નો નિષ્ફળ ગયા.

તે પછીની હકીકત તો જળખણીતી છે. યુદ્ધ અકેર થયા પછી એણે વર્ષ ૧૯૧૮ના આગરમાં ૨૫૯ બાસવા માંડ્યું કે પરિશિષ્ટિત હવે વિશ્વેતી બધ છે. એટલે તેના પ્રમુખપદ નીચે મથેલી કાઉન કાઉન્સિલે સુલેહની વાટાઘાટો અજાવવાનો નિર્ણય કર્યો. પરંતુ આ વખતે પણ તેના અગિયથી સ્વભાવને કારણે નિર્ણય એટલો મોટો થયો કે તે દરમ્યાન યુદ્ધની પરિશિષ્ટિત જર્મનીને માટે હવેલેણ ધઇ પડી. બીજી બાજુએ ગ્રામમાં અને વાસીનેન્ટમાં અસંતોષ વધતો ગયો તે ૧૯૧૮ના ઑક્ટોબરમાં તેને પ્રિન્સ મેક્સને ઇમ્પેરિયલ ચાન્સેલર નીમવો પડ્યો. આ પ્રકી જ્યારે પ્રેસિડેન્ટ વિલ્સને પોતાના હંદેરામાં ૨૫૯ દર્શાવ્યું કે સુલેહની વાટાઘાટમાં કેસર જ આડખાતી રૂપ છે, ત્યારે રીશ-ટાગની જાદુમતિ સાથે પ્રિન્સ મેક્સે શહેનશાહને ગાની-ત્યાગ કરવાનું જણાવ્યું. ૧૯૧૮ના નવેમ્બરમાં પ્રત્યક્ષ જળવો ફારી નીકળ્યો અને ગાદીત્યાગની અંકેશન તાત્કાલિક કરવાની જરૂર પડી. જેમાં કેસરે ફીલ કરતાં જુદા પ્રિન્સ મેક્સે હમી નવેમ્બરે જાહેરાત કરી દીધી.

આ વેળા કૈસર પશ્ચિમ રણાંગણ પર હતો. પોતાની ઇચ્છા વિરુદ્ધની આ જાહેરાતનો પ્રતિકાર કરવા હોત તો તેની પાસે બે માર્ગ હતા: પોતાની પાસેના જરૂરના બે ભાગ કરી અરધા વધારાને જર્મની મોકલી ગળવા દાખી દેવો; અગર લરકરને મોખરે મરણિયા ચઢીને છેવટ સુધી લડીને રણમાં સૂવું. પણ આ કાંઈ ન કરતાં તેણે લરકરમાંથી છૂપી વિદાય લઈ લીધી ને નવેમ્બરની ૧૦મીએ પોતાના દેશનો ત્યાગ કરી હોર્ન-ડોનો આશ્રય લીધો.

હોર્ન-ડોમાં તેને ઈર્નના કિલ્લામાં નવરકેદ રાખવામાં આવ્યો, જ્યાં તેણે કેવળ તદરથ, વિરંકત, નિરૂપદ જીવન ગાળવા માંડ્યું. સુમેલની વાટાઘાટો દરમિયાન એક દરબારે વારંવાર એવી લાવવામાં આવેલી કે મહાયુદ્ધ સળગાવવાને માટે અંગતરીતે તે જવાબદાર હોઈ તેના પર કામ ચલાવી સજા કરવી; પણ પાછળથી એ વિચાર પડતો મૂકવામાં આવ્યો,

‘ઈર્નમાંના’ તેના શાંતિવાસના આ લાંબા ગાળા દરમિયાન તેના જીવનનો બે કાંઈ એકમાત્ર મહત્વનો બનાવ બન્યો હોય તો તે દરમાઈન નામની એક નર્સની સંલગ્નતા જાણવી નામના નામજીન પત્રકારે યુરોપની વિખ્યાત વ્યક્તિઓની પોતે લીધેલી મુલાકાતો ‘ગ્લિમ્પ્સિસ ઓફ ધ ઈસ્ટ’ નામથી બહાર પાડી છે; તેમાંથી કૈસર સાથેની તેની મુલાકાત ક્રમાંકમાં આ નીચે આપી છે.

મને મુલાકાત આપવા માટે કૈસરે પોતે જ્યાં લા-કમાં ચીરતો ને વહેરતો એ છાપરીમાં બોલાવેલો. ચાર મોટી કરવતો ત્યાં હતી. સૌ સાથે હું પણ વેરણિયો ગયો. કૈસરનો જોડીદાર એક ડચ મજૂર હતો; મારો કેપ્ટન વાન દ્રુટન.

બે કલાકના પરિશ્રમ પછી અમે આ પીવા બેઠા. એણે મને પોતાને હાથે ફંગોળા એનો ફોટોગ્રાફ બેટ આપ્યો. ચિત્રકલામાં એને નાનપણથી જ રસ છે. મેં પૂછ્યું: ‘આપ નામદારની જિંદગીની ફિતમૂરી શા છે?’

‘ફિતમૂરી? મને મારા ધર્મસિવાય કશી ફિતમૂરી નથી. આપણે આપણામાં રહેલી બધી શક્તિ ખોદીખોદીને બહાર આણવી ને બંધી, જેથી જીવનસંપ્રવાયેના હસ્તર આપણાથી સંતુષ્ટ રહે. જિંદગીનો મારો અર્થ એવો છે.” ૧૯૧૪ના શિયાળામાં પૂર્વનો મોરચો સાચવતા હિંડનબુર્ગને મેં તેની સિદ્ધિ ગાળતમાં સલાહ પૂછતાં તેણે જવાબ આપેલો કે “સામે મોંએ લડવાનું હશે તો આપણે જીતીશું. આપણી એકેકની સામે જામે ગોઠવાશે, ત્રણત્રણ ગોઠવાશે તો મેં આપણે જીતીશું. ચત્તાર-

વિધવા રાજકુમારી સાથેનું લગ્ન. અવારનવાર જર્મનીથી મુલાકાતીઓ તેને મળવા આવતા; પણ તે ખાનગીમાં. જાહેરરીતે તે કદી બહાર આવ્યો નથી, કે જાહેરમાં કદી કાંઈ ઉદ્ગારો કાઢ્યા નથી. પોતાના ખાનગી અભ્યાસને કામોમાં રત રહીને તે જીવનના અંત સુધી શાંતિથી રહ્યો—એવી તિતિક્ષામય, અદ્ભુત શાંતિથી કે દુનિયા-બરમાં, તે પછીની આખી પચીસીમાં અનેક ક્ષિત્રપથસે યર્થ મઠ, તેનો દેશ પાયમાલીમાં પડ્યો ને તેમાંથી બેઠો થયો, તેની જ માફક બંગેલા તેના દેશના બીજા સત્તાકાંક્ષી માનવીએ જગતમાં બીજા મહાયુદ્ધને દાવા-નળ સળગાવ્યો, આમ છતાં, એ પચીસ વરસના બે તપના લાંબા સમય દરમિયાન એક પણ પ્રસંગ કે પરિસ્થિતિ પર તેણે દરેક સૂરખો ઉઘાડી નથી. પોતાના મનમાં મંથનોને મનમાં જ રાખી રાખીને, આ નીચેની તેની સાથેની મુલાકાતમાંના તેના ઉદ્ગારોમાં જણાવ્યા મુજબ, હસ્તરની છત્રાને વશવર્તીને પોતાનું શેપ જીવન તેણે ધાર્મિક જીવિતી પૂરું કર્યું.

(એન્સાઇક્લોપીડિયા બ્રિટાનિકામાંના લેખ પરથી તારવીને)

તો સામનો કંઈક મુરકેજ છે. પાંચનો તો મુરકેજ છે જ; અને છનો. પણ વાર, છતાં હું માફ જનતું કરીશ ને હસ્તરેલા હશે તો તેમને પાછા પાડીશ.

એ ધર્મ છે! ને અંતમાં તો અમારા એકે સામે વીસવાસ ગોઠવાયા હતા. છતાં અમે ટકી શકત, ને હસ્તરમાં પૂર્ણ શ્રદ્ધા મૂકી હોત તો. એને બદલે અમે માનવ તર્કમાં ને લપસણી દરબારેતોમાં, લપસી પડ્યા. અધૂરી શ્રદ્ધા એ અશ્રદ્ધાથી થે વધુ ભયંકર છે.

‘આપ નામદારનું એ જ દર્શિગિદુ રહ્યું છે?’ મેં પૂછ્યું.

‘હમેશનું. હસ્તરના આદે સાથે હું દર્શિગત થયો છું.

મેં અંતરાત્માના અવાજ પ્રત્યે જાણીને છને કદી કાંન બંધ નથી રાખ્યા. અંતરનો અવાજ એ હસ્તરનો અવાજ છે.”

‘ને આપ હસ્તરની ઇચ્છા અનુસાર વંતી હો તો તે આપને ગારી છાંડવાની સમ્મત શા સોંઝે કરે?’

હું એને સમજાવે ગદસે કસોટી ગણું છું, ને એટલે જ જાળની માફક મરી જવાને બદલે મેં નમ્રતાપૂર્વક માંડે નસીબ રીકારી લીધું છે. હસ્તરને ગમે તો મને પાછો ગાદીએ બેસાડે! એને ગમે તો આમ જ માફ

જીવન પૂરું થાય. અને એવાં ઘણાં કાષ્ટો છે જે કરવાની મને કુરસદ નહોતી મળતી, અને જે રાજસ્થાની જરા મેં ઓછો અગત્યનો નથી.”

‘ભૂતકાળની રમતિ આપને રંગ નથી ઉપજાવતી?’

‘ધૃષ્ટિ પોતાના એકનો એક ધ્રુવને કાંટાનો મુકટ પરેશવ્યા, તો પછી મારા જેવા નાશવંત નેરખવનશ્રીન માનવીને કુશોના મુકટનો શો લક્ષ છે? ધૃષ્ટિ કદાચ જ્ઞાપનાં મૂળ-શોની કાદી જગતને જાહેર કરવાનું કામ મારા હાથે નિમ્ને હોય, કારણ અત્યારે હું દિવસ રાતના મળી ધણી કમાડો એ અબ્યાસ પાછળ ગાળું છું. અહીં દુનિયાં મને મારો કાશ્વરની ને મારા વિચારોની સર્વેશ્વર સાથે મળે છે. મારા વિચારો પવનમાં ફોડતાં બી જેવા છે. એમાંનું એક બોજ પણ કોઈ ક્યદાપ બુદ્ધિ પર પડીને ફળશે તો હું મને કૃતાર્થ માનુંશી.’

‘આપ નામદાર સુખી છો?’ પૂછ્યા પછી મને થયું કે એ બહુ અંગત સવાલ હતો.

‘ધૃષ્ટિ મને ખૂબ સુખ આપ્યું છે. મારી જિંદગીમાં એ વાર એણે આશિષ પૂરી છે-એક વખત આગરના વિદ્યોદિયા આપીને, હમણાં હમીદન આપીને. એ અને પત્નીના પ્રેમે મારા જખમો ફરી નાશ્યા છે. મારા નેટથી ઊંચાઈએથી બહુ ઓછા માણસો પડ્યા હશે; છતાં, હું ફરીથી કહું છું કે મને તેનો સુહરૂ રંગ નથી. હું આ કમ ગામડાની સાંકડી સીમાઓમાં બંધાયેલો રહું કે દુનિયાના વિસ્તારમાં ફરી ક્યાં મેં મારી નજર પડે, હું મારા માટે નિર્માણ થતુ કાર્ય સંપૂર્ણ અધીન-તાપૂરકે જામવવા ઉત્કલ છું. આકી તો હું મેં મનુષ્ય છું ને મનુષ્યસુત્રન નિષ્ક્રમતાઓ મારામાં મેં એવરે.’

પછી અમે હમરી વાતો પર જીતયાં. એની રમજાતિ હવે જેની ને તેની જ રહી છે. એણે પોતે રહેનસાદપદે હતો ત્યારના પેટલાક રમજા અસંગે કલા ને અમે ખૂબ હસ્યા. આખર પડે એ દિવ બરીને ફરી શકે છે.

મેં એક વધુ પ્રશ્નની હિમત કરી નેત્રો: ‘આપ નામદારને જિંદગી કંઈ આગતમાં રસપ્રદ રહી છે?’

‘અનેક આગતમાં. મારી વાંતો વાંચવી મને મળે છે. મારી વાડીમાં કામ કરવાનું મને મળે છે. કહેવાતા રાજદારીઓની બુલોનું નિરીક્ષણ કરવું મને મળે છે. સાદું બોજન મને મળે છે. પુરાતત્વનો અભ્યાસ મને છે. મને ક્યારેક હદેશ થતો હોયેતો માન એ કે આજ કરતાં મોટા પ્રમાણમાં હું જર્મનીની સેવા નથી કરી શકેતો. એ સિવાય મને કંઈપણ સુખ છે, સંપૂર્ણ શાંતિ છે.’

તરણુ રાજસ્થાની કલાકાર અબ્દુલ કલામ

હિંદમાં અભિનવ સંસ્કૃતિનાં આદોષનોએ મારે તરફ પ્રતિભાસંપન્ન વ્યક્તિઓ અને સંસ્થાઓને જન્મ આપ્યો છે. મધ્યયુગનું રાજસ્થાન પણ આજે કાયાપત્ર ફરી રમ્યું છે અને તેનું કેપટ પ્રતીક ઉદયપુરનું વિશ્વમંદિર છે. આ સંસ્થાના પ્રાણાત્મા ડૉ. મોદનસિંહ મહેતા (વાર એટ લો) એક અગ્રગામી સુધારક અને પ્રગતિવાદી પુરુષ છે. રાજસ્થાનના શિક્ષણ-

જિલ્લોદ્યમી: (લીનોકટ: અબ્દુલ કલામ)

માં અભિનાયના ને નવપ્રાણનો મંચાર કરવા એ બગીચય પ્રયાસો કરી રહ્યા છે અને તેમના નવ પ્રયાસથી ગમે વધે અખિત ભારત શિક્ષણપરિષદ ઉદયપુરમાં ગણી હતી. ડૉ. મહેતા ૧૬૨૫માં સેવાસમિતિ બોયરકાઉટના કમિશનર હતા. તે વખતે નાનકડા કલામે તેનો ભુતકા- યાળો (cub pack)માં નામ નોંધાવ્યું હતું અને ત્યારથી એ પુરપતી હાથમાં તેણે પોતાની પ્રતિબા વિકસાવી છે. ઉદયપુરમાં વિદ્યાભવન ખૂલ્યું કે તરત તેમાં દાખલ થવાને પહેલી અરજી તેણે જ કરી હતી.

એ સંસ્થામાં માત્ર પુસ્તકિયા જ્ઞાન નથી અપાતું, પણ નાગરિકતા અને નાગરિક ઉત્તમનું સફળ શિક્ષણ અપાય છે. શ્રી કલામનો જન્મ ૧૯૨૪ની ૧૩મી માર્ચ થયો હતો. ૧૯૩૬ના જૂનમાં-શ્રી કલામે લાર્ડક્રોમ્બનો પ્રાર્થ પૂરો કર્યો. દરમિયાન તેણે કલા અને ક્રિયામાં પોતાની શક્તિ અને શોખનો પૂર્ણ પરચો ગતાવગો હતો, એટલે શાળાએ જ તેને વધુ અભ્યાસ માટે શાંતિ- નિકેતન જવા સૂચન કર્યું. કલામના પિતા ઉદયપુર રાજ્યના એક પોસ્ટલ અધિકારી છે અને તે પોતે શિક્ષકજાના સક્ષત તથા શોખીન છે, એટલે તેમનું પણ તેને પૂર્ણ પ્રોત્સાહન મળ્યું. ઇ. ૧૯૩૭માં તેણે શાંતિ- નિકેતનમાં શ્રી નંદયાજી પાસે રહી શિક્ષકજાના કીત- સર અભ્યાસ આદર્યો. ત્યાં તેને બીજી યજ્ઞી પ્રતિબા- શાળી વ્યક્તિઓનો પરિચય થયો, પણ આસ કરી શ્રી નંદયાજીની તેણે પૂર્ણ પ્રીતિ સંપાદન કરી છે અને તેમની પાસેથી કલામાં યજ્ઞી રહયો શ્રદાપૂર્વક ગેળગ્યાં છે. નાના તાના પ્રસંગો અને પાતચોતોતરી શ્રી નંદયાજી તરફેળમાં કલાની અલ્પ કામિ અને પ્રેરણા જમાડી શકે છે એથી જ યજ્ઞી ત્યાં આકર્ષાયા છે અને દિવની કલાના પદ્મ બદલ ગળ્યા છે.

પુસ્તકમાં નામ લખવાને બદલે પોતાની માવિશી કરાવવા માટે પશ્ચિમમાં એક મુંદર ચિત્ર તૈયાર કરાવી શાંતવાનો શિષ્યસમુદાયમાં રિખાજ છે, જેને 'બુકથ્રેટ' કહે છે, એમાં એ વ્યક્તિની ઉત્તમ ભાવનાઓ નિદેશનું સંચાલન હોય છે. એનું આ એક 'બુકથ્રેટ ડિઝાઇન' છે, જેમાં મુક્તિ, શાંતિ અને પ્રગતિની ભાવના નિદેશનાં કુદરતી તત્ત્વો હતાયે છે.

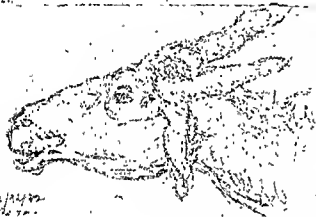
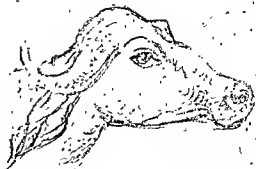
તેમની પ્રતિ કલામની શ્રદા અને ભાવના પ્રસંગ- નીય છે અને પોતે કલાના અભ્યાસમાં યજ્ઞી ઉચ્ચ શક્તિ ગેળગ્યા હતાં નમ્રપદ્મે ને પોતાનાં એક પ્રાથમિક ઉપાસક જ ગમે છે. દિવની કલાની એવા અને પ્રગતિ

ધરનો પરમાજમાં (લીનોકટ: અખદત કલામ)

શાંતિનિકેતનનું એક ભિવાસનુદ (લીનોકટ: અખદત કલામ)

૨૧. કલાકાર હરિવલ્લભી ચિત્રપોથીમાંથી
ઘોડાં પ્રાણીચિત્રો

કિંમતે મામૂલી પણ ઉપયોગે અણુભેદ, આપણો ઘરઘરનો ને નિરાદિનનો પરિચિત

કોલસો

અને તેની ખાણો

સ વારથી રાત સુધી આપણે રોજના વ્યવહારમાં ઘરમાં અને ગદાર ને લાખો મણુ કોલસો બાળીએ છીએ તેનું ઉત્પત્તિસ્થાન ક્યાં છે તથા તે કેટલી તકલિદથી મેળવાય છે તે જાણું છું ?

ચારકોલ

ઘરમાં બાળવાનો કોલસો બે પ્રકારનો હોય છે: ચારકોલ અને સૌફ્ટ કોક. તેમાં ચારકોલ એ લાકડાંમાંથી જનતા કોલસો છે. ગાદ નંગસો ને પાણું ખૂંદી નદીકિનારા કે જ્યાં બારે વરસાદ પડતો હોય ત્યાં તેનું ઉત્પત્તિસ્થાન છે. ત્યાં મોટાંમોટાં ઝાડોને તોડી પાડી તેને મોટા બકાઓમાં બાળે છે. લાકડાંની જ્વલત પ્રમાણે તેને અમુક કલાક બાળવા દઈ, તેમાંથી ધુમાડો નીકળી જાય એટલે તેને પાણીથી દંડા કરે છે. આ રીતે ને કોલસો અને તેને 'ચારકોલ' કહે છે, ને તે વિશેષે કરીને દિલ્હીસ્તાનના પશ્ચિમ કિનારાનાં શહેરો-કાંચી, અમુક અંશે મુંબઈ, અમદાવાદ-નેમજી ગુજરાતમાં ઘરકામ માટે વપરાય છે. આ જાનનો કોલસો દિલ્હીસ્તાનના પૂર્વ કિનારાનાં શહેરો તથા મધ્ય દિલ્હીસ્તાનમાં કુદરત વપરાતો નથી. અર્થિક રીતે વિચાર કરીએ તો તે સૌફ્ટ કોક કરતાં ઘણું મોંઘો પડે, જોકે તેનો મુખ્ય આધાર તો તે ક્યારેય જોવાય છે તે ઉપર છે. બંગાળમાં બારે વરસાદને લીધે ગીચ ઝાડીઓને તોડી નથી તે છતાં પણ ત્યાં આ જાનના કોલસોનો ઉદ્યોગ-તેના અર્થજળણને લીધે-નથી. ત્યાં તો કોલસાની ખાણો હોવાથી તે જ વધુ સસ્તો પડે. ઉત્તર સિંધ તથા પંજાબમાં સિંધુ નદીના કિનારે ગાદાં નંગસો હોવાથી, તથા ત્યાં નટકમાં કોઈ કોલસાની ખાણો ન હોવાથી એ રમળે ચારકોલનો ઉદ્યોગ ગાદુ ખાંડી નીકળ્યો છે અને એ ઉદ્યોગ માટે દિલ્હીસ્તાનનું તે મોટામાં મોટું સ્રોત છે.

કોલસાનાં સ્રોત

સૌફ્ટ કોકનો વિચાર ક્યાં પડેલાં, તેના ચૂળ ઉત્પત્તિસ્થાન કોલસાની ખાણ ને કોલસાના વિસ્તાર (કોલ-ફીલ્ડ)નો વિચાર કરીએ; કેમકે સૌફ્ટ કોક તે કોલસાની

ખાણમાંથી નીકળેલા કાચા કોલસા (રીમકોલ) અમુક ક્રિયાઓમાંથી પસાર કરીને જનાવવામાં આવે છે.

દિલ્હીસ્તાનમાં કોલસાના ત્રણ મુખ્ય વિસ્તારો છે: ઝરિયા કોલફીલ્ડ, રાણીગંજ અને સી.પી. કોલફીલ્ડ.

આ ત્રણેમાં મોટામાં મોટું તથા સમૃદ્ધમાં સમૃદ્ધ સ્થાન ઝરિયા કોલફીલ્ડ છે. ત્યાંનો રીમ (કાચો) કોલસો બીજા જગ્યા વિસ્તારો કરતાં વધારે ભાવ લાવે છે. વળી ત્યાંની જમીનમાં ૩૦૦ થી ૩૫૦ ફીટ મોટાં કોલસો નીકળવા માંડે છે, એટલે ત્યાં કોઈ ખાણ ૧૦૦૦ ફીટથી વધારે ઊંડી નથી. જ્યારે રાણીગંજ ફીલ્ડમાં ૭૦૦ ફીટ મોટાં તો ૬૭૦ કોલસો દર્શન દે છે, એટલે ત્યાં મહેને ખાણો ૨૫૦૦ ફીટ સુધી પણ ઊંડી છે. સી. પી. કોલ-ફીલ્ડને માત્ર ત્રીજા વર્ગનો હોય છે, પણ એ ખાણોની આસપાસના મુખ્યકર્મો તે સસ્તો પડતો હોવાથી ત્યાં વપરાય છે. દિલ્હીસ્તાનની રેલવેઓ ઘણુંખૂંદ ઝરિયાનો જ કોલસો વાપરે છે. મોટે ભાગે એનો મત અંધાધ ગયો છે કે રાણીગંજ કરતાં ઝરિયાનો એટલા જ વજનનો કોલસો બેવડા વખત સુધી બળે છે.

ઝરિયા

ઝરિયા કોલફીલ્ડનું સ્થાનક ઝરિયા, ઇસ્ટ ઇન્ડિયા રેલવેના ધન્યાદ રેશનથી પાંચ માઈલ દૂર આવેલું છે. મજૂરો સિવાય તેની વસ્તી ૩૫,૦૦૦ માણુઓની છે. વેપાર માટે તો તે સારામાં સારું સ્થળ હોય જ, તેની આસપાસ, તેના નામથી આવતા વિસ્તારમાં, લગભગ ૨૦૦ ખાણો છે. ગામને ૨૫ માઈલ દૂરથી, તો પામ-ગીના તળાવમાંથી પાણી પૂરું પાડવામાં આવે છે. હવા, આસપાસની ખાણોને લીધે ગેસવાળા હોવાથી તજિ-યતને નુકસાનકારક છે. પણ અહીં (ધંધાદારી નિખારીએ સિવાય) કામધંધા કે મજૂરી ન મેળવતો કોઈ કોઈ બેકાર કે નિખારી હોય એવું કોઈ નથી. દિલ્હી-સ્તાનમાં ફક્ત આ જ ગામ તે માટે પ્રખ્યાત છે.

અદિનો વહીવટ 'ઝરિયા ડિરેક્ટ બોર્ડ' અને 'ઝરિયા માઈનિંગ બોર્ડ ઓફ ઇન્ડિયા' ચલાવે છે. ગામની તંદુરસ્તી તથા સાફસફી વગેરે પાછલી બોર્ડ સંભાળે છે અને તે સિવાયનો વહીવટ ડિરેક્ટ બોર્ડ કરે છે. ઝરિયાનો એક રાજ પણુ છે, પણુ તેની સત્તા હાલ તો એક મોટા જમીનદાર કરતાં વિશેષ નથી.

ગામમાં બીજાં છે, પણ તે સરકારી ખાતામાં તથા

એક જ હૂળ (કાર્બન)નાં ત્રણ સંતાનો હીરા • ગ્રેફાઈટ • કોલસો

નિરાંત અને મોદથી દેવદે દેનમાં સફર કરી રહેલો કોઈ માણસ બારીમાંથી એનિનિનનો કાળો ધુમાડો જોઈ રહેલો હોય છે ત્યારે તેને બાંધે જ જ્યાંવમાં હોય છે કે એની દેનને ચલાવનાર કોલસાના એ ધુમાડામાંના કાળા કણ, તેની આંખથી પરની પાંદડીમાંનો હીરા અને તેના અજવામાંની પેન્સિલ, એ ત્રણેમાં એક જ મૂળ પદાર્થ રહેલો છે : કાર્બન. જ્યાંદળાં પ્રકારો અમકતો હીરા એ અત્યંત ઘન દેવદેનમાં બંધાયેલો શુદ્ધ કાર્બન જ છે. પણ એનું એ બંધારણ એટલું સખત છે કે કાચ કાપવામાં ને પોત્રાદને એાપ ચડાવવામાં તેની કણી અને રજ વપરાય છે. છતાં તેના મામૂકી બિચાર કોલસાની માફક તેને પણ આકરી મરખીમાં નાખવાથી તે એાગળી સદાય છે.

ગ્રેફાઈટમાં પણ એ જ કાર્બન ઘન રૂપે રહેલો હોય છે. પણ દેવદે, તેના મોટા ભાઈ હીરાથી બિલટો, તે કાળો થોથો ને અકોણ છે. આકરી ગરમી સામે ટપી રહેતી ખાટુ ગાળવાની કુદરીઆ તેની બને છે; પેન્સિલગાળો થોથો કાળો પદાર્થ, સાચાકામમાં ઝીંજવાનાં તેજ અને દંટવચિસે પણ તેમાંથી બને છે.

નેગ ચોના, ચાંદી અને તાંબાની પ્રથમ સોધ કોલે કરી તેનો ઇતિહાસ મળતો નથી, નેગ જ કોલસાનું પણ છે. જંગલી અવરેયામાં જ માણસે કદાચ એની સોધ કરી હોય. એની કાળાશ હાથે ચેંટવા પરથી તેણે તેનો ધીમે ધીમે હપવામાં તથા પ્રાથમિક ચિત્રકામમાં વે ઉપયોગ કર્યો દરો. અને અગ્નિમાં નાખવાથી એ બળે છે એ જ્ઞાન યતાં તેણે તેને બળતણ તરીકે અપનાવેા દરો.

રેસિદાન વગેરે અદેર ઉપયોગી વસ્તુઓ મુખી જ પડેાગી છે. ઘરોમાં કંઈ જ્ઞાનસો જ વપરાય છે. અદીં યુરોપિયનો-થી બીજો નંગરે કચ્છી તથા ગુરુદાતી સોડા સારી સાગવગ અને આગરૂ જમાવી ભેડા છે. સરકારી ખાતાં-માં, તારટપાસમાં, કાંચિયરી એજન્ટો તરીકે, ડિસ્ટ્રિક્ટ મોડમાં વગેરે દરેક ક્રેડાણે તેઓએ પોતાની દોસિયારી તથા પ્રમાણિકતાથી સાગં રચાન જમાવ્યાં છે.

માનિંગ રટુડ્ડમેને અદીં જ વ્યવહારૂ જ્ઞાન લેવા

આ કોલસાની બે જુદીજુદી જતો થાય છે: એક તો ચળકતી પત્થર જેવી પાકી, અને બીજી નિરતેજ તેમજ કચી. એ પાકા અને કાચા કોલસાનું પિતૃ-તત્ત્વ (parent substance) એક જ છે, અને તે વનરપતિ. 'કુમાર'ના ૧૬મી સેકમાં આવેલા 'કાળા હીરા' નામના લેખમાં, પૃષ્ઠીના પટમાં રહેલા એના અતિતત્ત્વનો આમૂલ વિદાસ-ક્રમ આપેલો છે એ વાંચી જવાથી એ આખી પ્રક્રિયા સમજઈ જશે. પાકો કોલસો રેનિદ્રિય (organic) પદાર્થ છે એ વસ્તુ અનેક રાસાયણિક ક્રોડીઓથી પણ પુરવાર થઈ ચૂકેલી છે. ખાણોમાંથી બોદાઈને આ પાકો કોલસો (coal) જ નીકળે છે; કાચો કોલસો (charcoal) તો મોટી-મોટી બહીંગમાં ઝારાને બાળીને હાથે તૈયાર કરવામાં આવે છે. એ બહીંગની ક્રિયા દ્વારા કોલસા ઉપરાંત એના ધુમાડામાંથી વટ નિપરિટ, એરોટિક એસિડ, એરોટાન વગેરે દ્રવ્યો પણ સારી લેવામાં આવે છે.

કોલસો સામાન્ય બળતણ ઉપરાંત કાચી ધાતુમાંથી પાછી ધાતુ સોધવાતા કામમાં પણ ખાસ ઉપયોગી છે. એની બકી, છાપવાની શાહી કાળો વાર્નિશ વગેરે બનાવવા-મા વપરાય છે. વળી ધણી પ્રસંગે કોલસો મળળીકામ (filtration)માં પણ ખપ લાગે છે. એ મળળીકામ માટે રાસાય-ણિક ક્રિયાસિદ્ધિ વડે કોલસાની એક ખાસ જત બનાવવામાં આવે છે, જે 'એક્ટિવેટેડ કાર્બન' કહેવાય છે. જુદાજુદા વાયુઓને ગળવા માટે તે જળદો સદાયક નીવડેા છે.

એવા એક ઉપયોગી પદાર્થની ખાણોનો વિષતવાર પરિચય આપતો આવેા રસમય નીવડશે.

આવડું પડે છે. પ્રથમ ઈ. આઇ. રેસવેનો વિચાર આ ગામને મેઇસિ રેસન કરવાનો હતો, પણ કંઈ પળે આપું ગામ તથા રેસવે જમીનમાં અરક થઈ જન્ય તેનો બરોસો ન હોવાથી અદીંથી પાંચ માઇલ દૂરના ધનગાદને મેઇસિ રેસન બનાવવામાં આવ્યું છે. ત્યાંથી એક ક્રાંચ કાર્બન અદીં આવે છે. રચાનિક થીમ્તો દવાપાણીની ઉત્તમતા તથા સકીસસામતી માટે ધનગાદ જ રહેવાનું પસંદ કરે છે. અદીં જમીનનો કાંઈ બરોસો ન હોવાથી નવાં

પાકાં મકાનો બાંધવાનો કાર્ક વિચાર કરતા નથી. તે માટે ધનગણને જ પગદારી મળે છે.

બોડા લગભગની ખાણ

આજથી લગભગ દસ વર્ષ પહેલાં ઈ. સ. ૧૯૩૦માં અરિયાને સીમાડે જ આવેલી આ ખાણ રાતના ૧૨થી ૧ વાગ્યાના શુભારે, ઓચિંતી મોટા ધડાકા સાથે અને ઝંસના બડકાઓ સાથે, આખા જમીનમાં ધસી પડી. ઉપરનું બાંધકામ, લાખોની કિંમતની મશીનરી, નજીકમાં આવેલી એક દેવિપ્રયતી મિત્ર, પાચેલી રેલવે લાઈન તથા અરિયા મામનો લગભગ અર્ધો બાગ તેની સાથે જ જમીનમાં ઘિતરી ગયાં. ખાણનો માસિક, હોર્સિયરી મિત્રનો માસિક, લગ્નનો મજૂરો તથા ગામ-લોકો છવતી કમરમાં દટાઈ મૂકા. તેમાંથી ૬૭, આજ દસ વર્ષ પછી પણ, ઝંસ તથા બડકાઓ નીકળ્યા જ કરે છે! ધસી પડેલો વિસ્તાર લગભગ ૪ માઈલ લાંબો અને ૧ માઈલ પહોળો છે. દામ તેની ચારે ગાજી પહોળો છે અને તે વિસ્તારમાં કોઈને જ્યાં દેવામાં આવતા નથી. અથવા છે કે કાંઈ મજૂરે ખાણમાં જીડી પીને જળેલી જ અંદર રેડી દીધી દશે. અંદરનો ઝંસ કે જે ૬૭ પછી ગળ્યા કરે છે તે પાચેલી જીજી ખાણમાં અને તે દામ આખા અરિયાના કામસાના વિસ્તારમાં ફેલાય નહિ તે માટે નીચેની અંદરગાઉડ ગેરેરીઆ ખાણ (રેતી)થી બરી દઈ તે ઉપર આજી પાણીનો મારો ચલાવવામાં આવે છે. ઈ. સ. ૧૯૩૮થી સરકાર જીજી ખાણ પાસેથી રોપેચલ દેક્ક લઈ તેના પેસામાંથી આ ખાણને પૂરવાનું કામ કરે છે. દિંદુરતાનનાં દૂરદૂરનાં સ્થળોએથી રેલવે મારફત લાખે ટન રેતી લઈ આવી આ ખાણમાં ફાલવવામાં આવે છે અને તેને પાણીથી ટાઈટ કરે છે. કોલિયરીના માસિકના કીકમ્બેએ આ હોનારત માટે અંગેજ સરકાર (કોંગ્રેસ) ઉપર ગરાબર ઇન્ડિપેન્ડન્ટ ન કરવા માટે, અને તે અંગે પોતાને ચચેલી નુકસાની માટે, લાખો રૂપિયાનો દાવો માંડેલો છે, જે વર્ષોથી ચાલે છે.

કોલિયરી

કોલિયરી એટલે કોલસાની ખાણ. આવી ખાણોમાં એ વર્ગ હોય છે: પહેલો અને જીજી. પહેલા વર્ગની ખાણ ૧૦થી ૧૭ સીમનો માત્ર ઉત્પન્ન કરે છે, જ્યારે જીજી વર્ગની ખાણ ૭થી ૧૦ સીમનો માત્ર કાઢે છે.

સરકારી તથા રેલવે કોન્ટ્રોલે દમેશાં ફરે કલાસ કોલિયરી સાથે ૧૨થી ૧૭ સીમનો માત્રના ચચેલા હોય છે. ફરે કલાસ કોલિયરીના બેનેગરનો પગાર રૂ. ૧૫૦ થી રૂ. ૭૦૦ સુધી હોય છે, જ્યારે સેકન્ડ કલાસના બેનેગરનો રૂ. ૮૦થી ૨૦૦ સુધીનો હોય છે. દરેક ખાણ ઉપર, કોઈ પણ વખતે, ઓચિંતી, સરકારી માઈનિંગ ઇન્ડિપેન્ડન્ટ, ચેકિંગ કરવા માટે આવી પડેલી છે, અને સરકારી કાનૂની કંઈ પણ વિરુદ્ધ જણાય તો તરત જ રીપોર્ટ કરે છે. મજૂરો અથવા મિનિસ્ટર દરેકને માટે, ખાણમાં ઊતરતાં પહેલાં, બદાર પૂર્ક નામ તથા ટેકાણું નોંધાવવાં જ પડે છે. અકસ્માત વખતે તે નોંધાયું જ જીવારીનો આંકડો તથા માર્ગ અંગેનાં માણસોનાં નામો કદી શકે છે.

દરેક ખાણ માટે, તેની આજીખાણનો જમીનનો મોટો વિસ્તાર ખરીદેલો હોય છે. તેટલા વિસ્તારમાં જ ખાણનો માસિક, નીચેની જમીનમાંથી ખોદકામ કરી કોલસો કાઢી શકે છે. તેથી દૂર જે ખોદકામ કરવાની ઇચ્છા હોય તો અંદરની જમીન (ઉપરની નહિ) ખરીદ કરવી પડે છે. ઉપરની જમીન ઉપર ગામ પ્રજાનાં ધરો વગેરે પોતાપોતાની માસિકીનાં જ હોય છે. અંદરથી જ્યાં કોપલો કાઢી લીધા પછી જમીન ધસાવવા વખતે ઉપરની જમીન ખાણમાસિકને ખરીદ કરવી પડે છે તથા તેના માસિકોએ તે ફરજિયાત વેચવી પડે છે. ઉપરના માસિકોને નોટિસ આપી ધરખાર ખાલી કરાવવામાં આવે છે અને ખાલી ખાણને ધસારી નાખ્યા પછી તે આખા વિસ્તાર ઉપર બચનો 'ડેન્જર સિગ્નલ' લગાવી દેવામાં આવે છે. તે પછી તે આખો વિસ્તાર રહેવાને માટે જિનમલામત તથા નકામો ચર્ચ પડે છે. તે વિસ્તારમાં સફેદ દરવારવાનું પછી ઘણું જ જોખમી હોય છે તથા કોઈ પણ માણસનાં જાય તો તે પોતાને જોખમે જાય છે. સરકાર અથવા ખાણમાસિક તે માટે જોખમદાર જણાતા નથી. ૬૭ ગરાબર ધસી ન પડેલો વિસ્તાર, જ્યારે જમીનમાં કોંગ્રેસ પાતાળમાં ઊતરી જશે તેનો કંઈ જ ભરેલો નહિ. ખાણમાસિકની જવાબદારી તે વિસ્તારની આસપાસ તારની વાડ કરી લેવા તથા 'ડેન્જર'નું પાટિયું લગાવી દેવા સાથે પૂરી થાય છે.

હવે આજીખાણમાં ઊતરીએ. અંદર જવા માટે વીજળાથી ચાલતી સિક્ટ અથવા હાથથી ચાલતી

‘માનક’ હોય છે. વીજળીનો ખર્ચ ઘણો આવી જતો હોવાથી, થોડીક જ ફરતે ક્ષાસ્ કોલિયરીમાં તેની સગવડ હોય છે. આ માનક અથવા સિક્કટ માથુસો તથા માલને ઉપર ને અંદર લાવવા લઈ જવાનું કામ કરે છે. આ માનક સિવાય, બીજા એક પગરૂતે પણ આવજા કરી શકે છે અને માનક ગણી જવાના પ્રશ્નને તે કામમાં ક્ષેવામાં આવે છે. પણ ઉપરના રસ્તા કરતાં તે ઘણો જ લાંબો તથા કંટાળાખરેસો હોવાથી માત્ર જરૂરિયાતના વખતે જ તે વપરાય છે.

ખાણુની ઉત્પત્તિ

માઇનિંગ મેનેજરે કરેલી તપાસ ઉપરથી તેની સસાદ પ્રમાણ, અમુક શીટ જીડે ખોદી, કોયસો નીકળવો આજુ થાય એટલે તેની ક્ષેત્રમાં પોતાના ખરીદ કરેલા આખા વિસ્તારમાં ખાણનું ખોદકામ કરવામાં આવે છે. ઉપરની જમીન જેમની તેમ જ રહે છે. અંદર પ્રથમ એક મુખ્ય ગેલેરી યાત્રી તેમાં ખોદકામ કરતાં કરતાં આગળ વધવામાં આવે છે. એ મુખ્ય ગેલેરી ઘણુંખડે ૮ શીટ જિંગી તથા ૧૦ શીટ પહોળી હોય છે. તેની કંચાઇનો તો કંઈ શુભાર જ નહિ. ખાણ મોટી હોય તો તેમાં તે માઇનના માહલ લાંબી હોય છે. આ મેઇન ગેલેરીમાં, અમુક અમુક આંતરે પછી ખાણમાંથી બીજી સાર્થક ગેલેરીઓ ખોદવી હોય છે, અને તેમાંથી, સગ સાઇડ ગેલેરીઓ તથા તેમાંથી વળી બીજી નાની સગ સાઇડ ગેલેરીઓ કારેલી હોય છે. એવી રીતે તે આખો વિસ્તાર, જમીનની અંદર જ, ત્યાં સુધી જરા પણ કોયસો હોય, ત્યાં સુધી દગજરા ગેલેરીઓ ખોદી કાઢીને કાઢી ક્ષેવામાં આવે છે. તે ક્ષેત્રમાં આવી રીતે જ્યાં જે કોયસો કાઢી ક્ષેવામાં આવ્યા પછી, થોડા નીચેના ક્ષેત્રમાં, એકાદ ગેલેરી કોંઠાજુમાં ખોદી કાઢી, લીટવવામાં આવે છે. સિક્કટનો ખોડો પણ તેટલો કોંટા જઈ જવામાં આવે છે અને ઉપરના ક્ષેત્રની ગળી ગેલેરીઓનાં મોર્ડા સીમેટથી પાકાં અગ્ની ક્ષેવામાં આવે છે કે જૂલથી પણ ત્યાં કોઈ જગ નહિ. વળી અમુક ગેલેરીઓમાંથી જ્યાં કોયસો ખોદી કાઢવા પછી તે નકામી ગેલેરીના મોર્ડાને પણ પાકું મળી શકે છે, —એકે તે ક્ષેત્રમાં તો દહ બીજી ગેલેરીઓમાં ખોદકામ ચાલુ હોય છે.

કાળા, ખરખચડા, બેટાળ ને મામૂલી લાગતા

કોલસાની સમૃદ્ધિ

આજનું પિત્તાન કોલસાનાં વિવિધ તરવોમાંથી આટલી વસ્તુઓ ગનાવે છે :

પેંદરીન	કેરાસીન
મીણુળતી	આક્રોહોલ
બાજવાનું તેલ	જંતુનાશક સાધનો
એમિનિયા સિકર	જાતબતની દવાઓ
આંગ્રામાં કોંગ્રાનું તેલ	વાનિશમાં વપરાતો રિપરિટ
સાકરથી સોઝાળી મોટી સેકેરીન	લડાઈમાં વપરાતો દાઢ પદાર્થ
ખરખીવાળા ખોરાકો	ફિટામાફિક રસાયણો
કેરોસીન-પેટ્રોલ	વિવિધ બનકના રંગો
આમોફીન રેક્ટો	ફળદ્રુપ ખાતર
કીમીસોટ	જુરપોસિશ
રબર	સાણુ

અને દહ વધુ શેષો ચાલુ જ છે.

આવી રીતે બીજા ક્ષેત્રમાંથી પણ જ્યાં કોયસો નીકળી ગયા પછી વળી નીચેના ક્ષેત્રમાં ખોદકામ કરે છે. આ દરેક ક્ષેત્રને ‘તક્કા’ કહેવામાં આવે છે. ઉપરના તક્કાથી નીચેનો તક્કો ક્ષત્રબગ ૫૦ થી ૧૦૦ શીટ નીચે હોય છે. દરેક ખાણની ઉમર પ્રમાણે તેમાં અમુક તક્કામાં કામ થતું હોય છે. તરી જ ખાણ હોય તો દહ પહેલા અથવા બીજા તક્કામાં જ કામ ચાલતું જ હોય છે, જ્યારે જૂની ખાણમાં દક્કા અથવા પેંદરમાં તક્કામાં પણ કામ થતું હોય છે. એક જ સાથે એક જ તક્કામાં કામ થઈ શકે છે. તેની ઉપરના જ્યાં તક્કા, કોયસો ખોદી કાઢ્યો એટલે કે તક્કા હોય છે અને તેથી તે સીમેટથી બંધ કરી દેવામાં આવ્યા હોય છે. ઝરિયાવિસ્તારમાં આવા તક્કા વધારેમાં વધારે ૧૦૦૦ થી ૧૨૦૦ શીટ જિંગા લઈ જવામાં આવ્યા છે. તેથી વધારે કોંઠા લઈ જવામાં ઉપરની જમીન (નીચે પોતાણુ વધતું જતું હોવાથી) પડવાની ઈંકે જોખમ હોવાથી, ત્યાં જ ખાણમલિક અટકી જાય છે, અને તે આખી ખાણને કોયસો કાઢી લીધેલી જગેર કરી પાટી નાખવામાં આવે છે.

ખાણમાંની કાર્યપદ્ધતિ

આ સમગ્ર ગેલેરીઓ-મેઇન અને સગ ગળી જે-

જમીનની નીચે સૂકડો શીટ છાંડી આવેલી હોવાથી તેમાં ગાજુની દીવાલોમાંથી ચાલુ પાણી ક્યાં કરતું હોય છે અને તેને પંપદારા ઉપર ખેંચી લેવામાં આવે છે. જો પાણી ખેંચી ન લેવાતું હોય તો ઘોડાક બ કલાકમાં આખી ગેલેરીઓ પાણીથી ચિકાર ભરાઈ જાય અને તેમાં કામ કરતા મજૂરો રૂબી મરે. દરેક ગેલેરીમાં ખોદકામ માધનિંગ મેનેજરના બ કહેવા પ્રમાણે આગળ વધારવામાં આવે છે. અમુક અમુક અંતરે વચમાં, ટેકા માટે યાંબલા જેવો આકાર ખોદા વગર છોડી દઈ, આગળ ને આગળ વધવામાં આવે છે. ખોદેલા ભાગ ઉપર—ગાજુઓમાં તથા છત ઉપર—ચૂનાની લીટી દોરવામાં આવે છે કે જેથી મજૂરો એ પ્રતિબંધિત કરેલા વિસ્તારમાં ખોદે તો તરત ખચ પડી જાય. મેનેજરે જતાવેલા ભાગ સિવાય જીને ક્યાંય પણ ખોદવામાં થયું જોખમ થઈ પડવાનો દરેક સંભવ હોય છે. કદાચ ઉપરની ગંધી જમીન ખેંચી જવાનો પણ સંભવ. આટલાટલી સાવચેતીઓ છતાં પણ દર સાલ કેટલાયે અકસ્માતો યાજ છે અને તેમાં હાજરોના જન જાય છે. ગેલેરીઓમાં દિવસરાત અંધારૂં હોવાથી ત્યાં ચોરીસે કલાક કામ ચાલે છે.

અંદર કામ કરતા મજૂરોને ત્યાં 'મલકદા' કહેવામાં આવે છે. તે દરેક મલકદા પાસે પ્રકાશ માટે એક બ્યાસટેલનું દીડીયું તથા કોયલો ખોદી કાઢવા માટે એક 'ગેતી' (નીકમ જેવું ઓળાર) હોય છે. ઉપરાંત ખોદેલા કોયલો ભરવા માટે એક જુડો (હાગડી) પણ હોય છે. ગાજુની દીવાલમાં દીવા દીંગાડી, તેના તલન આંખા પ્રકાશમાં, પરસેવાથી રોજરોજ યએલો, મલકદો, ગેતીથી જ્યારે કોયલો ખોદતો હોય છે, ત્યારે જરૂર કોઈ મુઠાકાત લેનારને અનુકંપા છૂટે. તે તો ટુનાઈ ગએલો હોય છે તેથી તેને પોતાને એટલું અણદ લાગતું નથી. મેનેજર, સ્ટાફ તથા મુઠાકાત લેનારો-ઓને અંદર જતી વખતે સાથે જરૂર ગેસની જતી અથવા ધક્કેટિક ટોચ સાઈટ રાખવી પડે છે. દરેક ગેલેરીમાં ખોદેલા કોયલો ટ્રાન્સર કરવા માટે, એકાદ ટ્રાલી લાઇન (નાની રેલવે લાઇન) પણ હોય છે. તે મારફત ખોદેલા કોયલો, ચાનક (ચિટ્ટ)ના નીચેના છેડા સુધી લઈ આવી, તેના ઉપર આખી ટ્રાલી ચડાવી દેવામાં આવે છે. ચાનક ઉપર આવતાં, કોયલાથી

ભરેલી ટ્રાલી રેલવે વેગન પાસે લઈ જઈ તેમાં લાવવી દેવામાં આવે છે અથવા ગોડાઉનમાં ઢગલો કરવામાં આવે છે. સારી ખાણોમાં, મેઇન ગેલેરીમાં વીજળીના દીવા શીટ કરેલા હોય છે, જેથી બીજ કાંઈ જતીની જરૂર પડતી નથી. કોલસ ગેલેરીઓમાં તો બીજ જતી-ઓની જરૂર પડે જ. આવી વીજળીની જતીવાળી ખાણો માંડ પાંચથી સાત ટકા હશે. ગાજીની ગંધી જૂની રીતથી જ ચાલે છે.

સાવચેતીનાં સાધનો

અંદર મનુષ્યજીવનના ગયાવ માટે પણ પૂરતી સગવડ રાખેલી હોય છે. દરેક ગેલેરીની છત ઉપર, વીજળીના એવડ તાર જોડેલા હોય છે. ખાણમાંથી એવિંતો ગેસ નીકળવા વખતે, આખી ખાણ ધરી પડવાનાં હંધ ચિકો દેખાય તે વખતે, અથવા બીજ કોઈ જોખમના પ્રશ્નો, છતવાળા બે તાર એકબીજાને અડકાડવાથી બહાર બચેના ધંદ વાગે છે તથા સમયસર મેવેનો ગયાવ થઈ શકે છે. વળી અંદર દરેક ગેલેરીમાં એલાર્મ બેથ રાખેલા હોય છે, જે હંધ જવની સૂચના થતાં વાગવા માંડે છે અને એ રીતે આખી ખાણમાંના મજૂરો સમયસર બહાર નીકળી આવી પોતાનો જન ગચારી શકે છે. એકાદ મોડી ફર્ટ-કલાસ ખાણમાં એલાર્મ એલાર્મ બેથી જણુ હાજર મજૂરો કામ દરે છે. ખાણમાંથી સેરીથી વધારે જ એવિંતો ગેસ નીકળી આવવાનો હોય છે. તેના ગચાવ રૂપે સેરી ગેસ હેમ્પ્સ હોય છે. તે દીવાને ગેસની જરા પણ અસર લાગતાં એકદમ જુગાઈ જાય છે અને આખી ખાણમાં નાસખાગ થઈ પડે છે. અંદરની મેઇન ગેલેરીઓમાં તો મરમી સખત હોય છે. ત્યાંના મલકદાઓ જ તે સદન કરી શકે. કાંઈ સારી ખાણમાં કોયલો ખોદવા માટે 'કોલ કટિંગ મશિન' પણ હોય છે તે જાડુ જ ઝડપથી તથા પદ્ધતિસર કોયલો ખોદી કાઢે છે. પણ આના એક સાધારણ મશિનની કિંમત પચીસથી ત્રીસ હજાર રૂપિયા થાય છે, એટલે દરેક ખાણમાં તે પોસાય નહિ. ચાનક મારફત, ઉપર આવવા વખતે, ઉપરના ચાનક ચલાવનાર સાથે પહેલીથી અમુક નિશાનીઓ નક્કી કરેલી હોય છે, જેથી તેને ખચ પડે કે નીચેથી ખાણુસ અથવા માંસ ઉપર આવવાવાળો છે, તો તે પ્રમાણે તે ઝડપથી

અથવા ધીમેથી ચાનક ચલાવે. તારની ઘૂંટડીઓ, જેનો અંક છેડા ઉપર તથા નીચે હોય છે તે મારફત નિશાનીની આપણે કાચ છે. દરેક માર્કિંગ ઓક્સિડમાં, (ખાણના ટ્રાઉન્ડ ઉપર જ) મેનેજર, ગડખાણુ, લોડિંગ ક્લાર્ક અને ડિસ્પેચ ક્લાર્ક એમ ચાર વ્યક્તિઓ અંકે અથવા વધારે માણસો હોય છે. તે ઉપરાંત ખાણમાં મલકદાઓ ઉપર દેખરેખ રાખવા માટે સરદારો હોય છે.

અકસ્માતનાં ઘર

આખી ખાણમાંથી કોયસો ખોદાઈ ગયા પછી સરકારી કાયદા પ્રમાણે ખાણને પાડી નાખવી જોઈએ, પાડી નાખ્યા પહેલાં, અંદરના ટેકા માટે જે થાંભલાઓ નેટલે ભાગ ખોદકામ કર્યા વગર છોડી દીધેલો હોય છે તેનો પણ કોલસો કાઢી શેવામાં આવે છે. તેને માટે તે કાયદાના થાંભલાની ગાળુમાં જીવે લાકડાનો થાંભલા ભરાવી દઈ, તે થાંભલો તોડી તેનો કાયસો કાઢી શેવામાં આવે છે. આવી રીતે આખી ખાણમાંનો કોલસાના થાંભલાનો કોલસો કાઢી લીધા પછી, લાકડાના થાંભલા પણ છોડી દેવામાં આવતા નથી. મલકદાઓ દૂર જઈ, મજબૂત રસ્તાથી તે થાંભલાઓને પણ ખેંચી લે છે. આ વખતે ઉપરનો તે ગાળુનો ભાગ ધસી પડે છે અને તે વખતે ગાળુ જ મોટા ધડાકા કાચ છે અને લવાનું દળાણુ એટલું જોરપૂર્વક કાચ છે કે જે ગાળુનો મલકદો ઈઈ કોલસો ગેલેરીમાં ન બાગી જાય તો જીડીને, દીવાલ સાથે ભટકાઈ જાય! આ લાકડાના થાંભલાઓ ખેંચી કાઢવા વખતે ધણી વખત ઉપરની આખી જમીન ધસી પડે છે અને સેંકડો માણસોના જીવ જાય છે. બે વરસ ઉપર જ ૧૯૩૮મ્ને રાણીગંજ માઇનફીલ્ડમાં આવેલ એક મોટા અકસ્માત થયો હતો અને સેંકડો માણસો દટાઈ ગયાં હતાં. ગદસો (compensation) આપવાની જીકે, આવા અકસ્માતોમાં માર્યા ગયેલાઓની સારીસંખ્યાની ખગર જોરે પ્રગળે કદી પણ પડતી નથી. દરેક માર્કિંગ ફીલ્ડો અકસ્માતોનાં તો ઘર જ હોય છે. ખોદતાં ખોદતાં એકાદ મોટા કોયસો કે એકાદ પથ્થર મારામાં, છાતીમાં અથવા શરીરના કોઈ નાનુક ભાગમાં જીડીને લાગે એટલે તરત જ તે મલકદાના રામ રમી જાય. ખાણમાસિક તેટલા ભાગમાં કામ કરતા પંદર-વીસ મલકદાઓનાં મોં પેસાથી બંધ કરી દઈ તે વાત

ત્યાં જ દાખી દઈ, સરકારી કાયદા પ્રમાણે તેના કુટુંબને મોટા ગદસો આપવામાંથી છટકી જાય છે. ભોગજંગે, જે એવો કોઈ અંકરમાંત, એકખીમને મોટે ફેલાતો ફેલાતો આખી ખાણમાં પ્રસરી જાય તો માસિકને નહૂટકે તે માણસને હોસ્પિટલમાં લાવવો પડે છે અને પોસ્ટમોર્ટમ કરાવી રીપોર્ટ કરવો પડે છે. આ વખતે તેના કુટુંબને પૂરતો ગદસો મળે છે. જે અકસ્માતને પ્રસિદ્ધિ ન મળે તો મરનારના કુટુંબના લાકમાં તેનું મલકું પણ આવતું નથી! તે ખાણમાં જ ક્યાંક દટાઈ જાય છે! આવા વ્યક્તિગત અકસ્માતો તો હમેશાં બેચણુ જનતા જ હોય છે, પણ તે પ્રસિદ્ધિમાં ક્યવિત જ આવે છે.

અંદરનો અનુભવ

કોઈ પણ નવો માણસ જ્યારે પહેલી જ વખત ખાણમાં જિતરે ત્યારે તેને જરૂર ખૂબ ગભરાટ થવાનો જ. જમીનની સપાટીથી ૭૦૦, ૮૦૦ અથવા ૧૦૦૦ ફીટ નીચે, જાણે પાતાળમાં, ચાનક મારફત તે જેમજેમ નીચો જિતરતો જાય, તેમતેમ તેની દિમત ઘટતી જ જાય! અંદર તળિયામાં ત્યારે ચાનક થોભે, અને મેઈન ગેલેરીમાં થઈને નાની કોલસો ગેલેરીઓમાં તેને લઈ જવામાં આવે ત્યારે તો તેની દિમતની અવધિજ આવી રહે, ઉપર ગપોરના ૧૨ વાગ્યા હોય ત્યારે પણ અંદર ધોર અંધારું જ હોય. તેવા અંધારામાં, ધડીકમાં ફેસ ખાતો, ગાળુની દીવાલો સાથે અથડાતો, નાની ગેસજતીની મદદથી લાકમાંની લાકડીના ટેંક તકા કોપલાવાળા કાળા પાણીમાં ઝગકાળાતા પગે, દઈ પગે ઉપરની આખી જમીન ધસાઈ પડશે અથવા દઈ પગે એવિતો જોસ નીકળી આવશે તેની કંઈ ખાતી વગર, ત્યારે તે અંદર આગળ ને આગળ વધતો હોય ત્યારે તેને મનમાં જરૂર એમ જ વિચાર આવે કે અહીં ન આવ્યો હોત તો સાફ હતું! પણ ધીમેધીમે તેનું શરીર તથા મન ટવાઈ જાય છે, મનમાંથી જીક નીકળી જાય છે અને પછી તો જીમન મગૂંદા અને રેડાઈનાં માણસોની માફક લાકડીના ટેકા વગર પણ નિર્ભય-પણે તે ફરી શકે છે.

ઝરિયામાં એવા પણ માણસો હજી પડ્યા છે કે જેઓ ત્યાં વીસ વરસથી વસતા હોવા છતાં દજી કદી જીકના માર્યા ખાણમાં ગયા નથી અને ગિલ્ટી મુદ્દી અંદર જીનરવાની તેમની (અનુજ્ઞા અગળ ૫૦ ૨૫૩મે)

રમતો માંથી રોજગાર

હાર્દરૂઢના ઘણા વિદ્યાર્થીઓ પાસ થયા પછી તરત ફેકાણે પડતા નથી, એ માનવશક્તિની દેશને પડતી ખોટનો વિચાર કરીને અમેરિકાના કેળવણી-નિષ્ઠાતોએ શરૂ કરેલી એક યોજના

હાર્દરૂઢને શા-
ખવવામાં આવતા
લુદીલુદી ૪૩ ના-
તના વિષયોમાં એક શિક્ષણ
ધધાદારી દધાદારનું પણ છે.
આ વિદ્યાર્થીને એકાની બહેરાત માટેનું ચિત્ર તૈયાર કરે છે.

અમેરિકાના હાર્દરૂઢના પ્રાંતના ખુરગેક શહેરની એક શાળા કેળવણીના સાવનવા જ પ્રયોગો કરી રહી છે. તેના એક વર્ગમાં જાઓ અને જુઓ તો સાત વર્ષનાં બુધકોઓએ એક પ્રવાસી એરોપ્લેનનો નમૂનો તૈયાર કર્યો છે. તેના પાર્શ્વકેત તરીકે એક લાખ-જેઠ ખેસી ગયા છે. એક નાનકડી કીટી દરવાજાને સાચવતી ટિકિટો ભેંતી જાણી છે અને બીજાં કેટલાંક પ્રવાસ કરવા નીકળ્યાં છે. જરા પાસે જ હાર્દરૂઢના પહેલી વળના હોકરાઓ લોકલિડ એરક્રાફ્ટ કંપનીનું કારખાનું સ્થપી રહ્યા છે. ત્યારે વળી કેટલાક હવાઈઉપયોગ માટે દક્ષિણ હાર્દરૂઢના પર્વતો અને હવાઈ મથકોના નકશા તૈયાર કરી રહ્યા છે. હોસ એન્જેનિસ કરીને બીજા ગામમાં હાર્દરૂઢનાં હોકરા-હોકરીઓ નાનાં અને મોટાં એક ટ્રેડરૂઢ (ધંધાશાળા)માં એકાવન શાળાઓમાં વર્દયાઈ ગયાં છે અને તે તે ધંધાને જરૂરી છેવટની તાલીમ એવી સરસ પામે છે કે અવાર પડતાં જ ધધામાં ગોઠવાઈ જાય છે.

ગાલમંદિરથી શરૂ કરી મેન્યુએટની ડિમી શે એટલા સમયમાં આ હોટોગ્રાફ કેળવણી એક નવો જ માનવ-સમુદાય ધરી રહી છે. આરંભના વર્ષમાં જાણીતા રચનાત્મક ધંધાઓ વિગે ગાળકોને અને તેટલી માહિતી અને પરિચય આપવામાં આવે છે. કોઈ શહેરમાં હવાઈ જહાજોનું

કારખાનું હોય કે હવાઈ મથક હોય તો ગાળકોને ત્યાં લઈ જવામાં આવે છે અને પછી કાગળો કે ખાખાંમાંથી તેના નમૂનાઓ તેઓ રચે છે.

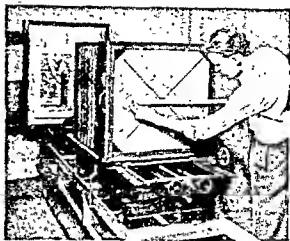
આ જાતના પ્રયોગો કરતાં કેટલાકમાં તેનો ખાસ શોખ જાગે છે અને તેને લઈને પ્રાથમિક અને ઉચ્ચ વર્ગોમાં તેનો સારો વિકાસ કરી શકે છે. હોસ એન્જેનિસ પરગણાની સોએક શાળાઓમાં હોકરાહોકરીઓને આખ ધંધાની કામગીરી તરફ દોરવામાં આવે છે. પ્રયોગોની સાથેસાથ સિદ્ધાન્તશિક્ષણ પણ સાથે છે અને અભ્યાસના વિષયો રોજના કુલનામાં ખરેખરા સ્વરૂપમાં ભેવાતા મળે છે.

ત્યાંનું કેળવણીખાનું સારી રીતે સમજે છે કે હાર્દરૂઢના ઘણા વિદ્યાર્થીઓ પાસ થયા પછી તરત ફેકાણે પડતા નથી. પડતર માનવશક્તિની આટલી શે ખોટ દેશને મોંઘી પડે છે એમ વિચારીને હોસ એન્જેનિસની સીટીખોટોના કાજુ નીચે ફ્રાંક વિગિન્સ ટ્રેડરૂઢ નામની સંસ્થા મહત્ત શિક્ષણ આપી રહી છે. તેમાં ધંધાની કામગીરીને લાયક સ્ત્રીપુરુષો તૈયાર કરવામાં આવે છે અને સમજાવ દરેક ધંધા માટે ત્યાં તાલીમની ગોઠવણ થઈ છે.

રમતનાં ખાખાં-પાટિયાંમાંથી જન્મણે એરોપ્લેન કર્યો હોય છે તેઓ જરૂરી કુશળ હવાઈ તાલિકા, ડિઝાઇનરો અને ચોંચિકો કે પાનુકારીગરો બની જાય છે. ત્યાં દરેક વિદ્યાર્થી પોતાના હાથે જ અધું કામ કરે છે. પ્રવેશ માટે કોઈ પરીક્ષા રાખા નથી. વિદ્યાર્થી કોઈ પણ વર્ગમાં જઈ મનશોવતું કામ હુપાડી તેની તાલીમ બીજી

ખુરગેકની શાળાનાં બુધકોઓએ તૈયાર કરેલું પ્રવાસી એરોપ્લેન

રાખી બાલુઃ બિગતા ઇલેક્ટ્રિશિયનો એક ઘરના નમૂના પર વીજળીના તાર નાખે છે. પછી સુતારીકામ, કંદિયાકામ, ને પ્લાસ્ટર તથા ફેગકામ શીખનારા વિદ્યાર્થીઓ પોતપોતાના ધંધાની એ જ નમૂના પર તાલીમ લેશે. જમણી બાલુઃ ધંધાદારી કેટલાકાકી માટે તૈયાર થતો વિદ્યાર્થી કેમેરા વાપરતાં શીખે છે. જમણા કોલમની નીચે મોટરોનું મિનિનક્રમ શીખતો એક વિદ્યાર્થી.

શકે અને ધંધાને મદદ કરી શકે એટલું જ જમ છે. તેણે પસંદ કરેલા ધંધામાં જરૂરી શિક્ષણ તરીકે કાં તો તેણે આફમી બ્રેણી કે દારૂનિકુલનો કાર્મિ પૂરો કર્યો હોય તો આસે. એ શાળા તેણે ધારેલા વ્યવસાયની તાલીમ આપવાનું જ કરીને બેસી રહી નથી પણ તેને તેના જરૂરી નોકરી કે જગ્યા પણ આપાવે છે; એટલે તેણે એક જ જાગતમાં ખાસ કુશળતા પ્રાપ્ત કરવી પડે છે. એ શાળામાં ટર્મ કે રગના દપતા છે જ નહિ. વિદ્યાર્થી ગમે ત્યારે દાખલ થઈ શકે છે અને કામધંધા જામે એટલે છૂટા થઈ જાય છે. આવી રીતે પ્રાથમિક વર્ગોમાંની પ્રાથોગિક દશાઓથી એક્સ અનેલા અને એક જ ધંધાની આવીદાર તૈયારીવાળા વિદ્યાર્થીઓને તેમના શિક્ષકો પછા કારીગર થયા જાવેર કરે કે તુરત તેને રાખી સેવાને કારખાનાંદારો તો હારખંધ વાટ જોઈ જ રવા હોય છે.

૨૦૨ કારખાનાંદારોના પ્રતિનિધિઓનું એક સહા-દકાર મંડળ નિયમિતપણે અધ્યાપકને મળે છે અને ઇન્કરઓ તથા હોકરીઓના અવ્યાસદમ થવી આપે છે. ઉપરાંત અને વર્ગ માટે કામ શોધી આપવાનું કાર્ય પણ કરે છે. એટલેથી જ શાળાની મર્યાદા અંધાતી નથી. કામે ચડી ગએલાઓ પણ આ વર્ગોમાં મોટા પ્રમાણમાં

આવે છે અને પોતાનાં જુદાંજુદાં ધંધા-સેવોમાં દાખલ થએલી નવી જાગતો શીખી જાય છે તેમજ આજની છેલ્લી રચનાઓ અને રીતોમાં પાવરલા જતી જાય છે. વિદ્યાર્થી શાળા છોડીને જાય છે. તે પછી પણ અનેક રીતે તેની પાછળ અગર રાખવામાં આવે છે, - એટલા ખાતર કે આ કેળવણીની સફળતારૂપે થોડા માણસ થોડા જગ્યાએ (ચારસ દહો ચારસ ખાનામાં જ) ગમે છે કે નહિ તેની ખાતરી થાય.

આ સંસ્થાનું સર્ટિફિકેટ જોને મળ્યું તેને અને કામને જગ્યાએ છેલું પડતું નથી. તે સંસ્થાનો દરેક છોકરા કે છોકરી પહેલાંથી જ જાણી શકેલ હોય છે કે પોતે કેવા મામે લીધા છે.

ભૂતકાળની શોધમાં નીકળેલા

લેખક, ઉત્તરગુજરાતના ઇતિહાસ અને પુરાતત્વ વિષેની આ ઉપ-
ધોગી લેખમાળાના આ છપતામાં, ગુજરાતમાં માતૃકાપૂજન (મા-
તાની પૂજા) કેવી રીતે શરૂ થઈ તેની રસમય હકીકત રજૂ કરે છે

હવે મેં એચરાછના રણપ્રદેશમાં પ્રવેશ કર્યો.
દેલમાળથી વાંચેલ આવતાં છેલ્લી સાંજે ને
રણે મારી નજર સામે ધરીબર અગળગથી
અસેક-લપસાની અગળગ દુનિયા ઊભી કરી દીધી હતી તે
જ આ પ્રદેશ હતો. એનાં ગંધર્વનગરોનાં રામાંચક દર્યો
ટોણુ જાણે ક્યાં અગ્રેષ્ઠ સહ ગયાં હતાં તેને જાહેર સાત
સાત ગાઉના સમયોરસ સપાટ વિસ્તાર ઉપર ચળકતા
ખારની ઘેળી ચાદર પથરાએલી નજરે પડતી હતી.
એમાં ચક્રહું થે ફરકતું જણાતું નહોતું. એની નિર્જનતા
તથા નિસ્તબ્ધતાને લઈ એ પ્રદેશ ગિદામણે ભાસતો
હતો. રણપ્રદેશની આ સાંકડી પટ્ટી, કચ્છના નાના રણથી
શરૂ થઈ, કુંવારકા અને રૂપેણ નદીઓની ખીણને
ખોળેખોળે બહુચરાઈ માતાને ચરણે જઈને લળી જાય છે.

મોઢેરા સુધી વહાણો આવતાં

પ્રાતિક જ્યોત્ષા અને જરતરશાસ્ત્ર જણાવે છે કે
ખારાં રણોએ પૂર્વકાળના સુકાઈ ગયેલા સાગરોના
અવશેષો છે. એટલે એમ માની શકાય કે કેમ જુલ્યાઈ
ગયેલા ભૂતકાળમાં જ્યારે કચ્છના રણ ઉપર સાગર-
નાં મોઢાં ગળતાં હતાં ત્યારે તે સાગરની એક પટ્ટી
તે સમયની મહાનદી પ્રાચી સરસ્વતી (કુંવારકા) અને
રૂપા (રૂપેણ)ની ઉપવિધાની વચ્ચે, આનર્ત ગાઢ-
ના દાર્દને ચીરતી, મોઢેરાકાંપુર નગરના પાડોશમાં,
રૂપા અને પુષ્પાવતીના સંગમસ્થે સુધી જઈ પહોંચતી
હતી. (જુઓ, સાથેના નકશામાં ત્રાંસી થેરી લીટીથી
જતાવેલો ભાગ.) હેમચંદ્રાચાર્યના ધર્માગ્રય કાવ્ય ઉપરથી
જણાય છે કે જારમા સૈકામાં અનલિધપુર (પાટણ)ની
સરસ્વતી નદી એટલી જાંબી વિશાળ હતી કે તેમાં
વેપારીઓનાં નાનાં વહાણો અવરજવર કરતાં. આ
સમયે કચ્છનો રણસાગર જોકે સુકાઈ ગયો હતો, તોપણ
ચોમાસામાં તેમાં એટલું પાણી ભરાઈ રહેતું કે એ ઋતુ-
માં તેમાં નાનાં વેપારી વહાણો છટથી ચાલી શકતાં
અને સરસ્વતીના પ્રવાહમાં છેક અનલિધપુર સુધી
આવજન કરતાં. આ વસ્તુવિધિનો વિચાર કરતાં એમ

ધંધાસરના પુરાતન અન-
લેખોમાં જાણી આવેલી એક
માતાની મૂર્તિ, જે વદિયાર
પ્રાંતના પૂર્વ મધ્યકાળના
પદેરેરેશનો એક નમૂનો
રજૂ કરે છે. (રહેય-લેખક)

જણાય છે કે દરેકી સંવત્સાર પ્રારંભના સૈકાઓ (સંવત્સ-
કાળ)દરમ્યાન કચ્છના રણસાગરનાં નાનાં વહાણો, જે
જે રણપ્રદેશ ઉપર ચાલી રહી હતા તેને આવરી લેતી
સાગરપટ્ટી દ્વારા છેક મોઢેરા સુધી આવજન કરતાં હશે.
મોઢેરા આવેલું ધારીએ છીએ તે કરતાં વધારે પ્રાચીન
છે એમ હું માનું છું.^૧

બકરાના બલિદાનનું પુરાતત્વ

• રણની રૈતી ખૂદતો હું ખામેશ દોઢેક માર્ગે
ચાલ્યો ફોર્મિશ એનામાં ફરતાને પડખે એક નાનીકી ફફેરી
દેખાઈ. જુઓ હોનાથી મને યાક ચડ્યો હતો, તેથી
ધીકે ત્યાં વિસામે ખાવાના વિચારે દહેરી પામે જતાં
મેં એક બંધકર અને ધૂણારપદ દરમ જોયું. તેની બેક
તાળ લોહીથી તરંગેળા થયેલી હતી. કેમ જાણી
તુરતમાં જ માતાજીને બકરાનું બલિદાન આપીને ગયો છે
એમ તરત સમજાઈ ગયું. આપણે ત્યાં બલિદાન નણ
જતનાં પ્રાણીઓનાં અપાય છે: કૂકડો, ગરોળ કે પાંડા.
સોહીનું પ્રમાણ જોતાં બકરાનો બલિ અપાયો હોય
એમ લાગ્યું. મારા જેવા પુરાતત્વવેદાને તો બકરાના
લોહીમાં પણ પુરાતત્વ દેખાતા લાગ્યું ને તે પણ આજ-
કાલનું નહિ, પણ છેક પ્રાગૈતિહાસિક કાળનું!

૧ ઈટાના માપના આધારે હું આ નિર્ણય ઉપર આવ્યો
છું. શ્રેષ્ઠ પુરાતત્વશાસ્ત્ર (field archaeology)માં ઈટાઈ
કે એ પ્રાચીનતા માપવાનું એક ખાસ ધોરણ મનાય છે.
આ લેખમાળામાં આજળ ધંધાસરના પુરાતત્વસંશોધનની
વિગત રજૂ કરતાં હું એની સમજણ આપવા પ્રયાસ કરીશ.

આદિ માનવધર્મ

પૃથ્વીના પૃષ્ઠ ઉપર આજે હિંદુ, જૈન, ખ્રિસ્તી, હસ્તામ, યહૂદી ઇત્યાદિ અનેક નાનામોટા ધર્મો દર્શાવી બોલે છે. આ બધા ધર્મો એકબીજાથી તદ્દન સ્વતંત્ર રીતે વિકાસ પામીને ઉદ્ભવ્યા નથી. આદિ માનવ-ધર્મ (primitive religion)નો છેડ દેશકાળમાં વધીને ત્યારે રૂઢ થતા લાગ્યો ત્યારે તેમાંથી ક્રમેક્રમે ફરેલી એ બધી તેની અનેક ડાળોએ છે. જમતના બધા વર્તમાન ધર્મોમાં મૂળ તત્ત્વો રૂપે આદિ માનવ-ધર્મના ઘર રહેલા છે. આ આદિ માનવધર્મમાં આટલી સુખ્ય માન્યતાઓ અને ક્રિયાઓનો સમાવેશ થાય છે: બધાં ચેતન અને અચેતન પદાર્થોમાં જીવ હોય છે એવી માન્યતા (Animism); માનવચિત્તની વિરુદ્ધ જાણીતા પદાર્થોને દેવી જાનીને પૂજા, આરાધના, અસિદ્ધાન ઇત્યાદિથી તેમને નવાવના પ્રયાસ કરવો; મૃત વડીલોને દેવ કરીને માનવા (Ancestor-worship) અને તેમનાં શાનક જનાવવાં; અમુક પ્રકારના લોકકાઓના કકડા અથવા પથરાઓમાં દેવી શક્તિની કલ્પના કરી તેમની આરાધના કરવી (Fetichism); દેવની બાધા રાખવી (Taboo); અંગત બોયની સિદ્ધિ માટે મેજી વિશ્વાઓ (Magic and witchcraft)ના પ્રયોગો કરવા. આવી આવી માન્યતાઓ ને ક્રિયાઓ આદિ માનવ-ધર્મમાં પ્રાધાન્ય બોગવતી હતી અને જ્યાંજ્યાં તેને ભૌગોલિક તત્ત્વોની અનુકૂળતા સાંપડી ત્યાંત્યાં દેશકાળ પ્રમાણે ક્રમેક્રમે બિન્નબિન્ન રૂપોમાં વિકાસ પામી તે આજે અનેક ધર્મોની શાખાઓમાં વહેંચાઈ ગયો છે.

આદિ માનવ યુગોએ અને ઝાડીઓમાં તેના કુટુંબ સાથે રહેતો. તેનો ખોરાક માંસ તથા ફળમજાદિ હોવાથી પુરુષ એ મેળવવા માટે આખો દહાડો વનખંડેમાં રજાવા કરતો અને સ્ત્રી ઘર તથા બાળકોને સાચવતી. આ વ્યવસ્થાથી તે સમયની કુટુંબસંરચા સ્ત્રીશક્તિ-પ્રધાન (Matriarchal) ચર્ચ પડી હતી. વળી આદિ માનવને જ્યારે સમજાયું કે માનુશક્તિ એ જ જગતની જન્મદાત્રી છે ત્યારે સ્ત્રી પ્રત્યે તેનામાં પૂનરુત્થાન ઉત્પન્ન થયો અને તેના ધર્મમાં માનુષ્યજાતે રચાન લીધું. આવી

રિધિનિર્મા કુટુંબ ઉપર જે કોઇ પ્રતિબંધવાન સ્ત્રી મતા બોગવતી તો તે મરણ પછી માતા બની જઈ તેની પ્રતિમા કુટુંબમાં પુજવા લાગતી. આમ માનુષ્યપૂજન (Mother-goddess worship)નો પાયો નંખાયો. આપણમાં દરેક કુળની એક જુદીજુદી માતા હોય છે જે કુળદેવી કહેવાય છે. પ્રાગૈતિહાસિક કાળમાં જે સમયે કુટુંબસંરચા માનુસતાપ્રધાન (Matriarchal) હતી તે સમયમાં પડેલી આ પ્રથા છે, જે લાગે વર્ષના ઇતિહાસને વટાવતી આજ પર્વત આપણી સાથે ચાલી આવી છે.

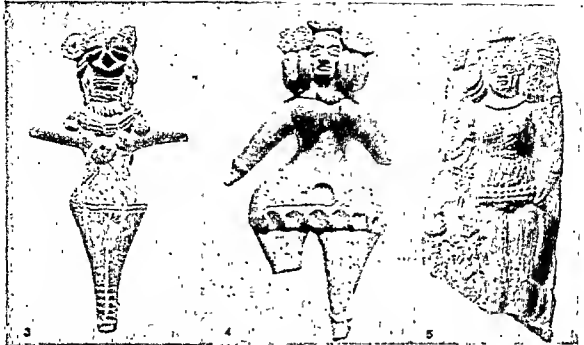
અહીં એક વસ્તુ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે જે માનવસમુદાયોએ ઘણા લાંબા કાળ સુધી જંગલજીવન ગાળ્યું છે તેમની જ કુટુંબસંરચાઓ અને સમાજ-સંરચાઓમાં સ્ત્રીની સર્વોપરી સત્તા રક્ષાથી બની રહી. દક્ષિણ દિશમાં દાત એ જ રિધિત પ્રવર્તે છે, તેનું કારણ એ છે કે છેક ભૌતિકાળ સુધી ત્યાંની સ્ત્રિ: પ્રાજ્ઞા જંગલજીવન ગાળતી હતી. આર્ય મુખિ અગત્યે પિંધપારજનને દક્ષિણના સ્ત્રિ: દેશના અનેક વિસ્તારોમાં મનવસમાજના ટેકા થે સમુદાયો તેમજ અરધ-વાસીઓમાં આર્ય સંસ્કૃતિઓનો પ્રભાવ રક્ષાયો.

આર્યો પોતાના મૂળ વતનની ભૌગોલિક અનુ-કૂળતાએને લઈને અરિધર નિવાસ તથા અનિશ્ચિત ખોરાકવાળા પોતાના જંગલજીવનમાંથી છૂટી દોર પાછી કે ખેતીવાડી કરી ત્યાં રહાથી જીવન ગાળતા રહ્યા. એ આર્યસમુદાયોમાં ધરમાં પુરુષની હમેશાં હાનરી રહેતી હોવાથી ત્યાંની કુટુંબસંરચાઓમાંથી સ્ત્રીની સર્વોપરી સત્તા બિયલી પડી અને તેનું રક્ષાન પુરુષસત્તાએ (Patriarchal) લીધું. આમ, જે માનવસમુદાયો પુરુષસત્તાપ્રધાન બન્યા તેમાંના મધ્ય એશિયા, ઇરાન અને ઉત્તર દિશમાં વસતા આર્યો પણ એક હતા.

હિંદી આર્યો (Indo Aryans)ની આપણે તથા તેમના પ્રાચીન સાહિત્યના અભ્યાસ દ્વારા જાણી શકાયું છે કે દિંદની પ્રાચીન આર્ય પ્રજાના બે ઘર હતા. પડેલા ઘરવાળા આર્યો કોઈ અજાત કાળથી ઉત્તર દિશમાં વસેલા હતા. એમની વિગત પુરાણોમાં મળે છે. તેઓ

૩ ધર્મ એટલે સંસ્કૃતિનું તે જગતે માનવેતર તથા પાર-લૌકિક માન્યતાઓ અને ક્રિયાઓ સાથે સંબંધ ધરાવે છે.

૪ આ વિષયના વધુ અભ્યાસ માટે જુઓ: પાર્શ્વદત્તનું Ancient Indian Historical Tradition, કેતકરચિત મહારાષ્ટ્રીય જ્ઞાનકોશના વૈદિક ભાગ, અને સાર ટ્રીબ્યુનનું Linguistic Survey of Indiaના જુદાજુદા ભાગો.

આપણા દેશમાં પુરાતન કાળથી ચાલી આવતી માતૃપૂજની પ્રતીતિ આપતી પ્રાચીન મૂર્તિઓ: (૧) ઈ.સ.પૂર્વે ૩૦૦૦ વર્ષ પહેલાં ચોટ્ટે જે હેરામાંથી મળી આવેલી માતાની પ્રતિમા; (૨) ઈ.સ.પૂર્વે ૧૦૦૦ના કાળની બિહારમાં આવેલા લોરી આનંદમદમાંથી મળી આવેલી માતાની માટીની મૂર્તિ; (૩) ઈ.સ.પૂર્વે ૨૦૦૦ના શુંગ કાળની મૂર્તિ.

પ્રાકૃત ભાષા બોલતા હતા. તેમના ધર્મમાં માતા, શિવ તથા વૃક્ષપૂજને સ્થાન હતું. ઋગ્વેદમાં વર્ણવેલા દાશ-રાત્ર યુદ્ધમાં સામા પક્ષના યદુ (યુગ્ધરાતમાં મદાબારત કાળ પૂર્વે રાજ્ય કરતા યાજ્ઞવે), દુર્વશુ, અનુ, દુલ્હુ અને પુરુ તે આ દિંદના મૂળ આર્યો જ હતા. મોદે જે હેરા, હરપ્પા, રંગપુર હત્યાદિમાં મળી આવેલા ઈ.સ. પૂર્વે ૩૦૦૦ના અવશેષો તે એ જ આર્યોની સંસ્કૃતિના હોય એ વધુ શક્ય છે. દ્રવિડોના તો તે નથી જ. આ સમયે પૂજાતી એક માતાની માટીની પ્રતિમા જે મોદે જે હેરામાં મળી છે તેનું ચિત્ર અહીં આપેલું છે.

આ પછી ઈ.સ. પૂર્વે ૨૦૦૦ની લગભગ ઉત્તર દિંદ ઉપર વૈદિક ભાષા બોલનારા ને ઋગ્વેદનો ધર્મ પાળનારા નવા આર્યોનાં ટોળાં ધસી આવ્યાં. લોંગા વખત સુધી અને પક્ષો વચ્ચે અથડામણો થયા કરી અને અંતે મદાબારતકાળ (ઈ.સ. પૂર્વે ૧૫૦૦)થી થોડુંક પહેલાં અને એકબીજામાં ભળી ગયા. આ સમયે પણ માતૃકા-પૂજાનો અચાર હતા એમ બીહારમાં લોરીઆનંદનગરમાં ઈ.સ. પૂર્વે ૧૦૦૦ની લગભગના મળી આવેલા વૈદિકસંસ્કૃતિના અવશેષો ઉપરથી જણાય છે. હવેથી મળી આવેલી માતાની માટીની પ્રતિમાનું ચિત્ર અહીં આપેલું છે.

મૌર્ય અને શુંગ કાળમાં દિંદમાં ગૌદ અને જૈન ધર્મ પ્રચલિત થયા હતા, પણ શોકસમ્રાજ તો પોતાના પ્રાચીન ધર્મને જ વળગી રહેલા હતા. આ સમયે માતૃકા-પૂજાનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ કરતી શુંગકાળ (ઈ.સ. પૂર્વે ૨૦૦)ની માતાની એક પ્રતિમાનું ચિત્ર અહીં આપેલું છે. આ પછીના કાળમાં માતૃકાપૂજાને મદાવાન ગૌદ ધર્મમાં પણ તારા, મેનુથી હત્યાદિ દેવીઓના રૂપે પ્રવેશ કર્યો હતો. આગ દિંદમાં માતૃકાપૂજાની સંસ્થા થયું પુરાતન કાળથી ચાલી આવે છે.^૫

યુગ્ધરાતમાં માતૃકાપૂજા

ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં, યુગ્ધરાતની તળપરી સુખ્ય માનાઓમાં મિયાળી (ચોટ્ટાંદર પાસે)ની હરસદ માતા સૌથી પ્રાચીન હોય એમ લાગે છે. એની મૂળ કથા તો શ્રીકૃષ્ણ સાથે સંકળાયેલી છે; પણ તેને એ હમન વર્ષ ઉપર અવતરિતા રાત્ર વિક્ર-માદિયે પોતાની હૃદયેની જાનારી હતી અને તેનું બીજું મંદિર ઉત્તરજનમાં ગંધાચ્યુ હતું ત્યાં ત્યાં હજુ એ પુણ્યસ્થ.

૫ યુગ્ધરાતમાં આ વિષય ઉપર એક સાકે પુરાતન લખાણ છે: 'શકત સંપ્રદાય'-કર્તા દિ. બ. નર્મદાશંકર દેવશંકર મહેતા.

આ પછી અંગા-ભવાની આવે છે. દંતકથા પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણના યોગમેવાળા ત્યાં કિતયાં દત્તા. પણ આ વાતમાં માફ નથી. બીજી આખ્યાયિકા એવી છે કે ઇ. સ. ૭૯૪માં જ્યારે વદ્ધલીપુર પડ્યું ત્યારે તેના છેલ્લા રાજા શિકાદિત્યની રાણી પુષ્પાવતીએ આરામુર પર્વતમાં અંગા ભવાનીના મંદિરમાં આશ્રય લીધો હતો. ઇ. સ. ૧૦૨૪માં મહમુદ ગીજનીના આક્રમણ વખતે નગર દહાથી આવેલા સુનિય રાજા દામાજીને પુત્ર જસરાજ અંગા ભવાનીમાં રાજ્ય કરતો હતો. ત્રીજી માતા પાવાગઢની કાંસિકા (મદાકાળી) છે અને પત્થ રાવળની કથા ઉપરથી જણવા મળે છે કે ૧૫મા સૈકામાં તેમની સારી ખ્યાતિ હતી. જહુચરાજ આધુનિક છે. સુન્દરાતની મુખ્ય માતાઓમાં આ ચાર જ તથ્યપદી માતાઓ છે. ગાદારથી આવેલીમાં કચ્છ અને કાઠિયાવાડના જાદુજનોની કઈદેથી આશાપુરાનું રથાન મુખ્ય છે.

ધંયાસરના પ્રાચીન અવશેષોમાં સાતમા સૈકાની જણાતી એક પ્રાચીન માતાની પ્રતિમા જે મને મળી આવી છે, તેનું ચિત્ર આ લેખને મથાળે આપેલું છે. એના મૂળ નામની પત્તો નથી, પણ ધંયાસરના તારોડા-ઓએ તેને લીંચળમાતાનું બળનું નામ આપીએક પ્રાચીન ટેકરા ઉપર સ્થાપી દીધી છે.

સુન્દરાતની માતાઓ

સુન્દરાતમાં પૂજતી મુખ્ય મુખ્ય માતાઓ આ છે:

- (૧) અંગાજી કે અંગા ભવાની—આરામુરવાળી, (૨) દગરી માતા—ઝાઝાઓની—જે હળવદમાં પૂજાય છે, (૩) આશાપુરા—જાડેમ રજપૂતો અને લાડ વાણિયાઓની, (૪) આસાર માતા—સોનીઓની, (૫) જુવ માતા અરજેજવાળી, (૬) ભીલડી માતા—જેનું રથળ ભીલડીઆમાં છે, (૭) ચામુડા—ચાવડાઓ અને વાંધેલાઓની, (૮) દેવકી માતા, (૯) કાંસિકા માતા—પાવાગઢવાળી, (૧૦) જહુચરાજ (જેચરાજ), (૧૧) ખોડી—આર માતા—ગોહિલોની, (૧૨) મેરી માતા (૧૩) મંદલ, (૧૪) રેવલી માતા—ઈડર પાસે વડાળીમાં. (૧૫) શીતળા માતા—કાલાવડની, (૧૬) વાધેશ્વરી માતા—શીમાળી વાણિયા અને સોનીઓની, (૧૭) સામુદ્રી માતા—કપોળોની જે સુંદરી (કાંગકા)માં પૂજાય છે, (૧૮) મંદાવરી—પરમારોની, (૧૯) વિંધ્યાસિની—જેદવ.ઓની અને (૨૦) દરસિદ્ધ કે દરસદ માતા—મિયાણીવાળી.

બીજી પણ કેટલીક મુખ્ય માતાઓ હશે જેની મને હાલ ખબર નથી; અને નાની માતાઓના તો આપણે ત્યાં પાર નથી. બંધી સતીઓ એટલે માતાઓ જ માની લેવી. ચારણીઆણીઓ પણ મરીને માતા જ માય છે. દાખલા તરીકે જહુચરાજ.

માતાને યજ્ઞિદાન

હવે આપણે યજ્ઞિદાનની મૂળ વાત પર આવીએ. યજ્ઞિદાનનો હેતુ ધાર્ય કામની સિદ્ધિ માટે દેવને પ્રસાદ કરાવતો હોય છે. આદિ માનવનો મુખ્ય યોગ્ય ગાર દતો ને શોકી પીનું એ ઉગ્રાણી લેખાતી, એટલે દેવે ઉગ્રાણીથી પ્રસન્ન કરવા માટે જીવતા પ્રાણીનું તેન ચાનક પર યજ્ઞિદાન આપવાની પ્રથા પડી. વળી પ્રાચી કાળમાં તો નરમાંસબજીય પણ ઉગ્રાણી ગણાતું અને તેનોમાટે શત્રુઓ પસંદ કરાતા. એમાંથી જ નરમેધન પ્રથા જન્મી. આ યજ્ઞિદાનપ્રથા આદિ માનવધર્મનું ઘણી પ્રચલિત હતી. વૈદિક અર્થો તેમાં કુધારો કરી ધૃતસૈદ્ધિક દેવોની પ્રતિમાઓને જલે નિર્મજ્જેલા ઉપાસક અવરય ગળ્યા હતા, છતાં યજ્ઞિદાનની શોધિય પરંપરાને તેઓ પણ તિસાંગમિ આપી શક્યા નહોતા. વૈદિક ધર્મના નરમેધ, ગોમધ ને અપમેધ યજ્ઞે એનું પ્રમાણ છે. નરમેધની પ્રથા વડેલી નાશ પામી અને તેનું સ્થાન શ્રીજયંધેરવાને મળ્યું હોય એમ લાગે છે, કારણ તેનો આકાર માણસના માથા જેવો જ હોય છે.

દેવીઓને પાડા, ગકરા કે મર્યાં જ કેમ યજ્ઞિ આપાય છે, એ પ્રશ્ન પણ પ્થાન ખેંચે તેવો છે. આપણા સમાજમાં એ પરંપરા ખેતીવાડીપૂર્વના બરવાડજવનના તથ્યજ્ઞાના સ્મયની છે. તે સમયે ગાય, બેશ, ગકરાંચિઃ દર્શિદાદિના દૂધનો યોગ્ય એ મુખ્ય દતો. આ પ્રાણીઓમાં માદા તો ઉપયોગનાં હોય છે, પણ નર તે જવાનામાં વિશેષ ઉપયોગી ન હતા. ખેતીની શોધ કરતો તેનો ઉપયોગ પાછળથી વધ્યો હતો. એટલે તે સમયે યજ્ઞિદાન માટે નરપ્રાણીને જ પસંદ કરવામાં આવતો. ઉપયોગિતાવાદમાંથી જ-ગેલી એ પરંપરા પડી તો અંધ શ્રદ્ધા જની બેડી ને મુજો પસાર કરી ગયા છતાં એ તેના મૂળ સ્વરૂપમાં હજી પણ અત્ય સમાજમાં ટકી રહી છે.

આવાઆવા વિષયોનું હાલની પ્રજાઓની સંસ્કૃતિને લગતું સંશોધન એ માનવશાસ્ત્રનું ખેય છે. પોતાના દતિલસ તરફ તો સુન્દરાતે ગમે તેનું જે શોકાણું લક્ષ

આપ્યું છે, પરંતુ માનવશાસ્ત્રને લગતું કાર્ય જરાપણ થયું નથી. દિંદવા અન્ય પ્રાંતોમાં દાક્ષીની રાજાઓ, ને કામો રીતરિવાજ, રહેણીકરણી, પહેરવેશ, ધાર્મિક માન્યતાઓ તથા ક્રિયાઓ, સમાજવ્યવહારણુ, કળા, ગોષ્ઠી શોક્ષસાહિત્ય આદિ ઉપર સંતોષકારક સાહિત્ય લખાઈ ગયું છે; પરંતુ દિંદવામાં જે પ્રાંતમાં સૌથી વધુ સંખ્યામાં તરેલવાર પ્રજાઓએ વસવાટ માંડ્યો છે તે ગુજરાતમાં આ વિષય દરૂપ રૂપશીયો થે નથી.

(આદ્ય)

અમૃતલાલ વ. પંડ્યા

કોલસો

(અનુસંધાન પાછળના પૃષ્ઠ ૨૪૫થી)

મુશ્કેલી પણ નથી. કેટલાયે નવા માણસો (visitors) ચાનક ઉપર જ પોતાની દિમિત ખોદી ગેસે છે અને ચાનક નીચે પહોંચે તે પહેલાં જ તેમના હૃદયના ધગધગાવ વધી જાય છે. તેમને ગેસેરીમાં ફરવા લાગે જતાં તો કંઈ રીતે સંભવિત હોય! પણ પાછા ઉપર લઈ જતા પણ બારે પડી જાય છે, કારણકે તેઓ પોતાનાં મન અને શરીર ઉપરનો કાબૂ ખોદી ગેસે છે!

(આદ્ય)

દેવજી માવજી દોપરાણી

જીવી જાણનારાં] ૧૩ [જે માનવજીવનનું સાચું મૂલ્ય શીખવી ગયા

અનામી છતાં નામાંકિત ખેડૂત

૬ ક્ષિણ આદિકામાં એક વૃદ્ધ ખેડૂત સમુદ્રકાંઠે રહેતો હતો, એટલે ખેતરમાં જિંમો જિંમો આવતાં તતાં વદાણુને એ જોઈ શકતો.

એક દિવસે પ્રચંડ આંધી આવી. ખેડૂત ઘરમાં હતો ત્યાં એના માણસે દોડતા આવીને કહ્યું કે એક વદાણુ ખડક ઉપર તણાઈ ગયું છે ને ભાંયું ભાંયું સર્પ રહ્યું છે.

ખેડૂત થોડે ચડીને સાગરતીરે ગયો તો કેટલાક શોકો ત્યાં જિંમો હતા ને ભાંગતા વદાણુને જોતા હતા.

ખેડૂત એટલાં કિંથાં આવતાં હતાં કે ઘણા ખાંડવા વદાણુ ઉપરથી દરિયામાં જઈ પડ્યા હતા, તેમાંથી કેટલાક તરત જ ખૂટી ગયા, પણ બીજા ભોંગેલા વદાણુનાં પર્તિયાંને વળગીને તરતા રહ્યા હતા. ભાંગતા વદાણુના તૂટક ઉપર પણ થોડાક ખાંડવા દરૂપ દેખાતા હતા.

સમુદ્ર ક્ષેત્રી ગંભીર ગર્જના કરતો હતો કે ખાંડવાઓનો આર્તનાદ સંભળાતો નહોતો, પણ તટરથ શોકોએ જોયું કે એનો જીવ બારે જોખમમાં છે.

પણ કર્યું કેમ? જીવનકોડી(લાકડખોટ) એકે મળે નહિ, અને પકરેલા સમુદ્રમાં જીવનકોડી વિના બીજું કંઈ ઝીક જાણે એમ નહોતું.

છુટું ખેડૂતનું હૃદય આ દેખાવથી ડચ્છું. પોતાનો થોડો નાનિવેન તથા સરસ તારો હતો એટલે એણે

ડુગતા માણસોને ગયાવવાનો નિશ્ચય કર્યો.

જન ઉપર ગરામડ ગેસીને એણે ઘોડાને પાણીમાં નાખ્યો. ઘોડી વાર તો ખેડૂત તથા થોડો દેખાણુ નહિ, એટલે કાંઈ જાહેરાતે ડર લાગ્યો કે એ તો ખૂટી ગયા.

પણ એ તો તરંગ દારે મૂજતા પાછા નજરે પડ્યા, અને એક એક આંગળ આંગળ પધોને અંતે ભાંગેલા વદાણુ આંગળ જઈ ચડ્યા.

પછી થરા ખેડૂતે પોતાને એક પગે એક માણસને, અને બીજા પગે બીજા માણસને વળગાડીને એ માણસને દેખાવે જમીન ઉપર આણ્યા, એટલે કાંઈ જિંમોના ટોળાએ દર્શનાદ કરીને એનો સતકાર કર્યો.

આ પ્રમાણે ૮૬ ખેડૂત તથા તેના ઘોડાએ સાત આંટા માર્યા, ને આંટે આંટે જમ્મે માણસને ગયાવવા.

હવે તો પાટિયે વળગેલા એ માણસ જ ગાડી રહ્યા. વળી ખેડૂત તથા તેના ઘોડાએ સમુદ્રમાં ઝંપાપાત કર્યો, ને વદાણુ આંગળ જઈ ચડ્યા. પણ ખેડૂત હવે યાદ્યો હતો, એટલે પાછા વળતાં એક પ્રચંડ તરંગ એને ઘોડા ઉપરથી પાડીને તાણી ગયો.

થોડો તો તરીને સડાંસલાખત કાંઠાબેજો ધઈ ગયો, પણ એના પીર સવારે જળસમાધિ લઈ સીધી. (અંગ્રેજીની પાઠાવલિ ૩૫૨થી)

દે. વા.

આ યુગને તો યુવાનમાં સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા છે; પણ યુવાનને આ યુગમાં મુદ્દત શ્રદ્ધા નથી.

અને એટલે જ પ્રગતિ કૃપાળી જણાય છે.

ચીની કુમારોની રાષ્ટ્રસેવા

ચીન-ગણપાન યુદ્ધની આગળની અસરક અને અસ્તવ્યસ્ત પરિસ્થિતિમાં ચીન માટે જે કોઇ સૌથી વધુ આશરપદ ચિહ્ન હોય તો તે તેની આગળની કુમારપ્રતિ છે. શાળામાં બહુતો ચીની કુમાર પોતાના દેશની રિયતિ અને શક્તિ સમજે છે, પરંતુ તે યુદ્ધમાં સક્રિય ભાગ નથી લેતો કારણકે તે માને છે કે દેશના યીન કેટલા એ સેવા કૂટ પ્રતો છે જેમાં એ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે શોષા આપી શકે એમ છે. લગભગ સિવાયની પણ ખોટી ધારણી રીતે તે પોતાના દેશના રક્ષણમાં સલાહ કરી શકે એમ છે તેની તેને ખાતરી છે. તેવામાં એક નવી જ દેશદાઝ શ્રીમી ધર્મ છે. એ દેશદાઝ છે કાર્ય કરવાની—દશ માટે ગમે તેવી હાલમાં સ્વચ્છ કરીને પણ પોતાની સેવા અર્પવાની. એ સેવા અર્પવામાં કોઇ પણ વસ્તુ આડી આવે તો તેને દૂર કરવાની તેનામાં તાકાત છે.

એક ચીના કુમારને તેનાં માળાપ લગ કરવા દેખાણ કરતાં હતાં. એ કુમારે પોતાના બિનેને આ વાત કરી. યધાએ ભેગા મળી નક્કી કર્યું કે તેને પર-ભૂતારી છોડરી જે તેના સેવાના કાર્યમાં અને તેની મદદનાકાંક્ષા અને આદર્શોની આડે આવે એવી ન હોય તો જ તેની સાથે પેલા કુમારે લગ કરવું. આ નિર્ણય પ્રમાણે એક મિત્ર પેલી છોડરીને બેચા તેને ગામ ગયો. થોડા દિવસ પછી તેણે આવી નકારમાં જવળ આપ્યો. પેલા કુમારે પોતાનાં મળાપને લગ કરવાની સાથે ના પાડી દીધી. હજી થોડાં જ વર્ષો પહેલાં આવી સ્વતંત્રતા લગભગ અસકળ જ હતી. પેલા ચીના છોડરાનાં માળાપે એ વખતમાં કદાચ એને બંધક જવળાએ મળી ખૂબ માર્યો હોત ને મારી પણ નાખ્યો હોત. પરંતુ આજે તો ચીનનું કૌમાર ભયનું છે. તે એમ માને છે કે માતાપિતા કરતાં માતૃકૃતિનો પોકાર વધુ જગવાન છે.

હજી આગળથી જ્યાર વર્ષ પર પણ ચીનની દેશદાઝ આટલી તીવ્ર નહોતી. તે વખતે દેશદાઝ કરવો એ

સામાન્ય નીતિ હતી. આજે પરિસ્થિતિ પસંદાઈ જ છે અને તે મોટા ભાગે ચીનના યુવકોએ જ પસંદાઈ જ્યારે જાપાની ડરકરોએ નાનકો ઊંચર આક્રમક કર્યું ત્યારે શહેરને પેરીને બે લાખ માણસોનું ચીન લરકર પડ્યું હતું. તેમાંના એક લાખ અને સાઠ હજાર તો ભાડૂતી મિપાલ્યો દતા અને ચાળીસ હજાર ખરે દેશદાઝથી ભરેલા ચીની યુવકો હતા. દુરમન તરફ એ શહેરનો કળાએ સોંપી દેવાનો દુકમ હતો. એ લાખ અને સાઠ હજારનું ભાડૂતી લરકર ઉતરમાં નાસ મળું, પરંતુ ચાળીસ હજાર યુવાનો અચળ મધને જીભ અને સામે પડકાર કર્યો કે 'કાં તો શહેરનું રક્ષણ કરીશું અથવા મરી ખૂટીશું.'

શાળાનું કામ પૂર્ણ થાય છે ને ચીનના કુમારો સામે અસંખ્ય પ્રશ્નો તરે છે ને દમ્ભાભેષ કામ દેખાય છે. તેની આડે મુખસંગવડ ભોગવવાનું તેમને સ્વર્ણ પણ નથી. ચીનનો કુમાર આપણા યુવકોની જેમ મોટા કામને અભાવે નાનાં કામને તરફાંસતો નથી. તે પણ પોતાની શક્તિ જરાગર સમજે છે અને એ પ્રમાણે નાનામાં નાનું કામ પણ કરવા લાગી જાય છે. તે એટલું જ સમજે છે કે ખાલી ચર્ચા કરવા કરતાં કંઈ ને કંઈ દેશોદારનું કામ શરૂ કરવું જ નીકળે. આજે એ સોઠા કેટલાં જે વર્ગોથી પોતાના સમાજની એક સુંદર સેવા કરી રહ્યા છે. દસ વર્ષ પહેલાં ચીનમાં ભૂકેલાઓની સંખ્યા ફક્ત દસ લાખ જ ગણાતી. વિગ્રમ યોગેને અહીં પોતાનો કાર્યપ્રદેશ જણાવો ને દમ્ભાની સંખ્યામાં અબણુ શોકને ભણાવવા નિવાર્યોમાં નીકળી પડ્યા. આજે ચીનમાં દરેક બહુતો માણસ યોગમાં યોગ જીવન એક માણસને બહુવચનું શ્રેષ્ઠિત વચન આપે છે. આ ઉપરથી યુવાનોની એ સેવાનો ખ્યાલ આપી શકશે.

નિવાર્યોમાં ગામડાંમાં જઈ પોતે શાળા-કોલેજોમાં જે કાંઈ જ્ઞાન એકઠું કર્યું હોય તે બેઠોતો અને અબણુ ગામડિયાએને આપી દે છે. માળીશાસ્ત્ર, પદાર્થ-

ચીની કુમારેની સપ્તમેવા (જનાર્દન રાવળ)

વિજ્ઞાન, રસાયણશાસ્ત્ર વગેરે વિષયોનું સામાન્ય જ્ઞાન પ્રયોગો દ્વારા તેમની પાસેથી પ્રાપ્તગતો મેળવે છે. તેઓ જાણુ વિદ્યતાભર્યાં ભાવણો તથા કરતા, પરંતુ શેકસમૂહ સમજી શકે એવી સાદી ભાષામાં તેની વાતો કરે છે.

એ ઉપરાંત વિદ્યાર્થીઓ ગામડાંમાં જ્યાં આરોગ્યના નિયમોનો પણ પ્રચાર કરે છે. આપણી જેમ ત્યાંના ગામડિયાઓ પણ વિદેશી દવાઓ ને સસ્ત્રક્રિયાને શંકા અને ભયથી જુએ છે, એટલે વિદ્યાર્થીઓ દરરોજીને સમજાવી શહેરનાં દવાખાનાંઓમાં લઈ આવે છે, અને તેમને જ્યાં ફેરવી જાયું સમજાવી તેમને અવિશ્વાસ દૂર કરે છે, એ ઉપરાંત આરોગ્યના સામાન્ય નિયમો શોધનાં મન ઉપર દસાવવા કર્મ ને કંઈ તરફીઓ તેઓ રચે છે. મોટાંમોટાં સરખસો કાઢે છે અને પ્રદર્શનો ભરે છે. એક વખત તો તેમણે વાંસ અને કામળાની એક મોટી માખી જનાવી ફેરવેલી. તેની સાથે એક પારિયા ઉપર લખેલું: 'માખીથી મેતતા રહે; એ તાવ લાવે છે.' બીજા એક છોકરાએ મોટો ઉંદર જાણેલો અને તેની સાથે પણ લખેલું: 'ઉંદરથી મેતતા રહે; તે પ્લેગ ફેલાવે છે.' વળી એક મોટો મચ્છર પણ જનાવેલો અને તેની સાથેના પારિયા ઉપર લખેલું: 'મચ્છરને દૂર કરો; તે મેલેરિયાનો દોરત છે.'

રાષ્ટ્રભાષાના જગાવવા માટે પણ એમના પ્રયાસો નાના નથી હોતા. શાળાનો દરેક વિદ્યાર્થી જ્યારે પણ સમય મળે ત્યારે દસવીસ શોકોને રચતા વચ્ચે પણ રાષ્ટ્રીય આંદોલનો અને પ્રશ્નો સમજાવવા જિલો રહી જાય છે. એક દિવસ તો એ મોટા છોકરાઓએ શાળાના વડા અધિકારી પાસે આવી તેને કદી લીધું: 'સાહેબ આજે અમારામાંથી કાંઈ શાળામાં નહિ આવે. આજે અમે ભાવણ કરવા જવાના છીએ.' અને એ દિવસે કાંઈ શાળામાં ન ગયું! વિદ્યાર્થીઓ નાની-નાની ટોળીઓ જનાવી જુદાજુદા લતાઓમાં પડેલી ગયા અને શોકોને ચાલુ રાષ્ટ્રીય જનાવો વિરે માદિની આપવા મંડી પડ્યા. એક પંદર વર્ષનો છોકરો તો જસો માણસો આગળ ભાવણ આપતો દતો. પર-રાષ્ટ્રોએ ચીન ઉપર શું શું વિતાડી છે અને એક ચીનો મજૂર પણ કર્મ રીતે પોતાના દેશની સેવા કરી શકે એ દર્શાવત તે એટલા જુદાચી અને એટલી સરસ રીતે સમજાવતો દતો કે એ સખામાં આવેલો એનો

હેડમાસ્તર પણ છક અર્ધ મયો! સાંજે જ્યારે ગમે વિદ્યાર્થીઓ શાળામાં પાછા આવી ગયા ત્યારે એક વિદ્યાર્થી જુટતો દતો. બીજો દિવસે તેની તપાસ કરતાં એ સાહ માર્ચિસ દૂર નદીકિનારે મળી આવ્યો. આખા રસ્તે માગીને ખાતો અને મંદિરને ઓટલે મૂકી રહેતો એ શોકોને સમજાવતો ૬૦ માર્ચિસ આસીને ગયો દતો.

એવી જ રીતે યુદ્ધ વખતે પણ ત્યાંના વિદ્યાર્થીઓ સ્વયંસેવકનું કામ ખૂબ ખંતથી કરે છે. દુસ્મનો-એ જીતેલા પ્રદેશોમાંથી નાશી આવેલા ગબડ શોકોના ઘાકેલા પગને આરામ આપવા એક છોકરી ચાર વાંસ નીચે પાણી ગરમ કરે છે. તેની પાસે રૂ, સિપરિટ, આયોડિન એવી સારવારની થોડી સામગ્રી છે. બીજા જાણુ એક છોકરો શોકોને સજામન રસ્તાની મારિની આપતો જિલો છે. કેટલાક છોકરાઓ જોવાઈ ગમેલા માણસોની નોંધ કરે છે; કેટલાકને તેમનાં કુટુંબોની ભાળ આપે છે, આ જાણુ સરકારની નિમજ્જક વગર સ્વયંસેવક અને સેવાસક્તિથી તેઓ કરે છે.

આજે ચીનની સ્થિતિ ખૂબ ભયંકર છે. આવતી કાલે એ દેશનું શું થશે એ કદી શકાય એમ નથી. છતાં આ અંધકારમાં પણ આશાનું કિરણ છે. કારણ કે તેનાં દર્બારે કુમાર-કુમારીઓ દેશના રક્ષણમાં સદાય આપવાની એક તક મેળવવા ખાનદર પણ પોતાનો સમય, શક્તિ, સગવડ ને જિંદગી મુકાં તજવા તૈયાર છે. (ટૂંકર ચેન્ન-માંથી)

જનાર્દન રાવળ

કહેવત • કથન • કવિતા

‘વસુ વિના નર પશુ’

લશ્મી વિનાનો લપોડ.
જર કરે દરિયામાં ધર.
સી સીલાનાં દરણ.
કમાલનો કાળજી પોર્ડ.
જર કોના તો મંદે દોના.
નિર્ધનઓનો ભયો
તે બાવજીઓનો છાયો.

સર્વે ગુણાઃ કાંચનમાધવન્તે

માયાકુ માયા મીધ, કરે લગે દામ;
દુષ્ટસીદાસ મરીબજી કોઈ ન પડે બાત.
સજ સદાય સજલકે, કોઈ ન નિર્લસદાય;
પવન જગાવન આવકુ, દીપક દેત જુગાય.

ગતરની પ્રભ મણુવામાં આવે છે? અમેરિકામાં દિલ વિષે અભિપ્રાય દર્શાવતા યાજ્ઞ લેખો પ્રકટ ગાય છે. બ્રિટિશ રાજ દિલમાં ફેંટું છે તે વિષે ગમે તમારે મત દર્શાવશો.

અમેરિકાની કેળવણી વિષે તમે નવજવા માથો છો તે તે બાબત યોદ્ધાં હાથે પૂ. અમારા પિતૃભગ્નમાં જ વીર દાહરકરો છો. તમારે ત્યાં તેમને માધ્યમિક શાળાઓ કહે છે એમ જણાયું છે. એ સિવાય બીજી એટ રહીશો. એટ રહીશો છ વર્ષના બાળકને લેવામાં આવે છે. તેમાં છ એટ પૂરા કરતાં વિદ્યાર્થી દાહરકરમાં પ્રવેશ પામે છે. છાકરો કે છાકરી તે વખતે બાર વર્ષની વયમાં થાય છે અને પછી તેમણે પસંદ કરેલા બધા વિષયો સાથે નવમા એટ સુધી પહોંચે છે. તે વખતે એક ખાસ કાર્સ પસંદ કરે છે. એવા ચાર કાર્સ હોય છે. કૉલેજમાં જવા સાદતા હોય તેમને માટે નેટરોમિક, જનરલ, કૉમર્શિયલ અને પ્રૉટેક્ટલ આર્ટસ. દરેક કાર્સની ખાસ તેવારી સાધનો અને વર્ષો જુદા જ હોય છે. દાહરકરમાં પસંદગી માટે યજ્ઞ વિધિયા હોય છે.

દાખલા તરીકે મેં નવમી બાર એટ સુધીમાં કે પછે ક્યાં છે તે આ પ્રમાણે છે: એમેજ, રૈય, કટાલિયલ, બીન્નપ્રાજિત, બ્રામિતિ, છતિદાસ, રસાયણવિદ્યા, બૌદ્ધિક શાસ્ત્ર, બાઈબલ (જીવવિદ્યા) વિજ્ઞાન, વ્યાપાર, શિક્ષણ, સંત્રકામ અને વૌજબીક કામ વગેરે.

અમારા અમેરિકામાં કોઈ કામની શરમ મણુવી નથી. મનુરો અને બોદનારાઓ પણ કૉલેજની કીમી મેજી રાકે છે. કૉલેજ દ્વારા દરેક ધંધાની તાલીમ અને કારો મળી રાકે છે. રાત્રે કે દિવસે શોખવાની પૂરી સગરો છે. અમારી કેળવણીની રીત બાબત તમને કંઈ ન જાણાય એવું હોય તો ગમે તેટલા પ્રશ્નો પૂછજો, મને તેમજ જવાબ લખવાની બહુ માન પડશે. ૧૯૪૦ના વર્ષ માટે હું તમને આદેશ્ય અને આનંદ આપું છું. તમારી સર્વ આશાઓ અને શુભેચ્છાઓ ફળવળી બને,

તમારો હૃદયપૂર્વક
Alfred Noran

સંસારનાં શહેરો

૨૩-૦૪-૧૯૪૨

હુતાર અને દાખલા અમેરિકાને જોડતી જમીનની પટ્ટી પર, આદાકારિક થી પાસિફિક સુધી પમશાળિયા આ વ્વાટેમાલાના મનોરમ પ્રદેશ બહુ હુંગરાણ હોવા છતાં એના બને કિનારા તેા વંસતિગ્રામ્ય, સપાટ અને દગદુપ છે. મધ્ય અમેરિકાને સીધી વધુ વસતિ ધરાવતો એ પ્રાંત એ દેશનો બીજા નંબરનો મુલક ગણાય છે. સ્પેનિશ લોકોએ મધ્ય અમેરિકા છાલું તે પ્રદેશમાં મધ્ય અમેરિકામાં આબાદ બનેલી વિખ્યાત ગય સંસ્કૃતિ આદર્શ ને ફક્ષિલ મેક્સિકોમાં જ વિકાસ પામેલી. અને આજે પણ વ્વાટેમાલામાં કિરિગ્વા, રિકલ વગેરે રથળેથી તેના અલસેયો હાથ લાગેલા છે. તેના અલ્યાસ પરથી માલુમ પડે છે કે એ મધ્ય લોકો ગણિત. ખગોળ તથા રસાયણનું સારૂ જ્ઞાન ધરાવતા હતા, કુશળ દુધિયો પેતા અને એમની બાધા પણ સંસ્કારી હતા. એ પ્રદેશનું એ જ નામનું પાટ-

નમર વ્વાટેમાલા દરિયાની સપાટીથી ૫૦૦૦ ફૂટ જામે એક મુંદર ખીણમાં આવેલું છે. વિષુવરતની નજીક હોવા છતાં એનું સરેરાશ ઉષ્મામાન ૭૦ અંશ રહેલું હોઈ એની હવા સદા વસાંત જેવી ખુશનુમા રહે છે. એની આસપાસ આવેલા જીવતા જવાળા મુખીઓ તથા ઉત્તરઅદિકૃતો હુનિયાજનના કોઈપણ પાટનગરને નથી એવું મનોહરને ઈર્ષ્યા-જનક દરવ એને સમજે છે.

દ. ૧૭૭૬માં રથપાએલું આ શહેર સર્વોચ્ચ આધુનિક છે. એની રથાપના પહેલાં સ્પેનિશોએ જ વસાવેલું એન્ટી-ગ્વા (જનું વ્વાટેમાલા) ૨૦૦ વરસથી એ દરજ્જે ભોગવતું. એ પણ એવું જ સંસ્કારી અને સમૃદ્ધ નગર હતું, પંજુ ઇ. ૧૭૭૩માં જવાળામુખીઓ ને ધરતીકોપથી તેનો નાશ થતાં તેનાથી થયોસ ગ્રાહલ દૂર નવા પાટનગર તરીકે વ્વાટેમાલાનું નિર્માણ કરવામાં આવ્યું. તેને પણ તે પછી બે વખત

(ઈ. ૧૮૭૪ ને ૧૯૧૭-૧૮માં) ધરતીકોપ અને જવાળામુખીએ જમીનદોલન કર્યું. આજનું વ્વાટેમાલા થોથો અવતાર છે. ૧૯૨૦માં તે બંધાવું શરૂ થઈ ૧૯૨૮માં પૂર્ણ થયું. તેની વસતિ ૧૧૫,૬૨૮ની છે. આખા મધ્ય અમેરિકામાં સૌથી મોટું ને અત્યંતનું ગણાવું આ શહેર જાવતા, બધા દેશના એલમોબોનું નિવાસસ્થાન છે. એ દેશનું એ વ્યાપારકેન્દ્ર છે.

વ્વાટેમાલા શહેરની એક વિશિષ્ટતા એની પીપરસ યુનિવર્સિટી છે. યુનિવર્સિટીના વિદ્યાર્થીઓના સંખ જ એવું નિયમન કરે છે અને એનું કામ અરિહિત પ્રોત્સાને શિક્ષણ આપવાનું છે. એવું જ મદરવનું કાર્ય એને પણ યુધ્ધમાં હુલ્લા છતાં ચાલું રાખ્યું છે. વળી વ્વાટેમાલાના પ્રાકૃતિક નકશો (Relief map) તેા તેની ખાસ વિશિષ્ટતા છે. કાન્સિયોકો નેલા નામે ઇન્જનેરે ૧૮૦૦ ચોરાસ મીટરનો કોન્ક્રીટનો બનાવેલો એ આખા વ્વાટેમાલા દેશનો નકશો એના શેનક્યુલિનથી બનાવાયો છે કે તેમાં નદી, નાળાં ને ગરજાનાં વહેણ પણ મૂલ્ત કરી શકાય છે. વ્વાટેમાલા શહેરની મુલાકાત લેનાર કોઈ પ્રવાસી એ જાણી નકશો જોયા વિના પાછો નથી ફરતો.

માધુકરી

બલે બજારના મદદા વખતમાં બહુ હું ગમી,
અને તિથિરમાં બહુ પથ રહું વને આશીરી;
વિદ્યામ વિદ્યુ તપ્ત હું રણ મહીં મહું આશ્રયું,
પરંતુ નવ દીનતા સખદ તો કદી ક્યારેય.

(બારી બદાર)

—મહાદેવ પારેખ

રેડ્ડેલિન-પોલાદી પુરુષ

રશિયાના તારણદાર લેનિન પાસેથી 'પોલાદી પુરુષ' (Man of steel)નું બિરુદ મેળવનાર, અને તેણે અધુરા મહેસા રશિયાના નવસર્જનને સફળ પાર ઉતારી આજના રશિયન મહાસામ્રાજ્યની અડીઅમ કાલા ધરનાર તેનો સર-મુખ્યાર રેડ્ડેલિન એક મામૂલી મોચી કુટુંબમાં જન્મ્યો હતો એ વાતથી ફરી એકવાર પ્રતીતિ યાચ છે કે માણસ જન્મ-જન્મ સંસ્કાર કરતાં એ કેવળુકથાઈથી જ ઉત્પત્તિ સાધી શકે છે.

ઈ. ૧૮૬૨માં ફક્તિલુ રશિયાના હુંગરાળ પ્રદેશમાં જ્યોર્જિયા પ્રાંતમાં આવેલા ટિફ્લિસ ગામમાં એક નિર્ધન મોચીને ઘેર તેનો જન્મ થયો હતો. કુટુંબની બારે કંઠાલિ-યત છતાં એણે કેળવણી લીધી. એનો બાપ તો એને પાદરી બનાવવા ઇચ્છતો હતો; પણ તે જોના તેને શી બળર કે પોતાનો પુત્ર ધીમેધીમે આમળ વધતાં ધર્મેષિરેકકના ઉપમાં નહિ, પણ ધર્મવિધ્વંસકના રૂપમાં ૨૦ ફેબ્રુઆરી રશિયનોનો વિધાતા બની તેમની પર રાજ્ય કરો? એનો ધર્મનિષ્ઠ બાપ તો પણ એ ઇચ્છતો કે એ બાઈબલ બાણે, પણ રેડ્ડેલિને તો બીજું જ બાઈબલ ભાણવા માંડ્યું હતું—સમાજવાદના આદ્ય પ્રણેતા માર્ક્સનું જગવિખ્યાત પુસ્તક: “કેપીટલ”.

વીસ વર્ષનો થતાંમાં તો રેડ્ડેલિને માર્ક્સનાં તમામ પુસ્તકોનો ઝીણવટથી અભ્યાસ કરી નાખ્યો, અને ૧૯૦૩ માં લેનિન સાથે એનો ભેટો થયો ત્યારે માર્ક્સનાં પુસ્તકોનો અભ્યાસ કરી ક્રામ્યુનિસ્ટ બનવામાં જે કાંઈ બાકી રહી ગયું હતું તે એણે પૂરું કરી નાખ્યું. પરિણામે એ એક પક્ષો ક્રામ્યુનિસ્ટ અને લેનિનનો મુખ્ય ચેલો બની ગયો. અનેક વર્ષો સુધી એણે બારે આવેશથી બોલ્શેવિ-ઝમનો પ્રચાર કર્યો. તે વખતે એ બહુ ભદ્રેરમાં આવ્યો

નહોતો. કાંઈ એને ઓળખતું સુધ્ધાં નહોતું. સ્વભાવે એ એકાંતિક હોવાથી મૂંઝામૂંઝા પોતાનું કામ જ કર્યું જતો ને તેથી ફેરફાર ઓળખીતાઓ અને ‘લેનિનનો મૂંઝામૂંઝા’ કહેતા.

અને રશિયાના એ કાળની એની કામગીરી એટલે કે બજારજીવનની મુંઝાળી કામગીરી નહિ, પણ જીવસંઘર્ષ એકાંત અનેક કાવતરાંઓની ભળ. એમાં ક્રામ્યુનિસ્ટના એ કદા, પૂર્ણ ને પક્ષા અનુયાયીને પંદર પંદર વખત તો કાસ-વાસની ગાળ મળે; અને તે પંદરે વખત જેલસત્તાવાળાઓની

આંખોમાં ધૂળ નાંખી એ જંગમમાંથી બાની છૂટ્યા. તેથી ધણી વાર લેવિનએ 'પોસ્ટારી પુરુષ' કહી સંજોગધતો (સ્ટેશન) નો અર્થ રશિયન ભાષામાં થાય છે : પોસ્ટાર).

રશિયામાં તે પછી જ્યારે આંતરવિશ્વ યુદ્ધ અને પુરુષી ક્રાન્તિની ચળવળ આંધી ત્યારે તે એકે કામની વધુમાં વધુ જોળોખરાંદરી સ્ટેશન કાર ન હાજરમાં આવી. જ્યારે જ્યારે કોચુનિન સંઘ કપર વિપત્તિમાં વાદળમાં ઘેરમાં ત્યારે ત્યારે સ્ટેશન તે વાદળમાં બુધિપૂર્વક દૂર કરેનો. એવામાં ૧૯૨૨માં કોચુનિન પદના એકેટરીનું પદ આવી પડ્યું. લેવિનને તે પદ લેવા કોચુનિનને આગમન આપ્યું, પણ કોચુનિન એ ઘડીને ના પાડી દીધી આખરે સ્ટેશનને તે એકી પ્રદ્યુ કર્યો. તેણે એકેટરીનું જ નહીં પણ દેશની વચાગ લેવિનના હાથમાંથી છૂટી જશે ત્યારે તે સોફ્ટરીના હાથમાં જ જઈ પડશે. તેનું એ અનુમાન સોએ સો રકમ સાચું જ નીવડ્યું અને લેવિનના મૃત્યુ પાદ સ્ટેશન જ બોલ્શેવિક રશિયાનો સર્વેશ્વર અધિષ્ઠાતા બન્યા, એકે એમાં એ અનેક કાવાદાવા બેઠ્યા અને કોચુનિન દેશવટે નીકળ્યું પડ્યું.

સ્ટેશનના હાથમાં સત્તા આવી તે વખતે રશિયા કપર બોલ્શેવિકમાં વર્ચસ્વ નડ્યું હતું અને, પણ તેમની સામે કાર્યનું વિશાળ ક્ષેત્ર આજુબેટું જ પડ્યું હતું. વિશ્વ અને રશ્મિપાત યુદ્ધ દેશમાં સંતરિયાપતા થઈ ચૂકી હતી, પણ કુદરને પરિમાયે પ્રત્યક્ષ શ્રાદ્ધિતિ શોધી થઈ હતી. કોઈ માનવીએ બુદ્ધિથી દીળાતા હતા. આથી સ્ટેશન સમક્ષ સૌથી પ્રથમ પ્રશ્ન અત્યંત ખરો થયો, તે માટે દેશમાં ખેતી, શિલ્પ વગેરે હુતરકર્ષીમાના સ્વધર્મમાં ક્રાન્તિ કરી પરિવર્તન કરવાની જરૂર હતી.

પહેલાં ખેતીની શરૂઆત કરવામાં આવી. રશિયામાં ખેતીને લાયક જમીનોનાં તો જરાયે અત્યાવ નહોતાં અને જમીનો કુળદુષ્ણ પણ પુરેપુરી હતી; પણ ખેડતો બેઠા જમીનાથી ચાલ્યાં આવતા આવતા જ ખેતી માટે વાપરના હતા. વળી જમીનો દુકંડે દુકંડે વહેંચાઈ હતી અને તે પ્રત્યેક દુકંડા જુદીજુદી માલિકી હેઠળ ખેડાતા હતા એટલે તે કપર યંત્રોના પ્રયોગ કરવા સુમત સાથ તેમ નહોતું. જમીનના એ દુકંડા વચ્ચે એ હદ-રોડા-વહેતા તે એમ ને એમ વણુ-ખેડ્યા પડી રહેતા. આ પ્રમાણે ધણી જમીન વગર ખેડાએડી પડી રહી હતી. ગામડાં ગંદાં હતાં અને વસતિ પુષ્કળ હતી. રસ્તાઓ ને સડકોનાં કામો કાણું નહોતાં. રેલરસ્તાઓ અધ્યા-ગાઠ્યા જ હતા. રેલવેઓનાં ગંદાં ને ખડખડપાંચમ હતા. લોકોમાં અજ્ઞાનતા ને નિરક્ષરતા હૃદયી જ્યારે વ્યારેવાં હતાં.

વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિથી ખેતી કરવામાં યંત્રોની ખૂબ જરૂર હતી. દેશમાં ને આજો હોય તેમાંથી લોકો કાઢવામાં આવે તો જ ખેતી માટે મોટાંમોટાં એલેન્ડે જની શરૂ. વળી તે એલેન્ડે જનાવવા માટે કારખાનાં બેમાં કરવાં એકે એ ને

કારખાનાં માટે કારીગરો પણ પૂરતી સંખ્યામાં એકે, તેમજ અન્ય ખેડતોને ને યંત્રો વાપરતાં શીખવવું એકે. પણ એ માટે સૌથી પ્રથમ ૨૦ દેાડે સૌપુરુષોની અમલતા દૂર કરવી એકે. આ બધી બાબતોનાં વિચાર કર્યા પછી દેશની સર્વોચ્ચ શક્તિ આખાની માટે એક પંચ-વાર્ષિક યોજના ઘડવામાં આવી. ઇ.સ. ૧૯૨૭ના યોજના-થી ચાંડી ૧૯૩૨ના યોજના સુધીમાં રશિયામાં દેવાડ, જર્મની ને અમેરિકા પણ એકે દેશ થઈ ગયો તેવાં મોટાં મોટાં હુતરકર્ષીમાં તથા વીજળી ને મોટરયાંત્રોનાં કારખાનાં ખોલવાનો નિર્ણય થયો.

રશિયાની જમીનને ચોતાની જીવનયાત્રામાં નવો જ આદર્શ શરૂ કરવાનો હતો. ખેડતોની બધી જમીનો સામ્ય હજી એકે સમુદાયમાં ખેતી કરવાની હતી. ૧૯૨૮ પહેલાં ખેડતો એકલું અનાજ ઉત્પન્ન કરતા હતા તેથી રપકમલું વધારે અનાજ ઉત્પન્ન કરવાનું હતું. બોલ્શેવિકોની કલ્પનાના આ દિશાવર્તનની પૂંજવાદી દેશો ઉકડી કરતા હતા.

પણ પાંચ વર્ષને અંતે જ્યારે એ વિશાળ યોજના સમજીતે પાર જતરી ત્યારે આખી દુનિયા વિસ્મય ને વિશ્વગ્રહ દ્રષ્ટિથી રશિયાની એ નવજાગૃતિને એકે રહી. સોવિયેટ રશિયા જમતના બીજ સુધેવે, શિક્ષિત ને વિકસિત દેશોની હદોષ-માં એકે. એક વખતના જીવતા રશિયાના એ નવપરકરની પાછળ લોખંડી સ્ટેશનનો પ્રયત્ન પુરુષાર્થ હતો.

ખેતી એ લોખંડી શક્તિના કારણે ૧૫ ખેતી હતી, ખેતી વંદસ્તી, ભૈરવ, ખેત, કસ્ટોડી ને કુશિ છે. બધવશા-સક્તિ તો એ ચોતાના બાબતી જ કહેવાય છે. કિસ્કોરી ને હતિહાસનો એ સાતા છે. એ બાથે જ કોઈને મળે છે. મોટામાં હોય છે ત્યારે એ ક્રમલિનમાં રહે છે. એનું ધર મહેલ એનું નહિ, પણ સાદુંશીકું જ છે. માત્ર ત્રણ જ એરડા એ વાપરે છે. ધણુખર્ચે તો એ ગામડાંમાં જ રહે છે.

આવા સ્ટેશનના નેતૃત્વ હેઠળ આજનું રશિયા દિશ-વરના જર્મની સામે જંગે ચડ્યું છે. એ બે બળિયામાંથી કાણુ છને છે તે એનું રણ. ('હોરિયા'માંથી તારવીને)

૨૬. પ્રો. રવામીનારાયણ

અમદાવાદની શેઠ. શાસ્ત્રાર્થી દલપતભાઈ કોલેજના ગણિતના અધ્યાપક શ્રી નેશાલાલ સીમનલાલ રવામીના-રાયણ, અચાલક હૃદય બંધ પડતાં, તા. ૨૪-૬-૪૧ની રાતે સુન્દરી ગયા. ગુજરાતના એ પ્રખર ગણિતી લા: દ. કોલેજમાં તો હમણાં અધ્યાપક થયા. તે અગાડ તેઓથી ગુજરાત કોલેજમાં આજના અનેક ગુજરાતીઓના અધ્યાપક હતા.

ગણિત તો એમનો સહજ વિષય હતો. પણ એમનાં દેશભિમાન અને રાષ્ટ્રપ્રેમ એમને સામાન્ય અધ્યાપકોથી નોખા પાડનારાં હતાં. તે કહેતા, '૧૯૦૫-૧૯૧૦ દિગ્ધ મદારાજના જમીનાથી સંજનાનું તો હું ખિરસામાં જ

રાખતો.' ૧૯૨૦માં અસહકારનો જમાનો આવ્યો ત્યારે એ તેમણે સરકારને સોંપ્યું અને શુભ્રાત વિદ્યાર્થીકમાં બેઠાયા. ૧૯૨૪-૫ના જમાનામાં સ્વરાજ પાર્ટી બની; તેણે તેમાં પડયા ને સુંબઈ ધારાસભામાં પહોંચ્યા.

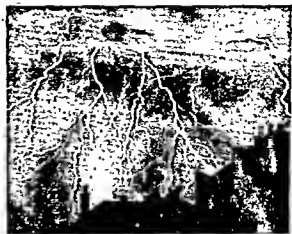
તે આર્ય સંસ્કૃતિના અભિમાની હતા. પોતાના સ્વામી-નારાયણ સંપ્રદાયની એક નવી શાખામાં હેલ્ડાં થોડાંક વર્ષોથી તે અનન્ય રક્ષા લેતા હતા. સાહિત્યમાં પણ તેમણે ઘણું અભ્યાસ્યું છે; અને સંસ્કૃત શ્લોકો ને શુભ્રાની બચ્નો પણ તે જાણતા હતા. આમ અનેકવિધ શક્તિ તે ધરાવતા હતા. તેમની આમિશ સરજના તો તેમની જ હતી. અને એમના અભિત-અભિ અને ને માટેની સહજ શક્તિઓ તેમને એક આક્રિયા બનાવી દીધા હતા. આપણે દેવને જ હોત તો સ્વામીનારાયણ સાદેજ અભિતમાં જ એકાદ જુદા રાક્ષસ અને તેની સેવા અને શોધો દ્વારા પોતાનું ને પોતાની માનુષ્યોનું નામ કઠેલ. એમની નિર્બળ સરજતા અને વિદ્યાપ્રેમ એમના વિદ્યાર્થીઓ હમેશા યાદ કરશે. પ્રભુ એમને શાંતિ આપે. (શિક્ષણ અને સાહિત્ય)

શોભાસામાં તંદુરસ્તીની સાવચેતી

બીજી કોઈ પણ ક્રમ કરતાં શોભાસામાં તંદુરસ્તી વધારે બગડે છે, કારણકે વર્ષાક્રમમાં હવા ભીની અને રોગ-વર્ણી બને છે. એવે વખતે શોભાસામાં જે ખોરાક લેતા હો, તેનાથી ઓછા લેવે, વધારેપડતું અનાજ પેટમાં ભરવાથી અપચો થશે જેથી પેટમાં વાણ વધી પડશે. અને ખોરાકમાં વાણ કરનારા પદાર્થો તો સહતર બંધ કરવે. વધારે-પડતો ખોરાક આંતરડાને બગાડે છે. આને શીથે વારંવાર દરત માટે જરૂર પડે છે. શરીરમાં મુત્રની વધે છે. ધણી વખત તો તે મરડાનું ગંભીર સ્વરૂપ ધારણ કરે છે.

લસણનું પ્રમાણ ખોરાકમાં વધારવે, કારણકે વર્ષાક્રમમાં વાણનો બધ વધુ પ્રમાણમાં રહે છે. લસણનો ઘટ્ટથી કપચોળ કરવાથી વાણ નાશ પામે છે અને હોળડી સાફ રહે છે.

વરસાદની બેઝવાળી હવાને શીથે નમાડે નાક બગાડ મળેલું રહેતો એકાદ સાંકડા વાસણમાં અથવા આની કીટકીમાં ખૂબ ગરમ પાણી કરો. વરાળને આવવા માટે એક નાનકડું છિદ્ર રાખો. એ વરાળ આવવાની જગ્યાએ થોડે જગ્યા તમારું મોઢું ધરો. આથી નાકમાં એ બધી વરાળ આવશે અને બાકી મળેલું નાક સ્વચ્છ બની રહેશે. સીધી વધારે ફળદારી છલાજ તો એ છે કે નિયમિત, માફકસર દસરત કરીને તમારા હોળીને ગરમ રાખો. તમારાં ફેફસાંમાં શરદી સાથે લડવાની તાકાત પેદા કરો. થોડુંક પરિશ્રમ કરીને તમારું શરીર શુદ્ધ રાખો. વર્ષાક્રમમાં જેમ ઝાડ-પાન પોતાની સુંદરતા ખરા સ્વરૂપમાં આપણને દેખાડે છે તેમ માણસમાત્રે પોતાનું દેહસૌંદર્ય વર્ષાક્રમમાં પૂર જલ્દારમાં ખોજવી દેખાડું નેહએ. (પ્રવાસી)

વીજળીના તોફાન વખતે

- ૧ પાણીના બાંધકામ અગર તારની વાડથી દૂર રહેજો.
- ૨ ઝાડ નીચે શોભતા અગર બેસા રહેતા નહિ.
- ૩ પાણીના નળ, બેંચો અગર ટેન્ડથી દૂર રહેજો.
- ૪ તમારા મકાનમાં વીજળીથી ચાલતાં સાધનો વાપરવા બંધ રહેજો.

૫ દેશભાડીના પાટપાટ ચાલતા નહિ.

૬ મોટાં મકાનો અગર કાંચી જગ્યાએ નગદીક બેસા રહેતા નહિ.

૭ પાણીનાં બાંધકામમાં અગર નવાં પાણી હોય તેવી જગ્યાથી દૂર રહેજો.

૮ વીજળીના તાર અને શાંતિના પાસે જતા નહિ.

૯ મકાનોનાં પ્રવેશદ્વાર ખુલ્લાં રાખીને વચ્ચે બેસા રહેતા નહિ.

૧૦ બાસ અત્ય સિવાય ટેલિફોન અને તેનાં સાધનોનો ઉપયોગ કરતા નહિ.

૧૧ કોઈપણ જાતની વીજળીના તારની લાઈનને, પછી અગર તેમાં પાવર ન હોય તોપણ તેને અડકતા નહિ.

૧૨ તમારા રેડીઓના એન્ટેના-વાયરને અડકતા નહિ.

નવારે આકાશમાં તોફાન સાથે વીજળી યવા માંડે ત્યારે વાદળ અને જમીન વચ્ચે વહન કરી શકે તેવા ફેંક માને આકાશમાંથી વીજળી જમીનમાં લેતી પડે છે. તેનું પ્રેશર લાગે તોફાન હોય છે, તે તેથી નવારે પડે છે ત્યારે કેવળ નાશ જ પાછળ મૂકી બચ છે. આને લીધે ધણી વે વાર અત્યંત કંટણ બનાવે બનેલા આપણે સાંભળીએ છીએ, જેમાં બનગણનાં નુકસાન યાય છે. મોટાં મકાનો, કારખાનાં, ધુમાડાની ચીમનીઓ, દારૂ-ગોળાના બેંકો અને કોમની બાંધકામે કપર વીજળીના પડવા સામે રક્ષણ ખાતર વીજળીને સહેલાઈથી નુકસાન વગર જમીનમાં કૂતારી દેવા માટે ગોઠવણ કરવામાં આવે છે તે 'લાઈવિંગ એરરેટર' કહેવાય છે. ('વીજળીની ડુનિયા')

કાગળ-કેતરણીના એ ઉત્કૃષ્ટ નમૂના

જેવા રામલાલજીને પાટળને એકેએક તકબુ પિધાને છે. વર્ષો પહેલાં પાટળમાં આવેને તેમણે પાટળને વતન બતાવ્યું છે. તેમનો ધંધો નો કપાકામની કાચી કેતરણી કે નકરી કરવાનો, પણ ઉત્તર દિંદો સદબ વારસો જે શરીરબળનું સંપર્ધન ને વિકાસ તે તેમણે જાળવ સાધ્યો છે. શ્રી હનુમાનના પરમ ભક્ત સગા એ બક્ષ્યારી શિષ્ય-હારને તમે જુઓ નો કાથો કે તમારી સામે મહાનયીનો સંપર્ષ નમૂનો ખડો છે. સુપ્રસન્ન મેં, વાતાવરણ બરી જેવું બેઠા બાંધાનું વિશાળ મંદિરવાળું તનુમંદિર અને કોઠ-પણ સદેજ મિત્ર બની નય બનેા એમનો સદ્વિનય એ સર્વ એમને પ્રતિષ્ઠિત મંડળમાં આગળ રથાન આવી દે એવાં છે. એમણે પોતાની કળાગતીની સુવિરોધ ઉલ્લાસ માટે ફેટફેટ કાગળનું નજીકામ તૈયાર કરેલું છે. તેમાં રહેલાં કીણવટ, દેખાવિન્યાસ અને આતેજનપ્રકાર અદ્ભુત બની કાપમાં બતાવવાનું સુરકેષ છે, કારણકે તે દરેક ચિત્ર સાદા દસ હથ પહોળું અને સત્તર હથ ઊંચું છે. તેમાં પહોળા કે ઝીણા ગળા વચ્ચે ગાંધારી સ્થાવરબાની સારે બાતની એકસરખી ભજવણી અમળ છે. ભાસવાળીના ચિત્રમાં જોશો તેા મુખ્ય આકૃતિ તરી આવે એવા સાદા દિક્ષાભળી તેની પાછળની વેશ કેતરાઈ છે. તેમાં કોઠપણ દેખાનો વજાંક કંકેશ કે બુઠો નથી બન્યો. રાણા પ્રતાપના ચિત્રમાં પણ ઝીણી દેખની વેશ અને ફૂંટા સમરસ વહેવારેલાં છે. કાગળ કેતરણીમાં આધાર અને જોડણી ડગલે ને પમલે સાચવવાં જોઈએ; પણ મામની અતિ હદ તેા રાણા પ્રતાપના ચિત્રમાં બળતરની નજીમાં ભાવેલી જણાયે. બળતરની નજી વસ્ત્રાથી ભુડી પડી આવે એટલી બારીક છે; પણ તેની કીઓ અદ્ભુતરતાથી મોટી થતી નય છે અને ફેટકીકાં પ્રમાણે

તેા ચણેલી એવડાં થઈ નય છે, છતાં કોઈ બાળ કાંકરાની જેમ કથારી પડી જતો નથી. આ અદ્ભુત કેતરણીકામ જોઈ કોઈ પણ પ્રશ્નકારી વાદવાદ કલા વિના નંધી રહેલું; પરંતુ આ શક્તિનિ વિકાસ માત્ર કાગળ ઉપર જ બારી જતો જોઈને એક પ્રકારની કલાગતિનય આવે છે. ચિત્રાળી ઉપજાવનારમાં જે વિવિધ શક્તિ બરી છે તેનો વ્યવહારમાં ઉપયોગ કરવાના અનેક પ્રસંગો છે. કલાટની માળા, મંદિરનાં દ્વાર, ધરતી બારી વગેરેમાં આજકાલ અર્થહીન ભૌ-મિતિક લીલા વિરતે છે તેને બદલે અવા દાથ પામેથી બાવનામક કે મુશ્કેલ નજીકાગનાં અનેક સર્જનો બેજા

સકાય. તે માટે બવનશિક્ષીઓને અને એમનો સહકાર મળે જોઈએ. વળી ફેટકીક ચિત્રકામ પૂરતી જ રાખવા જેવી બાબતો નજીમાં ન કાવવી જોઈએ. એમનું અકૃતિનું નિરૂપણ વધારે અભ્યાસ અને નેગવાન આશ્રિત મળે છે; તેમજ પત્રોનાં રવમાવ ને લકાણુ પ્રમાણે આસ્વાસની કેતરણીના વિસ્તારમાં આપતા આકારો રથાત્ જોઈએ — ર.મ.સ.

હું'નો ઉપયોગ

અમેરિકાની સાઈરંડુશુક યુનિવર્સિટીના એક વિદ્યાર્થી સ્ત્રીય આગેવાનોનાં કેટલાંક બપોળેની પૂરક પાસ કરતાં તેમાં કોણે ફેટકી વખત પહેલાં યુરુપ સ્વેનામ હું'ના ઉપયોગ કયો છે તે શોધવામાં રત્ત પડ્યો. અને પરિણામે તેને જણાયું કે દિરલ્લરનાં બાપણોમાં દર ૫૩ ગળોએ, યુસાલિનિનાં બાપણોમાં દર ૮૩ ગળોએ, ક્રાંચલ્લનાં બાપણોમાં દર ૧૦૦ ગળોએ, ફ્રેન્ચ દાક્ષાદિલ્લરનાં બાપણોમાં દર ૨૩૪ ગળોએ અને એગ્ગરલેનનાં બાપણોમાં દર ૨૪૪ ગળોએ એક વખત આ હું'નો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હોતો.

(ડ્રિગર જેટ)

પોતાનાં પત્નીને એક એવપાળીને મળવાનું થતાં એક રવિવારની બપોરે એક આંકડાસાચરસિયાએ તાનાં તણુ ભુલકાને સાચવવાની ફરજ સ્વીકારી. પત્ની પાછી ફરતાં નીચેપ્રમાણે તપત્તીલનું સમગિયું પત્નીના હાથમાં પધરાવ્યું: છોકરાને રડતાં છાનાં રાખ્યાં—૬ વખત એમને કપડાં ઘસાવ્યાં, પહેરાવ્યાં—૧૩ વખત હારીવાળા પારોથી રબરનાં કુગ્ગા અંચીલા—૧૪ હીડ ૩ કુગ્ગાની સંદેશાસ આવરણ—૧૨ સેકન્ડ છોકરાને રડતાં થર દોડી જતાં અટકાવ્યાં—૨૧ વખત છોકરાંને દોડી જવા હક પકડી—૨૧ વખત છોકરાંને પિતા બિવિધમાં આ જવાબદારી લેશે—

૦ વખત

આ મહિનો (જુલાઈ) ઇતિહાસમાં

તા. ૪ ઈસવીના મુઝિહાદતા જિરોય
 ખેડીનાહીનો જન્મ-ઈ. ૧૮૦૭.
 તા. ૭ અત્યારે હજી ચાલી રહેલા
 ચીન-જપાન વિગ્રહનો આરંભ-૧૯૦૭.
 તા. ૧૨ ફ્રેંચીશીની હાઇનમાં રાજ
 ફિશ્મ પૂર્ણ પ્લેટ, કોડાક ફેમિરા વગેરે
 ક્રાન્તિકારક શોધો કરનાર અમેરિકન
 જ્યોર્જ ઈસ્ટમેનનો જન્મ-૧૮૫૪. એ-
 માંથી અદ્યતન ધન કમાઈ એલે સાડા-
 સાત કરોડ ડોલરનું દાન કરેલું.
 તા. ૧૭ મુંબાઈના ફ્રીનક'બોમ્બે ક્રાન્તિ-
 ક્ષત્રીનિર્મલેત કારણદિના એકવખત
 ના તંત્રી ભવ્યુતા પત્રકાર બેન્નમીન
 આય દોનમિનનો જન્મ-ઈ. ૧૮૭૩
 તા. ૨૬ શેડ્ડીઝ વાઈસરોય લોન્ડી
 ઇંગ્લાન્ડે જ્ઞાપેઠે બેસિયે સાથે સંધિ
 કરી-ઈ. ૧૭૫૬.
 તા. ૨૭ અંબાળી નવજના પિતા સમા
 પ્રતિભાશાળી સાહિત્યકાર બંધિચંદ્ર
 ચટ્ટોપાધ્યાયનો જન્મ-ઈ. ૧૮૩૮.
 તા. ૨૮ આધુનિક જર્મન સંપ્રદાય નવ-
 ચર્ચન કરનાર લેબ્ઝી રાધ્પુરુષ
 પ્રિન્સ બિરમાર્કનું અવસાન-૧૮૬૮.
 તા. ૩૦ હોંડ કોર્નપોલિસ બીજ વાર
 દિલ્હા અવરે જનરલ થયા-૧૮૦૫.

હવે, સ્વામી બ્રહ્મચંદ્ર પાસે તેમણે
 વેણક અને ચોખ્ખો અંબારા કર્યા.
 નિર્ધેનો અને અપંગોની શુભ્રા અહીં
 તેમણે આજીવન લક્ષ્મ કરવાનું પણ
 લીધું હતું, જે તેમને એક સુખી મનમ
 મનોબળે પાળી ગયા હતા. પિતાએ
 ક્ષત્ર માટે આશ્ર્મ રાખતાં તેમને કતો-
 શત ભગવાં ધારણ કરી કાશી બેઠી
 ગયા હતા; પરિણામે પિતા 'દાસરથી
 મૃત્યુ' પામ્યા હતા. પોતાની દવાઓ
 તથા પેશાનો તેમણે છટ્ટી રંજનો
 માટે ઉપયોગ કર્યા છે. આખું બલિસા-
 ઓ પણ સમજી શકે તે હેતુથી અઢાર
 પુરાણોની માફક તેમણે 'સત્સારમાં
 સ્વર્ગ' નામક ૧૮ પ્રકાર લખવાનો
 નિશ્ચય કર્યો હતો; પરંતુ તેઓ મૌર
 જન્મેકટ કરી રાક્યા હતા, જે અત્યારે
 પ્રત્યેક પુરતકાલક્રમમાં અનિવાર્ય વાચન
 બળાય છે. અદ્યતન શુદ્ધસત્તા પરબજ
 ધાર્મિક સાહિત્ય સેરંગ સરવૃંસાહિત્ય
 વધેક કાર્યકર, તેમના મિત્ર સ્વામી
 અખંડાનેહજીએ મુંબઈમાંની તેમની
 ચોરડીમાં જ સર કર્યું હતું. ઈ. ૧૯૧૮
 માંના ટુકાણ સમયે સંકટચરતેને ને-
 માણે અપેક્ષી જહુમુદય સેવા તેમના
 એકિક ઇવનની અંતિય ગયા પામી.
 એ શ્રમ પળી વરત જ તેમને લાગ
 પરેડા કોલેસ ઇવરેલ્ નીવરપો અને
 તેમને 'સર્વબલદિતરત' આપ્યા હ.
 ૧૯૧૬ના જુલાઈની બીજ તારીખે
 જીવી ગયો. સૌજન્યશીલ અને સમૃ-

ચરિત એ પુરુષ સેવા અને સાહિત્ય
 વડે પોતાની કલ્પના મુજબ 'સંસાર-
 માં સ્વર્ગ' ઉતારવાને ગમી ગયો.

ભારતીય સંવતો

૨૧-હિજરી સન .

અરબી બાબમાં 'હિજર' શબ્દનો
 અર્થ 'છોટાડું' થાય છે ને આ સંવત
 હરશમના પ્રવર્તક ચંદ્રવર્ષ પેગામરના
 મક્કા છોડીને મદિના આવેલા જવાના
 દિવસથી (તા. ૧૨મી જુલાઈ, ૬૨૨
 =શ્રાવણ શુક્રિ ર વિ. સં. ૧૭૬૨ની સાં-
 જથી) ગણવામાં આવે છે. એનું વર્ષ
 શુક્ર ચંદ્ર વર્ષ છે એના પ્રત્યેક મહિ-
 નાનો પ્રાવંત ચંદ્રવર્ષો (શુક્ર) થી ચઢ
 બીજ ચંદ્રવર્ષોને તે પૂર્ણ થયા ગણાય
 છે. એની તિથિઓ પણ હંદક ઓજથી
 ગણાય છે. ચંદ્રમાસ ૨૬ દિવસ, ૩૧
 થી, ૫૦ પક્ષને ઉવિપક્ષ લખતન હોઈ,
 સૌર વર્ષ કરતાં ચંદ્ર વર્ષ ૧૦ દિવસ,
 ૫૩ મી, ૩૦ પક્ષ ને ૬ વિપક્ષ એટલે
 મોટા રહે છે. આથી બીજ સંવત સાથે
 એનું કેાઈ નિશ્ચિત અંતર નથી રહેતું.
 ગણિતથી જ એના નિશ્ચય થઈ શકે.

નવી કેડીઓ

કેાઈ પણ ધંધામાં પડનારે રાત્રે-
 આતમ યોડું ક્યે દેવાશેતું કામ કરવું
 પડે છે, અને એ મુજબ વરીલાતના
 ધંધામાં પણ રાત્રીમાં યોડા ફેરો
 નવા વરીલે માત્ર નામના દરથી
 લઘવા પડે છે. આવા વરીલેને એવા
 ફેરોની શોધમાં ફાંકે મારવાને બદલે
 સમાજમાં નજર કરે તે. બહેરે ઇવ-
 નને અદ્યતનપૂર્ણ એવી ધમ્મી વડતુઓ
 મળી આવશે, જેમાં ભલેરના દિવસમાં
 વરીલે બંભને કરવાનો અવકાશ મળે.
 ખાસ કરીને પશ્ચિમક લુડીસી કંપ-
 નીઓ સામે આવા ધમ્મી ફેરો કરી
 રાકાય એમ છે. એમાં સંજ્ઞતા મળતાં
 બહેરે જનતાનું બહુ થઈ શકે, અને
 પ્રતિષ્ઠા પણ જામી શકે. ૯.

આપણે

આપણી વિચારમંત્રિ પંદરમ વર્ષે
 પરિપક્વ થાય છે.

આ માસની વિભૂતિ

અમૃતલાલ સુંદરજી પંડિયાર

શકિયાવારના ચારવાટ મામમાં સં.
 ૧૮૨૧માં નિર્ધન ગિરનારા બ્રાહ્મણ
 સુંદરજી પંડિયારને ત્યાં તેઓ જન્મ્યા.
 આઠ વર્ષની વયે મતા કસ્તુરબાઈ
 વિદેહ છતાં તે પિતા અને ફાદળોની
 નજર નીચે બેઠ્યાં. ૭ વર્ષે પાંડીઓ
 બળ્યા છતાં તેમની જિજ્ઞાસાવશિ
 સતે જ હોવાથી લખવાનો છંદ તેમને
 મળ્યામાંથી જ લાગ્યો. કામગીરીના
 પ્રારંભમાં કડિન કિવસો તેમને પિતા-
 વયા પડ્યા. અળા કામોને પણ તેમને
 ચલાવવું પડ્યું મુંબઈની પ્રથમ પુસ્તક
 તેમણે શેઠ લક્ષ્મીદાસ બીજાદને ત્યાં
 છાપાં-ગણિકા વાંચી સંખ્યાવાની તેમ-
 કરી કરીને તેમની પાસે પ્રકાશનાં

દેશ સમૈના કુદ વેળા સોમદેર
હાકાઈ દેશન સોનાપતિ કુરિયસને
કેદવા માટે સોનાની ચેલીયા માથે
કુતોને મોકલ્યા. એ વેળા કુરિયસ
ગાળદ બાકીને ખાતો ફનો. કુતોએ
સોનાની સાલચ આપતાં તંબે જવાળ
દીધા: "જે માનુસ ગાળદનું વાણુ ફરી
શકે છે ને સોનાની ગરજ નથી રહેતી."

અને સર્ગી શબ્દ: કાલ=માત્ર પરમતો.
વિકાર=ભેદ: ક્રિયાની ક્ષાકું: સામા
દાય કે પ્રતિસાર; નડનર કે આદ: નાશ
કે પાણુ; ગાયાબાર માનુસ.

કહેવતોના અર્થ: 'મારો રૂપિયા શું
ખાય છે?' મનની વાત કુવાવવા અને
નેડકો પ્રયત્ન કરવા છતાં તે બદલ
આન્યા વગર રહેતી નથી. એક માનુસ
મારો રૂપિયા ચલાવવા બનરમાગયો;
દુકાનદાર કોઈ બજતા ન કરેલુંથી તેને
તપાસવા લાગતા આ બાઈથી પછાઈ
નકુ કે 'મારો રૂપિયા શું ખાય છે?'
આ કપરથી દુકાનદાર પડેમાયો અને
રૂપિયા ચાક્યો નહિ. આ આર્ગનું પ્રતિ-
પાદન કરતી અન્ય કહેવતો: 'દેવે તે
દોડે'; 'કોણુ કહે છે કે સાધીનો પા?'
[મિની વાત આવને અંદે]

અભિતગમત

$$1^2 - (0 \times 1) = 1$$

$$2^2 - (1 \times 2) = 2$$

$$3^2 - (2 \times 3) = 3$$

$$4^2 - (3 \times 4) = 4$$

$$5^2 - (4 \times 5) = 5$$

$$6^2 - (5 \times 6) = 6$$

$$7^2 - (6 \times 7) = 7$$

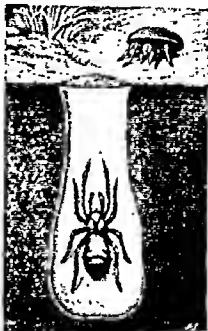
$$8^2 - (7 \times 8) = 8$$

$$10^2 - (8 \times 10) = 10$$

અને એમ આગળ

(કાન્તિલાલ મ. ભેલી)

બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય ઉપદેડ કરતાં
૧૦૦ગણુ મોટું છે.

દક્ષિણુ યુરોપ અને આફ્રિકામાં થતો આ
કરોળિયો પોતાના દર પર, ગિભરરા જેટ
લાજ વડે જરેલાં, કપાડવાસ માય તેવાં
અજળ દાંડણાં રમે છે ને તેના પર રોવાળ
પણુ કપાડે છે જેથી તે છાપાં રલી શકે. ને
અટકાં મજાન દોષ છે કે માનુસ યા
પ્રાણીના પતળજેથંપાલાતાં આંગતાંની.

બારીના પડદા લગી પડીને જોડાળ
ને દીવા મધ જતા અટકાવવા હોય તો
તેમને બીના ને બીના બારી પર મજ-
ગથી લટકાવી દઇ ત્યાં ન સીધા ને
સીધા મુકંવા દેવા.

સાચા માસ ખોરાક વગર રલી શકે.

ખનેગિયાં તેમના પત વડે ના
લે છે, જેની સીમ માનુસની ક
કરતાં ૧૬૦૦ગણુ વધુ છે.

સામાન્ય ટાપુઓના પુક્રો લાંબા
વાળ રાખે છે, જ્યારે સીમા વધ
કપાળીને દંડા હોય છે.

દુનિયાબરમાં કીણુ ને નારંગીને
વધુમાંવધુ કપયોમ આટ્ટેકિયા હોય છે.

હાંદમાં જોડેદ બીભના વખતમાં
કેદનો દરજ્જો કાતારી નાખ્યો હોન
તો તેના દાખનાં ચાલે કનારી થેવાં.

સામાન્ય સંપનું ગણુ આપણી આં-
ગતી જેટલું ન પડેલું હોય છે, પણ
તેની રચના મુશ્કેલીનું આપણું હંડ બગો
શકે એવી રિયલિટીમાયક હોય છે.

હીરાને રૂપિયમ ફરિલો આગળ
પ્રકાશ ધરાવામાં આવે તો તે ઉમરને
માટે લીધો પડે બચ છે.

હાસ મનુકિસસના એક ૧૬ વર્ષના
છાત્રાએ અહરે બોલવાનો લાલમાં ન
કુચ્ચાંક મેલ્યો છે. પડ સેંડમાં તે
૧૧૩ સંદોઝો મોડેલો.

લિટી હાથીના મોશમાં મોશ લાંબ
૧૩ ફૂટ લાંબા અને એક જોડી ૪૦૦
રતાલ વજનમાં, એવા મગો રાસાય છે.

વિજાડાનેર દેડવાનો વેચ વધુમાં
વધુ એક મિનિટ એક માઈલનો હોય છે.

પાછળ પડેલા સિંહારીને માથે
આપીને અંબલની બલકુલા-
મળીમાંથી આ લોકો કી ફરે રમે
બહાર નીકળી ગઈ તે સોપીને
તમે સિંહારીને બતાવી શકો?
પ્રવેશ આગળથી ઘનિસલો
લીટા દોરતા મધને એ પ્રશ-
ન કરી જુઓ.

વીજ્ઞાપકવિજ્ઞાપક

શિક્ષણાર્થે શ્રીધર મહાપત્રનું આ એક બહુશુભપ્રયત્ન મુક્તિદાયક છે. ની પુરાતન તારકાશીની મુક્તિ કે પાનમત્ર પ્રસાદારમિતાની પ્રાચીન આ મુક્તિઓની દારમાં મૂકી શકાય એવી આ ભાવ-મનોદ્વેગ કૃતિ માટે કલાકાર ગૌરવ લઈ શકે તેમ છે. એ શિક્ષકશરના સંપર્કનું સચિત્ર પરિચય માટે એક રીત.

૧૮૫

વર્ષ ૧૮૫૦ • અંક ૮૭ • આગમ

પત્રી કાલનાં નાગરિકાનું આસિક • તેમની રવિશંકર રાયગ • સંપાદક • અચુભાઈ રાયત ૨૧૨

હરીફ આલમની “વરણી”

આપ જાણો છો ?

‘જન્મભૂમિ’ શબ્દરચના હરીફાઈ
ગુંજાતી ભાષાની સર્વશ્રેષ્ઠ હરીફાઈ છે.

ચોક્કસ-અચોક્કસ સમયસંલગ્નતાથી પર
રહીને નિયમિતપણે છેલ્લાં પાંચ વર્ષ
કરતાં વધારે સમયથી તે બહાર પડે છે.

રૂ. ૧,૫૦,૦૦૦ (દોઢ લાખ)
નાં ધંનામો આજ સુધીમાં તેણે વહેંચ્યાં છે.

તો પછી

વ્યૂહ ૪૮માં માત્ર નવ
આનામાં હજારોનાં ધંનામ
મેળવવાની સુવર્ણ સંધીનો
લાભ જરૂર લેશો.

૨૫,૦૦૦ (પચ્ચીસ હજાર)
કરતાં વધારે હરીફ લાકડા
તેનાં ધંનામ છતી ગયા છે.

દરેક વ્યૂહને અંતે બહાર કરેલાં
હજારોનાં ધંનામો અમારા ખર્ચ
અચૂક મોકલી આપવામાં આવે છે.

પ્રપંચો મારે એ આનાની ટપા-
લની દિક્રિયા બીડનારને છૂટક
ચાર પ્રૌ પત્રો અમારા ખર્ચ
મોકલી આપવામાં આવશે.

સમસ્ત હરીફ આલમનો અપ્રતિમ
આદ અને વિશ્વાસ સંપાદન કર્યો છે.

જ્ઞાન, ગમ્મત અને અર્થલાભનો ત્રિવેણી સંગમ

કોટાચાકી હરીફાર્જનું પરિણામ

હાપરથી ડાબી બાજુથી અનુક્રમે : 'ખિનર ભાળી'—મજદૂર એસ. માતર (પાણજીપુર) બીલું ઇનામ; 'ગ્રામ્ય રજા'—કેવનરાય એમ્.એમીન (અમદાવાદ) નોંધપાત્ર; 'સૂર્યપ્રકાશિત શેરી'—મજદૂર એસ. માતર (પાણજીપુર) નોંધપાત્ર; 'હવનની સંધ્યા' ફિરાક એ. સરકાર (મુરત) કેવેજના ઇનામ.

અપેક્ષરૂઃ

સિદ્ધિ - શ્રી શ્રીજી અહાપચ

(એકના વધુ પરિચય માટે આ અંકમાં બીજે જુઓ.)

શ્રીજી અહાપચે અમદાવાદના નિવાસ કરમિયાન સર્જેલું એક અગ્રામ કાલશિલ્પ છે. માત્ર આઠ ૨ ઈંચના લાકડાના ટુકડામાં એણે મૌલિકતાન્ય રચ્યું છે. સેવર્નના સરેર લાકડાને મીણ જેવી શુદ્ધતા અર્પા જખરીઅ અવધનો, અલંકારો અને અંગઅરોહમાં કાઠ પેકાણે પણ રોકવાને કર્કશ યસારો જણાવા દીશે નથી. વામુની કૂંડે ભણે બચી સપાલી શ્રીસી અને શુદ્ધ બની દેાય એવી અજબ કારીગરી સાથે અનાહર શૌર્યની જે ભવ્ય આજ્ઞા પણ ઉપર ફેલાઈ છે તે દોષ આ પ્રેરોગ્રાહમાં પણ હીનારવી અસકય બની જાયો છે.

કોની વાટ?

કોની જુઓ છે તું વાટ

અભાગી! કોની જુઓ છે તું વાટ?

કોણ રે આવી, નાવ લાવી તુજ

નાંગરશે ઉર-ઘાટ?—અભાગી

શાને આ તું ફેલહારે જનાવે?

દીપકમાળા શાને આ જલાવે?

એમાં શાને તુજ કાળ વિતાવે?

શા આ વ્યર્થ ઉઘાટ?—અભાગી

જાહ! જિભો યા ઝાલી લે લાકડી,

લઈ લે તારે કાંધે તું ગાંસડી,

આવવાનું નથી કોઈ,

પણ તેથી ના રૂહેવું રાઈ:

જાવાનું છે તારે,

ધાવાનું છે તારે

નાના મટીને વિરાટ!—અભાગી

આકૃત આવશે આલથી જિતરી,

લેશે ધરા નિજ દુઃખમાં જોતરી;

તોય છે તારે માથે,

ઘઈ એક જવું સહુ સાથે,

લેખ લખ્યા છે એ

મા ન વી તારે

એક જ ભવ્ય લલાટ—અભાગી

મહલાક પારેખ

૨૧. મણિલાલ માધવલાલ ઠક્કે-સમાજ અને વિદ્યાર્થીઓના સાચા સેવક

● પાટણનું ડૉ. પંડ્યા વિદ્યાર્થી અભ્યાસમૃદ્ધ અને તેને અંગે જોડાયેલી સંસ્કાર તથા શૈવાની અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓ ગુજરાતભરમાં જાણીતી છે. ડૉ. પંડ્યા સ્વાર્થભૂ અને સેવાને જ વારસો મૂકી ગયા તેને પાછળથી સંવૃદ્ધ કરનાર અને વિકસાવનાર, એક મૂંઝા અને અવિરત કામ કરનાર, સમાજ અને વિદ્યાર્થીઓના સેવક, ૨૧. મણિભાઈ ઠક્કેશાં અપ્રસિદ્ધ રહેવાનું જ મત પાળતા, એટલે ગુજરાતે શું ગુમાવ્યું છે તેની બહારની દુનિયાને ઓછી ખબર પડશે. પણ પાટણ જ્યાં આવેલા વિદ્યાર્થીઓ અને પાટણની જનતાને પ્રગતિનર્મ્મ એક મોટા મુશ્કેલીની યોડ પડી લાગશે.

ડૉ. પંડ્યા સમાજની સેવા કરતાં રોજનો જોગ થઈ પડ્યા તે પછી તેમનાં સેવાકાર્યોનો તમામ દોરીસંચાર ૨૧. મણિભાઈએ જીવનભર એકધારે સાચવ્યો હતો. એ હતા તો પાટણ હાઈસ્કૂલના એક અસિસ્ટન્ટ ટીચર માત્ર,

પણ પોતાની વિશાળ અનુકંપા અને સેવાપરાયણતાએ કદી તે આખી વિદ્યાર્થી આલમ, બાળસંસ્કાર, વાચનાલ્પતા અજ્ઞાતાઓ અને હંતર ગુજરાતના વ્યાયામ સંગઠનના પ્રાણ પડતા. ૨૧માને દિવાલર અને બહારુર તેમજ હસમુખા અને પ્રેમાળ હોવાથી અનેક ગણિમાં તેમનું બહેનું મિત્રમત બંધાયું હતું. અધિકારીઓ, વ્યાપારીઓ, વકીલો, ડૉક્ટરો એવાએવા અનેક ધંધાઓના લાગવગથી અને પોતાનું સંગઠનશક્તિથી શહેરમાં મક્કલ વિદ્યાર્થીમૃદ્ધ, વાચનાલ્પતા સંગઠનસ્થાન, અખાલોના ને વાર્ષિક વિદ્યાર્થીસંમેલનો યોજી તેમણે આજના પાટણનું નામ સંસ્કારી જગતમાં તરતું હતું. ગોકરીનાં પ્રયોશનો અને પહેનો શ્વાસ લેવાગેનેમણે પાટણમાં જ જીવન નિધર કર્યું હતું. એમનું હસનું મોં કદી નિરાશા કે હાર દર્શકારતું જ નહિ, અધિકારી કે શાસ્ત્રજા, વેપારી કે વિદ્વાન, બાળક કે વિદ્યાર્થી, કો તેમની સરવ અને વાતસંલગ્નથી મુક્તિથી પ્રસન્ન બનતા. સેવાપરાયણ પાત્રી, પુત્રો અને પુત્રીઓના બહેણા કુટુંબને તેમના આધારની હજી જરૂર હતી ત્યાં એકએક, ગદ્ય તા, હમી યોગ્યરહે શાનવારે સવારે છ વાગ્યે હાલ જ બંધ પડતાં એ મિત્રે પરલોકપ્રવાણ કર્યું. પાટણના શ્રોમંતો અને અધિકારીઓ કરતાં એમણે કરેલી સ્વર્ગભિની સેવા જીવંત રહેશે. એમની ભાવનાઓ અને આશોઓ ઠકાવી રાખવા પાટણના નાગરિકો વધારાગણ કરશે તો એમનો પવિત્ર આત્મા પ્રસન્ન થશે.

૨૧. કવિજીભ મણિ ગુરુદેવ ૨૧વીં-દ્રનાં થ કાકુર

● મહા પ્રકાશવંત લીપન્થોતિ ભુગર્થ જ્ઞાતાં એકકારોનેવે હાસ લાલ-એવેરે અનુમત વારતની સમર્પિતે જીવનને આજે શય છે. એવા મહાન આત્મની જીવન-અમુદિનો અને ભાવનાજગતનો તોંભ લેવાની આપણી શી વિચાર છે? પણ એમના સમા, વિકસિત માનવ સંસ્કૃતિના પ્રકુષ્ઠ પથનું ફીલ કરવાનું સદ્ભાગ્ય પણ આપણને મળ્યું હતું એટલું રમરતાં એ આપણે વિશ્વનિયંત્રને ફલજમાને પ્રભુઓ એમને આપણી હૃદયોન્નતિ અર્પીએ. એવા મહાન હૃદય-ધારીનું પ્રયાણ તો સીધું બહાહૃદયમાં જ સંભવે. આપણે એમના જીવનની મુલાકા અને પ્રસાદીમાત્રથી દુર્વાર્ષ બની ફોત્ર અને માતાધૈયથી વિરોધ શું થરી રાખીએ?

... એ મહા કવિ હતા બેસક, પણ એવું વર્ગીકરણ તેમની

પરી આખા કરી શકું નથી. એઓ માનવજીવનની મધુરતમ ચીજી હતા. એના સ્વરૂપનાં અનુકંપને જગતનાં હૃદય મલિત થતાં. ઉચ્ચ માનવસૃષ્ટિનો સ્પર્શ પામતા એ ઋષિકુટાવતંસ હતા. પણ કેવા ઋષિ! એમનાં તપ અને ત્યાગ હૃદયોગીઓ જેવાં રૂક્ષ ને આગ્રહી નહોતાં, પણ કોઈ બાળક પંખીનાં ગાન સાંભળવું, કુદરત જેવું, સરિતાના પ્રવાહની લીલા જેવું, ધરમાંથી નીકળી પડે તેની પેદે પ્રેમજ સુકોમળ વાતાવરણની કપાસનામાં તે પરિણમતા. વ્યવહાર અને આદર્શ જુદા હોઈ શકે એ તેમણે કદી સ્વીકાર્યું જ નહોતું. આદર્શનું દર્શન થતાં પૈસા, પદવી, સંબંધોજનો, સ્વભક્ષિ કે આત્મ-સંયોગન બધાં તેમણે તુચ્છ ક્યાં અને આશ્રયજીવનને યે વિદ્યા અને વીજ્ઞાનું મનોહર ધાગ બનાવ્યું.

પંડિતાર્થ કે વિદ્વતા કેળવવા તેમણે વિદ્યાભ્યાસ ન સ્વીકાર્યો, પણ જનતામાં વિચારસૂચનાની જરૂરતા ન રહે અને ઉચ્ચ માનવપ્રેમ વિકાસ પામે તે માટે આમજીવનના સંપર્કમાં જ તેમણે 'વિશ્વભારતી' રચાવ્યું અને પૃથ્વીના દરેક જુલુષી પધારતા જ્ઞાનયોગીઓને તે અખાડો બન્યું.

કવિતા અને કળાનો સાચો સંબંધ તો શાંતિનિકેતનમાં જ મેંડાયો છે. આપણી બીજી ગોખણિયા યુનિવર્સિટીએ એ યુરોપ અને હિંદની કવિતાનો અક્ષરરેહ જ વિચાર્યો, ત્યારે શાંતિનિકેતનના કળાધામમાં કવિતા કલાકારની પીછીએ સાકાર બની અને ચીજીની અંગુલીએ સ્વરસદરીએ ચડી એવી કવિતાનાં દર્શન બીજાં હોવામાં છે. બીજાં કઈ યુનિવર્સિટીએ ભારતીય કળાઓના આદર કે સમારોહ કરી બતાવ્યા? શાંતિનિકેતનના સાધકો અને સદસ્યારીઓએ તો કલકત્તાની યુનિવર્સિટીમાં વર્ષોથી કળાનું શ્રિદાસન મેળવ્યું છે અને શ્રી અયનીન્દ્રનાથ ઠાકુર, શ્રી અર્ધેન્દ્રકુમાર માંગુલી અને રેટલા કમરિસ વગેરેની કલાવિવેચનાઓથી તેની કીર્તિ પ્રસારી છે. એને મુકાબલે આપણું મુંબઈનું વિદ્યાધામ સંગીત અને શિલ્પકળાઓ બગર સંસ્કૃતિનું શરત માત્ર લાગે છે.

કવિવર રવીન્દ્રનાથ વિદ્વાન હતા, કલાચાર્ય હતા અને રાજર્ષિ હતા; પણ એકલા સદ્ગુણો સમરેત જનતાનાં હૃદય જીતી શકતા નથી, એકલી કલાસંપન્નતા બધાને મુગ્ધ કરતી નથી, એકલી વિદ્યા બધાંની સમજણ કરી શકતી નથી. કવિવરમાં તો હવું એક, અગેરે એશ્વર્ય. પરમાત્માની વાણી તેમનાં વચનોમાં ધ્વનિત થતી અને કુદરતના સ્વરો તેમને સુખેથી સરતા.

એ પયગંબરી વાણી, એ બન્ધ ઋષિમાનવ, એનાં શ્રવણ દર્શન અને સ્પર્શ અતોષ થયાં. એનો પ્રસાદ જ હવે માત્ર પાવન કરનારો બનશે. અનેતમાં વિદ્વાન યજ્ઞેન્દ્રા એ બન્ધ ને મહાન આત્માને આપણાં સાદાંગનમન હો.

ર. મ. રા.

જન્મ : ૬ મે ૧૮૬૧ • અવસાન : ૭ ઓગસ્ટ ૧૯૪૧
૧૯૯૭ની શ્રાવણી પણિમાંના મધ્યાહને

અર્ધાંજલિ

• આગ્રહપ •

હતા શું એકલા? હવે! ત્યાં શું એકલા વળી? ના, ના; સૌના હતા સૌમાં રમતાં છે, જગદ્ગુરુ! જુહના પદ શું હેયું લોકહેયું હવું અને તન ને ધનથી ભારે ભર્યો છે લોકસંમલ. રાષ્ટ્રના ગીરવે રાખ્યા રક્ષી આર્વજ સંસ્કૃતિ; ધરેના ગોપ! ધાર્યો છે અધર્મે તપ ને મૃતિ. ત્રિવણી ચૂચતા દીઠા શ્રી શાંતિ વિશ્વભારતી; મંદિરે રતોત્રમંત્રોની હચ્ચારી શિવઆરતી. બેદતાં મોહરાત્રિનાં રયામ આવરણો, રવિ! કાન્તદર્શી ય રાજર્ષિ સોહ્યા સૌમ્ય મહાકવિ. ભાવનામેધની વર્ષા વર્ષાવી જગ શાશ્વતી; રવીન્દ્ર! આપથી શ્રદ્ધેથી સંસારે રસશ્રાવણી. પ્રાણ ને પ્રેરણા કેરા ગેબી ઓ પયગમ્બર! ભાણી ને શીખવી ગીરી-આયત્રી, રસદર્શક. રાજના સ્વરના રંગી! રંગ્યા અર્થે તથા ધ્વનિ; જીવને હે કલાચાર્ય! સાધી આંતરસંગતિ.

દેશબંધ પરમાર

શુદ્ધ ભારતીય કલાપરંપરાનો મૂળ તાર સાચવનારાં વિરલ કુટુંબોના વંશજ અને માટી, કાંચ, ધાતુ કે પથ્થર—કોઈ પણ સાધનમાં રૂપમુંદર કલાકૃતિઓ નિખળવનાર

પ્રાચીન હિંદી કળાની

સાચી પરંપરાનો આરંભકાળ તો હજારો વર્ષના ઇતિહાસમાં છુપાયેલો છે. પણ તે પરંપરાના તાર સાચવી કામ કરતા અને શિલ્પશાસ્ત્રનાં મૂલો પ્રમાણે જ કલાનિર્માણ કરતા કલાચાર્યો પણ આજે તો વિરલ થઈ પડ્યા છે.

સંગીત અને શિલ્પનાં સુકાઈ જતાં ઝરણાં સજ્જન કરવા માટે અને નિસરાતી સંસ્કૃતિના સાચા પરિશીલન તેમજ સાચા પુનરુદ્ધાર માટે એના શીલ્પવંત કારીગરોને કળાશાળાઓમાં રાખી તેમની પાસે અનેક વિદ્યાર્થીઓ તેમજ કરાવવામાં આવે તો હજુ પણ જગતને ચક્રિત કરી દે એવાં સર્જનો હિંદમાં રાક્ય જશે.

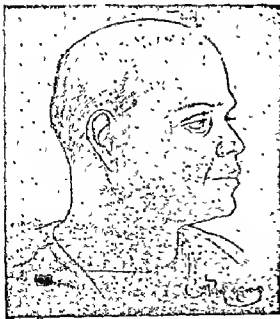
ઘોડાં વધોપહેલાં હિંદના સરકારી પુરાતત્ત્વ ખાતાના વજા સર જેન માર્શમે, આજે ભગતરોષ જોડાં પ્રાચીન મહાકથો ને મંદિરોમાં સમારકામ કરવા તેમજ તેમનું સંરક્ષણ કરવા માટે, જેમના પૂર્વજોએ તે ગાંધિયાં એવા પ્રવીણ શિલ્પીઓની શોધ કરવા માંડી. જિલ્લા સ્તરે કે શિલ્પીઓના વારસો કામધંધો નહિ મળવાથી સરકારી ઑફિસોમાં દારકુનો અને પટાવાળા ગની ગયા હતા; પણ જગત્રાયપુરી અને કોનાઈનાં મંદિરો ગાંધનારાઓનો એક વેલો કંઈક કળાસાચવી રહ્યો હતો. તેમાંના એક પુરુષ શ્રી ગિરિધારી મહાપત્ર એ ખાતાને હાથ

ચડ્યા. કલકત્તામાં એ વખતે શ્રી અવનીન્દ્રનાથ કાકુર, શ્રી ઇ.બી. હૅવલ અને શ્રી એર્થેન્ડ્રકુમાર ગાંગુલી વગેરેએ ભારતીય કલાની દિલ્લયાક હિવાડી હતી. તેમની નજરે એ કલાધરની કૃતિઓ વસી એટલે વખતોવખત તેઓ તેને કંઈકંઈ કામ આપતા. પુરાતત્ત્વ ખાતાનું કામ પૂરું થયું, એટલે શ્રી મહાપત્રને તેમણે કલકત્તાની સરકારી કળાશાળામાં અધ્યાપક તરીકે ખેંચી લીધા.

એ જ અરસામાં ત્યાં એરીએન્ડલ આર્ટ સોસાયેટી (પોર્ટરલ કલામંચ)ની રચાપના થઈ અને તેનું સંચાલન ત્રણેક જણાની કમિટી દ્વારા થવા લાગ્યું. સરકારની પાણ તેને મદદ હતી. તેનો હિંદુ શુદ્ધ પોર્ટરલ કલાપ્રણાલિઓનો સમુદ્ધાર કરવાનો હતો. બાલક શ્રીધર મહાપત્ર એ વખતે પિતાની પાસે તાલીમ લઈ રહ્યા હતા. અકામ તો તેમનો ધંધો પથ્થર ઉપર જ શિલ્પ કરવાનો હતો, પરંતુ ગિરિધારી મહાપત્રે લાકડા ઉપર પણ પ્રયોગો કરી તેમાં નવી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી હતી અને પોતાના પુત્રોમાં તે ઉતારવાનો સતત આમ્રહ રાખ્યો હતો. પરંપરાગત ધરમથુ તાલીમ અને સંસ્કાર કલાસર્જનમાં જે ચૂકમતા કેળવી શકે છે તે માત્ર ઘોડાં વર્ણોના પાઠ્ય અભ્યાસક્રમથી શક્ય નથી બનતી; અને આવું જ કારણથી આપણા દેશમાં ધંધાર્થીઓની સ્થિતિ એ જાની દશે. શ્રી મહાપત્ર પોતાના પુત્રને સવારે પાંચ વાગ્યે જગાડે અને કામ પર બેસાડે; દસ વાગ્યે નંદાવા-જમવાની છૂટ મળે ને ફરી ગણિતને નમતે પડેલે કામ ચાલે તે રાતના ખેંચાપ ત્યાં સુધી. આવી રીતે એકામ થઈ એક બેટકે કામ કરવાની આદત અને નિશ્ચય શાળાપદિતોમાં ભાગ્યે જ આવે છે.

તરણુ મહાપત્રની લગની પણ એર જ હતી. જેવી કંઈ કલાકૃતિ જુએ કે કલાકો સુધી જોતાં રિધર ચર્મજાપ કેટલી ચેવાર કલાની મસ્તીમાં અજુ પણુ વહાવી દે. પુત્રની પ્રગતિ જોઈ પિતા પ્રસન્ન રહેતા. શ્રી અવનીન્દ્રનાથની વેના પર ખાસ નજર હતી. એવામાં એક પ્રસંગ બ-જો.

અભિજાત શિલ્પકાર
શ્રીધર મહાપત્ર

યમુનાતીરે રાધા • શિવપી : શ્રીધર મહાપદ

સૌંદર્યના રસિત સમું પાપણમાં ઉનારેનું આ એક મનોહર શિલ્પકાવ્ય છે. એ સા વિચાર કરની હશે ! એ તે યમુનાજળમાં પોતાનું પ્રતિબિંબ નીરમે છે કે પાદચુલીઓ પાસેનાં પદ્મપત્રો સાથે લીલા ખેલે છે ! કે પ્રિયતમ શ્રી કૃષ્ણનું ચિત્રન એ કરતી હશે ! ચિત્રવિષયમાં કદેકા મનોહર બાળંગંચાર ઉપરાંત તેની શિલ્પક્રિયા પણ અદ્વય છે.

હરપાપેલી-નૃત્ય

૧૨જું આ એક અમનેકે કાવ્યસર્જન છે. હોદ કે બે હાથના લલકારના ટુકડામાં કલ્પાયું નૃત્યકેશન અને હરપાપેલીનું કુચલરવિરાગી ભાવલીલકે એમાં
 ૧૨ની પ્રથમ પંક્તિની કૃતિ હરે એહું આ શિલ્પ છે, અને કલકારના કલા પ્રદર્શનમાં એ માટે તેમને સુવર્ણચંકકે આપાયો છે ને અધ્યક્ષિન કામે છે
 રાજપા. કીચર મહાપદ

શ્રીધર મહાપત્રની
એ સિદ્ધપદ્ધતિઓ
કામીલાનુ : શબ્દમાર-
કામદિશિષ્ય; જમણીલાનુ
પામેલું પંખી-કામદિશિષ્ય

કમલતા કળાશાળાની નજીક એક પરદેશી ઈટા-
લિયન વેપારીએ કેટલીક આરસની ઇટાલિયન શિલ્પ-
કૃતિઓની દુકાન ખોલી. યુવાન શ્રીધર મહાપત્ર તે રૂતે
સર્ધ રોજ જાય, આવે અને આંખ બરીબરીને તે જોયા
કરે. તેનાથી મુગ્ધ બની એનું કંઈ કરવાનો એણે નિશ્ચય
કયો. પણ આરસ જોઈએ તે ક્યાં મળે? એવામાં તેના
પિતાએ એક આરસમૂર્તિ કચડામાં ફેંકી દીધી. તરુણ
શ્રીધરે તે ઉકાતીને ઇટાલિયન કૃતિના અનુકરણ રૂપે પણ
ખાનસંકલ્પથી એક અહેરો ઉકાત્યો. ભાવમુદ્રા એવી
મદમખીલની હતી કે તેની પ્રયત્ન આપોઆપ સદા જાય.
ખીન વિદ્યાર્થીઓ સાથે તેણે પણ પોતાની આત્મી કૃતિ
રજૂ કરી દીધી. બધા મદમખીલોએ તેની પ્રયત્ન
કરવામાં જાણી રાખી નહોતી.

સાંજે શ્રી અવનીયાશુ શાળાના દલાલપત્રી તપાસ
કરત આવ્યા. ફરતાફરતાં તરુણ મહાપત્રની આરસ-

કૃતિ પાસે જઈ, તે કોણે કર્યું એ જાણતાં જ મુસ્તાખાં
આવી ખિન્નાઈને તેમણે આચાર્ય મહાપત્રને ગોઠાવ્યા
અને એકદમ કહી દીધું કે આ તમારા છેલ્લાં દાસ
ને દાસ અર્પીથી પાછો વતનમાં મોકલી આપો. ગિતા
પણ સમજ ન શક્યા કે આમ કરવાનું કારણ શું? પરંતુ
શ્રી અવનીયાશુની તેઓ ખૂબ આમન્યા રાખતા, એટલે
‘જાદુ સાકં’ કહી ગયા. તરુણ દલાલારે તે આ પ્રસંગથી
આભો જ જની મળો. ખીન વિદ્યાર્થીઓને મળત
સહ. શ્રીધરને તો જ્ઞાન્યું કે ધનની માર્ગે તે સાકં. પણ
ફરી નિશ્ચય કરી તે અવનીયાશુ પાસે ગયો અને પૂછ્યું
કે મને કારણ વગર શા મારે આમ ફર કરો છો? મને
કારણ જાણવાનો દર છે. તે જાણ્યા પછી જ હું અર્પીથી
ખસીશ. એટલી વારમાં અવનીયાશુનો કોષ પણ કંઈક
નરમ પડ્યો હતો; છતાં કડકાઈથી તેમણે કહ્યું: ‘કારણ
કારણ પેલો પથ્થર. તે તારી જાતને, તારા જાતને,

નરસિમહન સ્થિતિ - શ્રી હર મહાપ્રભુ

તારી કલાને તેમજ તારા દેશને કંઈક લગાડયું છે. કોનાઈ અને ભુવનેશ્વરનો કલાકાર મંદિલીની નકલ કરે એટલેબારતીય કલાનું સૂચ્ય દર્શ થાયું. ભાવનિદ્રપણમાં શું તારા દેશની કલા અસમર્થ છે કે તું આ રસ્તે ચાલો? નેદજી પણ તારી મરજી અહીં રહેવાની હોય તો પ્રતિજ્ઞા કર કે હવે એ હું કદી નહિ કરું. અને પેલા પથ્થરનો માથા કર કે નેથી તારી કૃતિ તરીકે તે મંદિર ન થાય.

આ પુણ્યપ્રકોષે એ તરુણ કલાકારને પણ પશ્ચાત્તાપના આસુ પડાવ્યાં. તેણે અધુ કમ્પ્લ કર્યું. પણ પેલી પથ્થરકૃતિ તો કાષ્ટ વિચાર્યાં જ ઉડાવીને રેવની ટિકિટ કઢાવી પુરત પોતાના ગામભેગો ચઢ ગયેલો. ત્યાર પછી શ્રીધર મહાપ્રભે કદી જ યુરોપીય કલાનો આશ્રય લીધો નથી ને ભારતીયદેવશિષ્યની ઉપાસના જ વિકસાવી છે. તેણે થોડા વખત કલકત્તા, લખનૌ, પટણા વગેરે કેકણિ અહલુત કપસુંદર કલાકૃતિઓ નિપજવી છે. પથ્થર, લાકડું, ધાતુ કે માટી,—કાષ્ટ પણ સાધનમાં તેની નિર્મોલુશકિત અત્યંત કરી જતાવ્યા છે.

તેના કામ માટે તેને નથી મોટા રુઝિયોની જરૂર કે નથી તેને મોટા થોડા કે બોખાં જોઈતાં. માત્ર છૂટની જગ્યામાં માત્ર જગીન ઉપર જ દિવસ અને રાત તે કામ

કરતા થેસી શકે છે. પોતાનાં દક્ષિણાશની આખીઓ કે ધાર નેમએ એવી જાતે જાતી લે છે. તે પોતાની કૃતિઓના નમૂના કે પાત્રો અને તેના અમંકારો મનના સામાન્યબંધારમાંથી જ ઉપજાવે છે. વાનવાતમાં તે કહે છે કે આ-અધુ આ જગતમાં નહિ હોય, પણ દેવ-સૃષ્ટિમાં અધુ છે. એટલે આ સૃષ્ટિ સાથે તેને મેળવવાની તરદી ન લેજો. દેવસૃષ્ટિમાં અધુ જ સુંદર ને અદ્ભુત ચમત્કારપૂર્ણ હોય છે. કલાકાર તો એ જગતનો વહેવારીઓ છે. તેનાં પાત્રો અપાર્થિવ છતાં મૂર્તિમંત ને આત્મદૃઢ અંગનિરૂપ કરી શિષ્યનિર્મોલુમાં સંગીત પૂરે છે. રસ અને પરમ પવિત્ર રસ એ જ એનું ખેડ છે.

એકાદ વેતના લાકડામાં તો એ રત્નરૂપા સજી શકે છે. માટીના પિંડમાંથી રૂદન, હાસ્ય કે શાંતિરસો પ્રકટાવે છે. પથ્થર તો એની પદાપૂર્વની ઉપાસ્ય સામગ્રી છે ને એના હાથ તથા તે મીણુ નેત્રો મૃદુ જાની જાય છે.

આવા કલાનિપુણ માનવરત્નોની શુભરાતને પરિચય કરાવવાનું ધન્ય કાર્ય શેઠશ્રી ગિરિભાગસાહેબ મિત્રનાઈએ કર્યું છે. તેમના નિવાસસ્થાનમાં રહી શ્રી મહાપ્રભે પોતાની કલાના દરેક પ્રકારના નમૂના ઉપજાવી શુભરાતને મુંદર રમૂતિપ્રસાદ આપ્યો છે. શુભરાતની એકાદ મોઢી કલાશાળા હોત તો હિંદની જૂનપૂર્વ કલાસમૃદ્ધિના આ વારસદારનું તેમાં એક આચાર્યપદ અનેક વિમૂતિઓને તૈયાર કરી શકે એવું છે. પણ સમાચાર મળ્યા પ્રમાણે લખનૌની સરકારી કળાશાળા એમને એવા જ કાર્ય માટે નિયુક્ત કરે છે; એટલે કાષ્ટ ને કાષ્ટ સાધક એમનું આશિષ્ય પ્રાપ્ત કરી એમની જીવનભરની સિદ્ધિનો કંઈક પ્રસાદ શુભરાતમાં અવતારે એ જ વાંછના રહે છે.

વર્ણિકર રાવળ

• કહેવત • કથન • કવિતા

અપા બોલ્યા ને અપા ફેક
દ્રષ્ટ તો પતો પંદર વાર પરજુરી.

બોલે બંધ નહિ.

બોલોને માથે બહેકું.

જ

શિખરે ચાલો તો ખાંડ,

ને પંછડે ચાલો તો ખાંડ.

જ

બાઈ, જાણજી ને વરતીયાં,

વણે સાદાં ફરતીયાં.

હિમદંશનો કેર

જેમાં મારો જીવ બચાવવા મેં ભલે જ પંચનાં આંગળાં કાપી નાખ્યાં

ગંભીર સપાટ વેરાન પથરાયેલું પડ્યું હતું. નહોતી કાઢ કશી ટેકરીઓ કે જેથી હું દિશાનો ખ્યાલ રાખી શકું.

હું બેગાકળો બની ગયો. કૂતરાં સાથે મળી મેં દેવેજ દસડવા માંડી. પણ જવું ક્યાં? અંજાવાત-શમવાની રોડ બેની? ત્યાં એક ખંડકે આડો ખાડો મળ્યો-ગયો. નિરુપાયે ત્યાં આશ્રય લીધો ને થોડીવાર હું બેઠી રહ્યો.

અને જાગ્યો ત્યારે પહેલું જ સંવેદન મને એ થયું કે મારાં આંગળાં પર કંઈક વિપરીતતા વીતી ચૂકી છે. મારો ડાબો પગ ગિલકુલ જડ બની ગયો છે ને મારા પેર જરૂર જમી ગયો છે. મારા ધડને હવે એ જરૂરમાંથી કેમ કાઢવું? મેં સામગ્રી થોપીને એક-કુકડો ફાડી ચાવવા માંડ્યો. જરાજર-પલબો એટલે થોડીવાર ખુદશામાં મૂકી દીધો ને એ આકડ થઇ ગયો. એનો દાથપાવડાતરીકે ઉપયોગ કરી હું જરૂર કિતરડવા લાગ્યો. મને પડેલી કુસીજતતું લાંબું વર્ણન ન કરતાં એટલું જ કહીશ કે એ કપરમાંથી નીકળતાં મને કલાકો લાગ્યાં.

વીસ કરતાં વધુ ઉનાળા મેં ઉત્તર મુવમાં વિતાવ્યા છે. ગ્રીનલૅન્ડ અને લાક્ષાડીરનાં જરૂરનાં વેરાનો ખૂંદતો રહી હું એરિકમે હોડી વચ્ચે તેમના સમાજો જ એક થઈને રહેશે. સાહસિક ખમીર-વિનાના કોઇ ઈન્સાનને એ અશ્વત્થ પ્રદેશ આશ્રય આપી શકે નહિ, ને એ મુજબ મારે પણ સાં અનેક સાવસો ઉઠાવનાં પડેલાં. પણ એ સૌમાં ખરાબ થાક મૂકી જનાર સાહસ તો જેમાં મારે ડાબો પગ ચુમાવવો પડ્યો એ છે. આવા કિસ્સા-એમાં બને છે તેમ એ હોનારતમાં વાંક મારો જ હતો.

હસનના ઉપસાગરની ઉત્તરે, ઉત્તર દેનેડાનાં વેરાન શોષનારી એક ટાંગી સાથે હું ૧૯૨૩ના જાન્યુઆરીની ૨૭ તારીખે ઉપડ્યો. કુત્રસદ ફૂડી વરસતી હતી ને પારો શન્યથી ૬૦ આંશ નીચે ઊતરી ગયો હતો. એક રસાન પર્સદ કરી, ત્યાં વળતી સફર મારેનો સરંજામ જરૂરમાં સુરક્ષિત સંતાડી, હળવી રહેલો પર અને આગળ વધ્યા.

પરંતુ આગળ વધતાં અમને જણાયું કે અમે ભૂલ કરી હતી. જરૂર એટલો તો કઠણ હતો કે આઠે તેલા બોગ્ગ સત્રે તેના પર આગળ વધી શકાય. માતાથી એ સહન ન થયું. મેં તેમને કહ્યું, તમે ઇગલ (જરૂર બોરીને કરશે નિવાસ) બનાવવા માંડો, હું એ સરંજામ પાછો આણું છું. મને થયું કે એકાદ કલાક લાગશે, અને એટલા સમયની મુશ્કેલી સહન કરવા હું સશક્ત હતો.

સામાનના રથજે પહેાંચી મેં તે ગધો સ્નેજમાં ભરી લીધો. પણ થોડુંક આગળ વધતાં જ રિમજંજાવાત શરૂ થયો. સ્નેજ, કૂતરાં ને હું સુઢાં જરૂરમાં ખૂંચી જવા લાગ્યાં. જરૂર પરંતુ પગેઈ ક્યાંયે અદરશ થઇ ગયું ને હું ચુમરાહ બની ગયો. મારી નજર સામે હતું

એક કૂતરો આ નાશમાંથી જાચો હતો. એને લઈ જેમતેમ હું ઇગલ પર પહોંચ્યો. પણ મારો દિમજડ પગ વધુ ને વધુ અગડતો ગયો. માંમ જાંબુ મરી ગયું ને તેને ચીરીને મારા પગનાં આંગળાંનાં હાડકાં બહાર ડોકાવા લાગ્યાં. ડેન્માર્કની ઓરિપટલના એક ત્રિઘાથી તરીકે પહેલાં હું ઉત્તરીય પ્રદેશમાં જઈ આવેલો હોય મને એક વરતુ ખ્યાલમાં હતી, અને તે એ કે, મારે મોતને ન બેટવું હોય તો પગનાં આંગળાંને રગત આપી દેવી. 'એનેરથેટિક્સ' ત્યાં ક્યાંથી કાઢે? સામાન્ય કોઢાળી વડે મેં એ અંડબોર આંગળાંને કાપી કાઢી રગત આપી દીધી! પરંતુ પગ ન જાયો તે ન જ અચો. વરસો પછી મારે ડેન્માર્કની એક ઓરિપટલમાં તેને પણ કપાની રૂબરૂ આપી દેવી પડી. વળી એ પણ અત્યારે કહી દઉં કે દિમ-દંસથી મારો ચહેરો એટલો તો બેડાળ બની ગયેલો કે ત્યારથી મારે ચહેરા પર દાઢી ઉગાડી પડે છે!

મુવપ્રદેશના બેગાલમાં બીજા કપરા અનુભવો તો મને અનેક થયા છે, પણ બીજો કોઈ અનુભવ આવી દુઃખદ સ્મૃતિ મૂકી નથી ગયો.
(પીટર ફોરોની, 'એન્સર્સ'માં આવેલી આપવીતી પરથી)

પરાક્રમભૂત શેરીમિત્ર

ગદલ

ગદલમાં જળગ્રીક્ષણીના સમયપાને ત્રણેક દિવસની વાર હતી. એવામાં એક દિવસ ગદલ ભારી પાસે આવ્યો. ગદલનું આવી રીતે આવ્યાનક આવવાનું થાય ત્યારે હું સમજી જતા કે કંઈક લાભની વાત છે. અને ગદલ પણ જાણતો કે ગામતરફ જોડવામાં આ બાઈબિય દિમતથી સાથ આવશે જ. એટલે આવવાનું કારણ પૂછતાં તેણે કહ્યું કે ‘ગયા વર્ષની ગદલાની જળગ્રીક્ષણીનો ઉત્સવ ખૂબી ગયો?’ જળગ્રીક્ષણીનો ઉત્સવ! નામસંબળતાં જ ગયા વર્ષના પ્રસંગો સંબંધી.

આવણી તો ના હોય જ શેની? જળગ્રીક્ષણીની બે દિવસ અગાઉ જવાનું નક્કી કર્યું. અમારા બેમાં બીજા ત્રણ જણા બજાયા જુરિયો, મકનો અને ગદલનો નાનો બાઈ. એમ પાંચ જણા તેવાર થયા. કુકડીનો આગેવાન તો ગદલ જ હોય. અવતર સાદારસા અને દિમતવાળા દરેક કાર્યમાં પહેલે તેની જ હોય. પંદર વર્ષના સુકકકડી ગદલનો ચરેરા હમેશાં દારૂથી અને દીખાથી ભરેલા જ રહેતો. શેરીના દરેક કામમાં પણ ગદલ મોવડી. અંધારિયા-અજાણિયાની રમતમાં ગદલ થયો જ રસ લેતો. ગેડીદાની મદની રમત રમતાં રમતાં ચાંદનીમાં ગદની રંગે વાગતી ગદલની ગેડીના હોડાનો અવાજ ગામમાં પણ મતાં ખાણસેને સંબળાતો. કોડીએના હુકામાં બંગાણ પાડવામાં ગદલનો પીંગળો કોડા પડે એટલે ગદલનું જ હુંડું હોય એ શંકાગરની વાત. ઉનાવળીમાં બે કાંડામાં પૂર આવ્યું હોય તે તો ગદલનો ખુશાકીનો દિવસ. નહાવા જતાં પણ સાથે ચારપાંચ બાઈબિયનું ટાણું હોય જ. ગમે તેટલા જીઝ પાણીમાં પૂલની ટાય ઉપરથી ખાગકવાની પહેલ હમેશાં ગદલે કર્યો પછી જ બીજાઓ કરતા. ગદલ પાણીનો રંગ પારખીને દમેશાં ધુવડા મારે. કોશિયો ને પત્થો-દિયો ધુવડો મારવામાં તો એણે પ્રભુતા મેળવેલી. નિશાળમાં પંચુ હું અને ગદલ દેડ સુધી સાથે જ ભણેલા. વહેલા બળકડામાં હજી સાર્યાદારો શેરીમાં દાતણ કરતા હોય ત્યાં તો પિતળની ચકચકાટ નાંચી અને છાલિયું લઈ નાનાબાઈ સાથે ગદલ દોટ માગવા

નીકળી પડતો. સાડા દસ વાગતાં તો છોસોજ ગે તાંચી બરફને ધરમેગી થઈ ગઈ હોય ને અગિયાર વાગે શાળાનો ઘેટ વાડવા પડેલાં વર્ગમાં ગદલ દાગર થઈ ગયો હોય. વર્ગમાં કાચી તરફથી પ્રથમ નંગરનું માન ગદલને શણે આવતું કોઈકેઈ વાર મારા બાગ્યમાં પણ એ માન આવતું. પણ અમે કોઈ દિવસ એથી કુલર્ષી જતા નહિ! ધણીવાર તો અમને આનાથી પણ વધુ માન-મેન્સ ઉપર પીડા દેરવીને ઊભા રહેવાનું મળતું. અમારા શિક્ષકને અંભારી ઉપર આવ્યું હેત ઉદ્ભવવાનું એક કારણ એ હતું કે વર્ગમાં ચાલતા અભ્યાસ દરમ્યાન જો ગામને ગોંદરેથી દોહ, ત્રાંસાં કે શરણુષ્ઠનો અવાજ સંભળાઈ ગયો હોય તો એક પછી એક છેલ્લી પાટલીના ગંધા બાહ્યભાગ છોડેરા ત્યાં પડેંગી જ ગયા હોય. કણ્ણીની જાન પડણીને જતી હોય એટલે દક્ષિણ તો મળે જ. અરધો કે એક કલાક ખોટી થયા પછી, અરધો અરધો કે એક એક પૈસો લઈ પુત પાછા અને એક પછી એક વર્ગમાં દાખલ થઈ જતા. આવું તો અમારે રોજનું થતું, એટલે શિક્ષકે પણ રીદા થઈ ગયા હતા. અભ્યાસમાં ગણિત અને પાઠશાળા જેવા વિષયોમાં તો ગદલ કોઈ દિવસ છુદ્ધિનો બપો કરતો જ નહિ, કારણકે એને આત્મચદા હતી કે એવા વિષયો પોતાને આવડ્યાના જ નથી. બપોરની રમતમાં ઘેર આવતાં કાળિયો, જુરિયો, માલિયો અને કોડિયો ગદલની રાંદ જોઈને પાણીઆરા પાસે દાંડતા ને પૂંછી પટપટારતા બેઠા જ હોય. અરધાક કલાક એ ગંધા ફૂતરાની સાથે જેત કર્યો પછી, પાછો તે શાળામાં બપો અને સાંજે તો ઘેર આવીને ગેડીદાની ગંધડી

ગોસાવવા સાચીદારોની સાથે પહોંચી જ ગયો હોય. ગઢની ઝોંગેથી મોટી રાતે ઘેર આવીને વાળુ કપડો પછી ફેરીના ચોકમાં ગપ્પા મારવાનાં અને રાત્રે સૂઈ જવાનું. આવા બદલ્યક કાર્યક્રમમાં તેના દિવસો પસાર થયા કરતા.

દુશ્મની પ્રાગડવારેએ અને પાંચે જણા એક પછી એક ગામને પાદર બેગા થયા. પડેરમાં લૂગડાં અને એક એક ધોતલી. સાથે મિત્રકતમાં કણ્ણીની જનના દક્ષિણના તણુ તણુ પૈસા આવ્યા હતા તે પછુ લીધા હતા. એક પછી એક ગામડાં વટતાં ગયાં. એમ કરતાં સૂરજ યાપા માથે આવ્યા અને અને બૂખ્યા ડાંસ નેવા ચર્ચ ગયા. પછુ ટૂંકી પોતડી ને ગટન વચરના યાંડિયા પર પાંચેક વર્ષનો તણુતો પીળા રંગનો દાક કોટ હવામાં ફડફડક કરતો ગઢલ તો ઝીંકે જ જતો હતો. પાણું વાળીને જુએ એ જીમ્ન! આયમણી દિશાએ મોઝું ફેરવીને જોતો તપ: 'એકા બરિસા! જટ હાથ' મકના, પાછળ કેમ પડ્યો? દોટ મૂક મારો ગાપો. આ સામે જાણું દેખાય ઈ જ ગામ. ત્યાં જઈને જ પેરો ખાણું.' ત્યાં તો એનો ભાઈ ગોધો: 'મોટા! રોટલા ક્યાં ખાણું? હવે તો હસાતું નથી.'

રોટલા તો, નાના, જાલરદાણે ગઢડા બેળા થાણું ત્યારે જ ભાજણું. દાકવા માંડ, હાકવા માંડ, ગાપલા; હવે જેડું નથી.' આમ દિમતમાં દિમતમાં, ગામડેગામડે પેરો ખાતા નેવીસ માજલનો રસ્તો અને કાપી નાખ્યો.

સૂરજ મેર મેરો અને સામી છાતીએ પવનના મુસ-વાટા વાગવા માંડ્યા. આખા દિવસના બૂખ્યા હોઈ આંખે અંધારા આવતાં હતાં. દૂરદૂરથી મંદિરોના ધુંમટ ઉપર સોનાનાં ટોપકાં ચળકતાં દેખાયાં. ટંકેસ પરના ધમ્મગરોને; મોરના કોડવાના ફૂફડાં જેવા અવાજ કાને અથડાવા લાગ્યો. જોતજોતામાં તો લગભગ ગઢડાને પહોંચ્યા. પાદરમાં વહી જતો પેશાનાં આછાં નીરમાં મંદિરના ધુંમટોના ટોપકાં અને સળગળાટ કરતા પડછાવા ખીંચેલી સંધામાં અનેરા લાગતા હતા. અ-રૂધા કાંઠામાં વહી જતાં પેશાના પાણી કાપવાં જરા મુશ્કેલ હતાં.

જડુ જ દાકવા હોવાથી અને

અથવા પાણી પીને આરામ લેવા બેઠા. એવામાં માઈ પ્યાન પેશાના કાંઠા ઉપરની એક વાડી ઉપર પડ્યું. હજી તો હું બુરિયા ને મકનાને વાત કહી ન કહી ત્યાં તો ગઢલ પોતાના ખભા ઉપર રાખેલી પોતડીની બેટ યાંધી વાડીના જોડી-જારા પાસે પહોંચી ગયો! તેણે ચારે બાજુ આંખ ફેરવી ને નાક પર આંગળી ત્રાપી અમને સિસકારી ગોસાવ્યા. અને જઈને થોરની આડશે જોખા રહ્યા. ગદાર જીભાં-જીભાં જોયું તો વાડીમાં પોપૈયાં, દાડમ અને કેળાં લગી પડતાં હતાં. એ જોઈને અમારી ધીરજ ખૂટી. નિશાની કહી એટલે તમે ધામેધામે અંદર આવજો એવું કહી ગઢલ જોડીયાઈ ફરી અંદર પડ્યો. તણુક મિનિ-ટમાં તો ગઢલે ધોતલી હવામાં ઉડાડી અમને અંદર આવવાની સૂચના કરી અને અમે અંદર પેશા. ગઢલે દાડમડી પરથી સાફસિતેર દાડમ તોડીને નીચે હમો કમો હતો. ખવાયાં એટલાં ખાધાં, થોડાં ખીરમાં ભર્યા અને જીમ્ન સાથે લીધેલી પોતડીમાં ફાંટ યાંધી ગદાર નીકળવાની તૈયારી કરતા હતા ત્યાં રમેવાળો ત્રપાટાગંધ વાડી તરફ આવતો જોયો. અમારા ડોશોશ જીડી ગયા!

અમે આડખીડ નાહ્યા. એવા તો નાહ્યા કે દાકલા થોરની વાડ ફૂલવાનું જોર પછુ ફૂલતી જ આવી ગયું! પરંતુ નરીજાને જોઈ જડુ ને ફૂલીફૂલીને અને ગદાર પડ્યા. અમે આગળ ને રમેવાળ પાછળ એમ નરીના કિનારા સુધી દોડ્યા અને વધુ વિચારવાનો વખત ન હોવાથી નરીમાં ઝંપલાવ્યું. પાણીમાં એકદમ રસ્તો કાપવો જડુ મુશ્કેલ હતો. સાથળસાથળ પર પાણી આવ્યું. અમારી ઝડપ ઘણી ધીમી પડી ગઈ હતી. જોતજોતાંમાં રમેવાળ અમારી નજીક આવી પહોંચ્યા અને ગઢલની પીઠ ઉપર કડિયાળી લાકડીનો ધા પડે એટલી જ વાર હતી, ત્યાં સમય વતી ગઢલે દાડમની બરેલી પોટલી

રમેવાળ તરફ દેડી ! દાડમની પોટલી લેવાના કોબમાં
રમેવાળ જરા થોબ્યો, એ તકનો લાભ લઇ અમે
નદી ઓળંગી ગયા !

અંધારું ઘર્ષ ગયું હતું. રમેવાળને હવે અમારી
પાછળ આવવું પોસાય એમ હતું નહિ, એટલે દાડમની
પોટલી હાથ કરી પોણી નદી વટાવી તે ગાથો દેતોદેતો
પાછો ફર્યો. આરતીના ઘંટનાદ અને નગારાની દાંડીના
ધાવનો અવાજ સાંભળી યાત્રાળુઓ મંદિરે તરફ જલ્લત્તે
જતાં હતાં. અમે પણ ઠોળા વટાવી મંદિરના વિશાળ
ચોગાનમાં જઈ પહોંચ્યા. અસંખ્ય યાત્રાળુઓની બીડ,
આખાદિવસનીકાપેલી મજલ અને દમણાં જમની ગએલા
ખનાવે અમે ભૂખ ને થાકથી લેવાઈ ગયા હતા.
ગજવામાં રહ્યાંસલાં આઠદસ દાડમ મંદિરની પાછળના
ભાગમાં થેસીને અમે ખાધાં. આ ઉપરાંત રાત્રે ખાવાનું
લેવા માટે અમારી પાસે કશી પણ સગવડ હતી નહિ.
મંદિરના રસોડા પાસે પહોંચ્યા તો ભગવાનને શાળ
પણ જમાડી લીધો હતો ! અંદર જઈને પૂજારી રસોડું
ધોવાઈ ગયું છે એવા સમાચાર મળ્યા.

ત્યાં હાથીના પગ અને સૂંઠને પણ ભુલાવે એવા
હાથપગવાળો એક ખડતલ પાળો બંડાર સાફ દરતો
હતો. એના પગ ને માથાની સપાડી કરતાં પેટ અરધો
હાથ બહાર જૂલતું હતું. અમે ધીમે રહીને તેની પાસે
ગયા. અમને જોતાં એ જરા ચમક્યો. જાણે અમે
કાળીવાધરીના હોકરા કેમ ન હોઈએ, એવું વર્તન બતાવી
અમને પૂછ્યું 'અર્યા કેમ આવ્યા છો ?' 'અમે બ્રાહ્મણ-
ના હોકરા છીએ. કેન્દ્ર ખાવાનું હોય તો મહારાજનો
પ્રસાદ આપો.' મહારાજના પ્રસાદની માગણી સાંભ-
ળતાં પાળાનો એકો લાલચૂમ ચઢ ગઈ. એક હાથ-
માંની સાવરણી અને બીજા હાથમાંની અરધી ભરેલી
પોણીની ડોહ નીચે મૂકતોક ને તે અમારી તરફ ધમ્યો.
હાથ પગ અને છાતી ઉપરાંત આખા શરીર પર બોલેલા
કળા વાળવાળો એ માનવરીઠ જોઈને અમે ચથરી
બિડ્યા. 'સાળા વડલેલ ભામકાઓ !' મરી ગયા, બે
અંદર આવીને રસોડું અબડાવ્યું તો ! મહારાજના યાજ
જણે તમારે માટે જ ખતતા હશે કેમ ? હોય ! અર્યા
રાખના કુંવર ! મહારાજનો પ્રસાદ આપો ! પ્રસાદ ખાવો
હોય તો જાવ, કોઠારમાં જઈને મહારાજને બે રૂપિયા
એટ ધરા તો પ્રસાદ મળશે. જાવ, નીકળો બહાર. ફરી

એ પગ મૂક્યો છે. તો તમારી વાત તમે જનવા.

અમને વડલેલ ભામકા કહેનાર આ નરવાનર પાંચે
જાણે ભગવાનના બંડારમાં જ જન્મ્યો હશે ! એની
સાથે નકામી માથાકૂટ કરવાનું છોડી અમે મંદિરની
એક મોટી ચાંચીમાં આવ્યા, ત્યાં અનેક યાત્રાળુઓએ
પડાવ નાખ્યો હતો. અમે પણ ત્યાં જ સુવાનો વિચાર
કરી પડાવ નાખ્યો અને આવતી કાલે સવારથી થુંથું
કરતું તેની સૂચનાઓ ગદસ પાસેથી લેવા સૌ થેડ.
એટલામાં સાંભળું કે મળ મુદ્દાની વાત તો રહી જાય છે !
'અર્યા મકના ! જા દોડ તો !' દુકાનો ગંધ ઘર્ષ જણે.
તો રખડી પડ્યું. પાંચ પૈસાનાં પાંચ પડીકાં કેકુંતાં શ્રી
આવ. આવતી કાલે સવારમાં ચારવાએ જ જરૂર પડશે.

થોડીવારમાં મકનો પૈસાવાળાં પાંચ પડીકાં લઈને
આવ્યો. દરેક જણે એક એક પડીકું લઈ, નાની વાટથી
અને એક ટબૂડી આટલી વસ્તુઓ તૈયાર કરી નાખ્યા.
સવારે સાડાચારે બિડવાની દરેકને સૂચના મળી ગઈ. પછી
બુધવાને થેસાંના જમણા કાંઠાની હદમાં ફરવાનું ; મકનને
થેસાંના ચડતા ઢાંચે જાન કરીને જતા યાત્રાળુઓને
ચાંદલા કરવાનું ; નાનાને થેસાંના ઢાંચે કાંઠે ફરવાનું અને
ગદસને તથા મારે નદીના પટ ઉપરથી તે મંદિરના ચોક
ચુધીની હદમાં ઘૂમવાનું નક્કી કર્યું. દિવસભરના કાર્યક્રમ-
નો આ વ્યવસ્થા બિડવાને અમે ચાક્યાપાક્યા મૂઝા ગયા.

ધોરણિયે મંજળાની આરતીનાં નગારાંઓ અવાજ
કાનમાં ગગડતાં જ અમે જમી-બિડ્યા. પાથરેલી પોતલી-
ઓ અમે નાખતાક ને ઝપાટાગંધ નદી તરફ રવાના
થયા. નદીના પટ પર હવેરો યાત્રાળુઓએ પડાવ નાખ્યો
હતો. પાછળી રાતના અંધારિયામાં હજી એકબીજાની
મેં પછી જરાજર દેખાતાં નહોતાં. વહેતા પાણીનો અજ-
બજાટ કાનને મધુર લાગતો હતો. અસ્પષ્ટ સૂચનાવ-
ચેદનીમાં અમે પાંચે જણા છૂટાછવાયા થઈ ગયા.

ચાંદલા કરવાની શરૂઆત કરતાં જરા શરમ તો
આવી, પણ ગદસની જૂતી ટેવ ને મહાવરાથી હું તેને
અનુસરતો થયો ને ધોમેધોમે મારી શરમ ઓછી થતી
ગઈ. પાંચ, પૈસો અને અધેડો કરતાં મદસની ટબૂડી
પૈસાથી ભરાવા લાગી. લગભગ સાડાસને શુભારે અમે
ફરી પાછા અધા એકઠા થયા, ત્યાં રાજભોગની આરતીનાં
નગારાં સંભળાયાં. આજે તો અધા યાત્રાળુઓની સાથે
અમે પણ મંદિરને રસોડે જઈ આવ્યા જમાને ફરી પાછા

ચાંદલા કરવા ઊપડ્યા. તે માંજના ચાંદાં યતાં મુધી એ જ પ્રવૃત્તિ કરી રાત્રે જૂના રથએ આવીને સૂઈ ગયા.

ખીન્ને દિવસે જળગ્રીવણી એકાદશી હતી. આગલી સાંજથી જ લાલજી મહારાજના વરધોડાની પૂર્વ તૈયારીઓ થવા માંડી હતી. મંદિરની બહાર યોગાનમાં મેળાને શણગારવા અનેક માણસો દોડધામ કરતા હતા. કાલનો દિવસ અમારા માટે અમૂલ્ય હતો. જેટલી કાળજી ને ઝડપથી ચાંદલા કરીએ એટલું વધુ મેળની રક્ષાએ એવી દિશિત હતી. સવારમાં ઊઠતાંવેંત જ અમે કામે વળગી ગયા. લગભગ ચપોરના બાર મુધી એ જ કામ ચાલુ રાખ્યું. દોડદોડ કરી ધાત્રીને વખત થયે સંકેત પ્રમાણે નદીની બેખડ પાસે અમે ભેગા થયા.

આજ તો એકાદશી એટલે મંદિરમાં રસોડું બંધ! ખાધશું શું? અથા વિચાર કરવા બેઠા. પૈસા ખરચીને મેળામાંથી ખાવાનું તો લેવાની મરજી થાય જ શેની? ટપ્પડીમાં એકઠા કરેલા પૈસા પાછા ઓછા થઈ ગય ને? વિચાર કરતાં ગદગદને એક નુસખો જડી આવ્યો. તે બોલ્યો: ‘આને જે માલમત્રીદો ખાવો હોય તો મંદિરના અહમચારીઓના ખાનગી ભંડારમાં જઈએ. નાટક ભજવીશું તો આજનો દિવસ મુધરી જશે. હું, બુધરો અને તું ત્રણે ઉપર જઈએ. મકનો ને નાનકો ત્રીજો આપણી રાહ જુએ. એમને માટે આપણે ખાવાનું લેતા આવીશું.’ જરાજર નક્કી કરી અમે ત્રણે, શિખર-બંધ મંદિરના વિશાળ ચોકમાં થઈને અહમચારીઓના નિવાસ તરફ ઊપડ્યા. એક પછી એક વિશાળ હોલમાં જુદાજુદા અહમચારીઓ અને સાધુઓનાં મેંડાઓએ પોતપોતાના અડા જમાવ્યા હતા. રસ્તામાં જતાં દરેક સાધુની જુઓ અમારા ઉપર પડી જ હોય, અને અમને ચારપાંચ પ્રશ્નો પૂછી હોય ત્યારે જ તેમને નિરાંત થાય. ગદલ આ બધાને જાલુ જ સરળતાથી જવાબ આપતો જાય, ને આગળ ને આગળ હલેલીના ઊંડાણમાં ધપતો જાય. થોડી મિનિટ ચાલ્યા પછી ગદલ સંડેજ અટક્યો અને પાછું ફરીને અમારી સામે જોયું. પછી આજુબાજુ નગર ફેરવી હળવેકંથી કહ્યું, તમને કોઈ કંઈ પણ પૂછે તો તમારે એકદમ જવાબ આપવો જ નહિ. મૂગામૂગા સાંભળ્યે રાખવું. હું બધું પતાવી દઈશ. થોડુંક ચાલ્યા પછી એક મોટા ઓરડાના બારણા પાસે અમે આવીને ઊભા. નાનામોટા દસેક અહમચારીઓનું

એક મેંડળ ચાંદર રહેતું હતું. ઓરડાના મધ્ય ભાગની બેઠક પર બે શિષ્યોના ટેકાએ મહામહેનતે ઊભા રહી શકે એવા એક હજપુટ ચુર તકિયાને અંદેલી આડા પડ્યા હતા. અમે ત્રણે જણે ધીમેધી ચાંદર જઈ નીચા વળાને જે સ્વામીનારાયણ ક્યાં. ક્યાંથી આવો છો, કેવા છો, વગેરે બેત્રણ પ્રશ્નો પૂછ્યા, તેના જવાબમાં ગદલે પોતાની પૂર્વ હકીકતોના પણ સમાવેશ કરી નાખ્યો. થોડીધણી વાતચીતથી મહારાજ પણ ગળી ગયા હતા. તેમણે પૂછ્યું ‘તમે અભ્યાસ કરો છો કે છોડી દીધો?’

‘અભ્યાસ તો અત્યારસુધી કરતો હતો, પણ ગામમાં સંસ્કૃત ભણવાની સગવડ નહોતીથી ત્યાંવેન પડતું નથી.’

સંસ્કૃતના અભ્યાસનું નામ સાંભળતાં મહારાજ સડેજ તકિયાને દબાવી બેઠા થયા. અમારામાંથી એકાદ બેને ચેલા મૂંડવાની વૃત્તિ તેમને જાગી. ગદલે પણ વાતનો ફગ જરાજર પકડ્યો અને કહ્યું, ‘સંસ્કૃત ભણવાની જે ક્યાંય વ્યવસ્થા થતી હોય તો, અધી જ માથાકૂટ છોડીને સંસ્કૃત જ શીખવાની ઘણી હોશ છે.’

‘અથા છોકરા, તારે બાપા છે કે?’

જરાક મોડું નખળું કરીને ગદલે ના પાડી. ‘મારે બા છે અને એક નાનો ભાઈ છે, એટલે મારે ઘેરથી તો કોઈ વાંધો લે એમ જ નથી.’

‘ત્યારે મરખા, ત્યાં તારા ગામમાં શું પડ્યો છે? અહીં તો જાલુ જ સરસ સંસ્કૃત પાઠશાળા છે. ખાવા-પીવાનું આપણી સાથે રાખજે ને પાઠશાળામાં ભણવા જાજે. કોઈકાઈ વખત કપડાં પણ આપીશું,—તે તું ભણતો હોય ને તારો ભત્ર સુધરતો હોય તો; સમજ્યો કે?’

ગદલ મોંઢાના ભાવ સડેજ પણ ગદલના ચિન્તા ઘણી જ આમન્યાપૂર્વક આગળ વાતો કરતો જ ગયો: ‘સ્વામીજી, અહીં જ આપની સાથે રહીને જે અભ્યાસ કરવાની સગવડ થાય તો આપનો મોટો ઉપકાર.’

‘તે ગોંડા! અમે શું કામ ના પાડીએ? તમારા જેવા આહમચારી છોકરા ભણીગણીને હોશિયાર થતા હોય તો અમારું શું જગડી જવાનું છે? અમે તો ખુશી જ હોઈએ ને? ત્યારે અહીં આવવું હોય ત્યારે મંદિર ખુલ્લું જ છે.’

થોડીધણી વાતચીતમાં ગદલે મહારાજને એવી તો ખાતી કરાવી દીધી કે આ છોકરો હવે વહેલો મોટો આપણે શિષ્ય બની જશે. એટલે મહારાજને હજ પણ વિશેષ લાગણી બતાવવાનું મન થયું: ‘ઉમ અથા છોક-

ગયો, આજે તો અગિયારશ છે, એટલે તમારે જન્મવાનું કેમ કર્યું? બંડાર તો આજે ગંધ દશે?'

‘જન્મવામાં તો, મદારાજ, બંડારજીનો ગળ્લો પ્રસાના ગાંઠિયા ખાઈ કાઢ્યું, એટલે આવશે.’

‘ખારો થયો છે, મૂખો’ જે પ્રસાના ગાંઠિયાથી કાંઈ આખો દિવસ નીકળતો દશે? નિંખુળાનંદ, જુઓને જરા, યોદ્યા કડામાં મદારાજનો પ્રસાદ હોય તો છે-કરાઓને જરા નારતો કરાવો, જરાક પાણી આધાર યાવ.’

આજે મગજના લાડવા, સારી પેઠે મુખડી, અચાત્રું વગેરે નિંખુળાનંદે જાની આપ્યું અને એ પ્રસાદની પત્રાવળી લઈ ગઈને નખીને સાઈમ કરી રમ માગી. મદારાજે પણ દસતાંદસતાં છેવટનો સોભ જતાવી

પવનપાવડી

એ નામની હમણાં જ બંડાર પેઠેથી પુસ્તિકામાં ચાલુ મુદ્દના વિવિધ પ્રકારના અનેક વિષયો સમાવેલા છે. અભ્યાસનાં મુખ્યત્વે શાસ્ત્રોના શાસ્ત્રો કોણ છે; અભ્યાસનાં મુદ્દના કહે-ધારો કેણ છે; અભ્યાસનાં વિમાન, મુદ્દનોહ, ટંક, ટાંપિડો આદિ શું છે અને કેવાં છે; અભ્યાસે બનતા મહાન બનાવોવાળાં રમણો ક્યાં છે તથા કેવા છે; જગતની રંગમંચિક વર અભ્યાસે બનવાતા પ્રસંગોની પૂર્વમુખિકાઓ શી છે; ટોટલ વૈર, વૈર વ્યાક નર્સ, કાઈદાનિંગવૈર, ન્યૂઝાઈર, ગ્રાનલ ડેવિંગ, લેવિંગ ઇંગ્લિશ વગેરે વિદ્યાર્થીને બહુવાત્સલ્ય, પણ સજવડને અભ્યાસે નાંદ જણાવેલી બાબતેનું રૂઢરથ શું છે; વગેરે મુદ્દાઓ અર્થની આ નાની પુસ્તિકા વિદ્યાર્થી અધ્યયનની રસ-વૃત્તિ કેતેછે તેમના મર્યાદિત ક્ષેત્રોમાં વિશાળ બતાવે છે. પ્રાથમિક વિદ્યાર્થીની માંડી કેટલા આગળના વિદ્યાર્થીઓ, તેમજ વર્તમાનપત્ર વાંચતા બીલ સમાન્ય વાંચકોને પણ આ પુસ્તિકા એક મિત્રની મરજી સારશે. કીમત આર આના. લેખક-પ્રકાશક: દેવેન્દ્ર મજમુદાર, નાગરવડી, પાટણ.

કુમાર • અંક ૨૧૨ મો (ઓગસ્ટ ૧૯૪૧)

કહ્યું કે ‘અહીં આવશે તો’ રેશમી અમો-ટિયાં સુધાં આપીયું.’ ગદ્યે લાગણીપૂર્વક પ્રાપ્તર આર્યો કે ‘મારી બા યોજુ રમ આવશે તો તો જરૂર નરત આવીશ. નરિતો પોર આવખતેનોઆવ્યા વિનારેલીજનરિ.’

બંડાર મકનો બને નાનકો અમારી રાદ જ બેતાંદતા. બગડાનના પ્રસાદની પત્રાવળી લઈ અમે ત્રપારાંય બંડાર આવ્યા. મગજના કાડું ને મુખડી બંડાર હોડી અને આવના બોજનની ચિંતા મટાડી દીધી.

એટલે કલાક આરામ લઈ અમે પાછા ચાંદસા કડા ઉપડી ગયા. ઉત્સવ આજ મુખી જ દવે હતો. ફરી પાછા હસાત કલાક રખડી સાંજે અમે બધા બેગા થયા. દરેક જણાએ પોતપોતાનો કમાણીનો દિસાગ રમ્ય કર્યો. મરેશા આજ આજ દસદસ રૂપિયા મેળવ્યા હતા. બીજે રિયસે સવારે ધર તરફ પ્રયાણ કર્યું. ની-માળા મુખી આવ્યા, ત્યાંથી વગર ટિકિટ ગાડીમાં બેઠા, રસ્તામાં પકડાયા અને સારેને હોડી પણ મૂક્યા. મોળાથી મોટરમાં બેસી ઘેર આવ્યા. મરજની ત્રાદ બેતો કાગિસો અને મોતિયો પકડીની બંડાર મૂરતા હતા તે મદકને દૂરથી આવતો જોઈ અમે પગે ઊંચા થઈ એને બેરી પડ્યા. **મગજના ત્રિવેદી**

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અંમેલનનું ચૌદમું અધિવેશન

કવિશ્રી અરેશર ક. બજારદારના પ્રમુખપદ હેઠળ મુંબઈના કચનગર એથેરીમાં મળનારા આખામી અધિવેશનની તારીખે ૪-૫ ઓક્ટોબર ૧૯૪૧ (સંવત ૧૯૭૭ના આસો સુદ ૧૪-૧૫) રાત્રિ-નિવે નકી કરવામાં આવી છે. તેમાં નીચે જણાવ્યા પ્રમાણે વિષયોનાર પ્રમુખો ચૂંટવામાં આવ્યા છે: (૧) સાહિત્ય-શ્રી રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈ, એમ.એ. (૨) ઇતિહાસ-પુરાતત્ત્વ-શ્રી. કોમેસેરીએર, એમ.એ. (૩) તત્ત્વજ્ઞાન-શ્રી રસિકલાલ પરીખ, બી.એ. (૪) સમાજશાસ્ત્ર અને અર્થશાસ્ત્ર-શ્રી મણિલાલ બા. નાણાવડી. (૫) કલા-શ્રી નાનાલાલ સી. મહેતા, આઈ સી.એસ. (૬) ભાષાશાસ્ત્ર-શ્રી વિશ્વપ્રસાદ ર. ત્રિવેદી, એમ.એ. (૭) પત્રમાસ-શ્રી સુનીલાલ વ. શાહ (૮) વિજ્ઞાન-શ્રી કવિશ્રી મણીલાલ.

આ કપરંન કવિ-મુશાવરો, નાટ્યપ્રયોગ, નૃત્ય આદિ રજન-કાર્યક્રમ પણ રાખવામાં આવ્યા છે.

પૃથ્વીના ગુરુત્વાકર્ષણ અને હવાના વાતાવરણથી જે પર અનંત અવકાશમાં ઊડીને
 ગ્રહો તથા ઉપગ્રહોમાં ડોકિયાં કરવાના માનવીના ગગનગામી મનોરથોને પાર પાડવું

અ વ કા શ - યા ન

લુકે વર્તતા 'ચંદ્રલોકમાં પ્રવાસ' જેવી વાર્તાઓમાં જેની માત્ર કલ્પના જ
 કરી છે તે રોકેટ તથા તેની પછી કદાચ રથાન હો તેવા યાંત્રિક વાહનની
 શક્યતાઓનો એક્સ વૈજ્ઞાનિકરીતે વિચાર કરતો અત્યંત રસભર્યો મરણ લેખ

પક્ષીઓની જેમ આકાશમાં ઊડવાનું સ્વપ્ન
 માનવજાતે લગભગ આત્માપર્યાયી જ અત્યંત
 સોનેરી રંગે રંગેલું છે. એટલે વિમાનોનો યુગ શરૂ થયો
 અને હલકા વાયુ બરવાની બાંજગડ વગર જ વજનદાર
 બહાને વાહનોઓમાં સ્વૈચ્છિકર કરવા શક્તિમાન
 થયાં, ત્યારે પ્રથમ તો માનવને લાગ્યું કે ઉડ્ડયન માટેની
 તેની યુગયુગની મદતવાડાંકાનો હવે છેડા આવી ગયો.
 પણ એવામાં, માનવજાતના ઇવનની કોઈ મુભાગી
 પક્ષે આપણને રોકેટ (દવાઇ) સાંપડી; અને માનવીની
 સ્વભાવિત: જ ગગનગામી કલ્પનાને ફરી નવું જોમ મળ્યું.

ગજનો હવા કરતાં હલકાં હોવાથી તેમને ઊંચકી
 શકે એવા હવાના ચર સુધીમાં જ તે તરી શકે. વિમાનો
 વળી પોતાની ગતિના નેરે હવા પર ફળાણ લાવતાં
 હોઈને એ ફળાણના નેરે અદર નાવ; પણ તે જે એવું
 ફળાણ આપી શકે એટલી ઘટ હવા હોય ત્યાં સુધી
 જ તે ઊંચે ચડી શકે. પણ રોકેટના ઉડ્ડયનને તો હવા
 સાથે કોઈ નિરૂપત નથી. તે તો પોતાના જ નેરે,
 પોતાની અંદર સમાયેલી ગતિપ્રેરક શક્તિથી જ આગળ
 વધે; પછી બજે આસપાસ હવા હોય અગર ન હોય.
 ઊઠવું, જેમ હવા આપી તેમ તો એને વધારે સુગમતા
 રહે, નેચે એટલો ધસારો તો આપે! એટલે આ
 રોકેટના પ્રથમ દર્શને ફરી પાછી માનવકુલને દતિતા
 સૂરી અને ગ્રહો ગ્રહો હવાના એને કોડ ગળ્યા.

અને પછી તો કલ્પનામાં ઉન્મત્ત ગણેલા માનવીએ
 એ રોકેટની શક્યતા ઉપર ઘણો જે કલ્પનાવિદાર કરી
 નેચો. તેના ઉપર પુષ્કળ વાર્તાસાહિત્ય રચાયું, જે
 અત્યારે પણ આપણને રોમાંચ આપી રહ્યું છે. કોષ્ટએ
 એચ.ઇ. વેલ્સની 'થિંગ્સ ટુ કમ' નામની ફિક્શનની પેઠે
 'રેપેલ્સ ગન' કલ્પના કરી; કોષ્ટએ હવાથી પણ હલકી
 ને પોત્રાદ કરતાં પણ મળજીત ધાતુઓ કલ્પી; કોષ્ટએ
 ગુરુત્વાકર્ષણથી પર એવાં તત્ત્વો કલ્પ્યાં; અને આ જાંબી

જે કલ્પનાઓને બીજા આપનાર પેટી રોકેટ જ રહી. પણ
 રોકેટની કાર્પશક્તિને જે મર્યાદા છે. કેમ તે આપણે નોંધએ.
 ઊંડુક ફૂટતાં જેમ પાછળ તેનો ધક્કો લાગે છે, તે જ
 સિદ્ધાંત રોકેટની કલ્પના પાછળ છે. કોઈ પણ ગંધ
 વાસણમાંથી, ઓચિંતો ફરે તેવો વાયુ નેટલા વેગથી
 ગદાર નીકળે એ વેગના પ્રમાણમાં તે ગદાર નીકળવાની
 વિરુદ્ધ દિશામાં એ વાસણ પર દબાણ કરે. આથી,
 ગંધુક ફૂટે છે ત્યારે નળીની ગદાર નીકળતી વખતે એની
 અંદરનો વાયુ-ધુમાટો-ગંધુકને પાછી દડમેલે છે. રોકેટની
 ગતિમાં પણ મૂળભૂત સિદ્ધાંત આ જ છે. એની અંદર-
 નાં રસાયણો સતત સળગતાં રહી અતુલ ફળાણવાળો
 વાયુ બન્યાવે, તે વાયુ એક અથવા વધુ નળીઓ
 વારે ગદાર નીકળતો જઈ રોકેટને પાછળ ધક્કેલે, અને
 વાયુની દૃષ્ટિએ પાછળ ધક્કેલાતા એ ભાગને એથી
 રીતે 'રશીમલાઈન' કયો હોય કે તે એ દિશામાં પોતાની
 સમતોલતા રાખી શકે, એટલે એ પાછળનો ભાગ તે
 રોકેટના આગળનો ભાગ જાની નાવ. અને જ્યાં સુધી
 ગદાર નીકળતા વાયુનું એને પાછું ફળાણ મળ્યા કરે
 ત્યાં સુધી એમ આગળ ને આગળ રોકેટ ધકેલે નાવ.
 એ ભાગને, ધારો કે, ચંદ્રની દિશામાં રાખ્યો હોય,
 તો રોકેટ એમ અંદરના વાયુનાં ફળાણથી ધક્કેલાતું
 ધક્કેલાતું અમુક વખતે ચંદ્રમાં પણ પડેલે.

પણ અહીં આપણી એક મર્યાદા નડતર રૂપ થાય
 છે. રોકેટને જાણે લાંબી સફર કરાવવી હોય ત્યારે એ
 આખી સફર દરમિયાન ફૂટવા જ કરે એટલા વાયુનું
 ભાતું પણ તેમાં પ્રથમથી જ પૂરી હેતું નોંધએ. અને
 ગ્રહોની મુસાફરી માટે તો એ ભાતું-ગળતણ-દળરો
 ટન નેટલું સહ નાવ છે. વળી, આ મુશ્કેલી કોઈ
 આટલેથી જ અટકતી નથી. રોકેટમાં મૂકવાના બળ-
 તણ સાથે રોકેટનો કંદ અને વજનનો પણ પરસ્પર
 મેળ સાધવો નોંધએ. એટલે વધુ બળતણ સમાવ-

વામાં જેમ રોકેટ મોટી અને વજનદાર કરતાં જાંબુએ તેમ એ વધારાના વજનના ભારાનું વધુ બળતણ પણ પાછું જોઇએ. આમ, આ કાર્યકારણની અતૂટ સાંકળ એટલે લાંબે સુધી સંચાલ્ય છે કે કદ, વજનને બળતણનો પરસ્પર મેળ મળી રહેતાં એ બાવી રોકેટ આપણી આજની શક્તિની મર્યાદા બંધારે ચાલ્યું જાય છે! છતાં વિજ્ઞાનીઓ તો હજુ પણ રોકેટના અર્થે કંઈ નવું જાય છે.

૨મી ઉપરાંત જેમાં વીજનિક બળ કામે લગાડી શકાય તેવા કોષ અવકાશયાન સાધનનો વિચાર પણ વિજ્ઞાનીઓ ખીજી આજુ કરવા લાગ્યા કારણકે આને સૂર્યના પ્રકાશમાંથી સીધેસીધી વીજનિક શક્તિ મેળવવાની શ્રાવ્ય પ્રયોગાવસ્થામાં છે; અને એકાદ દાયકામાં તો સૂર્યનાં કિરણોનું વીજળીનું ર્પાંતર કરવાની ક્રિયા એવી સારી અને અસરકારક થઈ ગઈ હશે, કે જે કોઈ વિમાનમાં વીજનિક શક્તિનો પ્રયોગ થતો હોય તો તે માર્ગમાંથી જ પોતાની બંધારેની સપાટી પર પડતાં સૂર્યનાં કિરણોમાંથી સારી શક્તિ મેળવી શકે. પ્રહોમાં વિમાનોને પડેંચતાં દિવસો નહિ પણ વર્ષો જામે, અને અવકાશમાં તો એના ઉપર સૂર્યનો પ્રકાશ સતત જ પડ્યા કરતો હોય. એટલે, આમ વર્ષો સુધી સતત રીતે મળતો વિદ્યુતનો પ્રવાહ જો ઉપયોગમાં લઈ શકાતો હોય તો બળતણમાં એકડો ટનનો બચાવ થાય અથવા તો કદાચ બળતણની જરૂર પણ ન પડે.

વળી આ ઉપરાંત રેડિયોમાં પણ દિનપ્રતિદિન નવાનવા આવિષ્કારો થયે જ જાય છે; અને વિજ્ઞાનીઓની એવી મણતરી પણ છે કે પચીસેક વર્ષમાં તો ખારેશી દિશામાં તાર વગર વીજળીનો પ્રવાહ મોકલતા થઈ જવાશે. આથી, આજે જેમ કોઈ ધંત્ર વીજળીથી ચલાવવા માટે પાવરહાઉસની સાથે તારનું સંધાન કરવું પડે છે તેની જરૂર પેંછી નહિ રહે, અને ફર એટલે કોઈ પણ ધંત્રને વીજનિક ગતિ આપી શકાશે. અત્યારે પાછલટ વિના ચાલતાં વિમાનો વિષે આપણે વાંચીએ છીએ, પણ તેની રચના જુદી હોય છે. એવાં વિમાનોમાં વીજળીની શક્તિ નિભાવક રોશનોથી નથી આવતી, પણ વિમાનમાં જ ઉત્પન્ન થતી હોય છે. માત્ર તેનું નિયંત્રણ કરવાનાં વિવિધ ચક્રોને, વિમાનમાંની વિદ્યુતના બળે જ, રોશનથી છૂટેલા પીનતારી સંદેશો આમતેમ ફારે છે એટલું જ. પણ આ અવકાશ-વિમાનમાં

તો ખુદ ગતિ માટેની શક્તિ જ મોકલવાની વાત છે.

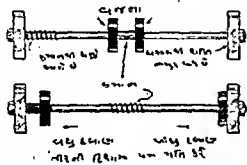
અને આ વાત સિદ્ધ થાય તો એ કાલ્પ દાયકા તેમ છે. એક તો એ કે એના અવકાશ-વિમાનને પોતાની ગતિ માટે જોઈતાં બળતણ તેમજ તે ઉત્પન્ન કરવાનાં ધંધોનો બોલો ઉપાડવો પડતો ન હોવાથી તે હજુ જાને, અને તેથી એકી શક્તિનો વ્યય થાય. અને બીજે કાલે એ કે એ વિમાનને રેન્જરોન્ગ જેવડી શક્તિ હમેશની જરૂર મુજબ જ ઉત્પન્ન થતી હોવાથી શક્તિનું કોષ અશક્ય બંધાઈ જમાવવાની તકનિક જ ન રહે. ધણું વર્ષો સુધી કોષ યોગ્યતા ચાલુ રાખવાનો પ્રશ્ન હોય ત્યાં આ જાડું મોટી સમસ્યા થઈ પડે એ સ્પષ્ટ છે.

આ ઉપરથી સમજાશે કે વિજ્ઞાનીઓ રોકેટ માટે વીજળીની શક્તિ સાડે સા માટે આગ્રહ રાખે છે. અવકાશ-યાન માટેનું વિમાન પણ સામાન્યિક ક્રિયા કરતાં યાંત્રિક ગતિ ઉપર આધાર રાખતું હોય તો એના આયોજનમાં વહેલી સમજાતા મળે.

૫ પણ વળી એક પ્રશ્ન ઊભો થયો. યાંત્રિક ગતિથી જાડું તો એકાદ પૈડું પોતાની ધરી ઉપર ફરી શકે; પરંતુ એ પેડાના આધારને—ખુદ એ વિમાનને જ ધક્કો કેવી રીતે લાગી શકે? આ પ્રશ્ન એક જગ્યા કોપડા રૂપ હતો. અને છતાં પાછળથી એનું જે સમાધાન આવ્યું, તે જાણીએ તો આપણને તેની સાદાઈ માટે આશ્ચર્ય જ થાય. આપણે બુધ્ધિએ છવનમાં કોઈ ને કોઈ રીતે અનુભવેલા ધંત્રશાસ્ત્રનો એક તદ્દન સદો નિયમ એ સમાધાનની ચાવી રૂપ છે, એ બેતાં આપણને પ્રતીતિ થાય છે કે જ્યાં મદાન સાધનાઓના મૂળમાં તો કોઈ મુશ્કેલ દેખાતું તત્ત્વ જ હોય છે.

કોઈ નું જ આશ્ચર્ય અંશાર્મ-ધડિયાળ મુંવાળા ટેબલ પર મૂકવું હોય છે ત્યારે તેનો અંધાર્મ ચાલુ થતાં ધડિયાળ પોતાની બંદર જાગતા ધક્કાના બેરે ટેબલ પર ચક્કર લેવા માડે છે, આ જનાત તો અત્યંત ધણી થે વખત જોઈએ છીએ, અને આપણને કસવા પણ જાણે જ આવી શકે કે વિજ્ઞાનીઓની આવતી કાલની આશા રૂપ એ બાવી અવકાશ-વિમાનને ગતિ આપનારા સિદ્ધાંત આ ધડિયાળમાં જ છુપાએલા છે.

૩ સિદ્ધાંતને ધંત્રશાસ્ત્રની વ્યવસ્થિત રીતે ચિત્ર નં. ૧માં સમજાવ્યો છે. એ ચિત્રમાંની ઉપરની આકૃતિમાં

વચ્ચે એક કમાન છે અને તેની બે ગાળુ બે સરખાં વળેલો છે. યંત્રની ધરીને બે છેડે દીવાસરૂપે બે કેશીઓ રાખેલી છે અને ડાબી તરફની કેશી આગળ બીજી એક કમાન રાખેલી છે. હવે ધારો કે એ ધરી પરના એ વળેલોમાંનું ડાબી ગાળુનું વળન ડાબી તરફ અને જમણી ગાળુનું વળન જમણી તરફ એકસરખા જોઈતી, ત્યાં થકેલી કેશીઓ સામે અથડાવા માટે દેડાય છે. એ વળેલોને ગતિ કેવી રીતે મળી શકે તે ચિંતામાં આપણે હાથ પડવાની જરૂર નથી. જોને માટેની યાંત્રિક રચના તો જરૂર પડે તેમાં સહેલાઈથી ઉમેરી શકાય. પણ એ વળેલો જ્યારે પોતાપોતાની ગાળુ તરફ દેડાશે ત્યારે, ડાબી ગાળુના વળનની અને જમણી કેશીની વચ્ચે આડે આવતી કમાન શો ભાગ બજાવે છે તે જ આપણે ખાસ જોવાનું છે. પ્રથમ તો એ કમાન પોતાની પર આવતા વળનનું જોર ઝીંકી શકે અને તેથી સંકોચાશે. અને પછી પહોળી થતી વખતે પોતે સંધરેલી જમી શકે. ડાબી ગાળુની કેશી પર દબાણ લાવવામાં વાપરશે. એથી ઊંચડું, જમણી ગાળુનું વળન તો, તે તરફની દીવાસ સાથે સીધેરીધું અથડાતાં એની ધણીખરી શક્તિ એ અથડાટથી ઉત્પન્ન થતી ગરમીમાં તેમજ એ દીવાસને ઇર્ષ્ય કરવામાં ખર્ચાઈ જશે. અને એ શક્તિનો માત્ર થોડો ભાગ જ એ જમણી દીવાસ પર સાચવેલાં દબાણ લાવી શકશે. ગણતરીથી નક્કી થયું છે કે આવી રીતે વળન દીવાસ સાથે સીધેરીધું અથડાય ત્યારે તેની એકંદર શક્તિનો કુલ ભાગ ગરમી તથા અથડાટમાં નકાસો જાય છે. અને માત્ર કુલ ભાગ જ દબાણમાં શય લાગે છે. આમ, ડાબી તરફની ગાળુ ઉપરની કમાનને લીધે આ કુલ ભાગ નકાસો જતો ન હોવાથી એ તરફની દીવાસ ઉપર એટલું વધુ દબાણ અસર કરશે. અને તેથી, નીચેની આકૃતિમાં જણાવ્યા પ્રમાણે.

યંત્ર એ કે શક્તિના આંચકાથી તારની નિશામાં ખેંચાશે. એટલે જો આ વળેલો દેડાવાનો કામ યાંત્રિક રીતે ચાલુ રહી શકે તો, યંત્રને એ ડાબી તરફની કમાનની ગાળુ પર એટલું સતત દબાણ રહ્યા કરે કે તે એ દિશામાં એકધારી ગતિ કરી શકે. અને આ ગતિ યંત્રની અંદરથી જ ઉત્પન્ન થતી હોવાથી તેને જવારની દિશાની કામ મર્યાદા નથી. તેથી જો એ ગતિથી યંત્ર આગળ ધકેલાય છે. તેમજ, જો પૂરું દબાણ થાય તો, યુર-ત્વાકર્ષણની સામે સ્પર્ધા તે ઉપર પણ જઈ શકે.

ચિત્ર નં. ૨માં આ યંત્રના અમેરિકન શોધક મિ. હેરી શુલ પોતાના યંત્ર સાથે તેમની પ્રયોગશાળામાં દેખાય

છે. એ યંત્ર એટલે ચિત્ર નં. ૧માં જણાવ્યા મુજબની રચનાવાળી એકાદ દૂર લાંબી નળી તથા તેમાં વળેલોને વીજળીથી ગતિ આપવા માટેની થોડીક વધુ યંત્રરચના. જે તાર વડે એ યંત્રને જટકાવેલું છે તે તાર જ ચિત્રત્વારકનું કામ પણ કરે છે. ચિત્રત્વો પ્રવાહ ચાલુ કર્યા પહેલાં યંત્ર સમતોલ હોય છે. પણ જ્યો પ્રવાહ ચાલુ કરવામાં આવે કે તરત જ મળેલે કાંઈ અદૃશ્ય શક્તિ તેને ડાબી ગાળુથી ખેંચી રહી હોય તેમ તે એ તરફ ધસે છે અને પ્રવાહ ચાલુ રહે ત્યાં સુધી, યુર-ત્વાકર્ષણના સામનો કરતું, એમ તોળાએલું જ રહે છે.

ચિત્ર નં. ૩માં એક યાંત્રિક ચિત્રકારે આ સાદા પ્રયોગથી ઉત્તેજિત થતી નિરંકુશ કલ્પનાને મને કરતું એ બાની અવકાશ-વિમાનનું કલ્પનાગિત આશ્રયું છે. વીજગતિક શક્તિ બીજી રીતે મળી ન શકે ત્યાં સુધી ગળતણમાંથી જ તે ઉત્પન્ન કરવાનો તેમાં દિસાય

વાત તો કરાય જ નહિ, નહિતર અહીં પણ વાથેશ
જેવા જૂડા દાસ થાય. પણ મારે શું કહેવું એ હું નહી
કહું તે પહેલાં જ હું મહંતની સામે આવી પહોંચ્યો હતો.
પ્રશ્ન કરે તે થાય એમ વિચારી મેં તેમને પ્રણામ કર્યો.
'કેવા છો ?' મહંતે પૂછ્યું.
'બ્રાહ્મણ.' મેં ઉત્તર આપ્યો.

'ક્યાંથી આવો છો ?'

'પાટણથી.' મનમાં હું ભગવાનને વીનવવા લાગ્યો
કે એ મને મારા ઉદ્દેશ વિષે પ્રશ્ન ન પૂછી બેસે.

'આમ ક્યાં જવું છે ?'

કયા ગામનું નામ આપવું તે હું નહીં કરી શક્યો
નહિ; જે જાણુએ મારો હાથ ગયો તે દિશાનું મેં સૂચન
કરતાં કહ્યું: 'આમ જવું છે.'

'એટલે, વીરમગામ બહુ ?' મને એ પહેલવહેલી
ખબર પડી કે અહીં યજ્ઞને વીરમગામ જવાય છે.'

'તો મારાજ, પાટણથી સીધા ટ્રેનમાં જ બેસી
જવું તું ને, તે આમ પગપાળા ચાલી નીકળ્યા છો ?'

'જરા દેશભાગ હામ હતું.' મેં જવાબ આપ્યો.

'એમ ? તો તો તમે દીક કહ્યું, તે આ રસ્તે યજ્ઞને
ચાલ્યા. દેશભાગથી તો અહીં યજ્ઞને જ વીરમગામ

હું કહું પડે. પણ અહીં આવવાને યજ્ઞને મુંઝવેર જઈ
ત્યાંથી યજ્ઞ પકડી હોત તો જગ્યા મારી મળત.'

'કંઈ નહિ, શોરેશ્વર ભગવાનનાં દર્શન તો થયાં ને ?'

'હા એ દીક, મહારાજ; લાગે છે તો શ્રદ્ધાળુ, સાઈ
ત્યારે, તમારા માટે એક આરટી ખાલાવી દઈ છું.'

હમનેક માણસને ઉતારો આપી શકાય એટલી
જમી આરટીએ મંદિરના અતિથિગૃહમાં હતી. મનુષ્યો
ગાઉ દીઠ આના લેખે મંગૂરી ચૂકી વિદાય કર્યો અને
હું પેટપૂર્તિનાં સાધનો માટે સાંજ પડવાની રાહ જોતો
આરટીના એક ખુણામાં થાકેપાકો પડ્યો.

.. . શોરેશ્વરને કળામંથ કુંડ .. .

સ્તિતિજોગેખરે આવી એટલી સંખ્યા સૂર્યકિરણો
ઉપર સોનેરી રંગ દેશવા લાગી. શોરેશ્વરના ગોવાળિયા
દોર લઈને ઘેર પાછા વળતા દેખાયા. થોડીકવારની
જમી મારામાં નવું ચેતન રેડી દીધું હતું. જીકોગે હું જવાર
શોરેશ્વર મહાદેવના મંદિરની સામેના કુંડ ઉપર આપ્યો.
કોઈ કુશળ શિષ્યોએ ભારે કળા વાપરી આં કુંડની
રમના કરી છે. આટલાટલાં ક્યોંલું, પણ એવો કળા-

કુમાર. એક ૨૧૨મો (ઓગસ્ટ ૧૯૪૧)

બર્મો કુંડ ક્યાં મેં નિદાન્યો નથી. બીજા કયાં માટે
નહિ તો તેની કારીગરી વેવા પણ કળાવિદ્યાએ આ
રથળ અવરથ જોવું જોઈએ. ત્યાં એક કેકાણે ચતુર્ભુજ
વિષ્ણુની પૂર્ણ માનવકદની આરસની એક અખંડ પ્રતિમા
ક્યાંકથી લાવીને ઊભી કરી દીધેલી જણાય. કોઈ પણ
મુજિબમની પ્રતિષ્ઠા વધારે તેની તેની કારીગરી હતી.
એની તો કેટલી મેં પ્રતિમાઓ વદિયારની બુનિમાં
ડગલે ને પગલે રમદોળાતી મેં જોઈ છે.

શોરેશ્વર તીર્થ

શોરેશ્વર એ વદિયારનાં મુખ્ય તીર્થોમાંનું એક ગણાય
છે. ખડું નામ શોરેશ્વર છે. પૂર્વકાળે ધર્મારપ્ય (વદિયાર
અને પાટણવાટા આ બંને પ્રદેશો પુરાતન કાળમાં
ધર્મારપ્ય કહેવાતા. એના ઇતિહાસ માટે જુઓ કુમાર
એક ૧૯૫-૯૬માંના લેખાંકમાં સોલાસુર નામનો દેવ
રહેતો હતો. તે આ વનમાં તપસ્યા કરતા ઋષિઓ
ઉપર ધણે ત્રાસ વર્તાવતો, એટલે મહાદેવે તેનો નાશ
કર્યો અને એથી તેઓ શોરેશ્વર કહેવાયા અને આ
રથળે રથાપિત થયા. ૨૩૮૬ પુરાણાન્તર્ગત ધર્મારપ્ય
ખંડ છે તેમાં આ તીર્થની પૌરાણિક વિગત મળે છે.
આ ઉપરાંત સરસ્વતી માદાત્મ્ય અને સરસ્વતી પુરાણ-
માં સરસ્વતીકાંઠાનાં તીર્થોની યાદીમાં 'સોલપટિ'ના
નામથી એની પણ ગણતરી કરવામાં આવી છે. સર-
સ્વતી પુરાણમાં એની નોંધ હોવાથી એટલું તો અવરથ
જણાય છે કે વદિયારના વિસ્તારમાં 'સોડી'ના નામથી

૧ શિલાલેખો, તામ્રલેખો, પાત્રોના ઇત્યાદિ પુરાસામગ્રી,
તેમના મહંતવધી અનંદેશ લોકસભાજને દાથે દેવી રીતે
નાશને એટ છે તેનો ખ્યાલ 'કુમાર' એક ૨૦૬માંના લેખાંક-
માં મેં આપ્યો છે. એનાથી જલદુર્, મૂર્તિઓ દિવ્યાદિ ધાર્મિક
પુરાવરતુઓને આપણે લોકસભાજ ધણી દાળખૂર્વક સરસે
છે એ પુરાવિદો માટે આનંદ પામવા જેવું છે. કોઈ જગ્યા-
એ વર્તમાનમાંથી એકાદ અખંડ મૂર્તિ નીકળી આવે એટલે
દેવ પ્રકટ થયા એવી માન્યતા લોકોમાં ફેલાઈ જાય છે, ને
પણ ધાર્મિક વિધિ સાથે તેને કોઈ સારે રમણે રચાવી દે છે.

૨ લોકહાસુરનું આખ્યાન કરેમાસુરના ખૂબ બહીતા પૌરા-
ણિક આખ્યાન સાથે મળવું આવે છે. એટલે અહીં મેની
નોંધ લીધી નથી. તેમને આ તથા શોરેશ્વર સંબંધી બીજા
પૌરાણિક કથાઓ બહુલી હોય તેમણે નીચેને સરનામેથી
'શોરેશ્વર મહાત્મ્ય' નામનું પુસ્તક આઠ આનાની કિંમતે
ગંધારી લેવું: વજીર દરિયાઈ ભંડવજી શુક્લ, વ્યવસ્થાપક
શ્રી શોરેશ્વર મહાદેવ, યુ. રાધનપુર.

આવેલ કુન્નર ગામ કે જેને મુરાશુઆમાં 'કોલ્ડવોર્થ' કહેવું છે ત્યાં આગળ રણને મળી ગય છે. (આ રથળ પણ આ પ્રવાસમાં આગળ આવશે).

અંધારું ચંદ્ર જ્યાંથી હવે હું પાછો ફરી મંદિરમાં આવ્યો. મહેતે કહેવું કે 'મદારોજ, અમારા સ્નેહમાં તો તમને ખબર નહિ, એટલે સીધુંસામાન આપીએ છીએ; તે હવે રાંધી આવ્યો.' આખા દિવસના રમણપાટ પછી આ અધરાતે પતે એવી કંડાકટ ગમે કોને? એટલે મેં મહેતોના આભાર માની ત્રણચાર ઝોર દૂધ મળી શકે તો તે ગામમાંથી મંગાવી આપવા વિનંતિ કરી. દૂધ આવ્યું તે પીને મહેત પાસેથી શોટશ્વર વિષે મારિતી મેળવવા માંડી. તેમણે જે કંઈ જણાવ્યું તેના સાર એ હતા કે આ રથળ પિંડદાન માટે આખા વરિયારમાં મોટું તીર્થ ગણાય છે. ફાગણ વદ દશમથી તે અમાસ સુધી અને ભાદરવા વદ દશમથી તે અમાસ સુધી એમ વર્ષમાં બેવાર અહીં મોટી મગવા ભરાય છે. પિંડદાન ઉપરાંત અહીં બુતપ્રેત વગેરેનો ઉદ્ધાર થાય છે, એટલે આખા ઉત્તર-

ગુજરાતમાંથી તાંત્રિકો અને બુવાઓ આવી અહીં એકઠા થાય છે અને લોહાના બુતપ્રેતના વળગાડનું નિવારણ કરે છે. (આ દૃષ્ટિએ આ મેળાઓ જોવા જવા તો ખરા!) મંદિરનો કરતો મદ દંતુમાનમંદી તથા કુંડમાં નો મુખ્ય કુલો ગંગાકુપ કે ગંગવો કહેવાય છે. સવાસો વર્ષ ઉંપર થઇ ગયેલા પાટણના મોટા દેવે કહેવાતા એક શાહજી અહીં તપસ્યા કરેલી, એટલે તેમની એક પ્રતિમા મંદિરમાં એક ફોકાસે બેસાડવામાં આવી છે. રાધનપુર રાજ્ય તરફથી મંદિરને જમીન મળેલી છે તેમાંથી તેનો ખર્ચ ચાલે છે.

દિવસ કરતાં રાત્રે મંદિરનું વાતાવરણ વધુ જીવંત જણાયું હતું. કારણ કે સંજ પડતાં સંખ્યાબંધ વરે-માન્યો અહીં રાત રોકાઈ રહે છે. છેલ્લી રાતના વાયેમના વાતાવરણ કરતાં અહીંનું વાતાવરણ મને આનંદકારક લાગતું હતું અને એથી મારા આ પ્રવાસને આગળ લેખાવવાનો મારામાં ઉત્સાહ આવ્યો. (ચાલે)

અંબુજાલાક ૧. પંકજા

જીવી જાણનારા] ૧૪ [જે માનવજીવનનું સાચું મૂલ્ય શીખી ગયા

કેઇટ શેલીનો પૂલ

આયોવા (Iowa)માં એક નદી (Des Moines) ઉપર પૂજ છે તેને અમેરિકોએ પંદર વર્ષની વીર કન્યા કેઇટ શેલીનું નામ આપ્યું છે.

કેઇટના પિતા રેલ્વેના પારાના ઇન્સ્પેક્ટર હતા, પણ તે મરી ગયા હતા. કેઇટ મા તથા નાનાં બાઇ-બાંકુ દારે રહેતી હતી, ને એના ઉપર કુટુંબનો આધાર હતો.

૧૮૮૧ના ઊનાળામાં સતત વરસાદ થયો, ને નદીમાં પ્રચંડ પૂર આવ્યું. એનાં દોર પોતાની જાણે ઊંચી સુરક્ષિત જગ્યાએ ચાલ્યાં ગય, એટલા સારુ કેઇટ એને છોડી મૂકવા ઘર બહાર નીકળી. દોડને છોડીને એ પાછી ઘેર આવતી હતી, ત્યાં એણે જોયું તો હતી ફોક ઉપરના પૂરે આગળ એક એન્જિન આવ્યું તે પૂજ તુટી જવાને લીધે નંદીના થોડાપૂરમાં જઈ પડ્યું.

એન્જિનની પાછળ જ પશ્ચિમથી આવતી રાતની પેન્સેલ્વેનિયાની આવતી હતી. થોડી જ વારમાં એ તુરંત પૂજ આગળ આવી પહોંચવાની હતી. પૂલે આવતાં પહેલાં તે

મોર્નિંગના રોશને જિભા રહે, એટલે જો કેઇટ ત્યાં ગાડી ઉપડવા પહેલાં જઈ પડેલો તો ટૂંકન જાણી ગય.

ફાનસ લઈને કેઇટ નીકળી; પણ પગને ફાનસ ફાંટી નાખ્યું. પૂરને લીધે પાટો પાટો ચપ્પાઈ એમ નહોતું, એટલે ઘૂર પાછળ ટેકરી હતી એના ઉપર થઈને કેઇટ ચાલી. વચ્ચે એક પૂજ આવ્યો, એના ઉપર જપસણાં પાટિયાં જ હતાં, ને નીચે નદી આગરનાઈ કરતી હતી. પૂજનાં પાટિયાં ઉપર જિભાંજિભાં ચાલવામાં જોખમ હતું, એટલે કેઇટ ચાર પગ કરીને ચાલી. છેવટે એણે પૂજ વટાવી દીધો, પણ હજી અર્ધા માઈલનો પંથ કરવાનો હતો, અને થોડીક જ મિનિટ ગાડી રહી હતી. પડતીઆપડની કેઇટ મોર્નિંગના રોશને પહોંચી એ જ વખતે ટૂંકન પણ રોશનમાં આવી, અને ટૂંકન જમીન મળી. આમ કેઇટ કોણે જાણે કેટલાંયે સ્ત્રીપુરુષો તથા નાનાં ગાળોના જીવ જાચાવી લીધા. (મીના અંધેજી ૩૫૨થી)

૬. વા.

જીવનનું પરોઢ

બા ગ ત્રી ને

પ્રકરણ ૧૮મું

આદર્શ કેદી રામદાસ કાકા

મો દેરાંઓને જેમમાં વળાવી અમારી જાત-મંડળી શીનિક્સના કામમાં મશગૂલ જાતી હતી. જેમજેમ વખત વીતતો ગયો તેમતેમ અમારો કલ્લોસ પણ વધતો ગયો. પણ ત્યારે જેલવાસીઓના ઉપવાસના ખગર ઉપરાઉપરી આવવા સાચા ત્યારે અમે ખૂબ અકળાયા.

ફરતમજી કાકાની કુરતી અને પૂરુષ જાના કળાહાર માટે તો ટૂંકાટૂંકા ઉપવાસોથી કાગ પડ્યું, પણ ઘી માટેના ઉપવાસો જેલ જલદારના શોકોને બળખીત કરી મૂક્યા. ડરજન એ નાતાસ પ્રાંતની-આખા દક્ષિણ આફ્રિકાની-શ્વેત નગરી તરીકે વખણાતી, અને તેની રાજધાની મેરિત્સબર્ગ તો જાણે મોતીનગર. પણ ત્યાંનાં કેદખાનાં તો કાળાં ઘેર હતાં. સત્યાગ્રહના યુદ્ધનો અનુભવ દ્રાન્સ-વાસને તો આ પહેલાં ગળી ચૂક્યો હતો, પણ નાતાસ પ્રાંતની સરકારને સાડા સંત્યાગ્રહી કેદીઓ સંપદવાનો આ પહેલો જ મોકો હતો. દ્રાન્સવાસના સત્યાગ્રહમાં જેટલો નડોતો પડ્યો તેટલો નાતાસના સત્યાગ્રહમાં ગોશઓના ખિસ્સા ઉપર કાપ પડ્યો. આ જાણધાર્યો ધાથી નાતાસના ગોશ અમલદારો છેડાઈ પડે એ સ્વાભાવિક જ હતું. મેરિત્સબર્ગનું કેદખાનું ઉબરાવા લાગ્યું કે ખૂની હજારી કેદીઓ માટેનું ડરજનનું દોઝખ સમાણું કેદખાનું પણ હિંદી કેદીઓનું મહેમાનખર ગ-હું. ત્યાં જેલના સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ જેલના ગવર્નર કહેવાતા. ડરજનની જેલનો ગવર્નર વધુ પંકાએલો હતો. પોતાના પાપાણું હૃદય માટે તેને યુમાન હતું. હિંદી કેદીઓને સીધા દોર કરી દેવાનો અને તેમના ઊબરાવે મોજા પાંડી દેવાનો એજે આકરો સંકલ્પ સેઓ હતો.

દક્ષિણ આફ્રિકાની જેલોમાં ગોરા અને હજારી કેદીઓને અહવાડિયે બે વાર ખોરાકમાં માંસ મળતું. હિંદી કેદીઓ માંસ ન લઈ શકતા હોવાથી તેમણે અપવાસો કરી દ્રાન્સવાસની કેદમાં માંસને જલ્લે બે અધોળા ઘી અહવાડિયે બે વાર મેળવવાનું મંજૂર કરાવ્યું હતું. પણ નાતાસની જેલમાં સરકારે ઘી ન આપ્યું.

શીનિક્સની આખી ટોળી તથા બેદાનિસગર્જથી આવી મજેસા મણિસાસ કાકા, પ્રાગટ્યબાર્મ દેમાઈ, થી મેદ વગેરે પંદરેક જણે ઘીના મુદ્દા પર ઉપવાસ આરંભ્યા. ખરું બોતાં ઘી ન મળવાની ફરિયાદ તો વણી ફરિયાદો-માંની એક હતી. જૂથી બરેસા કામળા, માંસથી ખર-ડાએલાં ખાવાનાં વાસણ, હારોગાઓની વગરકારણની ગાથો અને તુમાળી તથા અહવાડિયે એક વાર નાદાવા દેવાની પણ સખત અગવડ વગેરે અનેક કલ્લોઈ દૂર કરવાનો આ ઉપવાસો શરૂ થયા હતા.

ઉપવાસના ખગર જેલ જલદાર જાણે ફરી વળ્યા અને ડરજન તથા આખા નાતાસમાં હિંદી શોકોનો ઉચાર વધી ગયો. બુખે મરનારાઓમાં મણિસાસ ગાંધી અને રામદાસ ગાંધી એ બે તો જાણુછના દીકરા હતા. બે ત્રણ દિવસ જલદારના શોકોએ સમાધાનીની આશા રાખી. પણ પછી ઉપવાસનો અંત જલ્દી આવતો જણાવ્યો નહિ. એક દિવસ દેવદાસ કાકા છાપખાનામાં જીળાં ગોઠવતા હતા ત્યાં હું ગયો તો લખાણમાં આવેલો રેવાચંકર તથા મેરિત્સબર્ગનો સંવાદ વાંચી સ્તબ્ધ જાતો ગયો. રેવાચંકર હતો ન હતો મર્ધ જવાનો હર અમને લાગ્યો. સંવાદ કઈક નીચે પ્રમાણે હતો: આજે મારી પાસે દિન્ડિયન એમ્પરિનિયનની કાર્કસ નથી એટલે રમરજુ-થી જ લખવું રહ્યું:

‘રેવાચંકર રતનશી સોદા નામના કેદીને ને કાછને સંવાદ થયો.

કાછ—તમે શાંતોશન આદર્શ છે, કેમ ખાતા નથી? કેદી—અમે કઈ ઇરાદાપૂર્વક તોશન મથી કર્યું.

અમારે ઘી નેહ્યે છે, તે આપો એટલું ખાણું.

કાછ—ઘી જી કંઈ નહિ મળે. કેદમાં આવ્યા છો ને જલ્દી છો? કેદમાં ગાણું મળતું હશે?

કેદી—તમે ઘી આપવાને લાચાર છો તો અમે અપવાસ છોડવાને લાચાર છીએ.

કાછ—હી નહિ મળે તો ક્યાં મુધી અપવાસ મરી રાખશો?

કેરી—મરી વરુ ત્યાં મુખી.

કાકુ—મરી વરુ તો વરુ થે નેરો નથી. અ-
મારી પાસે પુતળ વરુ છે.

કેરી—તો થી ન મળે ત્યાં મુખી મરનારો થે
નેરો નહિ પડે.

ઉપવાસીઓમાં સૌથી નાની વયના રામદાસ કાકા
અને દેવાસંકર મોટા દત્તા. જેમના ઉપવાસીઓએ એ
એને કાઢવાનો મદામવાસ કર્યો. દેવાસંકર પોતાની
કકાદત્તી જેકદોને લંકાયા, એથી પણ વધુ રામદાસ
કાકાએ પોતાની નસના, મરળના અને દરતાથી એ
સોંપાને રિંગર જનારી મુખા. જેમની ગદાર આખ્યા
પછી આભાર મોહિવાઓએ જેમની જેવાને મંભજાની
નેમાં ધીના ઉપવાસીની કથા સાથે રામદાસ કાકાની
વિનસનાની મુનિનુ પુનમવર્તન પણ અનેક મંદે મનુ,
જેમના અનુભવીના દેવના :

‘નાવરથી સાંજ મુખી અમારે જેમનાં મેનદોમાં
કાચ દરવાનું મેનુ. સવારે નારનો ફરી અને કામે
ચડીએ, ને વખતે ખેતરમાંનાં ગારુડ, મળા, રીમળાં
જે દાચ આપે તેવાથીએ, બંદરબંદર પણ મરમગરમ
ચર્યામાં કાતરી પડીએ, મોટાનાનાજવાનું નિકડે ચાપે
પણ રામદાસ દશમાં ન બને. અંદરબંદર દાનદાસ તો
રામદાસ વર, ગાપુ પંડે વર નેરક થો. ન આમ જુએ
કે ન તેમ જુએ. નીચા વળી બાદવાનું કામ અખંડ-
પણે દેવે વતપ. અમને ટાકવા રોરોગો વારંવારે આવે,
પણ રામદાસની પડખે પણ ન ગરે; દારણ કે રામદાસ
દાકે તો મે કાઢાળા છોડી બેસે નહિ. કાબાકાબા સુદેવ
દાકે દર્કે છે ને વળી પાછા ધીમી મતિએ અરખજિન
કામ આજુ કરે. કોણવાર અને ગધા આગ્રદ ફરી
એકાદ ગારુડ કે મળાનો કટકો આપવા મથીએ તો
પણ રામદાસ એકના બે ન દાવ. અમને મંભજાની
કે કે ‘તમારે મને ન કહેવું.’ કાકા વાર અમદારી
પામે નિકડેથી ગદારનું મિટાવ આપવું ત્યારે મે તે દાચ
ન’ લગાડના. જેવા શાંત ખેતરમાં કામ વખતે, નેવા
વર શાંત જેમની એરડીમાં. કામ પરથી પાછા આવી
પોતાની વરુઓએ બેસી ચાંચવા લાગે. ગીત ગાય તો
પણ અરખપડખેના કોઈને અરેક ન પડે એ રીતે
ધીમે સારે. રામદાસનાં મંયમ, શાંતિ, અને વિનય
પાસે મોટામોટાઓ પણ વામનજ દેખાતા. જેમના

નિવસોના બંગ ન થવા દેવાની એમની ઝીવટ એટલી
જંધી કે પોતાના બાણમાંથી કરી કાઢને આવે નહિ
કે કાકામાંથી કરી છે નહિ. આકરી મનુડીનું કામ
એટલે જૂથ તો કકડીને લાગે, પરંતુ જેલનિયમ વિરૂદ્ધ
ખીનએ વધારાનું ખાવાનું મેળવી લાવે તોપણ એક
કોમિયો પણ રામદાસ દત્તીકાર નહિ. ગુબી એ કે આખી
કાળીમાં ગમદાસ સૌથી નાના. પણ સોળ વરસના
પણ નહિ પોતાનું વર્તન એમને જેટલું કાબાબું તેરલા
વર એમને આભાર અપવાસ પણ દીપાખ્યા એ જેટલા
વિનયી એટલા રેડીલા પણ.

અમારા કાળા અપવાસમાં સમુદાયમાં તો ઘણા
બધા પણ જેમજેમ વખત જતો મેલો તેમતેમ ફેરલાક
ખરવા લાગ્યા. ચાખીડીની દેવવાળા વડેલા પડ્યા.
મક્કમ મુદેકાઓમાંથી દેવાસંકર ને મગનબાઈ ચકરી
આંધને પડ્યા, પણ સૌથી કુમળા રામદાસ અડમ
રવા. એ કાચી કળી રમે કરમાઈ જાય એ બધે જેમના
અધિકારીઓ ખાવરા બની ગયા. ફરફર મુખી જેમના
અધિકારીઓ અને ચાકદારી કોથા અમલદારો વચ્ચે
તારના મંદેલા આજુ થયા.

‘જેમના ઉપવાસો એટલે ગદારના ઉપવાસો જેવા
દેવકાળા નહિ ગદાર કોઈ ઉપવાસ આદરે કે આસ-
પાસના ગધા મોંઘાની સદાનુભૂતિ પોતા તરફ ખેંચી
લે. ઉપવાસોને જાનતો આરામ, શાંતિ, પાણી, રતાન
વગેરે મળે. તેથી કાલકું દક્ષિણ આફ્રિકાની જેમનાં મનુ.’

આ મંજેથી વાતો ચાલતાં દેવાસંકર વગેરે પાસેથી
એ સંભળેલું કે ‘ઉપવાસને દા’ડે જેલરનો કચ ગણ
વંધી જતો. ખાદવામાં આડે દા’ડે મુરતી કરીએ તો
ચાલે, પણ ઉપવાસને દા’ડે તો દારોગો કમર કીચી
ન થવા દેને. પરાંદિયે કાઢવાબેગા રોજની જેમ
પોતપોતાના પાવખાનાની જાદીઓ ઉપાડી પરેડે કરવી
પડે અને સાંજે અને કાકા દેલએ તોપણ વરડતીની
પરેડમાં દારોગો મળીજીની એરલી જંધી ચિદાશ
કરનો કે એના પર ખુબ દાઝ ચેડતી. જડતીની પરેડમાં
રોજ સાંજે જ્યાં લગાડે ઉતારી એક દારમાં અમારે
રિંગર જીવા રહેવું પડતું. મોં, જગમ અને સાયજમાં
અમે કંઈ છુપાવું નથી એની ખાત્રી ત્યારે દારોગોને
થતી ત્યારે અમને ફરી કપડાં પહેરવાની છુટી મળતી.
અપવાસને દદારે એક તરફ ઝટ દહને આડા પડવાની

ઉતાવળ હોય ને દારોગો પરેડમાં દોડાવખત લગાડી અમને સતાવે. મન ઊઠળી જાય તો ચે એ કડવો ઘૂંટડો મળે ઉંતારી અમારે શાંતિ સાચવવી પડતી. ઉપવાસમાં નહાવાનું ન મળતું એ સૌથી મોટો ત્રાસ હતો. આખા દિવસમાં યધેરે જમવાનો ને આરામનો કલાક દોઢ કલાક મળે તેમાં જીવ ખેંચી કાઢતા એટલે ટકી શકાતું.

ઉપવાસો લંબાયા એટલે અધિકારીઓએ કૂટ પાડવાના પ્રયત્ન આદર્યા. મોટાઓમાંથી પ્રાગજીભાઈ દેસાઈ અને શ્રી મેઢને જુદી એકાંત કોટડીઓમાં પૂર્વા. નાનામાંથી રામદાસ કાકા, રેવાશંકર ને કુપ્પુસ્વામીને જુદા કોઢયા, અને એમને અપવાસ છાંડ્યા અનેક રીતે સમજાવ્યા. કાયદા પ્રમાણે આખી રાત કેદીને પડખે ખાવાની ઢાળી પડી રહેતી, પણ એક આંગળી મુઠ્ઠાં કોઈ બોળતું નહિ; એક ટંક જુખ્યા ન રહી શકનારા મોરા તથા હજારી જેલ-અધિકારીઓ આટલી ટેક અને કષ્ટસહન જોઈ રૂતખ ખતી જતા.

ઉપવાસ, દાદાળીનું કામ અને માથાકાટ તડકો એમાં કેટલુંક ખેચાય? ત્રીજે ચોથે દિવસથી એક પછી એક, એતરનાં કામ-કરતાં તમ્મર ખાદને જમીન પર ઢળી પડ્યા; જેલવાળાઓ ગભરાયા ને એતરમાં તડકે કામ કરવાનું બંધ કરાવ્યું. રેવાશંકર ને સૌથી જાણે દેખાતો એ સૌથી વધુ દીણ દેખાણો એટલે એને ધરિષતાકમાં મોકલવામાં આવ્યો. ત્યાં ચારપાંચ જણાએ સુસ્કેટાટ ગાંધી એના ગળામાં દૂધ રેડવા માંડ્યું. પણ રેવાશંકર એમ ગાંધી જાય એવો ન હતો. તેણે ઢીંગકા કરી બધું બહાર ફેંકી દેવા માંડ્યું. જેલવાળાઓ વધુ આકરા થયા. તેમણે રેવાશંકરના ગળા નીચે રૂચરની નળી ઉતારી. રેવાશંકરની રાડારાડ કશી કામ ન આવી ને એની હોજરીમાં બળાતકારે ખોરાક પંપ કર્યો. એ ખોરાકમાં ઈંડાં આપ્યાની શંકા રેવાશંકરને પડી, પણ એ લાચાર હતો.

આમ જ્યારે એક તરફ રેવાશંકરના પેટમાં પંપથી ખોરાક પહોંચાડવાનો બળાતકાર ચાલતો હતો ત્યારે બીજી તરફ પ્રાગજીભાઈ દેસાઈ પર એક હજારી દરોગો તૂટી પડ્યો. એમને લાત મારી અને પગ પકડી પીક-બર એમને બેચાર ગજ ઘસડી કાઢ્યા. ઉપવાસોનો આ ઇતિહાસ જાડુ પુરાણો થઈ ગયો અને તે ચે મેં પ્રત્યક્ષ અનુભવેલો નહિ, કેવળ સાંભળેલો. પણ એની

શ્રી મેઢ અને (બેચા) શ્રી રામદાસ ગાંધી

કારમી અમર આજે પણ મને વિસગાઈ નથી. મારા વર્ણનમાં તે તે પ્રસંગોના સમય અને ક્રમમાં કદાચ ફેર પડ્યો હશે, પણ બંધી વાતનો સાર એટલે કે નાતાવ્રતી સરકાર મત્યાગ્રહી કેદીઓને જુકાવવા પોતાનું ગધું ગળ અને બંધી કળ વાપરી રહી હતી અને બીજી તરફ શીનિક્સવાસી મત્યાગ્રહીઓ અણનમ રહેવાને નરકયાતના સમાણાં દુઃખો રવેચાએ ઝીંકી રહ્યા હતા. જેલની ગાદરના શોકો અધીરા થઈ ગયા હતા. ત્યાં સાતમે કે આઠમે દિવસે ખગર ફરી વળ્યા કે મત્યાગ્રહી ફેદીઓને ઘી ગળ્યું છે અને બીજી દરિયાદો દૂર થઈ છે.

સત્યાગ્રહની લડાઈનો અંત તો હજુ ક્યાં ચે દેખાતો ન હતો, પણ કેદખાનામાં મળેલા આ વિગતે દિરી-ઓના ઉત્સાહમાં મોટા ઉછાળો આપ્યો.

ઉપવાસના અંતની વિગત પણ ઝસભરી છે. એ સાંભળેલી બીના પણ અહીં આપી જાઉં. રેવાશંકર, કુપ્પુ વમેરેનું કેહેવું હતું કે પાંચ દિવસ તો અમે તાનમાં ખેંચી કાઢ્યા. પણ પછી અમારા હોશકોશ ઊડી ગયા હતા અને દિલ કરમાવા લાગ્યું હતું. છતાં પણ રામદાસ જરા ચે ત્રાસ્યા ન હતા. એમનામાં હજુ ખેંચવાની પૂરી હિંમત હતી. મોટાઓના શા હાલ થયા છે એની અમને ખગર ન પડતી. હજુ કેટલું વેડનું પડશે એવો ફક્કાટ અમને પગવવા લાગ્યો હતો. ત્યાં એક માંજે જેલર, અવર્નર અને મેનિસ્ટ્રેટ આગ્યા અને આવતાંની સાથે ધમકાવવાનું જ શરૂ કર્યું: 'તમે શું સમજો છો તમારા મનમાં? આમ તોફાન કરેલા તો લાથે કરી ખુવાદ થશે. સરકાર બોલતી નથી ત્યાં મુધી ઠીક છે,

પણ એ આકરી યશો તો ભોંભારે દહ પડવાની છે.' ગોરા અમલદારોનું અંધિયર સમગતવત્તા એક દુભાષિયો (મન્દરમીટર) રીત પ્રમાણે તેમની સાથે આવેલો. એ ત્યાં 'ઇન્ડપેટ' કહેવાનો! સાહેબથી સવાયા બેઠકમાં તેણે એમની વાતનો અનુવાદ અમને સંભળાવ્યો. 'ફ્રેન્ડો, સાદગ્ય ભોક્ષતા દૈ તુમ તરિ ખાપયા તો તુમકા સખત સમ્મ દોગા. તુમ ખાઓ નદિ તો સરકાર તુમકો ગદુત સમ્મ કરેગી.' આદરું છિતાવેથી ધમકાના અવલમ્બાં સંભળાવી ધીમે સારે એ પણ સંભળાવી દીધું: 'ધીકા પરવાના તો આ ગયા દૈ.' વળી કીચે સારે: 'સેકિન તુમકો ખાના હી પડેગા. સાદગ્યકું કદ દો કિ હમ ખાવેમો. માન જાઓ. સાદગ્યકે સામને મત દો.' વળી ધીમેથી: 'ધીકા પરવાના મિલ ગયા, ફિકર મત કરો.' આમ અમને ધમકા અને ઘી મળ્યાના ખજાર એક-સાથે મળ્યા. અમારા ટાંટિયા મળવા લાગ્યા હતા તે જોરે આગળ અને અમે સાહેબનું કહેવું રોગની જેમ યોગ્યને પી ગયા ને અમારો નન્નો કાયમ રાખ્યો.

પ્રગલ્ભ છિંધવાને સમયે જેસર ફરી તારના સુખ-સાર જાળને આપ્યો: 'અમે મિ. ચિમ્બીને તમારી કશિવાદો માંકલી હતી. તમારી કેટલીક મામણી સાચી હતી ખરી, પણ આમ તોફાન કરી માથે વાગી બેસો એ કેમ પોસાય? પણ હવે તમે ઘી લઈ શકો છો. મિ. ચિમ્બીએ મંજૂરી આપી છે. ગોરા શું ખાશે? અત્યારે તો રસોડું ખંધ છે એ તમે જાણો જ છો.' અમે આભાર માન્યો અને બીજી સવારે જ પારણાં કરશું એમ કહી શાંતિપૂર્વક ચતા.

પારણાં કર્યાં, બી મજ્યું, રસોડામાં અમારા પ્રતિનિધિ તરીકે ધી મેદ રસોઇ કરાવવા રહ્યા. સફાઈ પણ સુધરી અને અમે થોડા દિવસમાં તાજા ચર્મ ગયા. ઉપવાસની વાત વિસારે પડી. એ એક વાર્તા જ નહીં રહી.'

ઉપવાસની કથા ઉપરાંત જેલવાસીઓના બીજા અનુભવની વાતો પણ ખુટ્ટે એવી નથી. મોટીમોટી ચાંચાના પ્રસંગોથી કેદીજીવનના પ્રસંગો ઓઝા નથી હોતા. મને પોતાને જેલ જવાનું મજેલું નહિ એટલે ત્યાંની નાનીનાની વાતોમાં પણ મને ખારે રસ પડે.

જેલ જતા-આવતાઓ પામે કલાકો સુધી ત્યાંની કથા સંભળીતો. એમાંનું ઘણું આજે ય મગજમાં રમી રહ્યું છે. પણ એ જાણું કર્યાં આપવા બેસાય? એક બે કિસ્સા કહી આ પ્રકરણ પતાવું.

દક્ષિણ આફ્રિકાના ગોરાઓને વિંદી ભોકોનો ધર્મ એ ન સમજાય એવી ઘીન સ્વર્ણ પડી હતી. નવાવામાં ધરમ, ખાવામાં ધરમ, કીડવાયેસવામાં ધરમ અને સૂતરના બે તાંતણામાં યે ધરમ! જેઠામાં વરમને તામે કેરીઓને કયાંકયાંક ગાપડી પડવાનું પણ ચર ચાનું અને એની સાથે તિકકં પણ ચાનું, -ખાસ કરીને જલારના ખજાર સોને પહેંચાડવામાં. નવાવાનું મળે ત્યારે નવાતા જય સ્થોક માતા જય ને વચ્ચે એમ પણ ગાઈ દે:

‘ખજર આજે આગ્યા છે ગાપુ કુચ કરતા જય છે, સાથે દડતાંત્રી ત્રણ દળખર, કાંઈ જાળને બેસશે.’

આવા બીજા વિનેદો પણ આગતા.

એકવાર અમારે ત્યાં શ્રીનિકસમાં રવિવારની રમ માંજીવાડગળને જેમનો એક ભોર (ડચ) દારોગો આવ્યો. ઝોઈ સરીર ને જોયો પદાડ સમો. જેઠામાં ખાસ પિતાથી પડેનો એ ચોકિયાત હતો. અમારી વગતમાં એ ખૂબ રસથી જામ્યો. મારા પ્રત્યે એણે વિશેષ બાવ ગતાવ્યો. મને કહે, ‘તાશ પિતાં જેઠામાં ગાડુ મળતાં છે. તારે એને કંઈ કહેવડાવવું છે?’ મને એની સાથે વાત કરવાની હોંશ યતી ન હતી. હું તો એનો અદેરો જા બેસા કરતો હતો અને વિચારતો હતો કે ‘આ માણસ કેવો હશે? અહીં આટલો ડાહ્યો ને ગરવો દેખાય છે, પણ કેદખાનામાં એનો કેવો દોંદ હશે?’ મારે કંઈક તો જવાબ આપવો જ જોઈએ, એટલે મેં દૂંકે પતાવ્યું: ‘કહેજો કે અમે મળતાં છીએ.’ ધરાધરમને તેણે અમારી વાડીમાં તાળેતાળે દજ અને મધમધનું શાક આરોગમાં, અને પછી હાથ મેળવી ચાલતો હશે. જાપને કેદમાં રાખનારા એ મીકા મહેમાનની રચ્ચિત મારા એ જાળજીવન પર સદા માટે ચોકાઈ મઈ અને કારમાં દેખાતા માણસમાં પણ માણસાઈ જોવાની શક્તિ વધી.

(આહ)

મજુદાસ છગનસાહ ગાંધી

એક સુધારો

ગયા એકમાં જે કલાકારનો પરિચય આપ્યો છે તેમનું નામ અન્ડુલ કલામ નહિ પણ અણુલ કલામ છે અને તેમના જન્મની સાલ ૧૯૧૬ નહિ પણ ૧૯૧૬ છે.

કિંમતે મામૂલી પણ ઉપયોગે અણુમોલ, આપણો ઘરઘરનો ને નિશાદિતનો પરિચિત

ખાણિયા અથવા ખાણમાં કામ કરતા મજૂરોને મલકતા કહે છે. દરેક ખાણમાં ૨૫૦ થી ૧૦૦૦ જેટલા મલકતા કામ કરે છે. મોટી ખાણમાં ૨૦૦૦થી ૩૦૦૦ પણ હોય છે. તેઓ એક ટ્રાંસી ભરીને કાયસો ખોદી કાઢે ત્યારે તેમને ૭ આના મજૂરીના મળે છે. એક ટ્રાંસીમાં હળભળ પોણું દન કોયસા સમાય. એક મલકદો એક પક્ષમાં-એટલે કે આઠ કલાકમાં- પોતપોતાની શક્તિ પ્રમાણે ૧થી ૨ ટ્રાંસી કાયસો ખોદી શકે છે. ખાણની અંદર તો ચોરીસે કલાક અંધારું હોવાથી ત્યાં દિવસ-રાતનો તો સવાલ જ નથી. ત્યાં તો હમેશા રાત જ હોય છે. તેથી ખાણનું કામ પણ ચોરીસે કલાક ચાલુ હોય છે. ૨૪ કલાકમાં મલકદોઓ આઠઆઠ કલાકે ત્રણ વખત ગદનાય છે. તેને ત્રણ પક્ષા કહે છે. કામકામ ઉલોગી મલકદોઓ એકાદસાથે બે પક્ષામાં પણ કામ કરે છે. ખાણની અંદર ફક્ત પુરુષ મલકદોઓને જ કામ કરવા દેવામાં આવે છે. બે વર્ષથી સરકારી કાયદો થવાથી સ્ત્રી મલકદોઓને અંદર જવા દેવામાં આવતી હતી. તેઓ ફક્ત ઉપર કામ કરી શકે છે. અંદરનું કામનું સ્થળ ચાનકના નીચેના છેડાથી જેમજેમ વધારે દૂર તેમતેમ મજૂરીનો દર સહેજ વધારે મળે, કારણકે ખોદસો કાયસો દરેક મલકદોએ ચાનક સુધી પહોંચાડવો જ નેહએ. વળી ગેસવાળી ખાણમાં પણ મજૂરીનો દર વધારે. કોઈ પણ પળે ગેસ નીકળી આવે તો નક્કી મોત જ આવે.

આ મલકદોઓ યંગાળા, સંધાલ, માંઝી, ગિહારી, બૈયા, રામપુરી અને ગિલાસપુરી જાતિના હોય છે. આ સિવાય બાકે જ ખીછ કોઈ જાતિનો મલકદો ત્યાં હશે. તેમાં સંધાલ અને માંઝીનું પ્રમાણ વધારે છે. આ મલકદોઓ રાતના વખતે કોલીઆરી પાસેથી એટલે બે ટોપલી કાલસાની ચોરી કરી ગામમાં જોતણે પૈસે વેચી પોતાની કમાણીમાં વધારો કરે છે. આ ચોરી ત્યાં એટલી વ્યાપક અને ગહેરું છે કે આખું ઝડિયા ગામ આ ચોરીનો જ સરતો પડતો કાયસો વાપરે છે. ખાણના રખેવાળો તથા અધિકારીઓ પણ તે ગણતા હોવા છતાં તે તરફ આંખમીંચામણ કરે છે. જોતણે પૈસા માટે તેઓને મલકદો સાથે તકરાર કરવા એસે તો તે જ મલકદો તેમને હલકા-જિયા કાયસા મેળબેળ કરી નાખી વધારે નુકસાન કરી શકે છે. અંદર

કોલસો

અને તેની પેદાશો

મયા અંકથી પૂરું

કામ કરતા મલકદોઓનું આલુપ્થ જરૂર એણું ઘર્ષ ગય જ. તેઓ પેટમાં જેટલો ખોરાક ખાતા હશે તેટલો શ્વાસ મારફત કાયસો ખાતા હશે. દરેક ૫૦ અથવા ૧૦૦ મલકદો ઉપર એક નાનો સરદાર દેખરેખ અને કામનોંધણી માટે હોય છે. અથા સરદારો ઉપર એક મોટો સરદાર હોય છે.

સરકારી કાયદા પ્રમાણે તેઓને જરૂર આવે ત્યારે નહાવા માટે મોટા કુંડો હોય છે; પીવા માટે મફત દૂધ મળે છે; અહવાડિયામાં એક વખત તંદુરસ્તી ગળવાવા વગેરે વિષયો ઉપરનાં સિનેમા નેવા મળે છે; રહેવા માટે મફત ઘર મળે છે; ગાળવા માટે તો મફત કોયસા મળે જ! માંઝી સમયે ડાક્ટર પણ મળે છે. પરંતુ આટલાંટલી સગવડો ગળવા છતાં હજી તેઓ પોતાની જૂની ટેવો ભૂલી શક્યા નથી. સ્ત્રી તથા પુરુષો બંને દેશી દારૂ, તાડી અને તમાકુ-ખીડીનાં વ્યસન છોડી શક્યાં નથી. પૈસો હાથમાં આવે એટલે સીધા પીધામાં દોડી ગય છે. આજે ને અર્ધી કોંગ્રેસ સરકાર ચાલુ હોત તો સંપૂર્ણ દારૂબંધીની નીતિથી તેઓ સુખી હોત. આજે તો તેઓ એટલા અંધા ગરીબ છે કે ખીજ દિવસે શું ખાવું તેનો તેમને વિચાર થઇ પડે છે. એવે વખતે તેઓ એક પૈસાના થૂસામાં પાણી ભેળવી તેના ઉપર આખો દિવસ કાઠી નાખે છે.

કોલસોડના આત્મા સમાન કોલસાની ખાણનો તો આપણે પરિચય કર્યો; હવે તેની પેદાશ એટલે કાચો કાયસો ને તેમાંથી જનતા ખીજ માંઝોનાં વિચાર કરીએ.

રટીમકોલ

ખાણમાંથી સીધો નીકળેલો અને કંઇ પણ ક્રિયા-માંથી પસાર ન થએલો કાચો કાયસો તે રટીમકોલ કહેવાય છે. રેલવેનાં અંગિતો, મિત્રો, કારખાનાં વગેરેમાં આ જ કાયસો કામ આવે છે. તેની હલકી-જિયા જતો ૭થી ૧૭ સીમ વચ્ચે વહેંચાયેલી હોય છે. ધણુંખર્ડે ૧૦થી ૧૭ સીમના જિયા માલનો જ સેદિા થાય છે.

★ કોલસામાંથી પેટ્રોલ ★

પહેલી નજરે તો કોલસા અને પેટ્રોલ વચ્ચે કશું સામ્ય ન જણાય, કારણ કોલસો એ રંગીન થતું પદાર્થ છે, ન્યારે પેટ્રોલ રંગહીન પ્રવાહી છે. પરંતુ વિજ્ઞાનીઓએ કોલસામાંથી પણ પેટ્રોલ મેળવવાનું શક્ય બતાવ્યું છે.

કોલસામાંથી પેટ્રોલ મેળવવાની રીતને Hydrogenation (હાઇડ્રોજનેશન) કહેવામાં આવે છે. હાઇડ્રોજનેશન એટલે કોલસામાં હાઇડ્રોજન મેળવવો. તે થતું બળતણ અને પ્રવાહી બળતણ વચ્ચે આમ તો આપણને કશું સામ્ય ન જણાય, પણ જો એ બંનેનું રાસાયણિક પૃથક્કરણ કર્યું હોય તો તરત તેમનું સરખાપણું જણાઇ આવે. એ બંનેના બંધારણનો મુખ્ય ઘટક કાર્બન છે. પેટ્રોલમાં ૮૮ ટકા કાર્બન અને બાકીના ૧૨ ટકા હાઇડ્રોજન છે; ન્યારે કોલસામાં ૮૦ ટકા કાર્બન અને બાકીના ભાગમાં મુખ્યત્વે હાઇડ્રોજન તથા થોડા પ્રમાણમાં નાઇટ્રોજન અને ગંધક પણ છે. કોલસામાંથી આ બીજાનું નાઇટ્રોજન, ગંધક વગેરે કાઢી નાખી તેમાં ખરેખર હાઇડ્રોજન મેળવીએ તો તે પેટ્રોલ બને.

આ રીત ૧૮૧૬માં એક કેમ્બ્રિજ વિજ્ઞાનીએ પ્રથમ બતાવી પાડી. પરંતુ ત્યાર પછીનાં ૪૦ વર્ષ સુધી એ પ્રયોગ-શાળામાં જ પુરાઇ રહી. એ ખરા ઉપયોગમાં ૧૯૧૨થી મુકાઈ. જર્મનીએ ૧૯૨૬માં તે માટે એક જળકે કારખાનું બાંધ્યું હતું અને આજે તે એ રીતે લાગે. જલન પેટ્રોલનું

ઉત્પાદન કરે છે. ૧૯૨૬માં હાઇડ્રેટ પણ તેનું અનુકરણ કર્યું.

હવે આપણે પેટ્રોલ સારવવાની ક્રિયા તરફ વળીએ. પહેલાં તો કોલસાની વચ્ચગળ બૂખી કરી નાખી તેને heavy Oil (હેવી ઓઇલ) નામના એક વિશિષ્ટ પ્રકારના તેલ અથવા મેળથી તેની કાઢી-paste બનાવે છે. એ કાઢી પછી એક મોટા નળામાં ગરમ કરવા મૂકી નળાને ઘટ્ટા મારી દે છે. ત્યારબાદ તેના ૫૨ ફર થોડા સમયે ૩૫૦૦ રતલનું દળાણ આપી નળામાં હાઇડ્રોજન ધારવામાં આવે છે. પણ બંનેનું એકાએક મિશ્રણ નથી શક્ય જતું. એમનું એકીકરણ કરવા માટે એક ત્રીજા પદાર્થની જરૂર પડે છે એને સહાયક (catalytic agent) કહેવામાં આવે છે.

આ બંને પદાર્થનું એકીકરણ થતાં બધું વખત લે છે, અને એ વેળા ઉત્પન્ન થતી ગરમી કાઢી જતા પાણીની ગરમીથી ચારપાંચગણી હોય છે. એને પરિણામે અર્ધ-પ્રવાહી તેલ તથા થોડાક ગાળ બાકી રહે છે. એ બાળને બાઈવેલમાં બાળવાના કામમાં લેવામાં આવે છે, ન્યારે તેલના મિશ્રણને તેનું બાળ્પીભવન થઈ નય ત્યાં સુધી ગરમી આપવામાં આવે છે. આ જે બાકી હોય છે તે કચા તેલ (crude oil)ની હોય છે. એક નળામાં તેને ફરી પાડી પુનઃ પ્રવાહી બનાવવામાં આવે છે, ને આમાંથી પછી એવી જ પ્રક્રિયા મારફત પેટ્રોલ સારવવામાં આવે છે.

૭મી ૧૦ સીમનો માલકાદતી ખાણે રોકડ કલાસ ખાણે કહેવાય છે તથા ૧૦થી ૧૭ કાદતી ફર્ટી કલાસ કહેવાય છે.

૨ટીમોકાલમાં પીળા કાચ (water mark) તાળો, પથરીકો (stone), આમડી (plate) તાળો વગરનાં બારે તથા હેખાનમાં જ ખરાબ કાળો કોયલો 'રિન્કેટ' નકાકો-નણી કાઢી નાખવામાં આવે છે અને ૩પી યાજતણના કામ માટે તે નકાકો હોવાથી, તેનો સોફ્ટ કોલ બનાવવામાં આવે છે.

૧૦થી ૧૭ સીમનો કોયલો ચકચકતો, વજનમાં હલકો, (અંદર પથ્થરનો ભાગ ન હોવાથી) તથા દેખાવમાં જ સારો હોય છે. તેમાં પણ ગોળ જાત સોયી વખણાય છે. તે ગોળ કોયલાને બાંગવાથી ટુકડા નથી થઈ જતા, પણ ઉપરનાં ૫૩ તુડી જઈ અંદરથી ગોળાકાર જ દેખાય છે. બાંગવા છતાં પણ તે પોતાની ગોળાઈ મૂકતો નથી.

સોફ્ટ કોલ

રિન્કેટ, મિક્સ તથા ૭મી ૧૦ સીમનો હલકો કોયલો પહેલાં બીઓમાં ગાળવામાં આવે છે અને તેના ઉપર રાખ નાખી તેને ઝાંખી દેવામાં આવે છે.

પછી કોયલાની જાત પ્રમાણે અંદરને અંદર તેને ૨૪ થી ૩૬ ટુકડા મૂકી ગાળવા દેવામાં આવે છે, અને તેમાંનો અધો કુમારો નીકળી ગયા પછી, તેને પાણીથી કારી નાખવામાં આવે છે. આ થયો સોફ્ટ કોલ. તેને જારે ફરીથી ગાળવામાં આવે ત્યારે તે કુમારો કરતો નથી. કલકત્તામાં અને મધ્ય દિલ્હીસ્તાનમાં લગભગ ૯૫ ટકા આ જ કોયલો ધરકામ માટે વપરાય છે. ૨ટીમોકાલનો બાવ ઝરિયા ડિમિવરી, હલકો-ગિમી જાત પ્રમાણે ટનના ૩૬ ૧૫થી ૪૦ સુધી આવે છે. મુંગર, હમંચી, અમદાવાદ વગેરે શરેરમાં આ જ ૨ટીમોકાલ, રેલવેનાં થપી જવાથી, ૩૦થી ૩૫ ફીચે ટન પડે છે. સોફ્ટ કોલનો બાવ ઝરિયા ડિમિવરી, ટનના ૩૬ ૭મી ૧૫ સુધી આવી શકે છે.

હાર્ડ કોલ

આ જાત પણ ૨ટીમોકાલમાંથી જ બનાવવામાં આવે છે. ૨ટીમોકાલના મોટામોટા ટુકડાઓનો પડેલાં ચક્કીનથી બોઝો બનાવાય છે. પછી પાકા ચણેલાં ગંધ બદાઓમાં, ઉપરનાં ગોઠામાંથી તે બોઝો બદાઓમાં નાખવામાં આવે છે. તે પછી ઉપરના એ ગોઠાને

★ આપણા રાષ્ટ્રમાં કોલસો ★

હિંદુસ્તાનના અનેક બ્રિટિશ પ્રાન્તોમાં ને દેશી રાજ્યોમાં કોલસાની ખાણો આવેલી હોવા છતાં તેની નીપજ દેશના માત્ર એક ખૂણામાં—બિહાર અને બેંગાળમાં—જ અટકવાઈ રહી છે. દેશ આખાની કુલ નીપજમાં ૮૫ ટકા જેટલો જ એનો ફાળો છે. આનું પરિણામ એ આવ્યું છે કે આપણા દેશની ધણીબરી કાષ્ટની મિથો, કાચળની મિથો, આમડાંનાં કારખાનાં, કાચનાં, સીમેન્ટનાં ને ખાંડ વગેરેનાં કારખાનાં એ જ પ્રાંતોની આસપાસના ૫૦૦ માઈલ જેટલા વિસ્તારમાં જ સીમિત બન્યાં છે. હાલ કુપરાંતની આ એકસર પ્રવૃત્તિ હિંદુસ્તાનના બીજા પ્રાંતોના હથોથવિકાસમાં બાધક નીવડે એ દેખીતું છે. હાપકા તરીકે મકાસ દલાદો લોદાની ખાણોથી સમૃદ્ધ છે, છતાં તે તેનો લાભ નથી ડહાવી શકતું, કારણ બેંગાળ ને બિહારથી ફેલસાની આયાતનો ખર્ચ તેને બહુ ભારે પડી જાય છે. એથી જ બીજા પ્રાંતોની કૃષિયાદો ત્યારે જ ફર થઈ શકે, કે ત્યારે રેલવે કેંપનીઓ પોતાનાં જાંચાં નૂરો પકાડી નફાખોરીની દાનત ભરી કરે.

હિંદુસ્તાનનો બધા પ્રકારના કોલસાનો કુલ જથ્થો જેઠાનો તો ભાગ્યે જ ૬૦ અળજ દન થવા જાય. બીજા દેશો સાથે સરખાવીએ તો એ જથ્થો અમેરિકાના કોલસાના જથ્થાનો ૬૪મો ભાગ, દેવડાના જથ્થાનો ૨૦મો ભાગ, (મહાસભાએ રથાગેરી 'નેશનલ ડિવિઝન' કમિટી

ફિલ્ડના જથ્થાનો કત્તે, જર્મનીનાનો ૭મો, ચીનનાનો ૧૬ મો, મેક્સિકોના તેમજ ઑસ્ટ્રેલિયાના જથ્થાનો કત્તે ભાગ થયો. આમ બીજા દેશોના મુદાબજે હિંદને જથ્થો પ્રમાણમાં રૂંક છે, તેમ જીજી થે રૂંક છે. અમેરિકાઈઠે કે હાથ કામન બિચ્ચુમિનસ કોલસો તો હિંદમાં છે જ નહિ. એનો જાંચામાં જાંચા લેખાતો કોલસો જથ્થે તો ભાગ્યે તેનો જથ્થો ૫ અળજ દન થવા જાય છે, જે આજના જ અનુક્રમથી ખોદાતો રહે તો ૧૦૦ વરસમાં ખત્રાસ થવા આવે. અને કોલિંગ કોલસો તો ભાગ્યે ૩૩ વરસ જ ચાલે એટલો છે !

પરંતુ આ તો એની કુદરતી આશુભયાદિ થઈ. એની નીપજમાં આજે જે ખત્રાસ અને ગેરવ્યવસ્થા ચાલે છે તે એ આશુભયાદિ એથી પણ ધરાડતાં આવે છે. વળી કોલસામાંથી આજના હાઈગોમાં આગળપડતું રયાન પામેલી જે અનેક શીલુ પેદાશો નીપજે છે તેના તરફ તો નથી એ કોલસાની ખાણોના માલિકોએ ધ્યાન આપ્યું કે નથી સરકારે. સરકારે કોલસાનું એ બહોળું હાઈગક્ષેત્ર વિસ્તારવા આર્થિક મદદ આપી, વહેલામાં વહેલી તકે એ હિતાવલ્લ પગલું ભરવું જેઠાને તેનેનો અપભ્રંશ અટકાવવા તેની નીપજ અને ચેલાખુનીતિ પર અંકુશ મૂકવા રૂઢનિશ વેન્ટરફાલિયન સીન્ડીકેટ જેની સીન્ડીકેટ રચાપણી જેઠાને.

પર ડૉ. ગવરાજ શેઠે મોહતાવેલા રીપોર્ટમાંથી)

માટીથી યરાગર બંધ કરી લઈ આગુતા એક આંકોરમાંથી એ ભૂકાને આગ દહ પછી એ આકોરને પણ માટીથી પેક કરી શેવામાં આવે છે. ધુમાડો નીકળી જવા માટે ઉપર એકાદ નાની ચીમની હોય છે. રટીંગ કોલની હલકી-જીંચી જાત પ્રમાણે તેને રજથી ૭૨ કલાક સુધી ગળવા દે છે. ગરાગર પાકી ગયા પછી આગુતા દરવાજા ખોલી નાખી લાલધૂમ કોપસો બહાર કાઢે છે. હવે તેમાંથી ધુમાડો તથા ભડકા અને નીકળી ગયા હોય છે. આ પછી તેના પર નળ વાટે પાણીનો સતત મારો આગુ રાખી તેને ઠારી નાખે છે. અને તેમાં બેથી ત્રણ કલાક તો રહેને નીકળી જાય છે. આ દરમિયાન કોપસો માંગડા નહિ પણ ૫૬ રૂપે હોય છે. તેને નક્કી કરેલા કદ પ્રમાણે હથોડા અથવા મશીનથી બાંગી નાખવામાં આવે છે. આ થયો હાર્ડ કોક.

હાર્ડ કોકને આગતાં તે ધુમાડો કરતો નથી. તેની ગરમી રટીમોઝ કે સોફ્ટ કોક કરતાં ૩થી ૪ગણી હોય છે. ૧૦થી ૧૭ સીમની રટીમની ભૂકામાંથી તે અનાવેલી હોવાથી તે સોફ્ટ કોક કરતાં ઘણું મોંઘું હોય છે. રિન્ક્રોડ અથવા હલકા રટીમમાંથી તે બની

શકતો નથી. આ જાત કોલું અથવા બીજી ધાતુઓ ગાળવાના કામમાં વપરાય છે. જમશેદપુરની ટાટા કેંપની હાર્ડ કોક ઘણું વાપરે છે. તેનો ભાવ ઝરિયામાં ટનના રૂ. ૧થી ૨૩ સુધી ચાલી શકે છે. આ માત્રમાં કુલવાળો તથા રંગે સહેજ સફેદ હાર્ડ કોક સૌથી વધારે ભાવ લાવે છે. કોદના રેશનનો હાર્ડ કોક વખણાય છે.

કોલસડેટ

કોલસડેટ એટલે કોપલાનો ભૂકો. ખાણમાંથી કોલસા કાદતાં જે ભૂકો થાય તે પણ બીજા મોટા કોલસા સાથે બહાર નીકળે છે અને બહાર મોટા કોપલા નીકળ્યા પછી તેને બાંગીને પણ કોલસડેટ બનાવવામાં આવે છે. આ ડેટ, હાર્ડ કોક બનાવવામાં તથા ઘેટા તેમજ ચૂનો પકવવાના બહામાં કામ આવે છે.

રટીમકોલમાંથી બનતા સોફ્ટકોક ને હાર્ડ કોકનો આપણે પરિચય કયો. હવે તેમાંથી બનતી બીજી વૈજ્ઞાનિક વસ્તુઓનો વિચાર કરીએ. ઝરિયાના માધનશીલ્યમાં ચાલી વૈજ્ઞાનિક વસ્તુઓ બનાવતાં કદત એ જ કારખાનાં છે. અને યુરોપિયન માલિકોનાં છે; કોદના કોક પ્લાન્ટ ને યરાકી કોકપ્લાન્ટ. કોદના કરતાં યરાકી

કોકપ્લાન્ટ મોરો ને વિશેષ યૌગિક વસ્તુઓ નિષ્પાનવે છે.

મશાલી કોકપ્લાન્ટ

અરિયાથી ચારેક માર્ધિ દર જરાથી ગામ પાસે આ કોકપ્લાન્ટ છે. પહેલાં તે તેની રચના તપાસીએ.

ફેક્ટરીમાં, રેલવે લાઇનની ગ્રાન્ટમાં જ જમીનની અંદર જળી જોડાવેલી છે. રેલવે યંત્રનામાંથી કોચક્ટ પરગારી તે જળી ઉપર નાખવામાં આવે છે, જેથી ઝીંગા માલ તેમાંથી ચળાઇને જમીનની અંદર આવેલા 'વેન્સ'માં પડે છે અને તોડા માલ જે ઉપર રહી જાય છે તે જુદા કાદી લેવામાં આવે છે. મશીન ચાલુ થતાં જમીનની અંદરના વેન્સ ઉપર ચડતા માંડે છે તથા એકદમ ઊંચે કોચક્ટના ઉપર પડેલે છે. ત્યાં વળા તે મશીનથી પિસાય છે. એવી રીતે ઉપરથી મીથેઇલને ત્રણચાર ફેક્ટોરિ પિસાતીપિસાતી તે બધી નીચે ઢાંધીમાં પડે છે અને ઢીલી મારફત તેને બહુ પાસે લઈ જઈ અંદર નાખવામાં આવે છે. ત્યાંના દરેક બહી ૧૦ ટન બધી સમારી શકે છે. આજ કુલ ૧૧ બહા ત્યાં છે. એમાં રટ્ડર્ડ માસને કમકમ ૪૦ કલાક સુધી અને ગાલુરી ગેસની નળા વાટે ગેસની ગરમી આપવામાં આવે છે. થીજી કોઈ જાતની આમ તેને દેવાતી નથી. ૪૦ કલાક પછી ઘટ્ટ પાકી ગયા ખાદ તેને ગદાર કાદી પાણીના મારા વડે ફેંટી પાકી તેનાં પડોને દધીકાથી નેહતા કદ પ્રમાણે બાંધી દાર્ડ કોક ગનાવવામાં આવે છે. મોટા ટુકડા બાંધતાં જે થોડાવળા નાના ટુકડાઓ (કોકરા જેવા) પણ યથ જાય છે તેને 'રજલ્સ' કહે છે. તે થોડા તથા પિત્તળનાં નાનાંનાનાં કારખાનાંઓમાં કામ આવે છે. તેનો બાવ ફેક્ટરી ડિગિટરી દના ૩૧. ૧૦ આવે છે. મોટા ટુકડા જે દાર્ડ કોક કહેવાય છે તેનો તેમને રૂ. ૧૮નો બાવ હોય છે. તેમના ઘણાખરા માસને કોર્ટ્સ પડેલેથી જ તાતા કંપની સાથે મઈ અમેલો હોય છે.

આ દાર્ડ કોક ગનાવવાના બહુઓમાં ઉપરથી ધુમાડો નીકળી જવા મારેની ચીમનીઓ ખીજ ચાલુ ચીમનીઓ જેવી ખુલ્લી નથી હોતી. તેનો ધુમાડો નકોરો આકાશમાં ચાલે જવા ન દેતાં તેમાંથી વૈજાનિક રીતે કેક વસ્તુઓ ગનાવવામાં આવે છે.

પહેલાં ધુમાડાને ચીમનીમાંથી નળા દારા આગળ લઈ જઈ તેને પાણીથી ફેંટા પાડે છે, અને અમુક કિયાઓમાંથી પસાર કરી તેમાંથી કોચક્ટ (કામર),

કુમાર - એક ૨૧૨મો (ઓગસ્ટ ૧૯૪૧)

રોસ્ટર તથા પીચ ગનાવે છે. જાકી વધેલો ધુમાડો ફરી નળાવાટે આગળ એક કારખાનામાં લઈ જઈ ત્યાં તેમાંથી ગેસ છૂટે પાકી લે છે તથા જાકી રહેલા ગેસ વગરના ધુમાડામાંથી 'એમોનિયમ સલ્ફેટ' ગનાવે છે. આ કાચા એમોનિયમ સલ્ફેટને અમુક કિયાઓમાંથી પસાર કરી સલ્ફેટ દ્રવ જેવું ગનાવીને તેને ગમરમાં વેગવામાં આવે છે. જેનમાં તે ઉત્તમ ખાતરનું કામ આવે છે. તદ્દન રેટિયાળ જમીન ઉપર પણ તે સારામાં સારો પાક ઉત્પન્ન કરી શકે છે.

દવે છટા પાકી લીધા ગેસને પાષપ દારા આગળ લઈ જઈ રહીમથી ગરમ કરીને તેમાંથી નેપ્થા સારની લેવામાં આવે છે, જેમાંથી શીનાઈસ અને છે.

નેપ્થા છૂટા કરી લીધા પછી જાકી રહેલો ગેસ પાષપ દારા આગળ લઈ જઈ તેમાં સેલ્ફરિક ઓક્સિડ મેળવીને ગરમ કરવાથી તેનો દક્ષા બાગ વરાળ જાળી જાય છે અને ગેસ રહી જાય છે. આ ગેસની દવે કંઈ જરૂર ન હોવાથી તેને પાકો પાષપ દારા દાર્ડ કોકના બહુઓમાં કોચક્ટને ગરમી આપવામાં તેમજ બીજાં ગયાં કેમિકલ કારખાનાંઓમાં એવા જ કામમાં લેવામાં આવે છે. એ રીતે નેપ્થા રસાયણો ગનારી લીધા પછી આ ગેસને નકોરો ન જવા દેતાં હેષક સુધી તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

ઉપર જણાવેલા ગેસ અને સેલ્ફરિક ઓક્સિડના મિશ્રણને ગરમ કરી ગનાવેલી વરાળ 'વેપર'ને પાકી ફેંટી કરવામાં આવે છે અને તેને અમુક કિયામાંથી પસાર કરાવી તેમાંનાં પાણી અને તેમ જુદાં પાડવામાં આવે છે. આ જુદું પાકું ઓક્સિડ તે બેન્ઝોસાઈક્લ ઓક્સિડ છે. તેને પાણું વિશુદ્ધ કરી ફૂડ બેન્ઝોક્સ ગનાવવામાં આવે છે, જે જરૂર મેસારા ઉપર હોય છે. આ ફૂડ બેન્ઝોક્સને પાણી, એસિડ અને સોડાથી ઘોષ સલ્ફેટ ચક્રચક્ર ગનાવવામાં આવે છે. આ હેતુ પ્રવાહી તે 'મોટરપીટી' અથવા પેટ્રોલ, જે મોટરો, વિમાનો તથા પેટ્રોલથી ચાલતા મશીનોમાં કામ આવે છે.

આવી રીતે આ ફેક્ટરી ખાલુમાંથી નીકળતા કાચા કોચક્ટમાંથી દુનિયાને ઉપયોગી એવી દાર્ડકોક, કામર, એમોનિયમ સલ્ફેટ, નેપ્થલીન, શીનાઈસ, પેટ્રોલ વગેરે વસ્તુઓ ગનાવે છે.

દેવજી મેશવલ રાવસાહી

Our Friends Abroad

પરદેશી
મિત્રોના
પત્રો

આ પત્ર મેળવનાર: વિનુ મહેતા-મુંબાઈ

૧૦૦૪ ફાઈફ્થ સ્ટ્રીટ
વાલાવાલા, વોશિંગ્ટન (યુ.એસ.એ.)

પ્રિય વિનુ,

તમારા પોસ્ટકાર્ડ માટે આભારી બનું છું, પણ તમે જણાવો છે તે પત્ર અને 'દરિનન' મળ્યાં નથી.

મારો છેલ્લો પત્ર લખાયા પછી તો દુનિયામાં કેક્રે એન્ટિડાસિક બનાવો બની ગયા. ફાન્સ પડ્યું અને ખાસ યુદ્ધનો આરંભ એ મહત્વની બીનાઓ છે. અમેરિકાનો મોટો ભાગ બ્રિટિશ રાજ્ય હતો મેળવે એવું ઈચ્છનારો છે, કારણકે જર્મન હતો થાય તો પછી આ દેશનો જ બારો આવે.

તમે છાપાઓમાં વાંચ્યું હતો કે યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ તેના શાંતિમયતા કાળમાં લરકરમરની હુકમ પહેરી જ વાર અમલમાં લાવે છે. જેના પર કોઈનો આધાર હોય તે સિવાયના ૧૮મી ૪૦ વર્ષના દરેક જણને એક વર્ષ લરકરની નોકરી બરની પડશે. મને લરકરી અમલ પસંદ નથી, પણ તે એક અનિવાર્ય અનિષ્ટ છે. એક વર્ષની નોકરી પૂરી થતાં માણસ છૂટો થાય છે, પણ યુદ્ધ આટલો હોય તો તેને ફરી બેઠાની રાજ્ય.

મારો છેલ્લો પત્ર લખાયા પછી રાજા એકવાર બંધ થઈ અને પાછો બંધ થઈ જાય. હું બધા જ વિષયોમાં પાસ થયો અને હવે હું નીચેના વિષયો લેવાનો છું: ઇલિપિંગ, આજનો ઇતિહાસ, બેન્ડ, વન્યુત્વ અને ફ્રેન્ચ. ફ્રી સ્ક્રિપ્સ (મફત અભ્યાસ)નું મારું આ છેલ્લું વર્ષ છે અને 'કોલેજમાં' તો મારે પૈસા બરવા પડશે. પરંતુ મારી પાસે પૂરતા પૈસા નથી, એટલે 'કોલેજના' ધણી પિદાઈઓની જેમ મારે ફંદા કામ મેળવીને વર્ષ કાઢી લેવું પડશે. આમારા દેશમાં કોઈપણ કામ કરી શકે એમ હોય તો તે 'કોલેજની' ફેળવણી પામી શકે છે. હાઈસ્કૂલમાં એક વર્ષ મારે વધારે કરવું હોય તો થઈ શકે, પણ 'કોલેજમાં' કામ જવાને ચાર વર્ષનો કોર્સ પૂરતો છે.

તમે કયા કંપાઓમાં જવાનું પસંદ કરે છે? મેં હંજી કંપું નહીં કર્યું નથી, પણ બે મુખ્ય સંભવિતતા છે: ધારા-શસ્ત્ર કે શિક્ષણશાસ્ત્ર. મયા ડનાળામાં મને એક છાપાની ફેરી મળ્યાં હતી. હંજી પણ તે આહ છે. તેના મને ૨૨ ટોલર મળે છે. રાજ જાણેદારે આથી ૫ સુધીમાં હું છાપાં વહેંચવા બંદ છું. ફક્ત રવિવારે સવારમાં આથી ૧ જાણું પડે છે. અહવાડિયામાં દર ત્રીજી સવારે હું બંદરે ખબરોનું લખાણ પહોંચાડું છું. આ મળતરમાંથી હું 'કોલેજનો' ખર્ચ બચાવી કાઢું છું.

રાજા રાજ થાય તે પહેલાં બેતરણ દિવસમાં ઉછારાઓ પોતાના cordury pants ખરીદવા માટે છે. આ પેન્ટ તપખીરિયા, લીસા, આઠા તામ્રવર્ણ કે પીળા રંગોમાં મળે છે. ગમે તે એક રંગમાં અમને તે મળે છે. અમે પહેલાં

ખરીદી રાખીએ છીએ એટલા માટે કે-શાળામાં પહેરતાં પહેલાં મેલાં બની જાય. બહુ ચોખ્ખાં પહેરવાં એ વળી અલગવું લેખાય છે. જેમ બૂનાં અને મેલાં તેમ સાહે.

આમારા દેશમાં આવતે મહિને પ્રમુખની ચૂંટણી થવાની છે. હમેશવારે આખા મુલકમાં ધૂમી રહ્યા છે. ભાષણો કરે છે કે અમારી પાસે સત્તા આવે તો આમ કરીએ ને તેમ કરીએ. સામાવાળા આવશે તો કેવાં 'લુકસાનો' થશે તે પણ વહેંચે છે. અમારે ત્યાં બે મોટા પક્ષો છે: રીપબ્લિકન અને ડેમોક્રેટ. આજકાલ ડેમોક્રેટ જોરમાં છે અને તેમનો મુખ્ય સત્તાધીશ પ્રેસિડેન્ટ રૂઝવેલ્ટ છે. તે આ વખતે ત્રીજી વાર પ્રમુખપદ માટે હમેશવાર છે. રીપબ્લિકનોએ તેમના તરફથી મિ વેન્ડેલ વિલ્કીને આગળ ધર્યો છે તે પહેલાં ડેમોક્રેટ હતો, પણ રૂઝવેલ્ટની નીતિ તેને અલગ જ લાગવાથી રીપબ્લિકનોને મળી ગયો.

આમારા રાજબંધારણમાં કોઈ પ્રેસિડેન્ટને ત્રીજી વાર ચૂંટવાની મનાઈ નથી, છતાં અમારા પહેલા પ્રેસિડેન્ટ વોશિંગ્ટને એ પ્રથા અંગીકાર નહિ કરેલી. કદાચ કોમાંથી પાછી રાજ્યોની રીત પર ચડી જઈએ તો? ત્યાર પછી કોઈ પ્રેસિડેન્ટ ત્રીજી વાર આગળ આવ્યો નથી; માત્ર આ વર્ષે રૂઝવેલ્ટ જ આગ કહ્યું છે. આથી ડેમોક્રેટમાં ફાટ પડી છે. પણ નવેમ્બર સુધી સમજ નહિ પડે કે તે ચૂંટાશે ના નહિ. હું પોતે તો વિલ્કીને પસંદ કરું છું; ભલે તે રીપબ્લિકન પાર્ટીના રહ્યો. તેણે કદી રાજ્યદારી નળ્યા મેળવી નથી, પણ તેના વિચારો પાકા છે. બે પક્ષો વચ્ચે મુખ્ય મતભેદ તો આ ત્રીજીવારની ચૂંટણી સંબંધેનો છે. બંને જાણનાં માણાં બધાં રાહેરો અને ગામોમાં છે. ત્યાંથી તમે જેને મત આપવા આહતા હો તેના બિલ્ડા મળે છે. વિલ્કીનો પ્રચારવાણો આવાં છે: 'વિલ્કીને વિજય આપાવો, વિલ્કીને સાથ આપો. વિલ્કી અને મેક્કેનીમાં પ્રચાર આસ છે. હું ત્રીજીવારની ચૂંટણીની સામે છું.' ટચુને રીપબ્લિકનોની પસંદગી પામશે એમ ધારું છું.

પણ સભામાં દરેક પક્ષે પોતાનાં નામો આપ્યાં ત્યારે ડચુવે પહેલાં બેવાર તો આગળ આવ્યો, પણ ૬ઠ્ઠી અને ૭મી બે ફેરીમાં વિલ્કીનો કાળો થોડો ચૂંટણી પૂરતા પા ટકા મત ખેંચી ગયો. રૂઝવેલ્ટ તેની સામે પહેલી બેલટ વેળા ૧૨૦૦માંથી તેના કરતાં ૧૭૫ વધુ મતે ચૂંટાયો હતો.

હું હવે બંધ રાખું છું, પણ તમે કૃપા કરી જલ્દી લખજો. હિંદમાંની તમારી શાળાપ્રણાલિ વિષે કંઈક લખો ને? એ વિષયમાં મને બહુ જ રસ પડશે.

તમારો અમેરિકન મિત્ર

Ted Rich

પંચતંત્રની વાર્તાઓ

ત્રીજું તંત્ર - સન્ધિવિગ્રહ અથવા કોકોલૂકીય

હવે આ સન્ધિવિગ્રહ નામે ત્રીજું તંત્ર આરંભાય છે, જેનો આ પ્રથમ પ્રશ્નો છે:

રાખવો નહિ વિચારા મિત્રતાગત શત્રુમાં ।
ધૂડપૂર્ણ રુદા બાળી કાગડે આગ ચેતવી ॥

રાજકુમારોએ પૂછ્યું: 'એ કેમ?' વિશ્વશર્મા કહે:

એક વનમાં મોટો વડ-દાનો ને પ્રશિશબ્દે કરીને બાજે પશિરોને વિસામો ખાવા બોલાવતો હતો. ત્યાં સદતઃ કાગડાના પરિવારવાળો મેથવર્ણ નામે તમાલ-શાખા શાયસરાજ રહેતો હતો. એનાથી થોડે આથે ગિરિવૃક્ષમાં દત્તર ઘૂડના પરિવારવાળો આરિમર્દન નામે ઉલુકરાજ વસતો હતો. એ એકવાર સદત્તરેને કારણે રાત્રેનાએ મોટા ઘૂડસંઘ સહિત કાગડાઓ ઉપર તૂટી પડ્યો ને અનેક કાગડાનું કદન કરીને પાછો ગયો.

શીજે દિવસે પ્રભાતે, હજુતાં શેષ રહેલા, બાંગેલ ચાંચ પાંખ ને ચરણવાળા તથા શીંગ કાગડાઓની બાળ સીધા પછી મેથવર્ણ મન્ત્રીઓ દારે એકા-તમાં

મંત્રણ કરવા મેડયો, ને બોલ્યો, 'આ શત્રુની તરત પ્રતિક્રિયા કરવી જોઈએ. કહ્યું છે, કે

જનતાં ચેત જે શત્રુબ્યાધિને રામચે નહિ ।

અતિપ્રુષ્ઠાંગવાળો ચે તે એનાથી હજુાય છે ॥

એટલે વિચાર કરીને જટ મોઝો; કે એનો ઘાત ક્યા ઉપાયથી કરવો.'

મેથવર્ણના ઉજ્જવી, મંજવી, અનુજી, પ્રજી ને રિધેરજી નામે પાંચ મન્ત્રી હતા; તેમાંથી ઉજ્જવી કહે, 'શત્રુ બળવાન છે, પણ કદાચ આપણા સમાન હોય તો પણ સંધિ છૂટ છે, કારણ યુદ્ધમાં વિજય સંદિગ્ધ રહે છે. ગૃદપતિ કહી ગયો છે કે સંઘવવાળું કામ કરવું નહિ. નેતરના જેવી વૃત્તિ રાખવી, સૂર્યના જેવી નહિ.'

સંજી કહે, 'સંધિ મને ન રુચે, કારણ પાણી મને એવું તાણું હોય તો પણ અગ્નિને દારે જ છે. એટલે વિગ્રહ કરવો એવી મારી મળી છે. વનમાં રહીને દરજીનાં મોટેશાં પાણી પીવાં એ સારું, પણ પ્રયુક્તરસનાં રવાં-દિવાએ શત્રુઅધીન રહેવું નહિ સારું.' શત્રુ બળવાન છે તો શું ચર્ચ મધુર નાતો સિંદ ઉત્સાદશક્તિસંપન્ન હોય છે તો મોટા દાથીને મારે છે. અને બળથી અવધ્ય રિપુને, બોમે કાચકને માર્યો તેમ, કળ કરીને માયાથી મારવા.'

અનુજી કહે, 'રાજન, સંધિવિગ્રહ અનુકૂળ છે, ને મને તો પાંત ઠીક લાગે છે. શત્રુનું બળ જોઈને યુધિગિર જેવાએ પણ નેચત્યાગ કર્યો હતો.'

પ્રજી કહે, 'દેવ, આણે વિદેસમગન કરવા કહ્યું, પણ એમ જટપટ મંદનો પરિચાય ન કરવો છો. મારું મત એવું છે કે હુંમાં રિધર આસન કરીને આપણે લડવું. રવરથાને રહેશે મગર મગેન્દ્રને પણ ખેંચી બળ્ય છે; પણ એ જ જે રથાનજટ થાય તો કૃતરા આગળ પણ દારી ગય છે. પોતાને રથાને રહીને એક જણ સો જણની સામે પેણ-ટકર ગ્રીષે છે.'

રિધરજી કહે, 'મને સંશય મગે છે. માણસ સમર્થ ને તેજસ્વી હોય તો પણ શીંગની સહાયતા વિના એ શું કરે? પવન-નેથી હોતો તો સળંગમેલો અગ્નિ પણ એની બળે

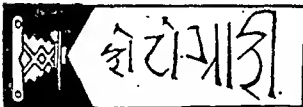
હરી નય છે. એટલે કોઈ ગળિયાનો આપણે આસરે લેવો.'
પાંચેનાં મત જાણીને મેઘવલ્લે પિતાના દીર્ઘાંબુથી
પ્રધાન ચિરંજીવીને કહ્યું, 'તાત, હવે તું કહે કે શું કરું.'
ચિરંજીવી કહે, 'આ બાઈઓએ મને ભોક્ષવા સારુ અવ-
કાશ રહેવા દીધો નથી, પણ જાળવાન શરુ હારે વિરોધ
કરેવા તે હાથી હારે ચરણ્યુક કરવા જેવું છે. કહ્યું છે, કે
'ચોતાનું પારકું તેમ ન વિચારી બહાબલ ।
જૂઝવા મંડતો જે તે નોતરે માત્ર નારાને ॥
આપણામાં યુદ્ધ કરવાનું સામર્થ્ય નથી, અને આ યુદ્ધ-
દાળ પણ નથી. વિચાર કરીને કામ કરે એને, મકોદંધિને
નરીઓ બજે છે તેમ, સંપત્તિઓ બજે છે. જો યુદ્ધ યાજ
એમ નથી તો સંધિ પણ સહજવેરી હારે અશક્ય છે.
એટલે મારી વાન આંબળની હોય તો આપણે એકાન્તે
એસિએ, કેમકે વાત છ કાને ગઈ એટલે ફરી સમજતી.'
રાગ ને ચિરંજીવી બે વરલા એટલે મેઘવલ્લે પૂછ્યું,
'જાણ, આ ઘૂંડ હારે આપણે કેમ કરીને પ્રાણાન્તિક વેર
બંધાણું?' તે બોલ્યો, 'બદ, વચનદોષથી. કહ્યું છે, કે

ક્રીબ્મમાં ચરતાં નિત્ય હાલા મોલ અંબુદિમાન ।
ક્રીધિચર્યપ્રતિચ્છન્ન ખરે ભોલી બગાડિયું ॥
રાગ્ય કરે, 'એ કેમ?' ચિરંજીવી બોલ્યો:

કથા ૧

હસ્તિનાપુરમાં શુદ્ધપટ નામે ધોખી હતો. એની
આગળ ગધેડો હતો તે અતિવાદનની પીડાથી તથા
ધાત્ર ન મળવાથી ગદુ દુઃખો ધર્મ ગયો. એટલે એને
પોતાણુ મળે તો સારું એવી શુદ્ધિ ધોખીએ એના
શરીર ઉપર દીપડાંનું ચામડું ઓઢાડીને એને રાતે પાડકા
બંધવામાં હોડી મૂક્યો. હવે તો ગધેડો દુઃખાનુસાર મરણ
બસુણુ કરે છે, અને દીપડો નાણીને કોઈ એને વાસ્તું
નથી; એટલે એ હટપટ દર્ધ ગયો. એક વાર એણે
આધેથી ગધેડીનું જૂંકણ સાંબળ્યું અને તરત જ પોતે પણ
બૂંદરા મંડ્યો. આથી શ્વેતપાણીએ આ તો ગધેડો જ છે
એમ જાણીને લાકડી, પાણી તથા જાણુ મારીને એને મારી
નાખ્યો; એટલે તે કહ્યું છું: 'ક્રીબ્મમાં ચરતાં નિત્ય' દનિ.
(સાહ)

દેસાઈ વાલજી ગોત્રિ-દહ

હરીફાઈનું પરિણામ

દમજાંદમજાં હરીફાઈમાં આવનાં ચિત્રોની સંખ્યા વધી
ગઈ છે. શુભની દૃષ્ટિએ પણ ચિત્રો બહુ હેતુરની કક્ષાનાં
જાણ્યાં છે. સાથુ શુદ્ધ અને માટે જવાબદાર નહિ હોય ?
આથી ફેટવાઈ મહિનાથી એક યા વધુ હનામો અગાદે મોડફ
રાખવાં પડે છે. આ માટે પણ એમ જ બન્યું છે.

પહેલું હનામ: (મોડફ); બીજું હનામ: 'ખેતર બળી'—
મંજર માત્તર (પાલજીપુર); ત્રીજું હનામ: (મોડફ);
કેમળના: 'હવનની સંખ્યા'—ફીકાઈ સરહાર (સુરત). તેમજ
પાત્ર (૧) 'સૂર્યપ્રકાશિત શેરી' મંજર માત્તર (પાલજીપુર);
(૨) 'આગ્ય કળા' કેચનરાય અમીન-અમદાવાદ.

સચારના કેમળ સૂર્યપ્રકાશમાં ગ્રામમાંથી સીમ બળી
જતા ખેડૂત તથા તેના સાથીદાર (બગદ)ના ચિત્ર 'ખેતર
બળી'માં જુદા પ્રકારની ફોટોગ્રાફીએ છે. આજ મંજર માત્તરે
સામા પ્રકારમાં ફીકાઈ આ semi silhouette ફોટોગ્રાફીને
કિયાકામ સારો છે. વર્તુલ દર્શક છે, છતાં આકાંક્ષની વ્યવસ્થા

જળજઈ રહી છે અને ચિત્રમાં ફળદ્રુપતા વરણુ બહુ યાજ છે.
એકસપોઝર ફોટોગ્રાફીના પાત્રના દલનથી, કે સાંધ દાખતી
લેવાએ 'કેમિસ પ્રજવાથી, ચિત્રની વિગતમાં કેટલીકવાર
અવગણતા આવે છે. ચિત્રમાં આ બેમાંથી કયું કારણ જ-
વાબદાર છે તે ચોથી કાઠું આવશ્યક છે ચિત્રની ભોંય
(બેકગ્રાઉન્ડ)માં ધણુપરે રિયર વર્લ્ડમાં આવે છે. ચિત્રમાં
જ્યારે ગતિમાન તેમજ રિયર બેને વસ્તુઓના આકાર
બેવડા દેખાય ત્યારે જાણુ કે કેમેરા હાથેથી છે; પણ
જ્યારે ચલિત પાત્રની આકૃતિ જ બેમેરી દેખાય અને
બેકગ્રાઉન્ડ તથા ફોરગ્રાઉન્ડનાં રિયર પાત્રો રમ્ય દેખાય
ત્યારે સમજાવું કે પાત્રની ગતિ માટે એકસપોઝરની રીપીડ
ઓછી પડવાથી એ પરિણામ નીપજ્યું છે.

'ખેતર બળી'માં ખેડૂત અને બગદ કેમેરા તરફ સીધા
ચાલ્યા આવે છે. આમ જ્યારે ચલિત પાત્ર કેમેરા તરફ
જ આવતું હોય ત્યારે એકાદમાં એકાદી ક્ષેત્રે સેકન્ડની રીપીડથી
ચિત્ર સુરેક્ષિતરીતે લઈ રાખાય છે બાદ માતેનરના ચિત્રમાં
ફોરગ્રાઉન્ડમાં દાખો દરફની કક્ષા જમીનની અને બેક-
ગ્રાઉન્ડના છપ્પરની આકૃતિજાન બેવડાઈ ગમેલી છે તે
જેવાં આ દોષ માટે પાત્રની ગતિ અવર એકસપોઝરની
રીપીડ જવાબદાર નથી, પરંતુ સાંધ (શટર) દાખતી વખતે
દેખાવડું પ્રમાણુ લેખવાથી તેમજ દેખાવડી વિશ્વમુલ્યથી
કેમેરા મૂલ્યો છે આ પ્રકારની ખામા કેમેરા રોલ્ડ (camera

snake)ના નામથી ઓળખાય છે. એકે આ ચિત્રમાં જેમણે શોધકનું પ્રભાવ વ્યક્ત હોવાથી ખીજી રીતે ચિત્ર સ્વિકાર અને આહવાહક લાગે છે.

ભાઈ સરદારના 'ઇતનની સંધ્યા' ચિત્રમાં એક સુઝર્વ મુન્ડીમ શૂદ્રરયનું અસરકારક પાત્રાલેખન છે, જિહી પેસી ગ્યેલી ઝીળી ગ્યાંબો એ પાત્રની વિશિષ્ટતા છે. પરંતુ બાઈ સરદારે પાત્રને પરીપૂરે કૃપયામ રચ્યો નથી, નહિતો કુદર ચિત્ર કૃપાળવી શકાત. દૈનિક મોળી છે, સંચોજનનું કેસાણું નથી અને એકસપોઝર તથા મેગેટિવનું રેવેલપમેન્ટ વધારે-પડતું થવાથી કોમળ વર્ણભેદ અદરશ થયા છે. સૌક્ય મેડને

પેપર વાપરવાથી કદાચ સારો પ્રિન્ટ મેળવી શકાય. ભાઈ મારતરના નોંધપાત્ર ચિત્રમાં ચિત્રના લક્ષ્યનું એકીકરણ થયું નથી, અપ્રભાવ છાયાપ્રકાશ ચિત્રમાં વિસંપદ કૃપાળવે છે. ઝાઝની ટાળીઓમાંથી ડાહ્યાં કરતી શેરીના મકાનની સફેદ દીવાલો આંખને ખૂંચે છે. આશીના પિંટમાંથી પાત્ર પડતાં કુમારના આદીવાળા હાથ અને આંગળાંની ચળ ક્રિયાઓ દર્શાવવાનો ભાઈ અપ્રીનનો પ્રયાસ ફેલેલુંદ થયો નથી. કેમરાના અયોગ્ય દક્ષિણે લીધે વાસણ તથા, લાવના આકારે અનુષ્ઠાન આકર્ષણ પામે છે. ખડખડ ભેદ

સંસારનાં શહેરો

૨૪-પોંચિસ્ટન

અમેરિકાનાં સંયુક્ત રાજ્યોની પ-લેલી રાજધાની નો ફિલેડેલ્ફિયા હતું, જ્યાં તે રાજ્યોએ ૧૭૭૬માં સંયુક્ત બની રવાતેયનો દેરેશ બહાર પાડેલો. પણ ૧૭૯૦ના જુલાઈની ૧૬મી તારીખે સમસ્ત અમેરિકન રાજ્યોની ડેલેગેશ એકે હરાય પસાર કરી કે એક નવી રાજધાની ઊભી કરવી જે ફેડેરેશનની -બધાં રાજ્યોના સમવાયની નીચુંક મિલકત રહેતેમજ તે સધળાં રાજ્યોના જીવિરિક્કશન (કાયદાની લક્ષમત)થી પર રહે. તદુપસાર મેરીલેન્ડ અને વર્જિનિયા નામનાં રાજ્યોની સરહદ કપર પોટોમાક નદીને કાંઠે ૧૦૦ ચોરસ માઇલના વિસ્તારનું એક નવું જ સંરેયાન 'ફિલિડેલ્ફ ઓફ કોલંબિયા'ના નામથી ઊભું કરવામાં આવ્યું અને તેની બંદોગર મંચમાં એક નવું નગર બનાવી

તેને અમેરિકાના રવાતેયનીર તથા પ્રથમ પ્રમુખના નામ પરથી પોંચિસ્ટન નામ આપવામાં આવ્યું. કોલંબિયાનાં ટચુકડા રાજ્યની કલ્પના આ નગર માટે જ કરવામાં આવી છે. એ રચનની પસંદગી ખુદ પોંચિસ્ટને પોતે જ કરેલી અને એજર લ'અર્કેં નામના એક દેવ્ય એન્જનીઅર-અર્કેસરે તેની નગરરચનાને નકશો કરેલો.

પોટોમાક નદીને ડાબે કાંઠે આજે સોલી રહેલા અમેરિકાના એ પાટનગરના અજાન્યા નિર્માણના મુકાબલામાં તેની અસર સ્થિતિનો ખ્યાલ મેળવવો હોય તો આ રજા ઈનિયત વેબ્સ્ટરના રાખેલો 'I wonder if there ever was an uglier, more dismal swamp than this town.' એવ-લીસથી સરી સુધી થુરેપના રાખેલો

અને એલચાલે. જ્યાં રહેણું પણ ના પસંદ કરતા. પણ અમેરિકન સિવિલ વોર(આંતરયુદ્ધમાં)કતારનાં રાજ્યોના મચક તરીકેના મૂલ્યથી તેની પ્રતિષ્ઠા વધી અને ૧૮૬૦ થી ૭૦ સુધીનાં દસ વર્ષમાં જ એની વસતિ ૬૧,૧૨૨૫૨થી ૧,૦૬,૧૬૬ ૫૨ પહોંચી. પણ તો રફતેરફતે એની બેઠકી તો મુખ્યત્વે આશી કે આને સાદા પાંચ લાખની વસતિ ધરાવતું એ મનોહર નગર જગતના બીજ કોઈ પણ પાટનગર જેટલું વસાહતચાચે બની ચૂક્યું છે.

આખા નગર પર ગોરવમયી કંબુજ મુગટ શોશી રહેલી બન્ધ છાંયાર તે અમેરિકાની રાજસભાની બેઠકનું જગલ 'કોલંબિયા' તેના શિખર પર રવાતેય રેખનું પૂતણું છે. બીજાં મંદિરનાં મકાનો તે અમેરિકન દેલેસની લાચ-બેરી અને અમેરિકાના પ્રમુખનું એ મજાલનું સાદું રહેઠાણું 'વ્હાઇટ હાઉસ'. આ કપરાંત પાંચ મિલિયનની અને એક વિનાશનું મકાન પણ છે.

વસતિનો પોટોમાક સરકારી અખ-લદારો અને નોકરિયાતોનો જ કેલેલાક લોકો વળી તેનાં પરાંતનાં બેલેન્-આર્નિસ્ટના કે ફેરફેસમાં રહે છે. એ લોકોને—અને સામાન્યતઃ આખી અમેરિકન પ્રબલને-દરેકનું દસથી વીસ માઇલનું થરથી ઓડિસ સુધીનું ફાઇવિંગ.(નોટર વલાવવાનું) તો કંઈ વિસાતમાં નથી હોતું. સરેરાશ અમેરિકન લોકો જેટલા જ અહીંના લોકો પણ મિલનસાર ખસ જ.

મહાકવિ

ખટો ના ઘેર્યે માર્ગે શિર પર વસતી વર્ણી આફતોમાં.
દાહોના હમલાઓ અટકવતો આત્મ દારે ન દારો.
અહા બેટામ્ કેરી અમર, અસિ તાત્તી ધાર શા પંચ-અંતે,
સાક્ષી સત્સિદ્ધિની હો અમૃતગય મદાન્યોતિયુંને અનંતે.

—પૂનવાવ

ગિહ્યુ શમર્તિ પંતુહુ

તેહુર બાપાના સમર્થ સમુદારક અને જીવનમર એ કાર્ય માટે અનંતર આ પ્રયત્નશીલ સાહિત્યરોવકનો જન્મ ઈ. ૧૮૬૩ના ઓગસ્ટની ૧૨મીએ દમણમાં ટૂંક પછી મુકમે થયો હતો. ઈંગ્લિશ સુધીનો અભ્યાસ પૂરો કર્યો ત્યાં પિતાનું અવસાન થયું એટલે અભ્યાસ ઊંડો તેમણે પર્લાકિમિરી મુકમે એક શાળામાં શિક્ષકના નોકરી સ્વીકારી. પરંતુ અધ્યાપન સાથે અભ્યાસ તો ચાલુ જ રાખ્યો અને બીએ.માં આખા પ્રાંતમાં બીજો નંબરે આબ્યા.

ઈ. ૧૮૮૮થી ૧૯૧૧ સુધી પર્લાકિમિરીની મદારાલ કાલેજમાં હતિદાસના પ્રોફેસર રહ્યા. ત્યાં કુલ ૩૧ વરસ એ નોકરીમાં રહ્યા. ત્યાર પછી જ એમના કાર્યજીવનનો આરંભ થયો અને ૧૯૪૧ના જાન્યુઆરીની ૨૨મીએ યજ્ઞેશ્વર અવસાન પર્વત એ બાપા અને હતિદાસના સંરોધનમાં જ મઅ રહ્યા હતા.

કોઈ નૈતિક જીવન ધરાવતા શ્રી પંતુહુ પોતાના આદર્શ ખાતર જીવનની કોઈ પણ તકને દોમી દેવા તેવાર રહેતા મદાપુકપ હતા. ભારતના સામાજિક જીવનમાં જે ક્રાન્તિ શમભોદનશય અને વિદ્યાસાગરે ગચાવી એવી જ ક્રાન્તિ તેહુર બાપાના નવનિર્માણ અને એમણે ગચાવી અને એ બાપાના સાહિત્યના 'એનસન' જની રહ્યા.

ઈ ૧૯૩૬ના એપ્રિલની ૧લીએ આંધ્રના ગંભગ, પર્લાકિમિરી અને બહેરામપુર ગિલા આરિસામાં મેળવી દેવામાં આયા. આથી પંતુહુને બારે આઘાત થયો. એમણે એની વિરૂદ્ધ લોકમન ફેળવવા માંડ્યો અને પ્રતિજ્ઞ લીધી કે જીવંત જિલ્લા આંધ્રમાં પાછા ન મેળવવામાં આવે ત્યાં સુધી પર્લાકિમિરીમાં પગ ન મૂકે. ત્યાંથી એ રાંજભદ્રી

ચાલ્યા ગયા. એ ગિલાઓ આંધ્રના જ છે એવા પુરાણી શિવાલેખો સંદિત અનેક પુરાવા એ રબ્દ કરતા રહ્યા.

તેહુર બાપાનું સ્વરૂપ તો દેહ અગિયારમી-બારમી સદીમાં જે હર્ષ તે જ આજે છે. બાપામાં કોઈ પ્રવાહ નથી અને તે જાલુ કૃત્રિમ અને પરિશ્રમસાધ્ય રહી છે. લેખકોએ અને એની જલિલ જવાબી લીધી છે કે તેનું મધ તો માત્ર સંસ્કૃત-બ્યાસીએ જ સમજી શકે. એનું સાહિત્ય અધ્યા-માંડ્યા વિદ્વાનોમાં જ સીમિત રહ્યું છે. આ સીમાજીતા સામે પંતુહુએ માર્યું બેઅક્યું ને બોલચાલની સજીવ બાપાને યથેષ્ટ રચાન અપાવવા આંદોલન કપાડ્યું. ઈ. ૧૯૦૭થી એમણે એ રાજ કર્યું અને સરકાર તથા વિદ્વાનોના વિરોધ છતાં પોતાના પ્રયત્નને વળગી રહ્યા. એ અનેક બાપાઓના જ્ઞાતા દોષ, પોતાના સમર્પનમાં એનીએવી દલીલો મૂકતા કે એમના ઐતિહાસિક જ્ઞાન સામે વિરોધીઓને પશુ નમરું

અસ્તમશના નાના પુત્ર નસીરુદીન જેવી જ એવી બેગમ પણ સદ્ગુણી હતીને દિલ્લીની શાહનશાહબાનુ થયા છતાં ધરતું બધું કામ હાથે કરતી. એક દિવસ રસોઈ વેળા દાઝતાં તેણે નસીરુદીન પાસે મદદ માટે એક બાંદીની માગણી મૂકી; પરંતુ એ ન રતીકારતાં નસીરુદીને જવાબ આપ્યો, 'રાન્યની લક્ષ્મીમાં વધારો કરવાનો જ મારો અધિકાર છે; જરૂર હપરાંત વાપરવાનો નહિ.'

અનેકાર્થી રાખદઃકેટિ=કેરડ, આયવા સો જાળની સંખ્યા; આશિંગન; વર્ગ કે પ્રકાર; કમાનને છેડો; તકરાઈના પ્રકારની એક બાનુ-પૂર્વપક્ષ; જિયામાં જીયું બિંદુ-અંતિમતા; કાટખૂંચિયા ત્રિકોણની છબી સિવાયની બાનુ.

કહેવતોના અર્થ: 'સકર્મોના સાગા ધણી.' સકર્મ—શીઘ્રત—માણસની વજીરે 'બહેન બહેન' કહેતા ધણી જણને પુરાભત કરતા અને એ રીતે નિર્દેશને દોકોની લક્ષીપૂર્વ તેમજ સ્વાર્થસાધુ વૃત્તિ તથા પૈસાનો મહિમા બતાવવા આ કહેવત વપરાય છે, અને એ બાવની અનેક કહેવતો પ્રચલિત છે. એમાંની થોડીકેલીલા વનના રાડા ધણી; સી ઝગની (સગડી) એ લાગે; ધમધમની વહેલે સો બેસવા આવે; મધ ત્યાં માખ; સખ દામકે સુતામ; જરને સો જુહાર કરે; ગાંડે હોય જર, સો પૂછે ધર; જર-બિચાર (વજીર) તો મરદ હોડિયાર; નમતે જાનને સો જોર; દામ કરે કામ, લોડી કરે સઘામ.

દુનિયામાં ઇશુ ખ્રિસ્તની મૂર્તિઓ કરતાં ભગવાનજીવની મૂર્તિઓની સંખ્યા ધણી જ વધારે છે. તેમાં વધુમાં વધુ ચીન અને જાપાનમાં છે.

દુનિયાનાં એક લાખ હપરની વસ્તી ધરાવતાં શહેરોનો ૭૦ ટકા ભાગ તરી અથવા સમુદ્રકિનારે વસેલો છે.

જોયેનું દરજ રન્નુ કરતી એ દેશની ટિકિટ (સંપ્રદ: હરિશ્ચંદ બેકર)

અભિલગમગત

$$\begin{aligned}(1+2)^2-(1^2+2^2) &= 2 \times 2 \\ (2+3)^2-(2^2+3^2) &= 3 \times 3 \\ (3+4)^2-(3^2+4^2) &= 4 \times 4 \\ (4+5)^2-(4^2+5^2) &= 5 \times 5 \\ (5+6)^2-(5^2+6^2) &= 6 \times 6 \\ (6+7)^2-(6^2+7^2) &= 7 \times 7 \\ (7+8)^2-(7^2+8^2) &= 8 \times 8 \\ (8+9)^2-(8^2+9^2) &= 9 \times 9 \\ (9+10)^2-(9^2+10^2) &= 10 \times 10 \\ (10+11)^2-(10^2+11^2) &= 11 \times 11\end{aligned}$$

અને એમ આગળ (કા. મ. જોડી)

તમાકુના રાખ લીંસુના રસથી ની-કળી જશે.

હોજાંડનું વેનીસ મજાઈ આમરટર-રામ નગર નાનામેડા ૯૦ રાપુઓ હપર બેધાએજું છે.

દુનિયાનામાં એકામાં એકું હવા-માન (વધુમાં વધુ કંઠ) સાઈમીરિયા (રશિયા)માં આવેલા વર્મોનીનિરંકી મુકમે ૧૮૮૫ના જન્યુઆરીની ૧૫મી તારીખે મળાયું છે: રુ-ય-નીચે ૬૦ ડિગ્રી અને થોડા દોડકા હપર.

સામાન્ય વાયડની આંખો વાંચતી વખતે એકએક નહિ પણ બેથી ત્રણ રાખો એડીસાથે રેકેવવી જતી હોય છે. 'મારા વર્ગમાં તને હાથનું બારે પડશે હો, ચંદુ ?' 'સાહેબ, તમે જ્યાંક ધીમેથી જો-વશો તો વાંધો નહિ આવે.'

માણસના ગહેસ હપર દર ચોરસ દેએ લમગત ૧૬૦ ગાજ હોય છે.

અડો ચડતી માછલી

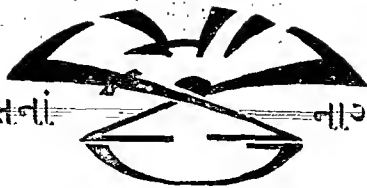
થેરા લીસા રૂમની અને શરીરેખૂંધ્યા પડાવાળી છે જયની આ માછલી તથાવ કે નદીમાં પાણી ખૂટે ત્યારે બીજા પા-છીની સોધમાં જમીનપરેપ્રવાસે(મેટિ બોગે રાત્રે) નીકળે છે અને વચ્ચે કાક આડ આવે તો તે પર ચડી પણ કાંકે.

વધુમાં વધુ હોની ટેટલી ગતિ ?

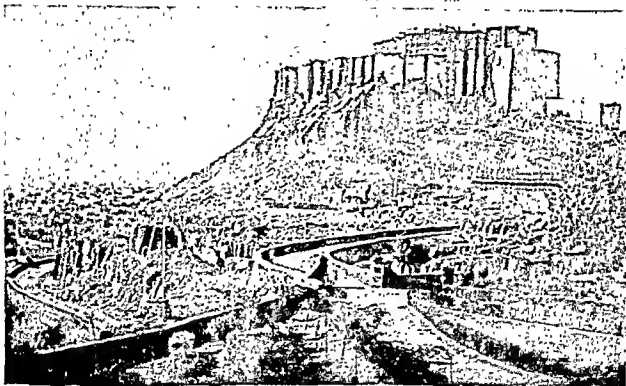
આંગળીના નંબ (વર્ગમાં) રફેલ્યે વધે	
માણસના વાળ	૧૬
વાંસ	૩૬
હવાની લલરી (એક કલાક) ૫ ગાઉ	
માણસની ચાત્ર	૬૨
ખરબી	૧૨
માણસની હોડ	૧૪૬
દાથી	૨૫
મેડાકાન્ડ કુતરો	૩૬
સંદેશવાદક કબૂતરો	૪૦
થોડેવાર	૪૧
સામાન્ય વડાણ	૫૬
ચરુડ	૧૨૫
મોડરબોડ	૧૨૫
આગજીરી	૧૨૫
હરિશ્ચંદ જાડાળ	૧૪૦
ધ્વનિ	૭૬૦
વાયટોળ	૧૨૦૦
બંકડની જોળી	૧૮૦૦
પ્રકાશ (એક સેકન્ડ) ૧૮૬૨૫	

પાવતી કાલનાં

નાગરિકોનું

કાળનાં, નવીનાં અનુકાશનાં રાજ નોટાઈન બેંકોનાં

કાળપુરના ૪૦૦ વર્ષનાં કિલ્લા - કિલ્લા-ગણતરીય કાળનાં

સંગ્રહ - વિશ્વકોશ - સાંસ્કૃતિક

૧૯૪૧

સંગ્રહ - વિશ્વકોશ - સાંસ્કૃતિક

આત્મચરિતાના નાના પુત્ર નસીરુદ્દીન
જેવી જ એની એમજ પશુ સદ્ગુણી
હતીને હિક્કીની શાહાન શાહબાઈ થયા
છતાં યરનું બધું કામ હાથે કરતી. એક
દિવસ રસાઈ લેવા હાઠતાં તેણે નસીરુ-
દ્દીન પાસે ગઈ યાટ એક બાંદીની
આજી મૂકી; પરંતુ એ ને રેનીકારતાં
નસીરુદ્દીને જવાબ આપ્યો, 'સખી
લક્ષ્મીમાં વધારે કરવાનો જ મારો અ-
ધિકાર છે; જરૂર હપરાંત વાપરવાનો
નહિ'

અનેહાર્થી રાખ્ધઃકોટિ=કોટ, અથવા
સો લાખની સંખ્યા; આલિંગન; વર્ગ કે
પ્રદાર; કમાનનો છેડો; તકરારના પ્રમ-
ની એક પાત્તુ-પૂર્વપક્ષ; જાયામાં જાંચું
ખિંદુ=અંતિમતા; કારખુશિયા ત્રિકોણ-
ની કાંઈ સિવાયની પાત્તુ.

કહેવતોના અર્થઃ 'સકર્મીના સાળા
ધણુ.' સકર્મી— શ્રીમત— માણસની
વધુને 'બહેન બહેન' કહેતાં ધણુ જણ
ને ખુશામત કરતા આવે એ રીતિ
નિહેશીને લોકોની લક્ષ્મીપૂજ તેમજ
સ્વાર્થસાધુ રૂપિ તથા પૈસાના મહિમા
બતાવવા આ કહેવત વપરાય છે, અને
એ બાબતી અનેક કહેવતો પ્રચલિત છે.
જોગાંની થોડીઃ થોડા વનના સૂડા ધણુ;
સૌ ગમતી (સમગ્રી) એ તાપે; ધમધમતી
વહેલે સૌ બેસવા આવે; મધ ત્યાં
માખ; સળ દારૂને શુભાગ; જરને સૌ
જુદાર કરે; ચાંકે હોય જર, સૌ પૂઠે
ધર; જર-બિડયાર (ધણુ) તે મરદ
હોશિયાર; નમતે વાજવે સૌ બેસે;
દાંમ કરે દાંમ, લોડી કરે સલામ.

દુનિયામાં ઇશુ ખ્રિસ્તની મૂર્તિઓ
કરતાં ભગવાન ખુદ્દની મૂર્તિઓની સંખ્યા
બહુ જ વધારે છે. તેમાં વધુમાં વધુ
ચીન અને જાપાનમાં છે.

દુનિયાનાં એકલાખ ઉપરની વસ્તી
ધરાવતાં શહેરોનો ૭૦ ટકા જામ નદી
અથવા સમુદ્રકિનારે વસેલો છે.

ગાંધીજીના દર્શન રચના કરનાર એ દેશની
ટિકિટ (સંપાદન: હરિલાલ બેડર)

अष्टित्तपत्रम्

$$\begin{aligned}(1+2)^2-(1^2+2^2) &= 2 \times 2 \\(2+3)^2-(2^2+3^2) &= 2 \times 3 \\(3+4)^2-(3^2+4^2) &= 2 \times 4 \\(4+5)^2-(4^2+5^2) &= 2 \times 5 \\(5+6)^2-(5^2+6^2) &= 2 \times 6 \\(6+7)^2-(6^2+7^2) &= 2 \times 7 \\(7+8)^2-(7^2+8^2) &= 2 \times 8 \\(8+9)^2-(8^2+9^2) &= 2 \times 9 \\(9+10)^2-(9^2+10^2) &= 2 \times 10 \\(10+11)^2-(10^2+11^2) &= 2 \times 11\end{aligned}$$

અને એમ આમણ (કા. મ. જોષી)

तमाकुना ताव जीभुना रसधी नी-
हणी नरो.

હોવાંડનું વેનીસમણાનું આમરદર-
ગમ નગર નાનામોટા ૬૦ ટાપુઓ
ઉપર બંધાયેલું છે.

દુનિયાભરમાં ઓછામાં ઓછું હવા-
માન (વધુમાં વધુ ઠંડી) સાઈબીરિયા
(રશિયા)માં આવેલા વર્ષોનીનિરંતરી
મુકામે ૧૮૯૫ના જાન્યુઆરીની ૧૫મી
તારીખે મળાયું છે. સન્ય નીચે ૧૦
ડિગ્રી અને યોડા દોઢડા ઉપર -

સામાન્ય વાયદની જાંખો વાંચતી
વખતે એકએક નહિ પણ બેથી ત્રણ
શબ્દો એકી સાથે કહેતી જતી હોય છે.

‘भाश वर्गमां तने छापुं भादे
पडरो हो, चंद १’

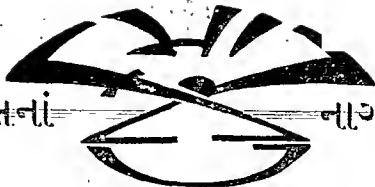
‘साहेब, तसे जराक धीमेथी जा-
वशो। सो। पावो। नहि आवे.’

માણસના ચહેરા ઉપર દર ચારસ
કેવે લગભગ ૧૬૦ વાળ હોય છે.

અંડે ચઢતી માછલી
ધેરા લીલા રંગની અને શરીરે કુદરત
પટાવળી છ ઇંચની આ માછલી તળાવ
કે નદીમાં પાણી જૂટે ત્યાં જીવ પા-
છીની શોધમાં જમીનપર પ્રજાસે (મોટે
ભાગે સાત્રે) નીચે છે અને વચ્ચે ફાટ
આંટ આવે તો તે પડવાથી વધુ શોંકે.
વધુમાં વધુ દોની કેટલી અતિ!

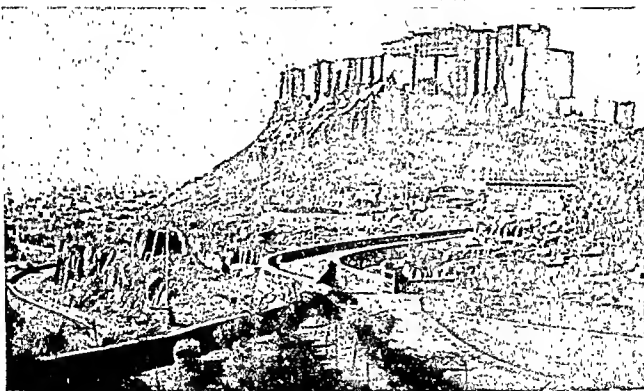
આગળના નામ (વર્ગમાં) રહેલું વર્ષ	
માણસની વાળ	૧૧
વાંસ	૩૩
ઘાંતી લઘરી (એક કતાર) થી મારફત	
માણસની આંધ	૬૩
અરધી	૧૨
માણસની દોડ	૧૪૩
ઘાંતી	૨૫
એકાઉન્ડ કુલરો	૩૬
સંદેશવાદક કમ્પાર્ટમેન્ટ	૪૦
મોટરવાર	૪૧
સામાન્ય વહાણ	૫૬
મનુડ	૧૨૫
મોટરબોટ	૧૨૫
આગમણકી	૧૨૫
દરિયાઈ જહાજ	૪૪૨
ધ્વનિ	૩૨૦
બાંહેડાળ	૧૨૦૦
બંદરની ગોળી	૧૮૦૦
પ્રશ્ન (એક સેક્ટર) ૧૮૧૩૨૫	

વતી કાલનાં

નાગરિકોનું

ગોધરા નદીના મધ્યમધ્યમા સપ નોડાજન બનાવેલા

ગોધરા નદી ૪૦૦ મીટરની ઊંડાઈ : ફેરિંગમદનમોદન ગામ

ગાંધી સેવિયંકર સમાજ

૧૯૪૨
૧૯૪૨

સંપાદક પ્રમુખાઈ સેવન

નવચેતન

દર માસે

૧૦૦ પાનાનું

અનેક ચિત્રો સાથે

વિવિધ રસમય વાચન આપતું સર્વાંગસુંદર અને

અનોખું માસિક પત્ર

લખો: નવચેતન ઓફિસ ૨૫ પોલીક સ્ટ્રીટ, કલકત્તા

વાર્ષિક રૂ. ૬૮ અલ્પદેશમાં રૂ. ૭ સિદ્ધાંતદાર છટકા નકલના ૦-૧૨-૦

દે.નં.૩૧૯૭૫

નવે ઠેકાણે.

દે.એ.લોચ

નૃસિંહ ભાજ

રહેવા તથા જમવાનું સુંદર સ્થાન.

૧૭૭/૭૮ હાર્નબી રોડ, ડીટ, મુંબઈ.

ચિત્ર આલોચ

કલાકાર રંગિણી પટેલ
બી. પાંડે

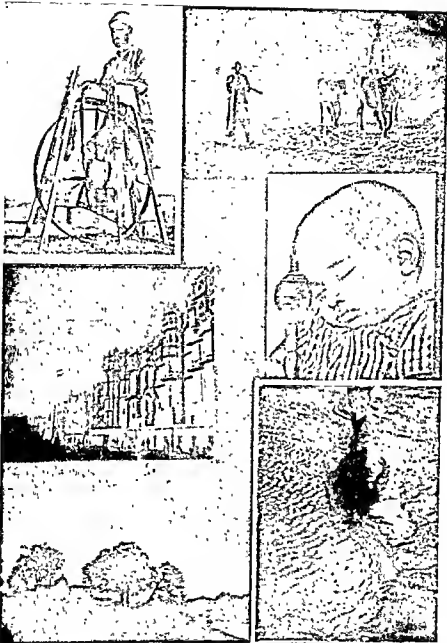

યશા જાંબા વખતથી એ આત્મિક કાલજીવનકે તૈયાર થઈ રહ્યાં હોતા તે
અભિનય ચિત્રસંગ્રહ બહાર પડી ગયા છે.

રંગ ને રેખામાં કુમારશર્મા

કવિત્વ વહાવનાર કલાકાર શ્રી રસિકલાલ પરીખનાં
આનાં સંગ્રહાંગિયાં ૨૧ પૃષ્ઠોંગી અને ૩૪ સાદાં ચિત્રો પછી ભાગ્યે જ
એમનું સાત સંગ્રહોગ્ય ચિત્ર રહી જતા પામ્યું હશે એવી નિઃશંક પસંદ-
ગીથી આ સંગ્રહને સમૃદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે. તે ઉપરાંત કલાકારે
ઉત્તરોત્તર કરેલી કલાસાધનાનો પરિચય આપતી એમની ચરિત્રરેખા છે.

ઓઈલ અને વૉટર કલર, પેન્સિલ અને પેન-એન્ડ-છેક સ્કેચ, સ્ટેપલ વર્ક, વુડકટ, સૌંદર્ય
અશસ્ત્રેચ આદિ, એમની કલમ ને પીછીનો કસબ દર્શાવતા બધા પ્રકારના નમૂના એમાં છે.
ચિત્રકલાના વિદ્યાર્થીઓ તથા કલાશોખીનોના સંગ્રહ માટે એ અમૂલ્ય ચીજ છે.
જન્મજયંતી, લગ્નોત્સવ આદિ શુભ પ્રસંગે તેમજ વારતદેવારે આપણ શકાય તેવી મોઢી બેટ. ઊંચા
આઈગેપર ઉપર છાપેલું અને રૂપેરી રંગની ઝલક સાથે તથા રંગમાં હાથેલા બલકલ્પો
પૂઠા સાથેનું, પાકી જાંબણીનું, કુમારના કદના ઝોળાદર રૂપરંગ ધરાવતું પુરતક : છતાં
કિંમત ત્રણ જ રૂપિયા (રજિ. પોસ્ટેજ ૦-૬-૦) કુમાર કાર્યાલય, રાયપુર, અમદાવાદ

હરીદાસનું પરિણામ

રાખી બાનુ ઉપરથી અનુક્રમે (૧) 'સરાળીઓ'—બાળુ મજસાલી (મદુધા) પહેલું ધનાગ; (૨) 'સૂર્યમંદિર કહેપુર'—આર. એમ. મિસ્ત્રી (નદીઆદ) નોંધપાત્ર; (૩) 'માગ બદાર'—ફણુ ચરીખ (મુંબાઇ) નોંધપાત્ર; (૪) 'ધર તરફ'—નવનીત શાહ (અમદાવાદ) બીનું ધનાગ; (૫) 'નિદાને બાળે'—દાસમ સુતાર (નદીઆદ) ત્રીનું ધનાગ; (૬) 'જલતરંગ'—મદનમોહન આર શાહ (અમદાવાદ) નોંધપાત્ર.

२२२२२२२२

आचार्य श्री श्री. आर. रॉय - जिनका परिचय आदि जुला २०२२

ધ્રુવને

• સ્વપ્ના •

ધ્રુમે નક્ષત્રમાળા, અનવરત - અશેષે ધ્રુમે સર્વ તારા,
ધ્રુમે સ્વર્ગગ, ધ્રુમે ગ્રહ ઉપગ્રહ ને સૂર્ય સોમે નિરાળાઃ
બ્રહ્માંડે એક એમાં અવિચલ ધ્રુવ ! તું શાન્ત એકાન્ત ખૂણે
અન્તર્યામિને વિરાજે સુર્ગોત્તમુત, અહો બદ્ધ પદ્માસનસ્થ !
સ્પર્શે સ્થાને ન તારે રજ તમ શુભના ચિત્તવૃત્તિ સમીર,
હૈયે તારે અલિપ્તે અવિરત ગળકે સચ્ચિદાનંદ-દીપ.
રાધ ના, કાળ ના, ના પ્રકૃતિગતિ ત્યહીં, હે પ્રશાન્ત પ્રસન્ન !
વાંછું એ સ્થૈર્ય તારું વિમલાદ્ય હે સિદ્ધઆદર્શ ! દિવ્ય.

કિન્તુ મારે નસીએ અનવરત હજી વિશ્વમાં ધ્રુમવાનું
આશા તૃપ્ત્યા પ્રયત્ને અડગ, પરમ આદર્શને પામવાને.
તું મારું લક્ષ્ય; કિન્તુ નહિ જ વિરમું જો 'થાઉ' ના પૂર્ણકામ.
સિદ્ધિ ના-સાધ્ય ના-તો ધ્રુવપદ કહીં હું મારું હું આટલું કે
તું જેવો પ્રાણ સખું દઢ અક્ષર પછી તુચ્છ છે સ્થૈર્ય અન્ય;
છો મારે લાગ તારા સમ રઝળતું સોતકંઠે આદર્શપન્થ.

પારાશર્ય

૧૬

આવતી કાલનાં નાગરિકોનું માસિક - વર્ષ. ૧૮ - અંક ૯ - સપ્ટેમ્બર - ૧૯૪૧

તમે કેવા છો ?

વ્યવહારદક્ષ કે વિચારદક્ષ ?

તમે એક સમયસાધક અથવાદર માણસ છો કે માત્ર સ્વપ્નદર્શી અને આદર્શવાદી જ છો ? તે બરાબર નહીં હોય તો માનસશાસ્ત્રીઓએ કરાવેલી નીચીની કેટલીક ચિકિત્સા કરી જુઓ.

અ—“કાં બાઈ ? કેમ છો ?”

બ—આવો, સાંઝે છે.

આટલી વાતચીત એક મદદરખૂણું નમૂનો છે. આ સદા પ્રશ્નોમાં તો તમારા સ્વભાવની અને નસીબની ચાવી સમાજેલી છે. એમાં નવાણું જણા તેમાંનું એક જ વાક્ય ઉચ્ચારશે. એ કશું ? તમારી ભૂતને જ પૂછો કે તમે તમારા પિછાનદારને પહેલે જ તબક્કે આવકારો છો, કે જરા જેટલો ચિંત્ન કરી તેને પ્રથમ પૂછવાની તક આપો છો ? એ જરા જેટલી પણમાં ચારિત્ર્યની કિંમતી કરો છો.

ઉપલા સંવાદમાં પ્રશ્ન પૂછનાર ‘અ’ વર્ગવાળા સ્વભાવતઃ વ્યવહારવીર બનેલા હોય છે અને તેમનામાં દુરસ્ત વર્તન કરવાની ટેવ છે. પણ અઘડ રહેલા ‘બ’ બાઈ ધણે બાગે કલા-માનસ (આર્ટિસ્ટિક ટેન્ડેન્સી) વાળા હોય છે. તેમનામાં આદર્શપ્રેમીઓ, સ્વપ્નદર્શીઓ, કવિઓ વગેરે સમાઈ જાય છે.

બીજી, બીજી જ શેડા માણસો સ્પષ્ટ રીતે એક જ વર્ગના હોય છે. આપણે બધા એ બંને વર્ગનું સંશિષ્ટ ધરાવીએ છીએ. પછી તેમાંના એકનો બેશ ચડતો હોય કે કમી હોય.

હવે તમારા પર એક બીજો પ્રયોગ કરી જુઓ. તમારામાં કયા-આંશ ચરિત્રાતો છે તેની કો એક ચિચિત્ત કરો છો.

તમારા બંને હાથ. બીજા અને આજળાં સામસામા ગાળામાં બસાવો. ત્વન સહજપણે ને જરાયે પ્રયત્ન કર્યા વગર જ એ કરજો. ને પછી જુઓ કે કયા અંગેડો ઉપર રહે છે.

ક્રિયાપરાયણ માણસનો જમણો અંગેડો જાણે અંગેડો આવવાનો; અને વિચારપરાયણ માણસનો ડાબો અંગેડો ઉપર રહેવાનો. એનું કારણ ન મુજબું. કોઈ નહિ કહી શકે. પણ એ અનુભવી જુઓ અને તમને બરાબર પરિણામ આપશે.

જમણા અંગેડાવાળાનું સમજન વ્યવહાર બાજુએ ઉપર ચેટિયું છે અને તે પ્રાપ્ત પણ કરી શકે છે. તેના માણસ ફેસલમેદ ધંધારાળો હોય છે. કુશલતા દિવસે તેનો સમાજમાં સરસ નીવડે છે. દેખાવમાં તે જીવનનો ખૂબ લાભ ઉઠાવતો જણાય છે, પણ તે સાચે રસજીવિતા અનેશ પ્રસાદોથી તે હમિશાં વંચિત રહે છે.

ડાબો અંગેડો પ્રદ જીવનનું ચિંતન કરે છે. અપાર્થિક, અમર્યાદી એવા ક્રેંપનાઓને લીધે દુનિયાદારીની નજરે તો એ નિવૃત્તતા જ પ્રાપ્ત કરે છે. ‘તરત દાન’નું પુણ્ય મેળવનાર વ્યવહારીની પેઠે તેનું ગાર્ડ સરખ ચાલવું નથી. છતાં

તેના માટે સાવ અસાધ્ય એવાં સત્યોની સમીપ તે પાં જયો હોય છે. સદાનુભૂતિ અને સમ્માનમાં તે વધી છે અને કનન વિશ્વાસપાત્ર હોય છે.

આવી બાળતાના પ્રયોગો માટે માનસશાસ્ત્રીઓએ પ્રશ્નો પડી કાઢ્યા છે. તેનો પ્રાથમિક જાણ મને ફરેક જણ થોતાનો બરાં વર્ગ સમજા શકે. ધારો કે નીચલા પ્રશ્નોના જવાબ ‘હા’ આવે તો તમારા યદત મર્યાદામાં સ્વપ્નદર્શીનું તત્ત્વ પ્રબળ છે એમ માનવું. માણિક નકાર ‘ના’ તો જરૂર તમે એક વ્યવહારદક્ષ પુરુષ

(૧) તમારી આજખાણનું મંદગ બાસ પસંદગીન પત્રોનું બનેલું છે ?

(૨) તમને વાતવતમાં ઓછું આવે છે અથવા ડી લાગે છે ?

(૩) તમને એકઠાં જ કામ કરવું ગમે છે ?

(૪) લોકોને કામ કરતાં મેદ તેમનામાં સેક્રાજ જ તમને ગન દાય ખેંડે ?

(૫) તમે બેઠાબેઠા વર્તેલા કરો છો ?

(૬) તમે જે કામ લઈ બેસો તેમાં જીવીત મશ થઈ જશો છો ખરા ?

(૭) તમને રાક્ષસો પકડવા આવતા હોય અને નાસતા હોં એવાં સ્વપ્ન આવે ખરા ?

અવહારદક્ષ માણસમાં બીજા એ પણ ફેર છે કે તે પછુ વાતને નિર્ણય દુરસ્ત કરી લે છે; વરંચક માણસ કરવું તે પ્રશ્નોવાર કહી શકેતોનથી તે પ્રશ્નનો વળ જવાબ દિધેનેની પછુ એક કરો છો. જેથી બોમાં છે જેનું નિશ્ચયીપણું જણાય છે, જ્યારે બીજામાં બધુંય રચીક વાની વિશાળ દિષ્ટિ પણ જુદી પડે છે. વરંચકાદીને ભે વરંચકી વાતોનો સામનો કરવો પડે તો તે બધીને આપા અને બંનેની સત્યતા લઈએ; પણ તેનો પ્રતિદેશી તો એ દિસસખમાં તાખી નકામા બધાને બાદ કરી નાખે છે.

કયા ત્યારે; હવે આ પૂરે કરતાં કરતાં પ્રબુતતામાં જ આવની પરીક્ષા કરનાર એક પ્રયોગ ઉપરનો કરી દેવો. લેખ ગંચતાં ગંચતાં તમને, તમે પોતે ‘અ’ વર્ગમાં છો કે ? વર્ગમાં, તેના વિચાર આલ્યા કરો જ; તેજા તમારા મિ ઉપર આ પ્રયોગનું શું પરિણામ આવે છે તે જણું. તમે જોખમે જોખમા ‘અ’ વર્ગના સભ્ય દરો તો કરો છો તમારા પર સગાડવાનું તમને ભાગે જ સંજુનું છે (ઉદાહરણ, રોકડના અંમેક લેખ ઉપર)

જીવનની કિંમત-મૃત્યુ

દુનિયામાં કોઈ પણ જીવ મુંદરમાં મુંદર રૂપ પા હોય તો તે મૃત્યુ છે. મૃત્યુ એ અણુઓત જીવ છે. સ્વતંત્ર

મરણ માંદ જવું જીવી ધ્યેય એ
પુરુષના પુરુષાર્થ અભેદ્ય તે.

મેળવવા માટે. મૃત્યુની એટલે જોશો સ્વાતંત્ર્યવેદી પર ધરવી ન લેઈએ. આને માણસ એકેએક વસ્તુ કરવા તૈયાર હોય છે, એકેએક ચીજ પ્રાપ્ત કરવા તે તત્ત્વપાત્ર થાય છે, પણ એક જ ચીજ માટે તે તૈયાર નથી હોતો; અને તે ચીજ છે મૃત્યુ. માણસ મોત પસંદ કરવા કરતાં હવેલામાં હલકું કામ કરવા તૈયાર થઈ જાય છે. એ શક્તિ ન હોવી જોઈએ.

ધ્યેયને ખાતર જન કૃના કરવી એ શરતોને કામ છે.

આને આપણામાં એક મદમાં હોવી જોઈતી શક્તિ નથી. જેનામાં સાહસ નથી, જેનામાં તાકાત અને કામ કરવાની હક્કતા નથી તે પોતાની જાતને મનુષ્ય કહેવાડવા લાયક નથી. ઉચ્છેદમાં આને ઓગળ પડી રહ્યા છતાં તે ત્યાંના લોકો જરા પણ ડગ્યા વિના ધૈર્ય અને બહાદુરીથી એ સહી રહ્યા છે અને પોતાનાં રોજિંદાં કામો સ્વચ્છાવિકરણે કર્યે જાય છે. એ શક્તિ આપણામાં નથી. મોતને બેઠવાની તાકાત નથી. ન્યાં સુધી એ શક્તિ પ્રાપ્ત નહિ થાય ત્યાં સુધી સ્વચ્છાવ્ય લેવાની ચાતો કરવી નકમી છે. બાબરમાં સોના-ચાંદીની ચીજ ખરીદવા નહોતો એ અને તમને જોઈતી ચીજ કિંમત આપી તમે ખરીદી શકો છો. તેમ સ્વચ્છાવ્ય લેવું હોય તો તેની પણ પૂરેપૂરી કિંમત આપવી જોઈએ.

મનુષ્યમાં શરીરબળ અને માનસિક બળ એ એ ચીજો હોવી જિલ્લક જરૂરી છે. એકાન્તમાં બેસી તમારા હૃદયને તમે પૂછી જોજો કે એ જો ચીજો તમારામાં છે? ન હોય તો તે મેળવવા પ્રયત્ન કરો. પણ આને આપણને એ જોઈએ હોવી જોઈએ છતાં ન હોવા બાબત શરમ આવતી નથી

અમદાવાદમાં છ લાખની વસતિમાં બ્યાયામ કરતા ત્રણ હજાર નવજીવનો છે. તે ખૂબ થોડા છે. છ લાખની વસતિમાંથી એક લાખ યુવાનો નીકળી પડવા જોઈએ કે જે અમદાવાદની આબરૂ લાંટાતી બચાવી શકે. શુજાતમાં ભારે સાહસ છે અને મોટી શક્તિઓ છે, પણ તે બીજે માટે ચડી ગઈ છે. 'લીધા-દીધા' માં સાહસ અને શક્તિ વપરાતી રહી છે. આને નવજીવને નવજીવાન બનવે જ છૂટકો છે. શુજાતીઓને આને કોઈ ચીજ ખોવાઈ જાય એવી લાગતી હોય તો તે પેસા છે, આબરૂ નથી. આ દિશિતમાં સમજી રહેલો સમજાવ કેવી રીતે ઉન્નત થઈ શકે?

મારા ઉપર શુજાત-ક્રાંતિવાદનો ભારે ઉપકાર છે. ન્યારે સરકારે મને મૃત્યુદંડને પાત્ર ગણ્યો, મને માણસ તરીકે જીવવા માટે નાલાયક ગણ્યો ત્યારે એ જ શુજાતની જોએ મને આશ્રય આપ્યો. માટે એ ખજૂર ફેંકા આને

હું મથી રહ્યો છું. મારે ફક્ત સો નવજીવાનો જરૂર છે કે જેઓ 'સેવા અને પ્રેમ'ની મુદ્રા ધારણ કરે. મારી યોજનાનો ઉદ્દેશ માણસમાં જે ખરો 'મનુષ્ય' રહેલો છે અને જે આત્મારે સુતેલો છે તેને જગાડવાનો છે.

કેવળ બ્યાયામશાળાઓ અને ગાંધીશાળાઓ બાહ્યે નહિ વળે. માફે વતન માટે મરી ફીટવાની અને ભારત મેયાની યુવામીની બેઠીઓ તોડવાની તમન્ના સેવની જોઈએ.

(સરકાર પૂરેપૂરી સિદ્ધ)

આપણા જીવનની ઊણપ

રજીમમાંની સાથે વાતો કરતાં એક દિવસ અમે આપણા દેશના વહાણવડા પર વિચાર દોડાવવા લાગ્યા. અને મને વધારે સ્પષ્ટ લાગ્યું કે આપણો આવડો મોટો દરિયો ને આપણે પરદેશી રેડીમરોથી જ ચલાવવું પડે! ત્યારપછી તો રત્ને ઘણાં ઘણાં સ્વપ્નાં આભ્યાં ને આપણા જીવનનો આ દિશામાં કેમ વધારે ને વધારે અંપલાવે એવા મનસૂબા કર્યાં આ દિશામાં આપણી પરદેશી સરકાર, આપણી ગરીબાઈ વગેરે અનેક કારણો પડ્યાં છે. જે હું સમજું છું, પણ આપણામાં આવ્યા જીવન માટે જે વેગ ને સાહસ આવવા જોઈએ એ નથી એવું મને તો ભારે દુઃખ છે. હિમાલય આપણો અને તેની શોધખોળ કરે જમીનવાળા અને કાંસવાળા. એ લોકો ચડે, પડે, ખડે, છતાં વા પાછા ચડે. આપણા કસ્ટોડો લોકો ફર વર્ષે હિમાલયની યાત્રા કરે. પણ આપણે કોઈ એની તપાસ પાછળ મરવાના ખરા?

આપણા દેશજીવનનાં આવાં અનેક ક્ષેત્રો આને પડ્યાં છે ત્યાં આપણે અંપલાવવું જોઈએ અને આપણી વીર્ય-વ્રત્તા ત્યાં ખીલવવી જોઈએ. આપણા લોકોમાં આવે વીર્યોદ્વેગ કેવી રીતે આવે? જીવે, આને તો આપણા જે શિક્ષકોને ચાર દિવસ મુસાફરીએ નીકળવું પડે ત્યારે આપણે ત્યાં યાદ વાચ છે. દેશ-પરદેશોમાં આવાં સાહસોમાં અંપલાવવું એ જતો જ કેળવણી છે. અને આપણી આખી પ્રજા આને આ કેળવણીથી વંચિત રહે છે. સિપાહી યવું, વિમાની યવું, ઉત્તર દુવની સફરોમાં જવું, હિમાલય પર ચડનાર મંડળીમાં જવું, ભારતવર્ષ ફરતો જે એકાદ સાગર પડ્યાં છે તેમાં અનેક રથોને ફૂલકાઓ મારવી, ભારતના હુંગરા-ઓને આપણા પગ તળે કાઢી નાખવા, —આવાં આવાં સાહસ આપણામાં ક્યારે આવે? આવાં આવાં કામો માટે આપણું લોહી ઉછાળા મારી રહેવું જોઈએ. આપણા દેશના રણહુ ગણતા કાકરાઓને આ માટે લીધાં હોય તો ભારે અમાકાર કરે એમાં મને શંકા નથી.

પણ આવા વિચારો આને પર વર્ષે આવે તેવું શું થાય? આ એવું તો હવે ખત્રાસ થવા આવી. (નાનાભાઈ)

માનેવતાની સચુક્રાંતિ સહી વહેતી જગતની વંચુકારનાં એક વિરલ પ્રવાસી

૧૧ ઈ કાલનો નકશો આજે ફરી જન્ય, આજનો સમ્રાટ આવતી કાલે સામાન્ય માણસ બની જન્ય, પરંતુ દિવસની સરકાર આજે ખંતીવાન બની જન્ય અને આવજનું નગર આવતી કાલે ભરખીભૂત દુષ્ટો ઉત્કલ વેરાન બની જન્ય એવી, સર્વન અને મંદારની અલગ હોવા આજે પૃથ્વી પર ગેલાઇ રહી છે. કોઈ પણ ચીજ આજે સકામત નથી, ફિસર નથી. આજનો મદાન સિદ્ધાંત આવતી કાલે પામર બની જન્ય છે; આજે ઉત્થાન પામેલા આદર્શનું આવતે અંતવાદિયે કરણ અધઃપતન થાય છે. રાષ્ટ્રીયતા, સંસ્કાર ને સંસ્કૃતિની બધાંનક અથડામણો ને જળંગેર ટકેરા યંદ રહી છે. માણે મનુનો મન્વંતર બદલાતો હોય એવાં ચિહ્નો દેખાય છે.

છતાં, મૃત્યુ અને મદતાના આ અચિત જમાનાથી અરૂપુષ્ય રહીને, મંદારના આ તાંડવથી જરા ચે રડવા વિના, માનેવતાની સચુક્રાંતિ બધી જતી વંચુકારમાં પોતાનો અંશ પુરનાર વિરલ વંચુકારાઓ—એ અખંડ જીવનચારીઓ નિજ શ્રદ્ધાની જ્યોતને અજગંજે પોતાનો માર્ગ કરી રહ્યા છે, પોતાની મજલ કાપી રહ્યા છે. મૃત્યુને પણ મારનારા આ અમર યાંત્રણાઓના મંત્રમાં રાખે, જતિ કે સંસ્કૃતિના બેદબાવ આપમેળે જોગણી મથા હોય છે.

અનુભવજન્ય આત્મશક્તિની મશાકને અજગંજે નિજ માર્ગ કાપતી આવી એક વિશ્રુતિ, થીમતી સોફિયા વાડિયાની જીવનરેખા દોરવાનો અહીં તંત્ર પ્રયત્ન છે.

ઇ. ૧૯૦૧ના સપ્ટેમ્બરની ૧૩મી તારીખે મુનાઇરેડ રેડ્ડસના કોમંગિયા પ્રાંતના ગોચાટા પરમણામાં જન્મ; પ્રાથમિક શિક્ષણ પારિસમાં અને ઉચ્ચ શિક્ષણ ન્યૂ યૉર્કમાં; ઇ. ૧૯૨૩માં થીઓસોફીનો પ્રથમ પરિચય. ઇ. ૧૯૨૮ના સપ્ટેમ્બરની ૧૪મી તારીખે લંડનમાં જાણીતા થીઓસોફિસ્ટ થી બી.પી. વાડિયા સાથે લગ્ન; અને ૧૯૨૯ના મે મહિનામાં વિદુરતાનમાં આગમન. ગાય; લકીક્તની દૃષ્ટિએ આટલી જરૂરી સામગ્રી.

પરંતુ મનુષ્ય માત્ર લકીક્તોનો અનેક નથી. એ, સંતોગોમાંથી અકરમાત જન્મેલું પ્રાણી નથી; પૂર્વ-જન્મોનાં સંચિત કર્મોનું ફળ અને એની સિદ્ધિ તથા નિષ્ફળતાઓ સાથે લગ્ન આવતાર પામેલ આત્મા છે.

પશ્ચિમમાં મુરોપિયન માથાપને પેટે જન્મ, પારિસનું પ્રાથમિક ધવતર અને ન્યૂ યૉર્કના ચૌવનસંસ્કાર—એને પરિણામે આપણે કલ્પના કરી શકાએ એવાં નમણાં ઉપલાવપ્ત, સંસ્કારિતા અને પ્રતિબાનો વિરલ સંગમ એ એમની સદજ સિદ્ધિ છે. છતાં આપણું જો એમને જોઈએ તો કલા વિના માની ન શકીએ કે આ ગાઇ હિંદી નથી; એટલાં એ સર્વોચ્ચ હિંદી બની મયાં છે.

થીઓસોફી સાથે એમનો પ્રથમ સંસર્ગે ૧૯૨૩માં થયો, છતાં એઓ જન્મથી જ શાકાહારી છે. અને આનું કારણ એમનું રૂપાભાવિક આંતરિક વલણ જ છે.

૧૯૨૩માં ધએલા થીઓસોફીના સંસર્ગેની રૂપ, અસર તે એઓ ૧૯૨૬માં હિંદ આવે છે ત્યારે સમગ્ર

રૂપરૂપે પ્રકાશી થોડે છે. મને રૂપરૂપ યાદ છે એ ૧૯૩૦ની સાલ. અમે વડોદરામાં એમને યુવકસંઘના આશ્રયે બે બાપણો આપવા ગોતરી દતાં. એમણે વડોદરા કોલેજના મૅટ્રન દોસમાં ગીતા વિષે થયેલું વ્યાખ્યાન આપ્યું: ‘થ રિક્તઅર આશ્રય સોત્ર’ અને બીજું ‘મેન્સ ઈડનલ ડો.’ તે વખતની મારી લાંગણી એવી છે કે જો આંખ ખીંચી દૃષ્ટિએ અને એ વ્યાખ્યાન સાંભળીએ તો એમ જ લાગે, કે જેણે જીવનભર ગીતાનું મનનચિનન કર્યું છે અને ગીતાના મર્મને જે પચાવી ગઈ છે એવી કોઈ આર્ય કુલનારી પુષ્પોતી કુમારથી અને આર્યદર્શનના ગાંધીપંથી ચીતાનો સંદેશ મુણ્ણવી રહી છે.

એને બીજો વર્ષ ૬ એમને જસર ફરી મળ્યો ત્યારે, જાણે મારી કલ્પના અવતાર પામી હોય તેમ, મેં એમને સંપૂર્ણ હિંદી પડેરવેશમાં જોયાં.

ઈ. ૧૯૨૬માં ધએલા થીઓસોફીનો પ્રથમ સંસર્ગે તો એમના જીવનનું એક મદરવનું સીમાચિહ્ન છે. કાંઈ પણ દિશસરીને મનુષ્ય જ્યારે પોતાની જીવનમાં પચાવવા અને પ્રકટ કરવા મથે છે ત્યારે એ તરતે સાથેનો એનો સંસર્ગ માત્ર ઔદિક નથી હોતો, માત્ર બાવાવેશ ઉપર પણ એ અવલંબિત નથી હોતો. એ હોય છે સદજ જ્ઞાન ઉપર રચાપિત આત્મિક સંસર્ગ. આવી અવસ્થામાં શ્રદ્ધા માત્ર જ્ઞાન ઉપર અથવા દર્શન ઉપર મંડિત નથી હોતી, પણ શ્રદ્ધા એ સાક્ષાત્કારનું સ્વાભાવિક પરિણામ હોય છે. એટલે થીઓસોફીનો સ્વીકાર અને એની સાધનાનો સાક્ષાત્કાર એ સોફિયા માટે જીવન જેવી અને જેટલી સદજ અને અનિચાર્ય પરંતુ બની ગઈ: જાણી થણી વ્યક્તિઓ આજે પચાસ

મેધા માતૃત્વને માનવતાની ત્રિવેણી સમાં

શ્રીમતી

સોફિયા વાડિયા

પચાસ વર્ષથી થીઓસોફીના સંસર્ગમાં છે, જતાં એમનો જીવનવિકાસ પરિમિત છે, સામાન્ય છે. આપણને એમ લાગે છે કે એવી વ્યક્તિઓના સંયંધ એ ફિલસૂફી સાથે જોડાયેલ છે. એમણે હજુ એને પચાતીને સાક્ષાત નથી કરી. આનો જવાબ પૂર્વજન્મના સિદ્ધાંતના દર્શિગદુષ્ટી આગાદ આવી શકાય તેમ છે. આવી વ્યક્તિઓ પાસે પૂર્વજન્મોનાં સંચિત કર્મોની મૂઠી ગરબા હોય છે અને આ જન્મનો પ્રયત્ન પણ પાંગળો હોય છે. પરંતુ કોઈ વિરલ વિજ્ઞાતિ જન્મોને સમાન થતાં વિશ્વની કોઈ દિવ્ય શક્તિનો જતણે આજીવન રક્ષા પામે છે અને એનાં પૂર્વજન્મોનાં કર્મો પોતાનું સંચિત એને જોળે ધરે છે. આવી રીતે એ પોતાના પૂર્વજન્મોની સિદ્ધિ વિશે જાણત થતાં અપૂર્વ વેગે એ આપોઆપ જીવનશક્તિ ગતી જાય છે. એનાં પ્રયત્ન અને પુરુષાર્થ પાંગળાં નહિ પણ પ્રેરણાદાયી ગમે છે.

સોફિયાની થીઓસોફીની વાત કરતી વખતે એક ખીજ વાત પણ દપટ કરવાની જરૂર જાનવર્ધ છે. ઇ. ૧૮૭૫માં એ.એ.પી. બેન્ડેરેટ્ટાએ સર્વ ધર્મના વિજ્ઞાનનું અને સર્વ વિજ્ઞાનના ધર્મનું એકીકરણ કરતી એક અપૂર્વ સમન્વયભરી અને ભવ્ય સામેજીયવાણી સંપૂર્ણ જીવનની સાધના થીઓસોફીને નામે જાયત આગળ મૂકી. પરંતુ એમના મૃત્યુ બાદ એમના શિષ્યોમાં મતભેદનો એક મોટો વંદોળ ફાટ્યો અને ઇ. ૧૯૦૯માં એ ફિલસૂફીના મૂળ સ્વરૂપને વફાદાર શિષ્યોના મંડળે મિસિસિ એસ્ટ વગેરેથી છૂટા પડી અમેરિકામાં લૉસ એન્જેલિસમાં 'ધ યુનાઇટેડ લૉજ ઓફ થીઓસોફિકલ સ્ટડ્સ'ની સ્થાપના કરી.

હિંદુસ્તાન જતાં છે કે થી. ઓ. પી. વાડિયા અને ગિરજા એડ્વેન્સ ડૉ. એની એસ્ટના ડાયાન-જમણા લાઇ દંતો. શ્રી વાડિયા થીઓસોફીના પ્રચાર અર્થે અદ્યારથી અમેરિકાના પ્રવાસે ગયા. ત્યાં એ 'ધ યુનાઇટેડ લૉજ ઓફ થીઓસોફિકલ સ્ટડ્સ'ના પરિચય ને સંસર્ગમાં આવ્યા અને એમણે થીઓસોફીના એ ગમે બિન બિન વર્ગો

વચ્ચેના મતભેદનો તટસ્થતાપૂર્વક અભ્યાસ કર્યો, જેને અને એમને 'ધ યુનાઇટેડ લૉજ ઓફ થીઓસોફિકલ સ્ટડ્સ'વાળા મંડળની વિચારધારા વધારે સાચી લાગી; અને ત્યાંથી જ એમણે થીઓસોફિકલ સોસાયટીના સભ્ય તરીકેનું પોતાનું શરૂનામું, તે વખતનાં સોસાયટીનાં પ્રમુખ ડૉ. એની એસ્ટ ઉપર મોકલી આપ્યું.

શ્રી સોફિયા પણ તે વખતે અમેરિકામાં દંતો. ઇ. ૧૯૨૩માં એઓ પણ 'ધ યુનાઇટેડ લૉજ ઓફ થીઓસોફિકલ સ્ટડ્સ' અને થી. ઓ. પી. વાડિયાના પરિચય માં આવ્યાં. અને જાણે પોતાની કોઈ ખોવાઈ ગયેલી વસ્તુ પાછી મળી હોય એમ, તેમણે થીઓસોફીને પોતાની કરી પોતાના ગયા જન્મનું અધૂરું રહેલું કામ પાછું સડ કર્યું. ૧૯૨૮માં ઈંગ્લેન્ડમાં થી. ઓ. પી. વાડિયા સાથે એમનું લગ્ન થયું અને ઇ. ૧૯૨૯ના મેમાં હિંદુ આવીને એ જ વર્ષના નવેમ્બરની ૧૭મી તારીખે એ બેએ મુંબાઈમાં 'ધ યુનાઇટેડ લૉજ ઓફ થીઓસોફિકલ સ્ટડ્સ'ની હિંદમાં પ્રથમજ સ્થાપના કરી.

'લૉજ'ની સ્થાપના બાદ શ્રી સોફિયાએ ઇ. સ. ૧૯૩૦માં 'ધી આર્થન પાથ' નામનું માસિક શરૂ કર્યું. આ માસિકને આજે બાર વર્ષના સતત પરિચમે કરીને એમણે પૂર્વ અને પશ્ચિમના સાંસ્કૃતિક ને આધ્યાત્મિક આદર્શોને તત્ત્વજ્ઞાનના અપૂર્વ સમન્વય તથા સમભાવી ગર્વો, અભ્યાસ અને પ્રચારનું સુંદર સાધન બનાવ્યું છે.

મોડાસામાંથી મળેલાં પ્રાચીન શિલ્પ

પ્રત્યેક કુટુંબમાં, સા-
માજીકરણના પદ્ધતિની
આ મૂર્તિઓ કદી રવા-
નાવિક છે કે પ્રથમ
જેવા જવારને કાઢ
સાચવ થોડી બહુત
ચોળા વીરાસન વાળી
મોડા હોય એવા સ-
ચોટ પ્રમુખત્વ કરે છે.

ઉત્તર ગુજરાતમાં મોડાસા ખૂબ જૂનું ગામ છે. આજનો અકબરી, મીરાંને સિકંદરી, મીરાંને અદમરી વગેરે મુસલમાન યુગનાં ઇતિહાસોમાં એના ઉલ્લેખો આવે છે. તે ધરેલાંના કાળનો ઉલ્લેખ જૂના ગુજરાતી કાવ્ય 'કદાંતરે પ્રબંધ'માં છે. હંતકથાઓ ને પુરાણ-કથાઓમાં પણ એ ચમકે છે.

ગામમાં આજે પણ જો ફેરફાર જુની દેવેલીઓ જોવી છે તેની રચના ધ્યાત ખેંચે તેવી છે.

એક કાળે ત્યાં જોતો, નાગરા અને ગાપકો (ગાંધવો) ની વસ્તી ખૂબ હતી, આજે તો એ મણેમાંથી એકેનું નામનિશાન નથી. મરાઠાઓ ને કુસલમાનોએ મણપણ વખત આ ગામ લૂટ્યું છે ને આજ્યું છે. મુસલમાનોના આગમન પહેલાં ત્યાં દવતંત રાજપુત રાજ્ય હતું. અને બીજાનિક દષ્ટિએ એની રાજપૂતી અગત્ય જોઈએ એવો એક મંડરના રાજા વસિથી લગભગ સવાસો વર્ષ પહેલાં એ મેળવી લીધું છે. મોડાસા અને રાજપુતાનોની સીમા પર એ આવેલું છે. અમદાવાદથી દુનરપુર, કેસરિયા જવાનો સરિયામ માર્ગ ત્યાં યદને છે. ગુજરાતનો દુનર-પુર સાથેનો વેપારધંધો મોડાસાની મરફત જ આવે છે.

મોડાસામાં મુસલમાની સમયની કેટલીક ઈમારતો છે, એક જૂનો કિલ્લો છે, કિલ્લામાં ખંડિયેર મહેલો છે, ઉપરાંત બીજી ઈમારતો પણ છે. ગામની બાજોએ દરેક ધોરી રસ્તા પર વાવ છે. આવી એક વાવને ફવામાં ફેરવી નાખવામાં આવી ત્યારે તેમાંથી કેટલીક સુંદર મૂર્તિઓ તથા સંખ્યાબંધ કાતકીમવાળા શિલાઓ અને કુંભીઓ નીકળેલી. ફાળની વાત છે કે આજે આપણી કલાની જાન એવી-મરી ગઈ છે કે એ મૂર્તિઓને એ

ફવામાં જ અંદરના ભાગમાં જડી ફવામાં આવી; 'કુમાર'ના તેની શ્રી રવિસંકર રાવને આ મૂર્તિઓ જોઈ ત્યારે કહેલું કે ફવાનું ચણતર તોડીને પણ એ અદર કાઢવી જોઈએ. એ મૂર્તિઓનું મૂલ્ય તેઓ એકલું આંકતા દતા કે ચણતર તોડવાનું. ખર્ચે પણ તેમણે માથે લેવાનું કહેલું! પણ દળ એ મૂર્તિઓ ફવામાં જ છે. એના ફેરોમાં લેવાનું પણ અશક્ય છે!

હંસેક વર્ષ પહેલાં મ્યુનિસિપાલિટીએ જૂના કિલ્લાની એક વધારાની તુટી પડેલી પાંખમાંથી પથ્થરો કઢાવેલા, ત્યારે પણ અસંખ્ય શિલ્પવાળા શિલાખંડો નીકળેલા. એ જાણી ઉપયોગ-સડકો ગાંધવામાં થયો! કળા-કારીગરીની સમજદાર મ્યુનિસિપાલિટી હોત તો એ પ્રાચીન ધોંપણમાંથી સંપ્રદાય લાવું કરી શકત ને પોતાની પ્રતિષ્ઠામાં વધારો કરત.

આવા બીજા પણ દાખલાઓ છે. ધરાના ધાવાનું ખોદકામ થતાં ધણી વખત સુંદર કાતકીમવાળા પથ્થરો ને મૂર્તિઓ નીકળે છે. એક શ્રીમંતા ધર આગળ ખોદકામ થતાં આવી ધણી મૂર્તિઓ ફેલાઈ હતી, પણ વખતે એ મૂર્તિઓને મંદિરમાં પધરાવવાને નામે કંઈ ખર્ચ કરવું પડેશે એ જીકે એમણે એ ખોદકામ અંધ રખાવ્યું. તે મૂર્તિઓને ત્યાંની ત્યાં જ દોરી દીધી!

આજે મૂર્તિની મૂર્તિ તરીકે કિંમત નથી, પણ કલાના નમૂના તરીકે; પ્રાચીન સંસ્કૃતિના અવશેષ તરીકે, ઇતિહાસના એક ચાલુમખ્યા પ્રકરણ કે પૃષ્ઠ કે લીડી તરીકે કિંમત છે. એ જ દષ્ટિએ આજે આ સામગ્રી રચુ કરવા પ્રેરણો છે.

ઝાઝા સાથે ઓમાસામાં મોડાસામાં એક નોંધપાત્ર જતાવ જાણે. જે મંદિરામાં માણુષ નદીમાંથી, સળવણુ ના જમણા હાથ પર આવેલા હોડા ધરા-માંથી મેસુંદર મૂર્તિઓ નીકળી! એક છે વિષ્ણુની ને બીજી છે માનવ ગરુડની. વિષ્ણુની મૂર્તિ કાળા લીસા પથ્થરની

• એ મોડાસાની પડખે જ આવેલું એક નાનકડું પરે છે. વસતિ દળ હમણાં વસવા માંડી છે. તે હંડર સ્ટેડને લાગે છે. અને તે રાજ્યે સળવણુ તાલુકાની કચેરી પહેલાં મોડાસા ગામમાં હતી, ત્યાંથી સળવણુમાં ખસેડી. ત્યાં વસતિ વસાવવા પ્રયત્ન શરૂ કર્યો છે!

દિવંગત ગુરુદેવ સ્વી-દ્રનાથ દાકુશ

સત્યની દમેશની સજવાણીયાની દબર્માં બિમલા અવગ્યાન પૂરે થોડા જ દિવસે સેવામંત્રી તરફીર
જોડા-નયોન થયા

અને ચારેક ફૂટ ઊંચી છે. ગરુડની મૂર્તિ ત્રણેક ફૂટ ઊંચી છે ને રાજેાડી રંગના પથ્થરની બનાવેલી છે. તે રંગ એટલો સ્વાભાવિક છે કે અમે તે પ્રથમ જોવા ગયા ત્યારે એ મૂર્તિ છે એમ જાણતા હોતા છતાં, ખરેખર ઓછાવા બહુત યોગીને વીરાસન વાળા બોદા હોય એવું લાગેલું! આવો સન્મોદ જમ ઉત્પન્ન કરી શકે એવું પૌરુષભર્યું એવું સર્જન છે. પૂરા માનવ કદની, બોદેલા રૂપની એ મૂર્તિ એક મુદર શિલ્પ છે.

દ્વિવંગત ગુરુદેવને

• અપ્રદ્ય •

મૃત્યુ તો તમને લેવા- આબું, માનું લઈ ગયું; તો જોલો નહીં સુદી ત્યાં તો હોડું પડી ગયું. આશ્ચર્યે તે: ‘અરે ક્યાં એ?’ વહીને નીરમે પૂઠે, હૈયેહૈયે તમારી એ નિહાળે છબી જે ઊઠે. બન્ધ એ નિઃશ્વાસની પાસમાં વામણું બન્ધું, જીતવા આવિયું તેની પતાકા જયની થયું. તેજે જે પ્રજ્વલણી ઊઠ્યાં સૂર્ય તારા નિહારિકા, તેજેથી સળંગે નિત્યે એ જ જે પ્રાણની શિખા, મથું એ કૂંકથી તેની જોલણી નાખવા જ એ, લાખલાખ શિખા થે ત્યાં પ્રકૃતિ માનવી વિષે વિરાટે એ અને હસે. આબું’તું નિઃશ્વાસ લેવા, આપી ગ્યું અમરત્વ એ.

પ્રસ્લાદ પારેખ

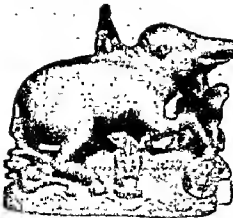
એક પગ ઊભડક લઇ હાથ લેડી ગરુડ બોદા છે. તેના મોં પર શરણાગત ભક્તની પ્રગળ છતાં મુદુલ છાયા છે. આંખોમાં શાંત હાસ્ય છે અને એક રમણલાનું મગ થઇ આવે તેવા નાનુક શરીરનો નાગ તેની ડોકે વીંટળાઈને, જાણે સંગીતના તાનમાં લઈ જતી દળો હોય તેમ વંકી ડોક કરી, ગરુડના બેડાએલા હાથની અટોચાડ જમ્મો છે. એ નાગની ડોકના મરોડમાં કલાકારનો એક નિજ્ય છે. ગરુડના મોંનો સમસ્ત રંગો, એની રૂવાણદાર બેડક, હાથપગનાં આંગળાંમાંથી નીતરતું કોવત, માથા પર બેલા ઘાટની ઓજેલી જટા ને તેમાં છોમાં નેમ ફરકતી નાગના જમ્માની ફણા, બસવદાર મુછે ને મુરંજાદાર દાઢી, પોંડે દબેલી અધામૂલેલી પથ્થુ ભારે પાંખો, આ ગમો દેખાવ નજરે સંભારી દે છે ને મુખમાંથી ‘અરે!’ કાર નીકળી જાય છે!

હવે વિપ્લુની મૂર્તિ જોઈએ. શંખ, ચક્ર, ગદા ને પદ્મથી સજ્જત વિપ્લુ અડી ઊભા છે. એમના મુખમંડલ પર અબેરી પ્રતિભા છે. હોડનું મરકતું હાસ્ય, પડોળી આંખની પલકમાં પૃથ્વીને માગી લેતી હોય તેવી દષ્ટિ, મરોડદાર નાક, હાથની આંગળીઓની મનોહર મુદ્રાઓ ને ‘ગાદુઓની મુદર રચના—આ ગદું આકર્ષક છે. જગણા હાથમાં પકડેલા શંખનું શિલ્પ એવું સજીવ લાગે છે કે

જાણે હમણાં જ હાથ જોતો કરી એ ફૂંકશે એની પ્રતીતિ થયા વગર નથી રહેતી. પ્રભાવભરી બે પડેલી ગદાની અણી ધરતીને અડી રહે છે તે જાણે પદ્મથી છુટના દ-જેલા હાથની આંગળી ધરતીને આશિષ અને આશ્વાસન દેવા અડધી રહી હોય એવું લાગે છે! મૂર્તિના માથા પરનો બેડા ઘાટનો મુકદ પ્રાચીન વેશભૂષાના અવ્યસી-ઓને કદાચ ઉપયોગી થઈ પડે. મૂર્તિની ચોતરફ ઉપર ને નીચે, જમણી

ડાબી ગાજુએ, નાનીનાની મૂર્તિઓ છે. તેમાં, પગની બંને ગાજુએ જે જે મૂર્તિઓ છે. એક ગંધર્વધુગલ છે, તે માનવાકનમાં અને નૃત્યમાં મસ્ત છે. તેના મોં પર સંગીતની તૃપ્તિ સ્પષ્ટ દેખાય છે. ડાબી પગની ગાજુએ જે પુરુષાકાર છે, તેમાંની એક જિભેલી મૂર્તિ આપણને પરિચિત લાગે છે; કારણ કે જે માનવ ગરુડની મૂર્તિ આપણે જોઈ, તેજ અડી જિભેલી સ્થિતિમાં કોતરેલી છે: જરાગર તે જ. એ જ ચહેરો, એ જ દાઢી, એ જ મુછો, એ જ આંખો અને એ જ જટા. ફેર માન એટલો કે ત્યાં એને આપણે જોડેલા રૂપમાં જોઈ, અડી જિભેલા રૂપમાં છે.

આ બંને શિલ્પને ટપા નય એવી એક ત્રીજી મૂર્તિ તે જ ધરતીમાંથી આ વર્ષે મે મહિનામાં નીકળી છે. એ છે વરાદની. શીમદ્દ બાગવતમાં વિપ્લુના દસ અવતારોની કથાઓ લખેલી છે, તેમાં વરાદની વાર્તા આમ છે: ‘દિરંગમણ નામનો દૈત્ય (દિતિનો પુત્ર) ગદુ પ્રજાનીડક નૃપતિ દતો. તેણે દેવોને દરામ્યા ને વિપ્લુની સાથે સુદ્ધ માગ્યું. વિપ્લુએ વરાદનું રૂપ લીધું ને દિરંગમણના નાસથી પાણીમાં ડુબેલી પૃથ્વીને પોતાની આગલી દાદની અણી વડે પાણી પર લઈ આવ્યા. દિરંગમણે વિપ્લુના મૂર રૂપની મરકરી કરી. જગાજગાં વરાદે કહ્યું: ‘અમે વનમાં ફરનારા મૂર છીએ, નારા

વરાહ-મૂર્તિના શિલ્પનો સંપૂર્ણ
આકાર આપતાં તેનાં શાળા-
જામણીપાયાં જામણીબાજુના
ચિત્રમાં પૃથ્વી-દેવીની પ્રતિમા
સ્પષ્ટ જણાય છે. શાળી તરફના
ચિત્રમાં તેના આગલા-પાછલા
બંને પગ આગળ અનુક્રમે ચક્ર
અને શેખરતથા જગણા ચિત્રમાં
તેના પગો વચ્ચે ગદા જણાય છે.

જેવા કૃતરાને શોધીએ છીએ.' આ સાંભળી નાગ જેમ
સ્મતાં સ્મતાં તેના સ્નાનગાર પર કોપ કરે તેમ દિવેષવાદે
કોપ કર્યો. બંને વચ્ચે, એક ગાળને ખાટે વદતા બે સાંદ
જેવું સુદ થયું. અપિઓથી વૌદાએલા બ્રહ્મા તે જોવા
આવ્યા. વરાહના હાથમાંથી ગદા પડી ગઈ. પછી તેણે
ચક્ર વડે રાક્ષસનો નાશ કર્યો.'

આટલી કથા જાણ્યા પછી આ શિલ્પ સરળતાથી
સમજાઈ જાય છે. મૂર્તિના છેક નીચલા ભાગ પર દરિયાનાં
મોજાં જેવી ઊંચીનીચી અર્ધવર્તુષાકાર લીટીઓ પાછલી
છે, તે દરિયાના પાણીનો ખ્યાલ આપે છે. તેની ઉપર
કાચબો કેળ્યો છે. એ કાચખાનું મોં ને ડોક અનિમ્નોદમ
છે. કાચખાની ડોકની યરાગર ઉપર માનવ અર્ધ શરીર છે.
સુકોમળ એવું મોં છે ને એણે પ્રણત બાવથી હાથ
જોડેલા છે. એ મુખની ઉપર શેષ નાગ સાત ફાળાઓનું
જત કરી ઊભો છે. હાથ જોડી રહેલા માનવના શરીરનો
ગાકોનો ભાગ અને શેષનાગનું શરીર બંને એક જ છે,
તે એમ મૂલ્યે છે કે એ માનવ એ શેષનાગનું જ સ્વરૂપ
છે, ને એ રૂપે શેષ વિષ્ણુના પ્રસાદમની, સ્પૃતિ કરે છે.

આ શેષની ફાળાઓની ઉપર વરાહનું પ્રભાવશાળી
મોં આવેલું છે. આમ, પાણી ઉપર કાચખાની ડોક,
તે ઉપર-માનવ મુખ, તે ઉપર શેષફાળાઓનું અર્ધમેળ
જત, તે ઉપર વરાહનું તીક્ષ્ણ દંતુશળવણું મુખ—કલ્પના
મુદર છે, ને તેથી ચે. મુદર એ કલ્પનાની સિદ્ધિ છે.
નાગનું શરીર વરાહની છાતી નીચે ચઢીને જાય છે, ને
પાછળ નાગની પૂંછડી તથા વરાહની ટચુકડી પૂંછડીની
શિલ્પકારે મુદર ગાંઠ વાળી છે—શેષ અને વિષ્ણુની એકતા,
એકરૂપતા મુલ્યવત્તા ડોષ તેમ. એ ગાંઠનું શિલ્પ આકર્ષક
છે અને ગાંઠની કલ્પના મધુર વિનોદથી બરેલી છે.

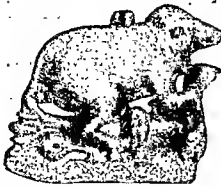
વરાહ વિષ્ણુનો અવતાર છે એમ મુલ્યવત્તા વિષ્ણુનાં
ચાર ચિહ્નો—શંખ, ચક્ર, ગદા ને પદ્મ શિલ્પમાં ગોઠવેલાં છે.
વરાહના આગલા જામણા પગની નીચે ચક્ર છે, છાતી
નીચે, પગોની વચ્ચે ને શેષના શરીરને પદ્મને આડી
ગદા કોનવેરી છે, પાછલા જામણા પગની નજીક શંખ
મહેસો છે ને પૂંછડીઓની ગાંઠનીચે કમળ જામણેલું છે.

વરાહની પીઠ પર સાજા બિહાવેલા છે, તેમાં તપ
કરવા બેઠેલા દેવોની (દેવગણ સુદ જોવા આવેલા તે
મુલ્યવત્તા?) હારોની હારો કોનવેરી છે. તે ખતાવે છે
કે વરાહ—વિષ્ણુના આધારે જ્યાં દેવો છે. દેવેલા સં-
નશીનસભા બ્રહ્મા એ પીઠ પર બેઠેલા છે. વરાહના
પગના સાંકળ, કપાળ, કાન, દાદ, મોં વગેરે બનેક
જગ્યાએ દેવોના આકાંક્ષો કોનવેરી છે.

વરાહની ડાબી બાજુએ નિભંગી કરીને ઊભેલી એક
મનોહર નારીમૂર્તિ છે. તેનો જામણો હાથ ઊભો થયેલો
છે, ને તે વરાહના હાંથા મુખની દાદને સ્પર્શે છે. આ
નારીમૂર્તિ તે પૃથ્વીદેવીની પ્રતિમા છે. તેના પગ કાચખા-
ની પીઠ પર છે ને તે શેષને તથા વરાહને ટેકતરીને ઊભેલી
છે. વરાહે પૃથ્વીને દાદ પર ચડાવી પાણી પર લાવીને
મૂકી એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે તે અહીં પ્રત્યક્ષ છે.

વરાહના મોં પર વિચર્યો મત મુંદરોડ છે. એના
વિશાળ કાન, કોવતદાર શરીર, પગનો ગતિશીલ મોરડા
વગેરે અનુપમ છે. વરાહનો તીલ્લો દંતુશળ. એની ઊર્ધ્વ-
તાથી આપણામાં કાંઈ વિચાર પ્રેરે છે.

હાથી, થોડા, ગાય, ગળદ, વાપ વગેરે પ્રાણીઓની
પ્રતિમાઓ દિલ્હી શિલ્પમાં જોવામાં આવે છે, પણ વરાહની
આવી મુદર-પ્રતિમા ક્યાં જોવાની અને ખગરે નથી.
તેણે મૂર્તિઓ એક જ જગ્યાએથી નીકળી છે.

કાળી બાલુથી: (૧) વરાહ-મૂર્તિનું એક વધુ દરજ્જા; (૨) એ મૂર્તિના આગળ ભાગમાં આવેલી, વરાહવત્તાર વિષ્ણુનું રતનન કરતી સેવનામની મૂર્તિ સ્પષ્ટ કરતું દરજ્જા.
(૩) મોઢાસામાંથી મળેલી વિષ્ણુની મૂર્તિ.

વિષ્ણુ-વરાહની મૂર્તિઓ તો એક જ જાતના પથ્થરની છે તથા ત્રણે વિષ્ણુમૂર્તિમાં પ્રેરાઈને ગનાવાએલી છે. જે જગ્યાએથી આ મૂર્તિઓ નીકળી છે તે માગ્ધૂમ નદીના ધરાની ઉપરના ભાગમાં, નદીના બાહામાં ક્યાંક ક્યાંક કુંભી જેવા એવાર કેાતરેલા, અર્ધકેાતરેલા પથ્થરો પડેલા હેખાય છે. ત્રણે મૂર્તિઓને એક જાગ્યુએ પાણીના વહેણનો પ્રસારો લાગેલા છે તથા તેઓ ક્યાંક મહેજ ખેડેલ ચએલી છે. મૂર્તિભંગ્રોના હાથમાંથી મૂર્તિઓને ગયાવવાને આ ધરામાં તે ઉતારી હેવામાં નદિ આપી-હોય?

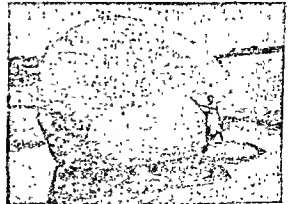
કદાચ આની બીજી મૂર્તિઓ પણ દહાડ્યાંથી નીકળે. શિલ્પકારે વિષ્ણુના બીજા અવતારોની પણ મૂર્તિઓ કેમ નદિ ઘડી હોય? એ હાથ ને એ કલ્પના એક વરાહ અવતારને જ શિલ્પમાં ઉતારીને એથી કેમ રહે? આની મૂર્તિઓ પ્રાચીન કલાકારીગીરીની સૂચક

છે. એ રીતે તેનું મૂલ્ય છે અને એ રીતે જ તેને જેવી જોઈએ. ઈંડર રાજ્યની દરમાંથી એ નીકળી છે, રાજ્યનું પોતાનું શાધબોજખાતું પણ છે, પરંતુ તે ખાતાએ આ મૂર્તિઓની કરી ખગર લીધી નથી. આ મૂર્તિઓ સારીરીતે માયપવી જોઈએ ને સજલપુરમાં જ મુંદર રીતે, સોને જેવા મળે તે રીતે રાખવી જોઈએ. આજે તો એને ગનાવરી આંખો એસાડી દઈ કદરૂપી ગનાવી દીધી છે, કુદરતી રાખોડી પથ્થરના ગરુડને કાળા લપેટા કરી કાળા અને બિદામણા ગનાવી દીધા છે. વરાહ ને વિષ્ણુને તેમથી માનિશ કરી મૂળ પથ્થરની કુમાશ ઉઠાડી દીધી છે. વળી વાપા પડેરાની, તિલક ટપકાં કરી એ ત્રણે મૂર્તિઓના અસલ કલાત્વરૂપને ઢાંકી દીધું છે.

કોઈ વિદ્વાન આ મૂર્તિઓના રચનાકાળના નિર્ણયમાં માર્ગદર્શન કરશે? રમણલાલ સોની

મોઢાસાને નજીક કિલ્લો

માગ્ધૂમ નદીમાં પડેલાં જંગી પથ્થર

વ્યવસ્થિત રહેવાની ઘેલછા

મુળ લેખક

શ્રી અનંત કાણેકર

કો

★

ઈ પણ વસ્તુ ભ્યાંથી લીધી હોય ત્યાં જ બરાબર ફરીથી મૂકવાની અને ગાંધી વ્યવસ્થિત રાખવાની કેટલાક લોકોને ભણે છે. જો લોકોની જિંદગીની ધણીઓ સમય એ વસ્તુનો ઉપયોગ કે ઉપયોગ કરવાને બદલે એને ટેકાણાસર સારી રીતે મૂકવામાં જ પસાર થાય છે. હું તો એમ માનું છું કે કોઈ દિવસ સૂર્ય જે નરક એકાદ ગાળુ તરફ ઝૂકે જાય, તો આવા લોકો આકાશમાં ઊડી સૂર્યને પણ ટેકાણાસર રાખવાનો પ્રયત્ન કર્યા વગર ન રહે!

મને પોતાને આવા લોકો સામે યુરસો યાડવાનું તો કારણ એ છે કે આવે એક દહ ઉપરાંત વ્યવસ્થિત રહેતો માણસ હાથ મને મારા હાથ નીચે કામ કરવા મળ્યો છે. એના આ વિચિત્ર વ્યવસ્થિતપણાથી અહાં કામ તો જોડે કેમકે પછી જાતની મર્યાદા વિના થઈ શકે છે, પણ તેથી મારી જે દશા થાય છે તે કહેવા એસું તો ખરું જ નહિ. એક જ વાત કહું. તે તમે સાંભળશો એટલે મારી કેવી શોચનીય અવસ્થા થઈ જશે એનો તમને ખ્યાલ આવશે. મારા મનમાં માત્ર એક જ રૂપિયા ગાળી હતી ને કંઈ કારણસર મેં તે ટેંગણ પર કાઢી મૂક્યા હતા. તે એમ ને એમ ટેંગણ પર પડ્યા રહેવા દઈ હું જરા બહાર ગયો અને થોડી વાર પછી પાછો આવીને જોઉં છું તો રૂપિયા ક્યાંકમાં અને ઉપર તાળું અને ફૂંચી એ 'વ્યવસ્થિત' બાઈના ખિરસામાં! અને ઓફિસનો વખત પૂરો થઈ ગયેલો, એટલે બાઈસાઈટ, તો 'વખતસર' પેર ચાલ્યાં ગયેલાં! અને યુરસે થઈએ પણ કેવો પડે! પૈસા કેમકે ચોરી ન થઈ એવા શુભ હેતુથી બાઈએ પૈસા ટેકાણે મૂકી દઈ મારા પર ઉપકાર કર્યો હતો. આ પીવા પૂરતા પણ મારા મનમાં પૈસા ન હોવાથી આની આશાએ હું એક મિત્રને ત્યાં ગયો, તો એ બાઈ ઘરમાં ન હતા અને એમની પત્ની પાસે આ માગવાની દિમ્મત મારામાં હતી નહિ. એટલે ધીરેધીરે પાણી પીવાની વાતોથી મેં શરૂઆત કરી. પણ બાઈ ગિયારી હતી બહુ સરળ ને સીધી, એટલે એણે હું પાણીનો લોટો મારી આગળ લાવી મૂક્યો. 'સરદારી માઈ ગળી ગઈ ગયું છે અને ડાક્ટરે હું પાણી પીવાની મના કરી છે,' એવીએવી ઘણી વાતો બ્યારે મેં. એને સંભળતી ત્યારે

કાંઈક મારો ખરો મુદ્દો એના મગજમાં પેસે ને આખરે એણે મને આ જવાબી આપી.

આ 'વ્યવસ્થિત' માણસ આખરો ત્યાર પહેલાં તો હું થયો જ મુખી હતો. સર્વ જાતના કાગળ, ચોપડીઓ, અડિયા, અવારનવાર સીંગદાણાનાં પડીકાં અને બીજી ઘણી ચીજો શી લહેરથી મારા ટેંગણ પર પડેલી રહેતી! અને ગંધી ચીજો આખા આગળ હોવાથી મને કોઈ પણ જાતની ઉપાધિ ન હતી. બ્યારે જે કરવાનું મન થાય ત્યારે તે કરવાનું. અને હવે? હવે મારા ટેંગણ પર સીંગ તો ક્યાંથી જ દેખાય? મારી નજર ક્યાંક બીજી તરફ વળે કે બાઈ ટેંગણ સાફ કરી મૂકવામાં જ! વળી, એ માણસને કાઠી મૂકવાનો વિચાર કરે તો માણસ બહુ જ મહેનતુ અને પ્રામાણિક છે, એટલે હવે તો મને મારી જાતની જ શરમ આવે છે અને એને કાઠી મૂકવાને બદલે હું જ જરાજરા વ્યવસ્થિત થતો જઉં છું!

આનંદની વાત એટલી જ છે કે ઓફિસમાંથી પેર આવ્યા પછી આ માણસનો મને કંઈ ત્રાસ નથી. અને ઓફિસના વ્યવસ્થિતપણાનું બહુ વેર હું પેર વાળી જઈશું. મારા ઘરમાં પ્રવેશ કરો, એટલે આંખને ધણી જ આનંદ પ્રદેખવા નજરે પડવાનો. કાઠી મૂકેલાં મોજાં, આમતેમ દવા ખાતાં બ્રશ ને જોડા, ખુરશીઓ પર આરામ કરી રહેલા મેલા કેટ, ગિઝાના પર લગિયતથી પડેલા ઘોળીને ત્યાંથી પોશાકને આવેલા સૂટ ને બીજી કેટલી ધે યીજો, દુનિયામાં બીજે ક્યાંય ન મળતું સ્વાતંત્ર્ય મારી ઓરડીમાં અનુભવે છે. વળી મોટામોટા લેખકોના ગ્રંથ, દૂધબ્રશ ને ગિરિકેટના ડબ્બા મારી ઓરડીમાં મિત્રનીવે એક જ રમથે રહેતા હોય છે! મારા આ આનંદી સંસારનું વર્ણન મારા એક પરણેલા મિત્ર આગળ મેં બ્યારે કર્યું, ત્યારે એને બહુ અદેખાઈ થઈ આવી ને તપી જઈને એ મને કહેવા લાગ્યો: 'દીકરા, ભ્યાંસુધી પરણ્યો નથી ત્યાં સુધી જ આ વાતો. એક વાર ભેડે તો લાવ; પછી જોઈશું તું અવ્યવસ્થિત રહે છે!' એ ભાઈના આ શબ્દો સાંભળ્યા ત્યારે જ મને સમજાયું કે બીજા જેવા પુરુષોએ આમરણ ન પરણવાનો નિશ્ચય શા માટે કર્યો હતો!

આ વ્યવસ્થિત લોકો કેટલીકવાર બહુ સાદી વાતો પણ સમજી શકતા નથી. દાખલા તરીકે પૈસા

આ અંકની ચિત્રપેટો તરીકે આ પેલી સુંદર કૃતિઓના સર્જક

કલાકાર શ્રી પી. આર. રૉય

આ તરણ કલાકારે હિંદના એકેએક પ્રદર્શનમાં પોતાની શક્તિ અને પ્રતિભાથી કલાનિષ્ણતાનું ધ્યાન ખેંચ્યું છે; અને એક વર્ષ એવું નહિ ગયું હોય કે જેમાં એને ઉચ્ચ પ્રતિનું ઇનામ કે માન મળ્યું નહિ હોય. એનું ગયપણ ગાફ કહોર અનુભવોથી ભરપૂર વીત્યું હતું. તેનામાં કેંઈ પ્રતિભા દરો એવું કોઈ સ્વીકારતું જ નહોતું, એટલે તેની કેળવણી લગભગ રખડી ગયા જેવી હતી અને કોઈએ તેની દરકાર કરી નહોતી. પરંતુ પોતાની ધમશથી જ તેણે ચિત્રકળાનો નાદ કેળવ્યો અને ઘણી મુશીબતો વેડીને લખનૌની કળાશાળામાં પ્રવેશ મેળવ્યો. ધરનાં ગધાંની ધ્વજા તેને તોફારીએ વળગાડી દેવાની હતી, એટલે તેણે આ નવીન પ્રધાનમાં ધરની કશી મદદ મળી નહોતી અને છેવટે તેને ત્રિસારી દીધા જેવું કયું હતું.

લખનૌની ચિત્રશાળામાં ભાઈશીએ સાત વર્ષ અભ્યાસ કર્યો.

ત્યાંના હેડગાસ્ટર શ્રી બીરેન્દ્ર સેનની તાલીમને જ તેની પ્રગતિ અરેખરી આભારી છે એવું તે સ્વીકારે છે. ઈ.સ. ૧૯૩૫માં તેને કલકત્તાના મેટ્રો પોલિટેકનિકમાં ભર્તિયક્ષે કરવાની તક મળી અને થીનંગ પણ એકઠે કામ મળ્યાં. આ કામ સમૂહકૃતિઓ તરીકે થયાં હતાં. ઈ.સ. ૧૯૩૭માં લખનૌ પાછા આવી કંઈક કામ શોધવા મહેનત કરી, પણ જણાઈ કે પ્રખરે રીઝવ્યા મિલાવ કંઈ જ નહિ ગયો. આ ખ્યાલ પૂરેપૂરા સમજાયો તો ખરો, પણ તેમાં પે કેટલીક આપદાઓ હતી. ઉત્કર્ષનું પ્રભાત જેતાં પહેલાં તેને ઘણી ચાતનાઓ અને પરિશ્રમનો ભાર વહેવો પડ્યો. પણ તેણે પોતાની કળામાં અટલ શ્રદ્ધા ટકાવી રાખી અને તેની ઉપાસના તેને થોડા રૂપમાં ફળી. પછી તો કલા-નિવેશકોએ તેનાં ચિત્રોની પ્રશંસા કરી. પ્રદર્શનોએ માનચાંદ આપ્યાં અને મિત્રો તેમજ શીર્ષકોએ તેનાં ચિત્રો ખરીદીને તેની કલાને અપનાવી. કલકત્તા, મેંડેસર, દિલ્હી, અમૃતસર, ગ્રીમ્સા, મુંબઈ વગેરે હિંદનાં શહેરોમાં તેને મળેલાં પારિતોષિકોના હારડો ગણ લાગે છે, અને દરનું તો તે યુવાનીને ઉગરેથી ફક્ત તળિયે લાંબી મળતજ ખેંચી શકે તેમ છે. તેની કળા માટે ઘણું ઉત્તરણ ભાવી મુરજનું છે. તેણે લખણાં તો લખનૌને જ પોતાનું કેન્દ્ર ગનાવ્યું છે.

તિલ્હેરીમાં ફેંકાણાસર મૂકવાની વાત: એમને એટલું મે સમજતું નથી કે ધરમાં કદાચ ચોર પેસે તો એ થીજી ગયું મુઝી દઈને તિલ્હેરી જ ફેંકવાનો? મુંગાઈના એક મોતીના પ્રખ્યાત વેપારી વિષે હું એક વાત જાણું છું. મોતીની અત્યંત મૂલ્યવાન ચીજ, એ મોતી રાખવાની તિલ્હેરીમાં રાખવાને જલ્દે કોઈકો વાર ટેવે પડનાં શાહીચૂસ કાગળ નીચે કે કોઈ વાર કોઈ કેંડેડર પછવાડે મુઝી દેતો. કારણ એટલું જ કે ચોર આવી જતા કોઈ દિવસ શોધતો નથી.

ગાફ અવ્યવસ્થિતપણું એક છેડે છે તો મારા થીજ એક મિત્રનું અવ્યવસ્થિતપણું છેક થીજે છેડે છે! જાણી ચીજે જાણે ફેટો પડાવવા ગોઠની મુઝી નહોય! ચોપડી-એની અભરાઇ પર પુરતક દારગંધ ગોઠની મૂકેલાં, અને દરેક પુરતક પર એક જ રંગના કાગળનું ચડાવેલું પૂર્વ. ધરિયસીને ચળકતો ગનાવી દીધેલો પાણીનો કોરો એક પાણીમાં, અને એના પર એનાથી મે વધારે

ચળકતું પાણું. હું તો એમાંથી પાણી પીતાં પણ થીજ છું: ન કરે નારાયણ ને આપણી આંગળાથી ડાઘો પડ્યો તો! તેરી જ કપડાંની અવરચા. ગડી ખૂટી જાય તો ગનાવો હતી તેવી ને તેવી! પણ આ અવ્યવસ્થિત રહેવાની થેલકાથી થયું છે એવું, કે એ અંદરથી તદ્દન મૂર્ખો અને ગદારથી ઓગિયા જેવો થઈ ગયો છે! ચોપડીએની દાર ગડી ન જાય અને ચોપડીનાં પાનાં મેલાં ન થાય એટલા ખાતર એ ખાસ કંઈ વાંચતો જ નથી, તેથી મનથી તો એ નિર્ણય રહ્યો છે; અને ચોખ્ખાં કપડાંની ખૂંટેલી ગડી ફરી વાળી હતી તેવી અવ્યવસ્થિત ગનાવવામાં એનો ઘણોખરો વખત જતો હોવાથી એના શરીર પર ઘણેભાગે મેલાં કપડાં જ દોષ છે, અને તેથી એ ઓગિયા જેવો લાગે છે.

કોઈપણ ચીજની થેમજા તો ખરાય જ છે. પછી બસે ને તે અવ્યવસ્થિત રહેવાં મારેની દોષ!

(મરાઠી ઉપરથી) વસન્ત જોષી

હડકવા જે કૂતરાને લાગ્યા પહેલાં માણસને લાગે છે

કોણ જાણે સાથી આજકાલ કૂતરાને હડકવાં લાગ્યાની માન્યતા અમારા ગામમાં બધે ફરી વળી હતી. અનાજના પાકેલી, ફાણાની અને પક્ષીઓના સંવનનની ઝડપ બેસે છે. તાવતરિયો, અઝગડાકે શીતલામાનો વાવર પણ નિયમસર આવે છે ને બાંધ છે. જગતમાં ગાંડાઓની પણ ઝડપુઓ આ નિયમજન્ય સંસારમાં કેટલાક નિષ્ણતાએ નિર્ણય કરી છે કે ઊનાળામાં આગાવાડિયાની કેરીઓ ડિગ્રીએ ચઢે છે એની સાથે વૈશાખી વા વાતાં ગાંડાઓનાં મગજ પણ ચગે છે! આવો કરો નિયમ પ્રાણીજીવનમાં પણ દર્શો? નહિ તો પછી કૂતરાને દેખી જ્યાં બડકતાં કેમ ફરે છે? હજી કાલે જ મકન પરેલોના પરેલો પસરેલો દીકરો સતિયો મીરત ઇસ્પતાક્ષમાં જઈ દવા કરાવી આવ્યો ને ભગવાન ક્ષેત્રે સાઈ તો ઈર્ષગણ, પણ ભોગજેજે લાકડાંભેગે યથો કોત તો તેના ગાળાનું મોંનું રતન ધૂળબેનું ચંદ્ર જત નો અને પેલી શવસ્રીની રતનને હડકાયું ફૂટકે કરડનાં ધૂતપાણેશ્વર મહારાજે મંત્રજાપથી જ સૂતી બેઠી કરેલી: એના જ બહુકારા ઘેરેઘે સોના મગજમાં રણક્યા કરતા હતા. દૂધી કેઈ ફૂટકે આવતું દેખ્યું કે લોકો લાથમાં લાકડી ધુમાળી તેને ફર ભગાડ્યા માટે તૈયાર જ હોય! કાંઈ ફૂટકી હરદો માર્યાથી ભોંકતી હોય, કે કાટવાળો પદાર્થ આરામવાથી એકતી હોય તો ગામના કેટલાક પરગણુ ગુલાનો ડાંગે ડાંગે એના શ્વાસ કાઢી નાખે. ફૂટકાં પાળનારના પડોશીઓ તો ખાસ-એકાંતે ચામતા. તેઓ ધરથી ગદાર પગ મૂકતાં અગાઉ જૂમ મારતા: 'અધ્યા ક્ષાણુનાબાઈ દીકણુનાબાઈ, તમારા દીકુડાને સાંકળે ગાંધળે નરો.' રખે તેમને વળગી પડે! અમારા જેવા શ્વાનપાલકોમાં ફૂટકાં છૂટાં ન મૂકવા તથા હડકાયાં ફૂટકાંની સંમતમાં ન આવવા દેવા ખાસ નોટીસો ને ચોટામોટ ચેતવણી અપાઈ ચૂકી હતી. ફૂટકાંના દહેવાતા હડકવા સાથે માણસોનો આ ગુટી જ તરેલો હડકવા જાણે માન-ભરમાં ધૂમ મચાવી રહ્યો હતો.

આથી, અમારા જોડી—ગદાર પોતાના મિત્રોની સાથે રમવાના રહિયા જોડી—ને હમણું મૂંઝવણજન્ય ફરી રાખવામાં આવ્યો હતો. તેથી તે જૂન અકાળાનો,

મુઝાતો, ઉઆવ, ઉઆવના ચિત્કારો નાખતો પોતાનો સખત વિરોધ જાહેર કરતો. પણ એ કશું ન ગણુ-દારતાં દેખું કહણુ કરી અમારે તેને ગાંધી જ રાખવો પડતો. ધરના સવળા પ્રત્યે મારી મના છતાં એક દિવસ મારી જમીનજીએ તેનો વૃષાળો છતાં દયામયો ચરેરો ને ઘડીઘડીમાં મીંદડી જેવી મીંચકારાતી છૂટકારો દેખતી આંખો બેઠ, તેની મૂક ભાળાગાળે સમગ્ર ગ્રામજીવજી, એક સંધ્યાકાળે તેને જરા ટહેલવા છોડી મૂક્યો. આ વાતની બાજુ થતાં હું જલુ ગુરસે થયો. અને મારા નોકર કુબેરને જોડી શોધી લાવવા કહ્યું. કુબેરે ઘોડીવારમાં તેને એક મોટા લગડાના કુચાવડે પકડી ઘેર આણી સાંકળે ગાંધો.

પણ દરરોજનો જોડી આજ jolly (આનંદી) રહ્યો ન હતો. તે તરત જ તેની ફાટીનુડી મોહડી પાળવાં લેડી પડ્યો. તેના શ્વાસની ધમધમ જોરગંધ આશની હતી. તે આમ ઘડીવાર પડી રહ્યો: તે બીમાર પડ્યો એટલે તેની રમતગમતનાં કમેશનાં સાથી, ધરનાં બધાં છોકરાંએ પણ તેને વહોડ્યો. આખો દિવસ દરવાજાનું રક્ષણ કરતાં બસબસ કરતો જોડી આજે મોતમત લઈ રહ્યો હતો. ગાય આવી કે જકરીનું જલ્લું આપ્યું, કાળો ગરથો પહેરી કાંઈ સાહેબ આવ્યો કે હાંધમાં ટળ્યું લઈ ખેરવાળો માળાઓ પહેરી સાંઈ આવ્યો, વાળવા દેડી આવી કે માથે ટોપલો મૂકી શાકવાળો આવ્યો: તેમનું સ્વાગત તેના બસવાથી પ્રથમ તો અવશ્ય થવાનું જ. પછી પિંછાન પડતાં તેના સ્વભાવ મુજબ પૂંઝડી પટપટ હલાવી જે કંઈ તેમની પાસે હોય તે પોતાનું કરવાની દાનતથી ફૂડી ફૂડી તે જિજીગ્સો. આગળ બે પગ લંબાવી શરીર પર ટટાર થઈ જતો. ચકલી, કજીર કે કાગળો તો એ આંગણમાં બેસવા દે જ શાનો?

આવો જોડી આજ નિષેધન હતો. તેથી ઘર આખામાં જાણે મુનકાર બરાહ ગયો હતો. જોડી તરફ ટગર ટગર બોલેને હું દુઃખથી ગભરાઈ જઈશો. એની મોટી કથામણી રોતી આંગો મારું હૈયું ચીરી નાખવા લાગી. જાણે કે એકાન્તમાં દુઃખ ભોગવવાને એને નવો એક ખુણે નાખી મૂક્યો હોય, એમ એકલતાની શામણી પ્રકટ કરતી તેની આંખો અને વીંધવા લાગી.

છૂટતાવેત તે મસતો ભસતો પગથિયાં ને દરવાજો ફૂટી સંધ્યાની મધુર પ્રકાશરેલમાં નહાવાને નીકળી પડ્યો, ને દોડ્યો ભાગેળ ભણી. સંધ્યાકાળે ગામની ભાગોળનો રંગ મધુરની લહેરે જીવનને રંગમય કરે એવો ન્યારો હોય છે. તેની ધુળમાં છોકરાં રમતાં હોય છે. ગોધણી ને બતવારી ધણુ સાથે પાછાં વળતાં હોય છે. પનિહારીઓ છેરેલો ધકો કુવાના પાણીમાં ડુગાડતી રાતરમણના ત્રિચારામાં ગરક હોય છે. નવરાઓનો તો તળાવપાળે ચોરો હોય જ. સાંઢે ગામ કામે કે વગર કામે એ ટાણે ભાગોળે ભરાયું હોય છે. તો પછી ગિયારા જોડીને તે ઘરમાં સાંકળે અંધાધ ગોંધારી રહેવાનું કેમ ગમે? તીરને વેગે ધસતો, આદ્વ-આંહિ, આદ્વ-આંહિ ભસતો તે પાદરે આપીને દોડતાં ગમ્મડિયાંની પાછળ પડી રમવા લાગ્યો.

ગામમાં હડકવાની બીકે નિર્દોષ યાજ્ઞકામાં પણ એવી જોરપૂરકે જોસાડેલી કે તેઓ જોડીને ભસતો જોતાં 'ઓ 'ગાડી રે!' કરતાં જે હાથ આવ્યો તે જોયા ઓટલે ચઢી ગયાં. પાસે હવામાં ઊડતી મગતરી વીણવા આવેલું અગામીય પક્ષી, જોડીને પોતાના પર તરાપ મારતો જોઈ, માળામાં ધૂસી જઈ તિરસ્કારપુર્યો ચિત્કાર કરવા લાગ્યું. સૂરજનાં અંતિમ કિરણોમાં પાંખો સમારવા ઊડતાં પતંગો ચળકતી પાંખો ફેડાવી ઊડતાં હતાં તેની મંગે રમવા જોડી ટેકડા મારવા લાગ્યો. દૂરથી માંખીઓના ઝુંડો ગમગણાટ સાંભળી ગાંડાની જેમ દિશાભાન વિના તે આમતેમ જોરથી દોડવા લાગ્યો. એટલામાં એકે રાડ નાંખી : 'ભૂરા ભગતડાનો જનિડો હડકવાયે નંખાણો. મારો સાળાને.'

અંધા બચબીત સ્થઈ નાસભાગ કરવા લાગ્યા. કેટલાકે ઝાંગ હાથમાં તોળી. સધાજાને નાસભાગ કરતા જોઈ એક જીવાન જોડ્યો : 'ભાગો છ શું ઝે! એને માર્યો વળા ન મેલું.' ને સનનન કરતી ઝાંગ વીંઝી.

પરંતુ આ જંધાને રમતમેલ સમજતા જોડીએ તેને આગાદ ચુકાવી, અને જીવાનું ગૌરવ દેયે ક્ષેતો હોય એમ મારનારની સામે હરખખેર દોડ્યો.

પણ તે સાથે તો મારનારે ભોંય માપી! તેની સાથે રહીસદી દિંમત પકડનાર પણ દિંમત છોડી નાંકા. દૂરથી રેલોરેલો સુરસિત રથાને જોવેલા કેટલાક નાનકોં પથ્થરના પ્રહાર કરવા શરૂ કર્યા. તેને ચૂકવવો ને મારવા આગળ આવનારાની સામે થતો જોડીને

આનંદ હતો મમરાટ ને શુરસામાં પલટાઈ ગયો હતો. પથ્થરના વરસતા-વરસાદમાંથી એક તેના પેટમાં અને એક આગસા જમણા પગે ચોંટ્યો તેવો જ તે લાગ્યો 'ચિઆહ, ચિઆહ, ચિઆહ' કરતો ને લંગડાતો ઘર તરફ નાંકો. તેની કાંમી ચીસ તેની શોધમાં ગયેલા મારા નોકર કુએરે દૂરથી સાંભળી. તેણે સમજાવો તે તરફ દોડી, જોરથી ઝાપટ મારી તેને કાળિયામાં-વિંટાળી દીધો અને જોડી ઘેર આવ્યો. પણ પછી પગને ચાટતો વેદનાની ચીસ મારતો નયો જેમાન જેવો થઈ પડયા. મેં તેના વાગેલા પગે હજાર મીડું ખદખદાવી મર્યું ને પાટા ગાંધ્યા. નાના યાજ્ઞક જેમ તે વારેવાર છળી જાતો, પણ પાછું માર્યું ઝુકાવી દઈ પડી રહેતો.

કુકડાએ છડી પૂકારી. દૂરથી પ્રભાંતિયાંના સૂર આવ્યા. જંગલ સમસ્ત પશુપંખીના જંગવા સાથે હું પણ જાગ્યો. જીતાંવેત અમારા કુએર કહેવા લાગ્યો : 'ભાઈસાંજ, રાતભર જાડીકાએ રડીઆ જ છાંયું છે.' મેં કહ્યું, 'માંદો છે ને? કદાચ રાતે ગિયારાને ટાઢ પણ વાઇ દશે અને ઘા પર કળતર થતી દશે. તમને કાઢને એને ઓઢાડવાનું યે ના સાંભર્યું.'

તરત જ હું જાહાર આવ્યો. જોડી છેક આંકો પડી ગયો હતો અને તણાઈ જતો હતો. રાતે યાંધેલા પાટા જેમના તેમ હતાં. 'પણ તેની સન્મુખ લીલુંછમ થઈ ગયેલો દૂધનો પડીઓ મેં પંડેલો દોહો! એનો આસ છૂંટાતો હતો. તેના સધળા શરીરની દાડપિંજરની રચના જીજળી રહી હતી. માયમળણ સાથે કુતરાનું કાદતાં ફળીના કેટલાક બાતુક શેકો જોડીને વાસી ખીચડીથી માંડીને તાગ પંકવાન ધરી જતાં. તે સુજળ કોઈ આ ધરી તો નહિ ગયું હોય? તેમ છતાં શદ્દ ન રહેવાથી મેં પૂછ્યું : 'આ દૂધ એને કોણે મૂક્યું છે?'

'કોણ જાણે, શેક!'

'તો કોણ મૂક્યુંનું એ?' પડીઆમાં એરની માંખી થતાં હું જોરથી કકળી ઊઠ્યો : 'કોઈ જાદુમારો મારા જોડીને એ દોહું છે રે. નખખેદ જાય એનું. ગિયારા કુતરાએ એનું શું જગાડ્યું?' મારી આંખે તમ્બર આવ્યાં ને બેશુદ્ધ સમાણો હું જળી પડતો રહી ગયો.

શેડી વારે યાજ્ઞમાનુના પ્રકાશે તડકાનો સોનેરી રંગ ચમકી ઊઠ્યો. જોડી તેની સામે જોઈ રહ્યો, એણે અત્યંત અનુગ્રહથી કરજી (અનુ. આગળ પાન ૩૩૦)

સત્તા શાસન ચક્રાવતી હશે. એ રાજ્યસત્તા તે કઈ હશે? ચાલુ માન્યતા પ્રમાણે બીજા સૈકાથી શ્રીમાત્રમાં યુજ્જૈનાનું રાજ્ય રહ્યું હતું, એટલે આ પ્રદેશ એમને તમને રહ્યો હશે એમ માનવા સરેવળે આપણું મન પ્રેરણ; પણ ઐતિહાસિક પ્રમાણો આ ચાલુ માન્યતાની વિરૂદ્ધ નથી છે. હુએન-સંગના પ્રવાસ પૂર્વે એટલેકે ઈ. સ. ૬૪૧ની પહેલાં બિંદુમાત્રમાં યુજ્જૈનાનું રાજ્ય નહોતું. આ યત્તાવતી માત્ર ૧૨ વર્ષ પૂર્વે, ઈ. સ. ૬૨૬માં (બિંદુમાત્રનાં રહેવાસી હોવાથી) બિંદુમાત્રકાચાર્યકહેવાતા મહાન જ્યોતિષી જ્ઞાનગુપ્તે પોતાના ગ્રંથ જ્ઞાનરૂપ સિદ્ધાંતમાં શક એવત ૫૫૦માં આપવંશી બ્રાહ્મણ રાજાનું રાજ્ય હોવાનું જણાવ્યું છે. આમ, બિંદુમાત્રને આંગણે ઈ. સ. ૬૨૬માં ચાપ કે ચાવડા વંશનું રાજ્ય તથા ઈ. સ. ૬૪૧માં યુજ્જૈના વંશનું રાજ્ય હોવાનાં પ્રમાણો મળે છે. ચાપ અને યુજ્જૈના વંશો એક ન હતા એમ અવનિર્ણાયક પુત્રકેશીના નવસારીના તાત્પર્યમાં કહેલા આ બંને નામોના સ્વતંત્ર ઉલ્લેખ ઉપરથી જણવા મળે છે. એટલે આપણે એમ માનવું પડે છે કે ઈ. ૬૨૬ અને ૬૪૧ના વચગાળામાં ચાપોતકટોને ઉન્નતી યુજ્જૈના એ તેમનું રચાન જર્મ લીધું હતું. એ ચાપોતકટો બિંદુમાત્રથી પંચાસર આવેલા અને ત્યાં એમણે પોતાનું સ્વતંત્ર રાજ્યસ્થાપેલું. આ માન્યતા સંબંધિ થોડાક પુરાવાઓ આજે:

(૧) કાર્લસ યુજ્જૈનાની સભાના હસ્તશિખિત પુસ્તક અં. ૪૮-૮માં વનરાજના પિતાનું રાજ્ય બિંદુમાત્રમાં હોવાનું જણેલું છે. (૨) પાટણ સંધર્ભના પાઠના પ્રાચીન ગ્રંથભંડારમાં ચંદ્રપ્રભ ચરિત્રની પ્રતમાં વનરાજના મંત્રી હકકર ગિજનું જીવનચરિત્ર આપેલું છે અને તેમાં એમ પણ જણાવેલું છે કે તેના પૂર્વજે શ્રીમાત્રમાં વનરાજના પૂર્વજેના મંત્રી હતા. (૩) સરસ્વતીપુરાણના ૧૮મા સર્ગમાં જાણ્યા પ્રમાણે ચાપોતકટો અર્જુનદત્તથી અર્જુનપુરપાટણ આવ્યા હતા. અર્જુનદત્ત તે આણુંના પૃથ્વીમાર્ગમાં આવેલ વન હતું, જેમાં શ્રીમાત્ર વસેલું હતું.

સુરાત્રમાં ચાપોતકટો

આ ઉપરાંત પંચાસરમાં ચાપોતકટોના આગમની વિગતને એક બીજું પાસું પણ છે. તે એ કે ચાપોતકટો સોમનાથ પાટણથી પંચાસર આવ્યા હતા. પ્રગંધ-ચિંતામણિમાં વનરાજના પુત્ર ચોગરાજ ગ્રંથિ એક પ્રસંગ જણેલો છે. તેના કુંવર હોમરાજ ચોમરાજને

વિનંતિ કરી કે 'સોમશ્વરપત્તનમાં બીજા દેશનાં વડાણો તોફાનથી ધસાઈ આવ્યાં છે ને તેમાં કરોડોનું કન્ય છે; તો આપ આવ્યા કરો તો તે લડી જાય.' ચોગરાજને ના પાડી, છતાં હોમરાજ પોતાના બીજા બે બાળકોને લઈ ત્યાં ગયો અને એ માત્ર લડી લઈ પાટણ આવ્યો. એ બેક યોગરાજને કહ્યું કે 'બીજા રાજ્યોના રાજાઓ, સૌ રાજાઓની પ્રશંસા કરી વખતે યુજ્જૈનામાં ચોરોનું રાજ્ય છે એવી મક્કરી કરે છે, ત્યારે આપણા પૂર્વજે વિશે કઈક ઝાનિ અને દુઃખ થાય છે: તમે પૂર્વજેનું એ કમંક વિરતારીને તાજું કંઈ છે.' આ વચ્ચે ઉપરથી જણાય છે કે પ્રભાસ અને દીપપત્તન (દીપ)નાં ચાપોતકટો તે ચોગરાજના પૂર્વજે હતા. એ બંનેનાં ચાંચિયા હતા ને છેક સોમરાજ સુધી તેમણે સાણાં રચાઈયાં હતાં. ચોમરાજે પોતાના પૂર્વજેની આ ચાંચિયાગીરી પ્રતિ ધરાવે કરેલા છે. પણ હાલના વિદ્વાનો માને છે તેમ તેઓ ધાડપાક કે ચોર નહોતા. અને ચાવડાનું મૂળ ચોરકે મોદા સમ્બદમાં નથી, પણ ચાપોતકટ છે અને તેનો અર્થ 'જળરા તીર્થદાત' એવો થાય છે, ચોર નહિ, અને ચાંચિયાગીરી તો મોદામોદા શકેનશાહોએ પણ કરી છે.

પ્રભાસના ચાપોતકટોનું રાજ્ય નાથેર એટલેકે કાઠિયાવાડને દક્ષિણ દરિયાકાંઠે માંગરાજથી માંડી મહુવા સુધી પ્રસરેલું હતું. સોમનાથ ને અખૂટ ભૂમિદિ મારે પેકાતું તે આ રાજ્યની એને જ આભારી હોવાનું કહેવાય છે. નાથેરમાં આ લોકો મીઆણીથી આવ્યા હતા. ત્યાંનો પ્રભાત ચાવડા લોકકથાઓમાં અદુ પ્રસિદ્ધિ પામ્યો છે. કયાંક તેને ઉન્નતના વિક્રમદિવનો સર્ગો તો કયાંક ધ્રુમલીના સાત્રકમારે નેરવાને સમકાલીન કહ્યો છે. વળી મીઆણીમાં ચાપોતકટો એવા પ્રગંધથી આવેલા હતા. ત્યાં ચાવડાપાદમાં તેમની રાજધાની હતી. એટલેમોદારે પણ તેમનો જ હતો. પાંચમા-છઠ્ઠા સૈકાના આ યત્તાવો છે. એવા પ્રગંધમાં આ પ્રગંધ દરિયામાર્ગે કયાંક પરદેશથી આવી હતી. કન્યમાં સાપ્ત પૂજામુની પૂર્વે તેમનું જ રાજ્ય હતું. ત્યાં તેમની પાટનગરી સાપીઆર વીઆરા હતી.

ચાપોતકટોનો જે કંઈ ઇતિહાસ મોંઘપોથીઓ અને પ્રગંધાદિમાં મળે છે, તેના ઉપર વિચાર કરતાં એમ જણાય છે કે યુગ સત્તાના અસ્તકાળે, વચબીના રચા-

પ્રતેની લગભગ ધરદેશથી પહેલવહેલા એ સેકે આખા મંડળમાં આવી વસેલા જગરા વહાણવરી તેમજ ચાંચિયા હતા. એમની એક શાખા કચ્છને મોઢેં ત્રીમાલ પહોંચી અને બીજી મીઆણી થઈ પ્રભાસપાટણ મઈ. પછી પંચાસરને આંગણે બંને શાખાઓ ભેગી મળી ને એમની એક શાખાએ વદવાણમાં પણ રાત્રી રથાધું. (શુઓ નકશો) વદવાણ શાખાના આપોતકટ રાત્રી ધરણી-વરાલનું ઇ. ૯૧૪નું તો એક તામ્રપત્ર પણ પ્રાપ્ત થયું છે.

શંખેશ્વર

અગિયાર વાગતાં તો હું શંખેશ્વરને ગાંદેરે આવી પહોંચ્યો. રસ્તાની જગ્યાથી બાબુ શેટેશ્વરમાં ભેગેલી તેવી વિષ્ણુની ચારેક ફૂટ લાંબી સ્વેત આરસની પ્રતિમા આડી પડેલી હતી. પાસે જ ૧૭મા સૈકાના જે ત્રણ પાળીઆ હતા. શંખેશ્વર શુન્દરાતનું એક મોટું જૈન તીર્થ છે. તેનું જૈન નામ શંખનપુર છે અને ત્યાં શિવનું એક ઘણું પ્રાચીન દહેડું હોવાથી એ મદદિવ શંખેશ્વર કહેવાતા હોઇ આ શંખનપુર શંખેશ્વર તરીકે જ પ્રસિદ્ધ છે. અહીં પાર્શ્વનાથનું મંદિર છે. ક્યારનું હશે એ તો કહી શકાય નહિ, કારણકે પચાસ પોણેસો વર્ષ ઉપર એ પ્રાચીન મંદિર પર લાખોને ખરેખરે આરસનું નવું વિશાળ મંદિર ચણાઈ ગયું છે. આ રથગને લગતી ભૂતામાં ભૂતી નોંધ દસમા સૈકા જેટલી પ્રાચીન મળે છે. આ રથગ વિષે 'કુમાર'ના ૧૪૬મા અંકમાં શ્રી હરિનારાયણ આચાર્યે લખેલા લેખમાં એની ઉત્પત્તિ સંબંધેની જૈન કથા તથા અહીંના શંખેશ્વર મદદિવના પ્રાચીન મંદિરની હકીકત આવી મઈ છે. પંચાસર જઈ પહોંચવાની ઉતાવળને લઈ મેં આ રથગે સંશોધન કરેલું ન હોવાથી અહીં એ વિષે કાંઈ વિશેષ કહેવા શક્ય નથી.

સૌ પહેલાં હું પાર્શ્વનાથના મંદિરમાં ગયો. તેના કારનારી તરફથી મને બેરોયર જવાય ન મળ્યો. પુરાતત્ત્વની દૃષ્ટિએ તો મંદિરમાં કંઈ જોવા જેવું હતું જ નહિ, એટલે ત્યાંથી નીકળી રૂં રૂંધિયા જાગરમાં આવ્યો ને પુરાતત્ત્વસંશોધન હોડી જમવાની વીથીનું સંશોધન કરતો આખા ગામમાં ફર્યો. મંદિરમાં મોટાં રસોડાં ચાલતાં હતાં, પણ તે જોનોને માટે જ હતાં. સદ્બાએ એક ચાની કોટમની શોષણ કરવા હું શક્તિમાન થયો. આ ઉપરાંત ત્યાં બીજું જેનુંનું જે કંઈ મળ્યું તે આદોગી તાજાનોજ હું પંચાસરને રસ્તે પડ્યો. ગામ ખડાર નીક-

ળતાં ડાબે હાથે શંખેશ્વર મદદિવનું ઘેરાનું પ્રાચીન મંદિર આવ્યું. સોઢંડીઓએ પત્થરનાં મંદિરો બાંધવાં શરૂ કર્યા તે પૂર્વે ઉત્તર શુન્દરાતમાં આવ્યાં ઘેટાનાં મંદિરો બંધાતાં. તે ને તે દિવસે પંચાસર પહોંચી જવાની તાલાવેલીને લઈ એ મંદિર જોવામાં મને બાબુ રસ ન પડ્યો. કારણકે એનું સંશોધન કહે-રના હાથે થઈ ચૂક્યું છે.

રૂપેણનો પ્રવાહ

ત્રણ વાગ્યા સુધી સતત વાઝ્યા કર્યા પછી અચાનક એક વોંકળાએ અમારા ફેડીમાગેને આગળ જતો ધંભાવી દીધો. નથી નદીઓના અસ્તિત્વની આગાહી આપતો ભૂમિનો ટોળાવ કે નથી કાંઠાની વૃક્ષપટાનું દરખ; ને કાઈપણ પ્રકારની આગાહી વગર મારગ આડે આવનાર આ સરિતા તે કંઈ? મજૂરને પૂછતાં તેણે ઉત્તર આપ્યો કે 'આ તો રૂપેણ.' રૂપેણ? જાસ આ જ રૂપેણ? ધડીબર તો મને વિશ્વાસ ન એડો. સિદ્ધજના પિતા કર્ણદેવે જોમાંથી એક નાની શી નહેર કાઢી તે દ્વારા અનેક સદ્અસિમે સમાધિ રહે એવું કર્ણ સાગર મેદાવર જોવા જળ વડે છસોજલ ભરી દીધેલું તે રૂપેણ શું આ જ? મોટેશની પુણ્યપ્રવાદિની પુનઃખતી દર્શનરજોના જોળામાં ટળી નાથ છે એ રૂપેણ તે જાસ આવડી જ?

મગે તેવી પણ આજે રૂપેણ જીવતી બેઠી છે ખરી. એની સંગાથિની અનેક સરિતાઓ મુકાઈ મઈ, કેટલી ચે પટ કેરવી ક્યાંકની ક્યાંક જઈ પહોંચી, પરંતુ ક્ષતિ-હાસનીઅનેક કડવી મીઠી અનુભવતી રૂપેણ-અણુદિલ્લવાડ પતનને આંગણે જે શુર્દર સંસ્કૃતિ પાંગરેલી અને પ્રકારાવંતી બનેલી તેની એ આદિ-જનેતા—આજે મગે તેવી પણ જીવતી બેઠી છે; હતી ત્યાં ને ત્યાં છે. સરસ્વતીએ અનેકવાર મથોદા મૂકી છે, પણ રૂપેણે તેમ કર્યું નથી. અને એ રૂપેણનું પાણી, કારકાની ગોમનીના જેવું ખાંડું! આ શું એ જ અમૃત સરીખાં નીર છે કે જેનું પાન કરી ચુર્ન દેશ (પંચાસરપુરીના રાજકવિ શંકરના શબ્દોમાં) કલ્યાણકટકના નૃપતિ જીવડની રાત્રસભામાં

અમરસાર, પારસભણિ, બાપુએ વદન કહાત;

સારનરન કે દૂલ જઈ, ઉર્વિસાર શુન્દાન.

કહેવાનાં મોગ્ય લેખામે હતાં. આપોતકટ વપરીખર, તેના દસ દબાર મૈનિકા, તેની રાણી રૂપમુંદરી, સૂરપાળ વનારજ તથા મદાન સાધુ શીત્રચુખ્તિએ શું એ જ

ખારાં પાણી પીધાં હશે? ના, ના; એમ ન હોય.

ઈ. સ. ૧૯૧૭માં પંચાસરપુરીનું પતન થયું ત્યાર પછી ૧૨૪૫ દીવાળીઓ પસાર થઈ ગઈ. એ ગાળામાં કેણે આ રૂપેણને સંભારી છે? પ્રાચી સરસ્વતીને જેણે પોતાનું ગૌરવ અર્પી જગતમાં યશસ્વી બનાવી, અણુ-દિલ્લિવાડ પતનનો ઇતિહાસ ન્યારે ભાવીના ગર્ભમાં હતો અને સરસ્વતીની આસપાસ ન્યારે પુરાણકથાઓ વીરળાઈ નહોતી તે વેળાની યુગ્મર જૂમિની સમૃદ્ધિ કે જેની યશકથા સાંભળી જુવડ ચઢી આવ્યો હતો તેને જેણે પાળીપોષી તે આ રૂપેણ જ હતી. પણ વનરાજે ને ધડીએ સરસ્વતીતટનો આશ્રય શોધ્યો અને પંચાસરમાં ગિરાજતા પાર્શ્વનાથ એ પુણ્ય નગરીને ત્યજી અણુદિલ્લિવાડ પતનમાં પ્રતિષ્ઠિત થયા ત્યારપછી ૧૧૯૫ દીવાળીઓ પસાર થઈ ગઈ, પણ રૂપેણને

કોઈએ સંભારી નથી. પ્રત્યંધકારોએ તેને અવગણી છે. સરસ્વતી અને પુષ્પાવતીનાં પુરાણો રચ્યાયાં, પણ રૂપેણની મોંઘં સરખી એ કોઈએ નથી લીધી. કોઈ મદદિવ એને કદી પ્રતિષ્ઠિત થયા નથી કે કોઈ દેવી એને તીરે આવીને ગિરાજી નથી. એવો તે શો અપરાધ રૂપેણે કર્યો છે? આ ગદ્યા સંતાપથી રૂપેણનાં રૂપ કદમાઈ જાય, તેની કથા કૃષ્ણ બની જાય અને તેના પટમાં પાણીને અદ્ભુત ખારાં અશ્રુઓનો પ્રવાહ વહેવા લાગે તેમાં નવાઈ શી?

રૂપેણને હૃદયમાં જિલ્લિ અર્પી હતું આગળ વળ્યો કે તરત જ પંચાસરપુરી, દરજી પણ ઉત્તમ મરતકે તેના પુરાતનકાલના પડોના ગિયા આસન ઉપર ગેરેશી, દરથી દેખાવા લાગી. કીર્ધકોગની સંખ્યા પછી આજે મને પંચાસરપુરીનાં દર્શન થયાં.

(આઈ)

અમૃતલાલ વ. પંડ્યા

Our Friends Abroad

પરદેશી
મિત્રોનાં
પત્રો

—આ પત્ર મેળવનાર : વિનોદચંદ્ર દેસાઈ - અંકદેશ્વર—

૯૨ પીટર રોડ, પોસ્ટલ લીવરપૂલ-૪
તા. ૨૪-૬-૩૯

પ્રિય વિનોદચંદ્ર,

મથા ઓગસ્ટમાં તમારો પત્ર મળ્યો હતો તે મઠે આભાર. હું આત્યાર સુધી તેનો જવાબ નહોતી લખી શકી તે માટે દિલ્લગીર છું, કારણકે યુદ્ધ કાંડી નીકળતાં અહીં જનું જ બદલાઈ ગયું છે. અરે, પત્ર લખવાની તક પણ મારે માટે લગભગ મુશ્કેલ બની છે. મારા પિતાને હરકર બરડીમાં જોડાઈ જવું પડ્યું છે. જેકે હાલ તેમને જહુ દૂર રાખવામાં નથી આવ્યા, અમે વખતોવખત તેમને ગળી રાખીએ છીએ.

આ વરસનાં અંતિમદેને મોડાં મોડાં પણ હું તમને મોકલું છું. હું અને મારાં બા છેલ્લાં ત્રણ અઠવાડિયાંથી બધી બારીઓને બંધારી કરવા મંડ્યાં છીએ, જેથી જ્યાં મે પ્રકાશ બહાર ન દેખાય અને ઉપરથી નજર ન પડે.

તમને મારે જરા નિરાશ કરવા પડશે. તમે જે સંખ્યા-ધન મને કહ્યું તે પરથી હું છોકરાં છું એમ તમે ધારતા લાગો છો. માફ નામ છન, દેવ્ય ભાષામાં નર ભતિ માટે જે રીતે લખાય છે તે જ છે; પણ અહીં થણી વાર છો-કરીઓનું નામ પણ એમ જ લખાય છે.

Coco Cubs News (મોકો કબ્જ ન્યુસ)ના તેવી મિ. ઝેનાયન પારોથી મને તમારે સરનામું મળ્યું હતું તમારો ફોટોમાફ તો મને નથી પહોંચ્યો. પોરટમાં થાંકે મેરવલ્ડે

પડ્યો લાગે છે. તમારાં બાહ અને બંને બેનોને મારાં પ્રેમ-પૂર્વક નમન હશે. તમારી છાપાંની તબિયત સરસ હશે.

યુદ્ધને લઈને સાળામાંથી મને 'લોખી' રન મળ્યો છે. મથા સપ્ટેમ્બરની ૧૬મીએ અમે નિરાળામાં મર્પાં દર્શાવ્યાં. પણ તેનું કંઈ નહિ આને હંધક ફરજ બાંધવાની બળી છે.

તમારા પત્રમાં મને જહુ જ રસ પડ્યો છે. હું તમને બે છાપાં મોકલું છું: 'ચિલ્ડ્રન્સ ન્યુસ પેપર' ને 'કોકો કબ્જ ન્યુસ.' આજે તો દેશમાં દરેક જણે દેશ પ્રતિ કાળો આપવામાં પોતા તરફથી કંઈ ને કંઈ કરી રહ્યાં છે. આ કરોડીના સમયે વિદેશ રાજનીઓ ને સંરચાનો મૂળ ભૂમિને ફેરી મદદ કરી રહ્યાં છે તેજેદ અમે ઇન્સ્ટ્રમાં બધાં આદ્યૈમુખ બની મથાં જીએ. અમારી સૌની ખાતરી છે કે હવે 'સાવનો નય' છે.

આકાશી દુમલો થાય તો બચાવ માટે સરકાર તરફથી મોંના જુરખા અમને બધાને મળેલા છે. એ સાથે રાજીને જ અમે બહાર આવવા કરીએ છીએ. પણ એ કદી વાપરવા ન પડે એવી હું આશા રાખું છું.

તમારી તરફથી સત્વર ખજારો મળવાની આશા રાખું છું. મેં જલ્દી પત્ર ન લખ્યો તે માટે ક્ષમા કરો. મને ખાતરી છે કે તમે મારી મુશ્કેલી સમજ્યા હશે.

લાખડીપૂર્વક તમારી મિત્ર
છન પેટ્રિસિયા હેમ્પ

જવનનું પરોઢ

બા ગ ત્રી જી

પ્રકરણ ૧૯મું

ગાંડી મહારાજ કે યહાં

એક પરોઢે ઓર્થિતો એક વિચિત્ર અવાજ સાંભળી હું સફળતા પધારીમાં બેઠો યહ ગયો. આંખ મસળતાં મેં જોયું કે મગનકાકા ઓશીકે બિબા રહી અમ બાળકોને જગાડી રહ્યા હતા અને બદારથી સમુદ્રના ધુધવાટ સરો કોઈ અવાજ આવતો હતો. નજીવ યહ મેં પૂછ્યું, ‘આ ધુધવાટ શેનો સંભળાય છે? અવોકાનો દરિયો કંઈ આટલે દૂર સુધી સંભળાય શકે ખરો?’ અમારા શીનિક્સ આશ્રમથી છઠ્ઠેક માઈલ છેટે હિંદી મહાસાગરનો કિનારો હતો. અમે ત્યાં કદી કદી ઉભણીએ જતા ત્યારે દરિયો દેખાયા પહેલાં ઘણે દૂરથી તેનો ધુધવાટ અમે સાંભળી શકતા. મગનકાકાએ મારો જમભાંગનાં કહ્યું, ‘આ દરિયાનો અવાજ નથી. આપણા બગીચાઓમાં બધે માણસો ઉભરાઈ આવ્યાં છે તેનો આ અવાજ છે. તમે તો બધા ધસધસાટ બેઠાં પડ્યા હતા; પણ મને પા-અર્ધ કલાકની એ એકધારી ઉપમળી નથી. આજ આખી રાત હડતાસિયાઓનો બસ પ્રવાહ જ ચાલ્યો છે. જરા ઓછું આવે ને નવા આવનારા જગાડે અને સૂવાની જગ્યા માગે. એક ટોળાનો પડાવ નેખાની પાછો આવું ને હજી આંખ મળી ન હોય ત્યાં બીજી આવી પહોંચે. હવે જુઓ, આજે આપણું કામ ઘણું વધી ગયું છે. તમે જલદી હાથમાં ધોઈ કાઢે ચડી જાઓ. આ સોડા ન્યાંત્યાં મંદકી ન કરે એ ખાસ જોવાનું છે.’ રાત્રે આટલા જણ આવ્યા તો દિવસ આખો તો આથી બગણા કે તેથી ને વધુ આવશે. પધારી પાળી હું તો વરેસોવરેસો ધરની બદાર હડતાસિયાઓનાં દર્શને બેઠી ગયો. ન્યાં નજર નાખું ત્યાં માણસ જ માણસ જોઈ હું ચકિત થઈ ગયો. એ બધાં પોતપોતાનાં ઘુસપુસ વાતો કરે જતાં ને આધાં-પાછાં થનાં હતાં. શીનિક્સના એ એકાંત બીડાં એક-સાગટાં સો માણસથી વધુ કદી ને એકઠાં બાજેલાં નહિ. સો જણ પણ ત્યારે જ જોવા મળે, જ્યારે બાપુજી પોતે શીનિક્સમાં હોય અને કોઈ મોટો ઉત્સવ હોય. બાપુ તો સંકેત પગસાં ચાલીએ ત્યારે કોઈક ખૂણે

એકબે જણ કામ કરતા નજરે ચડે. આમ, ન્યાં ફળગાડ ફૂલગોટ અને જિયાનીયા ટેકરા સિવાય બીજું જોવાનું કે પંખીગીત વિના બીજું સાંભળવાનું ન મળતું ત્યાં એક રાતમાં કોઈ જાદૂ થયો હોય એમ માણસોએ અમારાં ઘર પાસેના બધા બગીચા ને રસ્તા પેરી લીધા હતા, અને હજી તો આવ્યે જ જતાં હતાં. કોઈ પૂર્વ બાજુની સડકે સડકે આવતાં હતાં, તો કોઈ સામેની પશ્ચિમની ટેકરીઓ પરથી કીડીની દારની પેટે આંધ્યાં આવતાં હતાં. કોઈ ટોળા આ ખૂણેથી તો કોઈ ટોળા પેટે ખૂણેથી. પાંચપાંચ સાતસાત કરીને ચાળીસ ચાળીસ જેટલા એકેક ટોળામાં આવી પહોંચતા.

થોડો વખત તો અમે આ તમાશો જોયા કર્યો. એક વાર આસપાસ પ્રદક્ષિણા કરી આવી જોયું તે મગનકાકાને જણાવ્યું. જરા દિવસ ચડ્યો ને મગનકાકાને હાપખાનામાં જવાનો સમય થયો ત્યારે એમણે દેવદાસ-કાકાને પોતાની સાથે લીધા ને મને કહ્યું, ‘હવે જે નવા સોડા આવે તેમને પડાવની જગ્યા બતાવવાનું કામ તારું છે. આપણું ફળગાડને આંચ ન પહોંચે તેની ખાસ સંભાળ રાખજે. કોઈ ફળ કે બાળવા માટે ગાડની ડાળીઓ ન તોડે. વચ્ચેવચ્ચે કલાક સવા કલાકે મારી પાસે હાપખાનામાં ખજાર કહી જાવ. જે આવવાનું ‘રેશન’ માગે તેને ચિટ્ટી કરાવવા મારી પાસે લાવજે.

અર્ધોએક માઈલ લાંબી ને પાંચેક માઈલની પહોળી શીનિક્સની અમારી એ જમિમાં છુટા મૂકેલા ઘોડાની પેટે મેં આ ખૂણેથી પેટે ખૂણે દરિયાપટ્ટી આંબેલી દીધી. નવાનવા હડતાસિયાઓને જોવાનો મને ઉમેગ હતો જ. સાથેસાથે રેશનની રસીકાના કાગળી પાળોમાંથી છૂટે થયો તેની પણ ખુશી ઓછી ન હતી. નારતો પીરસવાનું ને શાકસુધાર એ મારા ખાગનું કામ ને ઉપરાંત બીજું કામ પામ્યું નથી આવેલી જોન કાનગાએ ઉપાડી લીધું હતું. આવા ધરખૂણાના કામને બદલે હોડાદોડીનું કામ મને તો કયો ઊકડો રાજ ન થઈ જાય?

અગિયાર વાર જેટલ જાગે પંકાઈ ગયેલા ફરીરા-

બાહને કોઠારનું કામ સોંપાયું. મગનકાકાએ દરેક હડતા-
સિયા દીઠ કાચું સીધું ઠરાવી દીધું હતું. દાળ, ચોખા
અને મીઠુંમરચું, અથવા શોટ અને ખાંડ, એ જતના
સીધામાંથી જેને જે પચેદ પડે તેની ચિટ્ટી કરાવે.
છાપખાનામાં ચિટ્ટી કરાવી અપાવીને એ ટેળીને હું
કોઠાર પર પહોંચાડું અને કોઠારમાં બીડ કરી શેરો
ફટારાબાહને અકળાવે નહિ તે માટે દારપાણનું કામ
કરું. હડતાસિયાઓના અતિથિસત્કારની જવાબદારી
સમજવા જેટલી મારી ઉમર ન હતી. મને એકાએક
મોટાઈ મળી ગઈ એટલે અક્ષડ સિપાર્ધની પેઠે 'તુમ
હોડો,' 'તુમ ધિર ખડે રહો' 'તુમ. ફિર ક્યોં આપા?'
એમ જે આવે તેને સંજળાવે જતો હતો. એમાંનો
કેટલાંયે એવાં હતાં જેમને જાળો દિવસ સુધી કશું
ખાવાનું મળ્યું ન હતું અને જૂખ્યે પેટ રાત ને દિવસ
ચાલ્યા કરવું પડ્યું હતું. એવા શેરો ચિટ્ટી મુજબનું
તોળાએનું સીધું હાથમાં આવી પડતાં પ્રસન્ન થવાને
જાહેર હતાશ થઈ જતા. 'આમાં અમારી શી જૂખ
ભાંગશે? અમુક ત્રીજ વધુ આપો' એમ કહી વધુ
શેવાને લઈ કરતા ને ખસતા નહિ. ફટારાબાહ એમને
દલીશોથી, સમજાવથી સમજાવવાનો પ્રયાસ કરતા,
પણ હું મારી નાદાનીને લીધે એમને સંભળાવી દેતો,
'ચથો ચથો, દુસરે કો લેને હોગે કિ નહિ? ચિટ્ટીકા
માત્ર મિલ ગયા; અળ્ય હોડો, ચથો.' પુરોડો તો જલ્દી
સમજી જતા, પણ સ્ત્રીઓનું કરગરવું ચાલ્યા જ કરતું.

જે ટેળીને કોઠારમાંથી સીધું મળે તેને સંધવાની
જગ્યા બતાવવામાં પણ મારો ફીકફીક વખત જતો.
ફળઝાડને અર્ધાંચ ન લાગે એમ ઠરાવીકરાવીને મારે એમને
સમજાવવું પડે; કેમકે માંડમાંડ ચાકયાપાકયા આવીસીધું
લઈ તેઓ તડકાને બદલે ઝાડને છાંયે ચૂથો માંડવાને
લલચાપ. પણ નારે પડે હું એમને કેટલુંક કહી શકું?
કોઠારને દરવાજો માફે જેટલું રાજ ચાલતું એટલું આ
અક્ષટ મેદનીમાં ચલાવવાની મારી લિંમત ન આપતી.
મને ડર લાગતો કે હું કંઈક કહીશ ને આ શેરો ખિન્નશે
તો? એટલે જ્યાં સુધી કોઈ બારે નુકસાન નબરે ન
પડતું ત્યાં સુધી હું વગર ધોડાને જોયા કરતો.

તેઓની રહેણીકરણી જોવામાં મને ખૂબ રસ
પડતો. એમણે કેવાં કપડાં પહેલી છે, એમનાં નાનકડાં
પોટકામાં શું છે વગેરે હું જોતો. એક જ કપડાના

કટકાના અનેક ઉપયોગ થતા જોઈ મને નવાઈ લાગતી.
અમે તો હતા કોટ-પાટલૂન-શર્ટ પહેરનારાં, અને આ
શેરો પાસે જોયાર સાદાં કપડાં ઉપરાંત કશું હતું નહિ.
એ સાદા કટકામાંથી એક કટકાનો ફેટો કરે ને બીજો
કટકો સાદી તરીકે વાપરે અને ત્રીજો ઘોડિયાની ઝોળી
તરીકે વપરાય ને વળી ફેટાનો જ કટકો લઈ ચૂલાની
આસપાસ પવન, કચરો વગેરે ધેકવાની આડ્ય કરે.
જેનું ખાવાનું પતી જાય એ વળી એ જ કપડા વડે
માથે છાંયડો કરે. આ ગરીબ શેરોની આટલીઆટલી
કરામત જોઈ મને એમને વિશે આદરસાથે કવનલેખનજનું.

એ શેરો સંધવાખાવાનું જુલુંજુલું કરતા, છતાં
એમનું એકાદી કુટુંબ ક્યાંયે ન દેખાતું. જ્યાં જોઈએ
ત્યાં જો, પાંચ, સાત એમ બેળું કુટુંબ પડ્યું હોય.
કોઈ સંધીખાઈ વાતોના તડકા મારતું હોય તો કોઈ
નાનાં બાળકોને રંધાડતું હોય, કોઈ ચૂથો માંડવાની
ગડમથલમાં હોય તો કોઈ સાવ તાજું જ આપ્યું
હોય ને બીજાઓ પાસેથી ખાની મેળવતું હોય કે
અહીંથી કોઈ ધકકેલશે તો નહિ ને? કોઈ કોઠીના વળી
આવી બીડના સમયમાંયે દાળબાત ચૂસે ચડાની ચ-
ટણી વાટવામાં મશગૂલ હોય.

મને આમ ચોતાની વચ્ચે ટૂંકેલતો જોઈને એ
શેરો પણ મારી સાથે વાને વળગતા 'એઈ છાટા
બાળા! જરા ધધર તો આઓ. દેખો ભૈયા, ૫૬ સેર
બર ચાવડ પકાને કે કિયે બરતન તો જરા મિલા
દિઓ.' હું જવાબ આપું: 'માઈ, યદાંસે તો દાજ-
ચાવડ મિલતે હૈ. બરતન તો કોઠારમે લે લી નહિ તો
દેવે કદાંસે?' વળી બીજું કોઈ પૂછે: 'ઓ ભૈયા, યદાં
જામમે કહી મિરચ નહિ હૈ?' કોઈ આંગૂઠક વળી
સાતા મેળવવા પૂછે: 'યદાં સે તો વો સોલ્કર લોગ
દમરો છોડા કર નહિ સે જરેજે ન? કોઈ પૂછતા: 'માંડી
મદારાજકા ધર કોનસા દૈ? વે કદાં રહેતે થે? ઉનકું
કદાંસે પકડ કર લે ગયે? તુમકું માંડી મદારાજ કા
લગતા દૈ? તુમદારે માછળાપ કોન દૈ? વે બળીયા
કિસકા દૈ?' આમ પરંપરા જ ચાલે. મને ઝાંઝુ ગોથું
ફાવે નહિ, એટલે કેવળ દા, ના કે માથું ધુલ્લારીને
હું જવાબ પતાવતો જાઉં.

ફીકફીક વાતો પતે એટલે પછી મારો વારો આવે.
પહેલાં ને કહેતાં મને સંકોચ લાગ્યો હોય એ વાત

ઉપાડું અને કહું, 'જુઓ આ યાગીયાને તમે નુકસાન પહોંચાડો એ જોવાં મારે આંટા મારવા પડે છે. કોઈ પણ કૃષ્ણને ન તોડતા હો!' એટલે તેઓ તરત કહે, 'ના, ના, ના, શું અમે એટલું થે ન સમજીએ? જો આનાનાં ગર્યાઓની ઉપર અમે ખાસ યોગી રાખીએ છીએ કે તેઓ ખાવાને લોભે એકે ય કૃષ્ણ ન તોડે. તારે ગભરાનું નહિ. અમે અહીં જ છીએ. કોઈ નું આવશ્યે તો તેને પણ અમે ચેતવીશું.' હું જતાંજતાં કહી દઉં, 'તમારી મહેરબાની. હવે એ પણ જોજો કે કોઈ પાસે જ દિશાજંગલ જઈ આવી યાગડે નહિ.' જવાબ મળતો : 'એવો મૂરખનો મરદાર તે કોણ દશે કે આટલાં ગધાં માણસ મેં હું ત્યાં દિશાજંગલ જાય? એવો હોય તો તો એને પીડીએ.' આમ તેઓ જ મને ખાતી કરી આપતા એટલે પૂરેપૂરો ડર છતાં ન કોઈ મારા પર ખિન્નશું, ન કોઈએ મને ધમકાવ્યો. મગનકાકાએ મને કહી રાખ્યું હતું કે જો કોઈ ન માને તો મને મોક્ષાવજ્ઞે હું આવીને એમને સમજાવીશ. પણ મારે એમને મોક્ષાવવાનો વારો જ ન આવ્યો.

એકવાર જરા તુમાળી મિત્રજનાળે પીઠ જીવાનો જમરખીમાંથી કંઈક તોડતા હતા ત્યાં હું જઈ ચડ્યો, મેં એમને તરત જ ખૂમ પાડીને કહ્યું, 'થે કયા તોડતે હો!' તેઓ મારા પર ધમ્મી આવ્યા અને મને કહ્યો 'તુમને દેખા? હમને ક્યાં ફૂત તોડે' હું જંચ્યા હો કર જૂકું ક્યું એમણે હો?' પંજુ હું કંઈ જોઈ એ પહેલાં તો મારો એક દોષ્ટ થઈ ગયો. હડતાલિયો મારી મદદે આવી પહોંચ્યો અને એણે પેલાને ધમકાવી જ કાઢ્યો કે 'તું ત્યાં ગયો જ શા માટે? તારે અમારી જાગૃતી લાજ આપડું મુમાવવી છે? ગાંધી રાજના યાગીયામાં ચોરી કરતાં શરમાનો નથી?' દરમિયાન બીજા પણ આવી પહોંચ્યા અને પેલા કોકર ચડેલા તુમાળીઓને ઘેરી લીધા. એ નરમ તો પડ્યા જ નહિ, પણ મારે પછી કંઈ કરવાપણું રહ્યું ન હતું.

દિવસો વીતતા ગયા તેમતેમ હવે હડતાલિયાઓનું આગમન અમને હેંદત પમાડનારું ન રહ્યું. જલ્દે જો કોઈ દિવસ સેંકડો માણસો નવાં ન આવે તો એ અમને નવાહનો દિવસ થઈ પડતો. સીધાંની ચિદી પરથી મગનકાકા રોજ અટકળ ગાંધતા અને કહેતા કે આજે 'સાતસો માણસો વધ્યા . . . ' આજે

દમર આવ્યાં . . . આજે (નવા આવનારનો) આંકડો દોઢ દમરથી ઓછો નહિ હોય.' કૃષ્ણાભાઈનો અને મારો કાર્યક્રમ પણ એવો મોઢવાઈ ગયો હતો કે માણસો રાતે જમણા ને દીએ ચોગણા થતા ગયા તોપણ ધાંધલ વધી નહિ. અંધારાં જીવતાંની સાથે રોજ પંખાની પેરે સવારે માઈ ફરવાનું શરૂ થતું અને અંધારાં જીતરી આવતાં સુધીમાં આ મહેમાનોની અનેક પ્રદક્ષિણા કરી આવતો. એ ઉપરાંત ગણેરનાં જે અઢી કલાક છાપખાનામાં પહોંચી ટપાકને ટિકીટો ચોડવાનું ને પાર્સલો ગાંધવાનું માઈ નિત્યનું કામ પણ કરી આવતો. સાંજ પડ્યે અમે વાતો કરતા કે જાડુ સાઈં થાય છે. આ મારા પેન્ટરોના (જમીનદારોના) ગધા 'ધમોક્ષા' બંધ થઈ જાય તો દરેક પડે. એમના જેવા પાખીઓને ત્યાં શા સાઈં એક પણ હિંદી કામ કરતો દશે? એકે-એક ગિરમિટિયાએ નીકળી આવવું જોઈએ.' પાંચ કે ઓછાં વરસનો પટો લખી આપનાર મજૂરને 'ગિરમિટિયા' કહેતા એ આ પહેલાંના પ્રકરણમાં આવી ગયું છે. 'ધમોક્ષા' ત્યાંની શેરડીના કારખાનાને કહેતા. માઉન્ટજંગલનો ધમોક્ષો, વેરજમનો ધમોક્ષો, રોંગાટનો ધમોક્ષો, રેંગરનો ધમોક્ષો એમ શીનીકસથી ત્રીસ-ચાળીસ માઇલ જેટલે દૂર સુધી એક પછી એક ધમોક્ષાની દાર લાગી હતી. એકેએક ધમોક્ષો પાંચસાત માઇલ લાંબો પડેજો. શેરડીના વાવેતરથી માંડી ખાંડ તૈયાર કરવા સુધીનું જાડું કામ એમાં થાય. એ દરેકનાં મોઢા માત્રિકની ધાક એવી કે દરદરથી એનું નામ સાંભળીને જિવારો ગિરમિટિયાં સ્ત્રીપુરુષો કબૂતરની પેરે ફરડી જોડે. એવા જીવસગમોને સીધા કરી દેવાનો આ જે ખેત રચાયેો હતો તે અધૂરો ન રહે, આપણા લોકો પૂરેપૂરા મક્કમ રહે એની અમને ટીનકાઓને પણ ધણી હેંસ હતી. એટલે માણસોનો જીવાળ દળ જમણા વધે એવી ઉત્કંઠામાં અમે જીજ્યા કરતા.

પણ એટલાં ગધાં માણસોના મોઢાકનું શું? જોડે-જોડે ખવડાવવું કેવી રીતે? આ ચિંતા અમને યાજકોને તો ચાતી હોય? અમને તો તમાસાનો આનંદ હતો. પણ મગનકાકાને માથે અપાર ચિંતા વધતી જતી હતી. રેરેસથી ઉપરાઉપર દાળ, ચોખા, લોટ ને ખાંડની શુષ્કો આવી તો પહોંચતી, પાંચ થોડા કલાક થાય ત્યાં કૃષ્ણાભાઈની દરિયાદ જિબી જ હોય કે સીધું પટવું છે,

હવે ચિદ્રીઓ ન કાઢશે. આખો મામલો વંસમે હશે. એવામાં એક વાત આવી પહોંચી કે ડરજનમાં હિંદીઓની એક ગંભીર સભા મળી છે અને મૅરિ-ત્સર્ગ તથા ડરજનના હિંદુમુસલમાન વેપારીઓએ હગગાના હગગા ગુણે અનાજ કાઢી આપ્યું છે. સાથે સાથે એમ પણ સાંભળ્યું કે આ બધી વાતની ખબર હિંદુસ્તાન પહોંચી છે એટલે ગોખસેલના ડાંગાલાંગ તારો આવે છે ને તેઓ પણ ખોટાટી મોકલશે.

છાપખાનાના મંડળમાં ઉપર પ્રમાણેની ચર્ચા સાંભળ્યે ચાર પાંચ ટંક વીત્યા હશે ત્યાં એક સાંજે છ ખચ્ચર જોરેહું નાતાલની હળનું એક વિશાળ માડું દાણાની યુણેનું ભરેહું ડરજનથી આવ્યું. એ ગામ સાથે બેચાર જણ હતા. તેમાં સૌથી જોખરે હતા રત્તમજીકાકાના નાના દીકરા સોરાયજી. માડું આવી પહોંચતાં તો હડતાલિયાનાં રોજેરોમાં તેને ઘેરી વળ્યાં. યુણે ખોલીને માપ ભરીભરી સોરાયજીએ લોકોને સીધું આપવા માંડ્યું. કલાકે આખા પછી તેઓ ચાક્યા અને હજુ એમને માલોજીકંચના ધગોથા પર તેને તે દિવસે પહોંચ્યું હતું, એટલે કાઠાર મારે થોડી યુણે ઉતારી તેમજ ખચ્ચર-માડું હાંકી મૂક્યું. ફકારા-બાઈએ એમને થોડી વધુ યુણે મૂકતા જવાનું કહ્યું તો સોરાયજી ગરજી બિંધ્યા: 'તમને ખબર છે હજુ આગળ કેટકેટલા લોકો જુખ્યા પડ્યા છે તે? અહીં તો તમે થે છો; પણ ત્યાં એમનો ભાવ પૂછનારે વ કાર્મ નથી. અત્યારે તો નેમતેમ નબાવે. અમે ત્રણ-ચાર દિવસમાં ફરી પાછા આ ગાડું ભરીને ફેરા કરી જઈશું. હાલ તુરત તો પૈસાની ત્યારે મારામારી છે. દેશથી આવશે ત્યારે યશે.' હાંકતા સોરાયજીનાં જુરસા-ભર્યા વચનો આગળ ફકારાબાઈ ચૂપ થઈને બેસી ગયા.

સોરાયજીનાં હાવબાવ જોઈ મને કંઈપણ આવી કે શીનિક્સની બહાર જહુ ભારે ધાંધલ ચાલતી હોતી જોઈએ. અહીં તો શાંતિ છે, પણ બહાર આ ડરજન-વાળાઓને કેટલું બધું કામ કરવું પડતું હશે? અહીંના કરતાં કેટલા બધા વધુ હડતાલિયા જુખે પીડાતા હશે! સાધારણુરિતે સોરાયજી એમના પિના રત્તમજી કાકા જેવા ધમપજાડિયા ન હતા. એ એમને ડરજનમાં હમેશાં શાંત અને વિનોદી જોએલા. શીનિક્સ પણ ત્યારેજ્યારે તેઓ આવતા ત્યારેત્યારે પોને જલેર કરતા

ને અમને કરાવતા. અમારા જગીયાનાં સારામાં સારાં ફોજા આખ્યા વિના પગ વાળીને ન બેસતા અને મગન-કાકાના રંજમેરેગી યુવાનના છોડામાંથી ઉત્તમ યુવાન લેવા મને દોડાવતા. પણ આ વેળા તો હું એમની સાથે થોડું બોલવા મધો તો મને દાદ જ ન દીધી. મજી રત્તમજીકાકા પોતે જ પગ પછાડતા આવ્યા હોય અને જે હફડે આવે તેને ધમકાવતા પાછા ફર્યા હોય! શાંત સોરાયજી તે દિવસે વાવાઝોડાની જે શીનિક્સ આવ્યા તે પોતાનું ખચ્ચરમાડું ધણુધણુવતા વાવાઝોડા વેગે પાછા ચાલ્યા ગયા!

એ સમયે તો મને ખબર ન હતી, પણ ત્યારે પૂજ્ય જાપુજીએ દક્ષિણ આફ્રિકાના ઇતિહાસમાં સો-રાયજીની બહાદુરીને પ્રમંચ લખ્યો ત્યારે મારા જાગ ચિત્ત પર પડેલી તે દિવસના એમના પ્રવાષી ચરેરાની છાપનું રમરથું મને વધુ પ્રિય થયું. એ પ્રમંચ તે એકે વેરલમ તરફના એક ધગોથા પર હડતાલિયાઓને પાછા વાળવા ગેરી પદ્ધત ગોળા ચક્રાવળીની દલી ત્યારે છાતીધડા સોરાયજી વચ્ચે ફરી પડ્યા ને કલાનના થોડાની લગામ ખાલી લઈ ફેંકેલા હિંદી ભાઈઓનો એમણે જીવ ગયાઓ. એ કાળે સોરાયજીની ઉંમર ૧૮ જેટલી જાંપુજીએ વર્ણવી છે. જોકે મને તેઓ થોડી વધુ મોટા લાગે રહ્યા છે. કદાચ એમના ભગવદાર શરીરો દીધે તેઓ મને મોટા લાગ્યા હશે.

(ચાક) પ્રણુદાસ ઇનમજાલ માંધી

'સોરાયજી મારી પાસે થોડા કપિયા કહીના મારે છે. વંમને એની ખાતરી છે ખરી?'

'હોવે; જેટલી તમારી એકથી જ. એની ખાતરી છે. જોએ, જે થે આવતા!'

'જા, જા, જો આ વાંદરા; હાંદા જેવો હોમે છે, ખરે?'

'જેર મુખા! એવું બોલાય?'

'કેમ? વાંદરા કાંઈ સમજાવતો છે?'

'જા, જેહું જામફજ હે.'

'લે. હવે બીજું નહિ માયવાનું હો.'

'થોડીવરેબીજું જમમજીબાબુએ હપાડી આવા માંડ્યું.'

'કેમ જાણું, ના પાડી હતી ને બીજું લીધું?'

'જા, તે 'મમમમમ' ના પાડી હતી ને!'

'હું મારા નાના બાઈના કામમાં ફરો વચ્ચે આવતાનથી.'

'તમારા નાના બાઈ ક્યા ધંધો કરે છે?'

'એ-જી. વ. કામચરનો.'

પંચતંત્રની વાર્તાઓ

આ આખ્યાન સાંભળીને મેઘવર્ષી કહે, 'ઘૂડ સાથે આપણું વેર વચનદોષથી કેમ ઉપવચ્યું' તે બોલ્યો:

કથા ૨

પહેલાં પક્ષીઓમાં અરાવક હતું, એટલે તેનાં, બામ, બારકાન, હંસ, શુક, ગક, કોકિલ, ચાતક, ઘૂડ, મોર, પારેયાં પ્રભૃતિ પક્ષીઓ મળીને વિચારવા લાગ્યા કે પશ્ચિમનાર પહે કોનો અભિગેક કરવો. વિચાર કરતાં કરતાં એમ કહ્યું કે ઘૂડનો અભિગેક કરવો, અને અભિગેકની તૈયારી થવા મંડી. વિવિધ તીર્થનાં પાણી આપનાં, એકમેક આઠ મુળિયાં, છત્રચામર, પીત્તલો, બેઢપીઠ આદિ સમસ્ત વસ્તુ મેળવી, સિંદામન માંડ્યું, બાધવર્મ પસાર્યું, કાંચનકુંભ બધો, રીવા પ્રકટાવ્યા, વાગ્ન વાગ્યાં, કપેણ તથા એવી બીજી મંગલ વસ્તુ સંગ્રહ કરી, ગન્ધર્વન પાઠ કરવા મંડ્યા, આલેખે વેદોચ્ચાર કર્યો, સુવત્તીઓ મંગલગીત ગાવા મંડી, ને ઘૂડ સિંદામને ભેમવા મંડ્યો, ત્યાં ક્યાંકથી કાગડો આવ્યો,

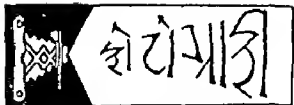
એણે વિચાર્યું કે 'અરે, આ મંદાગ્નનો મેજો થયો છે ને મંદોત્સવ વર્તે છે તે છે શું?' એને જોઈને પક્ષીઓએ કહ્યું, 'પશુમાં જેમ શિયાળ તેમ પક્ષીમાં કાગડો ચતુર ગણાય છે, એટલે એનું પણ મત લેવું.' કાગડે મંદોત્સવનું કારણ પૂછ્યું, એટલે પક્ષીઓએ વાત કહી ને એને મત આપવા કહ્યું, કાગડો હસીને બોલ્યો, 'અરે, આ તો કાંઈ ફિક નહિ કે મથર, તોર, હંસ, કોકિલ, ચક્રવાક, કોય, સડા, દારીત, શારદા વગેરે પશિપ્રધાન વિવ્રાણ બતાં આ વિકરાલ ત્રદન વરવા દિવાન્ધનો અભિગેક. સાવ માનું મત તો એનું નથી. વળી વૈનતેય આપણો દવામી છે ન, પક્ષી કોશિકને ત્રાગ શું કામ કરવો? એ કદાચ શુભવાન દોષ તોય એક દવામી બેઠાં બીજો દવામી ન થાય. પણ આનું નામ લેવાની કાંઈ અર્થ મરે એનું નથી. કહ્યું છે, કે કરો પ્રભાવવાનું રાત્ત જેનું નામ ન સિદ્ધિદેવ. શશિનામ વટારીને વસે છે સચલા શુભે ॥ પક્ષીઓ કહે, 'એ કેમ?' કાગડો કહે,

એકવાર બાર વર્ષોના કુકળ પડ્યો. એટલે બાળોચિત્તો, ધરા, તળાવ, સરોવર ચોપાઈ ગયાં, છત્ર-માત્ર મોટી આપદામાં આવી પડ્યા, અને સિરોષ ફરીને દાગી. ચતુર્દન્ત નામે નાગરાજ હતો એને બીજા દાગી-ઓએ નીનલો, કે 'અન્નદાન, તંત્રસંધી કેટલાંય અગ્નિયં મરી ગયાં, અને કેટલાંય મરવાની અબ્બી ઉપર છે. એટલે તંત્ર સંધિપાવવાનો કાંઈ ઉપાય વિચારો.' એટલે દરિયપતિએ વેગવંત દાગીને આ? દિશાએ પાણી મેળવવા મોકલ્યા, તેમાંથી પૂર્વ દિશાએ ગયેલા દાગીઓએ પાતાળગંગાજળથી ભરેલું કમલચુશોભિત ચંદ્રસર નામે સરોવર બેસ્યું, અને દરિયારાજ આગળ નિવેદન કર્યું. એટલે અન્નદાન ને બીજા દાગી સરોવરકંડે આપ્યા, ત્યાં પ્રથમથી ધર ફરીને રહેલા સમસ્તા એના પગ નીચે કચરાઈ ગયા. દાગી જલપાન કરીને ગયા પછી રાજકારણ શિલીમુખ મન્ત્રીઓને પૂછ્યું, કે 'દવે આપણે કરેલું શું? આ દાગી મારગ દેખી ગયા છે, એટલે ગિલ્ય બીજો આવશે. એને રોકવા કઈ યુક્તિથી?' યદુજીતાન્તકર્મી વિગ્ન્ય નામે વૃક્ક સરસો કહે, 'આપ નિશ્ચિત રહેા. એ ફરીનં અદિ ન આવે એવું કરવાની મારી પ્રતિના છે.' શિર્સીમુખ કહે, 'તારા જેવા વચનચતુર નીતિશાસ્ત્રીએ કામ ઉપાડયું' એટલે સિદ્ધ જ થાય.'

રાજારાજની શીખ કાંઈને વિગ્ન્ય સસરો દરિયારાજ આગળ આવ્યો. પોતા જેવા અસ્પષકાળો બીજી રીતે દાગી સાથે સમાયજ ન અસાય, એટલે એણે મિરિ-શિખરે મડીને ધૂમનાથને પ્રણામ કર્યો. દાગીએ પૂછ્યું, 'તું કોણ છે?' સસરો કહે, 'ગજપતિ, હું ચંદ્રેન્દ્રનો દૂત છું. એણે સંદેશ કલેવરાઓ છે કે ચન્દ્રસરમાં મારો નિવાસ છે, ત્યાં સસરો છે તે મને પ્રિય છે, એટલે તો શરી એવી મારી પ્રથા પડી છે. એ સરોવર તે 'અગ્નિય' ને સસરાને માર્યા તે કીક, પણ ફરી એવું કર્યું તો સારું ક્ષણ નહિ આવે.' મન્ત્રેન્દ્રે કહ્યું, 'બદ, સાચું. અગત્યનં ચન્દ્રમાનો અપરાધ મારાથી અજાણ્યતાં થઈ ગયો. પણ દવે હું એનો વિરોધ નહિ કરું.' સસરો કહે, 'વારજેન્દ્ર, તો એની આગળ આવો ને એને ખમાવો.' એટલે સસરો અજપતિને તળાવે લઈ ગયો, ને રાતે પાણીમાં પડતું ચન્દ્રનું પ્રતિબિંબ એને દેખાડ્યું. એ જોઈને નામેન્દ્ર ત્રાસમાં ગયો ને ફરી પાછો ન આવ્યો. એટલે હું કહું છું: 'કરો પ્રભાવવાનં રાજ' સ્તમાદિ. (આર)

દેસાઈ વાલજી મેઘવિન્દજી

દરીકાઇનું પરિણામ

પહેલું દનામ: 'સરાણીઓ' - બાણ બજારાડી (મદુધા); બીજું દનામ: 'એતરેથી' - નવનીતસાદ (અગદાવાદ); ત્રીજું દનામ: 'નિશ્ચિને યોગે' - દાસમ સુતાર (નરિયાદ). મેધ-પાત્ર: (૧) 'જલતરંગ': મદનમોદન આર. શાદ-અગદાવાદ; (૨) યાગ બદાર: કૃષ્ણ પરીષ-સુબાઈ; (૩) સૂર્યવંદન: આર. એમ. મિશ્રી-નરિયાદ; (૪) કીર્તિ અને શોભને મુખેજ: રમુજત ધોળકિયા-રાજસાહ.

આ વખતની દરીકાઈમાં મોટી સંખ્યામાં આવેલાં ચિત્રો વિષયની નિશ્ચિતાવામાં તેમજ શુભચુકલ દત્તા.

ખુશા આકાશની પદ્માદ્ભૂષિમાં સરાણીઓનું પાત્ર આભાદ કટપાયું છે. રાજ્ય તેટલા નીચા દરિયાજીથી લીધેલા આ ચિત્રમાં પાત્રની ભવ્યતા (Grandeur) ચિત્તાકર્ષક બને છે. દાપકલ્પાંબતા એ વિનાશકાળમાં આવેા વિપ્લવકદ આવરણકદ.

જુદાંજુદાં અંતરે રહેલા વિષયની વિમતો (Mystery) ક્ષમ ઉતારવા મટિ છેન્દ્રને આપાપાછા કરવાની કહેમમાં ચાલના દોષ છે. શાકસ અંતરના વિષયનું ફોક્સ દર્શાવતી માખની આ તકલીને ફોક્સિંગ રહેલું કદ છે. તેમાં ૧,૮,૧૦, ૧૫,૨૫ અને ૧૦૦ ફૂટનાં માપ દોષ છે. સરતા કહેમમાં માત્ર ૬,૧૫ ને ૫૦ ફૂટની જ શોકવલ્લ દોષ છે.

સામાન્યરીતે કહેમરાથી સો ફૂટ કે તેથી વધુ ફૂટના પાત્રનું 'સાંધે ફોક્સ' મેજવવા માટે ફિલ્મ અપર પ્લેટથી છેન્દ્રને અમુક નિર્ણીત અંતરે જ રાખવો જોઈએ. તે શાકસ અંતરને છેન્દ્રની ફોક્સે ઘેર્યું કદ છે. પાત્ર જેમ દેસરાની નજીક તેમ છેન્દ્ર અને ફિલ્મ વચ્ચેનું અંતર વધવાથી ફોક્સિંગ બસબર થાય છે.

'સરાણીઓ' કહેમરાથી શુભારે ૧૦ થી ૧૨ ફૂટ દોનો જોઈએ. માછળનો બંજરો ૨૫ થી ૫૦ ફૂટના અંતરે દરો: મુખ્ય પાત્રનાં બંધે બંજની વિચત બદ જ ચોખ્ખી આવેલી છે. કોથી જલદે, બેમલારો ફૂલ જ રશે - Mass અને બંદિરાફતિ જ જબુાય છે. ફોક્સિંગની આ ખૂબી 'ટિક્કેરિયાલ ફોક્સિંગ'ના નામથી ઓળખાય છે. ચિત્રના પ્રધાન પાત્રનું ઝીલુવટથી ફોક્સિંગ કરીને આજુબાજુનાં પાત્રોને આકટ ઝાંક ફોક્સ સાખવાથી ચિત્ર-લક્ષ્યનું મદવર વધવા સાથે વાતાવરણની જગાવટ થાય છે. આ કારણથી ભણ નવનીત શાદનું ચિત્ર આકર્ષક બન્યું છે. દાખીતરફનો બેફત તથા ચોખ્ખાની બેસરિ-વાયનાં ચિત્રનાં બીજાં પાત્રો અંતર વધતાં અરપણતાં થયાં છે.

“પિતરેથી” ચિત્રનું સંચોજન બહુતરફનું છે. એક રત્નપ્રામાં
બે ચિત્રોનો સમાવેશ થયો છે. ચિત્રને ડાબી બાજુના છેડાથી
સમજાવે બે કમ દ્રિઝ કરવાની જરૂર છે. ગોદા સમયનું
વાતાવરણ ચિત્રમાં કુદરતી ઉતારવા માટે બાહ્ય સાધનો અન્યવાન.
મેગેટિવ અને પ્રિન્ટનો ક્રિયાભાગ સારો છે.

‘નિદ્રાધીન’ બાળકનું બાઈ હાસ્ય મુતારનું ચિત્ર સીને
અમે તેણું છે. ચિત્રવિસ્તારમાં રમકડાનું સ્થાન અને પ્રમાણ
અનુભવતાં હોઈ તે આંખને ખૂંચે છે. બાઈ હાસ્યને છત્રી
પાસટી વખતે તેને લઈ લેવાની જરૂર હતી.

નોંધપાત્ર ઉદ્દેશનાં ચિત્રોના વિષય આસર છે, પણ ગદ્યાંગાં

કોષ્ટાગ્રાહીનો ક્રિયાભાગ—ટેકનીક નબળી છે. ‘જનતરંગ’માં કોષ્ટસિંગની આખી હોવાથી પાંચી અને કિનારામાં તીવ્રત Sharpnessનો અભાવ છે, બાદ પરીખના વિધયની પસંદગી સારી થઈ છે, દરિકેશન દરમિયે અનુકૂળ છે, પણ ચિત્રમાં ‘કંમેરા-શેલ્ક’ ન આવ્યો હોત તો આકર્ષક ચિત્ર સારું થું હોત. આકારને અંતર્યામિતમાં વધારે શેડે બનાવવાથી અકુદરતી વતાવરણ રચી શકું છે. બાદ મિત્રીના ‘સુરંગદિર’માં પણ ‘કંમેરા-શેલ્ક’ રૂપ જણાય છે. બાદ યોગક્રિયાના ચિત્રમાં ક્રિયાભાગ ઠીક હોવા છતાં તે રસમય લાગતું નથી.

ଉତ୍ତରୀୟ ଉପ

ભુવી નાશનારા | ૧૫ | જે માનવજીવનનું સાચું મૂલ્ય શીખવી ગયા.

ટ્રાનો જિજ્ઞાસો

સ પટ્ટમ્બર માસની પંદરમી તારીખની રાત પડી છે. રમેઈનની દક્ષિણે આવેલા આસિદાન્તે નગરની ધડિયાજોખાં આ પંડીએ આહ વાગ્યા છે. ચહેરવા મધ્યમાં મોટા ચોકમાં જૈંડ સાંબળવા તથા રોસની જોવા સોડા ટોળે મળ્યા છે. ચોકને ફરતી રાતા, લીસા, વાદળી તથા તારંગિયા રંગના દીવાની પંક્તિઓ ગોઠવેલી છે.

ચોક્કની વચ્ચે જાયો આણિયાળો કાર્તિસ્તંભ ઊભો છે. જેના પાયા આગળ ફૂલોના દગલો મથો છે અને સ્તંભને ફરતા પછી દીવા થયો છે. જેના પુષ્પસ્પદમયું સ્તંભ ઊભો છે તે મહાત્માનું નામ 'ડોનો ગિમનો' સ્તંભ ઉપર લખ્યું છે અને તેનું શુભ કામ પાંચ વ્યામ ક્રોતરેયું છે: 'જનતાને આઈં જોણે પોતાનો જીવ આપ્યો'.

અગિયાર ત્રાણે દીવા જંખવાઈ ગયા છે. વાર્ગિય વાગતાં જંખ પડે છે; દીવા એક પછી એક ફરી જાય છે અને શોકો ઘેર જઈને મૂકી જાય છે. આ ઉત્સવ

વર્ષે વર્ષે સુષ્ટેમ્બરની પંદરમી તારીખે ઉજવાય છે.

પ્રાનોનું રમણ આ સોફો શું કામ કરે છે?

વાત એમ છે, કે મં. ૧૯૧૬(મને ૧૮૬૦)માં
 ઝીંઝા ગામમાં બંધકર મરફી ફાટી નિકળી. સંકેદ
 માણસો વિખત્તવરથી માંદા પડ્યા. સાબુકાર શીતે
 સુરક્ષિત હેઠાણે બાગી ગયા; પણ નિર્ધનને ત્યાં જ
 રહેવું પડ્યું. ટ્રોનો ધનાઢ્ય હતો પણ એણે ગામ ન તજ્યું.
 તે પરાયે જતો હતો અને પરાયે મરવા પણ તાપર
 હતો. મરીય માંદા માણસો સાડા આગવજ તથા
 ઝાસડ લેવામાં એણે પોતાનું સર્વસ્વ વાપરી નાખ્યું,
 એટલું જ નહિ પણ એ પોતે માંદાની બાળ કાકા
 ઘેરઘેર ફ્યો. આમ કરતાં એને પણ વિખત્તવર આવ્યો
 અને એ મરી ગયો. ટ્રોનો પ્રેમપંથનો પથિક હતો,
 અને પોતાને પંથે વિચરતાં પાવત્તી જતાળા આવી
 એમાં એણે આનન્દપૂર્વક પોતાની કાયાને દોમી દીધી.
 (કેશિક જે. ગાહડના એમેજ ૩૫૨થી), દે. વા.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના ૧૪મા સંમેલનના બદલાએલા વિભાગી પ્રમુખો

સુંબઈ-અંધેરી-માં લગનારા સાદિલવ પતિયદના ચીઢા અધિવેચનના આઠ વિભાગોમાંથી ઇતિહાસ-પુરાણત્વ, સમાજશાસ્ત્ર-આર્થશાસ્ત્ર, કલા, ભાષા વિજ્ઞાન એ ચાર વિભાગો માટે ચૂંટકેસ પ્રમુખો અધિરતનના દિવસો દરમ્યાન હાજર તબિ રહી શકે તેમ દોઈ તેઓને બદલે નીચે પ્રમાણે ચૂંટકે દરવામાં ગયા-છે : (૧) ઇતિહાસ-પુરાણત્વ : પ્રો. કેશવરાવ, હમદાર, એમ.એ., (૨) સમાજશાસ્ત્ર-આર્થશાસ્ત્ર : પ્રો. સી. જેન. વલીલ, એમ.એ., (૩) કલા : પ્રો. ડૉ. ટી. ઇ. વ્યાસ,

श्री शारदा भंडिर-कुराचीतुं ज्ञाननय

શ્રી શારદા મંદિર-કરોચીત્તે સ્થાપના
કરાચીના રાષ્ટ્રીય વિદ્યાલય શ્રી શારદા મંદિરે આવના કોસ્થાનમાં એક જ્ઞાનમય જિનવવાનું નકી કર્યું છે. તેમાં ભરાવાના
કેળવણી-પ્રદર્શનના સાહિત્ય-વિભાગમાં ધારોણ અને દસ્તખિજિત સામગ્રિક પત્રોને પોતાના પત્રના છેલ્લા અંકની એક
એક પ્રત મોકલવા તેઓ વિનંતિ કરે છે. દસ્તખિજિત સામગ્રિક પત્રો કમ પત્રને પાનાના અર્ધે નેચા પાછાં મોકલશે.

સંસારનાં શહેરો

૨૫-સેનીનચાડ

૧૭૦૩માં સ્થાપી યોતાની રચાય-
નાથી આજદિન સુધીમાં ત્રણ નામ
પામેલું, રશિયાની એક વખતની રાજ-
ધાનીનું આ શહેર આજે લાંબા વખતથી
જર્મન હક્કા સામે એ કારથી રક્ષ
કીધી રહ્યું છે તેને લીધે જમત આખા-
ની આંખ તે પર મેડાઈ છે. રશિયાના
રાજકીયે ધડતરના પિતા સમાન જ-
લ્હાતા મહાન પીટર ૧૭૦૩માં એની
આપના કરી ત્યારથી ૧૯૧૪ સુધી
તે સેન્ટ પીટરસબર્ગના નામે રશિયાની
રાજધાનીનું ગૌરવ ધારણ કરી રહ્યું
હતું. ૧૯૧૪માં તેનું નામ પેટ્રગ્રાડ
(રશિયન રાજ્ય ગોરોડોસ્કોશહેર ઉપરથી)
પાડવામાં આવ્યું. અને ૧૯૨૪માં
સેનીનના અવસાન બાદ કરી તે બડ-
લીને સેનીનગ્રાડ રાખવામાં આવ્યું.

નીચા નદીના કુખ આગળ આવેલો
આ શહેર પ્રેશ અત્યંત નીચાણનો,
બેજવાળાં ખાઓચિયાંથી બરચક અને
પશ્ચિમના બજાર વાયુના કૂર તપાસાને

કાળિયો બનીને પડેલો છે. પીટર
આ રથજ બાકિટક સમુદ્રમાં પ્રવેશ
આપતા પશ્ચિમ યુરોપના તદનનુકના
ગોરચા તરીકે જ પસંદ કરેલું; બીજ
કોઇ વસાહતી સમવડા ધ્યાનમાં લીધે-
લી નહિ. આથી ખાઓચિયાંથી બરેલી
એની જમીનમાં પૂરણી કરીકરીને તે
પર શહેર બાંધતાં એટલા અસંખ્યાત
માણસોના બન ગયેલા કે એ શહેર
માનવીનાં હાડકાં પર ચણ્યું હોવાની
લાગી ટીલી પાડ્યું છે. ઉત્તરે મુવપ્રેશ
નજીક આવેલું હોવાથી નવેમ્બરથી
એપ્રિલ સુધી તેા નીચાનું પાણી જમીને
બરડ થઈ જાય છે અને બહુ જુલાઈના
ઉનાળાની રાત્રી માત્ર થોડા કલાકની
સંધ્યા ૨૫ જ હોય છે.

આજે મોટેકા પાટનગર બનવાને
લીધે, માર સેનીનગ્રાડ પ્રાંતનું મુખ્ય
શહેર બની રહેલું એ સોલામણું નગર
નીચા નદીના કુખ પર આવેલું છે;
અને એ નદીની સાચોસાચ ત્રણ મંડાન

નહેરાનાં કુખ પછી એ ૭૨ થયે દિન-
લેનના અખાતમાં પડતાં હોવાથી
એ શહેર ડુબિયાનું એક મહાન બંદર
હોવા ઉપરાંત નદીઓ-નહેરાના બા-
પારી જલમાર્ગ તથા રેલવે-માર્ગોનું
એક અત્યંતું કેન્દ્ર છે. શુભારે ૧૭
લાખની વસેલી ધરાવતું સેનિનગ્રાડ
આખું બચ મકાનોથી ભરેલું છે, જેમાંનાં
ધણું તેા નીવાના જલમર તટ પર
સોલે છે. એના વિશાળ અને સળિયા-
મણા રાજગાંગેમાં નેલંડા પ્રાંતપેક
(આજે 'રપ્પા કોસ્ટાબર શેરી'ના
નામથી ઓળખાતો) સંધથી મુંદર છે.
રશિયાના ગ્રામો માગવીન આવીશાન
રાજમહેલ 'વિન્ટર પેલેસ' પણ અહીં
જ છે, જે આજે તેા લોકોના કુપચાર
માટે આપી દેવાયો છે. યુરોપના
સર્વોચ્ચ કલાસંમદોમાંથી એક અહીં
'ધ દર્મિટરિય'માં છે, અને એક કાળે
પાટનગર હોવાને લીધે નીવાને જમણે
કિનારે પીટર અને પોલને કિલ્લો,
બગ્ચે દેવગો, મહામુખું સેન્ટસ્પાનો,
યુનિવર્સિટીનાં વિવિધ વિશાળ મકાનો,
વેપરાળાઓ અને ૩૦ લાખ પુસ્તકો
ધરાવતું એક મોટું પુસ્તકાલય વગેરે
સાંક્રાિક મંપતિ એ ધરાવે છે.

નવાં પુસ્તકો

કેવીશ્વર દલપતરામ (બાપ ડગ્લે-સંચાની મધુરપ
ઈ. ૧૮૮૦થી ઈ. ૧૮૯૮)-કર્તા અને પ્રકાશક: નાનાલાલ
દલપતરામ કવિ, અમદાવાદ ૪-૦-૦; ગામગેઠી-લેખક:
વિકુલદાસ મગનલાલ દોડારી અને રવજીભઈ-નાથાભઈ
પટેલ, પ્રકાશક: મગનભાઈ પ્રજ્ઞાદાસ દેસાઈ, ગુજરાત
વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ, ૦-૧-૦; વિદ્યાપીઠ વાચનમાળા:
પહેલી, બીજી, છઠ્ઠી તથા સાતમી ચોપડી-અનુક્રમે

૦-૨-૦, ૦-૨-૬, ૦-૬-૦ તથા ૦-૭-૦; ઇમુપ્રિન્ટર
(સુધારેલી નવી આવૃત્તિ)-લેખક: કિશોરલાલ બ. મશરવાળા,
૦-૬-૦; જીવનસીધન-કર્તા: કિશોરલાલ ધનરામગોલાલ
મશરવાળા, ૧-૪-૦; દિલ્લ રેવરન્ડ-કર્તા: મેહમંદાલ
કરમચંદ માંધી, ૦-૪-૦, બધાના પ્રકાશક નવજીવન પ્રવૃ-
લય, અમદાવાદ અને મુંબાઈ-૨; મળેલા જીવ (કુવ-
જાન)નું એક પુસ્તક) લેખક: પંજાલાલ પટેલ, પ્રકાશક:

હુડકવા (અનુબંધ પાછળ પાન ૩૨૫થી)

રીતે રડવા માંડ્યું. મેં વિચાર્યું તે તેના. માલિકનો પ્રેમ ચાહે છે તેથી મેં કહ્યું: 'જેલો બેટા જોડો, શું થાય છે?' એમ કહી એનું દયામણું મોં પંખાવ્યું. બેટાજીમાં તેણે પોતાની નિસ્તેજ ધની કરુણ આંખો દળવેકથી મીચી કરી. મેં તેની પીઠ પર હાથ ફેરવ્યો ને તેથી કંઈક શાન્તા પામતો તે પડ્યો રહ્યો.

પણ સદસા તે કાંપી બિ-
હથ . વેદનાથી એની આંખો
બળા બિડી. એની નસોનસ
ખેંચાવા લાગી. એનો શ્વાસ
જલદી ચાલવા લાગ્યો અને
બળતાં નરેકારોને ટાલક આ-
પવા તે જમીન પર ઘસવા
લાગ્યો. વારંવાર મોંમાં શી-
ણના શીસોટા બિડવા શરૂ
થયા. મને હવે પછી ખા-
તરી મર્યા કે જોડીને એર
બ્યાખું. છે. મેં તેની આશા
છોડી ત્યારે તે તણાતો હતો,
—જાણે કે સમસ્ત પૃથ્વી
અત્યંત પ્રેમથી પોતાના ત-
રફ ખેંચી રહી ન હોય! તે
સાથે જિયારાના મૂંગા આ-
લ્લા મૂલ્યુના અધકારમાં
અંદર ને અંદર શમતો ગયો.
હવે તે મારી પિછાન બૂલી
ગયો હોય એમ મને લાગવા
માંડ્યું. તેણે પગ ફેલાવી
આકાશ બહુી મોં ફેરવી
મારે ઘેર ફરી જન્મ લેવા
અરજ કરતો જેણે તેમ વીસ

નાખી. છાપરાની પડાણે જેડેલા અને જાડ પરના કાગડા-
ઓ બિતરી આંધ્યા અને કેટલાક તો તેની પાસે, થોડે
દૂર પૃથ્વી પર ફૂંદવા લાગ્યા તથા ધરના ચોક્કા પથ્થર
પર ચાંચને ધસી તેજ બનાવના કેકડા બરતા પાસે
આરવા લાગ્યા. જોડીની આંખ અધબૂલી જતી મહા,
એનું મોં કાઢી ગયું, એનું સુખ ચીતરી ચડે એનું
ફેરવાઈ ગયું. ગદાર જેડીના કાંધ ફૂંટરાએ રૂદન આરંભી

જાણે કાંપી કરુણ પોક મૂકી ને મારી આંખો બોળાઈ
જોડીનું મૃત્યુ છાનું ન રહ્યું. એથી મને આશ્વાસન
આપવા જેડીના શંકર બારોટ આપ્યા: 'બચા, શું થીક
જો આંટાએ હુડકા બરે! સોઈ શોતે થાય બાવલા!' પેલી
દુધ વેચનારી મોંડેલી રેવા આવીને આશ્વાસન દેવા
લાગી: 'બાઈ ફૂંટરો તે એનું નામ! મેલાંમેલાંને અડે નહિ.

અગિયારસે નોકાયેટો અપ-
વાસ ને મે'ડી એકટાણું કરે.
ને પાછો શું નમકદલાસ
હતો?' પડોશીનાં ગરજો
આવી ટુકડા કથો: 'જેડીમાં
મનિખ સરખું ચેં આંવે તો
પુરત બેડે; એની વડરતી
તો ના નો પડાય.'

પણ પાછળથી મને મા-
લુમ પડ્યું કે મને આશ્વાસન
આપવા આવેલા ને મારા
જોડીનાં વખાણ કરવાને
બેગાં ધમેલાં એ સીમે મળ્યા.
તે જ મળરડે તેને એ મૂક્યું
હતું: કેટલાક ધર્મવેવકાઓને
ફૂંટરો ખૂંચતો હતો, તેઓ
આ લાગ બેઈ તેમાં સામિલ
થયા હતા. ધર્મની આંખમાં
પડેલા મોનિયાનું આપરેશન
શી રીતે થાય? વળી કેટલાકે
પોતાનાં હૈયાંછોડરોને દડ-
કાયા ફૂંટરાની હફેશતથી
અથાપવા ચોરીયુક્તિથી એ-
માં બજેલા. આ કૃત્યમાં સોનો
હાથ દત્તો બધા કાગડાઓ
બેગા મળી કાંપરો પીંખી

નાંખે નેમ એ બધા દુખોએ જીવીને ઘાત કર્યો હતો,
અને પાછા મારી આગળ 'મતા' થઈ જાણે કંઈ જ
જનવા ન ખાચું હોય એમ નિર્દોશનાની જાળ પાથરી
વાત કરી ગયા. પણ પાછળથી તેમને પણ માંદમ
પડ્યું કે જોડીને મુદ્દે દડકવા લાગ્યો જ ન હતો.

મનુષ્યની પામરતા ને અવિચારીપણા પર નિશ્ચાસ
નાખતો હું સમસમી રહ્યો. છાગરત સમચંદ બઈ

પંથ બાકી હતો!

બાતું ખૂટી જતો, ને પાણી ખૂટી જતો,
પંથોનો સાથ ને વજીરી જતો;
સરજ ને વાચરાના મોંધા સદકાર એ ય
મારગના મખમાં વૂટી જતો,
તો ય મારો પંથ હજી જાણી હતો!

કંપી છે નિત્ય મેં તો કેટકની ફેડીઓ,
પુષ્પ તણી સેજ મારે મોંખે નાંખે;
વરસે જલધાર જેમ આકાશી આગળી,
નિપતની એમ હું મેં વર્ષો હતો,
તો ય મારો પંથ હજી જાણી હતો!

હાલુકે મારગમાં છે ફુગરિયા દેત શા,
તાગણુ શી નરીઓ ય આડી હતો;
ફુગર ચડવા મર્દો, નદીઓ તરવા મર્દો,
કાયાની આકરી કસોટી હતો,
તો ય મારો પંથ હજી જાણી હતો!

નિપતના ગંજ વચ્ચે પૌરય પીણે છ માકું,
એને વિવરવાના મારગ હતો;
સચળું છે ખૂટતું, ખૂટે ન પંથ એક:
એટલી જ તાત, તંવે કરુણા હતો!
એક મારો પંથ હજી જાણી હતો!

દેવજી રા. મોહા

નાંખે નેમ એ બધા દુખોએ જીવીને ઘાત કર્યો હતો,
અને પાછા મારી આગળ 'મતા' થઈ જાણે કંઈ જ
જનવા ન ખાચું હોય એમ નિર્દોશનાની જાળ પાથરી
વાત કરી ગયા. પણ પાછળથી તેમને પણ માંદમ
પડ્યું કે જોડીને મુદ્દે દડકવા લાગ્યો જ ન હતો.

માધુકરી

શ્રેષ્ઠ યુગોનો અવિશ્રાંત આત્મા
બમિ તલ્લો બાર સ્વયં વહેતાં,
નખાનમી નીર નવાબુમાં બહે,
ચૂંકી ધરામાં રસ ગિદ પાંચડે.
પીરપની પ્રાણપરાય પાવડી
પ્દેરી જીટ્યો ટું નમને દિશાચલ.
અમે બધી વાગનદોળી દેવડી!
ગંગા કતારી
બોલ રહ્યાં તું અમને સુમેશ્વર:
મૂંઝી આગારી કરની લીલાઓ
બાજ રહે અરધૂલ રપશી તારે,
શુશિલ સૌન્દર્ય તાપી ક્રયાઓ
દેશી રહે સૌન્દર્ય સદસ ધારે.

વિનમ્ર તારી તપની રસશ્રી
વિશાળ વીર્યે તદપિ ન ખૂટશે;
માનવ્યરોવા અણલોપ તારી.
તમિસ્રમાં પાવક દીપ પેટશે.
સમસ્ત દેશે
હરી મયા દીપક સર્વ ન્યાદે,
તારો તરે પ્રેમનવ દીપ ત્યાદે;
આંત્રી મયાં સર્વ મદાન ન્યાદે,
મારી દલેસાં તું ધમે કિનાર.
ન્યાદે બધામ્હાનમુદે કળીપટયા,
તું એકલો મેતનનો પ્રવાસી;
દિગ્માનંદાતા મધુ મર્મ મુંઝતાં
કડાડી મૂકે સદુની કડાસી.

હરી હરી એ જ પ્રભુમ શાનિગાં
મૂઝાં ખાઈ પડી મધું બધું સ્પર્શિતું લોક ન્યાદે,
તારો નો આવનો શો અવિરત મતિથી ફેરિયા ફાગ ત્યાદે.

મોહિનીચન્દ્ર

દેવ. બરજેરછ પાદશાહ

અપ્રતિમ પ્રતિભા અને કલ્પત આરિયવાળા એ માનવ-
રત્નના અવસાનની નોંધ આપણા પ્રાન્તનાં છાપાંમાં બહુ
કપલકરીતે લેવામાં આવી છે એ અત્યંત અને બેદ શાય
એવું છે. 'શાહરસ' જેવા પત્રમાં પણ એમના છવનની
દર્શીસ્ત નજીવતાં તે મોટા ઉદ્દોગોની ચોળનાઓના એક
વિધાયક હતા એ રીતે તેમની કારકીર્દિ વર્ણવવામાં આવી
છે. પરંતુ એ સદ્ગત પુરુષની અસાધારણ બુદ્ધિ, તેમની
આધુ જેવી સાદાઈ, કલ્પત સિદ્ધાન્તો પ્રમાણે રચાયેલું
સ્વચ્છ પવિત્ર છવન વંચેનો કલ્પેલ કોઈ પણ વતમાન-
પત્રમાં કંદેલો લેવામાં આવ્યો નથી.

આપણી યુનિવર્સિટીમાંથી જે બુદ્ધિમાન અને અભ્યાસી
વિદ્યાર્થીઓ નીકળ્યા છે તેમાં બરજેરછ પાદશાહનું સ્થાન
ઘનઘન સીધી પ્રથમ ગણાય એવું હતું. અસાધારણ સર્વ-
માર્ગી બુદ્ધિ, વિશાળ અને સર્વદેશીય વાચન, કોટાનવરપર્થી
અભ્યાસ, વિશદ વિચારશક્તિ, શાન્ત સમતાલ મિલ્લુવ-
શક્તિ, રીપેરિંગ અને સ્વદેશપ્રીતિ જેવા મુલ્યોમા બરજેરછ

પાદશાહથી આપણા પ્રાન્તમાં ચક્રિયાતા માત્ર ન્યાયમૂર્તિ
મહાદેવ બોવિન્દ રાનડે જ હતા, એવો 'ઈન્ડિયન એડયુકેશનલ
રીફોર્મર'નો અભિપ્રાય તદ્દન વાળગી છે. બરજેરછ પાદશાહ
પ્રત્યેક પરીક્ષામાં પ્રથમ સ્થાને આવતા એટલું જ નહિ
પરંતુ એમના કલ્પરપ્તો તથા મૌખિક પરીક્ષામાંના એમના
ઉત્તરોથી એમના વિદ્વાન પરીક્ષકો વિરમય પામતા અને
એક વિદ્યાર્થીના એટલા બધા જ્ઞાનવિસ્તારથી તેઓ અશ્ચર્ય-
ગ્રસ્ત થતા. એમની મૌખિક પરીક્ષા લેતાર પરીક્ષકો એમને
પ્રશ્નો પૂછી પૂછીને થાકી જતા અને છેવટે એ અસાધારણ
બુદ્ધિશક્તિવાળા વિદ્યાર્થીને 'You are a giant of genius'
જેવા કહ્યાર સાથે વિદાય આપતા. આવી કાંચી બુદ્ધિશક્તિ
હતા અને પરીક્ષામાં દલેસાં પ્રથમ વર્ગમાં પડેલે નેબડે
આવતા છતાં પદવીનો એમને મોદ ન હોવાથી એમણે
યુનિવર્સિટીની પદવી સ્વીકારી ન હતી.

કોમળું પોતાનું સમસ્ત જીવન અભ્યાસમાં જ વિતાવ્યું
હતું. અંધેજ કવિઓનો એમનો અભ્યાસ અસાધારણ હતો.
એમણે યાજ્ઞાત્રી 'દેશી સર્વ'માં આર્કાઈવ કલાકમાં તબ્બ-

ત્યાર વખત જવાનો આ લેખકને સુયોગ પ્રાપ્ત થયો હતો, તે વખતે એમના ઈંગ્લેન્ડ અભ્યાસ અને ચિંતનશીલ બુદ્ધિનો કાંઈક પરિચય થયો હતો. એ અત્યંત શાન્ત અને સ્થાનુ જીવન ગાળાવતા. અર્ધસાના તે એટલી હદ સુધી કપાસકે દત્તા કે ચામડાના ત્રેટા પહેરતા નહિ અને પણ જોડેલા કાંઈ વાદનનો કપયોગ કરતા નહિ.

હિન્દના કલોમોનો, હિન્દના કલોમીકરણનો અને આ દેશને મોટા કલોમો દ્વારા સમૃદ્ધ કરવાના વિષયોનો એમણે ઘણો અભ્યાસ કર્યો હતો. મુખ્યત્વે એમને રવ. જમશેદજી ટાટાનો સહવાસ થયો, બેંગલોર સાયન્સ રીસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યૂટની આખી યોજના એ કલોમપતિને માટે સફળત વરતોરણ પાદશાહે જ પકડી રાખી હતી. ત્યાર પછીના એમના જીવનનો મોટો ભાગ જમશેદજી ટાટાનાં કલોમસાક્ષરોની યોજનાઓ ધરવામાં અને તેને સફળ કરવાના કાર્યમાં ચીર્યો હતો. તેઓનાં નીચપચીસ વર્ષનાં જીવનનાં એ કાર્યને લીધે નહેરુ પ્રત્ન એમને કલોમની યોજનાઓના વિષાયક તરીકે વધારે ઓળખે છે, અને આ કારણને લીધે એમના પૂર્વજીવનનો દત્તિકાસ એમના અવસાનની મોઢોમાં લેવામાં આવ્યો નથી એમ લાગે છે. વાસ્તવિકરીતે, કલોમ, કલોમનાં મોઢાં સાદમાં, દેશને સમૃદ્ધ કરવાની યોજનાઓ, એ સર્વ એમના જીવનનો મોટો વ્યવસાય હતો. સમસ્ત જનતાના માનવીની કમતિ અને ઉદ્ધારના રૂપમાં એ જીવનસર સેવી રહ્યા હતા, એમના વિચારપ્રદેશમાં અને આવનારું સુધિમાં દેશ, પ્રત્ન, કોમ, ધર્મ વગેરેની સીમાનાં બંધન ન હતાં.

એવા એક અસાધારણ બુદ્ધિશ્રિવાળા અને પ્રતિભાશીલ, કમ્ય ચારિત્ર્ય અને શુદ્ધ જીવનવાળા દેશરત્નને આપણે બરજોરણ પાદશાહના અવસાનથી ગ્રામણું છે. (‘નવોદિર્ધર’)

—ખૃ

ઈન્ડિયન ટાપુઓ

હોલ્ન્ડે જર્મનને નમરું આપ્યા પછી પૂર્વમાંના તેના સામ્રાજ્યનો અથવા ‘નેધરલેન્ડ્સ ઇન્ડીઝ’નો જળપદે કાપડો લગ્યો થયો છે. નવપાન એના પર-દાંપી ભેડું છે જે વાત જળનહેર છે અને એટલો જ જળનહેર અમેરિકાનો વિદોષ છે, કારણકે એ ટાપુઓ ભગવાનના ધામમાં જતાં ક્ષિપ્રપા-છન્ડ ટાપુઓ અમેરિકાને સાચવી રાખવા બારે પડે એમ છે.

વીસ હજાર જેટલા ટાપુઓના આ સમૂહ પહેલાં ટચ ઈન્ડિયન તરીકે ઓળખાતો હતો, પણ ૧૬૩૪થી નેધર-લેન્ડ્સ ઈન્ડીઝ તરીકે ઓળખાય છે. અમેરિકાનાં સંયુક્ત સંસ્થાનો કરતાં પણ હોલ્ન્ડનું એ સામ્રાજ્ય, સામરનું વધુ ક્ષેત્રફળ રોકે છે. સુડીસુડી ૧૩૭ સેંટીતિઓમાં જીવતા બૂજરા વસુંના સાડા છ કરોડ દેશી લોકો, ૪૫ લાખ બગીચો, ૭ લાખ ઘોડા, ચોરસ મેંડા, દાંધી, હાંચકેટાં, વાદ અને જાવાળામુખીઓ એ સામ્રાજ્ય ધરાવે છે.

ટચ લોકો એ ટાપુઓ પર પડેલાં તો ૬૦૬.૧૫૧૬ માં ગણાયા, પણ તે કારે વિરોધ પાળી એમણે ૬૪૪ જેટલા સદીથી જ આપવા માંડ્યું. અને એમણે ઇન્ડિયન લોકો એ પાનને ને ફળ આપ્યું એથી તો આખી દુનિયાને સંસ્થાનોમાંથી કેટલો લાભ મેળવી શકાય છે એનો નવો પદાર્થ-પાક આપ્યો. જળરા જળનિવેરોમાંથી જળવાની ફળદ્રુપતા એમણે એટલી વધારી દીધી કે એની વસતિ ૬૦ લાખ-માંથી સાડા ત્યાર કરોડ થઈ ગઈ. ત્યાંના લોકોને એમની જમીનની માલિકી રાખવા દઈ, કલકતિયાની નીચે વિદેશી મૂલિયું રોકાણુ ટચ લોકોએ ત્યાં જવા દીધું અને તેલ, રબર, ચા, કિનાઈન, કલ્ક, તમાકુ, ખાંડ, કોપર, તામ્ર, ગંધક, ટેપીઓલા વગેરેની લેખજ ખૂબ વધારી દીધી. નવા નવા દેવરતા બાંધી રોમવાળાના પ્રતિકરના કપાષો એમણે ચોંભ્યા, એટલું જ નહિ પણ અધેરેશી પાલ્કમિન્ટ (Vork-mint) પણ લેખી કરી.

અને આ બધા પરિક્રમનો મુંદર બદલો નેધરલેન્ડ્સને મળ્યો. એ સમૃદ્ધ થઈ ગયું, અને હવે તે ભવાના વતનીઓ-ને બીજા ટાપુઓમાં હઈ જઈ વસાવવામાં આવે છે ને એ જ ધેરણે એ મુલકોનો પણ વિકાસ સાધવામાં આવે છે.

સમાપ્ત

ઓરોખની દૃષ્ટિએ લસણુ જલુ કપયોગી વસ્તુ છે. કમ, કપરસ, ફેફસાંનાં ફરો, લોહીના કપાણુના વધારો વગેરે વિકારોમાં લસણુ લેવાથી ફાયદો થાય છે. લસણુની વાસ ધણી લોકોને ગમતી નથી, પણ એમાં જ એવો બંદુ-નાશક શુદ્ધ રહેલો છે. લસણુમાં એ. બી. ને સી વિદ્યમોનો છે. શાદેઈઈ નામની આંતરસાષક ક્રિયોને પોષણુ આપ-નાકે અયોગીન પણ લસણુમાં હોય છે. આપણા શરીરમાં શાદેઈઈ જોડે જલુ જ મદત્તની મળ્યાય છે. લસણુમાં ફિશિયમ, પોટાશિયમ ને ફોસ્ફોરસ પણ છે. લસણુનો મુખ્ય શુદ્ધ કર્ત્ત્વકારક, સુપ્રાપ્રીયક ને ક્રિમિનાશક હોવાનો છે. વૈજ્ઞાનિકોના મત છે કે ક્ષય એવા દુઃસાધ્ય રોગમાં લસણુ જલુ કપયોગી થઈ પડે છે. આયુર્વેદમાં ઘણું લસણુનાં ધણું વખાણુ કરવામાં આવ્યું છે. લસણુ ખાવાથી શરીરમાં સક્રિયક્રિયે એસિડ કલ્પન થાય છે ને એનાથી ક્ષયરોગનાં જંતુઓ નાશ પામે છે. (ચિત્રગાવ જમત)

પડેના પાકમાં ગેર

થડની ખેતીમાં ગેરના કપડવ જ્યારે મોટા પ્રમાણમાં આવે છે ત્યારે હજારો રૂપિયાની નુકસાની થાય છે. આ રોગને અટકાવવા અથવા નાશ કરવા ધણાધણા અભ-તસ થયાનું જલણમાં છે; પરંતુ ગેર ન લાગે તેની ભતરું બિયારણુ રોગપ્રાપ્તિવાય તેનો ખાસકરના દવા આગવી નથી.

ગેર એ ફૂલના વર્ગનો રોગ છે. એક વખત લાગુ પડ્યો એટલે તે થડને નુકસાન જ દે છે. વારંજ અથવા કાંકળ

વાળા દિવસો ગેરની આગાહી થય છે. પવન સારો હોય અને આજન ન બેસે તો ગેર આવી શકતો નથી. ગેરની રજ જે તેનાં બી છે. જમીન, પાણી અને દહામાં તે હમેશ હોય જ છે. અનુકૂળ સંસ્થાઓ ગળતાં તે એકાએક રોગ રૂપે ધડની ધબકાએક નતેમાં દેખાય છે. ધડની કોઈ પણ રિશ્તિમાં તે લાગુ પડે છે. ગેરનો કપદર ભયંકર હોય તો ધડના પાકની વાટણી કરવાપણું જ રહેતું નથી. થોડા પ્રમાણમાં લાગ્યા હોય તો ધડ ચિમચાઈ બચેલા ઝીણા પાકે છે અને બનરમાં તેનો સારો ભાગ આવતો નથી.

ઘોળા કાઠા, રાતા કાઠા અને વાનિયા ધડમાં ગેર તુરત આવે છે. ધડની તે નતેમાં ગેર સાથે ટકર ઝીલવાની શક્તિ જોઈ છે. બંસી ધડ કંઈક બંસી રેડેથી મુજ છે; પણ ઢુગયો વધારે પ્રમાણમાં હોય તો તેમાં પણ ગેર આવે છે. પોપરિયામાં ગેર આવતો નથી, કારણકે તેના ઉપર મજબૂત પતળીઓ થાય છે અને ગેરના કપદર સાથે ટકર ઝીલવાની તેમાં શક્તિ છે.

ગેર ન લાગે તેવી ધડની નતેમાં પાવેતર માટે પ્રચાર દરવા સિવાય, ઢાલની રિશ્તિઓ ગેરના રોગનો ઉપાય હસ્તગત નથી. (ભાવનગર સમાચાર)

આગબોટાનું 'દનેજ' એટલે શું?

‘આપણે શત્રુઓની અમુક દતની આગબોટા ડુબાવી’ એવું આજકાલ વર્તમાનપત્રોમાં વાંચીએ છીએ. તેનો ખરો અર્થ શા છે? આ દનેજ ગણવાની જુદીજુદી રીતો છે.

આગબોટ ને વેળા કોઈ બેદરમાં આવે છે તે વખતે તેની પાસેથી ત્યાંના રોક્ષણ બંદર બેદરના અધિકારીઓ કંઈક વિશિષ્ટ ફી લે છે. આ ફી ધણે ભાગે તેના ‘ક્રોસ દનેજ’ કપર કાપવામાં આવે છે. આ ક્રોસ દનેજને બોટના વજન સાથે કરી સંબંધ હોતો નથી. પણ બોટની એકંદર જગ્યાનું ને આકારમાન (ધન માપ) હોય તેના દરેક ૧૦૦ ધન ફૂટે એક દન લેએ ક્રોસ દન ગણવા એવા ઇંગ્લેન્ડનો કાયદો છે અને બીજા દેશોમાં પણ તે જ પદ્ધતિ ચાલે છે. આ ગણિતમાં કોઈ જગ્યા હિસાબમાં ન લેવાય તો આવે છે.

એથી ઊલટું, બોટનો ‘નેટ દનેજ’ કહો એટલે તેનો અર્થ તેમાં માલ ભરવાની જગ્યા કેટલી છે તે થાય છે. બોટનું એકંદર ધનમાપ લઈને તેમાંથી ખસાડીને રહેવાની જગ્યા, થંચો વગેરે ફાલત જગ્યાઓનું ધનમાપ ગાદ કરીને તેનું ‘નેટ દનેજ’ કાઢવામાં આવે છે. આથી જુદી જુદી બોટનું દનેજ વધુઓનું થાય છે. પણ સરકારીમાં તે ક્રોસ દનેજનું જ નેટનું થાય છે.

ક્રાશિક જહાજોની બાબતમાં બહુધા ક્રોસ અથવા નેટ દનેજ ન વાપરતાં તેની બાલુઓને અડી સમુદ્રની સપાટી પરથી ‘ડિસ્પેન્સમેન્ટ દનેજ’ એવું એક નવું દનેજ કાપવામાં આવે છે. ખૂબ સાધનસામગ્રીથી ભરેલા એવા

ક્રાશિક જહાજોની બાલુમાં પાણી; જેટલે થયે (એટલે કે બોટનું જેટલું આકારમાન પાણીમાં ડૂબે તે આકારમાનના પાણીના) વજનના દન ગણવામાં આવે છે અને તે દન ૨૨૪૦ રતલનો ગણાય છે. પણ જહાજમાંના કુલ, સાક જલણ વગેરેનું ને વજન તેને ‘ડેડ વેઇટ દનેજ’ કહે છે અને તેમાં ૨૬૦૦ પૌન્ડ=૧ દન ગણવામાં આવે છે. વર્તમાન પત્રોમાં આવતા સમાચારનું દનેજ ધણે ભાગે ‘ક્રોસ દન’ વાળું હોય છે. (મરાઠી ‘સુદિજ્ઞાન’)

ધરતીકંપો

આપણી પૃથ્વી ચોપનામને માથે રહેલી છે અને એ ન્યાયે માપું કંવાયે છે ત્યારે ધરતીકંપ થાય છે એ આપણી દિલ્હિયાની પુરાણી માન્યતા છે. હીરોડોટસ અને પ્લીનીનાં ન્હાં લખાણોમાં પણ ધરતીકંપોનો ઉલ્લેખ મળી આવે છે. બાઇબલમાં ને ન્હાંમાં ન્હાં ધરતીકંપ નોંધાયો છે તે ઇ. ૬૧૬માં આફાળના સાસનકાળમાં પાલેસ્ટાઇનમાં થયેલો.

એવો એંદ્રાજ કાઢવામાં આવ્યો છે કે આપણી પૃથ્વી દર વર્ષે ૬૦,૦૦૦થી વધુ ધરતીકંપો એટલે કે ૧૦ મિનીટ એક આવકે અનુભવે છે. એમાંના કેટલાક તો એવા નદયા હોય છે કે તેની ખબર પણ નથી પડતી ને માત્ર એની નોંધણી માટે બનાવાયેલા નાનુક યંત્ર સીરમોમાફ પર જ તે નોંધાય છે. ટોકિયોની સેન્ટ્રલ ઓબ્સર્વેટરીના આંકડા મુજબ એવા નવાનાં જ વર્ષે ૨૨૦૦ આવકા લાગે છે.

આ ધરતીકંપોનું કારણ ભણવા માટે સી પહેલાં તો પૃથ્વીનો આકાર સમજવાની જરૂર છે. પણ એને બિલકુલ ગ્રાજ દડા જેવી માને છે, પણ સાચું એવું તેની બંને ધ્રુવો વચ્ચેની ઉદરરેખા, વિષુવવતની ઉદરરેખા કરતાં ૨૭ માઇલ દંડી છે. આનું કારણ પૃથ્વીની ચોતાની ધરી પરની દૈનિક ગતિ છે. આ ગતિ પૃથ્વીના સ્તરબંધારણ પર અસર કરે છે. એ સાથે દરિયો પણ અસર કરે છે. એને લીધે ન્યાયે કેઈ જગ્યાએ ખડક ખસવા પામે છે ત્યારે અસંખ્ય દનનું તેના પરનું ઇલાણ ઓછું થતાં એ મૂળ રમાયેથી આવકા શરૂ થઈ જાય છે અને આખી સપાટી પર ફરી વળે છે. આ અને એવાં મહત્ત્વનાં બીજાં અનેક કારણો માટે ‘કુમાર’ના એક દર તથા ૧૨૩માં આવી ગયેલા એ વિષયક એ લેખો લેખ લવા.

આ આવકા થોડા વખત વચ રહી પછી કસવાને પહોંચે છે ને એના અંત્ય બિંદુએ પહોંચી પાછા નગમ પડી છેવટે સાંત થઈ જાય છે. જાપાનના પ્રાચીન ગ્રંથોમાં એક ધરતીકંપ ૬૦ કલાક ચાલ્યો હોવાનો ઉલ્લેખ મળી આવે છે. ઇ. ૬૭૭માં બીજા એક ધરતીકંપ ૩૦૦ દિવસ સુધી આવકા મારતો રહેવાનો નોંધાયો છે. ઇ. ૧૮૭૬ના સાન સાહરા-ડેરના ધરતીકંપમાં ૧૦ દિવસમાં ૬૦૦ આવકા લાગ્યા હતા. ૧૮૪૮ના ન્યૂઝીલેન્ડના ધરતીકંપમાં ૫ દિવસ સુધી આવકા

ચાલ રહ્યા હતા તે તેમાં ક્યારેક તેો રોજના ૧૦૦૦ આંચકા પર પ્રભાસ પહોંચતું હતું. આજે તેમને એ આંચકા નોંધવા સીરમોમાં શોધાયાં છે એવું જ એક સંચ છે. સ. ૧૩૬માં શાહ નામના એક ચીના વિજ્ઞાનીએ શોધી કાઢવાનો ઉદ્દેશ્ય મળે છે, જે વિગતોમાં આજના સીરમોમાં જ ગણતર હશે.

ધાર્મિક યવા પામે છે ત્યારે ધરતીમાં નાનીમોટી ચિરાંતો પડી જાય છે. નાના આંચકામાં એ અણુક વાર જ પહોંચાઈની હોય છે, પણ મોટામાં એથી જમીન, હેલ્-ગ્રિયન ધરતીકંપ વખતે જે ચિરાંતો પડેલી તેની પહોંચાઈ ૧૦૦ ફૂટ, ઊંડાઈ ૨૦૦ ફૂટ અને લંબાઈ દોઢ માઇલની હતી. જે ચિરાંતો ધણી વખત પાછી તરત સંધાઈ જાય છે તે એ રીતે એમાં ગરી પડેલાની છાજ જાની જાય છે. ઈ. ૧૬૬૨માં પોર્ટુગલ મુઠાએની આગ સંધાઈ ગયેલી ચિરાંતો એમાં અનેક નિર્દોશોને બોગ લીધેલા.

કેટલેક કેસોમાં આની ચિરાંતોમાંથી વાસુ કે વરાળો આવવા સામ્ય, પાણી કે કાદવ પણ ઊછળી પડે છે.

નવી કેરીઓ

ચોપાનિયાનો સદુપયોગ

• • • (સામાન્ય દૃષ્ટિએ નિરૂપણથી કે નકારી ગણાએલી વસ્તુઓને યોગ્ય ઉપયોગ કે તેમાં ફરકસરની યોજના સૂચવવાનું ૨૦૮મા બેરુના ‘ચારી નવર’ના લેખમાં વાંચી લેખકે પોતે કરેલા એક પ્રયાગ આદરે જણાવે છે.)

‘નુસપેપર્સ’ વાંચ્યા પછી તેનો પત્ની કરતાં વધારે સારો ઉપયોગ કરવા મેં અને મારા એક મિત્રે એક માસ સુધી અચાંચ્યાં પછી અમે નક્કી કર્યું કે દૈનિક પત્રોમાં આવતા જુદાજુદા વિષયને લગતા સમાચાર અને લખાણ જુદા તારનીને ફરેક વિષયની જુદી ફાઇલમાંથી તેમાં તે સંપર્કવા. જે માટે સરખાતમાં ફક્ત ફાઇલો તૈયાર કરી. પાછળથી નવા વિષયો યાદ આળ્યા તેમ ફાઇલો વધારતા ગયા. તેના વિચારો નીચે સુચન છે: (૧) યુદ્ધના તથા આંતરરાષ્ટ્રીય સમાચારો, (૨) રવેશના-દિલના-આંતર રાષ્ટ્રીય સમાચારો, (૩) વેપારી કાર્યોના સમાચાર, (૪) હાલે આવતી સર્વગ વચલકલા, (૫) દંડી નવલકથાઓ, (૬) ચિત્રો-કાદનો અને ફોટોગ્રાફો, (૭) આંદોલનને લગતા સમાચાર, (૮) જીવનચરિત્રો, (૯) બાળશિક્ષણ પરનું સાહિત્ય, (૧૦) વ્યાયામ તથા સ્વાસ્થ્યને લગતા લેખો, (૧૧) જાતીય વિજ્ઞાન, (૧૨) યુસ્તોનાં અવલોકનો.

યુદ્ધને અંગેનું ઉત્તરોત્તરું સાહિત્ય યુદ્ધરચના સંગ્રહમાં ખાસ ઉપયોગી થઈ પડે છે. દેશનું રાજકારણ અને તેના સમાચારો આજના પ્રગતિમાન દિલોરને જરૂર જણવા લેખકો. વેપારને લગતા સમાચારોમાં ફક્ત રસ કે ગમ ન પડે છતાં ક્યારેક તેનો ગમ પડે છે. ધણી વાર એક જ વિષયની કાપડી પાછળ બીજા વિષયની અભિપ્રયની

બાબતો હોય તો તેનો નંબર લખી યોગ્ય જગ્યાએ નોંધ મૂકવાથી સુગમતા થાય છે.

ચિત્રો અને કાદનોનાં પાનાં કુરસદ ઉપક્રાવવાની મન્ય જ્યાર છે. કાદનોને એમાંથી તે અણુક પ્રસંગ બનાવ, કે મન-રચના પ્રકરો દર્શાવવા લાગે છે જે તે રિયલિટી સ્પષ્ટ કરી જાય છે. બાળશિક્ષણ અને બાળસાહિત્યની ફાઇલમાં ધણી ગીતો, વાર્તાઓ તે શિક્ષણના મુદ્દાઓની નોંધ રહે છે.

જાતીય વિજ્ઞાન ધણીવાર વાંચવાનું ફાવતું નથી, પણ કોઈ વાર અભિપ્રયમાં ઉપયોગી થશે એવી માન્યતાથી સંવરીએ છીએ. આમાંથી આવકમાં પોતાનાં માત્ર બે દૈનિકપત્રો અને એ આવાડિકોમાંથી આ ફાઇલો તૈયાર કરીએ છીએ. અમરો પ્રયાન જોઈ લેખકો એક બાજુએ એક અવારનિક અને એક દૈનિક પત્ર આવવાની ઉદારતા કરી છે. ફાઇલોનું કામકાજ બધેરે જમ્યા પછી, જ્યારે કોઈ લેખ સિવાય બીજું સૂઝે નહિ ત્યારે, કરીએ છીએ અને તે નેના આ કાર્ય બારે રસપ્રદ બને છે. પહેલાં તે આ મહેનત સુધ્ધ લાગે છે; પણ સારું થઈ પછી જ રસ પડવા માંડે છે. આ પ્રવૃત્તિથી વાચન કાળજીવાળું બને છે, આપણમાં એક પ્રકારની ચુસ્ત નિયમિતતા, ખંતીશી વ્યવસ્થાસક્તિ અને અસ્થાસક્તિ ખોલે છે, કુરસદનો વખત પ્રભવિત આપનારો બને છે, મદદરની વસ્તુ વેડફાઈ જતી અચી સંપદાને ઉપયોગ લાચક બને છે, અભિપ્રયમાં આપણને પોતાને કે બીજાને બહુ મુશ્કેલીએ મળે એવું સાહિત્ય આપણી સમક્ષ બને છે;—અને આ બધું ધનનીલા બાવે!

ચિત્રોના હાથમાં આ ફાઇલો મૂકીએ છીએ ત્યારે તેમને બીની અભિપ્રય સમન્વય છે અને નખી સૂચના અને સુધારા મળે છે. ઉપચારનાના વર્તણૂક, પ્રાચીન સંરોપનો, શિક્ષક-પરિચય, લેક્ચરસાહિત્ય, દંતકથાઓ, ફિલ્મોનાં અવલોકનો વગેરે સાહિત્ય એવું કરવાની સૂચના મળી છે.

સાચકરીઓ જે આવી ફાઇલો કરવાની યોજના ધાપે તે તો અખરુષ ખનના જેવું સાહિત્ય સંપ્રદાય અને કેટલા જે અબ્યાસીઓની મહેનત બચે અને તેનો લાભ પામે.

ચોરી એવ, ચોરી મહેનત અને ચોરી સમય વાપરી ફરેક જગ્યાએ હોવાનો સંભવ છે. આ સમનાં વર્ષ આંકડામાં નહિ જાય એકસરખું કરીને એક જગ્યાએ—સંસ્કારકારકો (સંસ્કારકારકો)

ભારતીય સંસ્કૃતિ

૨૨-સાહુર સંસ્કૃતિ

સાહુર સંસ્કૃતિ ‘સૂર સન’ કે ‘અરબી સન’ પણ કહે છે. એ દિવસની સંસ્કૃતિ પ્રકારાંતર માત્ર છે. અરબી લખાણમાં અદિનાને ‘સાહુર’ કહે છે તે પરથી આ નામ આપ્યું હશે એમ મનાય છે. મુહંમદ તુલકે (ઈ. ૧૩૨૫-૧૩૩૨) પોતાની રાજધાની દેવગિરિ (દિલ્હી) ખસીડતાં દરખાસમાં એ સ્થાનને હોવાનો સંભવ છે. આ સમનાં વર્ષ આંકડામાં નહિ પણ એકસરખું અરબી સંસ્કૃતિમાં લખાય છે.

આ મહિનો (સપ્ટેમ્બર) ઇતિહાસમાં

તા. ૧ જાન્યુઆરીએ પોતાના પર હલ્લો મારે કરીને બીજા મહાગુલ્ફની શરૂઆત કરી-ઈ. ૧૯૩૬.

તા. ૨ હંટનની મદદન આગમાં ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીનાં મંત્રી તથા મુલો-ખારનાં અરજક ગોદામોનો નાશ થયો-ઈ. ૧૯૬૬.

તા. ૩ હવંટમાં લોકશાહીનો પ્રથમ પુરસ્કર્તા આંતરવ કંગાવેલ અવસ્થાન પામ્યો-ઈ. ૧૯૫૮.

તા. ૧૧ મુંબઈમાં પહેલવહેલું હિંદુ-મુસ્લિમ હુલ્લત થયું, જેમાં બમોએક માર્યા ગયા અને હબ્બેકે જળમી થયા-ઈ. ૧૮૬૩.

તા. ૧૪ મેક્સિકોવાકિયાના તારનુ-હાર અને જગતમાં મેક્સિકોનું ત્યાંનું પ્રત્યક્ષતાક દેશપનાર તેના પહેલા પ્રમુખ મસારિકનું અવસાન-ઈ. ૧૯૩૭.

તા. ૧૮ વિષયાત અંગ્રેજ નિબંધકાર હેલિલનું અવસાન-ઈ. ૧૮૩૦.

તા. ૨૦ જાન્યુઆરીની વાતચીત અને લેખોદાર લોકચિંતિ અને લોકમાન-સનો ચિતાર આપનાર અમેરિકન લેખક આર્થર સિંક્લેરનો જન્મ-૧૮૭૮.

તા. ૨૫ આંબેડકે કંદહાર છતી ત્યાં મુલત સત્તા કાયમ કરી-ઈ. ૧૯૪૪.

તા. ૨૭ મયા મહાગુલ્ફમાં જર્મનોએ ઓન્ટરવર્ પર હલ્લો કર્યો-ઈ. ૧૯૧૪

આ માસની સાહિત્યવિભૂતિ નરસિંહરાવ ભોળાનાથ દીવેટિયા

આ મુજબની પીઠ સાક્ષરનો જન્મ અમદાવાદમાં, ગુજરાતના આગેવાન સમાજસુધારક અને પ્રાર્થનાસમાજના આદેશપાત્ર, વડનગરા નાગર શુદ્ધર સરદાર ભોળાનાથ શાસ્ત્રીએ ત્યાં ૧૮૫૬ના સપ્ટેમ્બરની ૩૭ તારીખે થયો હતો. એમનાં માતાનું નામ શિવ-કાશી. અભ્યાસકક્ષ દરમ્યાન કવિ દેવપતરામના હાથ નીચે એમને કવિ-તાશિષ્ણ મળેલું. પ્રાર્થનાસમાજનાં મુંદર અગ્રિયોના રચનાર મંદેકારી પિતાના ધરના વાતાવરણનો અસર

અને અંગ્રેજ અભ્યાસથી જલેલી નવી દૃષ્ટિએ તેને પોષણ આપ્યું. ૧૮૮૦માં બી. એ. થયા ત્યારે

સંસ્કૃતમાં આખા હવાકામાં પ્રથમ આવી તેમણે ગુજરાતીએ હુકમ મેળું બાક દાહ છતાં મેળવેલું. એમ વર્ષમાં શ્રી મુશીવાબદેન સાથે એમનું બીજું લગ્ન થયું (પહેલું ૧૮૮૨માં થઈ ગયેલું.) ૧૮૮૨માં રેલ્વેમુઅરી સિવિલ સર્વિ-સમાં જગ્યા મળી જવાથી બેઠાના આસિ. કલેક્ટર નિમાયા, એટલે આ-ગળ અભ્યાસ પડતો મુકાયો. ત્યાંથી દક્ષિણમાં તેમની બદલી થઈ, ને છેક ૧૯૧૨માં નિરુત્ત થયા ત્યાં મુખી એ બાજુ જ-મેટિ આમે રત્નાગિરિમાં જ-રહ્યા. અને ૧૯૧૨થી અંતકાળ પર્યંત મુંબાઈ એક્સિન્ડન કોલેજમાં ગુજ-રાતીના અધ્યાપકપદે રહ્યા.

૧૮૮૭માં 'કુસુમગાથા', ૧૮૯૬માં 'હૃદયનીશ્વા' અને ૧૯૧૪માં 'નૃપુર-કંકાર' એમ ત્રણ કાવ્યસંગ્રહો અને ૧૯૧૫માં 'રમણસંહિતા' નામની પ્ર-શસ્તિ, એ ગુજરાતી કવિતાસાહિત્યમાં એમનો ફાળો તો જાણીતા છે. પણ એથી થે વધુ મર્યાદાનુસાર એમનું કાર્ય તો ગુજરાતી ભાષા ને જોડતી વિવરક એમનાં વિદ્વાનશૈલીવાળાં છે, જેની શરૂઆત ૧૮૮૮માં 'જુદિપ્રકાશ'માં જોડતી વિષે વિનૃત અર્થોથી એમણે કરેલી. દિદની પ્રાનીય ભાષાઓનો પરિચય, સંગ્રહ અને પ્રાકૃતભાષાઓનો જોડો અભ્યાસ ને પોતાની નિખાલસ સ્વભાવના સાક્ષાર્થ, આ ત્રણના પીઠવળ સાથે ગુજરાતી ભાષાશાસ્ત્રના સંશોધનના ક્ષેત્રમાં એમણે કરેલું કાર્ય એટલું તો મુશ્કેલી છે કે કદાચ આક્ષર, કવિ, સમાજસુધારક અને વિવેચક

નરસિંહરાવને પડે છે ભાષાશાસ્ત્રી નર-સિંહરાવ તરીકે એમનું નામ ચિરંજીવ બની જાય. ગુજરાતી ભાષામાં 'હ' કાર-નો એમનો આશ્રય અને 'પ્રેમાનંદનાં નાટકો'ની એમની ચર્ચાએ તો ગુજરાતી સાહિત્યના અંદામાં અંદા પશ્ચિ-તને મોટે એમનું નામ રમતું કરી દીધું છે. 'મોમુકુર'ના આર ભાગ, 'રમણ-મુકુર' અને 'વિવર્તીલા'માં એમનાં મૂલ્યવાળા સંગ્રહો છે. એ કપરાંત પણ એમના સંખ્યાબંધ લેખો અને વિવેચનો સાગરિયોમાં દૃઢ એવા પડ્યા છે. પરંતુ એ સર્વ કરતાં થે આગળ તરી આવતું એમનું કાર્ય તો, કંપરે કંઈ તેમ, ભાષાશાસ્ત્રના ક્ષેત્રમાં એમણે મુંબાઈ યુનિવર્સિટી તરફથી આપેલાં 'વિલ્સન ફાઉન્ડેશન સ્કલરશીપ' તથા 'વસન્ટમુખધવજ'ના અધ્યાપનામણાંનાં અધ્યાપનો. ૧૯૧૩માં ગુજરાત પ્રાંતીય સંસ્કારસુધારા પરિષદનું અને ૧૯૧૫માં ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું પ્રમુખ-ધ્યાન એમને આપાયેલું.

કંઈ સત્ય પણ કમપણે કહેવાની નિખાલસતા, એ જ ગુણગાંથી જન્મ-તી સરલતા અને એકેશ્વરગી નિમ્મલ બક્તિ એ એમના મુખ્ય ગુણ હતા. અને એ નિખાલસ, પ્રેમલ, બક્ષ હૃદય પર કુદરતના આધાર પણ એકા ન-દોતા થયા, પુત્ર, પુત્રીઓ, દોહિત્ર અને છેવટે પત્ની એ બધાં એમની હયાતીમાં વિદાય થયાં. એ સૌ ધા એમણે ચીરતાથી ઝીટ્યા હતા.

પશ્ચિમની દળની કવિતાને ગુજ-રાતી સાહિત્યમાં અવતારનાર નવ-યુગના અગ્રણી અને ભેરિશીલ કવિ, વિદ્વાન વિવેચક અને અપ્રતિગ ભાષા-શાસ્ત્રી એ રૂઢ સાક્ષરની ડપમી જન્મ-જયંતી ગુજરાતી સાહિત્ય જનતાએ ઊજવીએ ત્રીજે જ વર્ષે, ૧૯૩૭ના જાન્યુઆરીની ૧૪મી તારીખે એમનો દેહવિત્ર થયો.

આપણી પૃથ્વી કરતાં મુખ્યો સમૃદ્ધ ૩,૩૨૦૦૦ ગણો છે; પણ તેનું ધરત-તો પૃથ્વીના મોળા ભાગનું જ છે.

।સંકેતરૂપાપ કિલિપનેએક વખત એક દૈનિક પરના આરોપની તપાસે વેળા કેસ સમીક્ષતાં એકું આવી ગયું અને તે બચ્ચા ત્યારે સાંભળેલા મુદ્દા બહી જઈ તેણે સ્વન હવકારી દીધી. તે સામે વેળા સેનિકે અપીલ માટે મંદરી માગતાં કિલિપ બોલી બહારોઃ 'મારા શુદ્ધાર પર આપીલ? તે તું કાની પાસે કરવાતાં?' સિપાઈએ જવાબ આપ્યો: 'મહાસન, હવેલા કિલિપ સમ્મતાં મુકાદા સામે ભગતાં કિલિપ સમ્મ પાસે હું અપીલ કરીશ; ને મને ખાતરી છે કે મને ન્યાય આપશે.' શર-મિદા બની કિલિપે ફરી તપાસ શરૂ કરી અને પુરાવા બેઠ તેને નિર્દોષ દરાવ્યો.

અનેકાર્થી રાખઃ : માનન્આણર; ચદ્ધાવ કે આદર; અસ્તિવાન; તેલ કે માપ; સૌન્દર્યપ્રમ માદેના અશ્વિનીઅર્ધ.

કહેવતોના અર્થ: 'મહાજન તો મા-આપ છે, પણ મારી ખાતી નહિ ખસે.' મમેતેથી સમન્વત્ત છતાં પણ ચોતાની જિદ ન હોડનાર (અને ધણીવાર તે માટે નુકસાન વેડનાર) માણસોનાર વર્તન માટેની આ કહેવત વિષે વાત છે કે એક મામમાં કાઠ વાણીયાએ પરાશીની જમીનમાં થોડુંક ફળાણુ દરી વધ ચોતાની ખીટી મારી; અને ચોળવાનાઓએ, પંથે તેમજ શુદ્ધ આ-અના મહાજને 'પણુ સમન્વત્તાં છતાં ચોતાની જિદ ન હોડતાં કહે રાખ્યું કે 'આપ મહાજન માટે મન માળાપ એવા છે, આપની આજ્ઞા મારે માનવી બેઠએ, પણ આ ખીટી બાણતમાં તો અને માફ કરો.' અંતે કાઠે મામલો જતાં તે હાર્યો અને નુકસાન વેઠહું. આને જ મળવી ખીટ કહેવતો: 'સો તારી રામદહાઈ ને એક માફ વહું.' 'તારી બાવડી હડે, મારી હડ ન હડે.'

અશ્વિનનાં નિશાનેના ઉપચાર કરીને ચાર સાવટા એવી રીતે લખે કે જેનો જવાબ ૧૦૦ થાય (જવાબ-૩૪૫.૩૬)

શુદ્ધ માટેના ચોતાના પ્રચલનોને રમરશ્ચકિત કરતું આસ્ટ્રોલિયાએ ૧૯૪૦માં કાઢેલું ડાહ્યનું 'આસિસિયલ વોર એફેંટ કવર' (શી હરિવાલ બંદરના સંમદેમાંથી)

વાપ, સાળર, હાપી વગેરેનો અર્ધજ શિકારી ચોતાના શિકારનાં રમરશ્ચકિત સાચવી રાખેલાં માયાં મહેરાવાને જતાવતો જતાવતો એક હરરનું માણુ ઘાતાળી: 'આ છેલ્લો શિકાર મને ૨૦ ચોડાના ફળાશમાંથી મળ્યો હતો!'

ઉદ્ધો દા- મકામાં હિફ- આમાં ૧૦ દ- કાં, મુલ્લમા- નોમાં ૧૩, પ્રિત્તિઓમાં ૩૩ અને શી- બોમાં ૩૪૬- કમો વચાનિ- વધારીપધાઉ.

સાપ વિધેની ખોરીવાતો કેરવાક સાપ એટલા ઝેરીલા હોય છે કે તેમની છાયા પડવાથી અ-વધા તો તેએ ફૂંક મો-રતાં જ માણસ મારીને મારખૂ મઈ ભય છે!

હરજીરોની ભલિતો સાપ અડપમી બીડીને ડોક પર દંડા છે છે!

કાંદાર ભલિતો સાપ ઝેરીલો હોય છે, ખાખીમાં રહેતા સાપ સાથે બેસની નજરોનજર મચતા બેસ મરી જાય છે. સર્પવિષવેસક વનરપતિની ગોળિયાને ખબર હોય છે!

કાળા અપવા લીલા રંગનો જળર-દસ્ત કદનો સાપ પળો ઝેરીલો હોય છે! (વસ્તુનિશ્ચિત એમ છે કે કૂંચને અને ઝેર દોવાને મૂળમાં કાંઈ જ સંબંધ નથી. પાણિમાં રહેતો સાપ જળર-દસ્ત તથા ખીજા વર્ણનો હોય છે પરંતુ તેનામાં લેશપણુ વિષદોઈવતી.)

જગૈનસિદ્ધવર તામે જોળખાની ધાતુ મિદનર નામની જર્મને બનાવી છે, પણ તેમાં ડાહ્યાનું નામનિશાન નથી. નાકોળાર ડાહ્યાનાની વતની સૌજી ચોતાનાં માયાં બોડાવી નાખે છે. ૧૪થી ૧૬ની વય સુધીના લગભગે પ્રોડા કરતાં વધુખોડાશની જરૂર પડે છે.

કુમાર કાર્યાલયનાં કલાત્મક પ્રકાશનો

અજવાળી

રાત

કિંમત ૨-૦-૦

૨છ. પોસ્ટેજ

૦-૮-૦

પંદર અજવાળી વિશિષ્ટ સમી પંદર રૂપયત્રી ચુંદરી વાતચીતો આ સંગ્રહ, અજવાળી રાતની સુષુપ્ત ચાંદનીની પેઠે, વાતો-ચોટો, ગરીબ-તવંચર, સંઘર્ષ-મામળા, સૌને એકસરખો રમ આપે એવો સર્વમાણી છે. ધરનાં સ્ત્રીઓને કે એકાંચ બાળકો આમળાન પણ સમજી શકે એવી સ્વચ્છ મુદ્રાઓ, અને સૌ વિનોદ પામે એવી એવાણુધારક પંદર વાર્તાઓ, વિવિધરંગી ચિત્રો અને મનોહર રૂપ-રંગની સમગ્ર રસાયે ભરેલી મળતી પૃષ્ઠાવાળા સુંદર પુસ્તકમાં.

અજંતાના

કલામંડપો

કિંમત ૧-૮-૦

૨છ. પોસ્ટેજ

૦-૫-૦

હિંદુઓના સાહિત્યમાં આ વિષયનું આદ્ય ચિત્રમણું ને છતાં આદ્ય સરેવં આ પહેલું જ પુસ્તક છે. શ્રી રવિશંકર શાવળે લખેલા અજંતાની કલાની વિસ્તૃત સમાલોચના કરતો લેખ, એનાં પાનાંને રંગમય કરતાં ૮ ત્રિરંગી ચિત્રો. તથા આદ્ય પૃષ્ઠ ૩૫૨ છાપેલાં ૧૬ પાનાં કરીને આલેખેલાં અને ફ્રેટોમાફો, તેમજ પાનપાને આકાંતાનાં શોભેલાં વિવિધ કલા, બધું ધરાવતા આ અર્થ કલા-મંથની ગુજરાતી તથા હિંદી બંને આવૃત્તિઓ મળે છે.

ગુજરાત

કલા-કલા પ

કિંમત ૧-૦-૦

૨છ. પોસ્ટેજ

૦-૭-૦

જાતકકલા અને સરતાપબુધ્ધિમાં અનન્ય એવો ચિત્રસંગ્રહ. વિશિષ્ટ કલાને આશ્રિત સરતા ફરે ધરધર પહોંચતી કરવાનો હેતુ આ પ્રકાશન પાછળ છે. પાંચ અજવાળી ગુજરાતી કલાકારોનાં છ પૃષ્ઠરંગી ચુંદરી ચિત્રોનો આ સંપુટ, ૧૧૧૫ના માપનાં આદ્ય પૃષ્ઠ પર, રંગ મટિ નેવાર રૂપમાં આપવામાં આવ્યો છે. એક રૂપિયમાં આવ્યાં રંગીન ચિત્રો આદ્ય સરતાં કોઈકો દલ આપ્યાં નથી. અને તેથી જ તેની એ આજ્ઞાતિઓ થઈ ગઈ. એવો જ બીજો ચિત્રોનો નવો સંપુટ (કલાકલા પ બીજો) પણ હોવાર શાય છે.

કુમારના

ખાસ અંકો

૧૦૦ અને ૨૦૦

ફરકના ૨-૦-૦

બંને સાથે ૩-૮-૦

૨છ. પોસ્ટેજ

૦-૪-૦

‘કુમાર’ના આ બંને ખાસ અંકો ગુજરાતના પદ્મશ્રવણમાં આજનાં યુગવર્તી પ્રકાશનો મનાયાં છે. લઘુપ્રતિષ્ઠા ચિત્રકારો, કવિઓ અને લેખકોની ઘૂંટણી કૃતિઓથી બરચા એવાં, બીન-હરીફ કલાત્મક રૂપરંગ મહેલો. આનુક્રમે ૧૬૦ અને ૧૨૫ પાનાં, પૃષ્ઠરંગી તથા વિવિધરંગી ૨૦-૨૨ ચિત્રો, ફ્રેટોમાફો, નકશા, આલેખો, વાર્તાઓ, નારકો, લેખો, કાવ્યો, દુષ્કા વગેરે શિષ્ટ, સુંદર અને વિપુલ જ્ઞાનસામગ્રીથી ભરેલ આ આદિતીય અંકો ધરમાં કાચથી ગોધક સાહિત્ય તરીકે સંગ્રહ યોગ્ય છે.

ગુજરાતનું

પાટનગર

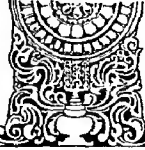
અમદાવાદ

કાચું ૧-૦-૦

પાકું ૧-૪-૦

૨છ. પોસ્ટેજ

૦-૫-૦

અમદાવાદનાં બાહ્ય નામથી જ રહેણાંના ફ્રેટોમાફો આકર્ષક. જે અજના રથાપદકમાં અદ્યુત કારીગરી તરીકે રચાત પામ્યા છે, જેને પશ્ચિમના નામથી જ કલામીમાંસમને મુગ્ધ કર્યા છે, તેની પ્રશસ્તિ સંખ્યા અજના-ચાચીઓ અમદાવાદ આવે છે, એ સિવાય અને રથાપદકનાં કાવ્યો સમાં અમદાવાદનાં મકાનોનું આ આદ્યજનક ફરક ગુજરાતનાં ધરમાં હોયું નેહકર. ફરક ચિત્ર નીચે એતિહાસિક અને લાક્ષણિક મહિતી આપતી ગોધ તથા શ્રી રત્નમણિરાવ બીમરાવ જેવા વિદ્વાને લખેલા, અમદાવાદની ચડતી યંત્રી ને વિકાસ વર્ણવતા વિદ્યતાઓ તિબંધ સાથે.

ગોવાલણી

અને

બીજી વાતો

કિંમત ૨-૦-૦

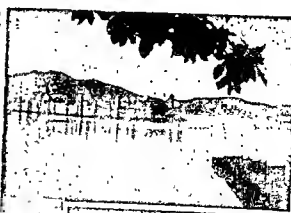
૨છ. પોસ્ટેજ

૦-૬-૦

ગુજરાતના શરૂઆતના નવલકા-લેખકોમાં જે મોખમાં પ્રાપ્ત થતા તે ‘મજવાનિલ’ની રસનીતરતી બાવીસ વાર્તાઓ—જેમાં ફસ મર્મોના હલેવની અને બાર મત પ્રબંધોનો છે. ‘ગોલમટોળ શામી’ના નામથી કદાચ આમાં અને ‘ગોવાલણી’ની વાર્તાથી પ્રબુધ્ધિમાં આમાં નામના મેળવનાર અને પેતાના સુત્ય પગથી વધુ મરાઈ જનવારે જે લેખકો આ સંગ્રહ ગુજરાતના અજ્ઞાતા કલાકારોનાં ભરેલી ચિત્રોથી વધુ સુંદર ગણ્યા છે.

કુમાર કાર્યાલય • ૧૪૫૪ રાયપુર • અમદાવાદ • તથા બધા બહુતા બુકસેલરો

હરીફાઈનું પરિણામ

રાખી બાલુ કપરથી અનુક્રમે : (૧) 'શનયપન'—સિવકુમાર બેળી (ધરકના) નોંધપાત્ર; (૨) 'શ્રમગીઆની ગયાર'—આર. એમ. મિસ્ત્રી (ન.ગ.આદ) બીજું દિનામ; (૩) 'સરદાસ'—બાળુ ખાલુસાલી (મદદયા) બીજું દિનામ; (૪) 'વરનિવાસ'—આર. એમ. મિસ્ત્રી (ન.ગ.આદ) નોંધપાત્ર; (૫) 'ચાલસકથ'—સતિવકુમાર પટેલ (અમદાવાદ) નોંધપાત્ર; (૬) 'વેરબિયા'—ન.ગ.આદ દેભાઈ (કપરવળાજ) નોંધપાત્ર; (૭) 'શિકરી'—આર. એ. પરીજ (ધાંજા) નોંધપાત્ર.

६३

श्रीमद्भगवद्गीता

અમાવાર્યા આજે

• શિખરિણી •

અમાવાર્યા આજે : ઘન તિમિરનો સાગર મહા
પડ્યો ખેંચાઈને, સકલ અવકાશો ય ભરીને,
ઊંચે, નીચે, ચારે ગમ, આણુઆણુ સર્વ ગળીને
બધે; સીમાઓ આ અકલ તણી કલપાઈ ન શકે!

અમાવાર્યા આજે : નયન સહુનાં અંધ નિગિરે,
બધા માંહોમાંહે અથડાઈ પડે, ઝોળળી શકે
નહીં ભાઈ ભાંડુ, સ્વજન, સુહૃદોને ય જરી, ને
કુરુક્ષેત્રે ગાલે લીપણુ જગના નંદનવને!

મહાખેલન્દા હે અકલિત લીલાના! ધડકતે
ઉરે ન્યાળું તારી રમત, નવ કુંડે ગમ પડે;
વહે કંપારીઓ હિમશિશિર સર્વાંગ ઉપરે,
ઊંડે ઊંડે જો કે અકલ કંઈ શાન્તિ ઝમી રહી!

પ્રભો! હો ખેલે તાંડવ મનગચ્ચાં, કિન્તુ સહવા
ખીંછ માટીનું દે હૃદય અમને; ના સહતું આ !

અન્તરામ રાવળ

વડે ગુજરાતની કળાનું એ સૂનું અંગ અજવાળનાર કાર્ટૂનિસ્ટ

ના આગેવાન શેઠ તરીકે એમણે નામના મેળવી હતી. માતા જમનાબેન બહેણાં ન હતી, પણ અન્યત્ર તીવ્ર શુદ્ધિનાં ને પહોંચરવેવારમાં પાવરમાં હતાં. પતિ શિક્ષિત હોઈ આટલો વેપાર બંદી સાગીરિયાતએ આવી શક્યા એ દૃઢ માન્યતાએ એમને પોતાનાં ગાળકેતને સંપૂર્ણ કળાગણી આપવાનાં આકાંક્ષી પાત્રમાં હતાં, અને એમના નાના ગામમાંથી સંખ્યાનો અભાવે નીકળી જતી નિશાળને પોતા તરફથી મદદ કરી ચલાવી હતી. પિતાનાં તે ગાળકેતને શિક્ષણ આપવાની ઉત્કંઠા કંઈપણ અટકે નિશાળે મુકવા જેવડી ઉમર હતાંમાં નો થોડો આંક અને મૂળાક્ષરોનું શિક્ષણ જનને જ આપી દેતા.

પૈસા હતા, વેપાર હતો, અપવરન હતી, બર્બરારું કુટુંબ હતું, થાધું મુખરૂપ આસનું હતું. એવામાં મદાયુજ પછીને ૧૯૨૦નો દેશચાળા આગ્યો. એ મદાગારીએ માનો બોગ લીધો. એ વખતે બંદીસાત્ર પણ ચંપતો. એમનાથી મોટા વ્રજમણુબાહુ છ વર્ષના. એથી મોટા પુરુષોત્તમ તેરના અને મોથી નાનાં બેન મંથુ દોઢ વર્ષની હતી. આ ઉપરાંત આગલી અષ્ટ માનનાં એક મોટા બાહુ હતો: ૨૨-૨૩ વર્ષનો, મુઠાનાં નથ, પણ અત્યંત કાઠમાં ઉછરવાથી બંદી જતાં અવરોધ ચરેલાં.

મા ગર્ભ તેની સાથે જાણે ધરતી વ્રજમણુ ગર્ભ પિતાને હવનબદ્ધ ખેડેલી જાડેમતના ધરનાથી કાચું પડેલા દમતા પીમા દર્દમાં આ આવાને વધારો કરી કાળને માર્ગે વાળ્યા; અને નિર્દેશ બનેલા મોટા પુત્ર એ દુઃખમાં વધારો કર્યો. ધરતી હતી તેટલી મત્તા અને નિરંજન ગામના રવાથી કોઠાના ફંદમાં એકે ઉડાડી યત્રા, અને ૧૯૨૩ના એક કપરા દિવસે પિતા મુઠડી મયા ને અરસામાં તે એની રિધિને આવી ગઈ હતી કે પંડેરની ત્યાંથી બોજના આવતું ત્યારે આ કુટુંબ જમતું!

આ રિધિતિમાં પોતાને સરળ કાળો ને એક જ માર્ગ મોટા બાહુએ કાઢ્યો. પુરુષોત્તમ નો એમના દયાણુ અને વાસથી કરાળી પિતાના હવતો જ મુંગાજ ચાલ્યો ગયેલો; ગાદાનાથે બાહુ વ્રજમણુને બંદીસાત્રને વડનગરના મદન મોરધનારાસહવા અનાસાશ્રમમાં અને બેનને એક સમાનેત્યાં મુશી આવવાનો એવું નિર્ણય કર્યો. બે બા-એનો અનાસાશ્રમમાં મુશી મોટાબાહુ ગત. કેટલેક વર્ષે એમણે પણ હવનકીકા આરોપી લીધી.

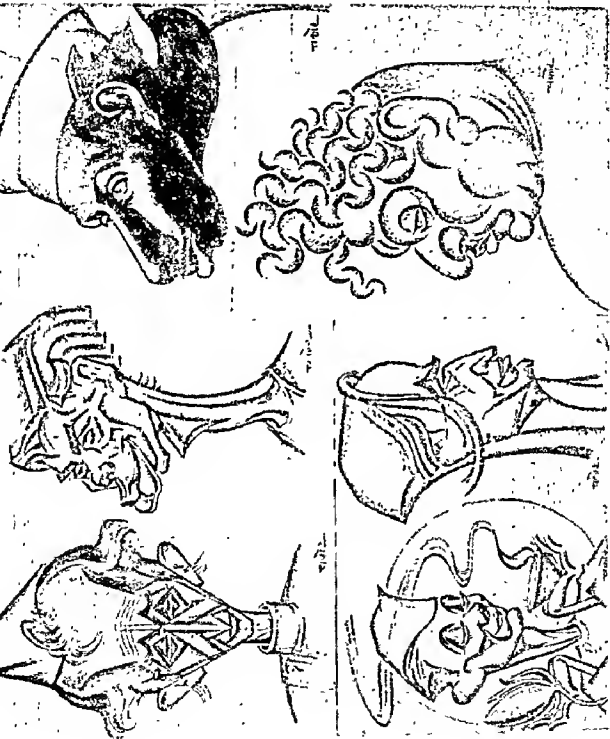

કરસીલાલ વર્મા

બંસીલાલ વર્મા

અનાસાશ્રમના હવન સાથે બંદીસાત્રના હવનનાં બોલને તળકો મડે રહેતા. આશ્રમનું હવન મિલનપદ હતું. બધું ચાડયાળાના કારણે અનુસરીને જ કરવાનું હતું. એમાં જરા નરતલી પણ રીકાળા થા બુક રહે કે તેની મત્ત અચૂક હતી. પણ ને રિવાજ આપવીતા, પંદેરવાચારવા કાલ વાનમાં મળ્યા નહોતી. બળવા સિવાય કોઈ કામ નહોતું.

અભ્યાસમાં અને બાકેતમાં પંદેરેથી જ આશ્રમમાં જતરંત કારકર્તીનોંધાતી. તોતોતો દરેક વર્ષમાં અને પંદેર જ રહેતા આવેલા. એનેમાં વ્રજમણુબાહુ એવાતર અને મંદીરે અવરજ દેવાથી નેમજ પંદેરથી જ મદનને તથા નેમનાં પત્નીને પ્રિય રહી પંદેર દેવાથી અંબેહ તીવ્ર મોરબુમાંથી આશ્રમના મંદીરવાનો બાર નેમનાં માથે આપના મંવા, અને કાંતું પામ કરીને પોંચનામાં આવ્યા ત્યારે નો તતલે બળુતર તરન કાંતું અને આવનું અવરિધત નેતોપદ પ્રક લીધું.

શ્રી બંમીલાલે આલેખેલા પૌતાના પરિચિત દવાકારાણનાં દક્ષિણે (હંસી દેવચંદ) : તપાસી હાથ-શી પિત્તિકરે સમજી, શી બંસીલાલે ચિત્તે, શ્રી ગેરામાલાલ શાહ. નીચલી હાથ-શી કનુ દેવચંદ, શ્રી રતિદલાલ પરીખ, શ્રી ગંગાલાલ બંદર.

(૧) શ્રી બ. ક. ઠાકોર અને કૃષિ બજારદાર વચ્ચેની આદિત્યચર્ચાની સાકારીનું દર્શન (પ્રવલંબધુ); (૨) 'આંખોની આપણે': પ્રાંતીય કૌશલ્યને દિવુ સંસ્કાર તરફ દેખીતરી તેના પ્રતિનિધિ તરીકે આને તો બે ગોત્રે મજાક લેવાય છે એની જનાળા ઝીણુંની કડિન કપરું કરાશચિત્ર: 'તારી આંખો મારા મોંમાં, મારી આંખો તારી આંખમાં' (પ્રવલંબધુ).

ખીજી ગામનું એકાંતપ્રિયને કાંધક અતઃકરવલાવના બંસીલાલ એકમાર્ગી શ્રુતિ અને તેજસ્વી શુદ્ધિને લીધે અબ્યાસ તેમજ જ્ઞાનપ્રાપ્તિમાં આગળ વધતા જ રહ્યા. ગુજરાતી ભોથીમાં આવ્યા ત્યારથી નિરાશાના અબ્યાસ ઉપરાંત એમનું કંતર વાચન પણ વધતું જ ગયું. આશ્રમના ઇશવ દરમ્યાન સંસ્કૃત અને હિંદી એમણે મારા પ્રમાણમાં સાધ્ય કર્યા. આ પછીની એમના વિકાસની કથા એમના જ ગ્રંથોમાં સાંભળીએ:

'ગુજરાતી વાચનના શોખની શરૂઆત સમગ્રિષ્ટ પત્રોના વાચનથી થઈ. 'ગાત્રમિત્ર', 'વીસમી સદી' અહ-વાડિક, 'એ ધરી મોઝ' અને 'કુમાર' હું વાંચતો. પણ 'કુમાર' અને જેટલા હેરાન કર્યો છે એટલા જીવન રોષ પડે નથી ક્યો. એનું કારણ એ મને જેટલું પ્રિય હતું તેટલું જ ખીજી જાનોને પણ હતું. એના આર્જીભૂનું સુખ કારણ તો એનાં ચિત્રો અને એની સાદસવાનીઓ હતી. ચિત્રો અને પદ્ધતિની જ મતમાં. કદનો પણ હતો. વળી મનમાં ચિત્રકાર થવાની દગ્ગ હતી. એટલે એક ચિત્રકાર એના નંચી હતા તે કારણે એ મારે મન માનનીય હતું. ત્યારપછી પુસ્તકોનાં વાચન તરફ વળ્યો. ઇશવ-ચંદ્રિયો, નવચક્રકથાઓ, સાદસકથાઓ, કાવનચંદ્રકથાઓ, દાદપકથાઓ, કાન્થો, પ્રિય દત્તાં. વાચનમાંથી જાણવાનો શોખ સાચુ પડ્યો. જખ્યું પણ ખડે; પરંતુ કચકા જેવું. એમાંય કવિતાઓ, થોડી વાર્તાઓ, એકાદ નવચક્રકથા. પણ ચિત્રોનો શોખ તો વાંચનાં કે જખનાં નહોતુ આવડતું ત્યારથી દત્તો. બાજુના તો પદ્ધતી-ખીજી. પણ

મૈટ્રિક સુધીના ઝંઝડાઓની અંબેજી-ગુજરાતી સ્વાપડી-ઓનાં ચિત્રા ધારીધારીને જોતા. અમર્યા. ઇરી, ચખુ વગેરેથી બીનરવાની શરૂઆત કરી. આશ્રમમાં કે શાળા-ઓમાં ચિત્રશિલ્પન ન હતું, પણ વાતાવરણ અનુકૂળ હતું. મદન સાહેબ નાટ્યના ખુશ શોખીન દત્તા અને વિલાઈઓ વામ નાટ્યો ભજવતા. આનંદ અંગે પડકાર, પોતાંકા વગેરે તૈયાર કરવા એમનું ભેગણ કુશળ કારીગરો રોકેલા. જેટલાંકાં અમે દાખત થયા ત્યારથી જ પડકાર ચિત્રકારા બનેલેલા. એટલેચિત્ર તરફના અનુભવ વધ્યા. એ જ કચપનાથ પેદન્ટર, એ જ એમના આગિર્દા અને એ જ પડકાર તથા મદનકાવનાં જોડનું ચિત્રકામ. નિર્દેનર આ વાનાવગળ આપ્યા કરતું. અમે અને બાપાઓ મને કે દિવસે, ત્યારે નવરા પડીએ ત્યારે પાસે ચાંટ્યા જ દોષાં.

અમર્યા તો નાનપણથી જ અમર્યા હતો. દોષિત્તાને કોપીભુગમાં તો શિક્ષકને સંકા પડે એટલા મારા અમર્યા લખના; એટલે મદન સાહેબે અમારો રસ તોય પેદન્ટરને અમર્યાનું કામ અમર્યા સોંપવા એક દિવસ કર્યું. કચપનાથે મને તેજ આપ્યું તો ખડે, પણ મરિયામ તોયને તેના અભિપ્રાય કરી ગયા. કચપ પડેલાં આંગળાંએ પદેક-વડેલી પીંડી ને દહારે પકડી. અમર્યા દાઢ થોડા ફરવા. પણ પેદન્ટર તો ખુશ થઈ ગયા. પકડી તો આતરેનું કામ અમર્યા જ સોંપાવા આપ્યું. એની તો મદનન ગયા.

ગુજરાતી ખીજમાં દત્તા ત્યારે એક પડકારી નકક કરીને જતા. કચપનાથ ખુશ થઈ ગયા. મદન સાહેબને તેજી કર્યું: આ લોકો અમારે ને આમ ખન રાખીને મદનન

(૧) 'શહેર પાકિસ્તાન': મુસ્લિમ ક્રીમના સરમુખ્યત્વાર જ્ઞાનજી બીજાના સિદ્ધાસનના એ પાયા સમા સર સિદ્ધર અને કંઈક સ્વદેશીતામાં આવવાની ના પાડવાથી બીજી પંચકો પરિસ્થિતિ પર નર્મ. (પ્રભબંધુ); (૨) 'નરેશ પેટની બૂબ': લગભગ મેલુ લાખનો નફો કરવા છતાં ટપાલખાતાએ એવા આનો પારડેજ ન મટાડેલું તે પર ભ્રમ કરવું ચિત્ર (પ્રભબંધુ).

કરશે નો આક્રમ્મ સારા પેઈન્ટર થશે. અમારા ઉત્સાહનો આથી પાર ન રહ્યો.

ધીમધીમે માનવઆકૃતિ સ્તીતરવાનો નાદ લાગ્યો. મહેશ, કુબ્જ, લક્ષ્મી, વિષ્ણુ, શંકર આદિથી શરૂઆત કરી. જ્યાં રવિવર્માનાં ચિત્રો હતો, એટલે એના તરફ પ્રેમ વધ્યો. મળા નેટલી છબીઓ મંથરવા માંડી. માવની દિક્ષીટને રીવાજોનાં કંઈક મુખ્ય; કેમકે તેના જ પૈસા નફોના પૈસાના. ચિત્રો આપવાનું મહેત આડેંગો કરેલા નેટલી દિવસ નહોતી. નેટલે પાછળથી ઓઈસ પેઈન્ટ વડે કાચ પર સારી રીતે સ્તીતરતાં શીખ્યા ત્યારે તો એમણે ખુબ ખુશીથી જ્યાં સામગ્રી લાવી આપેલી.

ચિત્રની નકલ ઉતારવાની અમારી રીત જુદી હતી. છાપ થાણે રાખી, તેમાં નેતા જઈ, માણીમાણીને કે તે પર રહેલ પાડીને નકલ ઉતારતાં તો અમદાવાદ આવીને નેલુ-જામ્બુ. અમે તો ચિત્રને ગણગણ પારી-ધારીને નેર્મ લેતા; પછી યાદદાસ્તથી નેટલું ચાર રજી હોય નેટલું સ્તીતરતા. ફરી નેતા, અને 'માટી રહેલું પૂકું કરતા તથા ખેડું હોય તે સુધારતા.

હવે રવિવર્માનાં ચિત્રો ઉપરથી લક્ષ્ય થઈ માસિકોનાં ચિત્રો પર ગયું. માધુરી, કલ્યાણ, ચાંદ, વિશાલ ભારત વગેરે વિદી માસિકોમાં આવતાં ચિત્રો કંઈક અંગે ગમતાં. યુગતાતી માસિકોમાં તે 'કુમાર'નાં જ ગમતાં. અને તેમાં જે રવિભાઈએ કરેલાં અને એમના જેવી શૈલી તથા સ્તીતરથી કરેલાં બીજાં ચિત્રો ગમતાં. કેમકે રવિવર્માનાં ચિત્રોથી સુખ અમેલું મન એના જેવી જ

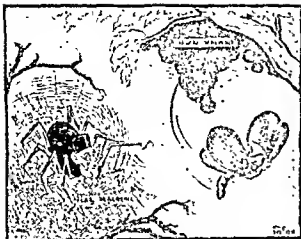
સુખ માનવઆકૃતિઓવાળાં ચિત્રો પસંદ કરે એ દેવાભાવિક હતું. રવિભાઈને અમે યુગતાતના રવિવર્મા કહેતા. એ ઉપરાંત સોમાભાઈ, રમિકભાઈ વગેરેનાં ચિત્રો જોતો-ધારીધારીને જોતો. કનુભાઈની કલ્પનાઓ ખુબ જ ગમતી. વિદી માસિક 'ચાંદ'માં આવીની કાર્ટૂન માફા ગમતી અને એ ઉપરથી કલ્પના વડે બીજાં પાંચ સાન કાર્ટૂનમાફાઓએ કરેલી, એ અમારા હસનક્ષિપ્ત માસિકમાં આવતો.

આ ચિત્રો જોયા પછી હાથમાં સમજ ને મશ્વિતિ આપ્યાં. એની અસર એ થઈ કે 'હવે કુકલનાં પાટિયાં સ્તીતરનાથ પેઈન્ટર નહિ, પણ માસિકોને માપડીઓનાં આવતાં ચિત્રો કરનાર ચિત્રકાર થવા'નો સંકલ્પ કર્યો.

અંગ્રેજ પંચમા ધોરણમાં આવ્યો તે વર્ષે હેડ-માસ્ટરની યાદલી થઈ અને શ્રેષ્ઠ વામુદેવ બાવે આવ્યા. એક વખત એમના માટે થોડાં પ્રાણીચિત્રો અને ચર્ચ કરી આપ્યાં તે નેર્મ પુરા થઈ મળ્યા. 'આપમેળે જ આવડી પ્રગતિ કરેલી જોઈ એમણે સિખામણ આપી અને પ્રેરણાદાન પણ આપ્યું કે ચિત્રનો જ અભ્યાસ કરો.

લગભગ એ જ દિવસોમાં 'વિશાલભારત'નો 'કલા-અંક' દાહમાં આવ્યો. એમાં શ્રી રવિશંકર દાવજીએ અલ્પતાઉપરનો એના હતો. તેની સાથે રવિભાઈની યોગળ આવતાં એની મનપ્રગતિ જાણીનેલું હતું કે 'કુમાર'ની સાથે સાથે તેઓ એક ચિત્રસંસ્થા પણ ચલાવે છે.

નેર્મ હતું એ મળી ગયું. તકદીર નેરકરતું લાગ્યું. કેટલાક તાત્તે ચિત્રો મોકલી રવિભાઈ સાથે પત્રવ્યવહાર

(૧) 'મધપદાથી છૂટી પડેલી માખીને આમેયજી: કદીયાલાલ મુનશી અહિંયાના તાત્ત્વિક પ્રશ્ન પર મહાશયથી છૂટા પડ્યા તે વખતે ડૉ. મુંજે વગેરેએ તેમને હિંદુ મહાશયોમાં એકલા આમેયજી આપેલું એ પ્રશ્ન પર મારી ફરતું ચિત્ર. (પ્રબંધધુ);

(૨) 'જી હોરેતો': રશિયાને મહદનાં વચન આપતાં ચિટન અને અમેદિકા પર કસાસ (પ્રબંધધુ).

કથોં. વાત્સલ્યબરો જવાળા મળ્યો: 'પુણીથી આવો; પણ રહેવાખાવાની સગવડ તમારે કરી લેવી પડશે.'

અમદાવાદ જઈ, કોર્મ પેઈન્ટરને ત્યાં નોકરી કરી, પૈસા થયે રવિબોર્મ પાસે જવાનો વિચાર ઝોડ્યો. મંદત સાથેજને વાત કરીને આના માગી: એમણે આશીર્વાદ આપ્યા. આશ્રમ તરફથી અમદાવાદ મુખીનું દોઢ રૂપિયા બાંહે ને આદ આના હાથખર્ચાના મળી એ રૂપિયા સાથે આપ્યા. એક મિત્ર પાસેથી બીજા એ રૂપિયા લઈ, જયોરે વડનગરથી ટ્રેનમાં ચેરલી, પડેરે કપડે ને અડી રૂપિયાની ચંચલવદ મૂડી સાથે સાંજે અમદાવાદ કિતર્યો. સાથે પતરાની નાનકડી પેટી હતી; પણ તેમાં કપડાં નહિ, આજ સુધી દરેકાં ડ્રોઈંગ અને કેટલાક લેખો હતાં. ધર્મશાળામાં કિતર્યો. એ પૈસાના સાણ લારી કપડાં ધોયાં. ટૂંકી મૂડી સમયવાની હતી, એટલે સાણુનું ખર્ચે થવાથી બેઠજનું જરૂર હતું, અને ધર્મશાળાના એકલા માફ કરી, ડ્રોઈંગ છોકોને ચત્રવેલાં પડાં પાસરી રૂબ લેલો.

સવારે નોકીધોલ, ઝેંગ લઈ પેઈન્ટર ફાકરની દુકાને જઈ ચિત્રો ગતાચ્યાં. જોતાં જ કહી દીધું: 'રૂબી વનઆ; છે આના રોજ આપીશું. સુવા-કરવાનું અહીં જ રાખવું.'

હ આના રોજ? સાંભળીને હેદય ખૂળ આનંદમાં આવી મથું. વળી સુવા-રહેવાનું પણ ખર્ચું! એ સુખ દિવસ દો: ૧૯૩૭ના જુલાઈની હતી નારીખ!

પરંતે દિવસે પોંછી જરા પ્રગતી હતી. પણ ત્રીજા દિવસથી ગરબર ચાત્રના માંડી. વેગ વધ્યો, સફાઈ પણ આવી. એકાદ માસમાં તો એમના કસાએકા કારીગરોની

હાથમાં આવી મયો. બીજે મહિને રોજ હ આનાનો થયો, સાથે મહિને હ આના ને દોઢ પરમે ૨૦ રૂપિયા પગાર થયા.

દુકાનમાં સવારના ૧થી રાતના ૧૧ સુધી સતત કામ કરવાનું હતું પણ અમદાવાદ કયા આશયથી આનંધા છું તેનું સદા બાન રહેતું. એટલે રાત્રે દુકાન બંધ કર્યા પછી ૧ પાગ્યા સુધી નિગમિત ચિત્તના અબ્યાસ આપમેળે કંઈ જતો.

મારા આવવાથી ફાકરને ધોળા સાબ થયો હતો એ તો એ જુદ કહે છે. અંધેછ હોળોનાં કામ જે પડેલાં સકળ ન થતાં ને સીપરાઈથી ને શાસ્ત્રીય રીતનું કરી શકતો ને પાસ થતાં. વળી અમદાવાદમાં સાંભળાઈના અક્ષરોમાં ના મરેડ સાવવાની પડેલ પણ મેં જ કરી હતી.

અંતે દોઢ વરસે, ટૂંકા પગારમાં, પેરે વારા ગાંધીને ૧૫૦ રૂપિયા મેં ગણાવ્યા. એવામાં મેં સાંભળ્યું કે રવિબોર્મએ 'યુનરલ કસાસંધ ચિત્રશાળા' નામની મંદયા શરૂ કરી છે. એટલે એમાં જવાનો વિચાર ફાકરને જણાવ્યો. પણ એણે તો નારાજ જ ગતારી. દુકાનમાં રહેલો શાળામાં જવાય એમ તો હતું જ નહિ. મોકાન બાદે રાખી બીજા કારીગરો જેમ કામે રવાના રાખું તો જ થઈ શકે. આ યગચય સાવતી હતી ત્યાં લકમખુબાર્શ સફરુંગ અમદાવાદ ધંધામેં આવ્યા. એમની પાસે પંદર જ રૂપિયા સિલક હતી. એટલામાં ધરકેમ મેં પ્રપર્મ મેં મારા એકકા કરેલા ગધા પૈસા આપી દીધા. પાંચડીમાં ધરવાટે લીધું. જે આશયથી પૈસા એકકા કર્યા હતા તે તો ન કળ્યા, પણ દુકાનથી ફર ને [અનુસંધાન આચળ પાન કપરમે]

ઉમાર'ના પાત્રકોને શ્રી એફ. આર. રત્નાકર જેવા કુશળ ફોટો-કલાકાર અને કલાપ્રેમીનો પરિચય આપતાં અમને આનંદ થાય છે. હિંદમાં જે થોડાએક ફોટોકલાકાર કલાવિદેશકો છે તેમાં તેમનું સ્થાન વિશિષ્ટ છે. તેમનું કલાપદ્ધતિનું સમગ્ર અને ઉચ્ચ કલાનું છે. માનવી અથવા પ્રાણી પક્ષીની કલાકૃતિઓ તેમની આંખમાં એકદમ કાળીની જેમ પડે છે. કિયાની (રેકનિક-ની) ગમે તેવી જાણપટ હોવા છતાં તેમાં જે કલાતત્ત્વ ન હોય તે તેનો પણ છાંદસ કરતાં તે વાર લગાડતા નથી. ફોટોગ્રાફી દ્વારા ચિત્રકળા કરનારાઓએ ચિત્ર-નિર્માણની ખરી મર્યાદાઓ સ્વીકારવી પડે છે, ને ઉપગ્રંથ કેમેરાની શક્તિઓ અને વ્યાપકતાઓ દ્વારા તેઓ ઘણું ઉપગ્રંથી પણ શક્યા છે. પરંતુ સૌથી મુશ્કેલ કાર્ય નો ફોટોગ્રાફીમાં ગિર્નિતત્ત્વ અને બાવજદરીઓ ઉપગ્રંથ-વામાં છે. તેમજ સ્વચ્છતા અને કલ્પનાકારો ને પ્રકાશનાં અનુકંપનો સાચવી રાખવામાં છે. શ્રી રત્નાકરનાં ફોટોગ્રા-ફીમાં ઉત્તમ કલાકૃતિનાં એ સર્વ લક્ષણો સંપૂર્ણ જણાયે.

કલામાં આટલી જિંદગી શિષ્ટતા અને બાવજદપણ કલાની શક્તિ ને મેળવી શક્યા તેનું કારણ તેમના પોતાના કૌતુ-ભિક અભિજ્ઞાન મંદકારો છે. તેઓ અભ્યાસ માટે લંડનમાં દતા તે વખતે પોતાનો મંગીત-નો નાદ અપાડી રીતે વિકસાવ્યો, અને મોટા ઉત્સાહ મંગીતવેતાઓ પાસે સાત વર્ષ અભ્યાસ કરી તેમાં અત્યુક્ત શક્તિ મેળવવા કરી. વાયોલિન પર તે ગણુ વિવિધ મુરાવટ અને અટપટાં સ્વરકંપનો ઉપગ્રંથી શકે છે.

લંડનમાં તેમને ઇંગ્લેન્ડના આર્ટ્સ ફોટોગ્રાફર મિ. અર્થેક્રાન્ડર કેમ્પબેલના સારા પરિચય થયેલા. પણ તે વખતે મિ. રત્નાકર ફોટોગ્રાફી હાથ પર લીધી નહોતી, એ અજ્ઞાન સ્વપ્નું છે. લંડન છોડ્યા બાદ તેમણે યુરોપનો પ્રવાસ કર્યો. અને ઈટાલીમાં તો તે અર્થેક્રાન્ડર કલા-કાર મિ. ગોરીસની સાથે તેની પ્રવાસી મોટરગાડીમાં ત્રણ મહિના રખડેલા અને ત્યાંની કલાકૃતિઓ પૂર્ણ જોયા પ્રકારની શિષ્ટ ફોટો-ચિત્ર-કલાથી દેશપરદેશમાં નામ કાઢનાર મુંબાઈના 'ક્રમરા પિક્ટોરિયલ-લિસ્ટ્સ' મંડળના આગળપડતા શક્ત્ય અને

અભિજ્ઞાત ફોટો-કલાકાર

શ્રી એફ. આર. રત્નાકર

એફ. આર. પી. એસ.

અનુભવ અને પરિચય પામેલા.

આમ, જિંદગી કલાદષ્ટિ પ્રાપ્ત કર્યા બાદ તેમણે હિંદમાં આવીને કેમેરા દ્વારા ચિત્રપ્રેમોજન કરવાનું કાર્ય શરૂ અને ત્રણ વર્ષમાં તો તેમાં અત્યુક્ત પ્રગતિ કરી આવી. એમનાં ચિત્રો મોટે ભાગે કલ્પાણુમાંના એમના પ્રાપ્તિવાસ અથવા મુંબાઈના સમુદ્રકિનારેથી જ ઉપડેલાં છે. એ ચિત્રોની મધુરતા બ્રહ્માની આપ નથી જ દર્શાવી શકતી, કારણકે કલાકારે દરેક ચિત્રપર કંઈ ને કંઈ કાળજી અને રસાયણોની સ્વકીય ક્રિયાથી નવીનથી ચોખ્ખા કરીને, કવચિત જ શક્ય એવા તરંગો પાથર્યા છે. એમનો સંવિશેષ પરિચય નીચેના લેખમાંથી મળશે. ર.મ.રા.

અર્વાચીન જગતમાં કલાકારો પોતાની કલા-ગિર્નિઓના આરવાદ જે અનેકવિધ સાધનો ને પ્રયોગો વડે આપી રહ્યા છે તેમાં ચિત્રકળા પછી નેત્રી નાની ગંદકે ફોટોગ્રાફી પણ કલાકૃતિમાં અનેક કલાકારો-

ના હૃદયમાં વસી ગઈ જણાય છે. તે દ્વારા ઘણી જ બાવજદરી માનવજીવીઓ, કુદરતી દરજો તેમજ અલેખ વસ્તુઓની પણ સુમેળ માનવદબરી અને છાયાપ્રકાશની સમતાત્મ મુરાવટવાળી ફોટોકૃતિઓ આપણને પ્રાપ્ત થાય છે.

ଝିଟି - ଭିଟି, ୨୫୨, ୨୯୩/୫୨

ମାଣି-ପାଣି

દિનાન્તે

ગિરનારના યાત્રીઓ

આપાં સર્જનોનાં મોટાં આંતરરાષ્ટ્રીય પ્રદર્શનો થોડાં પરસ્પર ગુણગુણધોના ધોરણે આધુનિક તરતીરકારો આ કલાને ધણી ઉત્તમ કલાએ લઈ જઈ રહ્યા છે. દિદમાં પણ ધણી 'યુવાન કલાયાતો'એ દોડામણીની કળા પર દર્શાવી જમાવી છે, અને દેશબદ્ધોંડેર તેમનાં નાનાં નાનાં મંડળો એ પ્રવૃત્તિમાં નિરત્રીમ રસ ગર્હ, દેશપરદેશ સાથે

(ફોટો : એક. આર. રત્નાકર)

પોતાનાં ચિત્રસર્જનોની આપસે કરી, ચન્દ્રકો પદકો અને પ્રશ્નોત્તરો ગેળતી ઉત્કર્ષ સાંધી રહ્યા છે.

અથા અભિનન કલાકારોમાં શ્રી એક. આર. રત્નાકર મોખરે ચમકના એક તેજસ્વી તરતીરકાર છે. મુંબાઈના 'કેમરા પિક્ચોરિયાસિટ્સ' નામના ફોટો-કલાકારોના મંડળના તેઓ આગળપડતા સભ્ય ને કાર્યકર છે અને

એ મંડળના મંત્રીપદેથી તેમણે ઇ. ૧૯૩૫માં દિલ્હીમાં પદેસુ આંતરરાષ્ટ્રીય ફોટોગ્રાફીનું પ્રદર્શન યોજેલું. તેમાં દેશપ્રદેશના નામાંકિતકલાપ્રવીણ તસ્વીરગ્રાહકોના નમૂનાઓ પડેલી ૪ વાર બેન્ચની તક દિંને ભજવી; અને ફોટોગ્રાફી કલા ક્ષાત્રુઆટલુ સામર્થ્યશીલ નિરૂપણ ને સર્વોત્તમ નીપજ શો છે તેવી પ્રતીતિ મળવાથી અનેક યુવાન તસ્વીરનિષેધોમાં એથી ચેતન રેડાયું તથા નવી દષ્ટિ પ્રાપ્ત થઈ. ત્યાંપછીનાં વર્ષોમાં એ મંડળે તબ્દી આદરે એવાં આંતરરાષ્ટ્રીય અને અખિલ ભારતીય (દિલ્હી, ગાંધી અને સ્તીશોનનો) ફોટોકક્ષા-પ્રદર્શનો મળ્યાં છે. તે ઉપરાંત દેશબરનાં મોટાં શહેરોમાં પણ આ કલાની પ્રગતિ મોટા પાયા ઉપર ફેલાઈ છે. વધુ મંડળે રચવાયાં છે અને સચિત્ર માસિકો, વર્તમાનપત્રો, પ્રચારપત્રો તથા પર્વતનોની યોજનાથી આ કલા એક મોટી પ્રગતિ પામી રહી છે. ઇંગ્લંડની 'દૌષ્યક ફોટોગ્રાફિક સોસાયેટી'ની કેન્સાશિય અને એસાશિયેટશિય મેળવવાનું માન પણ ધખા દિદીઓ પામ્યા છે. જેમાં શ્રી રત્નાકર પટેલ ૪૮ છે, એટલું જ નહિ પણ તેમનાં બેએક મુજ ફોટો ચિત્ર તો સોસાયેટીએ માતાના ખાસ સંકલ્પમાં લીધાં છે.

દેશપ્રદેશમાંથી અનેક ચન્દ્રકા, પટકા અને આયુ મંગાન મેળવવા ઉપરાંત શ્રી રત્નાકર ચિત્રરૂપ ફોટોગ્રાફીને લગતું કેટલુંક સ્વતંત્ર સાહિત્ય પણ લીએનાથી તીક્ષ્ણતા 'ગેલેરી' (The Gallery) નામના આંતર રાષ્ટ્રીય ફોટોગ્રાફિકમાં પ્રગટ કરી, તે દ્વારા આંતર-રાષ્ટ્રીય જગતને દિલ્હી ફોટો કલાકારોનો સારો પરિચય કરાવ્યો છે. આ દરમ્યાન તેમની પ્રીતિ અમેરિકા સુધી પહોંચી ચઈ હતી. ત્યાંની 'હોસ ઓન્-જેલિસ હેમેરા કલ્ચર'ના સુબ્યોએ તો શ્રી રત્નાકરને પોતાના માનદ સભ્ય તરીકે અપનાવી માન આપ્યું છે. વળી કેટલાક વખત સુધી 'ફોટોગ્રાફિક સોસાયેટી ઓફ હન્ડિયા'ના માનદ પ્રમુખ તરીકે પણ તેમની નિમણૂક થયેલી.

ફરેલી દરેયોને સમજી, સામાન્ય આંખને દુર્જન એવા ચિત્રને પારખી, તેમાંના છાયાપ્રકાશનું અત્યંત સંચારી નિરૂપણ કરવાની તેમની સમર્થ ચિત્રસર્જન-શક્તિ અદિતીય છે; અને ચિત્રવિષયકો પારખી, કેમેરા વડે તેની નેચરલ જાવાવધાથી માંડીને તેમાંથી સીધાં

સંપૂર્ણ છોમાછડ ચિત્રો સ્વલગ્ને જ તૈયાર કરવામાં તેમની ચિત્ર અને ચોક્કસાઈ તો અત્યંત છે. વળી તેઓ થોડા વખત પૂર્વે ઇંગ્લંડ મથા ત્યારે છોમાછડ ટ્રાન્સફર-**Bromoil Transfer** ની (એટલે કે ફોટોગ્રાફને કૌંચ પેપર ઉપર છાપી પ્રિન્ટિંગની શાલીથી તેમ છાયાપ્રકાશને અછાપાતળા કરી સુરેષ સુસંવાદીરીને સંપૂર્ણ કરવાની) રીત શીખી લીધા છે અને તેમાં પણ ઘણાં સુદર ચિત્રો તેમણે નિષ્પન્નયાં છે. ત્રેકે દિલ્હી દલાખાખાં આપા નમૂના ઉતારવાનું કલ્પિત છે એવો તેઓનો અનુભવ છે. શ્રી રત્નાકરનાં સર્વ તસ્વીરો સામાન્યતઃ કલા અને કસ્ટમ જાગેલી દષ્ટિએ શ્રેષ્ઠ નમૂના રૂપ (Ideal technique specimens) હોય છે.

ચિત્રતા ફોટો-કલાકારોને તો શ્રી રત્નાકરનો મેળવ પડ્યો ઉત્સાદરેક અને છે. એક વ્યાપારી પેદીમાં કાન કરતા છતાં તેઓ અત્યંત ઉચ્ચ અને કાર્યશીલ હોઈ કલાની અંગેકવિધ પ્રગતિઓમાં રસ બ્રહ્મ રવા છે. તેમનું ઘર પણ આધુનિક ઢગની કલામય સજન-વટવાનું છતાં સાદાદર્બરૂ છે, અને તેમના દીવાન-ખાનામાંનાં ચિત્રો અને સજનવટ તેમને મળવા જનારો તેમના ઉચ્ચ કલામાનસની પ્રતીતિ કરાવે છે. દિલ્હી ચિત્રકળાના ઉત્તમ નમૂના ઉપરાંત ધુરાણી કલાકારોનાં ઉત્તમ કલાનાં દર્શિઓનો એમનો સંકલ્પને માટેના તેમના શોખ ને સમજ રિગે જિંદા ખ્યાલ આપે છે. થોડા જ સમય પર એક સુશિલિત અને કલાવાંછુ જાનુ સાથે જન કરી તેઓ સર્વગેટ રેકલેમેસનના માનકકા કેસ્ટ-માં ઉચ્ચ ને કલામય જીવન ચુલરી રવા છે.

પ્રદર્શનો અને કલાની અંગેકવિધ જાહેર તરફ અંગત પ્રગતિઓના કામથી શ્રી રત્નાકર હમેશાં જલદાએક જ રહે છે. હજી હજણાં જ તેમણે મુંબઈમાં 'આઈ સોસાયેટી ઓફ હન્ડિયા'ના ચિત્રખંડમાં પોતાના જ એકલે લાથે કરેલાં ફોટોચિત્રોનું એક પ્રદર્શન (One man show) મોજ એક સારી એવી રકમ યુદ્ધ-કાળ માટે સરકારને એનાયત કરી હતી. એમના કામના કેટલાક નમૂના આ સાથે છપાએલા છે તે પરથી એમની ચિત્ર સમજના અને નિષ્પન્નવવાની ઉચ્ચ દષ્ટિ અને અચોટ નિરૂપણશૈલીનો પરિચય મળશે. નરેન્દ્ર વાવળ

તમે તમારી ફરજ જાળવી રાખો એમાં તમારી મદદતા નથી;

એ ફરજ તરફ તમે ફોટો ગ્રેમ થતાઓ છો એ જ મદદતરનું છે.

ભવિતવ્યતા!

પ્રાધ્યાપક વીરેન્દ્રરાયે આણધાર્યાં સંજ્ઞેગ્રામાં એક બ્રીફી ઝડપું હતું. ભૌતિકશાસ્ત્ર અને પરમાણુવિજ્ઞાના આ અંગે અભ્યાસી વ્હેડે સમજ કરતાં, આણુની અભિનેત્રી શકુંતલાએ એકદા હોરે ચઢી એમના મગજમાં એક યીજ નાખ્યું હતું. — અને એક વચન પણ આપ્યું હતું. એણે એક કાંપનાતીત અને અસંભાવ્ય અશક્યતા રંગુ કરી હતી કે વ્હે વીરેન્દ્રરાય માનવપ્રવાસ માટે પવનપાયડી જેવું સાધન શોધે તો કોઇને પણ ન નમતી શકુંતલા તેમની યને! જવાબમાં વીરેન્દ્રરાયે ત્રણ વર્ષની મુદત ને ત્રણ સાપ રૂપિયા માગ્યા હતા અને એ જ દિવસથી એમનું ચિત્ત એ શોધ પર કેન્દ્રિત થયું હતું.

એ અવધના નીસ ગાસ વીત્યે વીરેન્દ્રરાયને લાગ્યું કે તેમના મનોરથ પૂર્ણ થવામાં દવે વિધિ આપશે નહિ. પરંતુ એમની ધારણા એટલી ઉતાવળે સફળ ન થઇ. યુનાઇટેડ પ્રોડક્ટ્સ કોર્પોરેશનના ડાયરેક્ટરને કાગળ ઉપર કાગળ લખી એમનો ટાઇપરાઇટર તૂટી ગયો કહેવાય. અને કાગળના જવાબ ન મળવાથી એ ઝાંરીસના જંગી મકાનના દારે કલાકો સુધી બેઠા રહી મુલાકાતની રાત વ્હેતાંવ્હેતાં કેટલાયે દિવસ એમણે યુગાન્ધા આથી અને, પાનાંનાં પાનાં બરેલા પત્રોથી તથા રોજ આવતાં વિઝિટિંગ કાર્ડથી કંટાળી કોર્પોરેશનના અધિષ્ઠાતાઓએ વીરેન્દ્રરાયને મુલાકાત આપવાની કૃપા કરી.

મુલાકાત માટે કોર્પોરેશનના પ્રમુખ સર નેમચંદ અને મેનેજિંગ ડાયરેક્ટર સર એરચંદ સાથે બેઠા હતા. એમનો ખ્યાલ એવો હતો કે આ મુલાકાત માગનાર કોઇ ધૂની, બૃજકણો, ચરમાવાળો, માથે ટાલવાળો. અને બેડી દડીંગો આદમી હશે. અથવા તો કાંપાં મુઠ્ઠાંવાળો, પાતળો, કોડી ઓતરેડી કે ઘેનબરી આંગણવાળો એવો દેખાવ હશે. ગમે તેવો એ હશે, પરંતુ એના મગજનું સમનોક્ષણે કદીક ચસકી જતું હશે એ તો નક્કી. આથી, જ્યારે તેમની સન્મુખ, મજબૂત આંધાવાળા, ચરમા કે તાલ વગરના સ્વરૂપ વીરેન્દ્રરાય હાજર થયા ત્યારે એમની નવાઇનો પાર ન રહ્યો.

‘આપને મળવું એ તો મદાબારત જેતવા જેટલું મુશ્કેલીનું કામ લાગે છે.’ પ્રાધ્યાપકે શરૂઆત કરી:

‘પરંતુ આપને ખગર નહિ હોય કે મને મુલાકાત ન આપવામાં આપ કેટકેટલા લાભ યુગાવત.’

‘તમને ચાતરે ગોસાવવામાં ચામે તો તાઇમ જ મુખારી રહ્યા છીએ.’ સર એરચંદાએ વચ્ચે જ અંમળાવ્યું: ‘હાં, ચોથો સીધી વાત કરો. એ તમારો નવો નુકસાનું છે? થડુ જ તુંકામાં પતાવો.’

‘મારા કાગળ આપે વાંચ્યા નથી?’

‘હાં. હાં. જોયા છ, જોયા છ. એમાં તો સફરફના

એક અજબ વૈજ્ઞાનિક શોધ

કરના વહી તો એવું કાંણું સમજ બેનમજ થઇ ગયો એવું ચીનરેલું છે. પન હમુને તો એમાં લંગરી બધી વાંતા, તુંકામાં કહીએ તો. ગિલકુલ દવાખ કિસ્સા જેવી લાગે છે.’

‘દવાખ કિસ્સા? હં હં, એ તો એમ જ લાગે. જ્યારે પદ્મવદેલા વાયરસેસની શોધ થઇ ત્યારે પણ એમ જ લાગતું હતું ને? આજે જે કોડીએ જ ધંધાનાંથી કરોડો પેદા કરે છે એમણે જ એ શોધને હસી કાઢેલી ને?’

‘વાયરસેસના હતિહાસની વાત સાંભળવાને અમને

. . . તેમાંથી જન્મેલી આફત

વખત નથી.’ સર નેમચંદ હવે વાતચીતમાં જનકાયા: ‘આપ મુજાની વાત પર જ આવો.’

‘અસ, હું એ જ કહેવા માયું છું કે નવા વિચારોને કોઇએ અશક્ય ગણી કાઢવા ન જોઇએ. મારી આ શોધ તદ્દન નવી છે એમ પણ મારું કહેવું નથી. આજ સુધીમાં કેટલાયે શોધકોએ આ પ્રશ્ન વિશે પ્રયોગો કર્યા છે. રેડિયોના શક્તિપ્રચારક યંત્રની મદદ વડે સ્થૂળ વસ્તુઓને અદસ્ત (dematerialise) કરી દઈ, ફરીથી તેને મળ

. . . અને એ બંનેનો અંતમ

સ્વરૂપમાં લાવવા (rematerialise)ની જરૂરે કરેલી શોધથી આપ માનિતગાર તો દશે જ. મેં એના હરતાં એક ઝગલું આગળ બરીને પદાર્થ (matter)ને વાયરસેસ વડે પ્રવાસ કરાવવાની વાત આપની આગળ ધરી છે.

‘તમારી કમ્પના મળતી છે.’ પ્રમુખે વાત કાપનાં કહ્યું: ‘એ તો તમારા કાગળમાં પણ જણાવેલું છે.’

‘ને એ વાત આપની યરાયર સમજમાં આવી ગઈ હોય તો આપને આ પ્રશ્ન હાથ લેવામાં શો વાંધો છે?’

‘વર્તેલી મિતરત—આઈમીન પ્રોફેસર—તીરેન્દર, એથી પાન ચડે એવી કેટલીયે સંસ્થાઓ અમારી પાસે આતીને પડેલી છે.’

‘એટલે? આપને આવી શક્યતામાં શ્રદ્ધા નથી એમ જ ને?’

‘શક્યતાની તો અમે વાત કરવા માગતા જ નથી. અમારે તો પ્રત્યક્ષ પ્રયોગની સાબિતી જોઈએ. ખાતું ન લગાડતા પ્રોફેસર, અમારી પાસે એટલા ગણા ખોટી કંદાસ મારીને મગજ ખાઈ જનારા આવે છે કે એવી કમ્પનાઓમાં અમને શ્રદ્ધા જ રહેતી નથી.’

‘જી. પણ હું તો આપની પાસે સાક્ષાત્ પ્રયોગ કરી ગતાવત્તા માણું છું કે કોઈ પણ પદાર્થ અવકાશમાં પ્રવાસ કરી શકે છે. હું માનું છું કે આ કોષનો માનવો તો આપના અમાત્રમાં આવી ગયા છે. રિંગિયોના કોષપણુ સેટની સાથે મારા શોધિકા યતનું નેડાણુ કરવાથી આપ લેવારેને લાગી ગમે તે સામાન ધણી જ સમય સુધી જ રૂપથી મંગાવી શકા. સાકબાજી વાડીમાંથી તાનમાં તાન આપને રોડોડે આવે; અને ફળાવ પણ ગણીઆમાંથી ચૂંટાય તેવાં જ આપના રેગલ પર આવી જાય. કાળજી ને કંદલાથી તાજ કાઢી આવે, સુરેતથી ધારી આવે, બહારેથી નથી પણ તાજ જ આવે...’

‘ગણીસું’ એટલેસાએ મળુમળુતા હોય એમ પૂછ્યું.

‘માઈ ચંત્ર વાપરેશો એટલે નાખીના દવાડની આપને ખબર પડશે.’

‘હીક, પ્રોફેસર; તમારું કહેવું અમે માન્ય રાખીએ છીએ. નાખી ધણી દવારિય ઝીજર દશે. પરંતુ તમને નથી લાગતું, કે દસ્તામાં જે તોફાન ને વાવાઝોડું હોય તો આપનાં આવતાં, તોફાન વખતે જેમ વાપરેસેના દવર દરકાબ બાય છે તેમ આ વસ્તુઓ પણ ખરાબ સર્જાય?’

‘જી, આપનો એ કુદો ખરો છે. શરૂઆતમાં એમ જાને. પરંતુ જ્યાં અંતર જાડુ ન હોય ત્યાં આવી સુરેંડી જાબી થવાનો સંભવ નથી. મેં એક અજાતનો પાંદડાં સાથેનો કંદ આ ચંત્ર વડે પાંચ માઈલ દૂર કાંઈ પણ અડચણ સિવાય મોકલી નેયો છે.’

કુમાર - એક ૨૧૪મો (ઓક્ટોબર ૧૯૪૧)

સર એરસ્થાએ બનાં ચલાવ્યાં: ‘અવતીનો હોર! ખીજું કોંગ નદિ ને અવતીનો જ હોર કાંય?’

‘સાજવ પદાર્થોના પ્રવાસનો અંગેનો પ્રયોગ કરવા.’

‘તું કાણું? એમાં કાંઈ સમજ પડી નહિ.’

‘જ પડી? મારી ગણુત્રી એવી છે કે જે પાંદડાને કંદવાળો અજાતનો છેડ નિર્વિદને પાંચ માઈલ દૂર પહોં વાડી શકાય તો પડી જોડાઈરિંગ કોર્પોરેશનના આપ જેવા કાવરેક્ટરને પણ અવકાશમાં ઉડાવી શકાય.’

‘વાદ! વાદ! શું કહે છે?’ સર ગેમચે દમીને કહ્યું. ‘પણ તમારા છંદો દેવને અને દવાઈ માંગોના દરેક જાનવાનો તો નથી ને?’

‘એમાં પૂછવાનું શું? માઈ ઉપચંત્ર વાપરેશો રિંગિયોની મદદથી એક રક્ષણથી બીજે રક્ષણે, આપના પત્રકારાથી જે એકા સમયમાં જવાને શક્તિમાન ગણે. અરે, અરેગિયન નાઈટ્સની વાતોમાં આવે છે તેમ મદદુદ શેનદીજ કે પવનવાવડી કેન્સાં જે વધારે તરફથી આ પ્રવાસ સર્જ શકશે... હાં, પણ આપ કોઈ કોઈ એર વેર્ક યા રેલવે કંપનીઓમાં મોડું દિન ધરાવતા તો નથી ને?... નદિ ને?... તો તો ગસ. એ જાગતલી પણ ચિંતા દેવે મારે કંવાની રહેતી નથી...’

આગ સડસડાટ એટલે જતા પ્રાખ્યાપકને રોડવા તેમની મામે હાથ ધરીને સર ગેમચે તેમણે કહ્યું તે પ્રમાણે પોતાના સાથીદાર તરફ જોઈ બોલ્યા: ‘એમણે કહ્યું તે સુજળ એમના પ્રયોગનું પ્રાથમિક પ્રદર્શન આઈ મીન હેમો-રેડેશન-કરી ગતાવત્તાને એવણુ તૈયાર હોય તો તે પ્રયોગ જેવા-તપાસવાની જોડવણુ આપણે કરી દઈએ. કેમ, યરાયર છે ને સર એરસ્થ?’

‘યરાયર, યરાયર, હું પાન એ જ કહેવાનો ઉતો.’

‘અરે, આ તણુ મરિતાથી હું પણુ એટલું જ માગી રહો છું. આટલું નક્કી કરવા માટે જે તમે અને વહેંડી મુકાકાત આપી હોત તો કેટલીયે વિદ્ય-અજ્ઞામાંથી હું ગયો ગયો હોત. આપને જ જે પ્રકારે પ્રમાણની અકામણી કરી દશે તે તે રીતે હું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુ આપવાને તૈયાર છું. માત્ર શરત એટલી કે જ્યાં સુધી આપણો તોફા યરાયર થાય નહિ ત્યાં સુધી મારા ચંત્રની જોગવાની વિગતો યુક્ત રહેશે.’

‘જાડુ સારું, એટીડ.’ એ તો વહેવારની વાત છે. આમે સાહેબજી, અમારે દજ ઘણું કામ છે.’

‘હ, માટેજી ! હવે હું આપની વધારાની એક મિનીટ પણ લઈશ નહિ.’ એમ કહેતા વીરેન્દ્રનાથ મુખ પર વિજયી સ્મિતદશકાવતા ઓફિસ ગલાર-નીકળી ગયા.

મહાન શોધાનાં જન્મસ્થાન નિર્મોલ્ય જણાતી જગ્યા-એએ જ હોય છે. આપખણે સંશોધન ચલાવતા ખાનગી વૈજ્ઞાનિકોને આશિશાન ભડેલાતો જેવી પ્રયોગશાળાના લાભ મળતા નથી. વીરેન્દ્રનાથની પ્રયોગશાળા પણ તારદેવ તરફના એક ઓછા જણીતા માર્ગ પર આવેલી હતી. એ રચનાનું વાતાવરણ, સર નેમચંદે આવતાં માર્ગમાં કહ્યું હતું તેમ, જાણીયારસ જેવું લાગતું હતું આથી આવો મહાન પ્રયોગ નીરખવા માટે ત્યાં એકત્ર ચએસા વિશારદો અને નિષ્ણુનોમાંથી કોઇના મોં પર ખાસ ઉત્સાહ જણાતો ન હતો;—જરૂર વાતાવરણ ગમગીનીભરેલું હતું. પરંતુ વીરેન્દ્રનાથના ઉત્સાહનો પાર ન હતો. અભિનેત્રી શકુંતલાની દાગરી એ પણ તેમના ઉત્સાહનું કારણ હોય.

મહેમાનોની ઓગળાણનો વિધિ લંગતા સિવાય પ્રોફેસરે સત્વર પોતાતા યંત્રની ઓગળ સૌને કરાવવા માંડી. મુખ્ય ખંડથી દૂર બીજા એક ખંડમાં એ યંત્રનો બીજો ભાગ હતો. તે ભાગ રીરીયર (અહ્યાલય) તરીકે ઉપયોગમાં લેવાનો હતો.

‘આ યંત્રમાં કોઈ ખાસ ગુંચવાઈ જવાય એવી રચના નથી.’ વીરેન્દ્રનાથે વિંગતો સમજાવતાં જણાવ્યું: ‘આપ સૌ તો નિષ્ણાતો છો. આ પૃથ્વી પરના સર્વળ પદાર્થ આકાશતત્ત્વ (ઇથર)નાં આંદોલનોથી વ્યાપ્ત હોય છે. આથી જો આપણે એક પદાર્થને એક વાર આંદોલનનું સ્વરૂપ આપી અંદરૂપ કરી શકીએ તો પછી એનું જીવ:પદાર્થીકરણ કરવામાં (પાછો મૂળ રૂપમાં લાવવામાં) મોટી મુશ્કેલી નડે નહિ.’

‘એસ, વેરી ઇન્ટરેસ્ટિંગ (હાં, હાં; ઘણું જ રસભર્યું)’ પ્રેક્ષકોમાં પ્રમુખસ્થાન રોકતા સર નેમચંદે બોલ્યા: ‘હવે એનો પ્રત્યક્ષ પ્રયોગ જ ચાલુ કરો.’

‘પ્રયોગ માટે આપના ધ્યાનમાં આવે તે પદાર્થ કે વસ્તુ સૂચવો.’ વીરેન્દ્રનાથે સત્વર જવાબ વાળ્યો: ‘આપ જો કહો તે મૂટ્રીએ. આપ કોઈ માંદું ન લગાડતા. પણ આપનામાંથી જ જો કોઈ સ્વેચ્છાપૂર્વક આગળ આવશે તો તેને, આ આકાશતત્ત્વ મારફતે પ્રવાસ કરતા

વિશ્વના સૌથી પહેલા માનવી તરીકેનો વિરસ અનુભવ થશે. આપ આવશો, સર નેમચંદે ?

‘એ હં . . . વાત તો સાચી. પણ . . . શરૂઆત તો બીજા કોઈ પદાર્થથી કરવી એ જ ફીક છે.’

‘જેવી આપની ઇચ્છા. કોઈ પણ વીજ લઈ શકાય. આ ખુરશી મૂટ્રીશું.’ એમ કહીને પ્રોફેસર આગળ વધ્યા.

ખુરશીને એક ટેલીફોન બૂથ જેવા દેખાતા અને એના જ જેવા રૂપાળા ચક્રચકિત પોલિશવાળા નાના-સરખા ખુરશા કળાટમાં મુકવામાં આવી. તે ગાદ જોડાણ કરીને આમુક ગટનો દાખી દઈ ફેરવવામાં આવ્યા કે તરત સૌના આશ્ચર્ય વચ્ચે કળાટ ખાલી જણાવ્યું ‘અને જ્યારે સૌએ રીરીયરમાં જઈને જોયું તો ખુરશી ત્યાં આવી પડેલી જણાવ્યું ! ખુરશી એની એ જ હતી એ ગાળત કોઈને શંકાનું કારણ ન હતું.

પછીથી બીજા એવા જ વધારે પ્રયોગો કરી બતાવવામાં આવ્યા. એ ઉપરંથી સૌની ખાતરી થઈ કે પદાર્થનું આમ આકાશતત્ત્વ દ્વારા વહન કરવું એ તો ચોખ્ખી શક્યતા હતી. જે કે કોઈકને એમ પણ થયું કે આમાં જાદુ કે નજરબંધી તો નહિ હોય ! આથી એમ હતું કે હજી એકવાર ફરીથી જાદુ મોટા પ્રમાણમાં આ પ્રયોગનું પ્રદર્શન કરી બતાવવામાં આવે, ને તે ગાદ એ શોધનો મોદો લાગતાપણગતાએએ નક્કી કરવો.

આ શરત પ્રોફેસરે તરત સ્વીકારી લીધી. એમની ઇચ્છા પણ એમની શોધની પૂરેપૂરી અજમાયશ કરી જોવાની હતી. આ આખરી પ્રયોગ-દર્શન મારે સર નેમચંદે જાંધી સગવડો આપવાનું કબ્જૂલ કર્યું: નિષ્ણાત કારીગરો (ટેકનિશિયનો), નાણાંવિપક્ષ મદદ અને યુનાયટેડ રેડિયો કોર્પોરેશનની આશિશાન પ્રયોગશાળા, —આ બધું વીરેન્દ્રનાથને પૂરું પાડવામાં આવ્યું.

ઘણીઘણી તહેદારી રાખવા છતાં આ મહાન શોધના પ્રયોગની વાત કોઈક માર્ગે જાદર પડી ગઈ, અને અખબારોએ એ ત્રિપે અટક્યો અને બાંધાનો આપવા માંડ્યાં. વીરેન્દ્રનાથને સદ્માગ્યે એમને વર્તમાનપત્રો તરફથી ઘણી સલાનુજતિ મળી. અને આથી તરફે જનતાએ પણ આ ગાળતમાં રસ લેવા માંડ્યો. આને પરિણામે ચર્ચાપત્રીઓ પણ તીકળી આવ્યા. કેટલાકનું કહેવું એવું હતું કે જો આ શોધ સફળ થશે તો કુદ-રતના બીજા નિયમો સાથે અચડામણ થશે. બીજાઓ

એથી બિલકુલ જ જાણવાતી હતી. એમનું કહેવું એમ હતું કે આવી શોધને પરિણામે માનવી સંસ્કૃતિના શિખરે પહોંચશે, કારણકે એની ધણી અગવડો દૂર કરી જશે. એક સૂચના બહુ રમુજ હતી. એ ચર્ચાપત્રને એની સાસુ તરફથી ધણું વેહનું પડતું દશે એમ માનવાને કારણ મળે છે. એણે મૂલ્યનું હતું કે આ યોગ્યના દ્વારા અણગમતી સાસુઓને એક ગાળુથી મોકલીને બીજી તરફ રીસીવરમાં લેવા માટેની વિવચ (ગટન) દેવવાનું જાણીબૂઝીને મુલતપી રાખવું!

ચર્ચાપત્રીઓએ તો જે જે ખ્યાલમાં આવ્યું તે ને કહ્યું; પરંતુ શકુંતલાને હવે વીરેન્દ્રરાયની શોધની શક્યતા અને સત્ય વિષે કશી શંકા રહી ન હતી. આથી મંડુલું બેઝદિસીપર્વક એ પોતાની શરત અમલમાં આણવાને અધીરી બની.

બીધી તૈવારી થઇ ચૂકી હતી. પ્રયોગ-પ્રદર્શનના ફરા-વેલા દિવસે પ્રભાતે વીરેન્દ્ર-શકુંતલાએ લગ્ન પણ દરી લીધાં હતાં. પ્રયોગ માટે એમ હતું હતું કે એક છેડે રેડિયો કૉર્પોરેશનની લેજૉરેટરી (પ્રયોગશાળા)માં મોકલવાનું યંત્ર રાખવું, અને બીજે છેડે પ્રોફેસરની તારદેવની પ્રયોગશાળામાં રીસીવર મોકલવું. આથી તારદેવના પ્રયોગાલયમાં શ્રીમતી શકુંતલા અને પ્રોફેસરના મદદતીશા તથા નિષ્ણાતોની એક કુટુંબી ટાન્ડર રહી હતી.

કૉર્પોરેશનની લેજૉરેટરીમાં મોટા સમુદાય એકઠો થયો હતો. હુનિયાના સૌથી આગળ પડતા રેડિયોવિશાસ્ત્રો, તેમ આ શોધમાં હિત ધરાવતી દેશવરદેશની મોટીમોટી કંપનીઓના માનિકો પણ હતા. એ મંડળીમાં સૌ કરતાં શ્રેષ્ઠ વિજ્ઞાનગૌરી નેમચંદ બુદ્ધાં તરી આવતાં હતાં. એમણે વીરેન્દ્રરાયને પાસે લઇને યંત્ર વિષે પૂછાપૂછ કરવા માંડી. એ બધાં બાધને શી બગર કે પ્રોફેસરનું વિવરણ આટલું સડસડાટ, આટલું લાંબું અને આવડું મૂલ્યવલુબુ દશે. ભૌતિકશાસ્ત્રના ક-બની પણ માહિતી વગરનાં શ્રેષ્ઠ સાહિત્ય પારિભાષિક શબ્દાવલિ આગળ મૂંઝાઈ ગયાં. એમણે વચ્ચે જ પૂછ્યું: “ખરેખર પ્રોફેસર? તમે રેડિયોમાંથી મંગીતની માફક કર્નિયરને પણ મોકલી શકો છો?”

“હાજી, આ યંત્રની મદદ વડે કોઈ પણ જડ કે જીવતા પદાર્થને એક રમથેથી બીજે રમથે પહોંચાડી શકાય. આજના પ્રયોગમાં મારો ઇરાદો મારી જ્વલને ટ્રાન્સમીટ (વદન) કરવાનો છે!”

“અરે, બાપ રે! એવું કોઈ હાથપગ બાગે એવું બેઝેને કરતા!” પરંતુ સર નેમચંદ પાસે જ હતો તે એ સાંભળીને પ્રમુખી શિક્ષા: “શરૂટો! ધેંટસ એન એક્સપેક્ટ આપડિયા.” (બરાબર, એ ઉત્તમ વિચાર છે.)

“જરૂર, મારી એ જ ઉમેદ છે.” પ્રોફેસરે ઉત્તર આપ્યો: “યંત્ર ચાલુ થશે કે તરત હું અરીથી જતો રહ્યો હોઈશ; અને મારો મદદનીશ ત્યાંનાં ગટન દેવરશે એટલે હું મારા પ્રયોગધરના રીસીવરમાં પહોંચી જઈશ.”

“હંઅં . . . હંઅં . . .” સર નેમચંદે ઉદ્ગાર કાઢ્યો. સોદો કરનારી પેડીના પ્રમુખ અધિષ્ઠાતા તરીકે તેમને જ મુત્તારક લાગે આ ‘પદાર્થ-અજોપાત્ર’ની ઉદ્ઘાટનક્રિયા કરવાની તેમને વિભાવિ મદ, શાંતિથી, પ્રયંગને છાને એવા અભિનયથી, યંગને ગનિમાત કરવાને મારે આવરપક ગટનાતાં નેડાણ તો એમણે કર્યાં; પણ એમનું હૈયું ધગકતું જ રહ્યું.

સૌની દૃષ્ટિ એ વખતે ટેલીફોન-બુક્ક નેવા કળાદ-માં બીબેલા પ્રોફેસર તરફ જ ચોંટેલી હતી. નેડાણ થતાંની સાથે જ એ કૅલિન લગવા ખૂસા મગમગતા પ્રકાશનાં આંદોજનોથી ભરાઇ ગયું. એક નિમિષ-અરે, નિમિષાર્ધ-એ પ્રકાશ રહ્યો અને પછી જાણે જુગાઇ મયો. પ્રકાશ બંધ થતાંની સાથે જ જાણું કે વીરેન્દ્રરાયનું અસ્તિત્વ કૅલિનમાં ન હતું! સૌ રનબ્ધ બની ગયાં હતાં. સૌથી પહેલાં સર નેમચંદ દવરશ થઇ ગયા. “ડંડા છોટ! (ખૂબ કરી!)” એ બોલ્યા: “પ્રોફેસર ઝંપ! કશી શંકાને રચાન જ ન મળે! કેમી આગાદ કરામન છે! ન જોઈતા મુલાકાતીઓને આમ જ વિદાય કરી દેવા માટે કેટલી ઉપયોગી!”

પણ હાજર રહેલાઓમાંથી બીજું કોઈ કંઈ પણ જોતે તે પહેલાં તો રહુડિયોનું-રફેર હારે થકાઈ દહને જોતી એક કારીખર દોડી આવ્યો ને તેની પાછળ પ્રોફેસર ધસી આવ્યા. તે એકદમ બિડગી પડેલા જણાતા હતા.

“આ દેવાન!” પ્રોફેસર ગરાડ્યા: “મારા યંત્ર નેવા જ રીસીવરનો પ્રયોગ કરી રહ્યો હતો અને તેથી હું તો મારે બંગલે પહોંચવાને ગદસે એના ખંડમાં જ પહોંચી ગયો!”

“અજામી વાત!” શ્રેષ્ઠ વિજ્ઞાનગૌરી જોતી બિડગાં. સર નેમચંદ તેમના તરફ બેઝેની વાત આગળ થકાવે તે પહેલાં તો ટેલીફોનની ઘેટડી વાગી. એ ફોન સર

નેમચંદ માટે જ હતો. એ સાંભળતાં જ એમની મુખ-
મુદ્રા આશ્ચર્યથી ભરાઈ ગઈ.

‘પણ...’ સરનેમચંદ જવાબ આપતા સંભળાયા:
‘એમ અને જ શી રીતે? પ્રેફેસર વીરેન્દ્રરાય આ જ
ક્ષણે મારી સામે બિભા છે ને? ... શું? ... પણ
એક જ વ્યક્તિ એક જ સમયે બે રથને હોઈ કેમ શકે?’

‘કેમ, શું થયું છે?’

ટેલીફોનનું બૂંગળું પાછું મૂકી દહને સર નેમચંદે
જવાબ આપ્યો: ‘કાંઈ સમગ્રનું નથી. આ ફોન તાર-
દેવની પ્રયોગશાળામાંથી આવ્યો હતો. એ કોઈ કહે
છે’ કે પ્રયોગ-પ્રદર્શન પૂરેપૂર્ણ સફળ થયું છે,—એટલે
કે પ્રેફેસર ત્યાં સહીસત્તામત પહેાંચી ચૂક્યા છે. આમાં
મને તો કાંઈ સમજ જ પડતી નથી.’

‘માફ કરેનું સાંભળો. આ યૂનિવોર્સિટી ઉપર આખી
શકું એમ છું.’ પ્રેફેસર બોલ્યા: આ મોટાળો ઘવાનું
કારણ આ તમારો માણસ છે. એણે પદાર્થવદન માટેનું
રીસીવર ઉપગતી કાઢ્યું—આપણી અનુભૂતિમાં. અને
આમ જનરો એ વાત કદી થે મારા પચામ્મમાં આવી
ન હતી. આથી તો હવે તો એમ ક્ષતિ ધાય છે કે જે
આ યંત્ર સામાન્ય વપરાશમાં હોય તો જેની જેની
પાસે એ હોય તે સહેલાણી વદન ચમ્પેસે પદાર્થ મેળવી
શકે! એટલે આ જ ક્ષણે ડુનિયા ઉપર મારા જેવા
દમ્બર વીરેન્દ્રો એકસાથે રીસીવરોમાં હોઈ શકે!’

‘હજારશો! ઝાડ ફરિંગિસ (બગવાન ન કરે એવું)!’
સર એરચણા વચ્ચે જ બોલ્યા.

‘પણ તમે તેની ચિંતા ન કરો. એક કરતાં વધારે
હસ્તીમાં સ્ત્રી શકે નહિ.’ કરેતાકને વીરેન્દ્રરાય ખંડમાં
ફરી જ્યા, એક હલકી પણ મજબૂત ખુરશી તેમણે
હાથમાં લીધી અને તે વડે તેમણે પેટું ટ્રાન્સમિટિંગ
અંપેરેટસ (વદન-યંત્ર) ધકેલ્યું, આડાનેડા ફટકા દર્શ-
દહને કુરંજેકુરંજા કરી નાખ્યું!

યંત્રનો પૂરેપૂરો નાશ કર્યોની ખાતરી કર્યા પછી
વીરેન્દ્રરાયે પોતાના પાટચુનના ખિસ્સામાંથી એક રીવા-
લ્વર કાઢી. એમનું મન તથા મગજ જાદુ જ તરંગથી
કામ કરી રહ્યાં હતાં. તેમણે સૌને ઉદેશીને કહ્યું: ‘દેવે
મારે ખાસ અગત્યના કાર્ય માટે મારે ઘેર જવું પડશે.’

‘આ તમે શું કરવા ધાર્યું છે?’ એરણ જણે એકી-
સાથે સપાત્ર કહ્યો.

‘હું પેલા મારા પંગમે પહેાંચી ચૂક્યા મારા રૂપ-
ધારીને પૂરો કરવા માણું છું.’

‘એ તો ખૂન કરેતાય!’

‘તમે તમારું પોતાનું ખૂન કેમ કરીને કરશો?’

‘બક્ષામાણસ, આત્મઘાતના યુનામાં આવી જશો.’

‘એની અને ખબર છે. આ કાંઈ એવો યુનો ગણાય
નહિ. કાપદો મને તેમ માને, પણ શું હું છવતો હોઈ
ત્યાં સુધી મારી પોતાની આંખે મારી શકું તમાને જીવન
પુરુષ સાથે કંઈ શકું!—અને તે પણ લગ્નને જ દિવસે!’

‘જુઓ, એક બીજી વાત.’ સર નેમચંદને આવા
ખૂનના કિસ્સામાં સંકેતવાવાની દૃષ્ટિ ન હતી, તેથી
તેમણે બીજે મુદ્દો ઉઠાવ્યો: ‘અંતરથી રવાના થતી
વખતે જે તમારા ખિસ્સામાં એ પિસ્તોલ હતી તો
પેલી બીજી વ્યક્તિ પાસે પણ એ જ દશિયાર હશે.
અને એમ પણ અને કે એના મગજમાં પણ તમારા
સૂરમાં જ વિચાર આવતા હશે.’

‘એ વાત તો ત્યાં પહેાંચ્યા પછી.’ આટલો જવાબ
વાળોને સૌને વિચારમૂલવરધામાં મૂકીને વીરેન્દ્રરાય
મજબૂત પગે ઝડપથી ત્યાંથી જવાર નીકળી ગયા અને
પોતાની મોટરમાં બેસી તે દંકારી મૂકી. મોટર અર્ધ
માર્ગે પહેાંચી ત્યારે તેમની સામે એટલી જ ઝડપથી
આવતી એક બીજી મોટર જણાઈ. એ મોટરના જેમ
એકબીજીની સમીપ આવતી ગઈ તેમ ધીમી પડતી ગઈ
ને સાગસામે થઈ ગઈ એટલે એટકા પડી. એ યંત્રમાંથી
એક એક વ્યક્તિ હાથમાં પિસ્તોલ સાથે જવાર આવી.
એકસાથે રીવાલ્વરના બે અવાજ થયા અને બે માનવ
આત્મિઓ તરમર ખાઈને જમીન પર ઢળી પડી!

આ જાણું એટલી ધોડી ક્ષણોમાં જન્યું કે એક જ
આદમીનાં બે સ્વરૂપોનું એ આહુત અને અશુભ પૂર્વ દંડ
બુદ્ધ નીરખવાનો કાળો અવસર મળ્યો નહિ. અત્યાર
સાંભળી સૌથી પહેલાં એક બીજી પાંચડીવાળો સિપાઈ
ત્યાં પહેાંચ્યો. સરખા જ પોપાક અને ચક્રોગોરાતાં
બે શય એકસાથે જ રિશ્તિમાં પડેલાં લોકોને એ તો
આજો જ બની ગયા! આંખા યોગીને એ ગડગડયો:
‘દે કાલ! મો જુત પાવતોસ કાપ!’

એ બે શૂત શરીરો પર ત્યારે ત્યારે બરાબ ત્યારે
કોરોનરને પણ સૂચ ન પડી કે પંચના સંખ્યોને શી
સજાદ આવતી. કેટલાક સંખ્યાનું એમ કરેનું હતું કે

આ પ્રકરણને એવડા પુનઃ તરીકે લેખી શકાય. બીજા સૂચનો એમ જણાવતા હતા કે આ કિસ્સો એવડા આગધાન તરીકે ગણવો. આખરે એમ ફેરવે કરવામાં આવ્યો કે સદરજુ મૃત્યુ કુદરતી કારણેની લીધે થયાં ન હતાં એટલું સીએ જાહેરવું.

આમ, કૌરવનરની તપાસમાં કાયદેસર રીતે ગ્રામ્ય-પક વીરેન્દ્રરાયનું નામ મંડાવવામાં આવ્યું ન હતું. એટલે તેમને હાથે જ આ ગોળીગાર થયેલો કે તેમને જ આભવાત કરેલો એમ ગણવામાં આવ્યું ન હતું. જો કદાચ એવું હવે હોત તો વળી કાયદાની દૃષ્ટિએ ખુબ અટકારી અને પાંચાબરેલી ધટના ઉપરિધત થાત.

પ્રયોગ-પ્રદર્શનના દિવસ પછી ત્રણેક મહિને અચાનક તારદેવ પરના 'વીર-ધામ' બંગલામાં એક ટુંકા આવી જાબા અને સૌની અગત્યની વચ્ચે એક વ્યક્તિએ એમાંથી કોતરીને માનિક જેવી અદાથી શુદ્ધપ્રવેશ કર્યો. એ હતા પ્રાધ્યાપક વીરેન્દ્રરાય! પહેલી નજરે તો કાંઈ તેમને ઓળખી શક્યું નહિ; કારણ કે એમની મોંઝળમાં કેન્દ્રકાર થઈ ગયા હતા; પરંતુ તેમનાં પલ્લીને એમના વ્યક્તિત્વ વિશે સંકો ન રહી. વીરેન્દ્રરાયનું પુનરાગમન એ શક્તિશાળી સદ્બાળનું પરિણામ જ ગણ્યું જોઈએ.

વિશ્વમાં ઘણી વખત અચકા ઘટનાઓ જાન છે, તેમ આ આગતમાં પણ જોઈએ જણાયું. મુંબાઈમાં જ સમયે આ પદાર્થ-અભિપ્રાયનું છેલ્લું પ્રયાગ-દર્શન થતું હતું તે જ સમયે રાકિયામાં પણ ઘાઈ એક નિષ્ણાત રેડિયો-વિચારક એ જ આગત પ્રયોગ કરી દેલો હતો. અને એણે જોડવેલા યંત્રની વેબન લેખ્ય પણ, એમાંનું જોય, બરાબર અનુરૂપ આવે એ પ્રમાણે મુકાઈ હતી. એટલે જેવા વીરેન્દ્રરાય રેડિયો કૌરવનરની કૌરવરનીમાંથી અદરશ થયા કે તરત જ હમરો માથેલા ફર પડેલી ગયા! હુલ્લે એટલું જ હતું કે તે સરખે વાતાવરણમાં વિદ્યુતનું ભયંકર તોફાન આવતું હતું. આને પરિણામે, કૌરવર પડેલા તો ખરા, પણ તોફાનની અસર તેમના શરીરપર પર એવી ઘર્ષ કે એમને રાકિયામાં તખીબી સારવાર લેવા જ અડધાડિમાં સુધી રોકાયું પડ્યું.

કૌરવર એ જાપાની વૈજ્ઞાનિકનારી સીદરમાં પંડેલા આ એ આકર્ષિક સફળતાને કારણે વળી એક બીજી વિચિત્ર ઘટના જાની ગઈ. એ વૈજ્ઞાનિકનું બેઠું આ સફળતાના આનંદના અતિરેકથી તે જ હાલુ કટકી જતાં લેણે આવેલ-

માં આવી જઈને એ યંત્રને જ વડાવપૂર્વક આલિંગન દઈ રીધું અને જો રીતે યંત્ર અને યંત્રિક અને નહ થયાં!

આ પ્રમાણે રેડિયો દ્વારા પદાર્થનું ટ્રાન્સમિશન કેવાની આગત દેવે ત્યાંથી જ અટકી ગઈ. કેટલા સમય બારે એ તો કાણ કહી શકે? પરંતુ એટલું તો તોડાઈ કહી શકાય કે ગુમરાને માત્ર વીરેન્દ્રરાયની એક જ બુદ્ધિ કારણે એક ભારતીયીતિ—અર્થકે ભારતીયીતિન વૈજ્ઞાનિક નોંધાવવાનો અવસર ગુમાયો.

દેવે વીરેન્દ્રરાય રેડિયોક્રિયાધનનું નામ લેતા નથી. પરંતુ વીરેન્દ્ર-શક્તિશાળી જોડી એક ચિત્રપટની કંપની ચલાવે છે, ભવિતવ્યતા!

(શ્રવિત)

મહાદેવપ્રસાદ હ. કેસાઈ

બંસીલાલ વર્મા

[અનુ-પાછળના પૃ. ૩૪૩થી] ચિત્રશાળાની પરીક્ષામાં રેડિયોની પરીક્ષા કરી, ૧૯૩૫માં ચિત્રશાળામાં દાખલ થયો.

ત્યાર પછી નવ મહીને અર્ધસંધ તરફથી લખતો કૌરવસમાં રત. બાઈદરિવદન દ્વારા તેમની સાથે ચિત્રશાળા તરીકે જવાનું થયું. ત્યાં મને માંડે દિંદીનું જાન ખૂબ ઉપયોગી થયું. દેવેલા દેલેણવાનું પણ ખૂબ મળ્યું.

જાણીથી પાછા આવ્યા બાદ થોડો વખત થયો ત્યાં શ્રી કલમભાઈરાણપુત્રી આની અમદાવાદમાં હાલુ કાદવાની મોજના ઘડના હતા, તેમણે રિવાબ પાસે એક કાર્ટુનિસ્ટની માગણી કરી, અને રિવાબએ એમને મારી સોંપણ કરી. પૂં તો એથી મોટી જ શક્યો. પણ રિવાબને મારામાં વિશ્વાસ હતો; ભલે મને મારામાં નહોતો. મેં એ વિશ્વાસને ત્રાપક થતાં પછે પ્રયત્ન કર્યો. ૧૯૩૭ના ફેબ્રુઆરીમાં 'નવસોરો'ના ગ્રોમ અંકમાં માંડે પહેલું કાર્ટુન જાદાર પડ્યું. 'જેવા'ની સહીથી ત્યાર પછી એ કાર્ય ચાલુ જ રહ્યું.

કૌરવ પ્રધાનમંડળના અમલમાં અમદાવાદમાં દારૂં-પીખાનું શર થતાં તેના નિવામક શ્રી નંદાની માગ-ણીથી પોરતરો અને કાર્ટુનો કરવા રિવાબએ મને ત્યાં સોંપ્યો. આ દરમિયાન જ 'પ્રતાપ'ના સંપાદકે મારી માગણી કરી અને 'ચિત્રિત્ર' નામથી એમને ત્યાં પણ કાર્ટુનિસ્ટ તરીકે કામ શરૂ કર્યું. એવામાં 'રેખા' શરૂ થયું અને એના સંપાદકોના આમંત્રણથી એ માસિક સાથે પણ જોડાયો. આજે એ ત્રણે કામ ચાલે છે.

આપણી વનશ્રી

ઉપયનો અને તેમાં વસતી ગ્રામ પ્રજાના જનોના ભારતવર્ષની ભારતીય સંસ્કૃતિ હિંદીની રાષ્ટ્રીય મતા શી તેના ઉત્તમ વળોમાં વિકસી છે. જંગલોમાં ભારતવાસીઓને જીવનનું કાન્ય લાખું હતું અને ત્યાં પ્રકૃતિને બોલે માતા વનુષાનું પોપણ પામી આપણી સંસ્કૃતિ તેની ઉત્કૃષ્ટતાએ પહોંચી છે. પરાપૂર્વથી હિંદીઓના જીવનપદ્ધતિમાં વન અને જંગલોએ અમૂલ્ય ભાગ ભજવ્યો છે. આપણે ધર્મ જુઓ; આપણું સાહિત્ય જોઈએ; આપણી કળાના અવશેષો અવશેષો; આપણા જીવનવ્યવહારમાં ડોકિયું કરે. સર્વવ કદરતના જીવન જેવાં મનોહર અને ગહન જંગલ તેમજ રસરસ પૂર્ણ ઝાડોની અમર તરી આવે છે. આપણા ઋષિઓએ અને કવિઓએ પોકારીપોકારીને કોઈ દૈવી પ્રેરણાપત્ર અને વિરલ ભાવથી જેને કાન્યમય ગનાવ્યો છે એ 'કલ્પદ્રુમ' એ જ આપણી અદ્યત્ત વનશ્રી!

એક વંશત હોતો ત્યારે માનવી જંગલમાં વસતો, વલ્લક પહેરતો અને શિકાર ખેલીને કે કંઈક અથવા કળાદાર કરીને જીવનપોપણ કરતો. એ આદિકાળથી વિકાસ પામી આવતા વૈજ્ઞાનિક જ્ઞાનાનાં ઉન્નતિની રોએ પહોંચ્યા મનાતા માનવી જીવનમાં અત્યારે પણ જંગલ અને ઝાડ એની એ અભાવ અગત્ય ધરાવે છે. ઝાડોની એક ડાળ બીજી સાથે ધમ્પાળી પ્રગટેલા જંગલના દાનપત્રમાંથી માણસને આગિ હામ લાગે; પ્રગલિના પ્રતીક જનોના એ અગિને આજે પણ આપણે ઝાડોની કાઠી વડે જળવળી રાખી છે. પરંપરાથી માણસે લાકડાંને જુદાપૂર્વક ઉપયોગ કરી નિષ્ક્રમવેલી વસ્તુઓમાં માનવસંસ્કૃતિના વિકાસક્રમો ઇતિહાસ રહ્યો છે. આપણે ખેતી કરતા થપા અને લાકડાંમાંથી ખેતીનાં ઓખરો અને ગાડાં ગનાવ્યાં. જંગલના ઘાસ પર ગાયો અને જળદને પોખ્યાં. ગાયો અને સહેરો વસાવ્યાં અને ઘર ગાંધનામાં લાકડાંને ઉપયોગ કર્યો. કપડું વણવા લાકડાંનો રેડિયો અને શાળ ગનાવી. લાકડાંનાં વડાણો ગાંધી વડાણવડાંથી આપણે વેપાર અને વાણિજ્ય વિકસાવ્યાં. આમ, જંગલો આપણુ

લેખક
શ્રી રામચંદ્ર રાઠોડ
ડી. ડી. આર.

જીવનની પ્રેરણા અને પોપણ જન્યાં અને જંગલનાં ઝાડોને વનદેવતા ગમી આપણે પૂજવા લાગ્યા.

સંસ્કૃતિ વધી તેમ જંગલો પડ્યાં

પણ આપણી વસતિ વધતી ચાલી. દોરોની સંખ્યા પણ જોઈએ તે કરતાં અનેકધા ધર્મપરી. વિસ્તારવાનાં ગાદ જંગલો જેટલાં આદરણીય મનાતાં તેટલાં જ ઘણા-રખ લામવાં માંડ્યાં. જંગલો કાપી માણસોએ ખેતરો નિષ્ક્રમ્યાં. જંગલોમાં ને આકેવગે દોરોને કાવેત્રમ છૂટાં ચરવા મેલ્યાં. રાત્રી પશુઓ તથા એવા ઘીન જંગલોના મનાતા તાસથી છૂટવા જંગલો સજાગાવી મૂક્યાં. માન ભયંકર દુકાળ ને રોગગાળાથી દોરો ને માણસોની સંખ્યા ઘટતી ત્યારે જ જંગલને કાંઈક વિશ્વાસિ મળતી.

જાનો ગદલાતો ચાલ્યો. છતાં યે વધતી જતી વસતિને કારણે ખેતી મરિ વધારે ને વધારે જોઈતી જાની માટે તથા લાકડાં, ખજાતણ ને બીજી જંગલની પેદાશ અર્થે જંગલોની સહાય થવી સાચુ રહી. ઉગરાંત, અરિયાણુ માટે જંગલો પર દોરોનો અતિ ભાર અને ઘાતક દુમરો કાયમ રહ્યો. આને પરિણામે જંગલો ધસાતાં ચાલ્યાં. પણ સૌની જરૂર છૂટથી પૂરી પડતી, એટલે ભવિષ્યની વિષમ પરિસ્થિતિને કાંઈક ખ્યાલ પણ કેમ કરે!

આધુનિક સમય આવતાં તો જીવનની જરૂરો મુજબ ઉલોગશાળાઓ, કારખાનાં, ચંચાલો અને રેલવે વગેરેમાં જંગલ અને ઝાડોની પેદાશની ભાગ દિવસાતુદિવસ વધતી ચાલી. અતિ એવી રિશ્તિ આવી લાગી કે વસતિથી ગદુ દૂર એકાંતમાં આવેલાં નામનાં જંગલો, કે પડાડોમાં ત્યાં માનવીથી ન પહોંચી શકાય તેવાં રહ્યાંસલાં રથજોમાં જંગલો જ આવ સજાગત રહેવા પામ્યાં. પછી તો જંગલોની પેદાશની આછત પણ જણાયા લાગી અને જંગલોના વિનાશથી આવી પડતી બીજી આપત્તિઓના પણ ભોગ જાન્યા. એથી આપણે ચમક્યા. એ ચમકના પ્રત્યાઘાત તરીકે જંગલો કાયમ રહે અને આપણી બધી જરૂરો

આ પ્રકરણને બેવડા ખૂન તરીકે લેખી શકાય. બીજા સબ્જો એમ જાણવતા હતા કે આ કિસ્સો બેવડા આગધાન તરીકે ગણવો. આખરે એમ ફેસરો કરવામાં આવ્યો કે સદરજુ 'ખૂન' કદરતી કારણેને લીધે થયાં ન હતાં એટલું સૌએ સ્વીકાર્યું.

આમ, ફોરોનરની તપાસમાં કાવેસર રીતે પ્રાધ્યાપક વીરેન્દ્રાયનું નામ સંડોવવામાં આવ્યું ન હતું; એટલેકે તેમને લાગે જ આ ગોળીયાર મથેસો કે નેમથે જ આત્મહત્ત કરેલો એમ ગણવામાં આવ્યું ન હતું. વ્ને કદાચ એણે કંઈ હોન તો વળી કાયદાની દૃષ્ટિએ ખૂબ અટપટી અને નાંધાબરેલી ઘટના ઉપરિચિત થાત.

પ્રયોગ-પ્રદર્શનના દિવસ પછી વજેક મંડિને અગ્નિનક તારદેવ પરના 'વીર-ધામ' બંગલામાં એક ટુંકસી આવી લીલી અને સોની અભયજીવચેએ એક વ્યક્તિએ એવાંથી જાતરીને માસિક જેવી આરાધી યુદ્ધપ્રવેશ કર્યો. એ હતા પ્રાધ્યાપક વીરેન્દ્રાય! પહેલી નજરે તો કાંઈ તેમને આગળથી શક્ય નહિ; કારણ કે એમની મોંકળામાં ફેરફાર થઈ ગયો હતો; પરંતુ તેમનાં પત્નીને એમના વ્યક્તિત્વ વિશે સંકા ન રહી. વીરેન્દ્રાયનું પુનરાગમન એ શકુંતલાના સદ્ભાગ્યનું પરિણામ જ ગણાવું જોઈએ.

વિશ્વમાં ઘણી વખત અકાળ ઘટનાઓ બને છે, તેમ આ બાબતમાં પણ બનેલું જણાયું. મુંબઈમાં જે સમયે આ પદાધિ-અગ્રોપાત્રનું છેલ્લું પ્રયોગ-દર્શન થતું હતું તે જ સમયે ટાકિયોમાં પણ કાંઈ એક નિષ્ણાન રેડિયો-વિશ્લારક એ જ બાબત પ્રયોગ કરી રહ્યો હતો. અને એણે જોઈવેલા યંત્રની વેદ્યિ લેઝવ પણ, જોગાનુજોગ, બરાબર અનુરૂપ આવે એ પ્રમાણે સુકાઈ હતી. એટલે જેવા વીરેન્દ્રાય રેડિયો કૉર્પોરેશનની લેઝરિટરીમાંથી અદરૂપ થયા કે તરત જ હજારો માણસો દર પહોંચી ગયા! હુદૈવ એટલું જ હતું કે તે સમયે વાતાવરણમાં વિદ્યુતનું ભયંકર તોફાન ચાલતું હતું. આને પરિણામે, પ્રેક્ટેસર પહોંચ્યા તો ખરા, પણ તોફાનની અસર તેમના શરીરઅંગ પર એવી થઈ કે એમને ટાકિયોમાં તબીબી સારવાર હેઠળ બે અઢવાડિયાં સુધી રોકાવું પડ્યું.

પ્રેક્ટેસર એ બધાની વૈજ્ઞાનિકતાની સીધરમાં પડેલાં આ એ આકસ્મિક સંજ્ઞાતોને કારણે થઈ એક બીજા વિચિત્ર ઘટના બની ગઈ. એ વૈજ્ઞાનિકનું બેઠું આ સંજ્ઞાતાના આનંદના અતિરેકથી તે જ ક્ષણે કટકી જતાં તેણે આવેશ

કુમાર એક ૨૧૪મો (આક્ટોબર ૧૯૪૧)

માં આવી બધને એ ધેરને જ વધાવપૂર્વક આશિર્વાન દઈ દીધું અને એ રીતે યંત્ર અને યાંત્રિક બંને નષ્ટ થયાં!

આ પ્રમાણે રેડિયો દ્વારા પદાર્થનું ટ્રાન્સમિશન થવાની બાબત હવે ત્યાંથી જ અટકી ગઈ. 'કેટલા સમય માટે એ તો કાણ કહી શકે? પરંતુ એટલું તો ચોક્કસ કહી શકાય કે ગુજરાતે માત્ર વીરેન્દ્રાયની એક જ જૂથને કારણે એક બારેતકીર્તિત—ગત્રે જગતકીર્તિત વૈજ્ઞાનિક નોંધાવવાનો અવસર મુલાકાવો.

હવે વીરેન્દ્રાય રેડિયો પ્રેરણાધનનું નામ લેતા નથી. પરંતુ વીરેન્દ્ર-શકુંતલાની બેઠી એક ચિત્રપટની કંપની ચલાવે છે. ભવિતવ્યતા!

(સચિત)

મહાદેવપ્રસાદ હ. ફેસાઈ

બંસીલાલ વર્મા

[અનુ. પાઠજના ૫. ૩૪૩થી] ચિત્રશાળાની પહોંચમાં રહેવાની ઇચ્છા થઈ. ૧૯૩૫માં ચિત્રશાળામાં દાખલ થયો.

ત્યાર પછી નવ મહીને ચર્ચાસંઘ તરફથી વખતો કૉલેસમાં રૂ. ભાઈ હરિવંશ દ્વારા તેમની સાથે ચિત્રકાર તરીકે જવાનું થયું. ત્યાં મને માઈ કિહીનું રાન ખૂબ ઉપયોગી થયું. જેવા વેણવાનું પણ ખૂબ મળ્યું.

લખનૌથી પાછા આવ્યા બાદ થોડો વખત હયો ત્યાં શ્રી કકલ્પભાઈ રાણપુરથી આવી અમદાવાદમાં છાંયું કાઢવાની યોજના ઘડતા હતા, તેમણે રવિભાઈ પાને એક કાર્ટૂનિસ્ટની ખાગળી કરી, અને રવિભાઈએ એમને મારી સોંપણ કરી. હું તો એથી ચોક્કસ જાણ્યો. પણ રવિભાઈને મારામાં વિશ્વાસ હતો; બધે મને મારામાં નહોતો. મેં એ વિશ્વાસને કાયક થવાનો પૂરો પ્રયત્ન કર્યો. ૧૯૩૭ના ફેબ્રુઆરીમાં 'નવસૌરભટ્ટ'નાં નોન અંકમાં માઈ પહેલું કાર્ટૂન ગદાર પડ્યું. 'જ્વેલ'ની સહીથી ત્યાર પછી એ કાંઈ ચાલુ જ રહ્યું.

કૉલેસ પ્રધાનમંડળના અમલમાં અમદાવાદમાં દારૂબંધીખાનું શરૂ થતાં તેના નિયામક શ્રી નંદાની માગ-લુથી પોસ્ટર અને કાર્ટૂનો કરવા રવિભાઈએ મને ત્યાં સોંપ્યો. આ દરમિયાન જ 'અભયંબુ'ના સંચાલકે મારી માગણી કરી અને 'વિચિત્ર' નામથી એમને ત્યાં પણ કાર્ટૂનિસ્ટ તરીકે કામ શરૂ કર્યું. એવામાં 'રેખા' શરૂ થયું અને એના સંપાદકોના આમંત્રણથી એ માસિક સાથે પણ જોડાયો. આજે એ મને કામ ચાલે છે.

પૂરી પડે એ નેમથી હિંદમાં ઈ.સ. ૧૮૬૧માં જંગલોને વિદ્યાર્થી અને નિયંત્રણમાં લેવા વ્યવસ્થિત જંગલ-ખાતાની સ્થાપના થઈ; અને ઈ.સ. ૧૮૭૮ના જંગલોના કાયદાથી હિંદી જંગલોને સંરક્ષણ મળ્યું.

હિંદનાં જંગલો

અત્યારે હવે, આશરે ૧૦,૮૯,૩૧૩ ચોરસમાઈલના વિસ્તારવાળા આપણા હિંદ દેશના વિશાળ દેશને માત્ર લગભગ ૨,૬૧,૨૧૯ ચોરસમાઈલ પ્રદેશ જ જંગલોથી છવાયેલો છે; અને તેમાંથી જે ભ્રમદેશને જાદ કરતાં તે હિંદનાં જંગલો એકઠેરે ૯૬,૭૪૬ ચોરસમાઈલના વિસ્તારમાં જ આવેલાં છે. તેમાંથી પણ ૭૨,૩૫૭ ચોરસ માઈલનાં સરકારી હેખરેખ નીચેનાં ખંચ જંગલો જ એના અનેકવિધ ફાયદા આપતાં આપણા દેશનું ગૌરવ ખળી રહેલાં છે. એ સરકારી જંગલો કોઈ પણ દેશ માથે સરસાઈ કરે તેવાં સુનિયંત્રિત અને અમૂલ્ય છે.

આપણું વિચિત્ર અને વિવિધ હવામાન

હિંદુસ્તાનમાં તેની ભૌગોલિક પરિસ્થિતિ અનુસાર ઋતુઓ અને હવામાનની એટલી જાંધી વિચિત્રતાઓ અનુભવવા મળે છે કે તે, દુનિયાખરની વિવિધ ઋતુઓ અને હવામાનના તમૂનાં રહેલું જાતી રહે છે. આપણે ત્યાં, વર્ષાઋતુ ધણુંખડે તે ઉનાળા પછી મેસે છે, પણ ક્યાંક શિયાળે પણ વરસાદ આવે છે. આસામની ખાસી ટેકરીઓમાં ચેરાપૂંઝમાં ૬૬ વર્ષે ૪૬૦ ઈંચ વરસાદ પડી જાય છે તે સ્વપૂતાના અને સિંધ દેશના સુકા મુલકમાં મેત્રણ ઈંચ પાણી પણ માંડ પડે છે. સિંધમાં અતિશય ગરમી પડે છે તે દિમાસપના પર્વતમાં તેટલી જ ઠંડી હોય છે. દક્ષિણ હિંદુસ્તાનના ગરમ પ્રદેશમાં, લીલાંજમ જંગલોથી માંડી દિમાસપના ચીત્ર પ્રદેશ સુધીમાં અને પંજાબ, સિંધ તથા કચ્છના સરકા મુલકથી માંડી હિંદુસ્તાનની પૂર્વના ડુંગરો અને જંગલોના દરિયાકિનારાનાં જંગલો સુધીમાં આવી રહેલા જાણીની કેટલી જે વિચિત્રતા અને વિવિધતા અનુસાર હિંદુસ્તાનનો વનસ્પતિવૈભવ પણ તેની વિવિધતા અને વિચિત્રતામાં કોઈ પણ દેશને આંદી જાય એવો છે અને નેટલો જ તે વિપુલ અને સમૃદ્ધ છે.

અને તેટલી જ વિવિધ અને વિશિષ્ટ વનશ્રી

હિંદુસ્તાનની વિશિષ્ટ વનશ્રીઓ આખર બંદાર નો દિના પ્રિસામુદ્ર નમાધિરાત્ર દિમાસપના પર્વતો પર,

દિમાસપમાં થતાં દેવદાર

તેની તમેરીઓ અને ખીરોમાં જ આવેલો છે. વાયવ્ય મહદના પ્રાંતથી સંયુક્ત પ્રાંતોના કુમાઉં સુધીના અઝ દિમાસપના એ પર્વતોમાં જોતાં લગભગ ૧,૫૦૦ ફૂટની કોચાલોથી ૬,૫૦૦ ફૂટ સુધીમાં રેડીન આપતાં ચીર-પાખાનાં જંગલો વિતરેલાં છે. તેની ઉપરની પર્વત-શ્રેણિમાં ૮,૦૦૦ ફૂટની કોચાલ સુધી સરદ પ્રાંતથી શરૂ થઈ ઝગોચી સુધીના વિસ્તારમાં પર્વતપુત્રી પાર્યંતના અપદવવાત્સલ્યો સદાવો સેનાર તંબુર દેવદારની મોટાદર વનરાઈ વિતરેલી પડી છે. આમાંનાં કાસીર-પંચગળાં દેવદારનાં ઉત્કૃષ્ટ વૃક્ષો તેમાં સૌંદર્ય અને ગદુમૂલ્યતાથી ખાસ ધ્યાન ખેંચનારાં છે. આ વિસ્તારમાં નેમજ તેની ઉપર ૧૧,૦૦૦ ફૂટની કોચાલ સુધી જાંઝર, તીજાંજ અને ખંસુ જેવી ઓકની વિવિધ જાતો મળી આવે છે. દેવદારની ઉપર ૧૨,૦૦૦ ફૂટ સુધી કેપ્સ, ટ્રુસ અને સિલ્વરકેરનાં વિશાળ જંગલો આવેલાં છે. આ વિસ્તારમાં અને તેની ઉપર તેથી ચોદ દગર ફૂટની કોચાલ સુધીમાં, સોરામણાં દોર્યેસરદનર, મેંચ, ગર્ગ, રોહોટાં-ફોન અને વિલો વગેરે રહેલાં વડે દિમાસપની વનરાઈ કેટલી જે વિવિધતા ધારણ કરતી કરતી

પુષ્પ-પ્રફુલ્લિત સાતવૃક્ષ—નાનાં સાતવૃક્ષ સાથે

રે, વનરૂપિણી ત્યાં માત્ર ધાસ જ ઊભી શકે છે ? ઊંચાઈએ પહોંચે છે. જગિવાજ નામે જાણીતા આ વિસ્તારે ઉનાળે સંખ્યાબંધ થેડાં જરાંઓને અરિયાણું પૂરું પાડે છે. સામાન્યતઃ દિમાસ્ય તરીકે જ ઓગળાતી એ ગિરિમાળાઓમાં ને પછીની ઊંચાઈએથી એ પવડો ચિદંતન દિમાસ્યદિત રહે છે અને તેના શબ્દાર્થને સાર્ય કરતો સાચો દિમાસ્ય તે ત્યાંથી જ શરૂ થાય છે.

ભારતનાં જંગલો

દિગિરિઓની સમાંતરે યંચુલ પ્રાંતોના અમ-દિઆન્તિ રેક્ટરીઓમાં નીચે તરાધમાં, જમનાની પૂર્વેથી વિસ્તરી જંગળા અને આસાપ સુધી કીમતી સાત વૃક્ષોનાં જંગલો આવેલાં છે. એાધિ વૃક્ષોમાંનાં એક (જેની નીચે બગવાન છુદ્ધ નિર્બીણ પામેલા એ) પ્રકા-શિત થેરી લીધી ઝાંઘવાળાં પલ્લેમરનાં આ સાત વૃક્ષો-ની તે ચીનવાત્રી લુએનવાંગે પણ નોંધ લીધેલી છે. છોટાનાગપુર અને એરિસાનાં સાતનાં જંગલો પણ જાણીતાં છે. દિંદી જંગલોમાં સાધારણપણે વિદરતાં ફેટતાં ચે વિવિધ રાની પશુઓમાંથી આ ગીચ જંગલો-માં તે જંગલી હાથીઓ, જંગલી પાક ને માનવ-

બક્ષી વાંધોનો વસવાટ પણ સાધારણ છે. અલદેશ અને જંગાળાની સીમા ઉપર વાંસનાં વિશાળ વનો એટલાં તે વિપુલ છે કે ત્યાં તેની કોઈકીમત નથી સમજાની.

અમ્ર દિમાસ્યનાં સાતવૃક્ષોના વિસ્તારો અને તિગેટની સરવદ સુધીમાં આસામનાં વિવિધ વનરૂપિ-પ્રચુર જંગલો આવેલાં છે. તેની નીચે જંગાળાના ઉપસાગરની કંઠારે જંગાળા તીરપ્રદેશમાં, જ્યાં પૂનમ અમાસના જુવાળા સમયે તે ઊંડાં પાણી બગાડ મળે છે અને જ્યાં ગધાને દેશોમાં વડાણમાં જ વસતું પડે છે એવા, ‘મુંદરવા’ નામે જાણીતા વિસ્તારમાં વિશિષ્ટ આસિયોવાળાં મુંદરીનાં વન વિસ્તરેલાં છે. અરીથી ગધ્ય દિંદ પદ નાનદ દાડાવતાં ત્યાં સાગનાં સમૃદ્ધ જંગલો ધ્યાન એડે છે. જે ભાગમાં વરસાદ ઓછા ધાય છે ત્યાં સાગનાં એ વિશાળ વૃક્ષો દીંગ-રાએલાં માફક પડે છે અને ક્યાંક તેનાં જંગલો જીવંત વૃક્ષો સાથે મિશ્રણમાં આવેલાં છે. આવાં મિશ્ર જંગલો મુંગાઈ ઇલાકાના કાનડા સુધી વિસ્તરી ત્યાંથી રમિષ્ય દિંદમાં ફેઠ ત્રાવણીર, કોચીન અને મડાસ સુધી ફેલાએલાં છે. એ તરફ મેદુરનાં સુખનાં જંગલ તેની મહત્તાથી જાણીતાં છે. સિંધુની નહેરનાં પાણીથી સ્પર્ધના શુષ્ક વિસ્તારમાં ઉછેરાતા અને કુદરતી યના જાવળનાં જંગલો ૧,૧૧૯ ચોરસ માઇલના વિસ્તારમાં આવેલાં છે. અને જ્યાં ઝાડોના ઉછેર માટે વરસાદનું પરતું પાણી નથી વરસતું એવા પંજાબનાં મેદાનોમાં નહેરો વાટે પાણી પાઈ ઉછેરાતાં સીસમ અને શેતુરનાં વૃક્ષોનાં ૬૦,૦૦૦ એકરનાં પ્લાન્ટેશનો તે જંગલોની કૃત્રિમ વાવણીની સ્પષ્ટતાના આદર્શ ગમ્યા તરીકે કુનિયામરમાં પ્રસિદ્ધ છે.

મુંગાઈ ઇલાકાની વનથી

મુંગાઈ ઇલાકાના વિસ્તારને ૧૭ રકા પ્રદેશ જંગલોથી છવાએલા છે અને તેમાં ૧૨,૯૩૭ ચોરસ માઇલનાં રક્ષિત જંગલો આવેલાં છે. જાણીતા પ્રદેશમાં જ્યાં વરસાદ યદુ ઓછો છે ત્યાં દીંગરાએલાં વૃક્ષો કે કાંટાળા રક્ષ વનરૂપિ ધાય છે. સિંધ તરફ પડતા સુરેરાશ વરસે પાંચેક ઈંચ જેટલા વરસાદથી વધનાં વધનાં, ઘાટ તરફ ક્યાંકક્યાંક ૩૦૦ ઈંચ જેટલો વરસાદ ધરાવતા અને સમુદ્રની સપાટીથી ૩૦૦૦ ફૂટ કે તેથી વધુ ઊંચી જમીનવાળા આપણા ઇલાકાના પ્રદેશોમાં

દવામાનની સ્થિતિ જેની વિવિધ છે તેવી જ આપણાં જંગલોની વનસ્પતિ પણ વિવિધતામાં વિશિષ્ટ છે. જ્યાં ૨૫ ઈંચ લગભગ વરસાદ થાય છે તેવાં જંગલોમાં જંગલોમાં થતા ગાયળ, ખેર અને સાગનાં હીંગરાએલાં વૃક્ષોનાં શાકડાં મકાનોમાં છાપરાં છાપા, ખેતીનાં ઓળેરા માટે અને સરંપણ તરીકે ખાપ લાગે છે અને ત્યાં થતા તરૂરની છાંચ ચામડું રંગના કામ લાગે છે. ખીનપુર પ્રાંતના, બેલગામના ઝોલાક તામુકાના, તથા સતારાનો ફેટલાક ભાગનો અને પૂના પર્વતોનાં તથા ખાંદેશની ફેટલીક ઝાડીનો આખાં રમ્યાવેશ થાય છે. નવાપુર નજીકનાં ખાંદેશનાં જંગલોમાં તથા પશ્ચિમ નાસિક અને સુરતનાં ડાંગનાં જંગલોમાં થતો સાગ ત્યાંના સરેરાશ લગભગ ૨૫થી ૫૦ ઈંચ જેટલા થતા વરસાદને કારણે વિશિષ્ટ ખાસિયતો ધરાવે છે. વળી આ તરફ યહુ જ ઊંચું ધાસ થાય છે. જ્યાં ૪૦ ઈંચથી વધુ વરસાદ થાય છે તેવા ચાણાના ઉત્તર છેડેથી માંડી કોલાળા અને કાનડામાંથી વિસ્તરતાં કાકણનાં જંગલોમાં સાગ, બેલકુડ, એલન, બેલુ અને એવાં ખીન હમારતી શાકડાં તથા વાંસ થાય છે. પશ્ચિમ ઘાટમાં ઘણે સ્થળે ૧૦૦થી વધુ વધારે ઈંચ વરસાદ પડે છે. આ તરફના પડાડીઓ સૈકાઓથી ખેતી માટે જંગલો કાપતા આપ્યા છે. જંગલો કાપી, તેની તળેની ફળદ્રુપ જમીનમાં થોડાં વરસ ખેતી કરી, તેનો દસ ચુસાઈ જતાં તેને પડતર તરીકે છાંડી દઈ, ફરી બીજા જંગલ કાપી તેઓ નવી જમીન તૈયાર કરે છે અને આ રીતે જંગલોનો વિનાશ થતો જ રહ્યો છે. આજે તો જોકે એ પ્રથા અટકાવવામાં તો આવી છે; પરંતુ એ પહોડાંનાં એ સીધાં ચડાણો ખુલાં થવાથી વધારેપડતા વરસાદના જોરે ધોવાઈ જતાં દરે માત્ર ખુલ્લા ખડક ગળી ગયેલા છે! મદાગાસ્કરની હીંગરાએલી વનશ્રીની વચ્ચે નજરે પડતાં ત્યાંનાં દેવ-રથોનેની આજુબાજુનાં પવિત્ર ઝુંડનાં વૃક્ષો, આજે, પહેલાંનાં એ સમૃદ્ધ જંગલોની બચ્ચતાના અવશેષ જેવા કિલા છે. કાનડા પરગણાના ફેટલાક ભાગમાં પુરાણાં જંગલો, ઉચ્ચ વૃક્ષો ને ગીચ ઝાડી આવેલાં છે. આ પરંપરાપુરુષની ઝાડી ઉનાળે પણ એકરસરો છાંયો આપી દવામાનને દમેશાં બેઠાવાળું, ઉચ્ચતામાન દમેશાં જગમગ સૂરખું અને જગણું તથા વરેણાઓને સ્વપ્ન

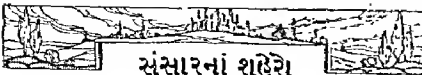
વડેતાં રાખે છે. ગીચ કીકા છોડવા અને માર્દખરી વેલીથી વીંટળાએલા ૧૫૦ ફૂટથી વે વધુ કિયાલવાળાં સુશોભિત વૃક્ષો, ઊંચાંચોમાં તાડ અને ફુગેમ નેતરખાં વિસ્તારો, એ આ તરફનું આકર્ષણ છે. આ સદા લીલીછમ રહેતી ઝાડીને લીધે કાનડાનાં સોપારીનાં ઉપવનોને જોઈતો નરૂરી બેઠા મળી રહે છે.

અને આપણા ગુજરાતની સમૃદ્ધિ

૬૪ હમર એસ્ટ માછલના વિસ્તારવાળા આપણા ગુજરાતની તો ઘણીખરી જમીન ખેડવાળી અને ફળદ્રુપ છે; અને જે છૂટાંછવાયાં જંગલો છે તેમાં તોખીની દક્ષિણ આવેલાં ડાંગનાં સાગનાં વન મદરતનાં અને કીમતી છે. તેની પેદાશ વરસે સરેરાશ ૧૦ લાખ રૂપિયાથી વધુ વધારે આવે છે. રેવાકાંડાનાં તાડનાં વન, મહી-કાંડાનાં જંગલોમાં થતાં સુખડનાં વૃક્ષ અને ગુજરાતની પૂર્વ સરદર ઉપરનાં જંગલોમાં-મુખ્યત્વે પંચમલાસમાં-થતાં મદુડાં ગુજરાતની વિશિષ્ટ પેદાશ છે. પશ્ચિમમાં કાઠિયાવાડના ગિરનાર અને ગીર તથા પૂર્વે ગુજરાતની પૂર્વ સરદર પરના પહોડા ગીચ ઝાડીથી છવાયેલા છે. તેમાં સાગ, સીસળ, ખેર, વાંસ વગેરે હમારતી શાકડાં પૂરાં પાડતાં વૃક્ષો તથા આંખા, મદુડાં ને રાપણ જેવાં જીવંત ફળાઉં ઝાડો પણ પુષ્કળ થાય છે. આવાં ફળાઉં ઝાડો મહીકાંડા અને રેવાકાંડાનાં જંગલોમાં વધારે પ્રમાણમાં જોવામાં આવે છે.

જંગલો કરતાં પણ ગુજરાતમાં વિવિધ વનસ્પતિની બરચક ધાસનાં બીડો વધારે છે. સુરત જિલ્લાના પારનેશના ફંગરામાં, કાઠિયાવાડના ખરડો, સેતુજે, વાળાકગિરિ અને આંતીરાના ફુંગેમાં અને કચ્છની ધારોમાં ડોરોને પુષ્ટિ આપનાર સાદે ધાસ પુષ્કળ થાય છે; અને પરિણામે આપણે ત્યાં ડોરછેરોનો ધવો ધખા માલધારીઓને મેળે છે. ગુજરાતની ફળદ્રુપ જમીનમાં આંખા, રાપણ, ખજૂરી, અનાનાસ અને ફળુસ જેવાં ફળાઉં ઝાડો ઘણાં થાય છે અને રેતાળ તેમજ ફુંગરાગ પ્રદેશ સિવાય સર્વે સપાદાળુપણે જ્યાંત્યાં લીમડો, પીપળો, પીપળી, વડ, આમલી વગેરેનાં ઘટાદાર વૃક્ષો જોવામાં આવે છે. ગુજરાત, જંગલો કરતાં આવાં વૃક્ષોથી સમૃદ્ધ છે.

(આ અંતિ કપંચાની સેખનો વિશેષ જ્ઞાન આવતા અંકમાં)

સંસારનાં શહેરો

૨૧-મુંબાઈ

હિંદીના અને તેમાં જે ગુજરાતના વતનીઓને મુંબાઈ આવડ્યું ન હોય. ક્રિસ્ટી બ્રેકેડિંગની રાજધાની રહી, કલકત્તા બંધે પૂર્વેકોળની રાજધાની તરીકે અને વતની તથા ખીછરી તે હિંદનું મહાનગર ગણાવું હોય, પણ એમાંથી એકે મુંબાઈ જેટલું જનનાબીમુલક સમ્યું નથી.

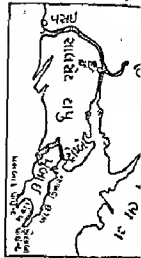
સમગ્ર હિંદના પશ્ચિમ સાથેના વેપારની મારી નરુ સમું અને હિંદના આગમણ કિનારાનો મોખરો સાચવત, દરિયાઈ રાજમાર્ગોનું મહત્વનું અગાજું અને પશ્ચિમ હિંદનું પ્રવેશદ્વાર (Gateway of India) જગતભરનાં મહાબંદરોમાં પોતાનો એકો તોંધાવે છે અને દુનિયા આખીનાં બંદરોના વાવડાં અને ત્યાં ફરતી જાય છે.

આજનું મુંબાઈ જે એક ટાપુ પર વસેલું છે તે પણ, શરમાં જ્યારે તે અંગ્રેજોને હાથ આવ્યો ત્યારે, એક અખંડ ટાપુ નહિ, પણ દરિયાની નાની નાની નહેરોને બાંધીને થી વહેંચાઈ ગયો એટલે એના સમૂહ હતો. સતત મહેનતથી માનવીએ આ ત્રણેય વરસામાં તેને હાવડા ૧૧ માઈલ લાંબા ને ૨ માઈલ પહોળા એક અખંડ ભરતક વસાહતી બેટના રૂપમાં ફેરવી નાખ્યા છે; અને હજી પણ ઉત્તરે દૂરબે ને સાવસેરના

મોટા ટાપુ સાથે તેને એકી જમને તેનાં પરાંઓનો વિસ્તાર વધાર્યો જાય છે.

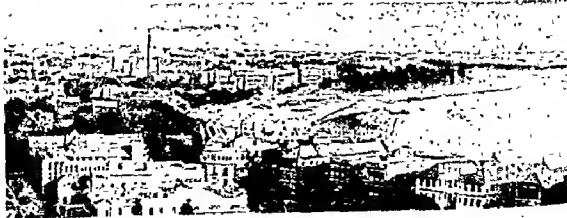
હાલના અંગ્રજ અને તર્જની આંગળી પડે રવાતા ચન્દ્રાકાર વળાંકવાળા એ ટાપુનો દક્ષિણ છેડાના એ મુંદર બાજામાં બેંક-બેંકો બીકરો દરિયા સોલી રહે છે, અને એ વળાંકને કિનારેકિનારે ચન્દ્રાકારે મુંબાઈ પથરાઈને પડ્યું છે. નીચડો તર્જની આંગળી જેવા છેડો ચેટકેતાર પાતળો થતોથતો જ્યાં અટકે છે તે કોલાળા પોઈન્ટ ઉપર દીવાદાંડી છે, અને એ આંગળી પાટના આખા કોલાળા વિસ્તાર પર લરકરી થાણું અને યુરોપિયન વસાહતો આવેલી છે. અંગ્રજાના પાટના ઉપરો છેડો મલબારહિલ નામના ૨૦૦ ફૂટ ઊંચાઈના ખડક પ્રદેશનો બનેલો છે, જેના બંને બાજુના ઢોળાવ સહિત આખા વિસ્તાર પર મુંબાઈના લશનીનેદનોના પ્રાસાદો છે, ને એ મલબાર પોઈન્ટને છેડે મુંબાઈના મવનરનું રહેઠાણ છે.

પણ આખી જે અગ્રથનો બાગ તો આ ટાપુના પૂર્વેકોળા અને હિંદના બુગિયાત વચ્ચે આવેલો મુંબાઈનો બંદરી દરિયા છે. દક્ષિણે કોલાળા પોઈન્ટ આગળ ૭ માઈલ પહોળા પ્રવેશદ્વારથી સાંકડો થતો થતો એ સાગર

મુંબાઈના નકશો

બાગ, ઉત્તરે થાણા આગળ એકે ૨ પહી જેવો બની, સાવસેરનું ને ફરતો આંટો લઈ, ફરી પાછો આગળ મુખ્ય દરિયાને ગળી બે ઢોઈ મહાકાવ સરોવર લેવા જે એ સાગરમાયની પશ્ચિમે મુંબાઈના અને મોટીમોટી બંદરો મ સુધી પથરાયેલો બંદરી કિનારો અને પૂર્વે વનરાઈ અને પાટના ડોળી છવાયેલો નિઃસંસમૂહ બુગિયાતો છે; અને એ જે વચ્ચે લેતા, નાના નાના ટાપુઓવારે ઈલા એ બંદરી સામગ્રનું દરજ, જી બરનાં દરજોમાં વિશિષ્ટું દરજા મુંબાઈનો ઇતિહાસ છેક ઇસુ વરતરની સરઆત સુધી આંબી જ ત્યાંના અસલ વતની કોળીઓ અને બીમારોની આસપ્થેથી મુગળો

ચેન્દ્રાકાર 'બેંક' અને કિનારેકિનારે પથરાઈને પડેલા મુંબાઈનું મનોહર દરજ

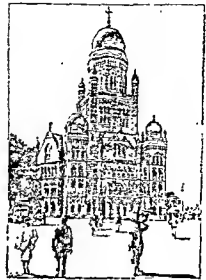
(૨) પાર્વતીનું એક વૃક્ષ છે)ના નામ પરથી જાળખાતું, અને ટાલેમીએ જેને હેપ્તેન્સિયા કહ્યું છે તે સાત ટાપુઓ પર વસેલું મુંબાઇ, પશ્ચિમ ધાર પર રાજ્ય કરી અજેલા શતવાહન, મૌર્ય, શાત્રુક અને રાષ્ટ્રકૂટ રાજવંશોની હકૂમતો તળે અનુક્રમે આગા કર્યું હતું. એલિફન્ટા ટાપુ કપર પુત્રી નામનું શહેર તેનું મુખ્ય નગર હતું. ૧૨૬૪માં અજ્ઞાત હીન ખિજટએ હેવગિરિ પર કદેશા હલ્લા બાદ ત્યાંના એક વંશજ રાજા ભીમે મુંબાઇના ટાપુ પરનું મલીકાતની (માલીક) વસાવેલું. ૧૩૪૮માં મુસ્લિમ રાતના મુસલમાનોએ છત્રી હીધું ત્યાં સુધી મુંબાઇમાં હિંદુ હકૂમત રહી. ઈ. ૧૫૩૪માં મુલતાન બહાદુર શહે તે પોર્તુગીઝોને આપી દીધું. કુદરતે અંગ્રેજી તેની સુંદર બંદરી રચના જોઈ અંગ્રેજોની આંખમાં તે ખૂંચેલું જ હતું, અને પોર્તુગીઝો પારોથી તે લઇ લેવા ૧૬૧૪-૧૫ અને ૧૬૨૬માં લડાઈઓ કરેલી. ૧૬૫૪માં ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીએ ઠાંગવેલને તે ખાદી હેવા પછી આગ્રહ કરેલો, પણ હાંઈ બનેલું નહિ અંતે, ઇંગ્લંડની ગાદીએ આવેલા ચાર્લ્સ બી. બી. જેડે પોર્તુગીઝોની કુંવરી કંથરાઈનનું લગ્ન થતાં તેના દાયબલના એક ભાગ તરીકે ૧૬૬૫માં તે ઇંગ્લંડને હાથ આપ્યું. ૧૬૯૮માં રાજ્ય તે ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીને આપ્યું અને કંપનીએ તેને સૂરત-કોહીના હવાલા નીચે મૂક્યું.

હાલના મુંબાઈની વિકાસચળનાનો ખૂબ જલ્પ, ૧૬૬૬માં સુરતની કોહીના અધિકારપદે આવેલા વિરાલ

અન્નિયરને છે. તેણે કિનારા, બંદર ને ગામના રક્ષણને માટે પાકી કિલ્લેબંદી કરી ને ૧૬૭૨માં અંતે ત્યાં જઈ વસ્યા. પછીતો વસતિ ધીમેધીક્રમવાસાથી અને ૧૭૯૯માંથી ૧૦ હજાર પહોંચી.

ઈ. ૧૮૫૩માં એલિફન્ટા રેલવે નંખાઈ અને બીજી બાજુ થોડા વરસ બાદ પશ્ચિમમાં મુન્સેગ્રની નહેર ખુટી મુકાઈ એથી જમીન તેમજ સમુદ્ર બંનેના વ્યવહારમાં ખુલ્લા થયા, અને ત્યારથી મુંબાઇ કદેને બૂટકે પ્રગતિ કરવા લાગ્યું. એક વખત ચાયાંસી બંદરના વાપડા કરકાવનું અને અંગ્રેજ કોહીનું મુખ્ય મથક સૂરત હવે તેની હરીફાઈ આનંદ પુરી થયું. વચ્ચે ૧૮૬૬-૬૭માં રૂના ખાત ખમલવાથી આવેલી ચાર્લ્સ કોહીની મુંબાઈની આબાદીમાં થોડા વિરોધ નાખ્યો, પણ ૧૮૬૧ મુધીમાં તે તે પાછું ફાલીફૂલી બીઠ્યું. પછીના દસકામાં પ્લેગની મહામારીએ તેને વીંળી નાખ્યું. પણ ત્યારપછી તે બમણા જોરથી વિકસ્યું છે, અને ૧૯૨૦ પછી તે તેના જિરેતાર વધારવા બેઠે છે અને પૂર્વ કોલાબા તરફ તે દરિયામાંથી બે માર્દ જોરથી જમીન રેલે-મેશન કરી કમેરવી પડી છે.

હિંદના પશ્ચિમ કિનારાના પ્રવેશ-દ્વાર સમા તેના બીજેવિકરણને, કુદરતે બચેલી બચ્ચ અને સુંદર બંદરી રચનાવાળા કિનારાએ, તથા ત્યાંના વતનીઓની સાદસખુદિએ દુનિયાનાં નગરોમાં મુંબાઈને આજે મોખરે મૂકી દીધું છે. વ્યાપાર અને કલ્યાણથી ધન-ધર્મ રહેલા એ નગરની લગભગ બાર

મુંબાઈ મુનિસિપલિટીનું મકાન લાખની વસતિમાં પૂર્વ અને પશ્ચિમની પથરંથી પ્રવેશોનો વાસ છે, જેમાં ૧૮ ટકા હિંદુ, ૧૮ ટકા મુસલમાન, ૭ ટકા સુરોપિયનો, ૫ ટકા પારસીઓ, ૬ પરાંત વહુદીઓ અને બીજા છે. એક લાખની તેની પારસી વસતિમાંથી તાતા, થાટિયા, પીટિટ અને જીજાઈ જેવા સખાવતો અને સાદસીથી જમનામી અનેલા નંબીસાઓ પાક્યા છે. હિંદના પશ્ચિમ કિનારે પથરાઈને પટ્ટા મોડા મુંબાઈ ઈલાકાનું એ રાજવાનીનું નગર, મુખ્ય ધારાસભાઓ, રાજકારો-બાદી સ્વેરીઓ, ન્યાયાલયો અને મેડી નિષર્સિટી ધરાવે છે; અને કોટ વિરેતા-રનાં એનાં આશીશાન મકાનો અને એના વ્યાપારવંજીનની ઘટમાળ ને ધગાયકડી તથા બચ્ચતા ને વિશાળતા સંસારનાં મોખરાનાં શહેરોની તોલે આવે એવાં છે.

પાંગળો ઉત્સાહ

૧૯૩૦ના સત્યાગ્રહસંગ્રામ વખતે એક ઉત્સાહી કાર્યકર્તા અચારકર્મ માટે મોડાસા જ્યાં ગિપડયા. અમદાવાદથી પ્રાંતીજ રેલમાં તથા રોશને જીતવાં અને મોડાસા જતી મોટર ગસમાં બેઠા. બેઠા પછી એમણે સદગ કુલ્લવથી પૂછપરછ કરી કે મોડાસા અર્થથી કેટલું દૂર? જવાબ મળ્યો: ત્રીસ માઈલ. અમદાવાદથી તેત્રીસ માઈલની ટ્રેનની મુસાફરી કરી ઘાંટા (!) એ કાર્યકર્તાને થયું: 'આટલું જયુ દૂર! કોણ કાણે મોટર ક્યારે પહોંચશે!' અને થઈ ચૂકેલી જલ સુધારવા તેઓ મોટરમાંથી જીતરી' પડ્યા ને બેચણ કરાક રોશને થોભી પડી વળતી ગાડીમાં અમદાવાદ બેઠાં થઈ ગયા! સગવડોની વળગણી પર ટકી રહેલો આપણે ઉત્સાહ કેવો પાંગળો છે એનું આ ઉદાહરણ છે. રાજદારી જ નહિ, પણ તમામ ક્ષેત્રોમાં આ સ્થિતિ છે.

ખડક તરીકે મારી જતને ધન્ય ગણવાનું મન મને કાલ દિવસ થયું હોય તો તે મદદ કાશે. કાશે હું ખાસ એક મિત્રને ઘેર ગયો ત્યારે એ મિત્રની પત્ની જુગ જુગ રૂંદો દર્શાવે મને કહેવા લાગી: 'તમે આ મને તેનું અર્ધચમરનું શું લખી નાખો છો?'

‘શું?’ મેં પૂછ્યું.

‘તેનું અર્ધચમરનું મહેવાની પેસણ વિષે તમે કંઈક લખ્યું તું ને?’

‘તો એમાં શું કંઈ ગયું, ભાભી?’ મેં દસતાં કહ્યું.

‘શું કંઈ ગયું? અમારી બેળીએ તમારો એ લેખ વાંચ્યો ત્યારથી કમાનકદવા માંડી છે. એક વરતુ એની જગ્યાએ મૂકે તો એના જ સમ! નિરાશથી આવે એટલે ચોપડીઓ એક તરફ ઉઠાવી દેશે, તો કપડાં પીગળ પીગળામાં ફેંકી દેશે, આમ જનરે કમાન કરી મૂકે છે; અને કંઈક બોલવા જઈએ તો કહેશે, “પેલા લેખમાં જુઓ, શું હાથું છે તે. લોહી કંઈ અમરતા જ એવું હાથતા દશે?” ભાભીના શબ્દો સાંભળી મારે આનંદ તો જનરે આકાશમાં ય ન સમાય એટલે વધ્યો. આવી નિરાશાથી સિખ્યા મજેલી લેઈ ફાંટીને દરજા ન થાય?!

અરેખર, હાથેલા શબ્દોની મદદા કંઈ ચોર જ હોય છે! એ બેળીની વાત જવા દો ને. મોટાં ને જદ માણસો પણ હાથેલા વાક્યને પ્રમાણ તરીકે સ્વીકારે છે. અમારા ગણકાકાના દેવાના પ્યાસ રાત્ર રવિવર્માનાં ચિત્રો પરથી જ અંધારા છે. પણ એ વિષે જ તમે એમની જોડે વાદવિવાદ કરવા જશો, તો કાકા તમારું કહેવું કાંઈ દિવસ નહિ માને, એટલું જ નહિ પણ તમને જ ગાંઠમાં ગણી કાઢશે! પણ મેં એમની એ માન્યતાનો પૂરો લાભ ઉઠાવ્યો છે. જ્યારે પહેલી જ વાર મેં મૂંઝાવી ત્યારે કાકાનો પિત્તો શું ઝીછળ્યો હતો!

‘આ શું બાવડા જેવા બાવડા થઈને આવ્યા જોરને શોભે એવા માળા?’

‘નહિકાકા, એવું ન બોલશો. મેં કહ્યું: “તમારા દેવામાં મૂંઝાળા કેટલા એ જુએ જોઈએ, જુએ રવિવર્માનાં રામ અથવા કૃષ્ણનું ચિત્ર. એમને તમે શું સ્વેચ્છ કહેશો?” ગણકાકાને ગમે મારી આ વાત બિતરી કે નહિ તે તો કાલ જાણે! પણ તે પછી કાકા કદી મારી સાથે એ વિષે માધાત્રીક કરવા આવ્યા નથી.

બેળીની વાત ગણકાકાને સંભળાવી હતી ત્યારે હાથેલા શબ્દનું મદદત્વ માવા માંડ્યો, ત્યારે તેઓ તો તદ્દવ અરવરથ થઈ ગયા. ‘મદ સાઈ;’ તેમજે કહ્યું: ‘હવે મારે પણ લેખો લખી છપાવવા માંડવા પડશે. તું કેટલાક માસિકોવાળાને તો જોળામે છે ને! તો મારા લેખો છપાવી આપતો હોય તો કેવું સાઈ?’

‘પણ કાકા, તમે તે શું લખવાના હતા?’ મેં કહ્યું.

‘શું એટલે? લખાળો વિષયો છે: દેવનું બચન કરવાથી થતા લાભ, પેસો કેમ અંધરેલા, આ જગતનો માથા છે, વગેરે કેટલા બધા વિષય છે!’

કાકાએ ગણાવેલા વિષયો સાંભળી મને દસતાનું તો ઘણું જે મન થયું. પણ કાકાને દસવાની કંઈ જરૂર? ‘લેખક’, ‘લેખક’ કરીને પોતાને વર્ણવતા કેટલા મેં લોહી તારી અને દસવમરના વિચારો મોઢક અને મંગુલ બાપામાં લોહીને ક્યાં નથી આપતા?

લોહીના નેતા અને લોહીનું મનદંન કરનારા એવા જ લેખકોના વિભાગ કલ્પીએ તો ઉપર વર્ણવેલા લેખકો પીગળ વિભાગના હોઈ શકે.

હવે બેળીનો દાખલો લો કે ગણકાકાનો હાથેલા શબ્દોમાં લોહીને આટલો બધો વિશ્વાસ હોય છે એનો અર્થ એટલો જ કે ખરા લેખક તરફથી લોહી નેતૃત્વની અપેક્ષા રાખે છે, પ્રજામરકરીની નહિ. તેથી જ પોતાની કલા બાધે હમાનસી વર્તે તો કાંઈ પણ લેખક, આગળ કમળ પડ્યા છે ને દાથમાં પેન છે એટલા જ કારણસર લખવા નહિ માંડે. મારા એક પ્રિય ગ્રંથકાગના શબ્દો મને આ વખતે સાંભરે છે. એનું એક નાનું પુસ્તક થઈ જ સોકપ્રિય થયું અને લોહીએ એના પર અભિનંદનનો જાણે વરસાદ વરસાવ્યો. એ અભિનંદનોની કંટાળી જઈને એ ચૂપ બેસી દલો દતો. ત્યાં એનો એક બધા આવી એનાં વખાણ કરવા માંડ્યો: ‘હવે સરસ ચોપડી લખી છે તમે! કેવું સુંદર લખો છો તમે!’

‘એમ?’ માથું ઊંચું કરી શાંતિપૂર્વક એણે કહ્યું, ‘મારાં પુસ્તકો હું સાહીથી લખતો નથી. મારો દરેક શબ્દ હું મારા હૃદયના લોહીથી લખું છું.’

અરેખર, લખવાનો ધંધો કરતો માણસ એ કળાશાળી લેખક એ જોમાં ફેર એટલો જ કે એક પોતાનું લખાણ સાહીથી લખે છે અને બીજાને લોહીથી. (મૂળ મરાઠી ઉપરથી)

વસન્ત જોષી

પેણને ઝોળંગી સામે કાંઠે આવતાં મને નિસાઈદેવીએ પોતાનું વસ્ત્રવિધાન ગરદેસું દેખાયું. ઉઘાડા મેઢાનને ચૂરી હવે પીધુડીની નાની વનરાગિણી મેં પ્રવેશ કર્યો. પ્રાચીન કાળમાં આ વનો ખૂબ મીઠા રહ્યાં હશે. સોસંક્રીઓના સુવર્ણકાળના અસ્ત સાથે જ કચ્છના નાના રણનો અખાત સંપૂર્ણ સુકાયો અને પશ્ચિમ દિશાએથી ખારો બેઝ લઈ અરમાયરમ પવન ફુંકાવો શરૂ થયો. રૂપેણનાં નિર્ભળ નીંદ સુકાયાં, સુકા-એલાં ખારાં ગળ્યાં અને જ્વેતજ્વેતામાં વર્ધીપથક (વટિ-ગાર)ની વનચી આજના જેવી દીંગરાએલી અને કંગાળ બની રહી. એ છતાં એ નાની વનઘટા તેના પ્રમાણમાં આજે પણ સમૃદ્ધ જણાતી હતી.

વીસ માર્શલ નેટશે પૃથ્વીનો પટ પગ વડે મેં પાછળ હસેલી દીધા દનો; પણ યાક લાગવાને ગરદે, લાંગા સમપથી જોને જોવા તરસતા દતો તે ઉત્તરસુખા પંચાસરપુરીને દૂરથી નિદાળી માત્ર પગ વધુ ને વધુ વેગ પકડતા જતા દતો. જરા આગળ ચાલતાં વન-ઘટામાં પથ્થરના સંતંબ જેવું કશુંક જણાવાથી આપો-આપ મારી ગતિને ક્રેક લાગી ગઈ અને હું એ રથજે જઈ ઊભો રહ્યો. લાક પથ્થરનો એક પાળીઓ, ત્યારે ધગધગતા ગજોરમાંથી ત્રણ પામવા વૃક્ષઘટામાં સંતાઈ રહ્યો હોય તેમ, કાંબેશ દેખાયો. તેના અક્ષરમરેડામાં અગાઉ કદી નહિ જોએલી એવી પુરાતનપણુની ડાપ નિહાળી, એટલે પંચાસર-અરચાનને ધડીક બૂલી જઈ સદીઓથી કંઈક સંદેશ લઈને ઊભેલી આ ખાંબી બેઠે વાતો કહવા હું પક્ષાંકી વાળીને તેની સામે બેસી ગયો.

ગુજરાતના ગામેગામમાં પાળીઆઓના પુંજેપુંજ નગરે પડે છે. વાસનાં ગુર્જર ગ્રામોમાં ને મુખ્યત્વે ઉત્તર ગુજરાતમાં મદારાજ, મેઠી, કે તલાટી સિવાય ખીચ સેકામાં બાગે જ કોઇ બજેષ મળી આવે છે; ત્યારે શું આ ત્રણ જ માનવીઓને વાંચવા માટે આ પાળીઆ ઉપર લાંગાત્રાંગા શેખા કોતરવામાં આવ્યા હશે? સામાન્ય લુહિ એ વાત નકારે છે ને સૂચવે છે કે પ્રાચીન કાળમાં આપણાં ગામડાંઓમાં બજેલાઓનું પ્રમાણ આજના કરતાં 'ધણું વધારે' નહિ તો 'વધારે' તો અપરધ રહ્યું હશે.

જે વિવિધ જ્ઞાન સુલભ બને છે તેમાં આ હપતો એક નવો પ્રકાર ઉમેરે છે: શિલાશેખોના પથ્થરો. અને પછી એ પથ્થરોના પ્રકાર, તેની રચના, આપણે ત્યાં થતી તેની જાતો વગેરેની રસમય માહિતી આપે છે.

આ પાળીઆનો પથ્થર લાક દતો, —અમનગર (દિમતનગર) તરફ નીકળે છે તેવો. વઢિયાર અને પાટણ-વાડામાં અધે કાળા પથ્થર—grey sandstone—ના જ પાળીઆ જોએલા. લાક અડિયા—red granite—નાં દર્શન પહેલવહેલાં પંચાસરને આગણે જ થયાં. અડિયો પથ્થર, પછી તે ગમે તે રંગનો હોય, પણ ધણે કણ હોય છે અને શિલાશેખા માટે મુખ્યત્વે એ જ વપરાય છે; પણ પાળીઆ જેવાં સાધારણ રમારકોના શેખા માટે મરીંગ મામજનો અડિયો ક્યાં બોળવા જાય? એટલે નજીકમાં જ પથ્થર મળી રહે તેનો જ ઉપયોગ કરે છે. ગુજરાતમાં મુખ્યત્વે ત્રણ પ્રકારનો પથ્થર થાય છે, અરવલી, આરાસુર અને પંચમલાસના ડુંગરા એનાઈદના છે, એટલે એ વિસ્તારોમાં એ જ પ્રકારનો પથ્થર મળે છે. એ ધણે જ સખત હોય છે, એટલે કોતરકામ માટે જૂજગજ વપરાય છે. કાકિયા-વાડ અને દક્ષિણ ગુજરાતના પર્વતો trap પ્રકારના ખડકના બનેલા છે, એટલે એ પ્રદેશોમાં કાળો પથ્થર જ મળે છે; એ basalt પણ કહેવાય છે. ગિરનારનો ખડકેષ એના ઉપર જ કોતરાએલો છે. એ gran-

સલત ૪૦૮૬ આમ

૮૮ ૬૬૮ ૬૮૫૫

૫૮૫૫ ૫૮૫૫ ૫૮૫૫

૫૮૫૫ ૫૮૫૫ ૫૮૫૫

૫૮૫૫ ૫૮૫૫ ૫૮૫૫

૫૮૫૫

પંચાસર આગળ મળેલા જે શિલાશેખોમાંનો એક

વિશે પ્રગ્નેમાં કશું જણાવ્યું નથી. ત્યાંના કોઠા કે છે કે આ શહેરને પાંચ તળાવો હતાં. (દલ પલ્લુ એ પાંચે અવશેષ રૂપે છે. એટલે જ નેનું નામ 'પંચાસર' પડેલું. આ પાત સાચી લાગે છે. અને ઉત્તર મુઝ-રાનમાં 'સણ' પ્રત્યય ધરાવતાં ઘણાં ગાગો કોવાથી (દા.ન. ચંદ્રાસણ, વનાસણ, કુદોસણ, મુબાસણ. નગરા-સણ હંત્યાદિ) કોઠાસમાજ પંચાસરને પંચાસણ કહેવા લાગ્યો હોય ને એથી જ પાળીઆ ઉપર પંચાસણ નામ લખાયું હોય નો એ સમ્ભવ છે; પણ ક્ષાત્ર નેને 'પંચાસણ' કહેનાર મને કાંઈ મન્યું નથી.

પાળીઆના રક્ષણને મુઝી હું આગળ વધ્યો. પંચાસર દોઢેક માઇલ છેડું રહ્યું હતું. વનરાજિનો અંત આગ્યો હતો. દલે ડાળી ગામુએ સરણુ અને જમણી ગામુ પ્રાચીન તળાવોનાં નળિયાં દેખાવા લાગ્યાં. પંચાસર-વાસીઓ પાદરમાં હરતાહરના દેખાતા હતા. માથે સરેજ કાઢિયાવાડીપણું ધરાવતી પાધરીઓ, કદનીના જેવું પહેરણ, સુરગાળ હજાર કે ત્રેણ કાઢતી થે નાતમાં બળે નરિ તેવા વિચિત્ર પ્રદારના ચોરણ, અને જેઠા પલ્લુ મેં અગાઉ ક્યાં થે જોએલા નરિ તેવા ધાટના. બાપાનો લહેકો કંઈકે જુદો જ, મુખાકૃતિ અને ક્રમે વદિયાદનાં સૌન્દર્ય અને મોહકશક્તિ કોણપ, —આ ગધું જેઠા એમ લાગ્યું કે વદિયાદની કુનિયા રૂપેણી પેટી ગામુએ જ રહી ગઇ. આ તો કાંઈ જુદો જ પ્રદેશ શરૂ થયો છે.

જયશિખરીની પાટનગરી પંચાસરમાં મેં પ્રવેશ કર્યો. 'પડેલાં ઉતારાની લેગવાઈ' હરવાની હતી, એટલે કોટિશ્વરના મંદિરે જે પરચોનમપુરીનું કેકાણું ગનાવેલું ત્યાં પહોંચ્યા. મારા મનુરે ત્યાંના મંદિરને ઝૂંપા મારી. અંદરથી એક માણસ ગદાર નીકળ્યો એ પાને જ પરચોનમપુરીના મંદિર હતા. મેં કોટિશ્વરના મંદિરનો મંદિરો તેમને આપ્યો. ઉતરમાં તેમજે જણાવ્યું કે 'અર્રી જીતવાનું કામ તેમ નથી. પરદેશી માણસનો શો વિચાર! કોઈ જીજ્ઞા જગ્યા શોધી લે.' અર્રીના માનસનો આ પહેલો અનુભવ થયો. રૂનામાં ક્રોએલા એક માણસે જણાવ્યું કે રામમંદિરે જાઓ, એટલે મનુરે એ ગામુએ મને દોરતો ચાલ્યો.

વનરાજના વડપાઓની આ પુરીની કોરીઓ પરાવતા અમે યંને ચાડ્યા જતા હતા, ત્યાં નો કોણ જગે ક્યા ખુરેથી ખાસી મોગલાઈ દાડીવાળો એક

પોત્રીસ અમારી સાથે થયો. એને જેઠા મને વાધેલતા અનુભવો સાંભરી આવ્યા. વાધેલાઓની જન્મશ્રમિતા અનુભવો ચાપોટટોની આંધિપુરીમાં ફરી મૂર્ત રૂપ લે એવી દહેશન કીમી થઈ. પોત્રીસ મને નીરખીનીરખીને જેતો ચાત્રો દતો અને તેની મુખમુદ્રા એવી જણાતી હતી કે મનુરે એ ચોક્કસ મને પોત્રીસ ચોડીએ જ ધર્મ જઈ એસાડવનો! આ નવી આકતમાથી ઉગારવા મેં ભગવાનને પ્રાર્થના માંડ્યા!

અંને અમે રામમંદિરના કેશમાં પેદા. એટલા ઉપર ચારપાંચ જણ કાકાં દોડી રહ્યા હતા. જધાએ કીમી ધર્મ મૂકીને મને સલામ બરી અને તુરંત ખાટલા દાગી 'પધારો સાડેય' કહી મને વધાવ્યો. હું એડો ન એડો ત્યાં તો ફેર પાળી આવી ગયું. મનુરે પાસેથી એક માણસે મારો સામાન લઈ સંભાળપૂર્વક એસરીમાં કોઠાવી દીધો. આ અણધાર્યો માનપૂર્વકનો સત્કાર જેઠા હું તો દેગતાર્થ જ ગયો ને આ ગધું ચું, એ વિચારું છું ત્યાં તો પોત્રીસ પલ્લુ સામે આવીને બોલ્યા: 'સાગ, ચાપાળી અથી કાવે!'

આ પોત્રીસ, જે હું ધારતો હતો કે મને કાં પોત્રીસ-ચોડાએ ધર્મ જશે ને કાં નો ગામમાં નરિ દુક્યા દે તે આતું પૂછે એટલે ચું? પાછળ કાંઈ રમનગમત તો નથી ને! માફ આશ્ચર્ય પડકાણાએ પડેલું. જે હોય તે ખડે. મારે એના પ્રશ્નોનો સામાન્ય ઉત્તર તો આપવો રહ્યો.

'ના; અળી તો નરિ; કસાઈ પીછું હોની.' મેં પલ્લુ દિમતમાં આવી જતા વટથી જવાગ આપ્યો.

'અનજા સાળ, હતની દેર મેં મય દૂધ લે કે આના હું.'

પોત્રીસ દૂધ લેવા ગયો અને બીજા કોઠો આ વગેરેની તૈયારી માટે મંદિરની ગામુના મકાનમાં જતા રહ્યા. દલે મારે મનુરે રાત આપવાની હતી. તેને જોજાની પહેલાં તો આ રુદરવળી વાન પૂટી. તેજે દસીને ધોમેથી કહ્યું કે 'જોશશો નરિ, ઘણું સારું થયું. આ પોત્રીસ દમણાં જ નવો આવ્યો છે ને મુસાફરોને ખૂબ દેવાન કરે છે. આપની પાછળ પલ્લુ એટલા માટે જ લાગેલો ને હું મનમાં સમજી ગયો હતો. પલ્લુ તમે કોટ પાટનુન પહેરેલાં છે, એટલે રસ્તામાં કાંઈ જોડી શક્યો નરિ, અને તમે કોને ધેર જાઓ છો એ જેવા પાછળ પાછળ આવ્યો. અર્રી મંદિરનાં માણસોને ક્રમ થયો કે પોત્રીસ તમારી તહેનાતમાં છે, એટલે તમે અમકદાર દેશ એમ માની મૂકીમૂકીને સજાગો બરી. એ આ

ગોલીસે જોયું, અને એ નવા હોવાથી, તમને મંદિર-
વાળાઓ તરફથી આવેલા સલામ મળેલો જોઈ જરૂર
આ કોઈ અમલદાર હશે એમ સમજી તમારા માટે આપણી

અને બીજી પથરાણાગતની વ્યવસ્થામાં પડી ગયો છે.”
મેં છુટકારોનો દમ ખેંચ્યો: પ્રથમ ધમ મળ્યો એ
આના વધુ આપી મેં વિદાય કર્યો. અમૃતલાલ વ. પંડ્યા

જીવી જાણનારા] ૧૬ [જે માનવજીવનનું સાચું મૂલ્ય સીખવી ગયા

અં

એ માનો દિકરો

સ્ટેટિક મદારાગરમાં કપ્પા નામે જોટ છે,
ત્યાં સ્પેન્ડર્ડનું સારૂ હતું. પણ એ શોધે કપ્પાન ઉપર
જુલમ કરતા, એટલે કપ્પાને ૧૮૬૮માં યજ્ઞવે કથોં તથા
સુનાઈટ્સ રેપર્ટમે કપ્પાનનો પક્ષ લીધો. તેથી સ્પેન્ડર્ડન-
માંથી વધારે સેનિટને કપ્પા મોકલવાની જરૂર પડી.

લડાઈમાં કેણુ મ્લય ને કેણુ નદિ તે નક્કી કરવા
ચિઠ્ઠી નાખતા. જેની ચિઠ્ઠીમાં મોટો આંકડો આવે
તે સ્પેન્ડર્ડન રહે, અને જીમન સરકારમાં મ્લય એમ હતું.

એક જુવાન સ્પેન્ડર્ડની ચિઠ્ઠીમાં મોટી રકમ આવી
એટલે એ બન્દતી દક્ષતરમાંથી દરખાસ્તોદરખાસ્તો જવાર
નિકળ્યો ત્યાં એના એક મિત્રની માસતીમાતીએને મળી.

‘ક્યાં મા, કેમ મૂંઝાસો છો?’ જુવાને પ્રશ્ન કર્યો.
‘મારા દિકરાને કપ્પા જવાની ચિઠ્ઠી આવી છે.
એને છાંડાવવો હોય તો અસા ડૉક્ટર મારે આપવા
પડે તે હું ક્યાંથી કાઢું? એટલે મારા તો જારે વડાણ
જાણે ખૂડ્યાં.’

જુવાન વિચારમાં પડ્યો, એનાં માજાપ મરી
ગયાં હતી, એટલે પોતાને કાંઈ ધ્યાપ કરે તો કેણને
પાછળથી શોક કરવો કે નિરાધાર જનનું પડે એમ
નકોતું. એટલે એ જોડ્યો: ‘તમે રૂઓ મા. હું તમારા
દિકરાને સાટે કપ્પા જાવશ.’

‘ના, ના. એ તમારું સૌજન્ય છે, પણ એનો
કેમ મારાથી લામ લેવાય? તમે કપ્પા જઠને મરે
તે મારે ન ખપે.’

પણ ગમે તેમ તોય માનો જીવ છે ને? પોતાનો
દિકરો ઘેર રહે ને એનો મિત્ર કપ્પા જઠ એમ છેવટ
હતું. દિકરા વતિ જીવ આપવા નિકળેલા જુવાનને
બેટ આપવા સારુ માએ ઘેરઘેરથી પાછપૈસા ઉઘરાવીને
સોળ ડૉક્ટર ભેગા કર્યાં, તે તેણે પોતાનાં આંસુ સહિત
એને મરણે ધ્યાં.

બીજી એક જાણનો કાને આ વાત આવી. એના
દિકરાને પણ કપ્પા જવાની ચિઠ્ઠી આવી હતી અને
એ પણ પુત્રવિયોગની કલ્પનાથી વ્યાકુળ હતી. એટલે
એ નવા સેનિક આમળ મર્ઈ તથા મોલી:

‘હું જાણું છું કે તમે બચા છો. અમારા પોરોસીના
દિકરાને ટેકાણે તમે જાઓ છો એમ મેં સાંભળ્યું છે.
તો મારા દિકરા વતિ પણ તમે જાઓ તો!’

‘જુઓ, જાઈ. હું એક માણસ રહ્યો, એટલે એ
ટેકાણે કેમ કરીને જાઉં? પણ મારી આમળ આ
સોળ ડૉક્ટર છે તે કાંઈ જાઓ ને એટલા પૈસામાં તમારા
દિકરા વતિ કપ્પા આવનાર કોઈ નિકળે તો જુઓ.’

જાઈ પૈસા કાંઈ મર્ઈ, ને સોળ ડૉક્ટર સારુ કપ્પા
જનવા એક ગરીબ માણસ તૈયાર પણ થઈ ગયો એને
મોકલીને તેણે પોતાના દિકરા ઉપર આવેલી વાનટાળી.

સ્પેન્ડર્ડની માડી દશા બેડી હતી, એટલે એની દાર
કાંઈ તથા કપ્પામાંથી એનો પગ નિકળી ગયો. પણ
તે પહેલાં લગભગ ૮૦,૦૦૦ સ્પેન્ડર્ડ કપ્પામાં મોટે
ભાગે તાવથી મરી ગયા.

એક દિવસે પ્રાનાડાને રેશને મોટું ટોળું મળ્યું
હતું, કેમ કે સૈનિક તે દી પરદેશથી ઘેર આવવાના હતા.
એ ટોળામાં એ માતા પણ હતી, જે પોતાના પુત્રને
અવિતદાન દેનારા તરુણને વધાવવા આવી હતી.

નિસ્તેજતથા લઘરવધરિયા સૈનિક માડીએથી ઉતર્યા.

‘ક્યાં એ? જોડા આવે છે એ તો નદિ? નાના
ક્યાં હશે? કાંઈ કળાતા તો નથી.’

પણ ક્યાંથી કળાય? કેણુ જાણે કેટલા માસ
પહેલાં એ જુવાનનો દેહ કપ્પામાં પડી ગયો હતો,
અને કપ્પાની માંડીને પાવન કરતો તદૂપ તદાકાર
થઈ ગયો હતો.

(જાહેરના એવેજ ઉપરથી)

દ. વા.

જીવનનું પરોઢ

બા મ ત્રી જી

પ્રકરણ ૨૦મું

શ્રી સૂઝીઈ

નિત્ય નિયમ પ્રમાણે એક દિવસ ગપોરે શીનિ-
કસના છાપખાનામાં તૈયાર થએલી ટપાકને
ટિકીટ લગાડવાના કામમાં હું મુંઝાયો હતો. દુરદુરના
હડતાલિયાઓ મોટી સંખ્યામાં આવી ચૂક્યા હતા અને ગપુ
નયા આવનારા હવે ન હતા. એમના રવાગતનું કામ
કંઈક હળવું પડ્યું હતું, એટલે જવાદારની ધોધલ તરફ
મારા મનમાં બેપરવાઈ હતી. એટલામાં છાપખાનાના
મધ્ય ભાગમાં છોટમનો તીક્ષ્ણ રવર મેલળાયા: 'મગન-
સાલ કાકા! એ મગનસાલ કાકા! આપણા ઘર આગળ
એક માણસ આવ્યો છે. એ પૂરૂં ચાલી ચે નથી શકતો.
એનો એક હાથ ચાકડ રૂઢી ગયો છે. એની જાયડી
એને જાડીને ચક્કાવે છે અને થોડીશીડી વારે એ રોષ
પડે છે. એ માણસનું મોઝું ગપુ ખરાબ છે.' છોટમના
ખીજ જાળસાથીઓએ પણ ટેકા આપ્યો: 'અગે એને
પૂછ્યું, પણ કંઈ સમજાતું જ નથી. એની જાયડી
સાવ રડતારડતાં જ બોલે છે. એ માણસ નેમ ચાલી
નથી શકતો તેમ જોલી પણ નથી શકતો. એ ઘેર
આવીને બેઠો છે. અગે એને ખીજ જાળ હડતાલિયાઓ
સાથે જઈ બેસવા કહ્યું તો એ ચિડતો જ નથી. શેઠને
મળ્યું છે એટલું ફરીફરી કહે છે.'

છોટમ વગેરેની વાત સાંભળી ઘઈ મગનકાકાએ
છોકરાઓને એની મસ્કરી નકરવાનું સૂચવ્યું અને એને
સારી જગ્યાએ બેસાડવાનું કહી એમને પાછા મોકલી
દીધા. સાંજે છાપખાનાનું કામ પતાવીને તુરત અમે જ્યાં
એ માણસ પાસે પહોંચ્યા. મગનકાકાએ એને પૂછપરછ
કરવા માંડી ત્યારે દેવદાસકાકા અને અગે જાળડો એને
ઘેરી વળ્યા. મહામહેનતે ઘરઘરતે આવાજે એ માણસે
પોતાનું નામ ઉચ્ચાર્યું: 'સૂઝીઈ,' અને પછી એ કંઈ
વધુ બોલ્યો જ નહિ. સરખો મગનકાકાના પગ પાસે
આવી બેઠો, પોતાનું ફાટું પહેરણ પીક પરથી ખેંચી
લઈ વોડો નમ્યો અને બોલ્યો: 'દેખો મદારાજ.'

અમારી બધાની આંખ ફાટી રહી. આખા જરડા
પર આંગળઆંગળને છેટે ચામડીમાં ગોળ-ઝોળ-

સેડેજ ત્રાંસા પટ્ટા પડ્યા હતા. દાઝવાથી ઊપડી આવેલા
ફાટલા સમા એ દેખાતા હતા. વચ્ચેવચ્ચે અનેક જગ્યાએ
ચામડી ચિરાઈ ગઈ હતી અને માંસના કાઢ કોચા
નજરે પડતા હતા.

'યદ કયા હુવા?' મગનકાકાએ પૂછ્યું.

'સા'બને શેંજક મારા દે.' સૂઝીઈએ જવાબ આપ્યો.

ગેડાના ચામડાના ફેરડાને-હટરને-ત્યાં શેંજક કહેતા.

'ઈતના જડોન મારા!'

'વહ તો ઔર મારતા, હમારે કોગ ખીયમે ન
આયે હોને તો.'

સૂઝીઈ જાણું જોલ્યો નહિ. એણે તો માર ખાધા
ને મૂંઝે મોઢે જ સદન કર્યો. અમને જ્નેનારને એની
પીઠ ત્વેઈ જે ઉકળાટ થયો હતો એ એના વાકયમાં
ન હતો. એની વાતમાં એવી ટાંક હતી અને મહેરા

શ્રી સૂઝીઈ, પતની અને જાળડો

પરથી એવો બાવ નીતરતો હતો કે 'એ મારનાર ઘાતકો શોધો છે. તેમણે આનું કૃત્ય એમાં નવાઈ શી?' છેવટે એ એટલું જ બોલ્યો: 'હવે મારા હવેમ કંઈ નહિ; શેકિના ફરરે કોઈ હાથ ન આવે તો મુઝ જીભાદ-કો પીટા; હવેમ કોનસી બદાદુરી શી?'

પણ સૂઝીઈની સ્ત્રીમાં સૂઝીઈની સદનશીલતા ને હૃદય ક્યાંથી હોય? એને પોતાને માર પડ્યો હોત તો કદાચ એને એટલું ન લાગત; પણ પોતાના પતિની એ દશા એનાથી શી રીતે જોઈ મનમાં એ ખૂબ રોતી ને કકળતી રહી. જાણે એના હૈયાના એ કુકડા ક્ષણ જતા હતા. એ ફરીફરીને સિદ્ધ કરવા મનની હતી કે વગર વાંકે આ માર પડ્યો છે. એ કહે: 'મારા પતિનો આમાં કંઈ દોષ ન હતો. એ મુદ્દસ સામે થયો ન હતો. માંદગીને લીધે એ ત્રણમાર દિવસથી કામે ચડી શક્યો ન હતો. એ બાગી શક્યો હોત તો આ માર ન પડત.'

એ બાગીના વશોપાત અને સૂઝીઈની પીઠ પરના મોળા જોઈને અમને અમારી ચામડી ચિરાઈ ગઈ હોય એવી વેદના ધર્ષ. અમે ટિનકાઓ પણ મનમાં ને મનમાં ગળા જીક્યા: 'આ તે શેા વુલમ! ગોરા સારેય થયા એટલે શું આટલો કેર વર્તોવે? આપણા શોધા કામ કરવાની ના પાડે તો શું મારીને કામ લેવાનું હોય?'

મગનકાકા પણ શૌડીવાર દિગમ્બર ગતી એ ત્રણ જોતા ને સાંભળતા બેલા રહ્યા. પછી એને આશ્વાસનતાં વેણુ કહી મગનકાકાએ અમારી નિશાળના એક ઓરડામાં એમને ગેદાણુ અપાવ્યું. એ સાંને આંધાઈ થતાં સુધી અમે અનોકવાર સૂઝીઈનું ટૂંકા કરવા ગયા. અમારી બીજી રમતો ભુલાઈ ગઈ.

બીજા અધાદડતાલિયાઓના ગયા પછી પણ કેટલાક દિવસ સુધી સૂઝીઈ શીનિકસમાં રહ્યો. દિવસોના દિવસ વીત્યા છતાં એની સ્ત્રીના ઉદ્દેશ શમતો ન હતો અને સૂઝીઈ પોતે તો જાણે મુનિ જ બની ગયો હતો. અમે મને એટલાએને થેરીએ, એના ઊપમેલા મોળાને તપાસીએ પણ એ ન બોલે. પોતાની આપણા બાગત એ હોંઠા મુઠાં ન કકડાવતો. ઊંચડું મને એવું વાદ છે કે એની પત્ની જે કકળાટ કરતી એથી એ અકળાઈ જાતો અને વીતેલાં વીતકો વિશે શાંત રહેવાનો ઇશારો કરતો જણાવો.

માફે ગાલમાનસ રહ્યું, એટલે સાંભળેલી વાર્તાઓને તાદશ એવાની પ્રવૃત્તિ મનમાં ચાલ્યા જ કરે. અમારી

કુમાર • અંક ૨૧૪ મે (ઓક્ટોબર ૧૯૪૧)

નિશાળના જે ઓરડામાં સૂઝીઈને ઉતારો મળ્યો હતો એ ઓરડા સાથે મારા મનમાં કાચગા ને કાચગાની વાતો જડાઈ ગઈ હતી. બોમ્બ બગતનું પેલું બગતન— કાચગા ને કાચગી જગમાં રહેતાં, હતાં હરિયાં દાસ, હરીન કાચુ બહાર નીચર્યા શખીને વિશ્વાસ, શીનિકસની પ્રાર્થનામાં વારે વારે મવાતું અને એનો અર્થ અમે નિશાળમાં બળ્યતા. સૂઝીઈ અને એની પત્ની એ ઓરડામાં વચ્ચે ત્યારથી કાચગા કાચગીની વિદેખનાનું અને સૂઝીઈની વિદેખનાનું ચિત્ર એકસાથે મારાં કંપના-ચક્ષુ સામે ખડાં થાય છે ને નીચેની કઠીનો વેપ કાનમાં ગુંછ જોડે છે:

બજતો હોય તો એકને મારી પીઠ પર રાખું પ્રાણ, નિંદા કરે છે નાશની એ તો કામે છે મુઝને બાણ; ચિતા મેલી શરણે આજે, મારવા મને નહિ કિંચે માથો.

સત્યાગ્રહની એ હાલનો અર્થ આપ્યો ત્યારે સૂઝીઈની કિરોડા પણ દીક ગયોયો. ગોરા પેન્ડરેએ પોતાના બચાવ એ કિરોડામાં શી રીતે કયો એની મને જાણ નથી. છતાં જ્યારે ત્યારે સત્યાગ્રહીએ લેવાની રિયા-મણીની ચર્ચા ચાલે છે ત્યારે ત્યારે, દલ્લે, મરનાં સુધી રિયાઈ રહેલા છતાં અમનીધર એ સૂઝીઈનું રમણ થયા વિના નથી રહેતું. સત્યાગ્રહના એ મૂક શકીદના મનમાં શા બાવ જીકતા હતા એ તો રામ મળે. એનું શરીર છૂટકું, પણ મરીને એ જીવી ગયો. એ અજાત અબળુ વ્યક્તિ અંધારામાં વિલીન ક્ષણ પણ પોતાની પાછળ અજવાળાં મૂકી ગઈ.

હવે પાછો હડતાલિયાઓની વાત પર આવું. હડતાલિયાઓમાંથી સૂઝીઈ સિવાયના બીજા કોઈનું વ્યક્તિમત રમણુ આજે મને નથી. એ સમયે પણ એ પરિચય આપ્યા સમુદયને હતો. કેવળ સૂઝીઈ જ અમારે મનશીન-કસવાસી બની ગયો હતો; બીજા મહેમાન સમા હતા.

જેમજેમ શીનિકસ હડતાલિયાઓનું આગ્રહધાન જાનતું મળ્યું તેમતેમ સરકારની કપરી નજર શીનિકસ પર ઊતરવાનો બધ વધતો ગયો. મગનકાકા પકડાશે, મિ. લેરટ પણ પકડાશે, અને કદાચ દેવીમેન પણ પકડાઈ જશે એવી ખાતો રાત ને દિવસ થતા લાગી. આ વાતો સાંભળી મને ગાડુ મગ પડતી. મને યતું કે આ મોટાઓ પકડાઈ જશે અને છતાં પણ હડતાલિયાએ અહીં આપ્યા જ કરશે તો પછી સરકાર કોને પકડશે પછી તો દેવદાસકાકાનો ને મારો વારો જ આવવાનો!

કેવી મજા પડશે! અમે પણ પકડાયું!

એક રાતે અમે મગનકાકાને પૂછ્યું: 'તમે પદ્માર્ધ જાઓ પછી અમે મોટાંમોટાં યાજક જ રહ્યાં હોય તો સાફ થાત. તમારા જતાં આ નાનાંઓ તો રોજ નેરાધાએન તો જાડુ જ રહેશે.' મગનકાકાએ અમને હિંમત આપી અને મોટાંઓ: 'એ તો જે' કહિયે રહેશે. ને પછી તમારે બીજું કામ પણ શું દશે? તમે યાદાં બેમાં થઈ ખૂબ રમજો એટલે એ બૂલી જશે. મિસ્ત્રિસ મેગને ત્યાં જાજો. એ તમને ગમત કરાવશે. હાવવાનું કામ તો મારી હાલુરી હોવાને લીધે આવે છે. હું નહિ હોડ એટલે તમારે પ્રેસને તો તાળાંડેવી જ વાસવાનાં. શીનિક્સમાં એકલાં યાજક જ રહ્યાં હોય ત્યારે છાપાંગી આશા જ કેણું રાખે? તમારે તમારું મંબળાળવું. ગમીયામાં થાય તે કામ કરવું અને બહુપણ એટલું પોતાની મેજે બળવું. ગણિત અને કાવ્યદોહનનું વાચન તો પોતાની મેજે કરી જ શકો છો. મારા ગયા પછી ડરજનથી, મિસ્ત્રિસજર્જથી કોઠા આવશે, તમારી દયા ખાશે, તમને પોતાની સાથે ડરજન લઈ જવાનો આશ્રય કરશે, પણ તમે ન જતા. કહી દેજો કે અમને અહીં જ અમે રહેવામાં ન ગમે. અમે આવીએ તો આ બગીચા જીવડી જાય. અમે એકલા ડરતા નથી. ગમે તે આવીને છાપું ચલાવવાની વાત કરે તોપણ ના પાડી દેજો. છાપું ગંધ થવાની જાણ દિંદુરતાન સૂધી પહોંચશે અને ત્યાંથી ગોખતેજી શીનિક્સની મંબળાળ લેજો.'

આમ મગનકાકાએ અમને પૂરા તૈયાર કરી રાખ્યા. એમના પકડાવા યાજતની અમારી ઉત્સુકતા વધતી ગઈ. એક પછી એક દિવસો વીતવા લાગ્યા, પણ ન એમનું વૉરંટ આવ્યું કે ન કંઈ પકડવાનાં ચિદ જાણ્યાં. અમારે કાને એટલી વાત આવી કે શીનિક્સ આશ્રમની યાત્રુના વૉટ્સ (વિજાળતી યાજળ)ની ઝાડીમાં અને શેરડીનાં વાવેતરોમાં પોલિસો ખૂબ ફરવા માંડી છે. આ વાનેને આધારે અમે માનવા લાગ્યા કે હવે દુખલો કલાક પછી આવશે, ત્રણ કલાક પછી આવશે, સાંજે આવશે; પણ એમ કરતાં માતઆહ દિવસ નીકળી ગયા અને અમે મગનકાકાના પકડાવાની આશા સૂધી દીધી.

એવામાં એક મંગળવારે સવારે મગનકાકાએ મને કહ્યું: 'આજ રાતે પાછાં દત્તરેક નવા દડતાલિયાઓ આવ્યા છે. છાપાનો દિવસ છે ને કામજાડુ છે. એટલે, તું

આ વંદા નાખી આવ.' અમારા ધરમાં ધોળા ને રાતા વંદા જાડુ થઈ પડેલા. એ એપીડીઓનું નિકંદન જાડુ કાઢતા. એમને પકડવા માટે રાત્રે સાંકડા મોઢાની ઉધાડી શીશી મૂકી રાખવામાં આવતી. એમાં સવાર પડ્યે સેકંડો વંદા ખદગદી નરેતા. વખત મળ્યો મગનકાકા એ વંદાઓને દૂર જંગલમાં નાખવા જતા અને ફરવાનું ઉકેલતા; પણ એમને સમયની બીડ પડતી ત્યારે એ કામ માટે કરવાનું રહેતું.

વૉટ્સના જંગલમાં અરધા માઈલથી થે વધુ દૂર હું વંદા નાખવા ગયો, ત્યાં મને એક વિચિત્ર અવાજ મંબળાયો. કાન ઢાળી સાંભળતાં એ મોટરસાઈકલ હોવાની આટકળ કરી, કેમકે ડરજનમાં જેએવી મોટર-સાઈકલના અવાજ જેવો જ એ જાનિ હતો. એવામાં તો, જે ટેકરીની તળેટીમાં હું વંદા દબી રહ્યો હતો તેને મધ્યાં જ એ સાઈકલ આવેલી ભારી. આટલાં વરસમાં શીનિક્સમાં કરી આવે અવાજ મંબળાયો ન હતો એટલે મગનકાકા મારેનું વૉરંટ લઈને આવતા કોઈ સાન્નદની મે કડપના કરી. બીજું કંઈ કાઢણ ન જ હતું. હું એકલા હતો તોપણ મારાથી મનમાં ને મનમાં મક્કા દેવાયું. મગનકાકાને પકડવા આવતા સાન્નદને હું જ પહેલો 'મેકીશ એ ખચાહ આવનાં મને દર્દ જાપી ગયા. પાછા થેર પહોંચવાની ઉતાવળ હતી, પણ એ શું છે એનો પત્તો મેળવ્યા પિના માર્ક પમતું ધરતરફ કેમ પડે? મોટરસાઈકલ દમણાં દેખા દેશે એ આશાએ થોડી મિનીટ સુધી ટેકરીને મધ્ય-જેથી નીચે આવતા રસ્તા તરફ હું મીટ માંડી રહ્યો. પણ એટલામાં એ અવાજ ૨ જતો જાણ્યો. હવે તો એ મોટરસાઈકલ સાન્નદની હોવાની મારી શંકા દદ થઈ. ખડે જાણ્યા હું ટેકરી પર ચડ્યા લાગ્યો અને ખપાટાબેદ ચડતો અર્ધેક પહોંચ્યો ત્યાં તો પાછા સાઈ-કલના અવાજ મારી ખાસે આવતો જાણ્યો, એટલે હું જાઓ રહ્યો. પણ ટેકરીના મધ્યાં સુધી અવાજ આવી પાછો ફરી ગયો. આમ મારા ઉપદ ચડતાં સુધી ત્રણેક વાર મોટરસાઈકલે અવાજ કરી, પણ હું ઉપર પહોંચ્યો ત્યારે નેના દાવડના પંડા સાથે સિવાય કંઈ પણ નરતે ન પડ્યું. આસપાસ ઝાડીમાં પણ હું જાણી વળ્યો પણ કોઈ જાણ્યો થે નરતે ન પડ્યો. મોઢું થતું હોવાથી હું પાછો ફર્યો.

આપીને મેં દેવદાસકાકાને ખુશખબર આપ્યા કે
‘આને મગનકાકા પકડાવાના છે.’ અને પછી સાષ્ટ-
કલવાળી વાત સંભળાવી. તેઓ મારા મતને મળતા
રહ્યા અને અમે બંનેએ જ્યાં મગનકાકાને વાત કરી.
તેઓને પંજી અમારા તરફ સાચો લાગ્યો અને મોડાવા:

કુમાર • એક ૨૧૪મો (ઓક્ટોબર ૧૯૪૧)

‘આજે ત્યારે, આજનો મંગળવાર છેલ્લો છે; છાપાનું
દામ વડેહું પતાવી નાખીએ.’

અને આમ કંઠી, મને શીંગડા આશ્રમમાં ફેર
ફરવા મોકલી તેઓ બંને છાપખાનામાં પરોડ્યા.
(આજી)

મહાદાસ છમનલાલ માંબી

નેાળિયો

સાપ સાથે વેર ધરાવતા આ નાનાસરખા પ્રાણીને
બાગ્યે જ અદો ‘કાઈ’ નદિ ઝોળાળતું હોય.
પરંતુ અમેરિકામાં તો એના પ્રવેશ સાથે ખાસ મનાઈ
ફરમાવવામાં આવી છે. દેશદેશનાં અનેકવિધ પ્રાણીઓને
સંધર્ભ ત્યાંના યંત્રદાત્રેયા પશુ નેાળિયાને સત્કારતાં નથી.
વર્ષો પહેલાં જામેકા ટાપુ પર ઉદરોનો ત્રાસ વધી પડ્યો
ત્યારે કેમની સલાહથી નેાળિયાની આયાત ત્યાં કરવામાં
આવેલી. પરંતુ પછી તો નેાળિયાનો ત્રાસ ઉદરોથી ચે
વધી પડ્યો. ઉદરો રવાદા યજ જતાં એમણે મરખાં-
ળનકાંને ને જાળીન પર માથેા જાંધતાં પક્ષીઓનો મંદાર
કરવા માંડ્યો. આ ત્રાસ પરથી ભેધપાક લઈને જ
અમેરિકાએ તેના પ્રવેશ સામે મનાઈ ફરમાવી છે.

નેાળિયાની અનેક જાતો ધાય છે, પણ તેમાં દિલ-
નો રાખેલી ફંગો નેાળિયો સૌથી મોટા છે. એનું શરીર
૧૫થી ૨૮ ઈંચ નેટલું લાંબુ હોય છે, ને એટલી જ લઘ-
ભગ લાંબી પૂછડી હોય છે. એની ફવારી દીલી, લગડતી
ને લાંબી હોય છે તથા તે શાડુડીના કાંટા જેમ જીબી

સરખાકસી ચુરિ

સપ શકે તેવી હોય છે. સામાન્ય રીતે માણસજનને
ઉપદ્રવકર્તા પ્રાણીઓ જ એનો ખોરાક છે: સાપ,
ગીધાડી, હાંદર વગેરે દરમાં રહેતાં પ્રાણીઓ તથા સાપ
અને મગનનાં ઇડાં વગેરે, આને લઈને વગડાઉં રવાનોમાં
ધરતી ચોટી માટે તેમને ખાસ પાળવામાં આવે છે.

નેાળિયો સાપને ખાઈ જાય છે તેથી એનું જનાપ
છે કે તેને સાપનું ઝેર નથી ચડતું. પણ એ ખોટી વાત
છે. સાપનું ઝેર તેના શરીરમાં નાંદિ, પણ માત્ર જડખાં-
માં જ હોય છે, તેથી સાપ ખાનારને ઝેર ચડતું નથી.
ખરી રીતે તો નેાળિયાને પણ સાપ કરડે તો તે ખરી
જાય છે; પણ જડા મોટાં. એટલે જ સાપનો સાથનો
રતાં નેાળિયો મોટે બાગે તેનો દંશ ચુકાવવાની જ
પેટની ફરે છે, અને તેની તીક્ષ્ણ નજર ને શારીરિક
ચપળતાને લઈ તેને તેમાં મુશ્કેલી નથી પડતી. એ વખતે
એ પોતાની ફવારી ખરી કરી દેતો દોર્ધ મળ કરતાં
લગભગ જમણા કરનો જાળી જાય છે ને એ રીતે સાપને
ઠાપર જનાવે છે. વળી એની ચામડી પણ એવી
નમી છે કે સાપનો દંશ જાડું સહેજાઈથી તેમાં ડાળી
શકતો નથી.

સાપને લેઈને નેાળીઓ તરત ધસી જતો નથી, પણ
પોતાના પંજા પર ફેલી દળવેદળવે ઘૂરકતો તેની સમીપ
પહોંચે છે. એક જ નેમ ન સાધનાં ત્યાં લાગ મળે ત્યાં
એ સાપના શરીર પર ઘા કરતા માંડે છે. આમનેજ
અમળાનો સાપ આ પ્રકારથી સહેજ નરમ પડે છે
કે તરત તે તેને માથાના બાગમાંથી પાછળથી પકડે
છે. તેના તીક્ષ્ણ દાંત તરત સાપની ખોપરી કચડી
નાખી તેનાં જડખાં ગ્રંથ કરી દે છે. થોડીવારમાં સાપ
અત્યઃ ઘણ જાય છે ને પછી નેાળિયો મોનથી તેની
ઉત્તણી ઉડાવે છે.

પંચતંત્રની વાર્તાઓ

ત્યાં ધી આગળ ચાલતાં કાગડો કહે, 'આ ઘૂડ નીચ છે તે શું પ્રગ્નને પાળવાનો હતો? કહ્યું છે, કે

નીચ ન્યાય કરે! ખાતી વિવાદી બેયનો મરે! જે રીતે ક્ષયને પાડ્યા બન્ને શિશ કર્પિજલ પક્ષીઓ કહે, 'એ કેમ?' તે બોલ્યો :

કથા ૪

એક જાડની જખોત્રમાં કર્પિજલ નામે પક્ષી રહેતો હતો. હું એ જ જાડ ઉપર રહેતો, એટલે અમારે પ્રીત ધર્મ, અને પ્રતિ દિવસ આદારવિદાર ધર્મ રહ્યા પછી પ્રથમ પ્રદોષ દાણે અમે સુભાષિત પ્રથમ પ્રતિપ્રથ કરતા. એક દિવસ સાંજે કર્પિજલ આપ્યો નહિ, એટલે હું આકુળવ્યાકુળ ધર્મ ગયો તે વિચાર્યું: 'એ ક્યાંક ગંધાર્મ ગયો કે નાશ પામ્યો, કે એણે બીજે ક્યાંક વાસ કર્યો? ઘણું શું?' એમ કરતાં જાડ દિન ચીતી ગયા, અને કર્પિજલની મૂની જખોત્રમાં શીકાગ

નામે સસસો આવીને પેહો. મિત્રસભાગમની મને દત્ત આશા નડેલી એટલે હું કાંઈ બોલ્યો નહિ. સસસાને જખોત્રમાં વરયાં થોડો કાળ થયો ત્યાં કર્પિજલ આપ્યો, એટલે સસસાને કહ્યું, 'આ માફ રચાન છે, એટલે અદ્યંતી શીઘ્ર નીકળ.' તે બોલ્યો, 'મૂર્ખો તેતર, તું જાણતો નથી કે ધર તથા બોજનનો તો જે પાસે આવી પડે તે જ ઉપયોગ કરે?' કર્પિજલ કહે, 'એ કીક છે. પણ તોપછી કેાક વ્યાવહારિક આગળ નિર્ણય કરાવીએ.' સસસો કહે, બલે.

એમ કહીને જે ૫ વાર્ધિ પતાવવા નીકળ્યા. હું પણ કૌતુકથી એની પાછળ ચાલ્યો. કર્પિજલે સસસાને પ્રશ્ન્યું, 'પણ આપણે વ્યવહાર જેશે કેાણ?' સસસો કહે, 'ભગવતી ગંગાને કાંકે દીર્ઘવાસ નામે તપસ્વી જિજ્ઞાસો છે તે આપણું ન્યાયદર્શી બનશે.' તેતર કહે, 'એવા દોંગીનો વિશ્વાસ કરવામાં શામ નથી.' આ માંબજીને જિજ્ઞાસો સૂચાંબિસુખ ધમન જે પડે કીબો.

કવિશ્રી ખગરદાર (સ્કેચ : રસિકલાલ પરીખ)

પરિચય વધારે પ્રમાણમાં એમને કરાવ્યો. 'કલ્યાણિક' કવિએ પોતાના આ સ્વર્ગરેષ યુગને અર્પણ કર્યું છે.

અંગ્રેજ છઠ્ઠા ધોરણ સુધી એ પહેાંચ્યા ત્યાં તે મુબાદિમાં એકાન્ત અરજી ફાટી નીકળી અને એ જો વર્ષ સુધી આટું રહી. આ દરમ્યાન ક્ષી ખગરદાર પોતાને વતન દમણ આપ્યા અને પોતાની નાનીસી ભગીરની વ્યવસ્થા કરવા લાગ્યા, પણ કપરા સંસ્ત્રાને વશ થઈ તેમને વતન છોડવું પડતું અને ૧૯૦૬માં તેઓ કુટુંબ સાથે મદ્રાસ ગયા.

કવિશ્રી માત્ર એજ વર્ષના હતા ત્યારે ૨૯. ફારી તારા-ચારવાળાના સંજીવદે નીકળના 'માસિક મગજ' નામે અસિદે ૧૦૦ હોલરોએ લખવાની એક હરીદાઈ બહાર ફેલી. (એ દેશ કવિ દરપતરામની રાંતીના હોલરોએ લખવાની પ્રથા સારી પેઢ પ્રચલિત હતી.) એ હરીદાઈમાં તે વખતના આસ જણાતા કવિઓએ ભાગ લીધો હતો. રોજ વર્ષના કુમાર ખગરદારે પણ એમાં ભાગ લીધો ને પહેલાં નંબર મેળવ્યો !

આદાર વર્ષની વયે તેમનું જન્મ થયું. નિશાળ છાત્રીને બંધામાં પડવા છતાં કાવ્યસાહિત્યને અભ્યાસ તે કવિએ આટલું જ રાખ્યો ને યુગસતી કવિઓનું સાથે અભ્યાસ કર્યું. દરપતરામમાંથી એમને સરજના, કંદપ્રભુત્વ, સાહિત્યની કૃત્ય પવિત્રતા અને નીતિમતાને આદેશ લાધ્યા; નર્મદ-શંકર અને હરિદાસ બ્રહ્મમાંથી એમનાં કાવ્યમાં વીરરસ ધવાયેલ; ભાલુ, નરસિંહ મહેતા, મોરારી અને કલ્યાણમન કાવ્યોએ રાખેલાપુર્વ અને રસભાષુર્વ અર્પણ; અનુભવથી સીધા જ્ઞાનને લોકવાણીમાં ઉતારવાની વૃત્તિ અખાતા અભ્યાસથી ભગી. સુરોપિયન કવિઓની કવિતાઓના વાચનથી એમની દષ્ટિમાંથી વિશાળ ભગી.

એમના આધ્યાત્મિક જીવનના ધરતરમાં મદાતના કુનેર દાસજીના ઘરેલા કાળો છે. કવિ લીડેના એમના જીવનના મુખમાં કવિ ફારી એકલ તારાચારવાળા હતા. એમના 'માસિક મગજ'ની હરીદાઈમાં ખગરદાર પ્રથમ આવેલા, તેથી તારાચારવાળાએ મોટા લેખ લખી એ કિશોર કવિને ભરેલાં મૂક્યા. આ યોગસાહનથી પ્રેરણા એ પછીનાં બે-ત્રણ વર્ષમાં શ્રી ખગરદારે અનેક કાવ્યો લખ્યાં, એમાંનાં ઘણાં ખરાં 'કાવ્યરસિક'માં સંગ્રહાયાં છે.

મદ્રાસમાં તેમણે સાહિત્ય મોટર વગેરેના વેપારી જ્ઞાન બાવીદારીમાં યોગી હતી. કેટલાંક વર્ષે તે એ ક્ષેત્રે સામે લાગ્યો, પણ ધીરેધીરે એમાં એવી પડતી આવી કે એને એ સમેટી લેવા પડ્યાં. છેલ્લાં ત્રણ વર્ષથી કવિ કુળે આપ્યા છે અને નિવૃત્તિ મેળવે છે.

તેમને 'કલ્યાણિક' નામનો પ્રથમ કાવ્યસંગ્રહ ૧૯૦૬માં પ્રકટ્યો ત્યારથી ગાંધીને આજ સુધીમાં એકલ કે લગભગ ૧૦ વર્ષના નાણામાં તેમણે કુલ ૨૬ ગ્રંથો લખ્યા છે, એમાંના ૧૫ પ્રકટ થયા છે અને બાકીના ૧૧ હજી અપ્રકટ છે.

એમણે એકેશમાં પણ અનેક કાવ્યો લખ્યાં છે. The Sankha Tassel એ એમનાં અંગ્રેજ કાવ્યોનો સંગ્રહ છે. એમની અંગ્રેજ કવિતાઓ વાંચીને કવિવર કાગોરને યુગસતી કાવ્યો વાંચવાની ફરજ પડતી હતી. '૨૪માં ભાવનગર ખાતે બરાબંદી સાતમી યુગસતી સાહિત્યપરિષદના સંવિર-મિત્રામના તેઓ પ્રમુખ હતા. ૧૯૩૬ની ૧૬ નવેમ્બરે તેમને ૧૦ વર્ષ પૂરાં થયાં હોવાથી તેમને કલકત્તાના મુબાદિમાં તેમજ યુગસત-અધ્યક્ષ યુગસતમાં અન્ય ૨૫૦૦ જે હાજરો હતા.

ન્યોતિપવિદ્યાના પણ તેઓ પ્રખર અભ્યાસી છે તે બહુ જોણા માણસો બહુજાં હશે. વર્ષોના અભ્યાસ, ચિંતન ને અવલોકનના પરિણામે એ વિદ્યામાં તેઓ નિપુણ બન્યા છે. માત્ર વિદ્યા જ નહિ પરંતુ એનેક દેશોના ન્યોતિપ-વિદ્યાના વિદ્વાનો સાથે તેઓ પરિચયમાં આવ્યા છે. આપણા પ્રાચીન ન્યોતિપનો એગણું કોડિ અભ્યાસ કર્યો છે.

આત્યારે તે કવિશ્રી માંદગીને બિછાને છે. સમ્યક્ કવિ હુમલાએ છતાં ચાર વર્ષથી બહુ પ્રખર ૨૫ ધારણ કર્યું છે. હાલપર રહી ગયા છે અને લગભગ જિમ્મનામાં જ પડ્યા રહેવું પડે છે. છતાં પ્રમુખમાં અંગ્રેજ અહીં રાખવા આ કવિનું ધૈર્ય અતુલ છે. મદ્રાસનો તેમનો મહેલ સમગ્રી લેવા પડ્યો હતો એટલે હાલ તે ભાવનગર રાજ્ય તરફથી મળતી મદદ પર અને માંદગીના આદેશ અનુસાર એક શ્રેષ્ઠ શબ્દરૂપ માસિક મદદ આપે છે તે પર કવિ નહિ છે. સાંભળ્યું છે કે પારસી લેખક મોટા કવિનાં પુરસ્કાર માટે મોટું ફંડ એકત્ર કરે છે. એમ હોય તે અરેખર ખુશ થવા જેવું છે.

હજી દેશ જ સમય પર કવિતારચનાની કળાવિશે કવિ-વર્તિદેશના આશ્રય હેઠળ એમણે વ્યાખ્યાનો આપ્યાં હતાં.

છઠી એથેલ સુધી ભણેલા અને કરી પણ ડીમી ન ધરાવતા કવિને બ્યાખ્યાનો આપવા યુનિવર્સિટી નોતરે એ પરથી જ તેમની કાવ્યરચનાશક્તિનું માપ નીકળે છે.

સગબજ ૬૦ વર્ષના વયે પણ સાહિત્ય અને કવિતા માટે કોઈ યુવાન જેવી ધગશ દાખવતા આ કવિ યુન: સ્વાસ્થ્ય મેળવે અને દીર્ઘાયુ ભોગવે. ('ગુજરાતી'માંથી)

રખડુઓની ભૂમિ-લાપલેન્ડ

નોર્વે, સ્વીડન, ફિનલેન્ડ અને રશિયાની કતરે આઠ-સાંદિક મહાસાગરથી તે ઘોળા સમુદ્ર સુધી લાપલેન્ડ અથવા રખડુઓની ભૂમિ પથરાયેલી છે. એ કોઈ બંધારણીય વિસ્તાર ન હોઈ એનો પ્રદેશ જુદો તારતી શકાય એમ નથી. એ તો લાપ લોકો પોતાનાં દેનડીઓ લઈ રખડતારખડતા જ્યાં પહોંચે ત્યાં તેના ભૌગોલિક સીમાદાર ગળી શકાય.

સ્વેડિશનેવિચન ક્રીપક્રમ જેમ જ આ લાપલેન્ડ એક કચ્ચ પ્રદેશ છે. એની પશ્ચિમે ડૅન્મૅર્ક વિસ્તારે, ફિસડો, લાડી ખીણો, હિમચીર્ણ પર્વતો ને હિમગિરિઓ છે. પૂર્વે ચિમ્મણ પાવત સરોવરો છે. પૂર્વમાંનો—સ્વીડન, ફિનલેન્ડ ને રશિયામાંનો—લાપલેન્ડનો બધો ભાગ નીચાણવાળો પ્રદેશ છે. આંતરબ્યવહારનાં મુખ્ય સાધનો નદીઓ ને સંકોવરો જ છે.

મુખવર્તુલ કરતાં પણ કતરે સુધી પથરાયેલું હોતાં લાપ-લાંડનું હવામાન શિયાળામાં ખૂબ ઠંડું હોય છે. વરસના આઠ મહિના સુધી બધી જમીન બરફથી ઢંકાઈ બચે છે. કનાળામાં ફિવરો ખૂબ લાંબા હોય છે ને શિયાળામાં રાત્રિઓ. નોર્વેમાં આવેલું હેમરફેલ્ડ કુનિયાનું સીધી કતરમાં આવેલું શહેર હોઈ ૧૩મી મેથી તે રહ્યા જુલાઈ સુધી સુરજ આથમતો જ નથી, તેમ ૧૮મી નવેમ્બરથી તે રહ્યા બન-યુગ્મથી સુધી લગતો પણ નથી. લાંબા ફિવરોના સતત

ખલે બાળકની ખાઈ લટકાવેલી લાપ સ્ત્રી

પ્રકાશમાં બરફ ઝોળળવા માટે છે એટલે બધે ક્રીચર થઈ રહે છે. એ કનાળામાં નાનાનાના ઊંડવા ક્યાંક લગે છે. કેટલાક ભાગમાં રાઈ નામના આનાજનાં એતરો પણ લખાં કરવામાં આવે છે, પણ સામાન્યતઃ તો આખો પ્રદેશ અનુભાદ લેખી શકાય. ચણીઓરને મળતા નાના ઊંડવા કે દેનડીઓરને કામ આવે એવું કિચન માત્ર લગે છે.

લાપલેન્ડના ભગતા વતનીઓ કદી રથાથી ન રહેતા આવા નેસ બાંધી ફરતા જ રહે છે.

લાપર્વોની નદીઓ ને સરોવરોમાં તથા પટોરાના દરિયામાં બધા પ્રકારનાં માછલાં શાય છે. અને વનરવતીની અવકાશ પામેલી એ બનિમાં શાય અને ઘેટાંને પણ માછલાં ખાવાની દેવ પાડવી પડે છે. ક્યુ મહાસાગરમાં સીલ, વ્હેલ, વૉલરસ વગેરે શાય છે. હૅમરહેલ્ટ સુકાને કોરલિવર તેવ મોટા પ્રમાણમાં મેળવવામાં આવે છે. ખનીજની દૃષ્ટિએ આખો પ્રદેશ સમૃદ્ધ હોવા છતાં તેની પૂરેપૂરી શોધ હજી નથી થઈ. કેટલીક તાંબાની ખાણો શોધાઈ છે. ડનીશિશ લાપલાંટમાં આવેલી લોહાની ખાણો તો હુનિયાની સૌથી કીમતી ખાણો ગણાય છે.

લાપ લોકો મુજ મંગોલ તોખમના લોઈ ફિન લોકોના સંબંધી છે. યુરોપમાં એમની ભત્રિ કીંગલુમાં કીંગલી છે. એમના પગ સહેજ વજોલા હોય છે. છતાં એ ખૂબ ચપલ ને મજબૂત હોય છે. તેમને વર્ષ પીછાસપડતે, વાળ કાળા અને સીધા ગાઢ ઉપસેલા, મોં પહોળું, નાક ચપટું ને આંખો કાળાશ્પતળી હોય છે. રેનડીવરોનાં આ મહા તથા જીનનાં કપડાં એ પહેરે છે.

લાપ લોકો એમના અસુહાર પટોરાશીઓને હાથે પહેલેથી જ ઉતાર તરફ ધક્કેલાતા રહ્યા છે, તે હજી વધુ ને વધુ ધક્કેલાતા જાય છે. મોટા કાખના લાપ લોકો રથાળી નિવાસ કરના પોતાના સમગ્ર રસાલા સાથે રજાડતા રહેવાનું જ પસંદ કરે છે. આજે માત્ર ૩૦,૦૦૦ જેટલી રહેલી એમની વનનિ દિવસાનુદિવસ ઘટતી જ જાય છે. ને હાંમે માણે દેવાય નાખદ થઇ જાય એવી ધમ્મ ધાંતી રહે છે.

મિકેલ્સકાની આલન આપણે સીધા આલીએ ઊભે; આર પગવાળાં ને છ પગવાળાં છવ બધાં આડાં પડીને ચાલે છે, છતાં ઘો-પગાંકરતાં છપગાંનીઆલન ક્રિયા જુટી પડી આવે છે.

આલની વખતે છપગાં કીટક ત્રિશાળ રહે છે. આ ત્રિશાળ એની એક બાજુના આગ્રજા તથા પાછલા, અને બીજા બાજુના વજલાપમને આધારે ચલાય છે. અને તે જ સમયે ખાંચીના ત્રણ પમને આગળ ધપાવવામાં આવે છે. આગ્રજા પમનું કામ ખેંચવાનું છે, વચલા પમ આપણા શરીરને અધાર આપીને પોતાની બાજુ

તરફ વાળવાનું કામ કરે છે, તથા પે પાછલો પગ કીટક દેહના ઉપર જામીને કીચડી આપવામાં મદદ કરવા કપરાંગ સમગ્રજા નજીવી કીટકને સમકેષમાં ફેરવે છે. આનું પરિણામ એ આવે છે કે છપગાંની આલમુક્રિયા સીધી લીટીમાં થવાનેબદલે ઘણી તથા જમણી વળતી વાંકીચૂંકી દેવાવાળી બની જાય છે.

છાજળથી કાળા કરેલા કામજ પડે કોઈ કીટકને ચલાવી લેવાથી આ સમયેની આકૃતિમાં ફરોવેલી ત્રિકોણીક ચલન રચના રેપર થશે. આકૃતિમાં 'કેરેબસ' નામનું કીટકું ચાલી રહ્યું છે તો ખંડિત દેખા તરફ; પરંતુ એમ ચાલતાં ખરી રીતે તો એ અખંડિત દેખાના વાંકાચૂંકા માર્ગને જ અનુસરે છે.

આકૃતિમાંનાં મીડાં, ચલનક્રિયા દરમિયાન બનિ પર આધાર સચતા પગનાં નિશાન બતાવે છે.

(આકૃતિ 'લીગલવર્થ' ઉપરથી) —મ. હ. દેસાઈ.

રાષ્ટ્રવેદાત્મક મુદ્દે

લગભગ દરેક દેશમાં ગમુક કૂચ તેના રાષ્ટ્રધ્વજ ભેડે જ સુચક અને દ્યોતક બનેલું છે. દિંદ અને મિસરમાં કમર પ્રધાનવદ છે. જાપાનમાં કિસાન્ધેમ, જર્મનીમાં ફોર્ન ફાવર, શ્રીલંકામાં વાંચાલેટ, ઈરાનમાં ગુલાબ, ચીનમાં વારસીસસ, કાન્સમાં લીલી, રોમમાં હાલિમ કૂચ, ભિલૂર-લીડમાં એરુન્ડીન, મેક્સિકોમાં હાલસા થોરનું કૂચ, ભૂંડામાં સ્થુર મેપલીક, રોડલ્લમાં પીસલ, વેલ્સમાં લીક, આયર્લેન્ડમાં સામસેક અને ઇંગ્લેન્ડમાં ગુલાબ. (ડોર વેલ્સ)

ભારતીય સંવતો

૧૩-ફસલી સન

દિહુરતાનમાં મુસલમાનોનું સાન્ધ ઘડાં દિહરી સન એવો રાજકીય સન થયો; પણ એનું વર્ષ સૌર (સૂર્ય-અવત્રીના) વર્ષ કરતાં નાનું હોવાથી, અને મોસમી પાકો (ફેવ)-રથી અને ખરીફ-નું મહેસુલ નિયત અકિસમોમાં વચલ લેવાની સરળતા માટે, અકબર બાદશાહે હીન્દી સનમાં થોડા ફેરફાર કરીને હીન્દી સને છપા (ફ. ૫ ૧૫૬૩=ચિ.સં. ૧૬૨૦)થી આ નવો સન ચાલુ કર્યો. એમાં સન તો મૂળ હીન્દી જ રાખવામાં આવ્યો, પણ ચાસ સૌર સળવામાં આવ્યો. આ રીતે એ પણ સાદર સનની જેટ હીન્દી સનનો જ એક પ્રકાર છે એ જ રીતે બંગાળમાં પ્રચલિત 'બંગાળી સન', બંગાળના ચટ્ટોપાધ્યાયે 'અગિ સન', તેમજ આદિવાસી 'તિલાચતી સન' અને 'અગશી સન' પણ આ ફસલી સનના જ પ્રકારોત્તરો છે.

ફસલી સનનો પહેલો પ્રચાર પંજાબ અને યુજ પ્રાંતમાં થયો અને પછી અહબદે બંગાળ જતલમાં ત્યાં થયો. પછી સાદજહાંને દક્ષિણમાં તેનો પ્રચાર કર્યો ઉત્તર દિશામાં ચાલતા ફસલી સનમાં ૧૫૨-૬૩ ઉમેરવાં અને દક્ષિણ દિશામાં ૧૫૦-૬૨ ઉમેરતાં ઈસવી સન આવે છે.

આ મહિનો (ઑક્ટોબર) ઇતિહાસમાં

૪ વર્ષની વયથી ગામડી નિશાળે અભ્યાસ શરૂ કર્યો અને જીની વયે તે જનોઈ ધારણ કરી સરકારી શાળામાં દાખલ થયા. અશ્વિત પર અભ્યાસ પહેલેથી જ હતો; પણ અંગ્રેજ ત્રીજા ધોરણથી અભ્યાસમાં તેજ ગતાવવા માંડ્યું અને પ્રથમ આગ્રા, એટલે હેડ માટે તે ધોરણ કુદાની પાંચમામાં બેસાડયા. પરંતુ આત્માવલોકન અને આત્મસુધારણાની અગત્ય એ વયે પણ એટલી તીવ્ર હતી કે એ વર્ગમાં સંસ્કૃત અને ભૂમિતિમાં ન ફાવતાં આપમેળે પોતે નીચલા ધોરણમાં જોતરી ગયા.

આ વખતે બાલાશંકર એ એમનાથી એક ધોરણ પાછળ હતા તેમની સાથે એમને મૈત્રી થઈ અને તેમના સહવાસ ને પ્રેરણાથી મહિલાશકતિ લખતા થયા. કવિતારચના, વાચન અને ચર્ચા ઉપરાંત જ્ઞાતિસુધારણા માટે 'સ્વ-સુધારક' મંડળ રચાયું. ૧૫ વર્ષની વયે અમદાવાદમાં પ્રાચીના સમાજ રચણાઈ તેની પ્રજ્ઞાનિર્માણ શરૂ થયેલા.

પુષ્ટ વયે ભવમતિના ઉત્તરરામ ચરિતનું સુંદર ભાષાંતર અને હાથ તત્ત્વજ્ઞાનના સંસ્કૃત ગ્રંથો ઉપર અંગ્રેજ ભાષ્યા આપનાર એ પંડિત સાહિત્યકાર કુમારાવરધામાં સંસ્કૃતમાં એટલા કાવ્યા હતા કે ૧૮૭૫માં મૅટ્રિકમાં તે નાપાસ થયા. પણ પછીથી 'પદ્યટો આલોચ', અને ૧૮૭૬માં આખી યુનિવર્સિટીમાં જીએ નંબરે આગ્રા. આ જ વર્ષમાં જીએ બનાવે બન્યા: ધાર્મિક આગ્રિકતાનાં જીએ હૃદયમાં રોપાયાં અને 'શિક્ષણશકત' નામનું નાનું કાળ્યપુસ્તક પ્રથમ પ્રગટ કરી મિત્ર બાલાશંકરને આપેલું હતું.

સુંબાઈ એફિન્ડરન કોલેજમાં દા-

ખરૂં થઈ ૧૮૮૧માં તેઓ જી. એ.માં જીએ નંબરે આવ્યા એ દરમ્યાનનો અભ્યાસકાળ તેમજ પછીનો સમય એમણે શુદ્ધિશક્તિને કરે ચડાવી અને સંસ્કૃત સાહિત્ય તેમજ ભારતીય અને પાશ્ચાત્ય તત્ત્વજ્ઞાનનું જાહેર અધ્યયન કર્યું. સુંબાઈની મુ. ગુજરાતીશાળાઓના કેપ્ટુડી એમણે, ઈન્ડિયન કલેજ, ત્યાં ઉત્તરરામ ચરિતનું ભાષાંતર બહાર પાડ્યું અને ૧૮૮૫માં ભાવનગર સામ-જના કોલેજમાં સંસ્કૃતના અધ્યાપક નીમયા બાદ ઓરિષ્યક માસિક 'પ્રિયંવદા' શરૂ કર્યું, જેને પાછળથી 'સુદર્શન' નામથી સાહિત્યવિષયક માસિકમાં ફેરવી નાખ્યું. સુધારાને લગતું 'નારીપ્રતિષ્ઠા', 'સિદ્ધાંતસાર' નો ફેલ્ડાંક પ્રકરણો, 'વારિય' અને 'બળવિલાસ'ના નિબંધો અને 'સુદર્શન'માં લખેલાં એમનાં ચિંતનાત્મક સાહિત્યવિષયકો ગુજરાતી સાહિત્યમાં નળીતાં છે. એથી થે નળીતાં છે, એમણે લિખાકૃત અંગ્રેજ પુસ્તકના અનુકરણ રૂપે લખેલી 'ગુંબાજસિંહ' નામની તત્ત્વબોધક નવલકથા અને 'કાન્તા' તાલક.

આ ઉપરાંત તત્ત્વજ્ઞાનવિષયક ગુજરાતી તેમજ અંગ્રેજી ધણી થઈ એમણે લખ્યા. અને સુંબાઈ સરકારે તકકોમુદીને ન્યાયગ્રંથ ગણેછ દીકા સાથે એમની પાસે સંપાદિત કરાવી બહાર પાડ્યો ત્યારપછી તે એ સંસ્કૃત પંડિત તરીકે પંકાઈ ગયા છેકે વડોદરા રાજ્ય તરફથી પાટણ તથા જીન બંદારોના સંસ્કૃત અને પ્રાચીન ગ્રંથોના સંશોધનકાર્ય એમને રૂંપાયું. તેમાં એમણે એટલો શ્રમ લીધો કે તળિયત બચ્ચી અને ૧૮૯૮ના ઑક્ટોબરની ૧લી તારીખે તે અવસાન પામ્યા.

તત્ત્વદર્શી સાહિત્યકાર, રૂપદર્શી છતાં મરત કવિ, પ્રાચીન અને અર્વાચીનોનો સમન્વય સાધનાર સુધારક, અને સૂક્ષ્મ રિચરિતકવિવિષયક મહિલાશકતિ બેરુદ ગુર્જરગિરાના મુકુન્દાચમકતા મણિ સમા હતા.

તા. ૫ ટિપુ સુલતાનની સત્તાનો નાશ કરનાર હિંદના ગવર્નર જનરલ લોર્ડ કૉનવૉલિસનું ગાંધીપુરમાં અવસાન -૧૮૦૫; જ્યાં હિંદીઓના જ કુળાથી થયેલો તેનો મહાબરો આજે પણ છે.

તા. ૮ અંગ્રેજ નવલકથાકાર લેવી શ્રીહિંદગનું અવસાન થ. ૧૭૫૪

તા. ૧૩ પ્રતિભાશાળી ફ્રેન્ચ લેખક આનાતોલ ફ્રાન્સનું અવસાન-ઇ. ૧૯૨૪

તા. ૧૪ અમેરિકાનાં પ્રલસત્તાક રાજ્યોમાંના આગ્રણી પેનસિલ્વાનિયા સંસ્થાનના રચાપનાર વિલિયમ પેનનો જન્મ-ઇ. ૧૬૪૪. એણે એને 'સિલ્વાનિયા' (વનબગી) નામ આપેલું; પણ આલ્ફ્રેડ બીનએ એનું નામ સાથે જોડી પેનસિલ્વાનિયા કર્યું. એની રાજધાની ફિલાડેલ્ફિયા, વૉશિંગ્ટનની રચાપના સુધી અંગ્રેજિક પ્રલસત્તાકનું પાટનગર રહેલું. કેનેડા રૂપેથી હોવાને લીધે પેનનું જીવન અનેક કષ્ટસાધનમાં વીત્યું.

તા. ૨૨ જિંદગની સાહીવાહી નીતિ સામે હિંદની રાષ્ટ્રીય મહાસભાએ કૉંગ્રેસ પ્રધાનમંડળોનાં રાજ્યનામાં આપવાનું ઠરાવ્યું-ઇ. ૧૯૩૬

તા. ૨૩ અંગ્રેજ કવિ રોબર્ટ ક્રિસ્ટીએનો જન્મ-ઇ. ૧૮૪૪

તા. ૨૬ અંગ્રેજ સાહિત્યકાર જનરલના ગિયર અને ચરિત્રલેખક જોહન લેસનો જન્મ-ઇ. ૧૭૪૦

તા. ૩૦ રશિયાના પહેલા મહાનવારત-વવાદી નવલકથાકાર ફીઓડોર મિખાઇલોવિચ ડોસ્ટોવેસ્કોનો મૅન્ડેક મુકામે જન્મ-ઇ. ૧૮૨૧ એની સોથી મહાનકૃતિ: 'કાઇમ્ એન્ડ પેનિશમેન્ટ'.

આ માસની સાહિત્યવિભૂતિ

મહિલાશકતિ નવુભાઈ દિવેદી

'અલેક્ઝાન્ડ્રા પ્રાસી' તરીકે ગુજરાતી સાહિત્યમાં જોળાળાઈલા આ તત્ત્વકવિ અને શિક્ષ સાહિત્યકારનો જન્મ સંવત ૧૯૧૪ના બાદરવા વદ ૪

તા. ૨૬મી સપ્ટેમ્બર ૧૮૫૮ના રોજ નડિયાદમાં થયો હતો. પિતા બાળ

જનમ-ઇ. ૧૭૪૦

તા. ૩૦ રશિયાના પહેલા મહાનવારત-વવાદી નવલકથાકાર ફીઓડોર મિખાઇલોવિચ ડોસ્ટોવેસ્કોનો મૅન્ડેક મુકામે જન્મ-ઇ. ૧૮૨૧ એની સોથી મહાનકૃતિ: 'કાઇમ્ એન્ડ પેનિશમેન્ટ'.

આ માસની સાહિત્યવિભૂતિ

મહિલાશકતિ નવુભાઈ દિવેદી

'અલેક્ઝાન્ડ્રા પ્રાસી' તરીકે ગુજરાતી સાહિત્યમાં જોળાળાઈલા આ તત્ત્વકવિ અને શિક્ષ સાહિત્યકારનો જન્મ સંવત ૧૯૧૪ના બાદરવા વદ ૪

તા. ૨૬મી સપ્ટેમ્બર ૧૮૫૮ના રોજ નડિયાદમાં થયો હતો. પિતા બાળ

જનમ-ઇ. ૧૭૪૦

તા. ૩૦ રશિયાના પહેલા મહાનવારત-વવાદી નવલકથાકાર ફીઓડોર મિખાઇલોવિચ ડોસ્ટોવેસ્કોનો મૅન્ડેક મુકામે જન્મ-ઇ. ૧૮૨૧ એની સોથી મહાનકૃતિ: 'કાઇમ્ એન્ડ પેનિશમેન્ટ'.

આ માસની સાહિત્યવિભૂતિ

મહિલાશકતિ નવુભાઈ દિવેદી

હચક ઔદ્યોગિક આંદોલનને પારખે. બહુ બનીને કાનસના શહેનશાહપદે આગે ત્યારે તેના સાથીઓએ તેને બદલા દુરગમેને લીધીવીલ્લિને સભ કરવાની શિખામણ આપી. લુધિયાના વાળ આગે: હું હચક ઔદ્યોગિક આંદોલન હતા તે વખતે એમણે માઈ બહે કેરું તેને હું હવે શિક્ષા કરું તે કાનસના શહેનશાહને શોભારપદ નથી.

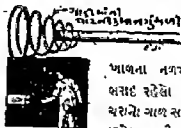
અનેકાર્થી શબ્દ: મધુ=મીઠું, ગરુડું; મધ; કાંઈ; વસંતઋતુ; અશોક વૃક્ષ; એક હંફ; ચૈત્ર માસ.

કહેવતોના આર્થ: 'રાજતા પાડ તો રાતે વહી ગયા.' તક કે અવસર ધીની મથા પછી તેનો લાભ લેવા આવનારને આવેલા વાચકાની (પછી બહેતે છે) કહીને પછી અપાયો હોય) નિષ્ફળતા સમાનવધા વપરાની આ કહેવત વિષે જોવી વાત છે કે રાત્રે ધરમા ચાર પેસતા વાલિયાએ મુક્તિ કરીને બેરીને મોટીથી કહ્યું કે 'આજ આવેલા દેશવરના કાળજ પ્રમાણે કાંસે એક ઉપચારની ફિયાદનાર રાઈ પછી મરશે નહિ; માટે આંગણમાં સૂકવેલી રાઈ સવારે વહેલી વહેલી લેખી કરી લેજો.' મૂખો જોરે આ સાંભળી, સવારે રાઇનું મેંહું મૂક મથવાની લાલચ, કસી ગિરકત ન હોતાં રાઇ એકકડી કરી લઇ ગયા, ને બીજા દિવસે તે વેચવા નીકળતાં વાલિયાએ તેમને પકડાવી ફર ઉપડી કહેવત સંભળાવી. એને મળતી કહેવતો: 'પાળીએ દીધો બળો ત્રણ; 'વર રહ્યો વાસી, પહેરામણી ગઈ નાસી; 'વજેરે.

બ્રધ-પુરુષ માટે ૭ કલાક, સ્ત્રી માટે સાત કલાક, મૂખ માટે આઠ કલાક.

સાથે પુરુષો ૭ કલાકને રોજનું ૧૫ ફેરડ પાડવું બધું થાય છે.

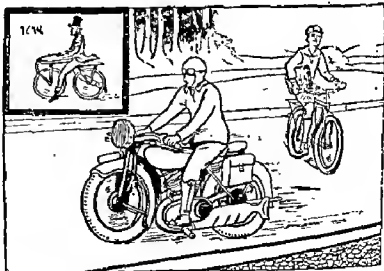
બૂરી આંખોવાળા કરતાં માંજરી આંખોવાળાં માણસો ભગવાંબળાંમાં વધુ દેખી શકે છે.

ખાજતા નગમાં ભરતે રહેલો કચરાનો ગળ સાફ કરવો ધણીયાર કુકર હોય છે. તેને માટે માટીની બ્દની થઇ ગયેલી કમાન એક જગા ઉપર આ પ્રમાણે જડી દઇને ઉપયોગમાં લેવાથી બહુ સરસ કામ આવશે.

અભિતગમન

તમારે જેટલા બાઇ હોય તે સંખ્યાના બમણા કરી તેમાં ત્રણ ઉમેરો, ને જે સંખ્યા આવે તેના પાંચમણ કરો. પછી જે આવે તેમણે તમારે જેટલી બહેનો હોય તે સંખ્યા ઉમેરીને તેને દસ વડે ગુણો, જે આવે તેમાં તમારા કાકાની સંખ્યા ઉમેરો અને જે આવે તેમાંથી ૧૫૦ બાદ કરો. હવે આવેલા જવાબને પહેલા આંકડા તમારા બાઈની સંખ્યા, બીજા બહેનની સંખ્યા અને ત્રીજા આંકડા કાકાની સંખ્યા. (આવી : સ્વા ૨૨+૩૪૫+૨૪૦+૩-૧૫૦=૨૪૦.)

બીજા અને ત્રણ : કપડે દાખે ખૂણે બતાવેલી છે. ૧૮૧૫ની મોઝમાં કાનસના શોભાએલી, પેદાશ (પગો) અને ચેઇન (સાંકળ) વિનાની દેખ્યા બાઈસિકલ, એ આજની આરામ સાઈકલ અને ઝડપી મોટરસાઈકલનું મૂળ બીજા દર્શ.

જગતનાં મુખ્ય સમાચાર ખાતાં: બ્રિટિશ સાક્ષાત્પત્ર 'દેઈલર', અમેરિકાનું 'એસોસિએટેડ પ્રેસ', જર્મની: 'ડી.એમ.બી.', કાનસનું 'હાવાસ', દેઈલીનું 'રેડીશીન' ને ભવાનનું 'રેડિયો'.

માણસની જીમ કરતાં ગાયની જીમ ઉપર પાંચમણી રચાઈકેવિયા હોય છે.

દુનિયાની આરથા ઉપરાંતની વસ્તી દિવસમાં ત્રણ વખત ચોખા ખાય છે. અંકાર માસનું ઘાતાં સુધીમાં બાળકના મમજનાં સાત રાખે સુધી જ બાળકના મેળવી શકે છે. પત્નું પછી એ સંખ્યા ઝડપથી વધવા માટે છે ને બે વર્ષનું ઘાતાં તો બાળક ૩૨૮ સંખ્યા પર કાણ ધરાવતું જણાયું છે. નવ જ મહિના બાદ આ સંખ્યા બેવડાય છે.

દુનિયાબરની શિમિગોના અમરો બીજા અનેકરીતે એકબીજાથી જુદા પડતા હોવા છતાં તે બધીયાં પહેલાં આક્ષર તો 'એ' જ છે.

'હું હવે કરી રોંગ નહિ આવું.'

'તારાથી રહેવાશે જ નહિને?'

'તારા સમ બસ, ખાડ તો!'

સાંપાદકની નિમિત્તે

સાંપાદક

કાલનાં નાગરિકો ઘડવું • સાહિત્ય કલા અને મંરકાર વિષયક • આજનાં ઘરોનું

સાવળ • સંપાદક • અચ્યુતાર્ધ રાવત ૨૧૫ વર્ષ અદારમું • અંક અગિયારમો •

શ્રી કાશી

વીટામીન F વાપરીને
વધુ ખૂબસુરત બનો.

*Be more lovely
with vitamin F*

વીટામીન Fનાં વાપરીને ખૂબસુરત બનાવવામાં
ને તાજગી આપવામાં તરફે 'મુનીસ સ્નો'માં
બરપર પ્રમાણમાં રહેલાં છે. દરરોજ આ 'મુનીસ
સ્નો' વાપરો અને તમારી ચામડી કેવી રીતે
ધવાત અને સુંદર બનતી જાય છે ને જુઓ.

(રજાવના ૧૨૦૪)

બોમ્બે સોપ ફેક્ટરી

સાબુ અને પરફ્યુમરી બનાવનારી
મુખ્ય પેટી મુંબઈ-૩

ભાઈ દુશ્મનને મળ્યો
બહેને દેશસેવાની
પ્રતિજ્ઞા લીધી

અને ભારતની
સ્ત્રી શક્તિ એ
હિન્દ-કેસરી પોરસના
કુરબાનીના નાદને
ઝીલી લીધો!

દેશાભિમાનની
ઉચ્ચ ભાવનાથી
છતકાતું
મિનરવાતું
અમર
ઐતિહાસિક
સર્જન

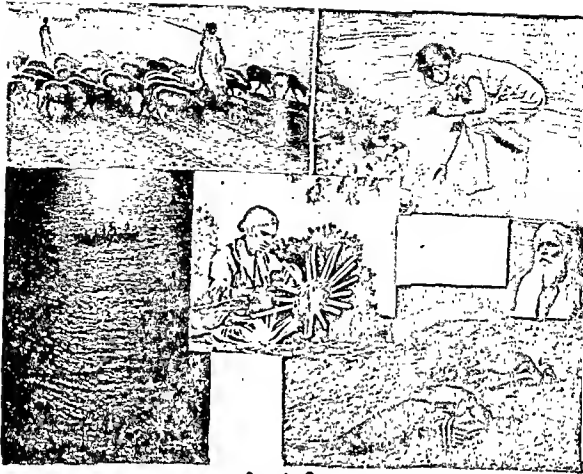
સિ
કું
દ
ર

પસું અકવાલિયું
રીંગલ
ટાંકીઝ-ધીકાંટા

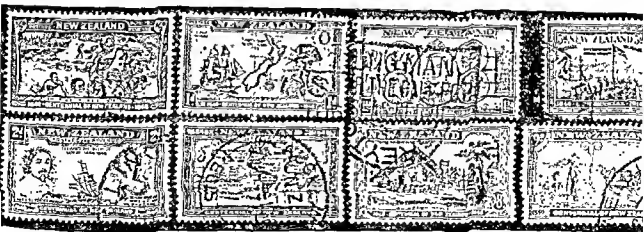
મુંબઈમાં
૧૧ સું અકવાલિયું

મિનરવા ટાંકીઝ

હાથરેક્ટર-સોહરાબ મોદી

હરીદાસનું પરિવાર

આ ચિત્રનું નામ ?

તમે આપી શકો છો ? અને માટે નીચેની લક્ષણો વાંચો.

આ ચિત્ર પર બે લક્ષણો આપવામાં આવ્યા છે (૧) ચિત્ર માટે ઉચિત નામ સોધી આપવાની (૨) આ ચિત્રથી નોંધ મળ્યા (૧૫૫) ઉચના) માપની રંગની નકલ કરી મોકલવાની. દરેક લક્ષણમાં બે હતાં આપવામાં આવશે એક હતાં આર વર્ષની અંદરના વિદ્યાર્થીઓ માટે; બીજું ત્રીસ વર્ષ સુધીના વિદ્યાર્થીઓ માટે. દરેક લક્ષણમાં આપવા પ્રમાણે એકથી વધુ હતાં બધા આપો. ચિત્રો સંભાળવું અને ચિત્રની પાછળ મોકલનારનાં સંપર્ક નામકામ તથા કમર સંખ્યા મોકલવાં; ચિત્રો પાછાં મંગાવવા ઉચ્ચનાં તેની સાથે ટિકીટ મોકલું ચિત્રના માપનું ૬૫૨ મોકલું.

કચાંથી ડરવું નહીં—

•૫૫•

કચાંથી ડરવું નહીં : કરવું ના કચાંથી કદો.
ભયાનક નથી કશું, નથી કશું ન જિતાય ને;
ભયું એ સમાવી લે સઘળું, એ ભયું નિઝલ.
જવાનું મર હોય હર; યદિ એક ચીસો મળે
દમાગબર હોયું અમિત ગાય માથે છતાં;
અને યદિ ચીસો ન હોય નજરે ક્યારીં દીસતો,
નિરાશ થવું ના તદા; સદા છે નવો પાડવો.
કમાન નવ આલવી દુલ્લ પાંગળા એ કરે,
અને કદી ન આલવી સ્ત્રી કૃત્ત એ હોય એ;
નહીં તર ન મૂલ્ય એની મર્યાદી છટા તીરનું.
પછી મજલ કાપતું તીર સુહર ચાલ્યું જતું,
પછી નિજનું ધ્યેય વેત મર્યાદાય આવી જતું.
કરેલ ભરવું રમી; રમી કયે જવું ને ખડું;
અને જધું જ છે ખડું કિમત મળે ને ને કડું.
ભગીરથ મહેતા

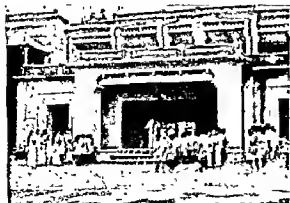

ઉપર : ડાબી બાજુ-શાન્તિનિકેતનમાં વિદ્યાર્થીઓનું 'બા-ધર'. ત્યાં આ પીવા મંડળીઓ મળે છે. નાની વચાંગો પણ થાય છે. જોડેલા પર કક્કાના વિદ્યાર્થીઓએ સાદાં ચિત્રો દેવરી તેવા વાતાવરણમાં નવો રંગ પૂર્યો છે. જમણી બાજુ- 'મ્યુઝિયમ'નું પ્રવેશદ્વાર. મ્યુઝિયમ એટલે શાન્તિનિકેતનના ચિત્રસંગ્રહ તેમજ ક્રોડોનો બંધાર (ફોટો-નંદેન્દ્ર રાવજી)

ગોનવેલા અતિથિઓ માટે જ અલાયદું બાંધવામાં આવ્યું છે. આશ્રમના કેન્દ્રથી એ ઘણું અલગ અને દૂર છે, એટલે અમને ત્યાં ઘણું એકલતાનું સામ્યું; પણ પછીથી તો અમે તેનો ઉપયોગ માત્ર સૂવા પૂરતો જ કર્યો હતો. ત્યાં મયા પછી જાન્યુઆરી ૫મીની રી પિટિલ બીજી બાજુના એક ખેડના જ રહી આહોં આશ્રમમાં ચિત્રકલાનો અભ્યાસ કરતા હતાં. પહેલી જ દૃષ્ટાએ મેં શ્રી નંદલાલને મળવાની બતાવી; પણ બપોરના સમયે તે આશ્રમ ભેગાં હોઈ તરતને માટે અમે ભોજનગૃહમાં ગયા. હોલનું ભોજનગૃહ એક સુદૃઢ મકાન છે. બધી માકવણ તથા સાધનસામગ્રી ત્યાં રાખવામાં આવી છે. ભોજનગૃહમાં બે વિભાગ છે : શાહાદારીઓને ને બીજાક હારીઓના વિદ્યાર્થીઓ ટેબલ પર જમવા બેસે છે. પીરસવામાં વિદ્યાર્થીઓ રવવેરોરક તરીકે કામ આવે છે. રસોડાની દેખરેખ પર એક બહાં શ્રીમની છે. તેમની નજર બધા જ જમનારાઓ પર એક માતાના એકથી ચીવટ બતાવતી હોય. જમવા પછી જમનારાઓ પોતે જ પેતાના

ચાળીયાટકા બાજુની બાંદીવાળી ચોકડીમાં મૂકી દે છે, જ્યાંથી નોકરી તે સાફ કરવા ઉપાડી લે છે. રસોડાના ખુલ્લાઓમાં તેમજ એક બારણાં આગળ કુડીબંધ નળો રાખવામાં આવ્યા છે, એટલે હાથમાં પાતાં ગંદા હાંડા ઊંટતા નથી અને ગંદવાડ ગરદો વાટે બહાર નીકળી આવે છે. નોકરોનો વાસણ માંગવાનો ચોક પણ અલગ છે. જોઈશ રસોડાની માકવણ તથા ભોજનમાં પહેલાંની કે હ ફરિયાદ નહોતી. પહેલાં મેંદારી પૂરીઓ ભપાવી. આરોગ્યની દૃષ્ટિએ આજે બહુ વિચાર કરી થઈતી પંચળી ફોટીઓ આપવામાં આવે છે. દાળ, શાક, ફર્ફી, ખાંડ વગેરે જોડતાં તેમજ સાંસ મળે છે. ખર્ચની દૃષ્ટિએ જોતાં દર વધારે છે એવી શહેજ ફરિયાદહતી, પણ મોટી હસિનેના દિસામે ત્યાં મોંઘિનગણાય. શ્રી નંદલાલ

● જમી રહ્યા એરણમાં તો બાઈઓ કલામ ખખર ગામ. કે શ્રી મારેટર મોસાથ (શ્રી નંદલાલ) મ્યુઝિયમમાં છે ત્યાં મળી શકાયો. બાઈ કલામે રાઈથી જ મારા દરોંક અને સમય-

ડાબી બાજુ : વિદ્યાર્થીઓને દારે વિદ્યાર્થીઓનું જ્ઞાન-જમણી બાજુ : રસોડામાં આસતો વર્ષ (ફોટો-નંદેન્દ્ર રાવજી)

વિદ્યાર્થીસમૂહનું બોલનાશય (ફોટો નરેન્દ્ર રાવળ) વિદ્યાભયન ખાસેની સુંદર વૃક્ષવિધિકા

નિયામક તરીકે એકધારી સેવા કપાડી હઈ મને જે સમયે અને સરળતા કરી આપી છે તે અવિરમરૂપીય રહેશે. આશ્રમ તેમજ શ્રીનિકેતનની રહેઠાણ માહિતી, માણસોના સ્વભાવ, મળવાની શોધ તક અને વસ્તુની દરે તેમજ પરિચય તેજી ખૂબ સાધી લીધાં હતાં.

શ્રી નંદનાબુની શાન્ત સ્વરૂપ મૂર્તિ જોઈ મને બહુ જ પ્રસન્નતા થઈ. વચ્ચે ૧૯૨૪માં ફરી એક જ દિવસ માટે હું શાન્તિનિકેતન ગએલો ત્યારે સાંજે દર મુધી સાથે ફરવાની થોડી તક મળેલી. તે વખતે તેમજી શાન્તપણે પોતાની આવના વ્યક્ત કરી હતી ત્યારથી તેમના સમાજમંત્રે અને બહુ લોક રહેતા. મેં કનુભાઈને તેમની પાસે અભ્યાસ માટે

મોકલ્યા ત્યારે શ્રી ક્રિતિનાબુ સાથે તેમજી મને કહેવાડાવેલું કે નગે મુજરાતમાં એક મુશ્યવ્ય વિદ્યાર્થી મોકલી મુજરાતની સેવા કરી છે. અને કનુભાઈએ પણ મેં વખતે શ્રી નંદનાબુને એવા માઠ સમાચાર મેળવ્યા કે તેમજી મુજરાતમાં શાન્તિનિકેતન બતાવવાની સાગમી પ્રાપ્ત કરી લીધી.

શાન્તિનિકેતનમાં મુજરાત

● ત્યાર પછી તેા ધર્મીવિદ્યાર્થીઓએ શાન્તિનિકેતનને પોતાની સંસ્કારદાતા સંસ્થા ગણી ત્યાંનાં સાહિત્ય અને કલાના મહિમા પ્રસાર્યો છે;—એટલે મુધી કે શાન્તિનિકેતન ખંભાજનું લેવ તે કરનાં જ મુજરાતનું પોતાનું ફરનું થોણુ લાધે છે. અને મને પણ એમ જ લાગ્યું. શાન્તિનિકેતનથી આવવન કરનારા

પ્રવેશના પિતાશ્રી દેવેન્દ્રનાથ યાગેરે જે રચે પ્રથમ સાક્ષાત્કાર અનુભવેલો તે રથાન 'છાત્રીય તથા' (ફોટો: શ્રીમતી રતિ પિટિટ), જમણી બાજુ: શાન્તિનિકેતનનો જૂની બાંધબીના નાનકડો છાત્રવાસ (ફોટો: નરેન્દ્ર રાવળ)

યાત્રિકો, વિદ્યાર્થીઓ અને ગૃહસ્થોએ ત્યાંની રોડેરોજની માલિકીએ અને ખર્ચો અને આપ્યાં જ કહેવાં, એટલે અને ત્યાં કશું અપરિચિત કે નવીન ન લાગ્યું. ગુજરાતી વિદ્યાર્થી-વિદ્યાર્થિનીઓની હાથ ત્યાં લગભગ ૨૫ જેટલી સંખ્યા છે. તેઓ અર્ધા જ મારા વિશે જાણુ ઈનેતરી સેવતાં હતાં. તેમને બધાને દરજ્જા હોના કે મારા ત્યાં જવાથી ગુજરાત શાન્તિ-નિકેતનનો સંપર્ક વધારી રહ્યો છે.

અહીં ખૂબ્ય યાંધીછ રહી ગયા હતા. શ્રી નરસિંહભાઈ પટેલ જેવાએ તો અહીં વર્ષો કાઢ્યાં હતાં. શ્રી નચીનદાસ પારેખ, ડૉ. મણિલાલ પટેલ, બચુભાઈ શુક્લ, રઘુભાઈ નાથક, પ્રભુભાઈ પટેલ, કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણી, પિનાકિન ત્રિવેદી, પ્રહલાદ પારેખ વગેરે નામધર વિદ્યાર્થીઓએ, શ્રી કૃષ્ણ-લાલ કહે, કાન્તિલાલ દવે, જયંતી પારેખ, જયંતીલાલ ઝવેરી આદિ કલાદીક્ષિતોએ મુંબાઈનાં વર્ણીત દેખી તથા શુક્લ દેખનીએ, શ્રી સોહ્યેન જેવાં બહેનોએ અને જીન વિદ્યાનોએ અહીંના સંસ્કારસંપર્ક ગુજરાતમાં કંટાળે છે. જ્યેન શ્રીમતી હડીસીન તો અહીંના વિદ્યાર્થીની બન્યાં હતાં. રોક અંબાલાલ-ભાઈનું તો આખું ઘર શાન્તિનિકેતનનું દીક્ષિત-અભ્યાસ.

અને રવ. શુકદેવ પણ ગુજરાતને ક્યારે વિસર્યાં હતા? તેમણે તો છેલ્લી ધડીએ પણ શાન્તિનિકેતન ગુજરાતના આધીછને જ ભગવાની રીપુ હવું. તેમનાં પાલિતા પુત્રી પણ ગુજરાતનાં ભાટિયા બહેન છે. ગુજરાતે શાન્તિનિકેતન પર ઘેરો કર્યા કે શાન્તિનિકેતને ગુજરાતમાં થર કર્યું તે કહેવું મુશ્કેલ છે. શાન્તિનિકેતનના કલાકારે ગુજરાતમાં આવી વસી ગયા. શ્રી પિનાયક આરોણ તો ગુજરાતી જ લાગે. શ્રી મુદેન્દ્રનાથ કાર તો શ્રી અંબાલાલભાઈના મહાગુરુની ઉપ-ચારના કરવા વરસામાં અનેક વાર હજી અમદાવાદ આવે છે. શ્રી નેહલાલુ હરિપુરામાં રેવા આવી ગયા; અને વડોદરાના પ્રતિભદિરમાં ભીતરિને ચીતરવા હજી દર વર્ષે આવે છે. અને કિતિમોહનસેન તો ગુજરાતનાં આગડાંઓમાં વાસ કરી સરસ મિત્રમંડળ જમાવી ગયા છે. આમ, શાન્તિનિકેતન સાથે કલકત્તાનો સંબંધ હોય તે કરતાં ગુજરાતનો સંબંધ

શાન્તિનિકેતન જતાં માર્ગમાં એક સુંદર દેશ (દિટા-નરેન્ડ્ર)

શુકદેવના પુત્ર શ્રી રતીન્દ્રનાથ ટાગોરને શ્રી 'મારેર મોશાય' (નેહલાલ) પ્રદર્શનનાં ચિત્રો બતાવે છે.

વધ્યો છે, અને વર્ષે શ્રી પ્રેમાણીભાઈ પણ લોકસાદિત્યો ત્યાં વર્ણવ કરી ગયા હતા. આવા સ્થાનમાં મારે જવું કોઈ મિત્રે આશ્ચર્ય હોય એવું હું માની શકતા નથી. શ્રી નેહલાલુ એ જ હવું હવું કે 'શિવભાઈને હું અતિથિ તરીકે જમ્મો ન થઈ શકું' તેમનું ધર છે. આમંત્રણના વિધિની તેને તાર હોય નહિ. તેમનો એ આત્મીયભાવ તેમણે પ્રવૃત્તિ વિષય સુધી મારી પડી બજર રાખીને સિદ્ધ કરી બતાવ્યા હોના છેલ્લી એક મોટી બીમારી આવી ગયા પછી તે પહેલા રહે છે. તેથી જ્યારે તે બને ન મળી શકે ત્યારે તેમનાં ગુપ્ત વિદ્યાર્થી કે જીન કોઈ વિદ્યાર્થી મારફત મારી તહેવારી રાખવા પિતા રહેતા નહિ.

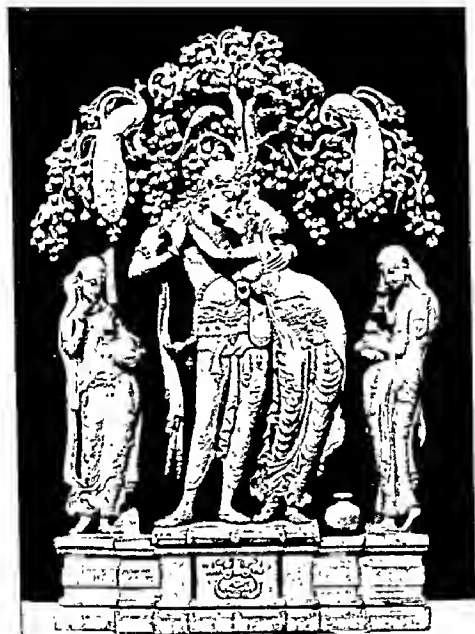
શ્રી કિતિમોહન

● શ્રી નેહલાલુને મળીને તે પ્રથમ શાન્તિનિકેતનને પડે રૂપે અવસોષી લેવાની હિંમત બતાવી, એટલે તેમણે શ્રી કલામને કહી રીપુ કે અહીં હજી બધા કલસનામાં પડ્યા છે. પણ શાન્તિનિકેતન કાંઈ બંધ થવાનું છે; આટલે તે તો આજે ને આજે બેઠા આવે. ફરિયાદ અહીંના પ્રામામ કેમ રહેશે તે કાંઈ સવરે 'અખિયમ'માં સાથે (અનુસંધાન ૫૦ કાગ)

શુરહેવ

મૃત્યુ પહે આન્નિનિષ્કેતનમાં લેવાયેલી ઉંઠેલી ઇ.સ. ૧૯૨૪ જુલાઈ ૧૯૨૪
રોડા:શી વિનાયક ખાતે

અંતરીક્ષમાં તરતો ટાપુ

કૃષી ને શિક્ષક એવા કોઈ બળ વડે મનુષ્ય પૃથ્વીને ચોરી રહ્યો છે, અને ગુરુત્વાકર્ષણના એ બળથી તેને મુક્ત કરવા વિજ્ઞાને કમર કસી છે. હાલમાં અમુક અંતર અને સમય સુધી મનુષ્ય અંતરીક્ષમાં પ્રવાસ કરવા સક્તિમાન થયા છે, પણ હવે તે પોતાને અહાર રહેતાં અટકાવનાર એ ગુરુત્વાકર્ષણના બળ પર સંપૂર્ણ પ્રભુત્વ જમાવવા પ્રયત્ન કરી રહ્યો છે. આ પાર પડે તો એના સંબંધિત પશ્ચિમી તરીકે અનેક વિચિત્ર ઘટનાઓ બને, જેમાંની એકનું કલ્પનાચિત્ર આ વાર્તામાં આપવામાં આવ્યું છે. આશા છે કે આનું વાચન વાચકોને રસપ્રદ અને મનનીય નીવડશે.

છેલ્લું બયંડર વિશ્વયુદ્ધ પૂર્વે થઈ ગયું છે અને પૃથ્વીનાં રાજ્યોનું સમવાય તંત્ર રચવાયે આઠ વર્ષ થયાં છે. ૧૯૫૧ ની સાલ ચાલે છે. ગત યુદ્ધમાં અને ત્યાર પછી દુનિયાએ વિજ્ઞાનમાં ખૂબ જ પ્રગતિ કરી છે. પ્રવાસ તથા વ્યાપારનાં ક્ષેત્રોમાં આકાશી ચાલનો કુપયોગ એક સાધારણ વસ્તુ થઈ પડી છે. વિજ્ઞેષમાં આકાશી ચાલની ઝડપ તથા તેના ઉડ્ડયનમાં ધણા ભારે ફેરફાર અને મુશ્કેલી થયા છે.

પાન-આશિષેનિક ઔર વેઇઝની ઔદિસમાં જે આખરો વાતો કરતા બેઠા છે. એક પાન-આશિષેનિક ઔરવેઈઝનો મેનેજિંગ ડાયરેક્ટર છે. પોતાના મગજ પરનો કાબુ સારી પેઠે જાણે હોય એની સાખ પરતો એનો ચહેરો ખૂબ બેળાકો છે. એની સામે સ્ટેન્ડેટ્ડ યાર્ડના મુન્દાશોષક પા-તાનો ચોફ ઈન્સ્પેક્ટર ટ્રેન્ટ એની વાત સાંભળતો બેઠો છે.

‘જો શોફેનું થાણું ક્યાં છે એ હું બજાવા માગું છું. ૧૯૪૮ની સાલથી-એટલે પૂરાં ત્રણ વર્ષથી-હવાના યાંચિયા આપણી સામાજિક અને ઔદ્યોગિક સંસ્કૃતિ પર પ્રહાર કરી રહ્યા છે. પ્રત્યેક મહિને તેઓ નિયમિત રીતે આપણાં હવાઈ વિમાનોની ચોરી કરે છે. તેમનો એકે હાલ ખાલી જતો નથી. આવી જમી લૂંટ ચલાવનારાઓએ કોઈ જગે તેમનું થાણું રચાયેલું હોવું જ લેઈએ કે જોના આપણને પેતા શ્રામનો જ નથી.’

આમ એલી પોતાની મૂંઝી જોસથીટળક પર ડોળી તેણે કમેઈઝ: ‘જમે તેમ કરીને પણ આ અટકાવનું જ લેઈએ, અને તે પછુજલતીથી; નહિ તોવે વારમાટેવાણું કાઢવા વાકે આપરો અને હું કાઈ અશક્ય વસ્તુ કરવાની માગણી રજો નથી.’

ટ્રેન્ટ ખુરશીમાંથી ઊભો થયો, અને માથે ટોપી મૂકી ખૂબ વિચાર કરી કહેતા હોય એમ બોલ્યા: ‘મિ બર્ડસે, આ બાળત ઔર ફોસે (હવાઈ ફળ)ના હાકમાં સોંપવા જેવી છે. આમાં અમે કાંઈ કરી સકીએ એમ નથી. તમે ફરીથી એ લોકો સાથે આના સંબંધમાં વાતચીત કરો. તેઓએ ધણા વખતથી આ વાત હાથમાં લીધેલી જ છે, તો પછી હવે તમે સહેરની પોલીસની મદદ સા આપો

વિજ્ઞાનના અહ્ભુતરસની ભૂમિકા પર ગૂંથેલી એક વાર્તા

અંશિષ કપરથી ઉતારનાર
અન્દ્રમિડિયરને લેકાલાલ પંડિત

માગો હોર મારે મન એક વાત ચોક્કસ છે, કે તેમણે એકે થાણું રચાવું નથી, નહિતર હવેક અને યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સની પોલીસની આજ ધણા વખતથી ચાલી રહેલી એની તપાસ છતાં તેનો પતો હાથા વિના કેમ રહે?’

‘હું તે બહુ છું’ બર્ડસે ખૂબ આજાબને કહ્યું: ‘અને યુરોપ ખંડમાંથી જે સમાચાર આવે છે તે તમારી લક્ષ્યને ટેકા આપે છે; છતાં તમને એ તો ખબર હોવી લેઈએ કે જે યાંચિયાઓનાં અત્યાર સુધીમાં અગ્રેષ્ટ પંદર વિમાનો બુદાલુદા દેશની પ્રભુત્વ તરફથી તેની પાંચમાં આખાં છે, છતાં તેની સંખ્યામાં ઘટાડો થતો નથી.

વળી, તેમની પાસે સ્ટ્રેટાફિકેશનમાં પ્રવાસ કરનારાં બજાવા વાનેને એવો સમજાત કાંઈક છે કે જેની જોડ કાઈ રથલે શોધી એ એમ નથી. અને તે કાઈ પાનની પેટી તરફથી પણ જનાવવામાં આવતાં નથી; તો કોઈ રથલે એને મટે પૂરનાં સાધનોવાળું પ્રથમ દરજ્જાનું કાર-ખાતું તેમજ એ યાંચિયાઓનું બેરોડોમ (હવાઈ વિમાનો રાખવાનું રથલે) પણ હોવું જ લેઈએ. અને આવું મોટું તેમજાન કાંઈ પકડાવા વિના ક્યું રહી શકે નહિ.’

‘વાર: હું તમને આ કામ માટે એક ખાસ માણસ

જ પૃથ્વી તજની કપર અશરે સાન આઈલ સુધી પ્રેષો-રિયર નામનું વાતાવરણનું પડ આવેલું છે જેમાં કોયે જવા સાથે વાણી ગરમીમાં ઘટાડો થતો નવ છે, એ પડ કપર આવેલું વાનાવરણનું પડ સ્ટ્રોસ્ટ્રિયર કહેવાય છે. તેમાં ઉષ્મામન રિયર રહે છે.

આપીશ, 'ટ્રેન્ડે ફરી ખુરશીમાં બેસતાં હશું, 'તે આખું કાંઈ યાજ્ઞ અદિત્યવામાં હશે તો જરૂર શોધી કાઢશે. એટલું તો થોડુંક છે કે આમાં કોઈ ભારે બેદ રહેલો છે. બિંદન અને યુદ્ધોપનાં શંકુજન દબો તથા અમેરિકન દબો આ આંચિયાઓનું માણુ શોધી શકતાં નથી તો એને માટે કાંઈ માર્યું તો લેવો જ પડશે. તેમ દિકરે કરશે નહિ. હું જે એ માણુસની મદદમાં રહીશ અને તમે પણ તમારાથી બનવી મદદ કરો.'"

'તેની ચિંતા નહિ. તમે જે હશે તો એ આસ તરફથી ઘડતર કરવામાં આવશે. પણ, અચારી કંપનીએ તેમને પકડવા પાંચ ઢબર પોલીસું દોનામ કાઢ્યું છે તે પણ તમારા પાનમાં હશે.' બોલે છે જવાબ આપી.

૨- 'એન્ટિસ્ટિક રેપર'

ન્યૂયૉર્ક જ્યાં સાંજે બેપડતું, માથા સાથ જનારે વિમાન છ મેટરોને ધીમે છગછાટ કરતું બેપડવાને માટે કોંટ્રોલ-રૂમ પરની લીલાપ્રકાશની ત્રિકોણાકાર સિગ્નલની સાથે બેપડેલું. થળુ કલાકમાં એ અમેરિકા પહોંચી જતું એના જાડા બેરોડામાં એની છેવટની યાત્રા અનુસારને ૪૫ ઢબરો બોલે બરવામાં આપ્યો હતો. એનાં સપાળાં પ્રવેશ-ઘાટ સીલ કરી બંધ કરવામાં આવ્યાં હતાં, આખા મશીનને સીલ કરી એના ધાતુતળમાં કોઈ રથે છેદી રહી જયું ન હોય તેની પૂરેપૂરી ચકાસી કરવામાં આવી હતી. એને બેપડવાને માટે માત્ર સિગ્નલ થવાની વાર હતી.

જન લેઈન 'પાર્કલેન્ડ'ની મહેશી આલીવાળા બેઠક પર કોંટ્રોલ-રૂમ પર સામે નજર મારી બેઠો હતો. પ્રથમ નારંગી રંગના પ્રકાશનો ત્રણકોણ થયો અને એણે એસ્ટ્રોનૉટિકર બતાવ્યું. મોટરોનો અવાજ એકધારે ને ઘેરો બન્યો અને એનાં મોઢાં પેટાં સાકાના કટકા સામે નેરશી પસાયાં. એવા-મા તો લીલા પ્રકાશ થયો, સાકાના કટકા ઝાટકા સાથે ફર થયા, અને આ મોટું વિમાન આસાનીથી કાઢે બેપડા માંડ્યું.

એની નીચેનું વાહન પાછું બેપડ્યું એટલે એ મશીન એના પૂર બહારમાં દિલ્લે પડ્યું એની અભિલાષા આંચથી માંડી, તણુએ ફૂટની એની પહોળી પાંચે આગળ થઈને થઈ પુગલસનું કુપીનું 'એન્ટિસ્ટિક રેપર'નું આખું એજ અપર્વ મોઢા ધારણુ કરતું હતું, અને સાથે સાથે રક્ષણની સાલના ઈન્જેરોની બુદ્ધિ અને કુશળતાની સાક્ષી પૂરતું હતું.

રેટ્રોસ્ટ્રિક્શનનું પ્રવાસી એ વિમાન ત્રીસ દિશીના કોણના વળાંકે કાઢે બેપડ્યું, અને બેપડા માથવાના ચંત્રમા આળેશ ઢબર ફૂટની હથાઈ નોંધાઈ એટલે જન લેઈને તેની બેપડા ગતિ અટકાવીને સીધું અલાવવા માંડ્યું. પછી એણે નીચે દિલ્લ કરી. જન એનાં વાહનોના દબર સાથે માલુસ પડતા હતા, ત્યાંથી પૂરતીજ મુકલ દેખાતું ન હતું. આવા કુદરતી પડતાના બોલે, વાતાવરણના બરે દરિયામાં, હથાઈ આંચિ-

યાઓને, કલાકના ઢબર માર્કેટની ઝડપે બેરોડાં વિમાનોમાં હાર કેરવી એ સામાન્ય ટ્રેન્ડેલેવા નેરશી સહેલી પડતી બનશે આમાં માત્ર એક જ પાલકે આપી દેતો એ યોગ્ય કુર્વ ન હતું. આયાર મુખીમાં આંચિયાઓએ કેવળ મુસાફરોનાં વિમાનો પર જ હુમલા કર્યા હતા; પણ તેથી આસ થઈ જનારાં વિમાન પર હુમલો ન થાય એની ખાતરી ન હતી. લેઈને વારંવાર એક વધારોના માણુસ માન્યો હતો, પણ તેની માંછ અસર થઈ નહિ. આનું કારણ એને સમજાતું નહિ, કેમકે બોલેને વિમાનમાં એક જે વધારે પાર્કલેટ આપવાથી જે વધારે અર્થ થાય એમ હતું તેના કરતાં આંચિયાઓનીથી એને બહુ ભારે નુકસાન થતું હતું.

તાલીમથી પાછીની લેઈનેની આ પાંચમી મુસાફરી હતી. આંચિયાઓના બેકાદ રચાયેલુંના ગોઝાસ વિમાનોના બેકો જરૂરી થઈ નય એમ એ ઈચ્છતો હતો. છ મહિનાથી એને પકડવાના પ્રયત્નો થઈ રહ્યા હતા, પણ તે નિષ્ફળ થયા હતા. આ વિચારોને મનમાંથી વિલાંબિયાથી લેઈને વિમાનને આંતરબંધન (કમ્પલેક્શન)ના રક્ષુ એનિમલને બદલી અતિ-સય સક્તિવાળો હથાઈ (ફોકેટ)ની મોટરોથી ચલાવવાની તેવારી કરી. એણે તરત આંધ દબાવી નત્તવન બંધ કર્યું એટલે એનિમલ બંધ થયાં, અને છ મોટરો અટકી જઈને એકેએકે પાંખ નીચેનાં કોમનમાં ખાતામાં પેસી ગઈ. પછી તરત જ એણે હથાઈમાં ઊડવાનો પ્રબંધ કર્યો.

એકદમ પાછલા બાજમાંથી નારંગી રંગની નર જવાબ આપી એક ઝાંખા મેથપમુખના રંગના પ્રકાશિત લેન્ડલ અકારમાં એની થઈને બહાર નીકળી, અને મેથપમુખની થઈ બીજા પડગાટ કરતો અવજ નીચે જમા થયેલાં વાહનોમાંથી પ્રતિબંધિત કપન કરતો ઝામેર ફેલાયો. કોઈ બંધી ગોળા ઊડનારા થેત્ર (ફેડુલેટ)માંથી નીકળે ઊડવામાં આવ્યું હોય નહિ, એમ 'એન્ટિસ્ટિક રેપર' લીરની માફક બોલે બેપડ્યું. નીચેનાં વાહનો, બહાર ઝાંખા રંગના અટકા અવજા લીરોસા જેવા જમાવા માંડ્યા અને ઉપરના બાજમાં કુપનુર્ભાવિ આકરાશા બોલાસથી નડે સાધુમઠસમ દેખા્યું.

લેઈને રેડિયોની આંધ દબાવી નીચે મંદેરો મોકલ્યો: 'એન્ટિસ્ટિક રેપર હંડનને બોલાવે છે. બધું ટાઇમટેબલ પ્રમાણે આવે છે. સી સાફ છે. સાહેબજી.'

પછી આલીની બેઠક પર આરાગથી બેસી એણે અરતા તારાએનું નિરીક્ષણ કરવા માંડ્યું. એમ કરતાં તે આંચિનો રહાર થઈ ગયો, સરણુકે તારાઓની મધ્યમાં પ્રકાશનો એક બીજે લીરોસા એણે લેયો. એમોટા, તેજસ્વી, નારંગી રંગનો હતો ને ધીમેધી સાંધા અભિલાષા વફ દેખામાં જતો હતો.

એકદમ એણે પોતાના વિમાનની આંચ નીચે નમાવી અને આંધોમુખ મુસનાશ સાથે એકથી બધી અપધી ઉતરવા માંડ્યો કે એણે એ વિમાનના કહેવરથી એની પાંચો તરીને

ઠૂંટી પડી જશે! પણ હવે એને ભયવાનો આશંકા ન હતો. ત્રણ મિનીટની ચેતવણીનો ફેરિયા ધરવામાં આવ્યો:

‘હલ્લો, એન્ટિસ્ટિક રેડાર! સીધું ચલે જ, અને એક-ધારી ગતિથી ચલાવે જ! બળરહાર! કંટ્રોલ-રિવરને હાથ લગાવતો નહિ. તારો ફેરિયા બંધ કરે. એમાં બલ્કરી છે તો તને તોપથી હડાવી દેવામાં આવશે!’

૩ આંધિયાનું વિમાન

લેઈને ઓઠ પીરયા અને પેલાના કહેવા પ્રમાણે ફ્લે. ફેરિયાનો કરન્ટ બંધ કરી પછી શું બને છે એની રાહ જોતો એ બેઠો. તેઓના પ્રકાશ અતિશય ઝટપટી વિમાનના નવરૂપે પ્રત્યક્ષ થયો. એ ટૂંકાનિરૂપણમાં ફરનારે એક સસસડી વિમાન હતું. એની પાંખો ઓછામાં ઓછી ૪૦૦ ફૂટ પહોળી હતી. એના ફાળા કલેવર પર ફરતી યાંત્રિક બંદુકવાળા અનંકધુમ્મસિય હતા જે આકાશની કોઈ પણ દિશાને અપવરી રહે એમ હતા.

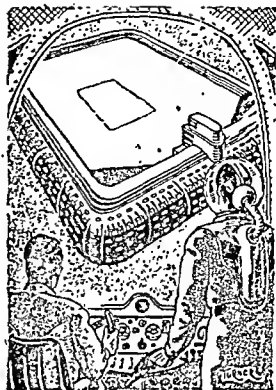
અતિશય સોશિયારીથી આંધિયા-વિમાનને ‘એન્ટિસ્ટિક રેડાર’ની બરોબર કપર કાચવાળાં આવ્યાં. હવાના સખત વીંજાતા પ્રવાહમાં પોતાના મશીનને મળ્યા મુકરનીએ ફેલાવે રાખી લેઈને જાણે તેણે તો એક બહુ આશ્ચર્યકારક દેખાવ એની નજરે પડ્યાં.

એ કાળા વિમાનના તળિયામાં, ફરજીનની જેઠે ઓઠ-મેકમાં બેસતાં બંનેમાં જોડાઈને એક લાંબું બૂમણું બૂમણું અને તેમાંથી એક માણસ, હવા ન પ્રવેશી રહે એવા વળનદાર પોપાક પહેરી એકસી-એકસીટલાઈન બેસ-ટોચ સાથે નીચે ઊતર્યો. તેણે ‘એન્ટિસ્ટિક રેડાર’નો યોગ્ય આપ માંથી નાખ્યો અને એમાં પેશું બૂમણું પેસાડી તે દારૂ તે ‘રેડાર’માં ફરી પડ્યાં. એવી તો સફાઈથી તેણે આ કામ બનવું ફેલેઈનને, પોતાનું વિમાન વાંકું ચલે સીધું ચલે લાગવા છતાં, પડકાર ધાટના એની પાછળ આવેલાં દારૂ ઓઠી પેસે માણસ જેઠા અને એને તરવાળી આવવી એમો રહ્યો ત્યારે જ એ ધટનાની એને બળર પડી.

પોતાના ગોપરના ટોપની પ્લેટ ખસેડી પેલા માણસે દુકા કહ્યો: ‘કેચે ચડવાનું શરૂ કરો અને સો માઈલ પહેલિયાં સુધી ઊડ્યાં કરો’. પછી એણે જોઈનના ફેરિયા દારૂ પોતાના વિમાનને, કામ બંદોબસ પાર પડ્યા વિષે તથા માણસ તરફ દંધારતો હોવાના બળર આપ્યા.

અરથા કલાક સુધી કોઈએ કશું નહિ જોઈન ખૂલ્યું ચલાવતો દત્તો. કેમકે આરંભે જાણે જવાનું કારણ એને સમજવું ન હતું. સો માઈલ જોઈ જવું એ તો યાંટપણું કહેવાય, કેમકે ‘એન્ટિસ્ટિક રેડાર’ની ડિઝાઈની ઉપરની દરેક પેશાણુ માઈલની દની, અને તે નળીઓ અતિશય અરમ ચલે જાય તો....

‘હવે એટલું બધું જવું બહુ લેખકારક છે, કેમકે વિમાન ફરી જવાનો ભય છે.’ લેઈને આખરે કહ્યું.

પોતાની એક સામેની બારીમાંથી લેઈને જવું તો અરથા અરથામાંથી બેસાડી પહેલાઈને, સમજાવતા આકારને, કાળા ટોપાલુ રંગના પાંખા જેવા, સેડો કૂંટ બધાઈને ધાવતો એક તરનો બેઠ જાયો.

પેલા આંધિયાને પોતાનો લગભગ પીમેથી દલાવી એને ચૂપ રહેવા ફરમાવ્યું.

એમ તે એમ તેમણે ચડ્યા કહ્યું અને એ લોકોનું માણુ ક્યાં હશે એનો આશ્ચર્યથી લેઈન વિચાર કરવા લાગ્યો. હવાઈઓની સખત અર્જનાઓ ફરતી આવતી પ્રેતની તીળી ઓછોતી માઈલ સંજગતની હતી પાતળી દવાનો મચાંદો હવે બંધ થયો, અને તે વિમાનના કલેવર આગળથી સિમટાસા કરતી વિચિત્ર રીતે પચાર થવા માંડી. પ્રત્યેક પળે દવાઈની નળીઓ વધારે ને વધારે અરમ થવા માંડી અને લેઈનને તેનું વરાજમાં રૂપાન્તર થવાનો અને તેથી પોતાનો અને વિમાનનો નાશ થવાનો ભય લાગ્યો. આ પ્રકારના વિચારોમાં એ અરકલ્ય રાજીસો હોવાથી એના સમક્ષ રી વરતુ આવીને લખી રહી હતી એનું એને જાન થયું નહિ. પણ એાંધિની તેના પર નજર પડતાં વિમાનની ક્યો પકડીને ફાડી આંખે પચ્ચરની એમ ને રતબ્ધ બની એ વરતુને લેઈ રથાં; કારણકે જે દેખાવ એને દર્શિયાવર થયો એ અતિશય બીપબુ અને હલ કપરાંત અવ હતો. ‘એન્ટિસ્ટિક રેડાર’ની સમક્ષ, પૂરે પૂરે તરતી સો માઈલની કાળાઈએ, કાળા ટોપાલુ રંગના વાહના જેવા એક અતિશય મોટો ધાવતો તરતો એક આવી રથાં દત્તો.

અરધા અરધા મોઢેલીનું બાહ તથા પહોળાઈનો, જમજમ સમથોરસ આકારનો, અને કોંટા કૂટ નાકાઈનો એ તરતો બેઠ તારાઓની સામે અહલ્ય રીતે જનજીવી રહ્યાં હતો, અને પતરાંથી જોડેલી તેની કોષરોજી બાલુઓ લાખો પ્રકાશવાન ચોંટોડોણી સહજ ગાદમ પડતી હતી. એના સપાટ ઢાંચાની આસપાસ એક નીચી આંધળીનું, ઉપરાઉપરી ચાંચેલા માળવાળું આંધકામ ફેણું હતું, અને પ્રત્યેક માળની આસપાસ અંદરની બાજુ ફરતી મેંચરી હતી. કામને અતિમથ મળતી આવતી કોઈ વસ્તુથી તે મકાનો બાંધેલાં હતાં. એ ટાણુની એક બાંલુએ આવેલા ચપટા રાવર પરથી પડતી શીળા પહુ પૂરવા પ્રકાશવાળું તેજશિખાવી એમાં કિતરવાને પ્રદેશ રૂપવાથી નમ્મે પડતો હતો. દેખીતીરીતે એ ગંભીર આંધકામનું વચન હતું એ દન દોડું એજીએ.

‘એ પ્રજા’ લેઈને હજારો ઉદ્યોગ હાલ્યાં. એ એના તો આબો બની મથાં હતો કે પેલા ચાંચિયાએ એના ખજો ત્રીજ વખત યાજ્યાં ત્યારે તેણે બાનમાં આવી જાયે એવું.

‘હું હવે આને કપર લઉં છું.’ પેલા ચાંચિયાએ કહ્યું. કુર, રહેલો, અને કોઈ પણ કળ ચાહુ કરશે નહિ, નહિ તો આ વિમાન પેલા જલાનને અવગણે ને તેથી તે એના પર કોતરી શકશે નહિ.’

જલાનમાં માણું હલાવી લેઈને કોને બંધ કરી લેશે થશે. પેલા બેઠ મોટો હતો કોય એમ જાણ્યું, અને ને નજીક આવ્યો ત્યારે હાલતો જાણ્યો. ‘ઔરગ્રાફિક રીયર’ની કડપ તો કલાકના હાલત મોઢેલી થી વિરોધ હતી, અને પેલા બેઠમાં કિતરવાના પ્રદેશનો વજરાદાર ભાગ, એની મજબૂતી પ્રમાણે, માત્ર ટોડસો મોઢેલી કડપે તેમના તરફ આવ્યો હતો. એને હવે વધારે જેવાનો સમય મળ્યો નહિ, કારણકે તેઓ એ ભાગ પર આવી પહોંચ્યા હતા, અને પેલા ચાંચિયા અતિશય કોશાકથી નજીક આવી પહોંચતાં એ તળ પ્રદેશમાં ગાંધીરીતે દોડેલી એક સમથોરસ આકારિના મધ્ય બાજમાં આ વિમાનને કાંઠી લાવતો હતો.

વિમાનની નીચેનું વાહન આંધકા સાથે છૂટું થઈ ગયું ને તેનાં પેડાં બેઠના તળે ભાગને અહકાશ, બેઠલે વિમાનને તેણે એ સમથોરસના મધ્યમાં એક મારી રંગમાંથી ટીકું તરત જ કાપે હાલતો થશે. ચાંચિયા હવાઈનું નવલન બંધ કરી કુદા મારી લેઈને સામે બેઠકધરી લેશે રહ્યાં.

‘લેશ પણ હાલત નહિ, અને હવાઈમાં સાથે બેઠાં કરતા નહિ. વિમાનને તળપ્રદેશમાં ચૂકું કર્યું છે, એટલે એ કાંઈ પણ કર્યું તો મેં કોંટ માર્યું બંને નીચે જશે.’

તેઓ હવે ધીમેધીમે નીચે કિતરતા હતા. તળ પ્રદેશમાં તો એ સમથોરસ, એક સિંટ (જેથીની જલાનના પેડાં) એના હતો, અને એમને તળપ્રદેશ સરખીને કોયે જવા લાગ્યો

તેમતે એ બેઠનો અંદરનો ભાગ લેઈનેના જેવામાં આવ્યો. તે બેઠ વિમાનના જલાનને સમથોરસ ૧૫ હતો, અને તેમાં કાળા રંગથી રંગેલાં પારશિવાનાં વિમાનો હતાં. હવા પણ પ્રવેશી ન શકે એવા પોશાકમાં સજ્જ થયેલા થયા આખરે નીચેના ભાગમાં લેવા હતા. પેલી કિંટ નીચે સ્થિત થઈ એવા જ તેમણે તેની નીચેના વાહનની આસપાસ એક જલાનને દોર નાંખ્યાં, અને વિનિશ્ચય (ફેર)ની મંદદલી એને પૂરેપૂરું પરથી કાઢીને બહાર ખસેડી દીધું. પછી કિંટ, એમની એજાતમાં જે ચાંચિયાનું શુદ્ધિગાન હતું તેને લેવાને કોયે થયો.

લેઈને તરે હવા પ્રવેશી ન શકે એવા પોશાક પહેર્યા પડ્યાં. પછી તે રમજની પેલી પાકે જઈ તેઓ દીવાક નજીક પહોંચ્યા, એટલે એક વાણુના દળાણથી સજ્જ બંધ થયેલા પડેલા કોષરોમાં. તેમાં પ્રવેશી હવાના સરખા દળાણવાળી અંદરની મેંચરીમાં તેઓ પેલા. ત્યાં પેલા ચાંચિયાએ મેંચરીની પેટા ફર કરીને લેઈને પેલા પોશાક કોતરી નાખ્યા હતાં.

તે અવગણ્યો બાદ પોશાક એણે કુશીથી કાઢી પોતાનો અસર પોશાક પહેર્યો. ત્યાં એને જે પ્રથમ અનુભવ થશે તે એ હતો કે જાણમાં જેવાતો ત્યાંની હવા સમથા-ધિક રવાદવાળી હતી; પણ એના રવાદ કાંઈ મજાજ ન હતો. પોશાક આપી લીધા બાદ એને માલુમ પડ્યું કે તેમાં ઔરગ્રાફિક વિરોધ હતો કેમકે તેમાંથી તેના મનમાં કોઈ કોર, પ્રકારનો રક્તસાંધો ભાવ જાણ્યો હતો હતો.

‘લેઈને, હવે પ્રવેશીમાં સીધા આગળ ચાલો.’ આલતાં તેને રમજે રમજે આવતી વસ્તુઓ જેવા મળ્યાં. વાણુની દળાણનું નિયમન કરનારાં સામગ્રીઓ બોરડા ત્યાં હતા, અને પ્રત્યેક કોયે વારતા જે રહે મૂકેલા હતા, જેમાં તેને રમજના હવાના દળાણ ને એજાતી, કાંઠાઓથી મોંધ થતી હતી. વળી, તે ચાંચિયાની નીચે આવેલાં તે તો છૂટું એની સુચનાઓના કાપેલા કામગીરી ચોડ્યા હતા. બોરડાની વચ્ચે એવા ‘સરતા પડેલાવાળાં કચાદ નાખ્યાં હતાં કે તેને કોઈની બંધ કરવાથી આગળ આગળ વધી શકે નહિ.

વળી, ત્યાં નિયમિત અંતરે દર-પ-સબ-વાહક યંત્રોની યોજના કરી હતી. બેઠના દીવાલોમાં ગાળકું પડે તે તેને પૂરવા સજ્જ બેઠ કરી સદાય એવાં વાણુનિરોધક ખાનાં મકામાં આવ્યાં હતાં અને સીધી અર્થસૂચક તથા અવ-શ્યકનિયાજ વસ્તુ તે ત્યાં એ હતી કે એ મેંચરીના આંધકામમાં એમને કરતા, દરેક બાલુએ, રમજે રમજે મરજીનજન-વાળા સંચ રમજી લેપ.માં આવ્યા હતા, જેમને તે કિડા-ઓથી કુમકો કરવા આવતી ટોળાને તણે એ તણુ જાણ્યો પર આવતી શકે એમ હતાં. વાંતવિક રીતે કહીએ તો ત્યાંની સજ્જી નવવસ્થા પરામર્થમાં પહેંચેલી રૂપિયોત્તાર્ન મુર્તિ-ગાન રચક હતું, અને એમાં કોઈ પણ બાતની કોષપત હતી.

૫-અતિભાવાન વ્યક્તિ

જેલેરીનો આશરે ત્રણસો વારનો માર્ગ વઢાવ્યા પછી લેહન ધાતુના એક ચંદાવાળા દ્વાર આગળ આવી જશે. પેલા ચાંચિયાએ એના પરની ચાંપ દબાવી એટલે દ્વાર પર ઝાંખાં નંબુરિયા રંગેનાં હીરો મટકાં ભારતો પ્રકટથો. તરત જ દ્વાર બિઘડ્યું ને પેલાએ લેહનને અંદર પેસવા હુ.

અંદર એક વિશાળ ચોરડો જોવામાં આવ્યો, જે એક પોટ હોલની માફક હોઈ તેમાંથી પ્રકાશિત આકાશ દિગ્ધિ પડતું હતું. અંદરથી વંદાતા છ ફૂટ નવડા કાચનું તે પોટ હતું, અને ચોરડાની બીજી બે બાજુએ સાથે તે એડાઈ નાળના આકારનું છુકકેસ બની રહેતું હતું તેના પર નવત-નવતનાં મોટાં પુસ્તકો દબદબા સાથે ષોઠવવામાં આવેલાં હતાં. પછી લેહનને તે જોવાની કુરસદ ન હતી, કેમકે ચોરડાના મધ્ય ભાગમાં ડેરક પાછળ એક માણસ બેઠો હતો તેના પર જ એનું સહુ લક્ષ કેન્દ્રિત થયું હતું.

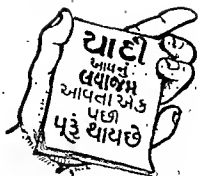
એ મનુષ્ય જોયા, પછી પાતળો નહિ હોવા સાથે એટલે હોવા છતાં એની રૂઝ્કિત ને ચપળતા દાખવતા હતા કે એને એકને કોઈ પછી માણસ કહી શકે કે એ બહુ શિસ્તબદ્ધ જીવન ગાળતો હોવા જોઈએ. સહેજ વાંકા અભિયાળા નાકવાળો એના પાતળો ચહેરો નિઃકરતાના ભાવથી મુક્ત હતો, અને એનાં મુંદર ભવાં તથા અંજનસમ કાળા વાળ તેના દેખાવમાં વિશિષ્ટતાનો ભાવ અપાડી કરતાં હતાં. પછી તેની આંખો વિલક્ષણ પ્રકારની હતી. જોડી બેઠેલી ને મોટી એ આંખો એવા તેજથી ચમકતી હતી કે તેને કોઈ ભૂજમાં જે મતાંધતાની ચમક તો ન જ ધારી શકે. એના ઊંડાણમાં પછી એ રૂપરૂપલે શક્તિનું અસ્તિત્વ દર્શાવી, એક પ્રજાત સુદ્ધિમાન વ્યક્તિની આંખો હોવાનું બાન કરાવતી હતી.

લેહન એની પાસે ગયા એટલે એણે રિગત કહ્યું. એની રીતભાતમાં કેફ કરનાર મનુષ્યનો લેશ પછી અંશ ન હતો. બલકે રૂનેહાળ યજમાન જેવું એનું વર્તન હતું.

લેહનને ખુરશી પર બેસાડતાં સિગારેટની પેટી તેની સમક્ષ થયી એણે કહ્યું: 'આ બહુ આનંદનો પ્રસંગ છે. આ રમણે મને ઘણી રસદાયક વ્યક્તિઓની મુલાકાત થઈ છે, પછી રોકેટનંડાટની રોશિયલ રોરેઈન બ્રાન્ચનો ઈન્સ્પેક્ટર બ્રેન લેઈન મને કોઈ વાર અહીં મુલાકાત આપવાનું માન આપ્યો એવો તો મને રવખે પછી ખ્યાલ ન હતો!'

આ કથનથી લેહનને સહેજ પછી આશ્ચર્ય થયું નહિ, અને એણે ખુરશીમાં બેસી સિગારેટ સળગાવી. આ લોકોએ નીચેની દુનિયાના સમાચાર મેળવવાને અજબ પ્રકારની બંધસોની બળ સર્વત્ર ચૂંધી દીધી હતી તે કેટલાક સમયથી એની નંજુમાં હતું.

તેણે ચોરડામાં બારીક દિગ્ધિ ફેરવી. દ્વાર અને બારીની વચ્ચે માંડે દોઢા જાંડ (નિગમન કોણું પાટિયું), કે જે

એના અસંખ્ય ગ્રાહકો ને પ્રેમીઓની માફક 'કુમાર' આપને પછી ગમ્યું હોય અને જીવનમાં એનો સાચ કતકર, ઉપયોગી અને આનંદદાયક લાગ્યો હોય તો આવતા વર્ષે ગાટિનું લવાજમ ચોંપ રાખીને હમણું જ મોકલવાની વ્યવસ્થા કરી લોને!

'વી.પી.થી મંગાવી કહ્યું' એવા ખ્યાલે વાત મુલ-તલી રાખવાનું તુકસાન બંને પક્ષે થાય છે. ઘણી વાર તો એવી સૂચના આપવાનું બૂલી જ જાય છે, અને ગેરહાજરીમાં આવી ચડેલું 'વી.પી. ધેરથી કોઈ પાછું વાળી દે છે ત્યારે પોસ્ટેજનું સમાનણ આનાનું તુક-સાન અમારે પેઠું પડે છે.

અને યાદ રાખીને વી.પી.થી મંગાવે તો પછી આપને લવાજમ ઉપરાંત પાંચ આના વધારે ભરવા પડે છે; ત્યારે, મૂની ઑર્ડર કે પોસ્ટલ ઑર્ડર મોકલતાં એ જ આના વધુ થાય છે. તો પછી એ જ કરવું કચિત નથી?

હવે તેની દિગ્ધિ પડ્યું હતું, તેના તેણે ખાસ અભ્યાસ કર્યો. તેના પર સંકોચ વંદા ને આપી હતી, અને તે એવી રીતે ષોઠવવામાં આવ્યાં હતાં કે એક રમણે પર બેસી બેઠા સિવાય એને અડધી રાકાય. આખા ટાપુના ચૂંચવણ-ભરેલા જ્ઞાનતંતુઓનું એ કેન્દ્ર હતું અને તે દ્વારા આખા ટાપુની અનેક ઘટનાઓનો એકમેક સાથે મેળ ખાય એવો પ્રબંધ કરી શકતો હતો.

'ગુનેગારો તરીકે તમે કોઈકે વધારે સુધરેલા જણાવો છો.' લેહને કહ્યું. 'ખરેખર, એ દિલગીર 'યવા જેવું છે કે તમે બધા ફાંસીને લાકડો લટકવાના છો!'

પેલાના મોં પર સહેજ વિવાદની છાયા છવાઈ. 'હું નથી ધારતો કે એમ થાય.' એણે ધીમેથી ઉત્તર આપ્યો.

તે સાંભળ્યું ન હોય એવો ડાંગ કરી લેહન આગળ ચેલાવ્યું: 'બહુ જ થોડા સમયમાં; અને તે પછી તમને અઠવાડિયાંથી વધુ નહિ. વળી, હું અમુક સમયમાં પાછો નહિ ફરું તો બંને દેશોનાં હવાઈ દળ મારી મોઢામાં જલ્યામાં જાવે રમણે નજી વાયુ પ્રદેશમાં રોન ફરે.'

પેલાએ ફરી રિગત કરી કહ્યું: 'હું એ માનતો નથી; પછી

જવા થોને એ વાત. છતાં મારે કહેવું જોઈએ કે તમે અહીં આભ્યા છો એટલે હવે તેમને છૂટા મુકવા એ અમારા માટે બહુ જોગબંધારક છે. એકે આપણે દુર્લભતા ધીએ, તો એ આપણે એકમેકની સામે દાવોદાવ આપી જવાની કોઈ જરૂર છે? થોડા કલાક માટે આપણે યુદ્ધવિરામ કરીએ તો કેમ?

લેહને ડોકું ઢવાવી દા પાડી.

‘બહુ જ સરસ! વાર ત્યારે હું હવે મારી ઓળખાણ તમને આપું? મારું નામ ગોર્ડન લેવરેટ, ડિરિજન્ટ ટ્રાંકટર ઓફ ફિઝિક્સ (બૌતિકવિજ્ઞાનવિશારદ).’

‘અને જગત આખામાં બધાને ઠી બચ એવી પ્રતિભાવાળું ગણના ધરાવનાર!’ લેહને ગળુગળતાં કહ્યાર કહ્યાર: ‘હું તમને સારી રીતે ઓળખું છું.’

લેવરેટ સહેજ માથું તમાવ્યું અને કહ્યું. ‘લેશ પણ બડાઈ માર્યા વિના હું કહું છું કે આ રેડોટ્રાફિકેશન એટલે કંટાળકં હું છું. વાટ, તમને આમાં કોઈ રસ પડે છે?’

‘ખરેખર, હું એના પર આકૃષ્ટ છું.’ લેહને કહ્યું:

‘એ જ્ઞાના આધારે રહ્યો છે? અણુબળના આધારે?’

લેવરેટ માથું ઢલાવી કહ્યું. ‘એ બળ, જેનાં સ્વપ્નાં કેટલાંયે કાળથી મનુષ્ય સેવી રહ્યો છે, તેવાથી પણ ભારે બળથી. લેહન, એ એક બચબીત કરે એવું ગંભીર બળ છે. અણુબળ, એ એ વસ્તુમાં સમાયેલું છે તેના પ્રમાણમાં એક રીતે બહુ અદ્યતન છે. પણ લેહન, હું સમજી લેતો કે આ શક્તિ પ્રાપ્ત કરવાને તો ને મુજબત શક્તિ સમસ્ત વિશ્વનું સંચાલન કરે છે તેને જ બેડાર ખોલવામાં આવ્યો છે; અને પછી જ તને તેની જ્ઞાનાવધાનું જ્ઞાન થયો.’

લેહને એકાદરો એના સામે જોઈ રહ્યો હતો. અને મનમાં ખાતરી હતી કે એનો એકે સબ્બ અસત્ય ન હતો; અને તેથી જ આજી દુનિયામાં તે બહુ જ બચકર ચલુધ્ય હતો.

પછી વેશા વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીએ બિના મઈ લેહનેને ટાપુ પર ફેરવી એવું રહસ્ય ખતાવવાની ઇચ્છા કરાવી.

૩ દાપુની રચના

ઓ રોડા છોડી તેમણે મેંઝેરી પર ચાલવું શરૂ કર્યું એટલે લેવરેટ એ દાપુની રચનાને સિદ્ધાંત સમજાવવા માંડ્યો.

‘એકરની બાજુથી એ ચક્રના આકારનો છે, એકે બહારથી કોઈક સમયોદરસ જેવા જણાય છે. એ દ્વીપ-ચક્રના આરા અતિશય અનુજાત રેણુ કરી સમજાઈ કોલા બેઠું છે, અને પરિધ પર તે બારે મેંઝેરીના બેના કંઠાકાર વચ્ચેના આધારે રહ્યા છે. આ કોલા પર એવું જોખું અને બાંધકામ કરવામાં આવ્યું છે, અને તેમ કરવામાં ને વધારે રેણની જરૂર પડી તેને ક્ષીધે તે જોખ યવાને બદલે સગવોરસતા આકાર બન્યો છે.

એના મધ્ય સાગમાં એની ધરી છે, ને આશરે ત્રણસો ફૂટ વ્યાસના ધાતુના નક્કર પીપની માફક છે. એની

બડાઈ કોઈ પણ રમણે બાર કુટથી ઓછી નથી. લેશ પણ હવા સંચાર ન કરી શકે એવા એ ઓક્સિજનના બે બેટને અહાર રાખનારો આધાર ઉપલબ્ધ કરનારી મોટર મોટર-વામાં આવેલી છે. આપણે તે તરફ જઈએ છીએ.’

લેહને મનમાં થોડી ગભુરી કરી નેહીં તો એ એક નિર્ણય પર આવ્યો કે એ દ્વીપનું વચ્ચે લગભગ બકિંગહામ પેલેસ જેટલું કોણું જોઈએ. એ એની ધારણ કરવાની અવગત અહાર રહેવાની શક્તિનો લોપ થાય તો કેવું બચકર પરિભ્રમ નીપડે. એ વિચારથી એ ચમકા ઊઠ્યો.

પછી તેણે લેવરેટને સીધો જ પ્રશ્ન પૂછ્યો: ‘પણ તમે આમાં સંકોચાવા શા માટે?’

લેવરેટ રિમત સાથે કહ્યું: ‘તમે આ પ્રશ્ન કર્યો એની મને ખાતરી ન હતી; પણ એનો ઉત્તર બહુ સહેલો ને સરજ છે એ ને સિદ્ધાંતો ઉપલબ્ધતા હતા એને પુરવાર કરવા સિવાય આના વિના બીજો એકે માર્ગ ન હતો એવતમાર માન્યામાં નથી આવતું? મારી દબીકત સંભળો. તમે કોઈ નવો તર્કસિદ્ધાંત ઉપલબ્ધતા તો તે ચાલુ વિચાર-સરણીને બંધાયેલો હોવા જોઈએ. એ તમારી પામે તેના સાથે જગત સમગ્ર ધરના આઈન્સ્ટાઈનની જેમ ડગારી ન શકાય એવો મનિત વિષયક પુરાવા હોય તો જુદી વાત છે. આમ ન હોય તો તેનો પ્રચાર અશક્ય નહિ તો મુશ્કેલ તો બને જ. પણ મારી બાબતમાં જેમ બન્યું છે એમ, અસ્તિત્વના પુરાવા અલભ્ય હોય, અને વિરોધમાં એને સત્ય કરી બતાવવામાં અપાર ધનની જરૂર પડે, ત્યારે તો તે હવેયદાયક બીના બને.’

એરોપ્લેનનો જ રાખ્યો હોતો. કામજ પર એ અશક્ય આશ્રય પડ્યું હતું—અને હજુ પણ એમ જ છે, પણ એને માટે પેસા પડતો ખાડવાનું કાર્ય સામાન્ય વિચારશક્તિ ધરાવનારા મનુષ્યોની શક્તિ બહારનું ન હતું તેથી તે શક્ય બન્યું. મારી બાબતમાં લાખો પાંડોની જરૂર હતી.

કોઈક લેવરેટ આગળ ચાલતાં બચ્ચાંબું: ‘હું તે વખતે નાનો હતો, નેહરો ઉમરકાયક પણ થયો ન હતો. રેડસેય વચેની સતત પ્રયત્નો બાદ ધરાવ્યોને વિચાર પણ મનમાં આવ્યો બચાગક હતો, અને તેને લીધે મારે છત્રન સંબંધી દર્શનિષ્ટ વિદ્યુત યાદ બધું. મારા સારા નસીબે અને એક માણસ એવો મળી ગયો કે તેણે મેંઝેરો એટલા પેશા. પૂરા પાડી મારી સોધને અગત્યમાં મુકવા કહ્યું. મને સ્વપ્નાં સાધનોથી સંપન્ન એક પ્રયોગશાળા પૂરી પાડવામાં આવી, અને ને થોડાના પાર પાડવાનું કામ કરવાનું હતું એની રૂપરેખા પૂરી પાડવામાં આવી. એનો કેરો. ક્યેય વચેરે કેટલીક બાબતો તે વખતે મારાથી છુપાવવામાં આવી. એ કંટાળાથી મમ કરવા માંડ્યું, અને ખાજીથી મને ન્યારે ખબર પડી કે આકાશ-પ્રદેશમાં બેઠતાં વિશ્વનોની

શાંભિયાગીરી માટે મારે અંતરીક્ષમાં અહર ફરી શકે એવું પ્રયત્ન થાણું બનાવવાનું છે ત્યારે તેની મારા મન પર કાંઈ અસર થઈ નહિ, કેમકે વિજ્ઞાનવેત્તાઓએ માટી શોધની અવગણના કરી હતી અને તેને વ્યાવહારિક ઉપયોગમાં મૂકવાની અને આ એકની એક જ તક મળી હતી. આથી તમે એમ સમજશો નહિ કે મને મનુષ્યસ્થિતિ પર ધેર-બાવ હતો. માત્ર હું તેના વિષે કદાચીન શક્તિ ધરાવતાં શીખ્યો હતો. દુનિયા મને ગમે તો દોષિત કરાવે અથવા તો મારા કાર્યપ્રત્યે આંખમિઆંખણું ફરે એની મને દરકાર ન હતી. એક વિજ્ઞાનવેત્તા તરીકે હું સત્યશોધક હું અને મેં તે શોધી કાઢ્યું છે, એટલો વિચાર મારે માટે બસ છે.

આમ કહી તે બાકીઓ અને એક દ્વારમાંથી ચક્રાકાર સીડી પર ચઢવાનું આંખું, એટલે તેમાંથી લેઇન પ્રથમ પસાર થાય એટલા માટે તે બાજુ પર જઇને રહ્યો. ‘આ રસ્તે ઉપરની ડ્રેસેરી પર આપણે જઈશું,’ તેણે કહ્યું: ‘તે આખા એન્જિનના ફોરડાને ઘીરાએલી છે એટલે આપણે નીચેની સપાટીથી મોઠરને ભેઠ શકીએ તેના દરતાં વધારે સારા રીતે ત્યાંથી ભેઠ શકીશું.’

પેતાને આગળ કરવાનો કહેશ લેઇન તો સમગ્ર જ ગયો

હવે. તેનો આકાર બંગલાને મળતો આવતો હતો, અને એના કપરને ધોળાખરો બાગ ચાંદી જેવી ફેફા ધાતુના પતરાથી મટેલો હતો. તેમાં વચ્ચેના બાગમાં, મધ્યબિંદુથી થોડે છેટે, બંને બાજુએ બે ખાલી ભાગ હતા, અને તેમાં તાંબાના તાર વીંટલા હતા. તે આડું મૂકેલું હોઈ મધ્ય ભાગમાં જળરક્ત આગાણીમાં ઝેરવેલું હતું, અને એ ખામણું એવાં ચોક્કસમાં બેસાડવામાં આવ્યાં હતાં કે એને લીધે એ શ્વારસ બહુ વિચિત્ર લાગતો હતો, કેમકે સાત ફૂટ જેવડા મોટા H અને T આકારના ઝંદરા, ટાળેલા મધ્ય ભાગમાંથી જીંદીજીંદી દિશાઓમાં બહાર નીકળતા હોઈ તે મોટા દરોગિયાની ભળની માફક જણાતો હતો.

૭ શુક્લકર્પણનું નિયમન

આ યુગ્મના તરફ લેઈન શુપ્તપ જોઈ રહ્યો. આખરે તે બોલ્યો: ‘આ બધું મારી ઝુંલરા બહારનું છે, ટાકટર. આમાંનું થોડુંકણું હું સમજી શકું છું, પણ ખાત્રીનું સમજાઈ નથી. તમારા આ નાના બુજોતપાદક યંત્રથી તમે હરકાઈ રીતે શુક્લકર્પણ પર પ્રભુત્વ મેળવ્યું છે. આ વિષયથી અજ્ઞાત મારા જેવા મનુષ્યને આમાંનું કાંઈ તમે સમજાવી શકશો?’

આપણી વનશ્રી

લેખક : રામસિંહજી રાડોડ ડી. ડી. આર.

ગયાં અંકમાં આપણે આપણાં શ્રેષ્ઠ અને અત્યંત અગત્યનાં જંગમોની વાત કરી. એ જંગમોમાં જુદાંજુદાં ગુણરૂપો ધરાવતું અને જુદાંજુદાં કામો માટે તેને અનુરૂપ ધર્મ ઉપયોગમાં આવતું લોકડું પડે પાંડનાર જે ૨૦૦૦થી પણ વધુ વ્રતનાં જુદો થાય છે તે આપણી વનશ્રીનાં સમૃદ્ધિસૂચક છે.

જંગલની ઝાંડી જોઈને આપણને તેને વિષે માત્ર આપણાં રસોડાનાં સરપણનો કે ગાલુગડુ તો આપણી ઈમારતો તથા યરવખરીની વસ્તુઓ પૂરતું ઉપયોગી લોકડું પૂરી પાંડનાર કોઈ બંદારનો ખ્યાલ આવશે; અથવા જંગલના નવાનાનિરામપણાંથી સૃષ્ટિની શોભા રૂપ તેના શીખા આભરણનાં ત્યાં દર્શન થશે. પણ જંગલો એ સિવાય પણ ધીરજ અનેક દૃષ્ટિએ દેશનું આણંદમોહન સમૃદ્ધિ-આંગ છે અને તેનો બેદરકારીથી થતો ઉપયોગ તથા નુશાબા રસાર્થ માટે ઝાડો કાપી થતો નાશ એ દેશની અસ્પૃશ્યતા નાશ છે એવા કોઈ ખ્યાલ આપણાં મગજમાં આવી જ નથી શકતા. પરંતુ જો જંગલોની કામગીરીમાં થોડો પણ રસ હોય તો આપણને સમજશે કે દેશની ગરમારી કે આગાદી જંગલો પર કેટલે અંશે નિર્ભર છે, આપણાં નિવાસસ્થાનો તેમજ વેપાર માટે કામતી છમારતી લોકડું, આપણાં ટોરો માટે ચરિયાણું, આપણી ઘર-વખરીની વસ્તુઓ માટે લોકડું, વરોણવંશ અને ઈંધન જેવા દેખીતા ઉપયોગો સિવાય જંગલોનું અસ્તિત્વ પરોક્ષરૂપે પણ કેટલું દિલપ્રદ છે. તે જાણવું જાડું અગત્યનું છે. સંયુક્ત પ્રાંત, ગંગાજા; બિહાર અને આસામમાં અવલનવાર આવતાં પ્રચળ પૂરથી થતી પાણમાત્રી, ગંગા અને સિંધુની નહેરોમાં જળાતી એક-ધારા પાણીની તંગી જળમગ્નથી અને એ નહેરોના થતા અવરોધનાં કારણો શોધતાં હવે નક્કી કરાયું છે કે જંગલોનો થતો અનિયંત્રિત નાશ પણ તેનું એક મહત્ત્વનું કારણ છે. જે પર જંગલો નથી તે પહાડો-માંથી ઉદ્ભવ પામતી નદીઓમાં અને તેથી જૂલકના થતા ભયંકર અવસાદમાં એ અસર-રેષ્ટ દેખાય છે. પહાડો પર જે કોઈ જંગલો કાપી નાખે છે તેમને

આ પાનાંના કામગીરી પરનો અસરકારક અને આ આશ્ચર્ય-માંની શાહીમાંનું ટપો-ટાઈન જોમાંથી મળે છે એ દેશીન આપણાં ચોર-પાછનનાં એ વૃક્ષો તેમની વચ્ચેથી દૂર હિમાલયનું નંદાદેવીનું શિખર દેખાય છે.

સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નથી હોતો કે ઝાડોને દૃઢકારાની એ કુદારી પોતાતા નીચેના પ્રદેશોમાં વસતા બાહ્યોના પગ પર પડે છે અને ત્યાં તેમની ખુવારી થઈ રહી છે. બેદાનોમાં વસના લોકો એ ખુવારીને; આજ દિવસ સુધી તો ધજ્જરી કોપ સમજી પોતાના બાગ્યને દોપ દર્મ ગેસી રહેતા; પણ હવે પહાડી જંગલોની અગમ્ય અસરે સીધી રીતે સમજાતાં જનતા દેશમરને કેપર્શતા એ પ્રજામાં રસ ભેતી ધર્મ છે અને જંગલોનું સારા યે દેશની નજરે નિયમન થવું જોઈએ એ હવે માન્ય રખાયું છે.

જંગલના અસ્તિત્વનું ખડું મદત્ત તો વરસાદના પડતા પાણી પર તેની જે અસર થાય છે તેમાં રહેલું છે. જ્યાં ધરતીને વનરૂપિતનું રક્ષણ હોય છે ત્યાં એ પાણી ત્યાંથી તુરતાતુરત વહી ન જતાં ત્યાંની જ જમીનમાં ચુસાઈ, વાદળોમાં સંગ્રહાય તેમ સંગ્રહાય; પછી ધીરેધીરે ઝરણાં, નદી અને નાળાઓમાં વહી તેમને સતત એકધારા ઝરણાં કે વહેતાં રાખે છે. એથી જીવલું, જંગલોના વિનાશ થઈ લેખ-લેખ હોય છે ત્યાં પાણી પડતાંવેત જોશગંધ વહી નીકળે છે.

જાળીનો ધોઈ કાઢી ફળદ્રુપ પદ્ધતીએ પણ કસ એવી
નવ છે અને તે વડે નદીનાળાંઓને પૂરે છે; અથવા
તો ક્યાંક વળાં એકાગ્રંથ પ્રવાહથી તેમને હાલે દારી
નાંબ છે અને ક્યારેક એટાંએટાં વડમાં પડિયું છે.
ફરતને ફળદ્રુપ જાળીનો એક કચ્છો કસવાળો છે થર
જાંધતાં દગરો વરસ કાગે છે તે આવા એક પ્રવાહથી
જરાં વાદમાં ધોવાઈ નવ છે, નદીઓ ને ઝરણાં પુરણ
નવ છે કે હાં તો તેનો પ્રવાહમાં જલસાવ છે, આ
અને આરી જીંછ પાંચમાંથી થવા ગાદ યોમાંનું વીલે
જાળીનમાં પાણીનો આંતરપ્રવાહ પણ કાગે કાગે છે.

આપણી મેલી અને નદરો પર ધની આગી અસર
૨૫૯ છે. ત્યાં જંગલો દોષ ત્યાં કોઈ વડે વરસાદને
અવારે કુકાજ વડે તોપણ કુકાજની જામના બંધકર
નથી જાળી અને જેમને નિબાવ થઈ રહે છે, આપણા
કૃતિપ્રધાન દેશમાં મેડુતોને અનુક સમગે મિત્રકૃષ્ણ કામ
નથી દોનું ત્યારે ત્યાં જંગલો નાંક દોષ છે ત્યાં
તેમને કામગીરી મળી રહે છે. ખેડૂનો અને નેમનાં
પશુઓને જંગલમાં આશ્રય મળવા ઉપરાંત ત્યાંથી
તેમનાં મેલીનાં ઓગરો અને થર જાંધવા મહેતાં
તપ્તો પડે પાડે છે. વળાં જંગલોમાંથી લાકડાંનું
વડુ જાળનજુ મળી રહેતાં આપણા કાસતી ખાતર
છાણનો જયાવ થઈતો ઉપયોગ થતાં જાળીનો કસ
વધે છે. જંગલો ને ઝાડીથી જાળીનો કસ જાળી
તેની ફળદ્રુપતા વધતી રહે છે અને જાળીનમાંની જરૂરી
વતર પણ વરાળ થઈ જિડી જતી નથી. એ રીતે દેશમાં
જંગલોનું જરૂરી પ્રમાણ ત્યાંના રથાનિક દલખાન પર
અજળ અસર કરે છે. જંગલમાં ઝાડોની આંતરિક અને
જાણ ક્રિયાઓની રચૂળ અસર પણ દલખાનની મરમીને
ખુલ્લા વિરતાદ કરતાં પ્રમાણમાં વધી ઓછી રામે છે.
જંગલ પવનની મતિને ઓછી કરે છે અને પવનથી
જાળનો થતો અવસાદ તથા જીવનું નુકસાન થતું બંધ છે.

જંગલોથી વાદળાં આકર્ષીને એકંદર વરસાદના
પ્રમાણમાં વધારો થાય છે એવી આપણી પ્રયત્નિ
માન્યતાને જોડે સમગ્ર શાસ્ત્રીય આધારોથી પુરવાર
નથી કરી શકાઈ; તોપણ જંગલોથી રથાનિક થતા
એજનાં ઇવણ છે સ્વભાવમાં મદત્તવી અસર થાય છે
અને તેજનાં પુરનું રથાનિક વરસાદના પ્રમાણમાં ફેરફાર
થઈ અંધ વધારો જરૂર થાય છે. આમ, જાળી અને

તવામાન જેવાં ફેરફારો તરફો થર જંગલોની દસતી રે
નાસિતની થતી અસર ૨૫૯ છે, છતાં પણ મેલી અને
કૃતિવિજ્ઞાનનો, જંગલતેમજ વનસાસ્ત્રસાધકોએ પરપર-
વચ્ચેની સંબંધ છે તે જાણવાની જોરવાઈ જાણુ છાંડે
છે! આજે વખતે, આફ્રિકામાં સદાજાની આસપાસ, અમે-
રિકાનાં યુનાઈટેડ રેટ્સ તથા ઓસ્ટ્રેલિયાનાં અનુક
પ્રદેશમાં તેમજ દિંદુરતાનમાં પણ પંચજમાં શિલાસિકો,
દોલિયાદપુરે વગેરે પ્રદેશમાં જંગલો અને વનરૂપિના
અભાવથી પડિયુંમની કપરી રિથિત તરફ આંગળી
ઓંધીને બાળી કાઢવાતી જાનવા વિના છૂટો નથી.

અમાર આપણી દરની અને સુખાકારી આપણા
વનરૂપ પર ફેરફારો અવલંબેલી છે એ જાણવા પછી જંગ-
લોની વિશિષ્ટ અને અવરથા માટે જે નિયમનો કસ-
વામાં આવે છે તેનો પણ મુદત્ત ખ્યાલ જોગરી થેવો
જરૂરી છે. સરકારી દમન તતેનાં જંગલોને (૧) 'સર-
કારી જંગલો'—Reserved Forests; (૨)
જંગલો રથાનિક પ્રજાના ફેરફાર રથાનિક દસી જરા
થે ફેરફાર વિના કામ રાજવામાં આવેલા છે તેનાં
'રક્ષિત જંગલો'—Protected Forests (૩) જીર્મ
માનજંગલો ૧ (૪) મ્યુનિસિપલ જંગલો એ પ્રમાણે.
આ પ્રકારનાં વડેથી શાસ્ત્રીય સિદ્ધાંતો અનુસાર જંગલ-
ખાતા તરફથી તેમનું નિયંત્રણ થાય છે. જંગલનાં એકે
કાસના થતા વાર્ષિક વિકાસના દિસાએ આખા જંગ-
લનો વાર્ષિક વધારો ફેરફારો તે મળી કાઢવામાં આવે
છે, અને પછી તે પ્રમાણે જંગલમાંથી, જંગલો કામ
રેલી સુધરતાં અને જાળનાં જાવ એ રીતે માવ એટમાં
જાડ એમાંથી કાપવાના ઉપયોગમાં થેવાવ છે.
નકામાં ઝાડો ખપી જાય અને સાધોસાધ વાર્ષિક ઉત્પલ
મળતી રહે એ રીતે ક્યાં ને ફેરફારો, ક્યાંથી ને
શા માટે કાપવાં તે વનસાસ્ત્ર સૂચવે છે. આ પણ એક
ઉચીગ છે અને તેમાં પણ ખપત અને ઓપતને સમ-
તોલ રાખી તેના વિકાસનો મારો નિર્દેશો દોષ છે.
વિકાસની નિયત કસાએ પડેલિયા પ્રત્યેક જંગલની કામ-
ગીરી માટે દર દસ જો 'વર્ડિંગ પ્લાન' નામની ઓકસ
યોજનાઓ તેવા કરવામાં આવે છે અને તેમાં નવા
નવા અનુભવોને આધારે ધણાપણા સુધારાવધારો
થતા રહે છે. એ સુચનાઓમાં જંગલોની જાળકાળની
રિથિત વર્ણવી તેની અજતન દાસતત્વ જાળ આપવામાં

લેખકના પત્રમાંથી

આપણે દેશ કૃષિપ્રધાન હોઈ તેનો મોટા ભાગ ખેતી પર નબળાવે છે. નિષ્પાતોએ નક્કી કરેલું છે કે કોઈ પણ દેશની લાકડું, જળતણ અને ધાસની જરૂરતો પૂરી પાડવા તે દેશના ક્ષેત્રફળનો ૨૦% ૨૫ ટકા પ્રદેશ જંગલોથી ઢાંકાયેલા હોવા જોઈએ; અને તે જંગલો પણ યાગેચાગની જરૂરત મુજબ તેની નજીક જોઈએ. હિમાલયનાં જંગલોમાં પુષ્કળ જળતણ હોય તો તે અહીં શા ખપવું? આપણે ત્યાં પર્વતો ને 'ગામતી સીમ' લેખાવી તે એ પ્રકારની જરૂરતો પૂરી પાડતા વિસ્તારો; પણ અત્યારે ત્યાં વેરાન વગરના સિંચાય ક્ષત્રુ જ નથી હોતાં. આપણે ત્યાં રાસાયનિક ખાતરોનો વે ઉપયોગ કોણ કરી શકે તેમ છે? એ સંજોગોમાં આપણું કૃષીની ખાતર ને છાણ તે બળતણના અંભાવે લાખે દન લેખે દર વર્ષે આપણે સજાગાથી દંધએ છીએ અને બીજી પક્ષ-અનેક રીતે અપખ્યા બૃત્તવનો અપકર્ષ થઈ રહેલો છે. આ સંજોગોમાં ઝાડ, ત્રાડી અને સારી જાતના ધાસને રક્ષણ આપવાની અને વિસ્તારવાની આવશ્યકતા છે. આપણું ફરતાં જંગલોના નિયંત્રણનો હેતુ અને નેમ પણ એ જ હોવાં જોઈએ. જંગલો દેશની આબુધ્ય રાષ્ટ્રીય જન છે. આ વિષય રસદાયક જણાશે અને ગમશે તો પછી તે વિષે વધુ જાણનાં ઊતરી ચર્ચાવાની અને લખવાની મન આવે. બાકી મારે તો એ અંગત વિષય છે એટલે બીજાના (વાચકના) દ્રષ્ટિબિંદુથી હું જેઈ ન શકું એ વચાભાવિક છે.

આવે છે અને પછી મચોટ રૂઢિચાથી હેતુસરની ભાવિ ચેતના રમુ કરેલી હોય છે. તે પ્રમાણે જ તેમાં સંરક્ષણ, કાપણી, કૃત્રિમ વાવણી કે કુદરતી ઉછેર વગેરેનું કામ થાય છે. આ બધી દરકત આ લેખના ઉદ્દેશ જવારની હોઈ એ વિષેની વધુ શાસ્ત્રીય કે લાક્ષણિક જાણ વિગતોમાં નહિ ઊતરતાં આપણે અહીં માત્ર આપણી ખેતી ને વનશાસ્ત્રનો પરસ્પરનો સંબંધ ટૂંકમાં જોઈ જઈએ.

ખેતીવાડી અને વનવિદ્યામાં, એક ઉલ્લેખ તરીકે પાક ઉતારવાના સિદ્ધાંતો તો સરખા જ છે; માત્ર ઝડપી પ્રગતિના આ જમાનામાં જંગલનાં વૃક્ષોના પાક ઊતરવાની ગાદ લેવી એ માનવી શ્રદ્ધાની એક કસોટી છે. ને ખુરશીમાં તમે બેઠા છો તેનું લાકડું સાગના વૃક્ષમાંથી કેટલાં વરસે કીતરું દશે? આ પાનાં પડના ચળકાટ અને અક્ષરોની શાહીમાંનું ટપેન્ડાર્ન જેમાંથી મેળવાય છે એ રેઝીન (resin) આપણું ચીડનું રક્ષક કેટલી અતીત મુદતે તેને લાયક હતું દશે? અને તે દરમ્યાન કુદરતી કેટલા ચે કેર સામે તેને મૂંઝવું પડ્યું દશે? ખેતીવાડીમાં તો કવચિત એકાદ વર્ષ પૃથ્વું નુકસાન મદન કરવું પડે, પણ જંગલોના પાક પર તો હિમ કે લૂ, પૂર અથવા વાવાઝોડ, એવા પવન પાણી અને બરફના દુમસાઓથી વર્ષોની મહેનત જરા વાગ્યાં જર-ગાદ થઈ જાય છે. પરોપજવી વનરપતિ અને જંતુઓ, ફૂગ અને બીજાં જંવાત તથા વનરપતિના કેટલાક રોગોથી પણ લાખોનું નુકસાન થઈ બેસે છે અને તેને કાળજીમાં લેવાનો પ્રશ્ન પણ જાડું વિકટ બને છે. રાત્રી પશુઓ, આગ, અકસ્માત અને માણસોના રવાઈ ધાતક દુમ-સાઓ સામે જનવિશ્વમાં ઊતરતાં જંગલોના પાક

વ્યાપારી નજરે એક માદર સમાન છે. સાચવણ અને સંભાળમાં જંગલની વનરપતિનું સંરક્ષણ કેટલેક અંશે ખેતીવાડીના પાકના જેવું જ હોવા છતાં તેની આપત્તિઓની આ ભયંકરતા જોતાં જંગલોના પાક બાખૂજ કાગળ માગી લે છે. એ દોહડો કે તેથી વધુ વરસે ઇમારતી લાકડું આપવા પાકતાં જંગલોનાં વૃક્ષોમાંથી નવો પાક કુદરતી વાવણીથી કેમ સંકેશાક્રીથી લેવાય, થોડાં સમયમાં વધારે કામતી પાકની કેમ નિષ્પત્તિ થાય અને જંગલો જનવિશ્વમાં સૂચી કેમ ટકી રહે, એવીએવી વનશાસ્ત્રીઓની ચૂંચોળા ઉકેલ તેમને મદદ સતાવતો દર્શો છે. જંગલોને અપરિચિત રાખવા તથા તેમની સંભાળ લેવા હિંદમાં જેમ જબરદસ્ત સુવ્યવસ્થિત જંગલપાણું નિભાવવામાં આવે છે તેવી રીતે તે મારે જુદાજુદા દરજ્જાના આક્રિસ્તોને કેળવવા મારે દેદરા-દ્રનમાં એક વિશિષ્ટ ઇન્ડિયન ફોરેસ્ટ કૉલેજ ચલાવવામાં આવે છે. તે ઉપરાંત ત્યાં, વનશાસ્ત્રને લગતા બૂદ કોપડા ઉકેલતા, જંગલની ઉત્પન્નના ઉત્તમ કાયદા ઉઠાવવાની મેજનાઓ ધડવા, લાકડાંના નવા નવા ઉપયોગો, તેની જળવણી, કેટલીક રાસાયનિક ક્રિયાઓ વગેરેને લગતાં સંશોધનો મારે ફોરેસ્ટ રીસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યુટ નામની એક સંસ્થા ત્યાં ઈ. ૧૯૦૯માં સ્થાપવામાં આવી છે. જંગલ સંશોધનને લગતી એ મહાન સંસ્થાની ફેક્ટરી, લૉરેટેરી અને વર્કશોપમાં સંશોધનનું કેટલું જ કામ કરતા અનેક વૈજ્ઞાનિકો રોકાયેલા છે; અને જંગલોને લાગતું ત્યાંનું મ્યુઝિયમ તો ખરેખર ખેનમૂત છે.

આપણે કેટલા બેખ્યાલી, બેદરકાર અને બેકદર છીએ તેની પ્રતીતિ તો, આપણે જરા ઉઘાડી આંખે

આપણા જીવનની જરૂરિયાતો મિદાગીશું ત્યારે યશો-
ઝગશે અને પગલે આપણે આપણી રોજિંદી જરૂરતોમાં
જાડકાંનો ઉપયોગ થતો જોઈએ છીએ, અને છતાં
તેના વિશે જરા બે-ત્રિચાર કરવાનું આપણને મુશ્કે છે.
ઉપર નિર્દેશાનું તેમ આ પાનાંની લીસી સપાટી
અને તે પરના અક્ષરોની શાદીમાં વપરાયેલા યીડપાઈનનાં
રેઝીનથી માંડી આપણા રેઝિનો કેમિસ્ટ સુધી, તમે
જોશ છો તે ખુરશીથી માંડી મોટાં જંગી જહાજો સુધી,
આપણા રસોડામાં વપરાતા સાધારણ સરપાણથી માંડી
કેક શ્રેણીમાં વપરાતા કોલસા સુધી, આપણાં ગામડાંમાં
ગાંડાંની માંડી રેલવે ટ્રેન અને એરોપ્લેન જેવાં યાત્રા

સુધી, આપણા ચાતુ વપરાશમાં પાન બીડીને બાકસથી
માંડી કેટલીયે કીમતી અગિયાર્થ ઔષધિઓ સુધી અને
તેની જ અસંખ્યાત વસ્તુઓની વસ્તુઓમાં કેરેડર આપણાં
જંગલોની પેદાશનો ઉપયોગ થએલો જોઈએ. આપણા
કેટલાયે ઉદ્યોગો વન અને જંગલોમાંથી મેળવતા કાચા
માલ પર નિર્ભર છે.

પછી, આપણાં જંગલોની સંપત્તિ તેની આઉટબિગ
ઉપેક્ષા સિવાય વ્યવસાયમાં વપરાતી પાનિગ અને પ્રા-
શ્ચિન પેદાશમાં પણ સમૃદ્ધ છે. આ બધાંનો સમગ્રપણે
પ્રયાશ કરતાં સમજાશે કે આપણી વનશ્રી આપણા
જીવનનું એક અનિવાર્ય અને મહત્વનું અંગ છે. (ચાહ)

પહેલું સુખ તે જાને નથી

હા.. આ.. ક્ છી!

શ રદી! ધન્યકૃત્યોન્મજાની જાનેના! એનાએ રોનાન
જોતાએ ઈ.સ. ૧૯૧૮માં સાક સાપ જિંદગીનો
બાગ લઈ દુનિયાબરના કાકડરો ને વિજાનીઓને શિકરત
આપી હતી. એનો ધરમણથી તારા કરવા વરોથી
સાદમોટા પ્રથમગાએ મથી રહ્યા છે, પણ તેનાથી
જિંદગીને, ધંધાને અને તમામ પ્રગતિને થનું અનર્ગળ
નુકસાન રહ્યું અટક્યું નથી.

ગભરાટ ને ચિતા એ તેના મોટા જાણીએ છે. તમને
અજર નહિ પડતી ફોપ કે મદિનાઓથી, તેમણે તમારી
આસપાસ જાળ ગિજાવી છે અને કોઈ પણ ધર્મે એ
સેતાન તમારી પર ફૂટી પડવાનો. પહેલાં તો તમે નહિ
મજાકારો; બીજી વખત જરા ચાંદલા જણાશો; પછી,
કોઈવાર જાદાર ખુદ્દામાં જિભાજિભા જરા કંપી જિંદગી;
તે પછી કોઈ જોરાક ઉપર અજાણમાં યશો. હંબર, રૂપી
રહેવાની તાકાત નમી પડી લાગશે ત્યારે સમજશો કે એ
બાહ્યધર્મે તમારા શરીરમાં જમાવટ કરી દીધી છે.

આપણે એને સાધારણ શરત કહીએ છીએ. પરંતુ
હામાં સંકલ્પરિક અસિદ કે કર્જન ગયોકસાહડ ફોપ તે
કરતાં મે વધુ નુકસાન કરનાર લવ્વ તેનો રક્ષક છે. પરંતુ
વિજાન તેનો પાકો ઈલાજ શોધી આપે ત્યાં સુધી આપણે
સૌએ તેની સામે સાવચેતીનાં પગલાં લેવાં જોઈએ.

ઉઝાડા ન રહેતા; તેમ જાડુ કપડાં ન લાદતા. વ્યાયામ
કરવો, પણ તેનો અતિરેક ન થવા દેવો. સ્ત્રી વખતે

ગરમ રનાન કરી લેવું, તોફાની જ. આસ લેવો. અને
કોઈ જો સામે છીક કે સડસડ કરે તો તેને સમાજનો
દુશ્મન માની તેનાથી આશ્ર રહેવું; કારણકે એક છીક
તો દુનિયામાં ચક્રવર્તી ગમે!

પણ કદી સરદી થાય ત્યારે? ચતુર ડાકટર કરેશે
કે તામડતોજ ગિજાના ભેગા ધર્મજનોએ ને હું રમ
આપું, ત્યાં સુધી પડ્યા જ રહેજો. શરતોનાં જંતુ
આતમ પચેદ નથી કરતાં, એક ને એક જગ્યા મેને
નથી ગમતી. એને તો ચારેકોર-જૂરો જાણવું છે.
એને રોજામંથ માણ્યો ફોપ ત્યાં નિરંકુશપણે પોતાનો
ફેલાવો કરવાની મજા પડે છે.

આ શરદ્ઋતુમાં તમે સાચવજો.

ભૂતકાળની શોધમાં

પાંચ સંશોધકોવાળા પુરાણ પંચાસરની વાત કરતાં કરતાં લેખક, ઇંદો ઉપરથી પુરાતત્ત્વસંશોધનનાં પ્રમાણો બાંધવાનો પાઠ શીખવે છે.

પો

લીસતી મારા પ્રત્યેની કાળજી બારે હતી અને તેને સહમારી જલદારત ઉઠાવવામાં કોઈએ કયાંય રાખી નહોતી. સવારે સાત વાગ્યાથી મારે દેવસ્થાનોની મુલાકાત લેવાની છે એમ જણાવી રાત્રે મેં તેને રજા આપી અને વનદાગરમાં વસાવવા પિતા જ્યોતિષીની પાઠનમરીમાં મારી પહેલી રાત્રિ રુપપૂર્વક પસાર થઈ. સવારે જીદી હું નિત્યકર્મમાંથી પરવારે છે તરત જ પોલીસ આવી પહોંચેલાં. અમલદારના જેવી પરીણામત અને તકેનાતયાં બધાને જાગર રહેતાં બેઠે આજે હું જરા જોરજ અનુભવવા લાગ્યો! ડૉ. હીરાનંદ શાસ્ત્રી જેડે સદસચિવ સંશોધનના મોહકામ લેખા પ્રારણના આદેશથી લીલા બંધાવામાં પસાર કરેલો વખત થોડીવાર માટે અલુધારી-રીતે અવંત બન્યો હતો.

જ્યોતિષીની સમાધિ

પહેલાં જ્યોતિષીની સમાધિ કહેવાતા રથને તે મને સહ મળે. પંચાસરથી મોતરાફું, માગની અડાન્યક લીસ ફૂંટ ઊંચાં એક ટેકરા ઉપર આ રથ આવીયું છે. ટેકરાની આગળના નાશ પામેલી પુરાતન છાત્રાલોના ભાંગેલા પાંખાની ઇંદો સપાટી ઉપર નજરે પડતી હતી. કેટલીક ઇંદો મેં માપ લીધું. જ્યાં ૧૪ફૂટ ૧૧×૨ફૂટ ઈંદોના માપની હતી. આ ઉપરથી એ મોહક રથ કે આ ઇંદોની જોડે નાશ પામેલી છાત્રાલો ગુપ્ત અને ચોક્કસ (સાક્ષ્ય) કળાના ધર્યાગામાં એટલે કે અસત્યના પંચાસરના આપોત્કટ કલામાં હવાત હોવી એજ છે.

ઇંદોનાં માપ દ્વારા પ્રાચીનતા જણવાની રીત

અની છાત્રાલોની પ્રાચીનતા સંબંધી પ્રાથમિક ધોરણે બાંધવાની જે અનેક રીતો છે તેમાં ઇંદોનાં માપનો પણ સમાવેશ થાય છે. જુદાજુદા દર્શિત્વે કાંચાના જુદાજુદા નિસ્તારમાં છાત્રાલોની બાંધણીમાં ઇંદોના માપનું મોહક ધોરણ રહેતું આવ્યું છે. તેનાં કારણો પુરાતત્ત્વ-વેપલ (Field Archaeology) ની પારી-

પંચાસરનાં પાંચ તથા વર્ગોનાં એક હું મારી પ્રત્યેલા સંશોધનમાં એક ફોલો બોલતાં ની-છો આલેલી કિશ્કપસમુદિમાંની એક આસરપ્રતિમાનું કેળા-લેખન, જેમાં પ્રાકૃત્યોદ્ભવ કળનું અતિવિધાન નજરે પડે છે.

કોઓ મારાનાં હોવાથી અરી આવવાં જરૂરી નથી. અરી તો ઉતર દિંદે ને મુદરાતમાં જુદાજુદા દર્શિત્વમાં કળા દરમ્યાન વપરાયેલી ઇંદોનાં પ્રામાન્ય ધોરણની પારી જરૂરી છે, જેનો કોડો પાછળ આપ્યો છે.

પંચાસરની પ્રાચીન છાત્રાલો કેટલી અની હોઈ શકે તે ઉપરથી થોડી પરથી જણાઈ આવે છે, વનદાગર અને મોદેરામાં પણ થોડી થોડી મળી આવે છે, પરંતુ તેમનાં માપ દર છુંડે હું સહ શક્યો તથી, આ પારીના આધારે કોઈ પણ માણસ પોતાના માનની પ્રાચીનતા વિશે પ્રાથમિક ધોરણે જાણી શકે.

હોઈકટું પંચાસરનો દર્શિત્વ

દરે હું જ્યોતિષીની સમાધિના ટેકરાની રચે પહેલેલા. ત્યાં અનેક વાળાઓ મોદેરા દેખાયા, પરંતુ આપોત્કટ કળાનો તેમાં એક જણાયો નહિ; જ્યાં મુરિત્તમ કળાના હતા. એ જ વખતની થોડી દેડેરીઓ પણ હતી, તેમાં જ્યોતિષીની સમાધિ તરીકે જાણીતી તે મોદેરામાં થોડી હોઈ જોવાયેલ ટેકરાના સિખરે આવેલી હતી. જ્યોતિષી સાથે એને કોઈ સીધો સંબંધ હોય એમ અને લાગ્યું નહિ. તે પછી હોઈ શા માટે એને વનદાગરના પિતાના નામ સાથે જોડે છે, તે વિશે પોલીસ કાંઈ જણાવેલો હોય તે મેં તેને પૂછ્યું.

‘વાત, સંકેત, હું દયા કે હમારે મોદેરે કહેને થે કે...’ કરી એજે એ વાત ઉપાવી:

‘વિક્રમ રામના વખતની વાત છે. વાસ્તવમાં મોદેરા વેશવામાં પંચાસર પધરાયેલું પડતું હતું. એ લેખ

ઉત્તર હિંદ તથા ગુજરાતના પ્રદેશોમાંથી નિવિધ કાળમાં જે જે માંપની ઈટો મળી આવે છે તેનો કુઠારો (જ્યાં માપ ઈચ્છ્યાં સમાવવાનાં છે)

સમય	ઉત્તર હિંદમાં	ગુજરાતમાં
ઈ. ૧૫૯૩૦૦ લગભગ	મોહં જે રહેલો ૧૧૫૫૩૫૨૩	રંગપુર ૧૧૩૫૩૫૨૩
ઈ. ૧૫૯૪૦૦થી ૨૦૦ (મીચીસી)	બીરા, કસિયા (પ્રાચીન) ૨૦૫૧૫૩૫૩૫૩ કુશીનારાં અને સારનાય ૧૮૫૧૦ ૫૨૩	
ઈ. ૧૫૯૧૫૦થી પ્રાદેશ (મુઘલ)	બીરા ૧૦૫૧૦૫૨૩	
ઈ. ૧૫૯૧૫૦થી ૩૦૦ (કુમાર)	સારનાય ૧૫૫૧૦૫૨૩	
ઈ. ૩૦૦થી ૬૦૦ (મુઘલ)	સહેટમહેટ (પ્રાચીન આવર-તી) ૧૪૫૮૫૨૩	પંચાસર ૧૪૫૧૧૫૨૩
ઈ. ૬૦૦થી ૧૦૦૦ (ગુર્જર-પ્રતિદાર માળ)	શ્રીમાળ, કનોજ ઈ. ૧૨૫૮૫૨૩	આશાવલ (હિંદુસાલીન અમદાવાદ) ૧૨૫૮૫૨૩
ઈ. ૧૪૫૨થી ૧૨૬૦		સદસાંચિના બોદધમમાંથી નીકળી આવેલી દહેરીયા (ચાલુક્યમળ) ૧૨૫૮૫૨૩
ઈ. ૧૪૦૩થી ૧૫૭૩		ગુજરાત સદતત ૧૪૫૨૫૨૩
ઈ. ૧૫૭૩થી ૧૭૫૮		મીચસાલીન ગુજરાત ૧૫૭૪૫૨૩

આ પાંચ તથા શહેરની અંદર આવેલાં દત્તાં. આરસ-પદાણનાં ગણિયાં પગલિયાં અને વચ્ચે એ જ પરચરનાં હિંદો દત્તાં. દહ પળ, સાહેબ, એ જગ્યાએ કુચા બોદતાં અસહનતા જખતનાં આરસનાં પૂતળાં મળ્યાં આવે છે. શહેરને ફરતો ગાર માઉનો મદ હતો. તેને માનીસ નાકાં દત્તાં. રૂપેણ મદતી રંગને અડીને વહેતી. એવા મોટા અને સળિયામળ્યા આ શહેરમાં નેસખરી રાજ રાજ્ય કરતો હતો. સાતસો રાણીઓ તેના રાણી-પાસમાં હતી. તેમાં વિક્રમ રાજની ગાઉને રૂપાંદે પટરાણી હતી. નેસખરી રાજને ધણી દેશો હત્યા દત્તાં. તેમાં જુદ રાજનો દેશ પણ લીધો હતો. તેનું વેર વાળવા દસ હમ્બરનું લરકર લઈ જુદ રાજ પંચાસર ઉપર ચડી આવ્યો. ગાર વરસ મુધી ઘેરા ચાલ્યો. બધા ચાવડા ખપી ગયાને છેવટે એકરો રાજ ન રહ્યો. રાણી રૂપાંદેને જોવાન હતું, એટલે રાજ બોલ્યો: "રૂપાંદે મારો વંશ ન જાય મારે તું બોંયરમાં ધઈ નીકળી જ ને રથ લઈ તારા બાઈ વિક્રમને ઘેર જતી રહે." રાણી ન માની. અંતે ધણી સમગ્રવટ ધઈ તે બોંયરમાં ધઈ જવા નીકળી ગઈ. અને રાજ નેસખરીએ આ દીવા ઉપર સમાધ લઈ લીધી. એ વખતની આ સમાધ છે, સાહેબ! પછી રાણી રૂપાંદે પોતાના બાઈ વિક્રમ રાજને ઘેર માળવા જતી હતી. પંચાસરથી ત્રણ ગાઉ આથે અમાઈ

ગામ વલોદ આવેલું છે, ત્યાં પહોંચતાં તેને કુંવર અવ-ત્યો. તેનું નામ પાડ્યું વનરાજ. તેને લઈ ધણીમળ્યા વખા વેડી રૂપાંદે ઉત્તર નગરી બાઈ વિક્રમ રાજને ત્યાં પહોંચી. બધા બનાવેલી વાત કરી. વિક્રમ રાજને એ ગાલું જાણી ઘણું દુઃખ થયું. તુરત સવા લાખનું લરકર લઈ તે ધણીએ અને પંચાસરને ઘેરી જુદ રાજને બૂંડે દાણે માર્યો. બાણેજ વનરાજને રાજતિલક કહ્યું. વનરાજે નેસખરીની સમાધમાં તેનું પૂતળું મેસાંધ્યું. વનરાજ પણ સાતસો રાણી પંચપે. એક દસોડો તે અધરાતે પટરાણી સાથે એપારે રમતો હતો, ત્યાં રૂપેણને સામે કાઢીથી કોઇના રડવાનો અવાજ આવ્યો. વનરાજ ત્યાં પહોંચ્યો. જુએ છે તો એક ડોશી બેડી બેડી કુસકે કુસકે રડી રહી છે. રાજને પૂછ્યું, "મારી, શું કામ રડો છો?" ડોશીએ ઉત્તર આપ્યો કે "રાજ, હું પંચાસરની રાજલક્ષ્મી છું. સાત દિવસ પછી આ શહેર પાળાણ થવાનું છે. એટલે તે પહેલાં તું સંધળી પ્રગ્ને સાથે લઈ જઈ બીને જતો રહે ને ત્યાં પાટ-નયર વસાવ." એ સાંજળી વનરાજે પાટણ વસાવી ત્યાં માટી ઘાપી. પછી તો, સાહેબ, પંચાસર શહેર ઉત્તર ધઈ પાપમાસ થયું. લાંગા વખત પછી અદી આવરે આવી વરસા. તેમણે હાસનું પંચાસર ગામ પસાંધ્યું. એક દિવસે આ ગામ ઉપર દુરમન ચડી

‘અન્નંજા, અન્નં વેદો. વેદો દેવ સેવે.’ કહી તેને સાથે લઈ હું ઊપડ્યો ને ગામની પૂર્વ દિશાએ અન્ને પહોંચ્યા. વોડમાંથી અંદર પેસવા માંડ્યાં રસનેા કયો. અંદર નજીને એહ છું તો, અનેકાનેક સૈકાઓના કાળના ઘા સીલીસીલીને મૃતપ્રાય બની ગયેલી હતીયે દેદાર બેબેલી એક પુરાતન દહેરી મારી નગર મામે ખડી છે. પવન અને વૃષ્ટિના મારાથી એની શિવપસમૃદ્ધિ ઘસાઈને ત્રગમન રસપાટ બની રહેવા આવી છે. ઓચુકપરચાપત્તરી દેવાએલી મારી આંખને આ દહેરીના સજ્જાદમાં મને અભુલિતવાડપંતનની પ્રતિષ્ઠાપૂર્વેની ચુરુર શિલ્પકળાનાં દર્શન થયાં. ઓચુકપ કાળમાં ચુરુર શિલ્પ ઉપર પડેલા દારિણ્યાત્મ આચુકપ પ્રભાવથી ચુક્ર એની કળા જાણાતી હતી. ગદારની પાપાભૂ શિશાઓ ખરીખરીને અનેક રેખાએ અંદરની છોટા બાદ નીકળી આવી હતી. એ પણ ૧૮૬૨-૧૯૪૮ના માપની હતી. પંચાસરપુડી ને કાંજે ચુરુર દેશની પાટનગરી દશે ને આપોતકટ રાત્ર્ય-વંદાની ત્યાં ચારીતપતી દશે ને સમૃદ્ધિકાળના એકકવાવા અપરોપ સગી એક નાની પ્રમાનંત મને લાગી.

પાંચ સરોવરો

‘અન્નો જગાદાર, અન્ન વેા પાંચ તળાવ દેખ સેવે.’ પંચાસરની પુરાતન સમૃદ્ધિને દાંડી માચવી રહેલા દીઆઓને ઓળંગને હું જગાદારની પાકળપાકળ ચાક્યો, અને ને પાંચ સરોવરોને કારણે આ પુરી પંચાસર કહેવાઈ ત્યાં આગળ અમે ખંતે આવી પહોંચ્યા. બાંગ્યા બહુય સગી એ પુરાતન પુરીની પનિદારણા એ પ્રાચીન સરોવરોનાં નીર બરવા ટેળે વળી હતી, પણ એ સરોવરોમાં નિર્ભળ નીરને ગરહે ધૂળ બેસતી હતી! ચોમાસામાં થોડાક માસ સુધી એ તળાવોમાં પાણી રહે છે, ને સુકાયા પછી લોહી કેકેકોણે આડાંજો ખાંડી પાણી કાઢે છે. અરધા અરધા માધિના સ્ત્ર-કળને શેકતાં આકસર, મોતીસર, નંદીસર અને વારોચી એ ચાર સરોવરોના અવશેષો ત્યાં નગરે પડતા હતા. પાંચમું સરોવર ઉત્તર-પર્વમાં ગામથી જગ દૂર આવેલ સરાણમાં, પધરાએલું હતું.

એક પ્રાચીન શિક્ષક

સરોવરની પાળ ઓળંગી તેની મધ્યે આવેલા એક પરચરના ગાંધિયા કૂવા આગળ હું જઈ પહોંચ્યો. આ કૂવા ખોદાની વેળા જૂગર્ભમાંથી પ્રાચીન કાળનાં

કેટલાંક આરસનાં શિલ્પો નીકળી આવ્યાં હતાં ને એ બધાં કૂવા આગળ મૂકેલાં હતાં. એમાંની એક મૂર્તિનું રેખાચિત્ર આ લેખને મધ્યજે આપેલું છે. પ્રાકૃતસંસ્કૃત કાળનું મૂર્તિચિત્રાન એમાં નગરે થે છે.

‘આ પ્રમાણે શોધ્યોજા કરતાં કરતાં સુર્ય મધ્યાહને આવી પહોંચ્યો એટલે અમે ઉતાણ તરફ પાછા વળ્યા. જગાદાર ધાનવાતમાં મને સર્વ કલા કરતો હતો કે સાહેબ, વજ્રોદ અમારા માપ ૬૫ ચોર ઉધરલી વનરાજ ચાલવાડા જગમ હુલા ઘા.’ એટલે મને વજ્રોદ વર્તેલ લેવાનો તકસાર મળ્યો.

‘જગાદાર! હો બને વજ્રોદ ચક્રોકા ૬૫, ચોર સામેકા પીછે ક્રોટ આનોકા ૬૫.’ એમ ઉતારે આવીને વરમી આપી મેંસાહ વર્ષનાએ વૃદ્ધ જગાદારેરગ આપી. (ગોઠ) અમૃતલાલ વ. પંડ્યા

ગણિતગમ્મત

અહુત સર્વોત્તમ યત્ર

૨૦૧ કરનાર: મુળ એકુ ગેશી (નારાયણ સરોવર-૧૩૫)

૨	૪૮	૪૭	૪૬	૮	૧૧	૧૨
૫	૧૪	૩૭	૩૫	૧૬	૨૦	૪૫
૬	૧૬	૨૮	૨૧	૨૬	૩૪	૪૪
૪૩	૩૩	૨૩	૨૫	૨૭	૧૭	૭
૪૧	૩૨	૨૪	૨૬	૨૨	૧૮	૬
૪૦	૩૦	૧૩	૧૧	૩૧	૩૬	૧૦
૩૮	૧	૩	૪	૪૨	૩૬	૪૮

મુકાસો: મુળ-૪૬ ખાનાંવાળી આ આખી આકૃતિમાં ૭ બેબી, ૭ આડી ને ૨ નીરકસ એ દરેક હારનો સરવાળો એકસરજો ૨૫+૮=૩૩ આવે છે.

તેથી નાની. તેની અંદરની ૨૫ ખાનાંવાળી આકૃતિમાં ૫ બેબી, ૫ આડી અને ૨ નીરકસ, એ દરેક હારનો સરવાળો એકસરજો ૨૫+૫=૩૦ આવશે.

અને તેથી નાની, અંદરની ૬ ખાનાંવાળી આકૃતિમાં ૩ બેબી, ૩ આડી અને ૨ નીરકસ, એ દરેક હારનો સરવાળો એકસરજો ૨૫+૩=૨૮ આવશે.

તેથી આકૃતિ ૨૫+૬=૩૧ પછી આવે તે માટે તેને ચરી લીધેથી બતાવી છે.

બહુ વર્ષો પહેલાંની વાત છે. ફિક્કેટની રમત હતી. કાઠિયાવાડમાં આજના નેટલી ક્ષેત્રપ્રિય ન હતી. કાઠિયાવાડની લાખરિકુલો વચ્ચે દર વર્ષે રમાતી 'દિવસ શીટ' ટૂર્નામેન્ટનું એક 'રાઉન્ડ' રાજકોટ ને પોરબંદરની લાખરિકુલ દીખા વચ્ચે રમાઈ ચૂકું હતું. રસાકરોડીની જાહેશી. આખરે રાજકોટની રીમ દાદવાની આખી પર આવી ગઈ. પણ આ રસાકરોડીની છેલ્લી ફાજોમાં એકએક એક પાતળો, લાંબો ખેડારી, રાજકોટ રીમના છેલ્લા રમનાર તરીકે દાવ લેવા ચિતરી પડ્યો. હાથમાં ખેટ ત્રણે માંડમાંડ પકડેલું. પંદરેણ પાટલુનની જવાબે જીતું હતું. પ્રેક્ષકો પોરબંદર રીમની છત થઈ ગઈધારી દતાશવદને વિખરાવાની તૈયારી પડ્યા હતા.

પણ આ અગત્યના ખેડારીએ આવતાંની સાથે જ એવો હાથ ચલાવ્યો કે સૌ તામૂશ થઈ ગયા. તેણે સારા સારા ખેડારોની ખગર લેવા માંડી. ફીલિંગ કરનારાએ ને દયાની પાછળ મોકલી મેદાનના અધા ખુણા જતા પીડાયા. પ્રેક્ષકોની તામૂશી, તારીફ ને તાળીઓના ગડગડાટ વચ્ચે એણે રમતનો ફગ એકએક પત્રાવી દીધો. રાજકોટની હારેલી યાજીને એ જીત પર ભારી મુકશે એમ સોને લાગવા માંડ્યું. અને ચોતરફથી હર્ષનાદો તથા શ્રેષ્ઠતાવાદના પોકારો સ્ત્રીશતા એક યુવાને જીતની બારે ગોરદાટ અસાવી 'ગ્રિમટ્રફીંગ'ની ઝડપે રાજકોટને વિજય અપાવ્યા.

આ ખેડારી તે રવ. અમરસિંહ, તમાશાળીનોએ તે વખતે બાળે જ ધાડ્યું હતો કે આ ખેડારી તો જગતભરના ફિક્કેટમેદાનો સર કરી રાજકોટ કે કાઠિયાવાડ જ નહિ પણ સુગમ દિલેને અપૂર્વ કાર્તિ આપાવશે. લોકો તરત તેને ઓળખી ગયા; કારણ કે તેના બાઈ રામજી તે વખતે એક નામાંકિત ખેડાર તરીકે માનીતા હતા. બલબતા કુટુંબના જ ખેડારીઓ રામજી સામે રમતાં મુશ્કેલી. મોટા ભાતજરે પંદરેશી રમનારાઓને પણ 'Ramji the terror' (રાસમર્તિ રામજી)નો યાદુ બધા હતા. એટલે 'રામજીના બાઈ' તરીકે આ તપા ખેડારીને અપનાવી લેતાં લોકોને વાર ન લાગી. થોડી વધારે કટકાળાજી અને દિશ્મતબરી રમતા જાદુ 'અમુ' તો રાજકોટનું પદ્ધતનું નામ થઈ પડ્યું. 'અમુ'નું નામ પડતાં ખાસી સાગતાં મેદાનો માનવમેદનીથી ગિકાર બદાઈ જતાં. 'અમુ'નું નામ પડતાં નિશાળ તરફ પ્રયાણ કરી રહેલા કિશોરો 'ખેડેથી પાંસરા' નિશાળે ન જતાં પુરતકા અને દરેકરો સાથે ફિક્કેટમેદાન તરફ ફર કરતા. 'અમુ'નું

હિંદની ફિક્કેટ-તવારીખમાં અમર અર્ધ પાડનાર

અમરસિંહ

નામ પડતાં લોકો લોકચુંગકની માફક મેદાન તરફ ખેંચાઈ આવતાં.

તેનો જન્મ ઇ.સ. ૧૯૧૦માં થયેલો અને અબવાસ-કાળ પણ રાજકોટમાં જ રીનેલો. અધ્યાપના આ અર્જન ખેડારીની ઉમદા ફિક્કેટ તરીકેની શક્તિનો વિકાસ બંધ અમનગર રાજ્યની નોકરીમાં રીનેલો જાદુ થયો હતો; પરંતુ એ વિકાસનાં બીજ રૂપ ફિક્કેટશિલ્પની પાયાની તાલીમ આપી તેનું પ્રાથમિક પડતર કરવાનો વાર નો આર્થિક વાજકુલના ફિક્કેટશિલ્પ શ્રી વેલજી માસતર-ને પોતે પણ અજ્ઞા ખેડારી છે તેઓ-ને કાંઈ જાણ છે.

ઉપરવર્ણવેલા પ્રશ્ન પછી તો અમરસિંહને આરંભે દાખરિકુલની ફિક્કેટ રીમનો સરદાર બનાવવામાં આવ્યો અને કાઠિયાવાડની મેચમાં તે ચમકવા લાગ્યા. જવાબે જવાબે નેઓની રીમ દાદવાની આખી પર આવે ત્યારે લોકો અમુ તરફ ચીટ માંડી રહેતા અને અમુ પણ અમકદાર રમત કરી હાર પર આવેલી રમતને જીતના અદુર્લભ સપારાળી અદુલ્લત જીતમાં ફેરવી લાખતા.

જેટ સાથેની તેની આ જગતના કનેક્ટો દરમ્યાન તેણે મોલિંગમાં પણ સારી પ્રગતિ કરી અને એટલી સફળતા મેળવી કે તેના બાઈ રામજીના માફક ઝડપી

બોલર તરીકે તેની ખ્યાતિ થઈ ગઈ. અને પછી તે એક પ્રખ્યાત બોલર ગિનિ-બુક તરીકે તેનું નામ મળીતું થઈ ગયું.

તેની આ કારિયો એ દેવે જન્મનગરના ક્રિકેટશાળી જનમસાહેબ દેવ, રબુછતસિદહતું ધ્યાન ખેંચ્યું. તેમણે તેને રાજ્યની નોકરીમાં રોકી લીધા અને ઇ. ૧૯૩૨માં દિંદી રીમ કોલેજના પ્રવાસે મધ્ય ત્યારે જડબી બોલર તરીકે પોતાની સાથે તેને લઈ ગયા. એ પ્રવાસ દરમિયાન અમુકે ૧૧૧ રિકેટ લઈને એવે તો સપાટી બોલાવી નીચે કે કોલેજના કોર્ટ દાંખમાં આંગળાં પકડી ગયા. આ પ્રવાસે તેને ક્રિકેટજગત મમત્ર પ્રકાશમાં લાવી દીધો. અને જનમનગર રાજ્યની રીમ તરફથી રબુછ દ્રોણીમાં રમી તેણે જનમનગરને છતાડ્યું ત્યારથી તે તે આગ્રહી રમનાર બની ગયો. નવાનગર રીમની રબુછ દ્રોણી દૂનિએન્ટમાં બોલિંગ, બેટિંગ અને શીફ્ટિંગ ત્રણેમાં અમુક આધારસ્તંભ ગણાતા સાચે. જનમનગરની નોકરીમાં પછી તે તેનો ઉત્તરોત્તર વિકાસ થતો ગયો, જેમાં જનમસાહેબ રબુછતસિદહતના પ્રોત્સાહન ઉપગ્રંથ દિશીયસિદહતના પણ ઘણું ફાળો હતો.

૧૯૩૪માં રાજકોટ દૂનિએન્ટમાં ૨૨ મિનીટમાં ૧૦૦ રન કરી સદી મીંધાવી તેણે દુનિયાનો રેકોર્ડ તોડ્યો. તરતજ ૧૯૩૫માં કોલેજની ક્રિકેટશાળીની જાણીની કોલન ક્લબ (Colne Club) તરફથી તેને આમંત્રણ મળ્યું; અને એ ક્લબ તરફથી ક્રિકેટની તાલીમ આપનાર ઉસ્તાદ (Coach) તરીકે તેને રોકી લેવામાં આવ્યો. પગાર લેનાર તરીકે ધંધાદાર બેસાડીએમાં સીંચી મોટા પગાર લેતો મળતો. અને તેનાં કારણે એકાં નોકરોનાં લેકેશનર લીમના ક્રિકેટજોમાં કોલન તરફથી રમતા અમરસિદની બોલિંગથી ખરી પડતી વિડેટો અને તેના બેટની મગનગમી આતંકજાતએ ત્યાંની જનતાને થેલી કરેલી. અમુને રમતો એવા ક્રિકેટજારી પર દરોડો પડતો, ને અમુનું નામ 'ક્રિકેટ-મોલી'મ ટેકરાળ પડતું.

આ પછીની અમુની બેટ અને બોલ સાથેની મન-સનાડીબરી-ફોનેટો તે જાણીતી બીંબા છે અને દિંદ નો શું પણ જગતના ક્રિકેટની તપાસીબની એ એક દિવસપર કલાબી બની ગઈ છે.

પણ જ્યારે ૧૯૪૦ના મે માસની ૨૧મી તારીખે માત્ર ૨૯ વર્ષની વયે જનમનગરમાં તેના ગિરિસરથાળ 'ક્રિકેટ કોર્ટ'માં તેનું અકાળ અવસાન થવાના ખબર

અચાનક મળ્યા ત્યારે લોકોનાં મુખમાંથી અરેરાટી છૂટી ગઈ. કોઈએ બંનેએ જ પારેલું કે દિંદના આ અતિશય ક્રિકેટ-પીરની છવનહોટી આગ એકાએક તૂટી જશે.

તેના અવસાન સમયે અમુ દિંદનો સર્વોત્તમ 'બોય ગિનિ-બુક' બોલાડી મણીનો હતો. દુનિયાબંધના પ્રખ્યાત ઓરેસ્ટિયન બેસાડી મેક્કોટ્ટની, જેનો ક્રિકેટની રમત પરનો અભિપ્રાય આધારભૂત મનાય છે, તે દિંદ આ-વેલા ત્યારે તેણે ખાખાના એક મેળાવામાં કહેલું કે 'Nayudu and Amarsingh would adorn any cricket team of the world' (નાયુડુ અને અમરસિદ જગતની કોઈ પણ ટીમને દીપાવે તેવા છે.) અને ખરેખર, વધુ દુર્વંત, આંતરરાષ્ટ્રીય ક્રિકેટનિષ્ઠાતોના મત પ્રમાણે, આખી દુનિયામાંથી ચૂંટી કારેલી ચુંદા, સર્વોત્તમ અગિયાર બેસાડીની ટીમમાં, બોલિંગની શરૂઆત કરી શકે તેવા આદર્શ, પ્રથમ બોલર તરીકે 'અમુ'ની ગણના થતી હતી.

અમરસિદની ખાસ વિશિષ્ટતા નો એ હતી કે કાંઈ સમય મુખી તે ગિરકુલ થાક્યા વિના મમે તેલકા બોલર ફેંકી શકતો અને છતાં તેની 'બેંચ' નો તેની તે જ રહેતો. કોઈ વખત જ્યારે તેને જાણે રિકેટ ન મળતી ત્યારે પણ એ દાવ લેનારને કાબૂમાં રાખી રોકાઈ જાતું વધવા ન દેતો અને આ રીતે જાણે રન થતા અ-ટકામી રાખવાની તેની શક્તિ તેની રીમને માટે એક અમૂલ્ય પરતુ થઈ પડતો.

અમરસિદ આજે નથી; પણ તેની યાદ અપણે મરી જુલોરું ખરા ? બોલ સાથે થસતી આવતી તેની કલા-વર પ્રયેઝ કાપા, બેટને સરેલાથી ઉછાળી ઉત્સાહનાં પૂર વધાવતી તેની આકર્ષક છતાંદર રમત, શીફ્ટની આંદરની તેની અપ્રતિમ ચપલતા, અને રીમજિક ગતિ-થી તેના બેટમાંથી ફૂટતા આરઆરને હાથ રમના ફટકાના 'કટાકટા' એ સર્વે આપણા રમતિપર પરમીરમખંડારો !

અમુનો નિર્લભિયાની ગુણાવ અને તેની અંદરિકી -sportsmanship-કોમ પણ ક્રીમના બેસાડીને ઉત્સાહજ રૂપ છે. આટલાટશી નાખતા અને સરળતા પ્રાપ્ત કર્યાં છતાં તે તે રાજકોટની આરેક્ટ વાઈરકુલના તેનો તે જ 'અમુ' હતો. ખોટા આંદર કે કોમોએ નેનામાં કોશભાવ પ્રવેશ કર્યો ન હતો.

જ્યારે લેન્ડેશપરમાંની તેની પ્રાચન ક્લબમાંથી તે રમત ખાખવા રાજકોટ આવતા ત્યારે રાજકોટનાં રમતો

ક્ષેત્રોમાં એક નવું જન્મ આવતું. દોડી, વૉલી-બૉલ, ફિટ કે ફુટબૉલ, જેના મધ્ય સાક્ષતા હોય તેમાં અ-મરસિદની ખેલાડી કે પ્રેક્ષક તરીકેની દાગવી રમનાર-ને બારે ઉત્તેજિત કરતી. તેની મળીબાર દોડાદોડી, બ્રાંધન ને પ્રોત્સાહનના તેના પડકારો તેમજ તેનાં રમૂજ અને રીબજ તમાશાથીનો તથા ખેલાડીઓને આનંદમાં એકેસરખા તરબોળ કરી, રમત માટેનું એક ખુસ્તુઆ તંદુરસ્ત વાતાવરણ ઊભું કરતાં એ બધું કેમ શુલાશે!

અને તે સાથે મોર્ફાઈડિયાની રમતના મધ્ય જ-માનનાર રાજકોટના કિશોરો તેને કેમ બૂલી શકશે! ૧૯૪૦ના વર્ષમાં પણ જગતના આ મથહર ખેલાડીને રાજકોટના મેદાનમાં નાનાં ભુલકાંઓ સાથે મળ ખાતર રમ્યારના ટેનીસ-બૉલથી ફિક્કટ રમતાં જોનાર પ્રેક્ષકો કે તેની સાથે ખેલેલાં બાળાં! તેને કેમ બૂલી શકશે!

અને તેની રમત જોનાર પ્રેક્ષકો તથા રેડિયો પર ખેલનાં વર્ણનો સાંભળતા ફિક્કટ-શીખાનો તો તેને કેમ જ વિસારી શકશે! 'Here Comes Amu' પોકારતો થી 'જાણી' તાર્કિકાધારખાનનો બુલન્દ પણ ઠણ્ઠમધુર અવાજ હજી પણ આપણા કાનોમાં યુગે છે.

આજે અમરસિંહ હયાત નથી, પણ તેનું નામ તો જરૂર અમર રહેશે. દિંદની ફિક્કટ-તવારીખમાં તેની કારકિર્દીએ ઉજ્જવળ આંક પાડ્યો છે તેટલી જ તંદુરસ્ત અમર તેના નિષાદસ, નિરખિમાની રવભાવે પાડીને પક્ષપાત વિનાની બેલદિક્ષી બરી ગિરાદરી પ્રકટાવી છે. તેની જીવળી કારકિર્દીના રમરણ સાથે એ નિર-ખિમાન બંધુબાવની જ્યોત આપણું સતત જલતી રાખીયું તો તેનું ખડે રમરણ સાથે ધું ગાણાશે.

હરિશ ચેસ. બૂલ

Our Friends Abroad

પરદેશી
મિત્રોના
પત્રો

—આ પત્ર મેળવનાર : માલ્કેસ્ટાલ હિંગતસ્ટાલ બ્યાસ-ટીપ

3212 Cetti HOUSTEN, Texas (U.S.A.)

૨૫મી મે ૧૯૪૦

પ્રિય માલ્કેસ્ટાલ,

કહે જ તમારો પત્ર મળ્યો. દિંદના મિત્રોના પત્ર મળતાં અતિશય આનંદાસ્પદ થયું.

"Open Road for Boys" માસિકમાં પ્રકટ થયેલો શ્રી રવિશંકર રાવળનો પત્ર મેં વાંચ્યો તે દિવસ હું બહારી શક્યો નથી. મેં તુરત જ તેમના પર પત્ર લખી નાખ્યો હતો, અને તેમણે અરેબ ગારા પર ઘણી કૃપા બતાવી છે. શા માટે, હું? હોદ માસમાં તો મારા પર તમારા દેશમાંથી અને બ્રિટિશ હરટ આફ્રિકામાંથી પત્રોનો વરસાદ વરસ્યો? 'ડુબાર' પ્રકટ કરનારનો હું શી રીતે ઉપકાર ગાવું? કાંઈ રીતે બહારો ન વાળી શકાય એવી રીતે તેણે ઘણી મોટી સેવા બતાવી છે.

તમે મોકલેલી ટિકિટો માટે કપકાર. તેના બદલે આ સાથે મોકલેલી ટિકિટો તમને મળશે. અને પણ પરદેશી સિકા-ઓ સંધરવાનો જાણ છે. તમે તમારા સિકાઓ મોકલશો?

મને ૧૬ વર્ષ થયાં છે અને હું ધંધે લાગી ગયો છું. હું પોસ્ટલ ટેલિગ્રાફ કેબલ કંપનીમાં જોડાયેલ છું. એવા નામની કાંઈ કંપની તમારે ત્યાં છે ખરી કે?

તમારા પત્રને મળાને 'બ્યાસ-ટીપ' છાપેલું છે. તમારા બીજા બાઈઓ પણ છે કે? મારે પણ એક જોડેક નામનો ૧૬ વર્ષનો બાઈ છે; અને એક ૧૪ વર્ષની જન છે.

મને લાગે છે કે હાલ પૂરું થીક લખ્યું છે, એટલે પત્ર બંધ કરું છું. તમે જમદી પત્ર લખો.

તમારો ખાસ

Malden A. Harvey

તા.ક. તમારા અક્ષરો મને સાફ લાક્ષ્યા છે. થોડી બુલની પરવા ન કરતા. આપણે દરેક જણું કંઈ ને કંઈ બલ કરીએ જ છીએ. દિંદના સિકા મોકલવાનું બલશે નહિ.

અહીં વસેલ એડી છે, એડ, સાર્થપ્રસ, હૅલનવૂડ, વૉલનટ વગેરે દુકાં પર લીલાં પાન આવી ગયાં છે. કાંચો સરસ લાગે છે. તેની નીચે ગરમીના દિવસ પસાર કરવાની ગત આવે છે. વળી આખાતને કિનારે જઈ તરવ ની ને મગજી પડ-વાની ગમત જોર છે. વસેલના માનમાં ફૂલી પણ ખીલ્યાં છે: રોઝ, સિલાક, લીલી, નાઇનરહેડ, સનકલાવર બધાં જ.

એતરો પર લોકો વાવળી માટે જમીન તૈયાર કરી રહ્યા છે. તાબં બસમાં, વગામ્, સર્ગિસ વગેરે ખેડની પાડીમાં કાંચાં વધી રહ્યાં છે ખીજી તરફ ખેડત અનાજ, કપાસ, રોરડી વગેરે વાવવાને શિવાજીમાં વૃદ્ધી થયેલી વાંટાસમારી રહ્યા છે.

આંદો દેશ કેવો છે. તેનો ખ્યાલ આવે છે ખરો? અહીં તો માલ્કેસોને દોઝ શહેરમાં કામને માટે લાઆવ કરી જ પડે: આફ્રિકામાં, એકામાં, લોબેન્ડની મીલોમાં અહીં તક્કા બધે. અમેરિકામાં બધા ઝડપથી કામ કરનારા જ છે. યું કેં? હુનિયા પણ જોસબંધ વધી રહી છે ને?

શ્રી સંતોષબાબુના હાથ નીચે, ચીનાઈ દોળ ચઢાવેલાં માટીનાં મુંદર ઘાટનાં વાસણો બનાવવું શ્રીનિકેતનનું 'પોટરી' ખાવું મારી નમરે (અનુ ૫. ૩૮૪થી) બેસીને વિચારીશું. પછી .., શ્રીનિકેતન જતાં પહેલાં અમે શ્રી ક્ષિતિબાબુને વિદ્યાનગમ બન્યા. તે તો પૂર્વાચાર પ્રમાણે એક પાટ ઉપર તરૂં મેળ જમાવી કોઈ પેટીના વેપારીની જેમ શાન્તિ-નકેતનની સાખાઓનું નિયમન કરી રહ્યા હતા. આગને જોઈ જખવાનું પહોં મૂકી પ્રેમથી આદર કર્યો. પરંતુ ચુકરેવની ચેરહાજરી તેમના મનમાં બહુ સાલગી હતી એમ લાગ્યું. મને પહેલું જ કહ્યું કે 'તમે આવ્યા છો, પણ આશ્ચર્યપતિ તો છે નહિ.' મેં કહ્યું: 'એટલું માઠું બાળ્ય નહિ હોય. પરંતુ આપે જ ચુકરેવના વ્યાખ્યાનમાં કહ્યું નથી કે ચુકરું સ્વરૂપ તો વિદ્યાશક્તિ અને આક્રમણ મૂર્તિમંત થાય છે?' તુરત તેમણે જિજ્ઞાસા કરી: 'શું એ આશ્ચર્યનું ચુકરાળી-માં પ્રકટ થઈ ગયું?' તેમણે અમદાવાદના મિત્રોના અળસ પૂછ્યા. કસ્ટોમરોજરજો તેમરણમાં પહેલા જ. રોડ બંધા-લાવમાહતના કુટુંબના અને છેવટ હુલ્લટના અળસે પૂછતાં બહુ બ્રાહ્મિનય થઈ ગયા. દુકામાં બધા સમાચાર કહી અમે નીકળ્યા, કેમકે સાંજ પડતી જતી હતી અને શ્રીનિકેતનને ત્રણ માહવતો પંથ હજી બાકી હતો તેકામદાએ (અહીં 'બાદને' બદલે બંધાળી 'દા' શબ્દ ઉમેરાય છે એટલે શ્રી ક્ષામ તે 'સ્વામદા') તે વાદ કરતી પગની રતિ વધારવા મુશ્કેલી અને શાંતિનિકેતનના વિરતારને ઊંડા અમે દૂર દેખાતા ગ્રાહીના મુંડવાળા પ્રદેશતરફ જતા માર્ગે ચડી ગયા.

શ્રી નિકેતન

● રત્નામાં એકે મનોહર સાંતાહ અમદાં આવ્યાં. પંદરનીસ

ધરનું આમદાન એ હુંદ વાર્તાના સ્વપ્ના જેવું લાગતું. એક તથાવ આગળ શ્રોતાને બધીને માર્ગ આપે છે, એ તો કલાકરો અને કાં-રમણીય દુકાને-કહે છે એવું દરમ હવું. તથાવની પાળ ઉપર વન-ઉપવનની જીલીજીલી વનદેવતિ દોષીને વિશેષ સ્નેહ કરવા પ્રયત્ન થઈ રહ્યા છે.

શ્રીનિકેતન પહેંચતાં પ્રવેશ આવળ જ કેટલાંક સર્ગ મહાનો ઉલ્લેખો માટે બાંધેલાં હતાં. બંધ થઈ ગયું તે પહેલાં એક લેવાની કચ્છાપી ત્યાં મળ્યા. ત્યાંથી અધિકાર નંદબાજના જન્માદ શ્રી સંતોષબાબુ, જે એક સાંચ-સંસ્કૃત્યુચેર અને શાંતિનિકેતનના કલાદીક્ષિત છે તેમની પાસે હતા. તેમણે પકવેલી માટીનાં વાસણો પર મુંદર ચીનાઈ એવ ચઢાવી વધારે કાંમતી અને ઉપયોગી માલ બનાવવા માંડ્યાં છે. બીજા બાદમાં આમદાં પર કલાત્મક દીકાંને કલાવી પુતલોનાં પકાં, ડાવરીઓ, 'પોટરી' વગેરે બનાવવાનું ખાવું ચાલુ હતું છે. તેમણે જતે સાથે ફરી બધા કામની વિચિત્રતા બતાવી. ચીનાઈ એમનું ખાવું ધણી રીતે આપના દેશને ઉપયોગી છે, પણ અહીં તો તેમાં કલાત્મકતા અને રંગરૂપ લાકાળી વિશેષ કાળજી રજાતી હોવાથી સામાન્ય જનસમુદાયને કાપોળી થાય એટલી વિશાળ પ્રશ્નિત કરી રહ્યા નહિ. આ પ્રેમોમાં માટે અહીં બહોં પહુ નાની હતી. તેની મર્યા કરતાં એ મોરણીના 'વરચુરામ પોટરી વર્કસ'ના સંચાલક શ્રી ગુણપુત્રે જે જાપાનમાં માટી સાથે હતા તેમનું નામ આપ્યું, કે જે બહોં વિષે તેમને સલાહ આપી શકે. એ આપણા કુમારે પકવેલી માટી પર સાંતે ચીનાઈ દોળ લાવના શય

તો તેમની સ્ત્રીઓને કિંમત વધી જાય. પરદેશી માલ અટકે અને ગામડાં સમૃદ્ધ અને એમાં રૂંદા નથી.

આમડાં પરની ડિઝાઈનો શાંતિનિકેતન જઈ આવેલ કોલર વિદ્યાર્થી શોખ્યા વગર આવે એટલું એ સહેલું લાગે છે. પણ તેની ખરી શોખાને કિંમત તો કરનારની શોખનલુહિયાં છે. આમડાંનાં અવનવીન ટાંકા તેમજ વિવિધ રંગ કે જાતવાળી બેંચ પર મનુષ્ય, પશુ કે કૃષ્ણાનની તાજમેજીવાળી આકૃતિઓ રચવી અથવા પ્રાચીન કે અર્વાચીન ચિત્રના પ્રયોગો તેમાં ઉતારવા એ કુશળતા અને દષ્ટિ વગર શિષ્ટ થાય નહિ.

કલોગમનવામાં ગોપાલનનો પણ એક વિભાગ છે, જે ખેતી ઉપરાંત આશ્રમના પશુપત્ની સંભાળ સખે છે, શાંતિનિકેતનને કૃષ્ણ-ગાંધી પૂરાં પાડે છે તે સાથેસાથે વિદ્યાર્થીઓને આમજીવનનો સંપર્ક આપી રહ્યું છે. શાંતિનિકેતનના વિદ્યાર્થીઓ દોર અહીં ફરવા આવે, અથવા કલોગ મુદોમાં નેડાય કે વિરોધ કામ કરવા રહે પણ ખરા. ખેત સંસ્થાઓ વચ્ચે આવન માટે સાધકલનું સાધન ઉપયોગી છે. મુલાકાતીઓ માટે પણ સાધક-રીક્ષાવાળાઓ તૈયાર હોય છે. પણ રસ્તાનું સૌદર્ય માણવા પછીના પ્રવાસ જ મગાનો લાગે છે.

શ્રીનિકેતનમાં શિક્ષકોનાં નિવાસમુદો ખરેખર કલાત્મક સાદાઈના નમૂના હતા અને કેટલાક અપનાવવા જેવા પણ હતા. શ્રીનિકેતનનું ખાતમુદ્રત કરતાં દેવ. ગુરુદેવે જાતે હળ હાકેલું એ પ્રયોગને ત્યાંની બાંંત ઉપર શ્રી નંદાલાલુએ પાકા રંગની રેખાઓથી અંકિત કર્યાં છે. એ સમયે હાલ રહેલી વ્યક્તિઓનો પણ તેમાં સમાવેશ કરી ચિત્રને ઐતિહાસિક બનાવ્યું છે. કલાત્મકતાના વિદ્યાર્થીઓ માટે શ્રીનિકેતન એક સુંદર ચિત્રભૂમિ છે એમ નિઃશંકપણે કહી શકાય.

હીવાડાંએ અમે આશ્રમમાં પાછા આવ્યા ત્યાં ખજર મળ્યા કે આજે શિશુવિભાગ સત્રાન્તકલ્પનનિમિત્તે નાટ્યો, વિનોદ ને સંગીતના પ્રયોગો રહી જતાં હતાં. તેના પ્રમુખ કનુભાઈના સમયના એક વિદ્યાર્થીનિગદ્દતા. તે મને જણાવતા હોઈ એ મેળાવડામાં બાગ લેવા તેમણે મને આમંત્ર્ય દત્તો. શિશુ સુંદર જોડો ઉત્સવ

● વિદ્યાર્થીઓની જ નીચેની ઓસરીમાં મેળાવડો નાનવો દત્તો. પ્રયોગમાં ખૂબ સાદાઈ હતી અને સદજ મળેલાં સામનોનો જ ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો દત્તો. અહીં કંઈક તેઓ ધર આગળ પણ સરજતાથી કરી શકે એ ધ્યેય તેમાં જણાવેલું હતું. નાટકી તખ્તા કે ધંધાની નકલ જરા પણ નહોતી. ખાજાઓ, રંવાદો, વિનોદો, આપણે, સંગીત, નૃત્ય એ અંધાંમાં, બાજકોની ચેષ્ટાઓમાં રવાજાવિસ્તાર અને વાણી-વાતુર્ય ખીંચવાની દષ્ટિ આગળપડતી હતી. એ કાલીઓળી રમૂરમાં સૌને ખૂબ આનંદ પડતો. ચિત્તુભાઈની 'ટેકસ પેટની દેડણી' વાળી વાતનું બંધાણી સ્વરૂપ એક બાજકે હજુ તે મેં તુરત પિછાન્યું. ઉવટે પ્રમુખશ્રીએ મને રહેજ

શાંતિનિકેતન મ્યુઝિયમના પગથાર. આગળ : ર.મ.સ.વજ અને શ્રી નંદાલાલ. પાછળનાથી તરફથી-નવીન શાંધી, મળલાલ અને કલામદા (કોલો નંદેન્દ્ર સવજ)

પર આમંત્રી આ પ્રશ્ન વિશે મારા મન ઉપર પડેલી છાપ જણાવવા છજી અને જણાવ્યું કે હું એમજી, દિલી કે ગુજરાતી ગમે તે બાધામાં બોલીશ તો આહરો અને નેમો નેનું બંધાણી કરી શ્રોતાઓને સમજાવશે. મેં દિલીમાં જ બોલ્યું પછે હજી એ દિલી તો હીકીક હતી, પણ તેથી શ્રાંતાનાં અરખું પણ સમજાવા તો દરો. તે ઉપરાંત મેં વાપરેલા જ શબ્દો ઉપાડી લઈ પ્રમુખ મદાસરે તેનું જે બંધાણી કરી બતાવ્યું તે ધણ જ તદુપ બન્યું હતું મેં પ્રથમ તો ત્રિવંત ગુરુદેવને અંજલિ આપી, જેમણે મારતવર્ષમાં શિશુસાધનાન્યના સંદેશ આપી જનતાને તેના પ્રત્યેની ફરજનું બાન કરાવ્યું; બાજકોનું માનસ આખા-મારતવર્ષમાં એક જ છે અને જનતાની બુદ્ધિ એક જ સમજણ પર છે એ બતાવવા પેટી દેડકોની વાતનું આપણે ત્યાંનું સામ્ય બતાવ્યું; બાજકોના કલ્પને તથા આનંદમેજા દેવ. ચિત્તુભાઈના પ્રયોગથી ગુજરાતભરમાં દેવે બધાથી ગયા છે તે પણ છજી; અને છેવટે હું અમદાવાદથી નીકળ્યો તે વખતે એલિસબ્રિજ બધાવાગમંડળે હાલર જેટલાં બાજકોની પથ્થરમુદ્રેનનો પ્રોચાગકર્ષાંદનો તે સમાચાર આપ્યા.

આમ, શાંતિનિકેતનમાંનો મારો એ પ્રથમ દિવસ એકંદર જડ સુંદર રીતે વ્યતીત થયા તેનો સંતોષ હતો, વાળુથી પરવારી અને પ્રવાસનો માક ઉતારવા તાતાખવનને આનંદ થયા. (વાહ)

શોટોગ્રાફી

હરીફાઈનું પરિણામ

પહેલું દીનામ: 'ભરવાડ' - મન્નદર ચાતર (પાલખપુર);
બીજું દીનામ: 'રવાશી' - ચંદુભાઈ ભટ્ટ (અમદાવાદ); ત્રીજું
દીનામ: 'અવનનિવાંદ' - ચીમન મેવાડા (કલોદ); હત્તેજના:
'મોલીનો સાગર' - બાબુ બાલુસાળી (મહુધા), મોંધપાત્ર:
(૧) 'બેલડી': નટુભાઈ દેસાઈ - કપડવણુ; (૨) 'ધોળો':
નવકુમાર પંડ્યા - અમદાવાદ.

ચિત્રની શોધમાં ભરતા ફોટોગ્રાફરને ભરવાડ અને
ચેરાનો વિષય કોઈ પણ શહેર કે ગામડાની બાંયોળે મળી
આવશે. આવા વિષયના ચિત્રસર્જનને રક્ષક કે વ્યક્તિ સાથે
ખાસ નિરૂપત નથી હોતી. ચિત્રમાંનાં ધારાપ્રકારથી ઘન-
નળી ડોઝાઈન ને સુસંવાદી વર્ણો (harmonious tones)
જ ચિત્રને સુધારે કે બગાડે છે. આઈ મન્નદર ચાતરનું
ચિત્ર 'ભરવાડ' ક્યાં લેવાયું છે તેની જોનારને ખબર નથી.
છતાં ચિત્ર આકર્ષણ કરે છે. શિયાળાના ધુમ્મસમાંથી ડો-
ઝિયાં કરતો સવારનો ઢળવો તરફ કેવું આહ્વાદક વાતાવરણ
જન્માવે છે! અછરતા પ્રકાશની મદદથી ચેરા ને લાંબા પડછાયા
અથવા ઘેટાંની રૂપેરી પીકરેઆઓ સુંદર દીઝાઈન ઉપલવે છે.
આવા વિષયને અનુગૂપ ફોટોગ્રાફિક ટેકનિક આધરી હોય
છે. આઈ મન્નદરે સામા પ્રકાશમાં ચિત્રો લેવા માટે ફોટો-
ગ્રાફીના આવશ્યક ક્રિયાભાગમાં પ્રવૃત્તતા રીતની જાણાય
છે. ચિત્રને ઠાપી તરફથી અરધા ઢચ ઉપરાંત ચોક્કસ કરવાથી
સંચાળના સુધારે છે.

ચંદુભાઈ ભટ્ટના 'રવાશી' ફોટોચિત્રમાં નાની છોકરી
સાક્ષાત્ત જોવી વરતુ ઘણ રહી છે. નામ વાંચીને ચિત્ર
જોતાં પાડનારનો હૃદય જરા પણ સમન્વોતો નથી. અજગ્યાત
સ્વપ્રકાશમાં નંદી કે તળાવને કાંઠે કાઈ બાલિકાને કામમાં
મગ્ન થઈ જોતાં હૈમેરિસ્ટ ચિત્ર પાડવા લક્ષ્યાયતા ને છબી
પાડી. ફોકોસિંગ, ડેવેલપમેન્ટ અને પ્રિન્ટિંગ ચોથા પ્રમાણ-
માં થયાં છે માટે જ ચિત્ર આકર્ષક બન્યું છે. છોકરી
નીચી વળાને કામ કરતી હોવાથી, જોનારની દષ્ટિ છેદરીના
ક્રિયા કરતાં ઢાચ તરફ વળે છે. ત્યાં વસ્તુઓની અસ્પષ્ટતાથી
અને આકર્ષક તરેવોની ઊલુપથી ચિત્રરચના ટૂંક છે.

ઉપરનું ચિત્રેચન બાઈ ચીમન મેવાડાના 'અવનનિવાંદ'
ચિત્રને અક્ષરસઃ લાગુ પડે છે. આવાં ચિત્રોનાં નામ જોને
તેટલાં દેશો ને સરળ સમજવાં જોઈએ. આ ચિત્ર પણ
નીચે વધારે જગ્યા માગે છે.

હત્તેજનાઈનામ અતનારભાઈબાબુબાલુસાળીના 'મોલીનો
સાગર' ચિત્રનો વિષય આકર્ષક છે. બહુ દૂરથી લેવાએલા

આ ચિત્રમાં ચળનના અંતરને જોનાંબોની ગતિથીમી હોવાથી
સૂક્ષ્મપ્રકાશથી ધાણીમાં થતાં તેજાંબોનો વિવિધ સ્વરૂપ
પકડતાં નથી, તેથી ચિત્રમાં monochromy of forms
(બેડતા) જણાય છે અને ચિત્ર નીરસ લાગે છે.

બાઈ નામુભાઈ દેસાઈનું 'બેલડી' ચિત્ર સારું છે. પ્રકાશ-
બળિનો વર્ણબેદ ચેરાના કરતાં આછો હોત તેા ચેરા અને
દેશનાં ચિત્રો ફરતે દેખાત ઢાળી તરફના નીચેના જૂણાથી
જગણી તરફના ઉપરના જૂણાને જોડતી એક કાંઈરેખા
દોરો તે તેજાની ઉપરની બધી જગ્યાઓની અને નિકપયોથી
લાગશે. જગણી તરફ ખરતીને ચિત્ર લેવાની જરૂર ઢગી.

બાઈ જયકુમાર પંડ્યાએ 'ધોળો' ફોટોચિત્રમાં વધે-
જદ્દ પુરવતું ચોટ્ટ લીધું છે. તેનું ફોકોસિંગ બહુ સારું
છે. પણ ડેવેલપિંગ વધારે સમય, સુધી કરવાથી નેગેટિવ
'હાન્ડરેટી' બની છે. વળી ડેવેલપિંગ કરતી વખતે ચરમીતું
પ્રમાણ વધારે હોવાથી ફિલ્મ ઉપરનું ઇમરશન નરમ થયું
છે અને તેમાં સાર પડયાં છે-જોને અંજેશમાં તીલાંગ
કે છે. કનાજાના દિવસોમાં ડેવેલપિંગ કરતાં પહેલાં ફિલ્મને
ફોર્મલિન બાથમાં પાંચ મિનિટ સાખવાથી આ દિલિત
થવું બકે છે.

બલજવત ભટ્ટ

નવાં પુસ્તકો

બોલીએક ભત-લેખક: દિનેશ કાકર, સંપાદક:
સોમાભાઈ બાપસાર તથા દિનેશ કાકર; પ્રકાશક:
નંદનરતાલ વારા અને શીમળી પટેલ, નવચેતન સાહિત્ય
મંદિર, ૨૪૫૬ ભદ્ર, અમદાવાદ, ૦-૪-૦૦; મુરબિ-લેખક:
સિંધપ્રસાદ ત્રિવેદી, (સંપાદક તથા પ્રકાશક ઉપર મુજબ),
૦-૮-૦૦; ત્રિવેદી-સંપાદક અને પ્રકાશક: ડૉ. એમ. બી.
સુરેશ, શાહબંદર રોડ, જોશ્વરી સ્ટેશન; મળવાનું ટેકણું,
વિપારી ઝોનડ કો. ટ્રિન્વેસ રેડીટ, મુંબઈ-૨, ૧-૮-૦૦.
બાપુ મૂળ લેખક: ધનરયાકાકર ગિરવા, પ્રકાશક: નવ
અવન પ્રકાશન મંદિર, કાઠપુર, અમદાવાદ ૦-૧૨-૦૦; મહુકર
મૂળ લેખક: ચિનોબા ભાવે, પ્રકાશક: નવજીવન પ્રકાશન
મંદિર, કાઠપુર, અમદાવાદ ૨-૦-૦૦; હકથચિત્તુતિ લેખક:
રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈ, એમ.એ., પ્રકાશક: આર.
આર. રોહની કંપની, બુકરોસ્ટ્રી એન્ડ પબ્લિશર્સ, ફૅશબાગ,
પ્રિન્વેસ રેડીટ, મુંબઈ-૨ નવી આશુતિ ૨-૮-૦૦; એક માસ
મેં ફિલ્મી લેખક અને પ્રકાશક: હવિષ્કાળુ બ્યાસ, સખરસ
કર્ચાલચ, લાડી (કાકિયાવાડ) ૩-૮-૦૦; ઓરેલફે હિટકર
પ્રકાશક: સી. એમ. શાહ, સ્વરશિક મુક ઉપો, મેંબી હાડસ,
ચોષેક હાડસ સામે, મુંબઈ ૦-૪-૦૦; લાડાનો લેખ
તેયાર કરનાર: નાનરદાસ ઇ. પટેલ ૦-૧-૦૦; વડવાઈએ
(બેડ બીએ) લેખક: દિપાલલાલ ચર્ચક ૦-૩-૦૦. બોના
સંપાદક: નાગરદાસ ઇ. પટેલ (પ્રકાશક) અને રમણલાલ
નાનાલાલ શાહ, બાલવિનોદ કાર્ચાલચ, મશાડ (મુંબઈ)

મગલ

૫૪૫.

પ્રશાન્તે જગ ઇન્ધિયું ગદન મૌનને અંતરે,
કરાલ તમ વીંધતા ક્રકત આપણે એ રહ્યા;
દુરોય નવ ડોલતાં, ધ્રુવડ કારમું બોલતાં,
શિયાળ રડતાં પણે દૂરેસુદૂર ભેંકારવાં.
અધોર તમમાં તીણાં તમતમે અણે એકવાં,
સુતીલણ સમરોતે યથા સમયની સરાણે ન શું
નિશીથ નિજની છૂરી, જગ ગભીર ગોરંભતું
રમશાનવડલા સચું, તિમિરદંશ આ સભ ના.

અહીં લગણ આવીયા ઉભય આપણે સંગમાં,
ઉરે ક્ષત લેડા પડયા, અરણ્ય આલતાં ચાકિયા;
અહીં, અધવચે હવે અવરની ય આશા કરી?
બચેલ કટકે, સંખે, હૃદયની કિનારી તણે,
લઈલઈ પરસ્પરે વ્રણવ્યથા પરે વીંટળું,
અને સ્થડતે પગે મગલ કાપશું મોજથી.

ખાલસુંકુન્દ હવે

‘તારના થાંભલા’ને

૫૪૬.

ઝીલી ઝડી મુક્તધાર મેઘની,
ને કે સહી ખાપટ ટાલ-વાતની,
ધારી દિલે ઝાળ કરાળ મૂર્ચની,
ચાંપી ઉરે આંચણી ચાલુ વીજની,
ગાંધ્યું બધે હાં તન શોડતારે
ને છૂટશે કેવળ અંતકાળે.
કે સમ્પનો, રખેન, કન્દનોને
દાળીં ધર્યાં સૌ ઉરને લેડાણે.

માથે ધરી મોજ રવકર્મભારે
અનિષ્ઠ ને નિષ્ઠલ એકધારે
કે કાળના બીભાલુ ફેરફારે
તું પેખનારો વળી ધારનારો.
ભિભો ભરે, ભિભ, ભિભો રહેને
સૌનો ગની પ્રેરણ આપ રહેને.

પ્રજ્ઞાસ કાલિદાસ વ્યાસ

ધન્ય જીવન

૫૪૭.

પ્રભાકરણ એક ને તિમિરથી બધાં માર્ગમાં
પ્રસારી શકું બંધુતા, અવર કે વળી આત્મને
પ્રકાશી કરું રદાય ને સુપથ જાન કર્તવ્યનો,
અને રીતિથી એ કરી શકું હું ભાઇનું શ્રેય ને.
વળી લેઈ શકું હું કે મનુજ આર્તના ગાલથી
ગળતું યદિ અશુભે, જીવનપંથ હું ના ગણું,
તથા જીવનવીધિમાં દુઃખ ઉગાડું, જેની નીચે
શ્રમિત શિર છાપમાં સુંદર વિરામ કે પામશે.
ન ભોગવો શકું કદી તરની છાપ કે રમ્યતા,
નિહાળી શકું તોપિ આ, જીવન ધન્ય થાશે ખરું.

અગ્રકૃપ.

ન જાણે નામ કે મારું તોપિ મંતોય આત્મનો,
થતો ને કાર્ય આવાંથી, ન ઇચ્છું અન્ય હું કંઈ.

પુરુષોત્તમ ભોગીભાઈ ભટ્ટ

(If I can throw a single ray of light એ કાન્ય પરશે)

આવકાર

૫૪૮.

અર્ધી, અખિલ વિશ્વની પરમ શાંતિ કેરો મરો,
શમી હમ જાની ગયો કચર ને વિગે માવડી
સૈંતી; ધરતીના કણેકણ વસેલ કહે મેનના
મને; ‘જલહીં આપને પરમ શાંતિને પામને.’

હાસમ મુતાર

જનમસ્થાન છે જર્મની

પ્રભાતસમયે હનગત કરું તણ રોજ હું.
ખૂંચી અગતી તર્દી અસુર બ્લેડ રેઝર તણી.
વહી રૂધિરધાર ત્યાં. ‘કયમ રૂધિર આજ પીધું?
કદે, રૂધિરપાનમાં કઈ અનલ નિર્દોષનાં?’
વધો કચકચાટથી. રૂધિરધાર યંભાવવા
પ્રવલ્ન કરતો; છતાં વહી રહી પુનઃ ધાર એ
ધરી અસુર બ્લેડને કર મર્દા અને વાંચિયું,
લખ્યું નીડર અસરે: ‘જનમસ્થાન છે જર્મની?’

રજનમ્

માધુકરી

આનન્દની દિશાદિ શત પાંખડીનું
જોયે વધે વિકસતું ફળતું અગ્નિમ
સોન્દર્યનું કમળ સૂક્ષ્મ પવિત્ર રૂપે
ઉપદ્રવ કમ્પ; તમ-લવન એકતું હો!

માર નાના કલમગુની જિજ્ઞાસાના એ
ગીકરો આ પ્રથમ કિરણે પાકતું સૂર્યમયે — દેશજી પરમાર

પોર્ટુગીસનો સર્વોચ્ચ કવિ

આજ ૧૮ સેકા પર જિજ્ઞાસનાં એક એવી વ્યક્તિ જન્મી
કે જેણે પોર્ટુગીસનું નામ દુનિયાભરમાં ખ્યાત કર્યું. તેનું
જા લઈ દે મોઝાર્સ. તે કવિ અને શોધક ઉપરાંત ધારા-
વાસી થે હતો. પોર્ટુગીઝ સરકારે તે શોડાં ૧૮ વર્ષો પર
તે નામની ધોરમની દિશી કાઢી તેને માન આપ્યું,
પણ તે પહેલાં પોર્ટુગીઝ સાહિત્યના સર્વોત્તમ પ્રણેતા તરીકે
દુનિયા તે તેને માન આપી ચૂકી હતી. તેનું વિખ્યાત
મહાકાવ્ય લુસિયાડઝ, હોમરના પારો આવેલા તેક ગ્રાન-
માના મહાકાવ્યો શહેરમાં લખાઈલું.

કોમોઝાર્સ જુવાનીમાં બહુ તોફાની હતો ને ૧૫૫૨માં
તે કોઈ રાજપ્રકરણી તોફાનને અગે તેને જેલ જતું પડેલું. હિદ-
માં નોકરી કરવાની શરતે તેને જેલમાંથી છોડવામાં આવ્યો.
૧૫૫૩માં તે ગોવાને ફિનારે હાથે પહોંચ્યાં અને ત્યાં સરકારે
તકરાર થતાં તેને જીનમ્મા મહાકાવ્ય મોકલી દેવામાં આવ્યો.

મહાકાવ્યમાં તેને સાહિત્ય માટે જોઈએ તેટલી નિવૃત્તિ
મળી. તેણે લુસિયાડઝના પહેલા છ બેકા ત્યાં જ લખ્યા.
બીજાં પણ ઘણાં થે સાહિત્યિક લખાણો તેણે ત્યાં લખ્યાં
પણ કમનસીબે ૧૫૭૨માં ન્યારે તે પોર્ટુગીઝ પાછો ફર્યો
ત્યારે તેનું વહાણ રસ્તામાં બાંધી ગયું ને તેની કવિતાઓ
સિવાયનાં બધાં લખાણોએ જળમયમાં ધોઈ પી.

પોર્ટુગીઝમાં પાછો આવેલા પછી એ સુખી ન થયો.
પ્રભાતે તેની સાહિત્યસેવા તરફ ઉપેક્ષા જ સેવી અને
કેમકે દાવગમાં છેવટ સુખી ગરીબાઈમાં સળકી પડે વર્ષની
વયે એક દરિયાકાંઠામાં તેનો અંત આવ્યો.

તેના મૃત્યુ બાદ ન્યારે વિદેશી ભાષામાં પણ તેના
મહાકાવ્યનાં ભાષાંતરો થવા લાગ્યાં અને તેની મહત્તા

અવાલા લાગી ત્યારે પોર્ટુગીઝ પ્રભાતે આંખો બંધકી, આજે
તે પોતાના સાહિત્યમાં સર્વોચ્ચ પ્રતિભા તરીકે એ પ્રભ
કોમોઝાર્સની ગણના કરવા લાગી છે, મમજોમાં તેનું
પૂતળું બેઠું કર્યું છે ને પોર્ટુગીઝના રાજધાની લિસબનના
સરસમાં સરસ કલાને તેનું નામ આપ્યું છે. (અંકેશ પરશી)

પ્રેટિનમ-આદ્યુત ને અજમોલ ધાતુ

સામાન્ય નજરે જપા કે કલાઈ જેવી ધાળા દેખાતી
આ ધાતુ મુદ્દયામાં સોના કરતાં પણ અનેક ગણી વધી
ભય છે. દુનિયાની તેની નિષ્કર્ષની ત્રીજે ભાગ મુંદરીઓના
અર્થકરો અને ધંડિયાળના અછોડા બનાવવામાં ખર્ચાય છે,
સોના કરતાં થે તે સખત અને મજબૂત છે, કોઈ પણ રીતે
બગડતું કે ખવાડું નથી, વાતાવરણની, સામાયણિક પ્રક્રિયા-
ઓની કે ધસારાઓની તેના પર અસર થતી નથી અને
તેની મોઢક સુંદર કુદરતી ચમકે કહી થે લેશમાત્ર પણ
જોઈ જતી નથી; આબધાગુણોએ તેની મહત્તા વધારી દીધી છે.

જમતમાં માથે જ એવી કોઈ બીજી ધાતુ હશે જેની
કોમતે પ્રેટિનમની કોમતે જેટલા ઉછાળા અનુભવ્યા હશે.
આજની ૧૨૦ વર્ષ પહેલાં એની કરો કોમતે જ ન મળતી,
કારણ તેના ગુણો કેમ બહુવામાં ન આવેલા, ને તેના કરો
ઉપયોગ પણ કોમતે ન સૂઝેલા, રશિયાએ આજની એકાદ સેકા
પહેલાં તેના સિંકા બનાવી પ્રયાગમાં મુક્યા, છતાં ૧૮૫૦
સુધી તે ઉપાધી સરતું રહ્યું હતું, અને ૧૯૦૨ સુધી સોનાથી
પરંતુ ગણા મહાસુબ પહેલાંના અરસામાં પ્રેટિનમ
સોનાથી બમણું મુદ્દવાન બની ગયું; અને ૧૯૨૪માં તે
સોનાને બાવ ૧ ઓઝનો ૪-૧૫-૫ પૌંડ હતો ત્યારે એકલા જ
પ્રેટિનમનો બાવ ૨૬ પૌંડ હતો. ઈ. ૧૯૩૨માં વિદેશ સોનાનું
ધોરણ ઊડાયું ત્યારે પણ પ્રેટિનમનો બાવ સોના કરતાં

વધારે હતા; પરંતુ ૧૯૩૪-૩૫થી બેનેની ક્રીમત લગભગ સરખી બની ગઈ છે.

ક્રીમતના વધારાનું કારણ એ હતું કે પહેલાં રશિયા એકલું જ પેક્ટિનમનું ઉત્પાદક હતું. પછી કેલેબિયામાં આકા મુક્તમે તેની ખાણો મળી આવી. છતાં ૧૯૧૩માં દુનિયાને રશિયાએ ૬૦ ટકા જેટલા જથ્થા પૂરા પાડ્યો હતો, જ્યારે કેલેબિયાએ ફક્ત ૮. ત્યાર બાદ આજથી પંદરેક વર્ષ પહેલાં દખ્ખણ આફ્રિકા એ ક્ષેત્રમાં ધૂરંધું અને ૧૯૩૦માં ૪૭,૦૨૧ ઓસની નિકાસ એ એનું રેકૉર્ડ વર્ષ ગણાય છે.

પરંતુ પેક્ટિનમના કાલેને સીધી વધારે ફટકા તેા હેનડામાં તેના હાથ લાગેલા ઉત્પાદને માર્યો, અને ૧૯૩૪ પછી દુનિયાના પેક્ટિનમનો એ જ પ્રમુખ સ્રોત રહ્યો છે. અને એનું ઉત્પાદન તેને સરખું પડે છે તેનું કારણ કે નિકલ અને તાંબાના ઉપસ્રોત (by-product) તરીકે તે મેળવવામાં આવે છે, એકલું જ નહિ. ત્યાંની ઈસ્ટરનેસનન નિકલ કંપની એવ હેનડા ધાતુગર્ભ (concentrates)માંથી નિકલ અને તાંબું સારથી કીધા પછી તેને એકલ (લેડન) મોહલાની આવે છે, જ્યાં એમાં રહેલું પેક્ટિનમ તારવવામાં આવે છે. આ તારવણીમાં કંપનીને ૧૨ ઓસે માત્ર ૧૦ સિલિંગ જ ખર્ચ થઈ હોઈ પુષ્કળ નફો પાડે છે.

પેક્ટિનમના સીધી મોટા ધરાકો ઝવેરાતના વેપારીઓ છે, લગભગ ૧૦ ટકા જેટલા. એ ઝાંખું નથી પરંતુ તેણી યીઠ ક્રીમતી ધાતુઓ સાથે સહેલાઈથી મિશ્રિત થઈ જાય છે એ શુભથી આ દ્રવ્યમાં એણે અમત્યનું રચન પ્રમા કર્યું છે. ફલેવોઇ પછી તેના આરા ધરાકો છે, કારણ ફાંતમાં તેની રેખો જરાવંવામાં આવે છે. રસાયણવિદ્યામાં પણ સફેદચુરિક એસિડ તથા નાઇટ્રિક એસિડના ઉત્પાદન માટે એને કાચમાં લેવામાં આવે છે, કારણ અમે તેવા જલદ રસાયણની પણ તેના પર કસી અસર થતી નથી. વીજળિર હોયોમાં પણ તેના બૂજ કાચા દ્રવબિંદુ (melting-point) ને લઈ વીજળિક બહીઓ, ઇલેક્ટ્રિક વાયર, સ્વીચગીઅર વગેરેમાં તેને ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે. એ સિવાય નાની નાની તેા અનેક બાબતોમાં તેના ઉપાય વળેા છે. પેક્ટિનમની પહેલી શોધનું માન રેબિનિયર્ડેને જાય છે. આજથી કેટલીક સદીઓ પહેલાં દખ્ખણ અમેરિકામાં તેમણે તે મેળવેલું ને તેને 'platina del Pinto' (પિન્ટો નદીનું રૂપું) નામ આપેલું.

ત્યાંથી ૧૮મી સદીમાં એના થોડા જથ્થા યુરોપમાં આયાત કરવામાં આવ્યો ત્યારે ધણા રસાયણજ્ઞાનજ્ઞોનું લક્ષ તે પ્રત્યે દોરાએલું અને ૧૭૫૨માં રૅલ્ફહોમ ઈરેડોઝી સમક્ષના કાપણમાં તેને 'white gold or the seventh metal' કહી તેના શુભધર્મો વર્ણવ્યા છે. ત્યારબાદ ૧૮૧૬માં રશિયાએ યુરોપ પર્વતમાંથી તે શોધી કાઢ્યું.

આજે રશિયા, કેલેબિયા, દખ્ખણ આફ્રિકા અને હેનડા ઉપરાંત આર્જેન્ટિના, બ્રેઝિલ અને હૅલિડોનિયા પણ તેનું ઉત્પાદન કરે છે. પ્રથમ કહી ગયા તેમ, ૩૩-૪૩માં એની એટલી મામૂલી ક્રીમત હતી કે રશિયાએ આજના નિકલના સિકાની ક્રીમતના તેના સિકા બદાર પાડેલા, અને એક રોનીને તેા રૂપાને બદલે પેક્ટિનમના ખાંડાં સિકા માટે દેહાંત દેડ પણ એક ઝરે આપેલા!

ગરમ મસાલાની ખરાબ અસર

ખોરાકને વધારે રવાદિષ બનાવવા માટે આપણે એમાં અનેક ભતના મસાલા નાખીએ છીએ; પણ આદિઅની દષ્ટિએ શરીરને મસાલાની ઘિલકુલ જરૂર નથી. જે પદાર્થોના શરીરના ધારણુપાણુને માટે ઉપયોગ થનો હોય એવા જ પદાર્થોના આપણે આહારમાં સમાવેશ કરવો જોઈએ, જે પદાર્થોની શરીરને જરૂર કે કપયોગ ન હોય એવા નિરૂપયોગી પદાર્થો ખાવાથી શરીર બગડે છે. તીખા તમતમતા મસાલા ખાવાથી આપણા શરીર ઉપર બહુ જ ખરાબ અસર થાય છે. મસાલા ગરમ હોવાથી શરીરને ઉત્તેજન મળે છે ને પચનેન્દ્રિયોને વધારે કામ કરવાની ફરજ પડે છે. આવી રીતે રોગ ને રોગ ઉત્તેજન મળવાથી ને વધારે કામ કરવું પરંતુ હોવાથી ઉદ્રિયો પછી યાકી જાય છે ને પહેલાંના કરતાં બાહું કામ કરે છે, જેટલે વધારે બૂજ લાગવા માટે આપણે વધારે તીખા તમતમતા પદાર્થો ખાઈએ છીએ. એનાથી થોડોક વખત આપણને વધારે બૂજ લાગેલી જણાય છે, પણ પછી બૂજ પહેલાંના કરતાં પણ ઓછી થઈ જાય છે. પચનેન્દ્રિયોની બંદરની આગ્રહી બહુ જ મુલાયમ અને નાજુક હોવાથી મસાલાની એના પર ઘણી જ ખરાબ અસર થાય છે. માટે જોગને પોતાની પાચનશક્તિ સારી રાખવી હોય તેમણે ગરમ, ખરી, દીઝ, ચૂંક, ગરમ ને તીખા અયાણું, પાપડ વગેરે ગરમ પદાર્થોના બહુ જ સાવચીને ઉપયોગ કરવો. બની શકે ત્યાં સુધી આવા પદાર્થોથી દૂર જ રહેવું. જો એના સંપર્કથી ત્યાગ કરી ન શકાય તેા બને એટલા બોલા પ્રમાણમાં ઉપયોગ કરવો. (ચિત્રગય જગત)

હાડકાં માટે ચૂનો

આપણા શરીરમાંનાં સળળાં હાડકાં તથા દાંતના બંધારણમાં ચૂનાની ખાસ આવશ્યકતા છે. ઉપરાંત, ખોરાક તથા પ્રજલ્વોને શરીરને જોડતા ઉપયોગ કરવામાં પણ ચૂનો-lime અથવા calcium-ચાદક કરે છે એનું સીધી વધારે પ્રમાણ ફૂધમાં હોય છે. જે લોકો તાનું ફૂધ ન જોળી શકે તેમ હોય તેઓ ફૂધની બજી (Skim milk powder)થી પણ ચલાવી શકે. ફૂધની બજીમાં પણ કેટલાંક બિદામીન તથા ખનીજ ક્ષારો રહેલાં હોય છે. પરંતુ જ્યાં ફૂધની બજી પણ ન મળતી હોય તેવા લોકો દરરોજ અરથો માગ 'Calcium lactate' લેવાનું આદેશ રાખે તેા પણ એ અજર સરી શકે તેમ છે.

હંડી

દુનિયામાં એકએકથી ચડિયાતાં અનેક હંડાં રચાતો આવેલાં છે, પણ પૂર્વ સાથળીરિયામાં આવેલું વર્ગોવાન્ટક એ બધાને ટાપી નવ્ય એમ છે. ધ્રુવ પ્રદેશો કરતાં પણ ત્યાંની હંડી વધી નવ્ય છે. એ હંડીનું આપ કાઢવા સામાન્ય ધર્મો-મીટર કામ જ ન આવે; કારણ પારો પણ ત્યાં ઠરી નવ્ય છે। એ માટે ખાસ રિપરિટ યોમીમીટર વપરાય છે. ‘કુમાર’ ના ૧૧૫મા અંકની માધુકરીમાં એની અવનવી રસિક વિચિત્રતા આપોશી છે.

હવે સવાલ એ થાય છે કે આવી અસીમ હંડીની માણસ પર કેવી અસર થાય? માણસને સહ્ય હોય એથી વધુ પ્રમાણની હંડી તેનાં હાડકાં પણ સાંધામાંથી ખેસવી નાખે એટલી ભયંકર હોય છે. ઉત્તર મુવના પ્રવાસીઓએ ત્યાંના કસાળ હંડા પ્રદેશોની કેવિચિત આ પ્રમાણે વર્ણવી છે:

તે તમે થોડી વધુ વાર અંધો અંધ રહો તો તેનાં ચાપચાં થોડી નવ્ય છે। ને જીભ બહાર કાઢી તો એ ઠરીને હોઠ સ્પર્શે જ થોડી જવાની; અને એને ત્યાંથી હટાવવા હાથ ત્યાં ચૂકાંતો તો એ હોરા પર જ ઠરી જવાનો। ધાતુનો એક હુકડો અંગને લગાડો તો અગ્નિ જેવો દાઢ લાગે છે.

અનુભવે જણાવું છે કે બીજાં પ્રાણીઓને મુદાળએ માણસની હંડીની સહ્યતા ઓછામાં ઓછો છે, ન્યારે પક્ષીઓ સૌથી વધુ.

સાહદ્રિક એસિડ

૪. ૧૭૫૪માં પહેલવહેલો સાહદ્રિક એસિડ લીંબુના રસમાંથી ગાંગડા રૂપે તૈયાર કરવામાં આવ્યો હતો. હાલ લીંબુ (લાઇમ અને લેમન)ના રસમાંથી મોટા પાયા પર તે તૈયાર થાય છે. ગરુકોળને ડુગાવીને પણ કાટવામાં આવે છે.

૨૦ ડ્રોઝન લીંબુના રસમાંથી ૧૦૦ ગાંગડા સાહદ્રિકના મળે છે. આ ગાંગડા મધુર અથરાવાળો સ્વાદ આપે છે અને તેના વાન કરતાં પોણા બાગના પાણીમાં મળી નવ્ય છે. જીવનું પાણી તો અરધા બાગનું જ નેષ્ટકે. કાપડ છાપવામાં અને કીણુ બિભરાતાં (સોડા લેમન વગેરે) પોણામાં સાહદ્રિક એસિડનો ખર્ચ પડે છે. સાહદ્રેટ હોલીમાં લળે છે ત્યારે ઓક્સિજન સાથે મળી કાર્બોદાઇઑટ થઈ નવ્ય છે અને હોલીનું અગ્નિ તરવ તે વધારે છે. (ટ્રેસર રેપર)

એક જામ

આજના વિજ્ઞાનયુગમાં એક એવા જામ કેટલાક લોકોમાં પ્રવર્તી રહ્યો છે કે કાંઈ માણસ મરી નવ્ય ત્યારે એની આંખે

જે છેલ્લું દૃશ્ય ભેટું હોય એની છાપ એના દીર્ઘપદા પર કાયમ રહી જવા પામે અને કોટોગ્રાફિક રેવેલપમેન્ટથી એ છાપ આપણે મેળવી શકીએ. રિટેક્ટિવ નવલકથાઓના કેટલાક લેખકોએ પણ ખૂબીને પકડવામાં આ દિક્ષિત કારત્ત મેલેલી વર્ણવી છે. પરંતુ ખરે જોતાં એ વસ્તુ અશક્ય જ છે.

આપણી આંખ કોમેરાના લેન્સ જેવી જ છે અને દક્ષિ-પદો (retina) પણ કોમેરાની ફિલ્મને બરાબર મળતો છે, એ ધ્યાનમાં રાખી આપણે વસ્તુરિચિત તપાસીએ તો જાણ્યે જ કોઈ માણસ મૃત્યુની બરાબર ચોક્કસ પળે જ પોતાની આંખ મીંચી દે છે. આને લઈને દક્ષિપદા પર ખરેલી અંતિમ છાપની દશા કોમેરાની ચોવર-ઓક્સપોઝીટ્ઝ જેટલી થઈ જતી હોઈ તેની રચના છાપ મેળવવી કોઈ રીતે શક્ય નથી.

સ્વસ્તિક

આજનું નાઝી ચિન્ન ‘સ્વસ્તિક’ હોદસો વર્ષ પહેલાં જર્મન યુવકોના વ્યાયામગમિદિશના પ્રતીક તરીકે વપરાતું. તેમાં સ્વસ્તિકનાં ચાર પાંખડાં દૃષ્ટી શરૂ થતા ચાર જર્મન શબ્દોના રાસક હતા. એ શબ્દોના અર્થ અનુક્રમે ‘તાંત્રી બચા’ ‘કરુણાદ્ર’ ‘કલ્યાણમય’ અને ‘આજ્ઞા’ એવા થતા. સ્વસ્તિક કેટલાક યેસેકાથી દુનિયાની ધર્મી પ્રભુઓનું મંગલ-ચિન્ન બની રહ્યો છે. તેમાં યે ખાસ કરીને હિંદુસ્તાન, ચીન, જપાન અને અમેરિકાના અંધશ વલની (ઇમ્પીયન) લોકોમાં તે પ્રચલિત જણાય છે. નાઝીઓ તેને શબ્દ આર્થ લોહીનું પ્રતીક ગણે છે.

ભારતીય સંવતો

૨૨-ધલાહી સન

બાદશાહ અકબરના ધર્મ સંબંધી વિચારોમાં પવિટ્ર અવસ્થાં તેણે ‘હીને ઇલાહી’ નામનો નવો ધર્મ રચાપી તેના નામે ઈશાનીઓના વર્ષના પહેલા મહિના ફરવરીન (ઈ. સ. ૧૫૫૬ની ૧૧મી માર્ચ=ચિ.સ. ૧૬૧૨ની ચૈત્ર વદી અષાઠ્ઠ)થી આ સન ચાલુ કર્યો. આ સનનું વર્ષ સૌર છે અને મહિના તથા દિવસોનાં નામ ઇરાની છે. એમાં દિવસોની સંખ્યા નહિ પણ ૧થી ૩૨ સુધીના દિવસોનાં નિયત નામ જાપવામાં આવતાં. આ સનમાં ૧૫૫૫-૫૬ ઉમેરતાં ઇસવી સન અને ૧૬૧૨ ઉમેરતાં વિક્રમ સંવત આવે છે. અકબર અને જહાંગીરના સંમય સુધી આ સન ચાલ્યો, પંજ શાહ-જહાંએ આઠીએ ખેસતાં જ તે બંધ કરી દીધો.

ટપાલની ટિકીટોના તમારા સંગ્રહમાં વગર પૈસા વધારો કરવાનો એક જ માર્ગ

એક્ચેન્જ (Exchange) અદલાબદલી

ધ્વિજા હોય તો સારી જાતની એક સો કુખિરોટસ-મોકલીને બેઠતી મેળવો. લખો:

હરિલાલ બેઠર-વડવાણુ હંચ

આ મહિનો (નવેમ્બર) ઇતિહાસમાં

તા. ૧ લોડ કનિંગે અસાહાયાઈમાં
ઇજ્જતપૂર્વક દરબારભરી હિંદને મહા-
રાણી વિક્ટોરિયાને હંદેરાં વાંધી સં-
બળાવ્યા-ઈ. ૧૮૫૮

તા. ૭ ઇંગ્લેંડનું સીધી પહેલું સમાચાર-
પત્ર 'લેડન પેસેંજર'નું પ્રકાશન-ઈ. ૧૯૧૫

તા. ૮ અફઘાનેના ઇંગલેંડે દબાવી
હેવા જનરલ નોટે કાબુલ પર ચઢાઈ
કરી તેને તોપથી હડાવી દીધું-ઈ. ૧૮૪૧
તા. ૧૧ જર્મનોએ મિત્રરાજ્યો સાથે
સુલેહ કરી અને ગયું મહાધુધ બંધ
થયું-ઈ. ૧૯૧૮.

તા. ૧૨ બેંગાળીની દવા ક્લોરોફોર્મ
પ્રથમ અમલમાં મુકાયું-ઈ. ૧૮૪૧

તા. ૧૫ મિનિવામાં મળેલી રાષ્ટ્રસંઘ
(લીગ ઓફ નેશન્સ)ની પ્રથમ બેઠક-
માં હિંદમાંથી હોર્ડે સિંહા તથા બિઝ-
નેરના મહારાજની હાજરી-ઈ. ૧૯૨૦

તા. ૧૬ બંગાળના સુપ્રસિદ્ધ સુધારક
બાણકેશવચંદ્ર સેનેનો જન્મ-ઈ. ૧૮૧૮

તા. ૧૭ રેલ્વે દેશીકે હાથવતું મૃત્યુ-ઈ. ૧૭૦૪

તા. ૨૬ વેલ્સેલીએ હાંસલેને હરાવી
આલિયરનો કિલ્લો જીત્યો-ઈ. ૧૮૦૩

તા. ૩૦ ઇંગ્લેંડના આજના વડા પ્રધાન
વિન્સ્ટન ચર્ચિલનો જન્મ-ઈ. ૧૮૭૪

આ માસની પ્રતિભા

ડૉ. ભગવાનલાલ દલદલ

પુરાવિદ્યાપંડિત ડૉ. ભગવાનલાલ
દલદલનો જન્મ ઈ. ૧૮૩૬ના નવેમ્બર-
ની ૭મી તારીખે, સં. ૧૮૬૯ના કાર-
તિક સુદ બીજના રોજ વૃંદાવદમાં
પ્રશ્નોરા જ્ઞાતિમાં થયો હતો. તેમણે
માત્ર પ્રાથમિક શિક્ષણ લીધું, પરંતુ
શાસ્ત્રપાંડિત પિતા તથા બાઈ પાસે
સંસ્કૃતનો કેટલો અભ્યાસ એમને ભાવિ
જીવનકાર્યમાં ખૂબ ઉપયોગી નીવડ્યો.
જિરનાર જ્ઞાતિ આવતાં તેની તમેલીમાં
પહેલાં અરોહના શિલાલેખા કેલેવા-
ની પ્રેરણા થઈ અને એજ પ્રિન્સેપે
જાણેલા બાદી લિપિના મુલાકાદે
કામળ પરથી નક્ક ઉતારી લઈ તેની
મદદથી એ લેખા કેલેવામાં ટાંચા કા-

હિયાવાડના પોલિટિકલ એજન્ટ કર્નલ
લૂચ અને મુંબાઈના વિદ્વાન પુરાવિદ
ડૉ. બાક દાહડના પ્રોત્સાહનથી ચોતે
કરેલા શિલાલેખોના ઉદ્ધેત લઈ તે
ઈ. ૧૮૬૧માં મુંબાઈ ગયા, જ્યાંની
રૉયલ એશિયાટિક સોસાયટીમાં આ
નાનકડા પંડિતે કરેલા કેલેવ વધુ માન્ય
થયો, અને એ કાર્ય વાઘી રાખ્યું. દર-
મ્યાન પિતા ગુજરી ગયા. બીજા બાલુ
આવેા દુલ્લભ સહકારી મળી આવવાથી
ડૉ. બાક દાહડએ તેમને ૧૮૬૨માં મુંબાઈ
વાસ કરવા બોલાવી લીધા.

૧૮૬૨માં અનંતા જીએ પોતાના
બધા અંગેજ પુરાગામીઓના કરતાં
ત્યાંની મુશ્કાના લેખોની વધુ શુદ્ધ નકલો
તે ઉતારી લાંબા અને ૧૮૬૩માં ના-
સિક, કાલો, બાબ, જુલર, નાનાપાટ
વગેરેની મુશ્કાઓના લેખો કેટલી જેસલ-
મેરના જન બંધારેના દુર્ગિત પ્રથોની
નકલો કરવા ગયા, જ્યાં સતત એજમાં
કામ કરવાથી તે યાદફીઘટથી પડકાર્યા.
આ દરમ્યાન ડૉ. બાક દાહડ બંગાળ,
ઉત્તરબારત અને વાયવ્ય પ્રાંતની મુસા-
ફરીએ જઈ આવેલા તેમણે ત્યાં પડેલી
અટલ પુરાસામગ્રી તપાસવા તેમને
પ્રોત્સાહ્યા અને ૧૮૬૮માં તે નાયપુર,
જાલપુર, અસાહાબાદ, બનારસ,
સિદ્ધા, મધુરા અને દિલ્હી આદિ રમણે
રખડી પ્રાપ્તના સિદ્ધાઓ અને લેખ-
સામગ્રી મેળવી લાગ્યા. માત્ર નાખુંના
આભાવે આ સફર આટલી વહેલી પૂરી
થઈ નહીં તે ડૉ. બાક દાહડે વૃંદાવદ
રાજ્યના અગ્રણી દરજી માસિક રૂ. ૨૦૦ની નોકરી અપાઈને રાજ્ય તરફ-

થી બીજી સફરની સગવડ કરાવી આપી,
જેમાં ૧૮૭૧થી ૧૮૭૪ સુધી તેમણે
આખા ભારતવર્ષનાં બધાં મુખ્ય શહેરો
ઢોઈ નાખ્યાં અને છેક નેપાળ સુધી
ધૂમી આવ્યા. તેઓ માત્ર શુદ્ધ પુરા-
વિદ નહિ પણ ખરા જ્ઞાનપિપાસુ હોઈ
સફર દરમ્યાન પુરાતત્ત્વ કેપ્રાંત પ્રાંતે-
પ્રાંતના રીતરિવાજ, ભાષા, પહેરવેશ,
ધર્મ વગેરેનું જ્ઞાન મેળવતા અને આ
બધાની વિરત્તત નોંધ રાખતા.

૧૮૭૪માં પાછા ફર્યા કેલેવર એમના
પ્રોત્સાહક શિરમન ડૉ. બાક દાહડ અવ-
સાન પામ્યા. પુરાતત્ત્વનું કામ આગળ
ધપાવવા માંજ એમનું આસ્તૃત્ય મુશ્કાની
તેમણે પોતાની પ્રજ્ઞા સંભરી રાખી.
મળેલી સામગ્રી પરથી સફર પાયા પર
ઇતિહાસનિર્માણ કરવાની એમની શ-
ક્તિ અજબ હતી. અસંખ્યવિત મનાની
કતરપોની વંશાવલિ, માત્ર શિકાગોને
જ કેટલીને એમણે સર્જન થોડા આપી
હતી. બારવેલના અતિ અપરા મનાતા
લેખા થોડા જ વખતમાં કેટલીને એમણે
જે નિર્ણયો આપ્યા તેમાં આજ આટલે
વર્ષે પણ કેલેવ રેલ્વે દેશીકાનું નથી.

એમની કીર્તિ ઉલ્લેસપરકેશ પ્રસરી
હતી. ડૉ. બાક દાહડ, પીટર અને ફોર્ટિ-
ગ્લન જેવા તેના મિત્રો હતા. ડૉ. બુલ્લર
જેવા જર્મન મહાવિદ્વાન એમના ગુરુ-
રાની લેખોનું અંગેજ કરવા તૈયાર હતા.
૧૮૭૩માં મુંબાઈની ફોલ્ક એશિ-
યાટિક સોસાયટીએ એમને માનદ
સભ્ય બનાવ્યા. ૧૮૮૨માં મુંબાઈ યુનિ-
વર્સિટીએ કેલેવ નીમી માન આપ્યું.
૧૮૮૩માં હામની રૉયલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ
ફોરેન મેમ્બર બનાવ્યા અને ૧૮૮૪માં
લંડન યુનિવર્સિટીએ ડૉક્ટર ઓફ લિ-
ટરેચરની માનદ પદવી એમને આપી.

પરશરમાં કેલેવ મુક અસંકારમાંથી
ઇતિહાસનું કલેવર તારવી કાઢી, પોતા-
ની સાધનાઓ એને સજ્જત કરવાની
વિરલ પ્રતિભા ધરાવનાર આ પ્રકાંડ
પંડિતે ૧૮૮૮માં પોતાની જીવનકીલા
કેલેવ લીધી. ૧૯૩૮ના નવેમ્બરમાં
ગુજરાતે એમની જન્મશતાબ્દિ લગ્ન-
નીને ઓગતે થોડા માન આપ્યું હતું.

પોતાનાં જખાણો અને પ્રવચનો તથા વિચારોમાં સદા 'વસુધૈવ કુટુંબકમ'ની ભાવનાનું રૂઝવું કરતા રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરને એક વખત પ્રશ્ન પૂછવો: 'આપ સાર્વજનિક ભાવનાનો પ્રચાર કરો છો, તેથી ભારતને બુદ્ધી થો નથી જતા ને?' જવાબ મળ્યો: 'પેસાની કિંમત આંધ્યા પિના રૂપિયાનું મૂલ્ય હું ક્યાંથી આંકી શકવાનો હોતો? ભારત તો મારો જાસ ને પ્રાણ છે ના.'

આશુક જોડણીના આનંદ
ચિર-સાંખ્યા વખતનું
સીર-સંકટ, વલકેલ, કપડું
દરિ-શ્રીકૃષ્ણ
દરી-કૃષ્ણના પાણીથી પકવેલું
સરિ-પાણી ... સંચી-સંચીકા
સિત-સંચીત ... સિત-સંચીત
સિત-સાંચીત ... સંચી-સંચીત
પાણી-સંચીત ... પાણી-સંચીત
અચીત-સંચીત ... અચીત-સંચીત
સંચી-સંચીત ... સંચી-સંચીત
પૂરી-સંચીત ... પૂરી-સંચીત
વસિત-સંચીત ... વસિત-સંચીત
સુત-સંચીત ... સુત-સંચીત

—રમણકાલ અં. સાલ

હલેવતોના ચર્ચા: 'સધર્મો સાપ પલ્લુ કામનો છે'. સાચવી રાખેલી નજીવી સોજ પલ્લુ વખત આવે અજા મૂલની થઈ પડે છે. જેમ જોખની આ હલેવત માટે હોકવાલો છે કે, મને તેવો ક્યારે પલ્લુ મેળો કરવાની ટવવાળા એક મા-જુસના હોઈરાજે તેની આ રોજનીશિ-આમલુથી ચિડાઈને એક વખત ખરે-ખરો મરેલો સાપ લાવી કાપે નાખે. સંજોગવશાત્, બુદ્ધથી ખાદ્ય ગળીને રાહીને હાર ઝડપીને બેઠી સમગીની નજરે આદો સાપનું અર્ધ ખાઈ પડતાં, હાર પડતો મૂકી તે સાપને ઠાકી થઈ અને પહિણામે રાત્રી કાઢેલું હારની રોધનું મોઢું ઈલામ તેને મળ્યું. આ જ પ્રધારની બીજી હલેવતો: 'રતેતાની મૂળનો ચે અપ થડે', 'અવેજાનું સંપર્ક હલેજાનો કામ લાગે', 'કાન અને ખેટા હેસો પલ્લુ કાક રી કામ આવે' વગેરે.

અણિતગમ્યત
કેલ પલ્લુ રકમ કારેલે તેને બે વડે ગુણિ. જે આવે તેમાં તમારી કારેલી રકમનો, એક એક આવે ત્યારેથી સર-વાળો કરી, એ એક-એકી સરવાળાને બમણો કરી, કમિયો. પછી આવે તે રકમમાંથી કારેલી રકમનો એક-એકી સરવાળો બાક કરો. હવે આવેલી રક-મમાં કારેલી રકમ કમિયો. પછી જે આવે તેમાં કરી પાછો કારેલી રકમનો એક-એકી સરવાળાને બમણો કરી બેલવો. જે જે-જે આવે તેને તલ્લુ વડે બમણો. બામમાં આવેલ રકમમાંથી કારેલી રકમનો એક-એકી સરવાળો બાક કરો. જ્યારે વધેતેલમાંથી કારેલી રકમનો

—કાન્તિલ: સ. મ. મેપી

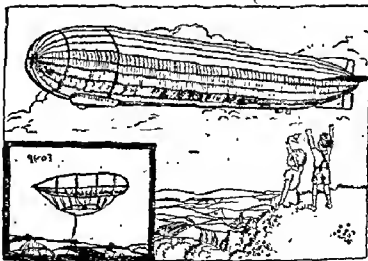
સાધ્યોરિયામાં હવાના ફાણા વડે ચાના એવા પ્યાલા બનાવવામાં આવ્યા છે, કે જેમાં ચાનું પાણી રેડતાં મંદરનો થોડો બામ પીગળી જઈને ચા બની જાય છે. એક પ્યાલો આ રીતે હવાના લયો આ પૂરી પાડે છે.

હિંદુસ્તાન પરદેસ સાથે જે વેપાર કરે છે તેમાંના ખાન બે જ ટકા હિંદી નહાનેને મળે છે.

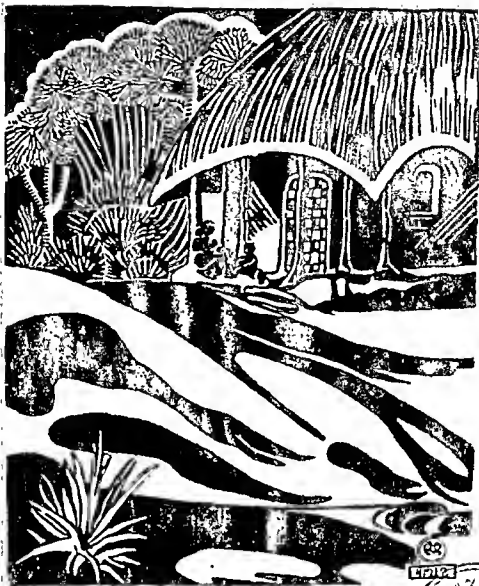

જાણી વાળેલી કાચની પાણી બરેલી બ-રણી (પછી તે ગમે તેવી કાચી હોય તે પહિણા મુખ આગળ દિરકુ વેપ-રનો એક હુકડો આમ દિર કરી રાખ-વાથી પાણી બહાર નીકળતું બાકરો.

કરો જોરાક કેટલા કલાક પચે ?	
વગર હોલો આખાં	1 -
સફરજન	1 30
સાલુદાખા	1 45
ઉડાં (મગાં)	2 -
ફળ (મરમ કાંચું)	2 -
ફળ (મરમ ન કાંચું)	2 15
કોળી (કાચી)	2 30
મહાધના દોડા (ચોકલા)	3 0
ગાનર (બાફેલા)	3 15
પાંક	3 15
માખણ	3 30
મૂળા (બાફેલા)	3 30
બટાં (બાફેલા)	3 30
વટાણા (લીલા)	3 45
બીરકે (બાફેલા)	3 45

બીજા અને વૃદ્ધ: ઇ. ૧૯૦૩માં પહેલવહેલું બોરેલું તાનકડું જે-વું બલન મેળાને સફળતાથી મહાસાગરો પાર કરતાં રાફસી કદમાં હોલિનોનો આદિ વડો હતો.

અગાધ જૂંપડી • લોનાકર • શોમનો રવિચિરિદ

અદારમું • અંક બારમો • ડિસેમ્બર ૧૯૪૧ • ૨૧૬ તંત્રી-રવિશંકર રાવળ • અપાલક-અચ્યુભ

કમાર

વીટામીન F વાપરીને
વધુ ખૂબસુરત બનો.

*Be more lovely
with vitamin F*

વીટામીન Fનાં આપણીને ખૂબસુરત બનાવનારાં
ને તાજગી આપનારાં તરફે 'મુનીલ સ્નો'માં
બરપર પ્રમાણમાં રહેલાં છે. ફરવોલ આ 'મુનીલ
સ્નો' વાપરે અને તમારી આંખડી કેવી રીતે
પુવાન અને મુદરે બાતની કાપ છે તે જુઓ.

(સ્થાપના ૧૯૦૪)

ઑરબે સોપ ફેક્ટરી

સાબુ અને પરફ્યુમરી બનાવનારી
મુખ્ય પેઢી મુંબઈ-૩

ડાંગરેનું બાલામૃત

છાકરાંબોને મારે ઘણું યોદ્ધિક બોમ્બ છે.
એ નખાણાં અને તંતાઓલાં
બાળકોને સાળાં કરે છે.

મે. દગડોબા ઍન્ડ કંપની

ગમેશ્વર ચૌક • પૂના ૨

દરેક પ્રકારના વિલાયતી
તેમજ દેશી શાકભાજી અને
ફૂલઝાડોના વેપારી.

તમામ જાતના જાળીના રેશમના
જાપાનના બેલકાં, સ્વેટર્સ,
જુદીજુદી ડીઝાઇનના ફોટોવાળા સફેદ
રેશમી ફમાલ તેમજ કપડાં ટોપી
વગેરે આઈર પ્રમાણે વેળાસર અને
મધ્યમ દામથી મળી શકશે.

હરીફાઈનું પરિણામ

विष्णुसहस्रनाम - १०८

હિમાદ્રિ

-નિમ-

હિતુંગ દે ભવ્ય નગાધિરાજ!
કાયા તારી વ્યાપતી દિગ્દિગન્ને,
સ્પર્શે ત્યાંમે શૃંગમાલા અનન્ત,
બિભો નવજે પૃથ્વીનો માનદંડ.

ન્યાસ તારું ભીષણ ભવ્ય રૂપ,
શરિર તારે દિગ્દિગન્ને દિરીડ,
કદિ પરે રથમય મેધમેખલા,
રકથે જાડે પામરી શા પ્રવાડા
સિંધુ, ગંગા, બ્રહ્મપુત્રા તથા ને
સોડી શ્વા શ્વેત સુંદર પુરે,
ગાન્ધે પેરી નોખતો નિર્જંઘાવી;
અરણ્યનાં અંબદ નીમવર્ણી,
નિર્બીડ કે કાનનની વગરપતિ
અર્થે તને ધૂપ ધરી વુવારતો.
જંઝાનિશોનાં ડગડે બહુ રહે,
ને એમના સ્થામ મુનીત ધુમ્મરે
જૂલી રહે આશર મેધ કેરી,
તારામણેલાં કલકાય તોડ્યો.

ન્યાસ તારાં આકૃષ્ટ, દે નિરાટ!
ઝીકે ભેસે દિગ્દિગન્ને પ્રવાળ,
તરે પ્લાડો, કંપી, જાડે, કંઠકોડો,
ગાન્ધે નાડે કાનરી કંઠશયો;
પ્રતિપત્તિ ફરે સુદરે, ધુમ્મર,
ને વીરે તું વાયુ તારા પ્રયંડ,
ધુમે ફડા મરત ઉન્નત વેગે;
ન્દાસે સેના સ્થામવર્ણી ધોળી;
દિગ્દિગન્ને સાગર કે વુવારતા;
ઝૂંપા ઝૂંપા પ્રાચી રૂટેનાં અરણ્યો,
તારી ફડે કંપતા સોસોડ.
રોગામ દે તાન! અનન્ત વૈભવ,
ઋગ્વેદમુની સમગ્રી સમૃદ્ધિ,
સદિ કેરો કપડાશિ તવાંડ.
ન્યાસ ખાંધે રમ્ય રંગ પ્રવાળ,
બાનુ રોળે ક્રમશઃ સફિયનર;
મંથા વળી મૂળને ને અપારિધિ
નેરે રંગે શૃંગમાલા સરસત.

ને બીજાતાં આંદનીયાં ફેરી
એકે તારાં કિષ્કરો દિગ્દિગન્ને,
જાડે શૃંગે ત્યાં પ્રતિચ્છાદ્ય તત્તે
ખાંધે સો સો સામદાં મંદિગિય,
અકાંચ કે બીષણ રૂપ નાડે
ફોળે ભારે સર્વ હિતુંગ શૃંગો
અસામના ઘોર ધર્મધારી,
અંધે ઝોટી ન્યામમંદાકિની ને
સંન્યાસી શ્વેત મંથા, આશમરીન
ન્યાસી સાંધે ચાન્ત કેરી સગાધિ
નિર્બંધ ને નિઃશય, દે દિગ્દિગન્ને!

દેગન્તનાં દિગ્દિગન્ને પ્રયંડ
ફુડેભ આરેગર્ભી વુગડા,
વસન્તના રમ્યથી કાનનોખાં
ખાંધી જાડે પુષ્પની રમ્ય સુદિ,
ચૂંધે મળી તેમની યુગ્મસિંગ,
રકથે રકથે ફડે જાડે વિદ્યો,
આરે ભારે ઘોર વર્ષા પ્રયંડ,
કોળે કુળો રથાન તમાસતા પને,
ધુમે ત્યાંમે મૂળ તોયતાન.
વિવુલ કેનાં વર્ણો શૃંગમૂળે,
ખાંધી ખાંધી મર્જનાઓ કરાશ,
મંદાનગો ફડે વસન્તના માનવી,
નાની મારી કલ્પના કે નિરાજે
અનન્ત સામર્થ્ય તપ્તી સીશા સર્મા
તારાં મંદાનગત નિરાટ તોડત.

મારા દેશ મંદાનીના પ્રવાદ
રંગાં રોગ્યાં પ્રેરણાનાં અપુર
વાદિ સર્વે મંદાન પ્રવર્ણ
તું પામેથી પામીને દિગ્દિગન્ને
મૂળના મંદા. વેદ કેરી સમાજો,
અપામનં મૂદ રસ્ય રમે,
તે સીખતી હવન કેરી નિશા,
પુષ્પો ખાંધાં મંદાનનાં પ્રયંડ;
કે કુચકુચ હવનની ખાંધી કથા,
ધુમે ફડે પાર્વ આરિધનના,

બીષે ડાળો કાળો; ભવ્ય ત્યાંમે
જુદે રોગ્યાં વિષયેમંદોડો ભ્યાં,
ખંડે ખંડે વિરનનાં ને અશોભે.
આ ધન્ય દેશ પ્રમદી પ્રતિખા
ભ્યાં વ્યામની, વામોદિએ વડાની
રમુપતિના વરપુત્રની કથા.
આ દેશમાં ને કાં ભવ્ય, મંથન,
ને સર્વો પ્રયંડ તું દિગ્દિગન્ને!
તું સર્વો સારી રંગી નિરાજને
સંસાર કેનાં તપ કાંધ્યામી,
ને ખાંધતી હવન કેરી ફડા,
આરે મારા મારના મુખ પ્રાણ,
ભીંધે એનાં મૂળના દિગ્દિગન્ને
પ્રવત તજો હવનસોત મુખ
નિર્બંધ, નિશનન, નિશોદય,
દશ મ્હો ભીષણ દે મરત મ્હો,
દે! લ મરે કાશી પાદતંબુની.
દે કાંધે! દે બીષણ! દે કરાશ!
ધુમ્મરનીને આજ સમન્ત શૃંગો
કે કાંડ તારા દિગ્દિગન્ને ભવ્ય
પ્રયંડ મેંદા ડગડે તજો રમે
મનન માદિ ધનવેદે કંદશ,
જંઝાનિશે આજ કુમારી દે પ્લા
પ્રમાદના હવન પે મડા પડે!
વડાડે દે મારની મુખ મેંદા
તારા કરાશ પ્રયંડકે વડામન.
દેમે મારે કાશી કાળનાઓ.
પોટે આરે ફેડ કંઠે અપુર્ણ,
મિથા કંઠો કેરી ધૂસિ મલિન
કંઠો રામે આમનું માનન મંદ.
તારી ફડે દિગ્દિગન્ને ઉગાં
દેશાવી દે પ્રાણ દેશ પ્રવાળ.
હિતુંગ તું, રથાનરથ! તું મર્ત
સદા તપ્તી સન્તમરી વિરતિ,
માગી સમા દે અગમ પ્રતિજ
પ્રાર્થુ મારા મારી સમન્ત વિરતી
આમનના ભવ્ય તપ્તી રંગી ખની.

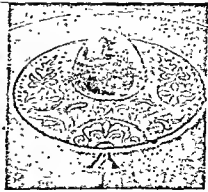
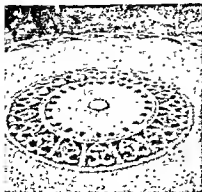
જ્ઞાનાપલ્લવિંધ માટે નદીઓ અને વનસ્પતિઓનાં પ્રતિનિધિત્વ લઈ આવતી આશ્રમકન્યાઓનું જૂથ
ગીત અને વાદ્યવનિ સાથે મેંટપ તરફ જાય છે,

આ પ્રસંગે જ અખર પરી કે શાંતિનિકેતનના સમાર્થમાં
કેમેલા વડે તરવેરી લેનારને આશ્રમસચિવની રત્ન લેણી પડે
છે તેથી પહેલી જ તકે અમે આશ્રમસચિવ મુદેનબાબુને
ગણી શિ. નરેનને ફોટોગ્રાફ લેવાની અનુજ્ઞા અપાવી.
હવેલ ભવન

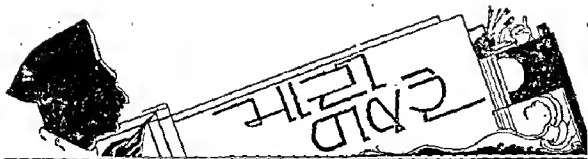
● આ સમાર્થ એક કક્ષાકર્મ પડે છે એટલે અમે
કરાળ્યા મુજબ હવેલ ભવનમાં ગયા. રૂઝિયામના પાછલા
ભાગમાં પ્રદર્શન માટે એક વિશાળ ખેડ બાંધ્યા છે અને
તેનું નામ હવેલ ભવન રાખવામાં આવ્યું છે. બાર્નીય કક્ષા
માટે પ્રાથમિક ભૂમિકા બાંધનાર તથા રેવાપેનું કરનાર એ
આત્મિકત ઓછે જ કલાવિહના નૈમતમરણ માટે આ સર્વથા
ઉચિત નમારકર્તાયે ગણાયો. મિસિસ હવેલે પોતાના પતિના
કેટલાક શૈક્ષિક વિષે અહીં બેઠા આવ્યાં છે. મિ. હવેલનું
કર્તાવિચર્યક તરીકે તેા અનન્ય દેશન છે જ, પરંતુ એણી
આ ચિત્ર લુએ તેમને એ પણ જણાય કે કક્ષાકર તરીકે
પણ તેમની દૃષ્ટિ અને પોંછી જતમ કલાકારના નામને
એળ આપે એવી છે. એમનું એક સુંદર નાનું કેટોચે ટૂંટ
મને ત્યાં પહેલી જ વાર જોવા મળ્યું. એટલે શ્રી મંદળાબુની
રત્ન લઈ ત્યાં ને ત્યાં કેમેરાથી તેની નકલ કરાવી લીધી.

આ નાનીશ્રી પ્રાસિને પણ હું એક સહભાગ્ય મળ્યું છું.
કારણકે હિંદી કક્ષાના એ મહાન ઉપકારકની કોઈ સાદી
છબિ દરજી સુધી મને સંપર્કી ન હતી.

હવેલ ભવનની બાંધણી કુરુદત્ત ને પ્રજ્ઞા ઉપબન્ધે એવી
છે. કોઈ ગોદિરના નર્મમાત્રમાં તમને લાગે એવી શાંતિ અને
એકાંતનું અહીં બાન મળે, છતાં પ્રનાશ ને હવાની ઊભુપ
ન લાગે. ભીંતોમાં કોઈ તરફ બારીઓ ન હોવા છતાં કપર-
નાંધેથી દવા આવવાને ખૂબીબરી થાળના કરી છે. ભીંત
પરનાં ચિત્રો માટે, માથા પર વચલા ભાગમાં દરેકી કાચની
ધુમરી દ્વારા એકસરખા રૂપ ટિચીના પ્રકાશ મળી રહે છે અને
આંખને સ્વાંચથી પણ પ્રકાશ અચડતો નથી. આ દમણે
વચમા સાદગીયા પામરી શ્રી મંદળાબુ, શ્રી વિનોદદા તથા
કક્ષામવનના બીજા વિદ્યાર્થીઓ સાથે એસીને મેં મુજરાતની
કક્ષાના ઝાપેલા તથા અસર નમૂના તેમજ શેકેજવનના
ફોટોગ્રાફો બતાવ્યા. તેમાં નમનગર તરફની ઝાગ સોજાએ
ભીંત પર લંપિણુમાં પાટોનો રિજાર્ડના, શ્રી પંચાનુમાઈ
વાસના ધરની બીંતો પરના ચીતરામજી અને ભાવનગર
તરફના સરનુત્યાના ફોટોગ્રાફોએ બહુ સાનંદાકર્ષક ઉપવનનું
કે દેશની તબવરી કળાપ્રવૃત્તિઓ દલ્લ આપણે ત્યાં જવેન

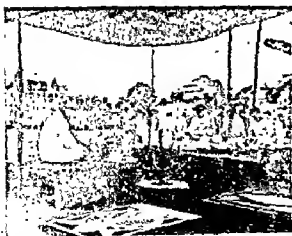
દેખાણનાં પુત્રી શ્રી ગોરીદેવીને ખાસ કલાવિષય આજ્ઞાનાંઆ (રંગોળી) છે. તેના ચોટા નમૂના (ફોટો: શ્રીમતી રતિ પિરિટ)

વૃક્ષારોપણ - ઉલ્લેખ

■ તા. ૧૬મીની મવારે તો સૌ વર્ષામંત્રણના એક એવ 'વૃક્ષારોપણ'ના વિધિની તૈયારીમાં પડેલાં હોવાતાં હતાં. શામેરથી વિદ્યાર્થી-વિદ્યાર્થિનીઆ શીડીનજી-વિદેનારની આ-તરફ બાધિલા શમિયાણા તરફ જઈ રહ્યાં હતાં. આને ગુરુ-દેવતા મંચારકમાં એક વટહક્કનું રોપણ તેમજા પુત્ર શ્રી રથીન્દ્રબાણના હસ્તે યવાનું હતું. ગુરુદેવ દરેક ઉત્સવને કલાત્મક સંભારેલનું કેપ આપવાની નીમ છવ્છા રાખતા. અમે શમિયાણામાં પહોંચ્યા ત્યારે જોઈ માટે બાધિલા જળપુરી ધાટના કોઠા અડધાણુ ચોતરાની સામે પાટ કપર સુંદર નવીન વેષબધામાં પાંચ મુકુટધારી બહુકો પાંચ વરનેનું કેપ ધરી બેઠા હતા. મંડપની વચ્ચે શ્રી નંદબાણનું મોઢા પુત્રી શ્રી મીરીટેવીએ સુંદર આક્રોનાગો (રંગોળીઆ) કર્યાં હતાં અને દેવપૂજની તૈયારી કરેનું માંભીયે અને આ-તુરતા કોમેક પ્રસરી રહ્યાં હતાં. સમય થતાં શ્રી રથીન્દ્રબાણ પુજાના ચોતરા સામે બાધિલી કોઠ પીઢિકા કપર આવી બેઠા તેમજા આચાર્યમાં કાઢિયાવાદી ચાક્રો પાથર્યાં હતા, જે રંગનો સુંદર મેળ પૂરતો હતો. તેમજા સામેની બીજા બાઠકી પર શ્રી કિતિબાણ, શ્રી નંદબાણ વગેરે આવી બેઠા. ત્યાં તો દુરથી રાંખન જ અને મધુર સંગીતના મ્વરો સંભ-ળાવા. પૂર્વેતયારી પ્રમાણે, સુંદર એકધારાં વજા અને માથે પટકોળા ધારણ કરેલા પાંચ યુવકોએ વજેતા રોપ

ણવકયા હતા. તેમજા આગળ શ્રી શાંતિદા (આશ્રમ સંચીતાચાર્ય), શ્રી મારોજી અને સંગીતવિદ્યાપીઠો મુકદેવ વર્ષામંત્રણનાં મહેર આતા ચાલતા હતા. તેમજા આગળ કે કન્યાઓએ સાત નદીઓનાં પ્રતીક રૂપ મંગળ જળમય્યાં મ કપાટયા હતા અને ત્રીથી આગળ રાંખ તથા પૂરીનો ન કરની બેચાર કન્યાઓ મોખરે ચાલતી હતી. દારબંધ થ થઈ આગળ આવતું આ નાનું સવધન વર્ષામંત્રણનું આક વાવ હતું. આ પ્રસંગ માટે શ્રી કિતિબાણએ મૂંઢી પ્રાચ વેદિક સાહિત્યધારનાં કાપેલી પ્રમાણે ને રતવતોની પત્રિ સીને મળી. તેમાં મને નાગરી લિપિમાં હતા. અને આ બંગાળી લિપિમાં હતા. મુકદેવનાં કેટલાંક મહેર પણ હતા આ વખતે એક છવ્છા થઈ કે આ બધું જ નાગરી લિપિમાં હો તો ડીક થાત, કેમકે બંગાળી ભાષા અવળથી તો નહીં સર જાય એવી છે. કિતિબાણ મેંત વાંચતા મથા; અથો બીજાં વાચ્યા. મને વંચાતા મથા તેમજેમ, અર્ચિન, વાપુ, વરુણ-એ વાવતું આવલહન તેમાં થતું તે વેષબધાવાતો બહુક એક મહેર નથારેત કહી બેસી જતો. આમ, મઠ બની ગયો; વિધિઓમાં કન્યારેલાં સંસ્કાર તથા કળાએ અને વચ્ચે વચ્ચે રતા સંજોતે નવીન રસારવાહ ને પ્રાણધેરણા કપનલેવ્યાં

વૃક્ષારોપણવિધિ માટેના શમિયાણા

(ફોટો - નંદેન્દ્ર રાવળ) નવતર વેષબધામાં પાંચ વરનેના રૂપધારી બહુક

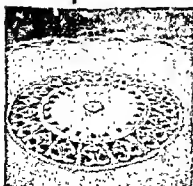
વૃક્ષરોપણપાથ માટે નરીંગી અને વનરોપણના પ્રાતિનિધિય કાંઈ આપર્ત. આમમક-વાખાનુ રૂંદ
ઝીવ અને વાઈચરિય સાથે મેડમ તરફ ગય છે.

આ પ્રસંગે જ અગર પડી કે શાંતિનિતનના સમગ્રમાંમાં
મિત્ર વડે તરફિસે લેવારને આ કમસકિવની રત્ન લેવી પડે
ક. તેથી પહેલી જ તરફ અમે આશ્ચર્યમયિષ મુકેલયામુને
જીવી મિ. નરેન્દ્રને ફાંદામદો લેવાની અનુમતિ આપી.
મિલેલ અવન

આ સમગ્રને એક કલાકમાં પૂરો કર્યા બેઠકે અમે
સાંધ્યા મુજબ હૈવેલ અવનમાં મયા, મુખ્યચમના પાછલા
પાનમાં પ્રદર્શન માટે એક વિશાળ બેઠ બાંધ્યા છે અને
તેમાંમાં હૈવેલ અવન સાખવામાં આવ્યું છે. ભારતીય કળા
પરિ પ્રાર્થનિક બુધિસ બાંધનાર તમા દેવાયેનું સ્વનાદ એ
મિલનત એથેલ કલાવિદ્વાના જૈયદેશરણ માટે આ સર્વેયા
કથિત સમારકકાર્ય ગમ્યારો. મિલિસ હૈવેલે પાતાના પતિનાં
કેટલાંક મીલિક કિતો અર્દા બેઠ આપ્યાં છે. મિ. હૈવેલનું
કળાવિદ્વાન તરીકે તેમ માન્ય સ્થાન છે ન, પરંતુ તેમને
આ ચિત્ર જુએ તેમને એ પણ જગ્યાય કે કલાકાર તરીકે
પણ તેમની દ્રષ્ટિ અને પોંથી દેવાય કલાકરના નામને
જેવ આપે એવી છે. એમનું એક મુંદર નાનું કોટા-પેટુંદ
મને ત્યાં પહેલી જ વાર જોવા મળ્યું. મિલેલે શ્રી હંદજાનુની
રત્ન શદ ત્યાં ને ત્યાં દેખેરાથી તેની નાક કસાવી લીધી.

અ નાનીશી પ્રામિને પણ તે એક સદ્માન્ય મળ્યું છે.
કારણુ દિલી કલાના એ મહાન કૃષ્ણરક્તી કાંઈ સારી
છલિ દખ મુખા અને સંપાદા ન હશે.

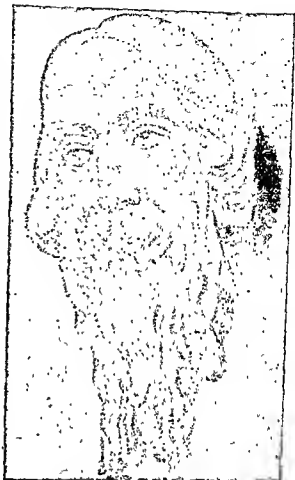
હૈવેલ અવનના બાંધણી કુટુબ ને પ્રશ્નો કપાલેલે કોવી
છે. મેદ મંદિરના નર્મમાનમાં તમને કાંઈ કોવી શાંતિ અને
મિલનનું અર્દા બાન પાય. છતાં પ્રતારને હવાની બળપ
ન લાગે. જીતેમાં કોઈ તરફ પારીઓ ન હોવા છતાં કપર-
નીકથી હવા આપવાને મુખીમરી યોગના કરી છે. જોત
પરનાં ચિત્રોમાં, માધા પર વચસા બાનમાં દેલી કાચની
ધુમટી દ્વારા એકસરખા જપ દિમેનો પ્રકાશ મળી રહે છે અને
આંખને સ્વાંયથી પણ પ્રકાશ અપાડતો નથી. આ સ્થાને
વચસા શાદલીના પાસરી શ્રી હંદજાનુ, શ્રી મિનોદદા નામ
કલાઅવનના બીજા વિદ્યાર્થીઓ સાથે મિલિન મે મુજરાતની
કળાના અધિકારી રાજા અમર જમૂના તેમજ સોહરવજા
ફેરિમાફો બતાવ્યા. તેમા જામનગર તરફની કામ સોમોએ
જોત પર કોંપણમા પારોતી દિઝાઈના, શ્રી પંચાનુબઈ
વારાના વરની બીના વરના ચીતરામોએ અને આપનગર
તરફનાં સેસવુત્યાના ફોટામોફોએ બહુ સાંતરાચેવ કૃષ્ણભયુ
કે દેસની લખાઈ કળા પ્રકાશના તબ્બ આપણે ત્યાં બંદો

આપે છે. નૂતન વિદ્યાર્થીને ધાર્મિક આ બધું સમજાવવા આવતું નથી, પણ કામગીરી જેમને લગતી લાગી હોય છે તે દિવસરાત એકબીજા મચ્યા જ રહે છે.

શ્રી નંદલાલ કહેતા હતા કે ધણી વિદ્યાર્થીઓને ખબર પડતી નથી કે ક્યારે તેમનાં શિક્ષણનું કંઈ ચાલી રહ્યું હોય છે. તેમના માટે પરીક્ષાઓ કંઈ નથી હોતી. ગુરુજીને ખબર પડે છે કે તેઓ ફેટલા ચડ્યા છે. શ્રદ્ધા રાખી તેમના કહેવા પ્રમાણે કામ કંઈ નહય તે તરી નહય. શ્રી નંદલાલ સાળાપદ્ધતિથી ધણી નારાજ છે. છતાં વિદ્યાર્થીઓ વધી જવાથી ફેટલાંક નિવરણનો અગત્યમાં મુકવાં પડ્યાં છે. તેઓ માને છે કે જે દિવસે આશ્રમનું કક્ષાભવન 'રુકુલ જોડ આઈ' બનશે તે દિવસે 'રુકુલિયો-લાઈફ' મરી જશે અને વિદ્યાર્થી તથા ગુરુ વચ્ચે જે શાન્ત સ્વસ્થ વ્યવહાર છે તેનો ભંગ થશે. વિદ્યાર્થીઓ અને તેમની વાંછનાઓ વિષે તેમને બહુ વિશાળ અનુભવ છે. ખસ જોડા વિદ્યાર્થીને તેઓ ગુરુત પારખી શકે છે. પણ સંસ્થા સાર્વજનિક હોવાથી ફરકને તક આપતી જોઈએ એમ માને છે. 'આ બધામાંથી એકને જ ખરા સર્વક કક્ષાકારો થશે; બાકીના કળાની સાધારણ પ્રવૃત્તિઓ ચક્રાવતાર થશે અને ફેટલાંક પોતાના જીવનમાં કળાના પરિચયથી મળેલ આનંદ ભોગવશે.' તેમણે કહેલી આ હકીકત લગભગ ફરક કળાશાળા માટે સત્ય ઈરે છે.

કક્ષાભવનમાં બધું શિક્ષણ આપવામાં પીરસેલ નમૂનાઓનો જ ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. ડિઝાઈન, ચિત્રસર્જન અને સુશોભન એ ત્રણ મુખ્ય વિષયો છે. ચિત્રનાં સાધનોમાં પેઇન્ટકલર અને ટુવેરા (ચિદ્રશમાં મેળવેલા કોરા રંગનાં કાગ) મુખ્ય છે. શ્રી નંદલાલનો મોટો ક્ષોભ તેા ભીતચિત્રો માટે જોઈતા જરૂયાબંધ રંગ વાપરવામાં થતા ફેટી માફીના ઉપયોગને છે. મન્દિરો રાખી રંગરંગના પરસ્પરે ફળાવીધુંદાની તેના ટપ્પા તે લગતી રાખે છે જે બી રંગીની મર્યાદામાં જ ભીતચિત્રોની રચના કરવાનું વિદ્યાર્થીઓને કહે છે. ચિત્રકળા ઉપર વ્યાખ્યાનો, પુસ્તકો કે નિબંધોને પ્રસ્થાવ ર્યાં નથી; પરંતુ હતામ શૂંટણીથી એકાંક યંત્રોનાં હિંદી, યુરોપી અને ચીન-જપાન તથા જવાનાં પુસ્તકોનું નવનીત ર્યાં છે. ઝાંઘણ પેઇન્ટિંગ અને પોર્ટ્રેટ પેઇન્ટિંગ કક્ષાભવનમાં નથી, પરંતુ તેની સામે ખાસ વિરોધ પણ નથી; કારણકે અંધ્યાપકો અને વિદ્યાર્થીઓ તેની કપાસના પોતાના નિવાસગૃહમાં ચાલુ રાખે છે. શ્રી કિંકરજી અર્જુન (મોરનિંદિક) પદ્ધતિનાં એક પ્રખીણ ઝાઈલ્ડેન્ડર છે. એમણે યુરોપીય પદ્ધતિએ ફેરફાર દર્શવચિત્રો મેં જોયાં. શ્રી નંદલાલનો યુરોપી પદ્ધતિ સામે એટલો જ વાંધો છે કે આપણા વિદ્યાર્થીઓ તેમનું કોઈ 'માસ્ટરપીસ' (અતિ એક કૃતિ) નેહને શોધે તેા કીક છે; પણ સાવ બનતર નમૂના ઉપર ચડી નહય તે અનિષ્ટ છે શ્રી નંદલાલને પોતાનું આખું જીવન

મુશ્ચિયમના પ્રવેશદાર ઉપર મૂકેલી રેલ. મુકેલેલ દાગોરના ચહેરાની કાદપ્રતિમા

કળાના અવનવા પ્રયોગો, અભ્યાસ, ચિંતન અને સંશોધનમાં ગુનગું છે અને મોટી પદ્ધતિઓ તથા પદ્ધતિ કે આવશ્યનો એમ આખી દીધો છે. તેમનું ફેટલું જે વૃન્નનું કામ જોઈને તેમના માટે 'અદોષન્ય' કલા સિવાય રહી શકે નહિ.

કક્ષાભવનની સવિશેષ સાધનસામગ્રી તેા મુશ્ચિયમમાં ભરી છે. શ્રી અવનીલાલને પોતાનાં ફેટલાં જે અસલ ચિત્રો અહીં ભેટ કરી દીધાં છે. તે જોતાં હવુ પણ ત્રણે કે તેમનું મુકેર્યાન અવિચળ છે. બહુ મોટાં પણ સુનંદાં મુખ્ય, રાજપુત અને ધરાની ચિત્રો પણ અહીં છે. તે ઉપરાંત ફેટલીક મૂર્તિઓ, પરચર અને શાકીના નમૂના, કાપડ, ભરત અને વાગાડના નમૂના તથા કામજીવનની હસ્તકળાઓ દિંદના પ્રત્યેક પ્રતિથી ભેટ મળ્યાં છે. વાધ ગુડાઓની ભીતિ ઉપરથી હતાવેલા એક ચિત્રની આખી નકલ એક મોટી ભીંન ઉપર ભરી કાઢી છે. તે જોઈ વિદ્યાર્થીઓ અનંદા ને વાધગુડાને કંઈક અંશે સાક્ષાત્કાર અનુભવી શકે તેનું છે. મુશ્ચિયમનાં હવામાન, સંસ્કૃતિ અને શાંતિની યોગ્યતા માટે તેના સ્વપતિ સુરેનલાલને પણ યાદ કરવા જોઈએ.

ડાબી બાજુ : શાન્તિનિકેતન ક્લાસવનના વાર્ષિક પ્રદર્શનનું નિરીક્ષણ કરતા ર. મ. રાવળ સાથે શ્રી મજલાસ ત્રિવેદી જીએલા છે. જમણી બાજુ : મુજરાતની ન્દરી કળાના નમૂના નીરખતા વિદ્યાર્થીઓ વિદ્યાભવન તથા ક્લાસવનના વિદ્યાર્થીઓ.

આ બધા સાધનો વચ્ચે ત્યાં હિંદી કલાશિક્ષણની ઈ પરિપાટી નિશ્ચિત થયાનું પ્રમાણ મળતું નથી. પણ નંદલાખુન એક વાક્ય ચાલે આવે છે કે 'વાધ બચ્ચાને શિકાર કરવાના પાક આપતો નથી. પોતે તેને વનમાં લઈ બધા જ ને શિકાર કરી બતાવે છે બચ્ચું પોતાના પ્રયોગો કરી ને શિક્ષા લાવે છે.' આથી દર્શનાં તેમનો આચલ રહે છે કે મુકેએ વિદ્યાર્થી વચ્ચે જ પોતાનું કામ કરી દેખાડું

જેઈએ. તેમનાં કામ મુધાર્યાં કરવાની મહેનત કરતાં હઈ રીતે પોતે આરંભથી અંત લગી પાર લેતા હે તે બતાવડું. નંદુડિયો-કુવનમાં આ શક્ય છે ખરું. પણ સાથે જ પ્રશ્ન રહેશે કે બધા વિદ્યાર્થીઓ પણ વાધનાં બચ્ચાં હોવાં જેઈએ ખરેખર? હઈક નૈસર્ગિક સ્થિતિ કે પ્રતિભા કેળવીને ને આવે તેને આ વ્યાખ્યા સામુદાય બનવાની એ નહીં.

(આલુ)

ર. મ. રા.

આ કાંળી સંસ્કારચાત્રાના આવા જ રસપ્રચૂર અને ચિત્રપ્રચૂર હને પછીના વિશેષ હપતા આવતા વર્ષમાં આલુ રહેશે

ડાબી બાજુથી : આશ્રમના સર્વ વિદ્યાર્થીઓ પર ચલેલવાની છાયા પાવરતા સત સેના શ્રી મુરહવાળ મહિલકથ; નંદ-બાજુથી સાથે ક્લાસવનમાં કામ કરતા તેમના સુપુત્ર શ્રી વિશુદ્ધા; ક્લાસવનના એક બીજા અધ્યાપક શ્રી વિનોદ મુકરજી-ને હિંદી ચિત્રકળાનો અદ્યતન ઇતિહાસ ભોગે કરી રહ્યા છે; સંમીત મુરહ.સ. શ્રી કાલુદા-એમનો કલ્પેશ કપર આવી ચયો.

શ્રીનિવાસ રાગાનુજમ, સર જગદીશચન્દ્ર બોઝ, સર ચંદ્રશેખર વેન્કટરામન, ડૉ. વીરબક્ક સાહાની, ડૉ. હોમી ખાભા

સાત હિન્દી એફ.આર.એસ.

અને પહેલા ગુજરાતી એફ.આર.એસ.

લેખક: ડૉ. કાન્તિલાલ છ. પંડ્યા

‘એ ફ.આર.એસ.’ (F.R.S.), ‘ફિલો ઓફ ધ રોયલ સોસાયટી’-રોયલ સોસાયટીનો સભ્ય-એ આજે વિજ્ઞાનની આત્મચર્યા બહુ સંભાળનું પદ છે. લન્ડનની રોયલ સોસાયટી એ કેવળ શિદ્ધાન્તની જ નહિ પણ દુનિયાના સર્વ દેશોની સકળ વિજ્ઞાન-મંડળીઓમાં સૌથી પુરાણી છે. શ્રિટિશ સામ્રાજ્યમાં એ મોટામાં મોટી ને સૌથી વધારે ગૌરવવાળી વિદ્યાભાષા છે, એટલું જ નહિ પણ એ સામ્રાજ્યની યદારના દેશોમાં પણ એની મદદતા તથા પ્રભાવ સ્વીકારાય છે. હવે તો દરેક સ્વતંત્ર ને સંસ્કારી દેશમાં આવી મોટી સંરક્ષાઓ ‘એફડેમી’ કે એવા નામથી, વિજ્ઞાન-સાહિત્ય-કળા વગેરેને માટે સ્થપાઈ ચૂકી છે; પણ તે સર્વનો જન્મ, તેમ જ ઇશ્વર-કૃતિ પણ અન્ય વિદ્યાભાષાઓનો જન્મ રોયલ સોસાયટીની પાછી થયો હતો. ને તેઓનું શ્રવન પણ થોડે કે ઘણે અંશે, એના જ ધોરણને અનુસરે છે. વિજ્ઞાનનું આજે જે મહત્ત્વ છે તેને ખીલવવામાં રોયલ સોસાયટી તથા એના સભ્યોનો કાંઈ નેવોતેવો હાથ ન હતો. શિદ્ધાન્તના મોટામોટા વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ ને વિજ્ઞાન-સેવકો એના સભ્ય થઈ ચૂક્યા હોય છે. ઇ.સ. ૧૬૪૪-૪૫થી આરંભ પામેલી આ સોસાયટી હવે ભેતણ વર્ષમાં પોતાની ત્રિ-શતાબ્દિ પૂરી કર્યાનું વધુ ગૌરવ લેશે.

આ દારણથી આ સભાના સભ્ય થવા માટે પુષ્કળ લરીકાઈ હોય છે; હરકોઈ તેજસ્વી શ્રિટિશ વિજ્ઞાનીના એ એક મોટો કોડ હોય છે. પણ એના સભ્યની ચૂંટણીનું ધોરણ ધણું કડું હોય છે, ને અતિસામાન્યતામાં પડી જવાનો ભય ટાળવાને માટે એની સભ્યસંખ્યા મર્યાદિત રહે છે. દાસ દર વર્ષે ચૂંટણીથી વીસ સામાન્ય

સભ્યો જ ચૂંટવામાં આવે છે. એ ઉપરાંત એકાદ બે માન્ય સમાસદ-શ્રિટિશ કે પરદેશી-ચૂંટાય છે. રૅમ્સે મેકડોનાલ્ડ, એલર્ડ પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સ (દાસના કુલ્ક ઓફ વિડેસર), ચાર્લિસ, સોર્ડ-યુરીદ વગેરે જેવા શ્રિટિશ માન્ય સભ્ય થયા છે, ને વિદેશી ઉચ્ચતમ વિજ્ઞાનીઓમાંના ઘણા વિદેશી સભ્ય (Foreign F.R.S.) ચૂંટાયા છે. આજે પણ વિજ્ઞાનની શોધભોળા કરવામાં તથા પ્રેરવામાં, વિજ્ઞાનને સોંકશ્ચવનમાં ઉતારવામાં વિજ્ઞાનીઓને ઉત્તેજન કે મદાય આપવામાં, એમ અનેક તરેહનું કાર્ય રોયલ સોસાયટી કરે છે. એ સંસ્થાનો લગભગ ત્રણસો વર્ષનો ઇતિહાસ ને એની કાર્યસિદ્ધિનો વૃત્તાન્ત ગુજરાતીમાં માર્સે કૃપમાં પ્રકટ થવાની બહુ જરૂર છે.

આપણા દેશમાં વિજ્ઞાનનું અંધારું કેટલું હતું ને છે એની એક સાગિની એ વાતથી મળે છે કે રોયલ સોસાયટીનાં પહેલાં લગભગ પોણા ત્રણસો વર્ષ લગી એના સભ્યોમાં કોઈ પણ હિન્દીનું નામ ન હતું. ૧૯૧૮માં પહેલો હિન્દવાસી એના સભ્ય થયો, ને આજ ૧૯૪૧ લગીમાં માત્ર સાત જ હિન્દીઓ એના ‘ફેલો’ થઈ ચૂક્યા છે.

હિન્દના પ્રાન્તની દૃષ્ટિએ, આ સાતમાંના ત્રણ દક્ષિણ હિન્દી છે, બે પૂર્વ-હિન્દી એટલે ગંગાળી, એક ઉત્તરના પંચાળી, ને (દમણમાં જ) એક પશ્ચિમ હિન્દના ગુજરાતી. આ સાતમાં છ હિન્દુઓ ને એક પારસી છે.

વિજ્ઞાનના છત્ર નીચે અનેક પૃથક પૃથક શાસ્ત્રોનો સમાવેશ થાય છે. એ શાસ્ત્રોની ખીલવણી આપણા દેશમાં કેટલી ઉત્તતિએ પહોંચી છે તેનો કાર્તિક ખ્યાલ એથી પણ આવશે કે આ સાતમાંના પાંચ તો ‘ફિઝિક્સિસ્ટ’-ભૌતિકશાસ્ત્રીઓ-છે, એક ગણિતશાસ્ત્રી ને એક

વનરપતિશાસ્ત્રી છે. આપણા દેશમાં રામાયનશાસ્ત્ર, પ્રાણી-
શાસ્ત્ર ને વૈલકશાસ્ત્રની આટલી વિસ્તારી દેખાતી તાલીમ
છતાં, એ શાસ્ત્રોમાં કાંઈ પણ દુષ્ટ એક. આર. એસ.
યવા જેટની સિદ્ધિએ પહોંચી શક્યો નથી, એ દયાકર
નોંધવા તથા વિચારવા જેવી નથી? ભૌતિકશાસ્ત્રમાં
આપણું રચાન બેશક કાંઈક ગર્વ કરવા જેવું થ છે, કારણ કે
આ પાંચમાંના કેટલાકે તો અનંતરાષ્ટ્રીય નામના મેળવી
છે તે રામને તો એક. આર. એસ. થી પણ જાડુ અધિક
ઉચ્ચ પદ-નોબેલ પારિતોષિક-મેળવી હિન્દને જગતના
વિજ્ઞાનમાં એ રચાન કરી આપ્યું છે.

પશ્ચિમ દેશોમાં રહી પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિથી વિજ્ઞાનની તાલીમ
મેળવનારાઓમાં સૌથી અગ્રેસર દિન્દોએ(સર)જગદીશ-
ચન્દ્ર બોસ ને (આચાર્ય) શ્રેકુંડલચન્દ્ર રાય હતા. એ બેની
આ જાતની કદર શમેલી જોવાને આપણે જાડુ ઉત્કુહ
હતા: ને એવી ચૂંટણી ન થઇ એથી આપણા દેશની
પરાધીન ક્ષણતમાં સ્વાભાવિક એવા માનસથી, ધણાને
એમાં કાંઈક સાંસાએડીની વૂડી દેખાઇ અને કેટલાકને
એમાં રંગના કે રાજકીય દેખાતી ગંધ પણ આવી.

એવામાં એકાએક, સત ૧૯૧૮ની વસન્ત ઋતુમાં
સમાચાર આવ્યા કે શ્રીનિવાસ રામાનુજમ્ રોયન સોસા-
એડીના સભ્ય તરીકે ચૂંટાયા. યુરોપીય યુદ્ધ દુષ્ટ ચાતુર્ય
હતું: વસ્તુતઃ ૧૯૧૮ના માર્ચ-એપ્રિલમાં બ્રિટનની સ્થિતિ
ધણી ખરાબ હતી. મને એ કાળ જાડુ સારી રીતે સંભરે
છે: યુદ્ધના સમાચારમાં-આજની પેઠે-સૌનાં ચિત્ત વ્યગ્ર-
તાથી પરેવાયાં હતાં. તેવામાં એકાએક આ સમાચાર
મળ્યાથી સ્નાન-દાર્ધર્યની મોટી ઊર્મિ સર્વત્ર ફરી વળી.
પણ એ શ્રીનિવાસ રામાનુજમ્ હતા કોણ?

જાડુ થોડાં એને હિન્દમાં ઓળખતા. જાડુ જ જૂલ
માણસોને યાદ રહ્યું હશે કે થોડા સમય પૂર્વે એક મદ્રાસી
યુવકમાં મણિતની પ્રતિભા જોઇને ઈ. ૧૮૬૪ના માર્ચમાં
એને મદ્રાસ યુનિવર્સિટીએ ર૫૦૫૬૩ની વાર્ષિક રકમ-ર-
શિપથી કેમ્બ્રિજ રવાના કર્યો હતો. એ વાતને યાદ
વર્ષ વીતી ગયાં હતાં; તે પછી કાંઈ સમાચાર ન હતા.

૧૯૧૩ના નવેમ્બરમાં રવીન્દ્રનાથ ટાગોરને નોબેલ
પારિતોષિક મળ્યું તે વખતે આપણા દેશમાં તે આપણાં
ચિત્તોમાં જે ખળબળાટ થયો હતો, તેને કાંઈક મળતો ને
તેથી કાંઈક જુદો એવો ખળબળાટ ૧૯૧૮ના એપ્રિલમાં
થયો. નોબેલ પારિતોષિક એ સમસ્ત વિશ્વ તરફનું એક

આદિત્ય-સંમાન હતું. એક. આર. એસ. એ બ્રિટિશ સામ્રા-
જ્યનું વૈજ્ઞાનિક સંમાનચિહ્ન હતું: એક રીતે, દિન્દો વૈજ્ઞાનિક
પ્રતિભાનું પરદેશ તરફથી આ પ્રથમ અભિજ્ઞાન હતું.

ઈ. ૧૯૧૮માં આપણા દેશમાં વિજ્ઞાનના અભ્યાસ,
સંશોધન તથા પ્રસારનો ઉપકોળ ખેરી ચૂક્યો હતો. ઈન્ડિયન
સાયન્સ કૌન્સિલ પાંચેક બેઠક બરી ચૂકી હતી: યુનિવર્સિ-
ટીઓનું તેમજ પ્રજાનું ધ્યાન વિજ્ઞાન તથા વૈજ્ઞાનિક
સંશોધન તરફ કાંઈક ઓંચાણું હતું: અને જેકે તે વખતે
મોટી ભાગે અજાણતા સંશોધકો અંગ્રેજો જ હતા, એવા:
અંગ્રેજ એક. આર. એસ. પણ આ દેશમાં હતા: છતાં
જનતાને મન તો બોસ ને રાય એ બે જ અગ્રેસર હતા.

એમાંથી કોઈ નહિ ને એક તદ્દન અજાણ્યા મદ્રાસી
યુવક આ પદ ઉપર પહોંચી ગયો એથી આનંદમાં
કુતૂહલ તથા ચૂંચવાડો પણ ઉત્પન્ન થયો. અને એ
મદ્રાસી પણ કેવો? બોસ-રોયનાથી ઉમરે ધણે નાનો:
જેને ત્રીસ વર્ષ પણ પૂરાં થયાં નહોતાં એવો; જે, કાંઈક
ઓંચ સાધસની વાત તો આથી જ રહી પણ કોઈ
યુનિવર્સિટીનો સ્નાતક-ગ્રેજ્યુએટ-પણ થઈ શક્યો નહોતો,
એટલું જ નહિ પણ મદ્રાસ યુનિવર્સિટીની જ ઈન્ડર-
ગ્રાડિયેટની પરીક્ષામાં જાગ્યે વાર નપાસ થઇ જેને
છેવટે પરીક્ષા ને કૌમેલ સર્વ છોડી દેવું પડ્યું: એવો.
એકદમ એક. આર. એસ. થાપ! વળી, વધારે તાત્પર્યથી
વાત તો એ હતી કે એનું નામ રમ્મ્ થયું કે તરત-પહેલે જ
વર્ષ-તે રજીકારાયું. આનું તો અંગ્રેજ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓની
જાગૃતમાં પણ સાધારણ રીતે બનતું નહિ.

પણ હવે આપણને સમજાણું છે કે રામાનુજમ્
જેવી પ્રતિભા ઇન્દ્ર-કે જગતભરમાં જે જગજગે મળી
આવે છે. આની આસાધારણ નૈસર્ગિક પ્રતિભાની સાથે
નિઃસીમ કરણતા રામાનુજમ્ના વૃત્તાન્તમાં એ સંપત્તિ
થઇ છે કે ગરમ દેશમાં ને દરિયાઈ ક્ષાલણના રહિ-
યુક્ત વાતાવરણમાં તેમજ જાડુ ગરીબાઈમાં જીવેલા
એવો દેવ કેમિજનની દૃઢીને અનુકૂળ થઈ શક્યો નહિ, ને
થોડા જ વખતમાં ઠાપથી પીડાઈ, તદ્દન અકળે ને પદ
વિકસની તક વિના, મૃત્યુ પામ્યો. એવો યુગ, એવો સ્થિત,
એવો અદાપક, કેમિજન યુનિવર્સિટીનો ગ્રેડેસર હાર્ડ
એનું ઉત્તમ આદ કરી રહી છે: રામાનુજમ્ની તોડલુમાં,
મણિતની શોધો વગેરે એણે ધીરેધીરે પ્રગટ કરવા માંડ્યું
છે. કહે છે એ જાડુ સમજનારે ઈન્દ્ર-કેમાં જ ગપવામાં હયા
જ છે. ને એનું જીવન પણ એમણે જ પ્રકટ કર્યું છે.

કચ્છકવલી નૃત્યકારો
 ઇન્દિયા શ્રી ચક્રેશ્વર શુક્લ

‘રોમાનુઝમ પછી ત્રીજે વર્ષે, ઈ. ૧૯૨૦માં, સર જમ-
દીશચન્દ્ર ગોસ્વાની ચૂંટણી થઈ. તેની એક વર્ષ પહેલાં
હિંદી સરકારે એમને નાછડતો ખિતાબ આપ્યો હતો:
પણ રૉયલ સોસાયેટીની વરણીએ એમને પોતાને
તેમજ એના અનેક મિત્રો-પ્રસંગકોને ઘણો જ વધારે
સંતોષ આપ્યો હતો. ગંગાજી તેમજ હિંદ આખાએ આ
પ્રસંગ ઝેલ્યો. ‘Disinherited’નું તખ્તસુસ એક
સૂત્ર તરીકે સ્વીકારનાર આ ગંગાજી ચિંતાનશાસ્ત્રીનાં
હેતુનાં વર્ષો સૌ તરફથી મળતા સંમાનમાં પસાર થયાં
ને સિત્તેરેક વર્ષનું આયુષ્ય એ ભોગવી શક્યા એ ઘણા
સંતોષની વાત છે. ગોસે જીવન ભૌતિકશાસ્ત્રી તરીકે
શરૂ કર્યું હતું: ‘વાપરથેસ’-‘એતારસન્દેશ’ની ખોલવણીમાં
યુવાન વયે પણ ગોસનો કાળો મદસ્તનો હતો. જે
ગોસ આ જ ક્ષેત્રમાં કામ કરતા રહ્યા હોત તો એમની
કદર ને ખ્યાતિ-‘એફ.આર.એસ.’નું ૫૬ પણ-પણાં
વરેલાં મળ્યાં હોત એમ કેટલાકનું માનવું છે. પણ તે
વનસ્પતિજીવનના પ્રદેશમાં એકાએક ઊતરી પડ્યા,
ને એમાં એમની પદ્ધતિ, એમનાં અનુભાવો વગેરેને
લીધે તે મોટામોટા વનસ્પતિશાસ્ત્રીઓની સાથે અધ-
ડામણમાં આવ્યા. રખેને કોઈ એમ માની એસે કે રૉયલ
સોસાયેટીના સભ્ય તરીકે એમની ચૂંટણી થઈ એટલે
આ વિરોધ ને આ અધડામણનો અર્થ આવ્યો હતો,
તથા ગોસના વાદની જીત થઈ હતી. એવું કયું નથી
થયું. ગોસના વનસ્પતિશાસ્ત્ર વિષયના કામની સામેનો
વિરોધ તો એવો ને એવો જ છે. જે કદર થઈ છે તે તો
એમણે આ કામની ખોળને અંગે જે અદ્ભુત નાટ્યકાષ-
વાળાં તથા સૂક્ષ્મ માપ કરે એવાં યંત્રોની યોજના
કરી તથા પોતે જનાની કામમાં લીધાં, એ અસાધારણ
શક્તિની જ આ કદર હતી. યંત્રવ્યવસ્થામાં ભૌતિકશાસ્ત્ર
ઉપરનું પ્રભુત્વ યાદુ સદસ રીતે પ્રકટ થયું: એટલે તારત-
લિક રીતે, વનસ્પતિશાસ્ત્રી ગોસની નાદિ પણ ભૌતિક-
શાસ્ત્રી ગોસની વરણી રૉયલ સોસાયેટીએ કરી છે.
જનસમાજ એમાં ગોસનો સર્વથા વિજય માને, ગોસે
પોતે પણ પોતાના વનસ્પતિવિષયક સંશોધનનો આથી
પરોક્ષ રીતે સ્વીકાર થયો માન્યો હોય-તો તેમાં નવાઈ
પામવા જેવું નથી. છતાં સત્ય તે નથી.

ગોસની મૃતિ આપણે ત્યાં યાદુ પરિચિત થઈ ગઈ
છે: એમનું નામ ને એમનું કામ ખરી ખોરી રીતેય

આદર તથા શ્રેષ્ઠિયતા પામ્યાં છે. જોકે પ્રચારકાર્યની
એમની ક્ષુદ્ધિ તથા શક્તિ અનુપમ હતાં, તોપણ સૌ
કબૂલ કરશે કે લગભગ છેલ્લે લગી એમણે પોતાના
વ્યક્તિત્વનો પ્રભાવ અને વ્યાખ્યાનની છટા તથા ચાતુર્ય
સાચવી રાખ્યાં હતાં. જ્યારે ગોસ પોતાની ઉચ્ચતમ
કળાએ પકડેલા ત્યારે આ પ્રભાવ, આ છટા ને આ
ચાતુર્ય હિન્દમાં અજેક હતાં. ને ઘણું વિદેશી શ્રોતુ-
મંડળને ય એમણે મુગ્ધ કરી નાખ્યાં હતાં. છેવટમાં
વર્ષોનાં એમાં જીવનનાં ગિહા, કોંઈક વિજયનો નશો,
આત્મનિમગ્નતા વગેરે, આપણને ખૂબ એટલી દદ લગી,
દષ્ટિએ પડતાં હતાં. પણ પોતાની કળાને શિખરે હતા
ત્યારે ગોસ અદ્ભુત વ્યાખ્યાતા હતા.

ગોસનું મોટું દુર્ભાગ્ય-જે એમના સમજવામાં ય
નાદિ આવ્યું હોય તે-એ હતું કે એમના જીવનકાર્યની
કદર વિજ્ઞાની આત્મ કરી શકતી નથી. કદર કરી શકતી
નથી એટલે એ સાચું છે કે ખાટું છે, સાફ છે કે નાકાફ
છે, તે નિર્ણય પણ કરી શકતી નથી. કારણ કે ગોસે પોતે
જ ચિંતાનના સમુદ્રમાં એક એકલવાળા જેટ જેવા રહીને
કોઈ સાથે પૈતાનિક સંગત-પ રાખ્યો નથી. આવાં અદ્-
ભુત યંત્રો બીજા કોઈના હાથમાં-પોતાના મંદણે લગી-
જવા દીધાં નથી, ને તેથી જ એની શોધો તથા અનુ-
ભાવોની કોઈ તપાસ કે પરીક્ષા કરી શકતું નથી.

પછી ચાર વર્ષ લગી ત્રીજે કોઈ હિન્દી ચૂંટાયો નહિ.
૧૯૨૪માં બીજા દક્ષિણ-હિન્દી અને બીજા ને ખરેખર
ભૌતિકશાસ્ત્રી ચન્દ્રશેખર વંકટરામનની ચૂંટણી થઈ.
રામનની એક ને ખરેખરી મગફરી એ છે કે એમણે
હિંદમાં જ તે તાત્ત્વીય લીધી હતી, હિંદમાં જ સર્વ
કાર્ય કર્યું હતું. ઈ. ૧૯૨૩માં એ પહેલી વાર જીઆઈ માસ
માટે ઇંગ્લંડ ગયા. ફિનાન્સ સર્વિસના જેવી સારામાં
સારી નોકરી, એકાઉન્ટન્ટ-જનરલ કે તેથી યે જીઆ
પદ લગી ચડવાની વજી ને સરકારી મોટો ફોદા, એ
સર્વ ત્વજીને માત્ર પ્રોટેક્શનપણે એમણે પસંદ કર્યું, ને
સાર્થક કર્યું. હિંદના શિક્ષણશાસ્ત્રીઓમાં તથા શિક્ષણ-
નેતાઓમાં સર આશુતોષ મુકરજી જેવું કોઈ થયું ન
હતું, ને હજી કોઈ થયું નથી. એમની કદર ને સાદાવ્ય
રામનને યાદુ જ કામમાં આવી. કલકત્તાની ડી.એસ.સી.
આપી એમણે જ રામનને વિકાસન ધકકેલેલા. કલકત્તા-
માં હિન્ડિયન એસોસિએશનનાં ને યુનિવર્સિટી કોલેજ

એફ. આર. એસ. તરીકે ચૂંટણી થઈ. કૃષ્ણને મદ્રાસની ખ્રિસ્તી કોલેજમાં રસાયનના હોમોન્ટ્રેટર તરીકે પોતાની કારકિર્દી શરૂ કરી હતી. તેથી આજે તે ભૌતિકશાસ્ત્રી તરીકે વિખ્યાન થયા હોવા છતાં રસાયન તરફ એ ઘણા અભિમુખ છે. મદ્રાસથી કલકત્તે આવી રામનની પાસે એમણે સન ૧૯૨૩માં કામ શરૂ કર્યું ને પાંચ વર્ષમાં ભૌતિકશાસ્ત્રની વિવિધ શાખાઓમાં નવાં સંશોધનો કરીને એમણે એવી અતિષ્ઠા મેળવી કે ૧૯૨૮માં એ ડાહ્યાની યુનિવર્સિટીમાં ભૌતિકશાસ્ત્રના ઉપ-અધ્યાપક (રીડર) નીમાયા. ત્યાં પાંચ વર્ષમાં તે એમણે ઘણું કર્યું, અને ૧૯૩૩માં રામને જ્યારે ઐંગલોર જવાને કલ-હતા છોડ્યું ત્યારે રામનની જગ્યાએ કૃષ્ણનની નિમણૂક થઈ. હજુ પણ એ ત્યાં જ છે. રફિક્ટિવ ટોલન્યુઅન (magneto-crystalline action), રફ્રેક્ટિવના તથા બીજા અનેક વિષયો ઉપર નવું સંશોધન કરી એમણે એવું નામ જમાવ્યું કે સન ૧૯૩૬માં વોરસોમાં ભરાયેલા 'Photolumini-Science' ઉપરના આ-નંતરાષ્ટ્રીય સંગ્રહનમાં એમને સોતરવામાં આવ્યા, ને વોરસોમાં તથા યુરોપમાં ને ઇંગ્લેન્ડનાં મોટાં વિજ્ઞાન-કેન્દ્રોમાં (દાખલા તરીકે ઈમ્પ્રિજની કેવેન્ડિશ લેબોરેટરી લન્ડનનું ફોલ્કર ઇન્સ્ટિટ્યુશન વગેરેમાં) એમણે ૧૯૩૬-૩૭માં વ્યાખ્યાનો આપ્યાં. સીજની યુનિવર્સિટીએ એમને એક ચન્દ્રકપણ આપ્યો. ૧૯૩૬માં રૂઝાસબુર્ગમાં 'સોલ્યુમ્બાઇટ' (magnetism) પર મોટું વિદ્યાર્મ્મસન ભરાયું ત્યારે પણ એ ગયા હતા ને ઇંગ્લેન્ડમાં તેજજ યુરોપમાં વ્યાખ્યાનો આપ્યાં હતાં. એમના જેવા સાદા, સરળ, આનંદી ને માનવતાખર્ચા જુદુ થોડા વિદ્વાનો હોય છે. 'મહેન્દ્રલાલ સરદાર પ્રોફેસર' તરીકે હજુ પણ એ કલકત્તામાં ઘણું ભૌતિક સંશોધન પ્રેરે છે ને કરે છે.

કૃષ્ણનની પછી બીજે જ વર્ષે એક વધુ સાતમો હિંદી એફ. આર. એસ. સાય એ આશા જુદુ જણાએ રાખી નહિ હોય. વ્લેકે એ પદ પામવા માટે પ્રયાસ કરનારા હિંદીઓની સંખ્યા હવે સારીપેકે મોટી છે. આ સાતમા હિંદી પંજુ ભૌતિકશાસ્ત્રી છે: પણ તે સાતમાંથી પાંચમા ભૌતિકશાસ્ત્રી છે, તે પહેલા જ પારસી ને પહેલાં શુજરાતી છે એ આપણને ખાસ ગર્વ લેવાની વાત છે. મુંબાઈમાં વિજ્ઞાનનાં શિક્ષણ તથા તાલીમ જુદુ હિંચા દરજ્જાનાં છે એવા કોંકા રાખનારા યુનિવર્સિટીના

માણસો ને શિક્ષણશાસ્ત્રીઓ હવે સમજે કે આજ લગી તે, પહેલા હિંદી એફ. આર. એસ.ની ચૂંટણી થયા પછી જેવીસ વર્ષ લગીમાં, મુંબાઈ-શુજરાત-હિંચાનું કોઈ પણ એ શિષ્ટતા પાળી શક્યું ન હતું: અને આજે છેક એક શુજરાતી વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી એ પદ મેળવે છે, તેનો ગર્વ કે આનંદ શેતી વખતે બીજી એ વાત પણ યાદ રાખવાની છે કે એ ડૉ. ભાભાની તાલીમનું સધળું કામ પિંદેશોમાં થયું છે, ને રવિદેશ આવ્યા પછી થે તે ઐંગલોરમાં કામ કરે છે.

ડૉ. હોમી ભાભા ઈ. ૧૯૦૬માં મુંબાઈના જ્ઞાણીતા કુટુંબમાં જન્મ્યા હતા. મુંબાઈના ફોલ્ક ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓવ સાયન્સમાં એમણે અભ્યાસ શરૂ કર્યો, પણ ૧૭ વર્ષની વયે તે ઈમ્પ્રિજ જ ગયા. ત્યાંની એમની કારકિર્દી ફરફ કલાસ રહી. મણિત, યંત્રશાસ્ત્ર તથા ઇજનેરીનો અભ્યાસ શરૂ કરી, તેમાં ઇન્જિનિયર થઈ, તે matheahial Phy-sics તરફ વળ્યા, અને જે વર્ષ ઈમ્પ્રિજમાં પ્રોફેસર ગણેક તથા પ્રોફેસર મોટની પાસે કામ કર્યું. ૧૯૩૨માં એમને સફર કરવાની શિખવૃત્તિ (travelling scho-larship) મળી એટલે ઝૂરિકમાં પ્રોફેસર પાઉલી પાસે એ રહ્યા. ૧૯૩૩-૩૪માં રોમમાં પ્રોફેસર ફર્મીની પાસે તથા પર્ડ્યુટમાં પ્રોફેસર ફર્મીની પાસે, ને ૧૯૩૭-૩૮માં ડોપનલોગનમાં વિજ્યાત નીલ બોર્સની પાસે કામ કર્યું.

સન ૧૯૩૫માં એમને બીજી રફોલરશિપ મળતી ને તે ઈમ્પ્રિજમાં વ્યાખ્યાન પણ આપતા: મુખ્યત્વે કરીને વિશ્વ-કિરણ (cosmic radiation), પરમાણુનું ભૌતિકશાસ્ત્ર (nucleas Physics) અને relai-vitist quantum mechanicsની ઉપર. ફોલ્ક સોસાયટીએ પણ ૧૯૩૬માં આર્થિક મદદ આપી એમને પ્રો. બ્લેકેટની સાથે વિશ્વ-કિરણ ઉપર કામ કરવા રોક્યા. વચ્ચે વચ્ચે હિનાળામાં એ હિન્દુસ્તાન આવતા. યુદ્ધ શરૂ થયા પછી પાછા જવાની જરૂર રહી નહિ અને હવે તે ઐંગલોરમાં કામ કરે છે. અલ્લાહાબાદમાં મેઘનાદ સાદાની જગ્યાએ એમની નિમણૂક થઈ છે, પરંતુ ત્યાં પોતાનું કામ આગળ વધારવાની કાંઈ અનુકૂળ-તા નથી એમ કરીને તે આખરે ના પાડશે એમ કહેવાય છે.

આ ઉપરથી એટલું તો સ્પષ્ટ થશે કે જો 'નવું ભૌતિકશાસ્ત્ર' કહે છે તેના મુખ્ય વિધાયકોની સાથે ભાભા રહ્યા છે: હિંદમાં તો આજ એવું બીજું કોઈ નથી જેણે આ વિષયનો આટલો અભ્યાસ કર્યો હોય ને જેણે તે

ઉપર આટલું કામ પણ કર્યું હોય. એ કાર્ય હિંચા દરમનનું છે કેવળ દિદમાં જ નહિ, પણ ઇંગ્લેન્ડમાં, ભૌતિકશાસ્ત્રની આખી આશ્રમમાં પણ. માટે જ રાષ્ટ્ર સોનાએડીએ એમને સખ્ય તરીકે ચૂંટવાનું યોગ્ય ધાર્યું.

ડૉ. ખાખા, તંદુરસ્ત, ઊંચા, લાંબા, કદાવર, ગોર

વર્ણના યુવાન છે. મુખ ઉપર તેજ તથા અંકિતવર્ગી પ્રભાવ છે. એમણે તો જાણે દમણે જ છવન શરૂ કર્યું છે ને ધણું ધણું કરશે એમ સૌ આશા રાખે.

આ એસ. આર. એસ. સમક દિદને શીર્ષિતને પ્રેરણા આપો એ જ હચ્છવાતું.

ન

શ્રી અનંત કાજિરો નમનિબંધ

નવપણમાં હું નિરાશમાં બળતો એ વખતની

એક વાત મને યાદ છે. તે વેળા મુંબાઈમાં રમાતા ક્રિકેટના ચતુર્થી નંબ મેચમાં મેવાની અમને ધળી દોંડા રહેલી મેચ મેવામાં જેટલા આદેશ હોય છે એટલે જ ભય પણ રહેલો હોય છે. પોલીસ કાંદા કપાને આવી પહોંચશે એ કહેવાય નહિ! એવે જ એક વખતે ત્યાં બેટાબરેટ નજીવવા નિમાયેલા એક સોલ્ડીર, કોઈને ન સમજાય એવી પોતાની ચંચેલ બાપામાં અમારા પર બરાડા પાડવા માંડ્યો. અમારા એક વિળાવતા દોરતે એના આજ્ઞા પાડ્યા, એક સારી માળ વાપડીને એને પકડવા સોલ્ડીરે તરાશ મારી, પણ એની બોલો કો પકડે તે પહેલાં તે એવી સિફતથી અમારો મિત્ર એના હાથમાંથી સટપી ગયો, કે અમે જોતા જ રહ્યા! સોલ્ડીર તો આથી વધુ ચિદાયો અને એની પાછળ પડ્યો અમારો દોરત આમળ અને પેઢી મોરો પાછળ, એમ એ બે જણુ વચ્ચે અરવોક માર્દેલ દોડવાની મેવા જેવી હતી! આથી રહી! પણ અમારો બાઈબંધ સટકો એ તો સટકો જ.

એના જોડા, ટોપી વગેરે ભેગાં કરી એને આપવા અમે એવે રે મથા ત્યારે વિભવના મોટા ડરસાદથી હસતાદસના એ અમને મળ્યો અને, 'શું પણ હું છવ છઉં નહોતો!' એમ બોલી અને એની મરકરી હતી એ ત્યાર પહેલાં એ જ અમને હાલે, 'કેમ? વડ છે તે? કેવો બાઈચો?' બાગવા માટે પોતાનાં વખાણ કરતો એને જોઈ અમે તો આજ્ઞા જ બન્યા!

પણ આજા બનવા જેવું બેરેબર એમાં કાંઈ જ ન હતું એમ હવે મને લાગે છે; કેમકે આમળ જતાં જ્યારે મથા મહાપુલ્કની ખબરી અમે વાંચતા મથા, ત્યારે કેટલી થે વાર અમારા વાંચવામાં આવડું, કે ફાણા સેનાપતિએ પોતાની ફાજની યશસ્વી પીછેહઠ (glorious retreat) કરાવી. કોઈ મોટા સેનાપતિ એના સૈન્ય સાથે બાની ભય તો એણે યશસ્વી પીછેહઠ કરી એમ હજીવાય; અને પોતાને છવ જ્યાંવવા અમારો દોરત નહોતો એ બિચારો કયર હોવાય! મતુષ્યરેવભાવ જ એવો છે કે માતા પ્રમાણમાં બનેલી એ હદના કોને હવેદાસ કરવા જેવી લાગે તે જ મોટા પ્રમાણમાં બને તો આશ્ચર્યકારક ને પ્રશંસને પાત્ર નીવડે!

અમારો મિત્ર બાઈચો એ એણે કીક જ કર્યું એમ હું

ભાગી જવાની કળા

માનું છું. તે વખતે અમે એને 'કાયર' કહીને એની મરકરી હતી એ ખરું. પણ એનું કારણ એટલું જ કે ત્યારે અમારા બહાદુરી વિષેના જવાબ બહાદરીના હતા. એણે જેના સોલ્ડીર સાથે થોડી અપાજ્ઞા કરી દોત અપવા બેચાર હાંત કે એકાદ આંખ એ બોલ બેસત, તો એને મોટા શરણીર ગળી અમે એનું અભિનંદન કરત. કારણ સારું જ છે, કે આપણે એક વાળ શરણો પણ વાંકો થવા હીમા વગર મુરસિંગ જગ્યા પરથી રજાવાત મેવાની આપણી દોંડા કોઈ બહો માન્ય પૂરી છે, તો એને માથે લઈ 'શૌર્યશાસી વીરામળી' તરીકે એનાં બુબુચાન હતી આપણે એને શા માટે ન વચાવે?

મને લાગે છે કે રજાવાત મેવાની થોડીધળી દોંડા તે પળાખરા માન્યસીને હોય છે, ખૂબ જ બહુ વખતમાં જ્યારે માનવમત જંગલી અવરમાંથી હતી ત્યારના રેવ-ભાવનો કદાચ એ અવરોપ હતો, અને સંભવ છે કે કારણથી જ આપણા શૌર્ય વિષેના વિચારો લઘુ થે જરા સંચલી છે. કેવળ શારીરિક બળના તરેથી પોતાનું ઉપરીપણ રચાવવાની અવરમાંથી આમળ વધી મનુષ્યે પોતાના મનબો કહેશે બધો વિધાસ સાંધો છે અને મનબળ બળથી પોતાનું એકલ રચાવવાની અવરમાંથી તે કેવો આવી પહોંચ્યો છે, એ આપણે ધળીવાર બહી જઈએ છીએ; એટલે જ 'લાઈક પ્રિવેટ'ના ફૂન હસો લોકો જ્યારે પ્રયંત રશિયન સેના સામે ઝગમગ અને તેજોગાંતો હરેક સિપાઈ મરી ગયો, ત્યારે ટેનિસન જેવા મહાકવિને પણ ભ્રમ થયો; અને એણે કાવ્યમાં એ પ્રિવેટ પર રતુતિનેા જાણે વરસાદ વધાંચો. ખરી માન એ છે કે એ સિપાઈએને થોડી પણ અક્ષત હોત, પોતાના મનબો એ લોકો થોડાં કેવદામ કરત તો એવા મોટા સૈન્ય સામે લડવાને બદલે બન જ્યાંવવા એ લોકો પાછા હતી જઈ બાગી બધા હોત. યશસ્વી પીછેહઠ એનું જ નામ. એ જ ખરી વીરતા. નહિ તો હીવાલ સાથે માણું અક્ષાળી મરી જતા માણસને વીરકેશ શા માટે ના કહેવો?!

એમ શું બોલવું એના કરતાં શું ન બોલવું એ સમજ શકે એ સાચો વક્તા, શું જણવું એના કરતાં શું ન જણવું એ સમજ શકે એ સાચો લેખક, તેમ જ લડવા કરતાં શાંતી જવાની કળા એને અજાત હોય છે તે જ સાચો વીર! વસંત મોપી

અંતરીક્ષમાં તરતો ટાપુ

વિજ્ઞાનના

અદ્ભુત રસની ભૂમિકા પર ગૃધ્રેલી એક વાર્તા
— ગયા એકને અત્યુત્સાહને પૂરી —

પછીના એ દિવસ લેઈને બહુ કંટાળામાં આવ્યા. એને એ બેઠની ધારે આવેલા ઓરડામાંના ત્રણ ઓરડા આપવામાં આવ્યા હતા. એક રીતે એને પરદેજ ન કરવામાં આવ્યો હતો; કેમકે બારણાં ખૂલ ચોકરીથી બંધ કરવામાં આવતાં હતાં, એક મંત્રો માણસ એના ઓરડા આપી જતો અને દિવસમાં ત્રણ વખત પહેરેગીર એના ઓરડા તપાસી જતો.

આમ હોવા છતાં સુખસગવડ પરત્વે એના ઓરડા કોઈ કારણદ્વારા ફેરફારના રીઝીમના વેશવશાળીદીવાન-ખાનાને વિરોધ મળતા આવતા હતા. ત્યાંથી નાસવાની કોઈ બારી મળી શકે એમ છે કે નહિ એની એલિ બધે રચણે તપાસ કરી જોઈ, પણ તેમાં તે નાસીપાસ થયો. હવાને પેસવાની કળવા માટે ઝીંબી નળીથી જોડેલાં બાકાંને એને સાફ ઉપયોગ કરી શકાય એવા સંભવ એને નજીયા.

પહેરેગીર પોતાના અંગ પર બરેલી ત્રણ પિરતોલો રાખતો હતો. એ બહુ અલ્પભાષી હતો. પહેરેગીરને ફાટવાનો લેઈને પ્રયત્ન કર્યો, પણ તે નિષ્ફળ ગયો.

બીજો દિવસે એલિ માર્ગ કાઢ્યો અને આખી યોજના પકીને એલિ કાળજી પર ટપકાવી દાડી.

એવામાં લેવરેટ એની મુલાકાતે આવ્યો. એલિ કહ્યું: 'તમે જાણો છો કે હું અહીંના માલિક નથી. એ આજ અહીં આવનાર છે. પછી તમારું શું કરવું એનો નિર્ણય થશે. તમે આ બાબતમાં એટલું બહુ જાણો છો કે મારા ધારવા પ્રમાણે તમે એને પણ જાણવતા હશો.'

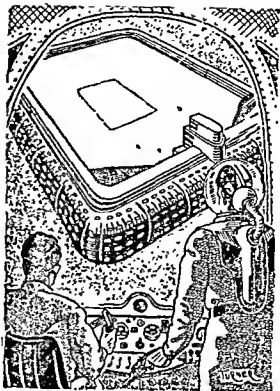
'હા, જોળણું તો છું; મને માત્ર સાબિતીની જ જરૂર હતી.'

'અને તે હવે જ્યારે તમને મળવાની છે ત્યારે તમે તેને માટે કોઈ જ પગલાં લઈ શકશો નહિ! કેવું ખરાબ વાર?'

'લેવરેટ, બહુ મુશ્કેલીમાં રહેતા ના. એ તો કીક, પણ વાફ, તમને તાજના સાફી બતાવવામાં આવે તો કેમ? તમને તમારા જીવ બચાવવાની તક મળશે અને વિરોધમાં તમે દુનિયાને તમારી શોધનો લાજ આપી શકશો.'

'મને તમારા જોત પર પરતો બસીરો છે, લેઈન; પણ મેં તમને ક્યારેનું ચે જણાવ્યું છે કે હું કદી મારા માલિકને વિશ્વાસપાત નહિ કરું.'

'હું એમ જ ધારતો હતો,' લેઈને કહ્યું ને પોર્ટ પાસે તાસ-ખચિત આ કાશસામે જઈ જોઈ રહ્યો. પછી કહ્યું: 'વાફ, આનો

અંત ક્યાં આવશે? આખી પૃથ્વી પર પ્રચુર મેળવવું થાયું છે?'

માણું ધુણાવી તેણે કહ્યું. 'એથી બાબતમાં મને શેરામન રસ નથી. પણ મારા સમજવા પ્રમાણે શેરોનો વિચાર એવા ખરો.'

'હું પણ એ જ માનું છું.' લેઈને કહ્યું: 'હું દિલગીર છું કે આ પહેલે આનાથી વધુ સારા સંલેગોમાં એના ન થયા.'

લેવરેટ એક ક્ષણવાર એની સામે ધારીને જોયું અને કહ્યું: 'એક રીતે તમારું કહેવું ખરું છે. કદાચ એક દિવસ એમ બનશે.' પછી તે તરત ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

લેઈન તો તે બારી આગળ જ હેતુ પૂર્વક બેસી રહ્યો. પાછળ એક રહેલ હવે તે હવે તેણે લાત મારી પાડી નાખ્યું. પછી થટિયાળ જોઈ તો પહેરેગીરની મુલાકાતનો સમય થયો હતો. એટલે તેની સાથે કેમ લામ લેવું તેનો તેણે વિચાર કરી લીધો.

તે વખતસર આવ્યો. તેણે બહુ તપાસી જોયું. પછી લેઈને એને પાસે બેસાવી બહાર કાઢે બતાવતાં કહ્યું: 'પેલું શું, વિગાન દેખાય છે?'

પહેરેગીર ક્ષણસર ધારીને જોયું. પછી બોલ્યો: 'કોઈ જણાવું નથી. કદાચ ખરતા તારા હશે, અગર તો તમારો કોઈ મિત્ર હશે. જો એમ હોય તો હું તેને માટે દિલગીર છું.'

'કદાચ હું બજતો હોઈશ.' કદી બારીએથી તેઓ બંને પાછા ફર્યા એટલે લેઈન રહેલ સાથે અથડાયા અને પેલા ચાંચિયાને લઈને નીચે પડ્યો. પડીને વેળાએ જાણે કે માટે વળગતો હોય એમ પોતાના બે હાથે તેને વળગી પડ્યો.

'અરે, આ શું-? કેમ કોઈ ટાકાકામાં મગી છે?' પહેરેગીર બૂમ પાડી બહાર, અને લેઈન બેસી થયો ત્યાં તે તેણે પોતાના

માંસમાં જ ગોળી પેડી છે. લેવરેટ તમારો આજાર માનું છું.

‘પણ તમે તો મને ફાંસીને લાકેટ ચડાવવાના છે, તેના બદલામાં હું તમારા દુરસદનો સમય તમારી બિંદગી બચાવવામાં ગાળું છું, એ અતિશય અન્યત્ર હોય જાય છે.’ લેવરેટ ટાટારાથી કહ્યું.

લેઇને લેવરેટનો હાથ ઝાલી કહ્યું: ‘લેવરેટ, તમારે તો માત્ર યુનેયરિને સભા કરાવવાની છે, તમારા જેવા મહાન, અને ધારે તો દુનિયા પર મહા ઉપકાર કરે એવા વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીને નહિ. તમે તો બર્નસની રૂચના અનુસાર એના દળાણ નીચે કામ કરતા હતા એટલે તેમાં કાંઈ યુને બનતો નથી.

લેવરેટ સાચા બેદના ભાવ સાથે કહ્યું: ‘લેઇન, આને માટે હું તમારો ઉપકાર માનું છું, પણ તેમ બની શકે એમ નથી. સવાલ માત્ર તમને બચાવવાનો છે. હું તમારા માટે એક વિમાન તૈયાર કરું છું, અને અમે કેદ કરેલા એક પાર્શ્વિક તેની સાથે આપું છું. લેઇન, હવે છેલ્લી સલામ. અને તમારા તરફથી તમને હાર્દિક શુભેચ્છાઓ.’

તે ત્યાંથી ગયો અને પંદર મિનિટ બાદ લેઇનને વિમાનના નિવાસસ્થાને લઈ જવામાં આવ્યો, ત્યાં સિદ્ધ ૨૨ એક બુખરા રંગનું વિમાન તૈયાર બેઠું હતું. હાંફારની બેઠક પર એક પાર્શ્વિક બેઠેલા હતા, અને સોનાની લખડીઓ લઈ જતા વિમાન સાથે પકડવામાં આવેલા. સિદ્ધ જીવે ચડી, વિમાન ટાપુના વૃત્તની સપાટી પર આવ્યું, બેઠકો ફરી કરવામાં આવી અને વાહન ખોલ્યો કે તીર વેશે વિમાન બેઠું.

‘હું પાર્શ્વિક કે આપણે યીનના સમુદ્ર પર બેઠીએ છીએ’ લેઇને કહ્યું: ‘તમે રૂબરૂ નહીં કરી શકો કે તરત સીધા લેડન તરફ હંકારો, અને આખા માર્ગે બધી હવાઈઓ જ કામમાં ક્યો.’ વિમાનની ઝડપ વધીને કલાકના પંદરસો માઈલની થઈ. ‘આની પાંખો આ ઝડપમાં ટકી તો શકશે ને?’ પાર્શ્વિકે ચિતા બેઠા કરતાં કહ્યું.

‘દુરકો જ નથી.’ લેઇને ઉત્તર આપ્યો. ‘જેરે એને પણ આ વાતનો ભય હતો, તેઓને પક્ટ, રમૂજ હવામાં પ્રવેશ કર્યો એટલે વિમાન ફૂટકા ગાઉરં જોડાં ખાવા લાગ્યું; છતાં એણે ઝડપ ઓછી કરાવી નહિ, એને કોઈ પણ હિસાબે લેડન જઈ ટાપુનો નારી થતાં પહેલાં ત્યાં પહોંચ ફરતું હતું.

૧૧ હવાઈ દળને કાફલો

ટાપુ ઠાડયા બાદ અહીં કલાકમાં પાછલેટ હવાઈઓને છુટાવી નાખી અને વિમાનને તેસથી જમીન તરફ ફાળી ખવડાવી, ત્રણ કલાક ફરતી બિચાઈ પર તેઓ આવ્યા, કે તેણે વિમાનની ચાંચની હવાઈની ફળ ફળાવી, એટલે વિમાનને વેગ અટકાવવાના બાવરા પ્રયત્નગર્ભિત બાવરો યુનિયન બંધ નીકળ્યો. વેગ એટલી ત્વરણથી ઘટ્યો કે લેઇન વિમાનના આગળના ભાગ સાથે ખૂબ જોડાયેલી બચાવ્યો. તેઓ બહુ

વિચિત્ર રીતે જમીન પર બેઠા. નીચેનું વાહન વિમાનની કહેવરથી: છૂટું પડી ગયું અને બેઠાવાના પ્રવેશ પર વાંકું ચૂકું લપસતું, ઝોટીમંડાં ખાતાં બેઠું.

યંત્ર અટકતાં પહેલાં તો લેઇન એમાંથી બેઠી ગયો, અને આ વિમાનને આવી વિચિત્ર રીતે બેઠાનું એવા ત્યાં એ અધિકારીઓ લેવા થયા હતા તેમનામાંના મુખ્ય અધિકારીને પોતાની ઝોળખાણને કામગીરીની માહિતી આપી તેણે અતિશય ત્વરણથી કહ્યું: ‘હવાઈ દળનાં સપ્તાઈ રહેલો એ બહાર આવો. એકદમ રેડિયોથી આજ્ઞા કરે કે બેઠાં બને તેટલાં વિમાનો એકાં કરે એક વિમાન મને અહીંથી લઈ જવા બોલાવી મંત્રાવે. જલદી કરો નહિ તો મોડા પડી જશું.’

સારથિનિર્માતા તો બેઠકનું એક યુદ્ધ વિમાન ત્યાં હાજર થયું. લેઇન એમાં ફરી પડી બેઠો બેઠો: ‘એકદમ દોડાવો ને વિમાની ફળના કાફલા સાથે બેઠાઈ જાઓ. પછી હું જલદી રાયાઓ આપીશ. આપણે કેટલાં વિમાન એકાં કર્યાં છે?’

‘અત્યારે હવામાં બાર વિમાન સમૂહો એકાં થઈ ગયા છે.’ હવાઈ દળના સરદારે ઉત્તર આપ્યો: ‘એકાં થયે છે ને?’

‘હા, પણ એ કાંઈ પાર પાડવું હોય તો ઝડપ કરવી પડશે.’ લેઇન પાસેથી તરત રાખું ‘વલૂન સાંભળી સરદાર આશ્ચર્ય પામ્યો. એણે કહ્યું, ‘આંધું હોય તો તે પકડાય નહિ એમાં કાંઈ તવાઈ હેતું નથી. તેઓ આપણે સામનો કરી શકે એમ છે કે ત્યાં બધું અત્યંત વેગે થઈ ગયું છે!’

‘અત્યારે તો તેઓ મોતના પાશમાંથી બચવાને મથી રહ્યા હશે, પણ તેમાંથી ફરી હવામાં આવશે એટલે સામનો કરી.’

એટલામાં તેઓ યુદ્ધ વિમાનના કાફલાને જઈ મળ્યા, અને લેઇને સોને જવાનું રૂબરૂ બતાવ્યું. અતિશય જળવાન હવાઈ એના કાન બેટી નાંખે એવા જવાબ સાથે આ એકસો નીસ વિમાનના કાફલો અનંતાકાશમાં બેઠાં. સો માઈલ જીવે થયા એટલે તેમણે ત્યાંથી નીસ માઈલ જીવે પેલા ટાપુ આકાશમાં ટળકાની માફક તરતો દીધાં.

‘ઝરે એ તો જીવો જાય છે!’ લેઇને કહ્યું: ‘એટલે કે એમાંથી વિમાનો બહાર રહ્યાં છે એમ સમજવું. જ્યોત્સના, તેમાંનાં કેટલાંક આ રહ્યાં.’

તારાઓની આરપાર તેમનાં બિંદુ જણાવા માંડ્યાં, અને તેની પાછળ વાજની ‘માફક’ જાળાઓની શિખાના લીસોટા જણાતા હતા. યુદ્ધ વિમાનોના કાફલામાંથી એક ફક્કી ફરી પડીને ચામુક કોણે ચડવા માંડી, અને નાસી જતા ચાંચિયાઓનાં વિમાનોને ફાંદા તેઓ સીધા યટાવવાજ કોણે ચડવા માંડ્યાં તે વખતે વિમાનોને ગતિ આપી બહાર નીકળતા કાફલાથી આકાશમાં અગ્નિનું વમન થયું હોય અથવા તો કલાકાપાત થતો હોય એમ જણાઈ

લેઇને ધરિયાળ જેઈ કહ્યું: ‘હવે ટાપુને નારી થવાને માત્ર અરેસો કલાક રહ્યો છે.’

• વિમાનનો કાર્કેશ ચડતી વખતે ચપ્પાનું ફળ હાથ સામે ધીમેધીમે બંધ થઈ હોય એવીરીતે વાંચિયાઓના ટાપુની આસપાસ એને બીડતી વીંટલા માંડયો; અને નજીક આવી પહોંચતાં તેણે ચપ્પુ વસાય એમ એને પકડમાં લેવાનું હતું. લેઈની ધારણા ખરી ડબી. ટાપુમાંથી એક બંદુક છોડવામાં આવી નહિ, પણ વિમાનો એક પછી એક એમાંથી નીકળી જાયે ઊડતાં હતાં. પછી તેઓ વાંચિયાઓનાં વિમાનોની મધ્યમાં આવ્યા, એટલે તેમને ઘેરી લઈ ગાળાબાર વડે અતિશય ચોકસાઈથી એકે એક સધળાં તોડી પાડયાં. સામાવાળાં થી લડયા, પણ તેથી કાંઈ અર્થ મળ્યો નહિ. ઓચિંતિ ઝડપાઈ જવાથી જ્યાં નારા પામ્યાં, તે છેલ્લું વિમાન લવાઈના સળગતા તેલના ખડકા ઉપે અગ્નિધન નીચે પડ્યું. આ બધું દુઃખગો થયા પછી ગાત્ર દસ મિનિટમાં પતી મળ્યું

૧૨ ઉપસંહાર

લેઈનના વિમાને ટાપુ પર ઊતરવા નોંચે દૂબણી મારી ત્યાં તે તેના રેડિયોની ધંડડી વાગે. તેણે સાંભળ્યું: 'લેઈન. હું લેવરેટ હતું છું કે ઝેપીડી-મોટરના તાર અંધારા માફક જગી રહ્યા છે ને આ ટાપુ બે મિનિટમાં ખસાય થશે, ગાટે તેના પર ઊતરશે નહિ. અહીંથી તમે અને તમારાં સધળાં વિમાનો દૂર રહો. તમારા જેવા સારા માણસો નિરંતર માર્યા જાય એમ હું ઈચ્છતો નથી. મારા કહેવા પ્રમાણે એકદમ કરો.'

સરહારે લેઈન સામે જોયું, અને એણે હકારમાં મથ્યું હલાવવાથી તેઓએ એ પ્રમાણે કર્યું. તેઓના વિમાન એક બાજુએ વાંકાં વગી જાયે ઊડયાં અને બે માર્ગલ આધા ખસી વર્તુલાકારે ભગવા માંડયાં. હવે શું થશે તે આશ્ચર્યથી ફાટેલી આંખે સીં જોઈ રહ્યા હતા, એટલામાં તે એ જાણન હાલર દત્તના ટાપુને એક જગ્યાએ આવેલો લાગ્યો, અને અસંભવિત કોણ પર આગમ્યો ખાઈ તે કાણુવાર લટક્યો, અને કાણુથી પણ એણે સમય માટે એની રેખાઓ ભુંસાઈ જતી હોય એમ લાગી. પછી વૂટી જતી સિનેમા ફિલ્મની માફક તે એકદમ અદરશ થઈ ગયો.

એક ક્ષણ ગાટે એ રથને ઝાંખી વિચિત્રીતે ભ્રમરડીએ ખાતી હોય એવી કાળાર જાણાઈ. પ્રકાશનો સહંતર અજાવ જાણ્યો, અને વિમાનોમાંથી નિરીક્ષણ કરતા દરેક મનુષ્યને અકળામણ થાય એવી અમળાટની લાગણી થઈ જાણ્યા. આખિને અને મગજને અંદરથી ભયંકર રીતે આગળી નાખતી એક અસહ્ય લેદના થઈ. એક ક્ષણુવાર તારાઓ પાણીમાં જેમ વર્તુલાકારે હાલતા જાણ્યા છે તેવા જાણ્યા. પછી બધું દિશર થયું, ને ત્યાં એ પોલાદના ટાપુનું નામનિશાન પણ રહ્યું નહિ. ધાતુનો એકે દુકડો અથવા લાકડાની ફાટેલી ચીપનો એક કડકો સરખો પણ ત્યાં જાણ્યો ન હતો.

સરહારે આશ્ચર્ય સાથે કહ્યું: 'અરે! આ શું થયું? એ

આખો ટાપુ ગયો ક્યાં?'

'આ દિગ્ અથવા રથજમાંથી તે સહંતર ભુંસાઈ ગયો.' લેઈને તણાતા અવાજે કહ્યું: 'ઝેપીડી-મોટર બંધ થઈ એટલે રથજની વિકૃતિનો નાશ થયો, અને તેના પરિણામને તે આ પરિણામમાંથી સંપૂર્ણપણે સ્પષ્ટ થઈ ગયો.' આમ કહેતો રાત્ર આખે તે એ રથજે તરફ જોઈ રહ્યો. વાંચિયાનું તંત્ર નારા પાગવાથી એણે મહાન વિજય મેળવ્યો હતો, છતાં તેને એક વાતનો વસવડો રહી ગયો હતો કે લેવરેટ જેવા મહાન યુગ્મનો નાશ થયો.

પણ એને તરત જ એની મૂલ માલૂમ પડી, કારણ કે ટાપુનો નારા થતાં પહેલાં લેવરેટ એના નીચેના કાચમાંથી હવાઈ જનું એક ધંત્ર હટારી તેમાં ખેડી આ લોકોના ઘુલ્લ કાર્કેશમાં બગી જઈ તેના એણે પોતાના વિમાનને સંગ્રહી નાસી ગયો હતો. આ વાતની ખબર પડતાં સરહારે એ વિમાનને પકડવા ખૂબ પ્રયત્ન કર્યો, પણ તે હાથ આપ્યું નહિ, અને લેવરેટ પકડાયો નહિ. એથી લેઈન મનમાં ખૂબ ગાજ થયો; કેમકે એવો મહાન યુદ્ધિશાળી યુગ્મ દુનિયામાં ભવિષ્યમાં સાફ નામ કાઢવાનો એની એને ખાતી હતી. (અંશેષ પરથી) ચન્દ્રમણિશંકર જેઠાલાલ પંડિત

'તમારો છોકરો તદન ફેંચા છે.'

'કેમ મારતર સાહેબ, એમ કહો છો?'

'મેં એને પૂછ્યું કે સોમનાથનું કહેડે કોણે તોડ્યું. તો જવાબમાં તે કહે કે "મેં નથી તોડ્યું" !'

'સાહેબ, સાચી વાત છે. મારો છોકરો તદ્દુ જોડેતે જો નથી. કદાચ કોઈ બીજાનું એ કામ હશે.'

મહેસ—'ફતરા ફરતાં બિલાડીમાં સમજ વધારે હોય છે.'

સરહા—'જુ બહે એમ માનતો હોય, પરંતુ તારી વાત મને સમજતી નથી.'

મહેસ—હું બિલાડીમાં વધુ સમજણ હોવાનું કહું છું, તારામાં નહિ.

'તમને ખબર છે? મત અને મૂંઝા સાથે ફૂટે છે !'

'એ સાચું; પણ તમને બીજી ખબર છે? જેઓ મૂંઝા મૂંઝાવીને મૂંઝને ગુપ્ત રાખી રાકે છે, તેઓ વખત આવે ચતને હાંકી સકતા નથી.'

'આજે મેં રાત્ર, વાતને વાંદરા તણેને એક સાથે જોયાં.'

'ક્યાં અને ક્યારે?'

'આજે સવારે એક રાત્રની રેવેશલ ટ્રેન વાંદરા રોટાને આવી ત્યારે તેમના સત્કારમાં વાતને વાતમાં હતો !'

માંસમાં જાણી પેડી છે. લેવરેટ તમારે આત્માર માનું છું.’
 ‘પણ તમે તો મને ફાંસીને લાકડે ચડાવવાના છો, તેના બદલામાં હું મારી દુરસદના સમય તમારી જિંદગી બચાવવામાં ગાળું છું, જે અતિશય અગવહાર બાબત છે.’
 લેવરેટ યાદશથી કહ્યું.

લેખને લેવરેટનો ડાય આવી કહ્યું: ‘લેવરેટ, મારે તો માત્ર મને મારેને સન કરાવવાની છે, તમારા જેવા મહાન, અને મારે તો દુનિયા પર મહા ઉપકાર કરે એવા વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીને નહિ. તમે તો બનેલોની સૂચના અનુસાર એના દળાણ નીચે કાગ કરતા હતા એટલે તેમાં કાંઈ મુશ્કેલી બનતો નથી.

લેવરેટ સાચા ખેદના ભાવ સાથે કહ્યું: ‘લેઈન, આને માટે હું તમારે ઉપકાર માનું છું, પણ તેમ બની શકે એમ નથી. સવાલ માત્ર તમને બચાવવાનો છે, હું તમારા માટે એક વિમાન તૈયાર કરું છું, અને અમે કેદ કરેલા એક પાર્લિયર તેની સાથે આપું છું. લેઈન, હવે ઉલટી સલામ. અને મારા તરફથી તમને હાર્દિક શુભેચ્છાઓ.’

તે ત્યાંથી ગયો અને પંદર મિનિટ બાદ લેઈનને વિમાનના નિવાસસ્થાને લઈ જવામાં આવ્યો, ત્યાં સિફ્ટ પર એક અખરા રંગનું વિમાન તૈયાર બેઠું હતું. હાંકનારની એક નવ એક પાર્લિયર બેઠેલો હતો, અને ઝોનાની લગ્નશ્રી લઈ જતા વિમાન સાથે પકડવામાં આવેલો. સિફ્ટ જાણે થી, વિમાન યાત્રુના તુલકની સંપાદી પર આવ્યું. બેઠો ફરી કબજામાં આવે અને વાલ બેઠેલો કે તીર વેગે વિમાન બેઠું.

‘હું મારું છું કે આપણે યોગના સમુદ્ર પર બીજાએ બીજો લેઈને કહ્યું: ‘તમે રથળ નહીં કરી શકો કે તરત સીધા લેઈન તરફ હંકારો, અને આખા મારે બધી હવાઈઓ જ કામમાં લ્યો.’ વિમાનની કડપ વધીને હવાઈના પંદરસો માર્દનથી થઈ. ‘આની પાંખો આ કડપમાં ટપી તો શકે ને?’ પાછા લેઈ ત્રિતા બેઠા કરતાં કહ્યું.

‘ફટકો જ નથી.’ લેઈને ઉત્તર આપ્યો. બેઠે એને પણ આ વાતનો લય હતો. તેઓએ ઘડ, રથળ હવામાં પ્રવેશ કર્યો એટલે વિમાન કદકા મારતું એવાં ખાવા લાગ્યું; છતાં એણે કડપ ઘીલી કરાવી નહિ. એને કાંઈ પણ હિંસાએ લેઈન જઈ યાત્રુનો નાશ થતાં પહેલાં ત્યાં પાછા ફરતું હતું.

૧૧ હવાઈદળનો કાર્યલેખ

હુ છાંડ્યા બાદ અદી કદાકમાં પાછાંતે હવાઈએને પ્રુકાવી નાખી અને વિમાનને બેસથી જમીન તરફ ફેળાવી બપડાવી. ત્રણ દલ્લર ફૂટની ઊંચાઈ પર તેઓ આવ્યા, કે તેણે વિમાનની ચાંચની હવાઈની કળ દળાવી, એટલે વિમાનનો વેગ અદકાવવાનો આવરા પ્રયત્નમાં જવાળાઓનો પુષ્ટ બહાર નીકળ્યો. વેગ એટલી ત્વરાથી ધટ્યો કે લેઈન વિમાનના આગળના ભાગ સાથે ખૂબ બેસથી અથડાયો. તેઓ બહુ

વિચિત્ર રીતે જમીન પર બેઠા. તીચેનું વાહન વિમાનનાં કલેવરથી છૂટું પડી ગયું અને બેઠવાના પ્રદેશ પર વાંકું ચૂકું લપસાઈ, મીઠીમડાં ખાતાં બેઠું.

ચેત્ર અટકતાં પહેલાં તો લેઈન એમાંથી બેઠી ગયો, અને આ વિમાનને આવી વિચિત્ર રીતે બેઠાંતે મેલા ત્યાં જે અધિકારીઓ એમ થયા હતા તેમનામાંના મુખ્ય અધિકારીને પોતાની એળખાણુ ને કામગીરીની માહિતી આપી તેણે અતિશય ત્વરાથી કહ્યું: ‘હવાઈદળનાં સંઘનાં રથળોએ અજર અપો. એકદમ ટેડિયોથી આપણા કરો કે એટલાં બને તેટલાં વિમાનો એકાં કરો. એક વિમાન મને અધીરો લઈ જવા બોલાવી મંગાવો. જલ્દી કરો નહિ તો મોટા પડી જશું.’

માર મિનિટમાં તો છ બેઠાંતે એક યુક્તિ વિમાન ત્યાં હાજર થયું. લેઈન એમાં ફરી પડી બોલી બેઠો: ‘એકદમ હોડાતો ને વિમાનીદળના કાફલા સાથે મેકાઈ બઝો. પછી હું જરૂરી સૂચનાઓ આપીશ. આપણે કેટલાં વિમાન એકાં કર્યાં છે?’

‘અત્યારે હવામાં માર વિમાન સમુદાય એકાં થઈ ગયા છે.’ હવાઈદળના સરદારે ઉત્તર આપ્યો: ‘એટલાં બસ છે ને?’

‘હા, પણ બે કાંચે પાર પાડતું હોય તો કડપ કરવી પડશે.’

લેઈન ખાસેથી તરતા યાત્રુનું ‘વર્લ્ડ સંઘ’ની સારકાર આથયે પાડ્યો. એણે કહ્યું, ‘આવું હોય તો તે પકડાય નહિ એમાં કાંઈ નવાઈ જેવું નથી. તેઓ આપણા સામેનાં કરી શકે એમ છે કે ત્યાં બધું અસ્તબધરત થઈ ગયું છે?’

‘અત્યારે તો તેઓ મોતના પાશમાંથી બચવાને મથી રહ્યા હશે, પણ તેમાંથી ફરી, હવામાં અજરો એટલે સમાને કરશે.’

એટલામાં તેઓ યુક્તિ વિમાનના કાફલાને જઈ મળ્યા, અને લેઈને સૌને જવાનું સ્થળ બતાવ્યું: ‘અતિશય બળવાન હવાઈ-ગોના કાન બેરી નાંખે એવા અવાજ સાથે આ એકસી-વીસ વિમાનનો કાફલો અનંતકારમાં બેઠયો. સો માર્દન બંધ થયા એટલે તેમણે ત્યાંથી વીસ માર્દન બંધ પેલો યાત્રુ આકારમાં ડળકાતી માર્દન તરતો દોડ્યા!

‘અરે જો તો જાણે નવ ઓ’ લેઈને કહ્યું: ‘એટલે કે એમાંથી વિમાનો બીડી રહ્યાં કે એમ સમાજતું. તુઓ, તેમાંનાં કેટલાંક જો રહ્યાં.’

તારાઓની આરખાર તેઓનાં બિંદુ જણાવા માંડ્યાં, અને તેની પાછળ જાળની માર્દન જવાળાઓની શિખાના હીસોટા જણાતા હતા. યુક્તિ વિમાનોના કાફલામાંથી એક હુકકી ફરી પડીને અધુક કેણે ચડતા માંડી, અને નારી જતા ચાંચિયાઓનાં વિમાનોને રોકવા તેઓ સીધા ચડાવવાળા કેણે ચડવા માંડ્યાં તે વખતે વિમાનોને થઈ આપી બહાર નીકળતા બેડકાથી આકારમાં અગ્નિનું વનન થતું હોય અથવા તો હેડકાપાત થતો હોય એમ જણાયું.

લેઈને ધડિયાળ બેઠો કહ્યું: ‘હવે યાત્રુનો નાશ થવાને માત્ર અરધો કલાક રહ્યો છે.’

પ્રાણીકર પેદાશો અને અન્નક, અંદુલિનિયમ, મેંઝોસાઈટ, મેંગેનીઝ આદિ અનેક ખનીજો દિંદંતો વંગક્ષેત્રોથી મળે છે. અને મુખ્ય તો આપણા આ કૃષિપ્રધાન દેશના આત્મા નેવા પ્રાગજનોના નિર્વાહમાં વંગક્ષેત્રો ને રીતે આધારભૂત બની રહેલાં છે તે તથા તે કરતાં જે આપણી એ કૃષિ-સંસ્કૃતિનું બાર વલન કરનારાં દેરોને વંગક્ષેત્રો ને રીતે પેળે છે તેમાં આપણી વનશીની ખરી મદદતા છે. આપણાં વંગક્ષેત્રોની ૭૦૦ કરતાં પણ વધારે વિવિધ પ્રકારની વનસ્પતિ અને જલો (નેમાં) લગભગ ૨૬૦ જુદીજુદી જાતનાં ખાદ્ય યાંત્રોના પણ સમાવેશ થઈ જાય છે) આપણાં પશુઓને ચરિયાણુ પડું પાડે છે અને સરેરાશ ૧૧થી ૧૨ લાખ દેરો વગડા સિવાયનાં તર વંગક્ષેત્રોના બાગમાં ચરી લાભ લે છે. વંગક્ષેત્રોની કૃત્રિમ વાવણીમાં વનખેતી પર ફેટલા જે રાત્રીપરજ સોડોનો નિખાવ થાય છે.

આપણી વનશીની આ સમૃદ્ધિના ખ્યાલથી તથા દુનિયાનાં ઉચ્ચ પ્રકારનાં વંગક્ષેત્રોની ઉત્તરોત્તમ નિષ્પન્ન-વાળા દેશોમાં પણ દિંદંતુ રચાન મદદરતું છે એ જાણીને આપણુને જરૂર જોઈતુ થાય; છતાં જે જપાન નેવા પ્રગતિ-માન દેશો તરફ નજર કરતાં આપણું અરમાન ઉતરી જાય છે. ત્યાંની વસ્તી દર ચોરસ માઈલે સરેરાશ ૩૫૮ માણસની સેખાય છે અને બેલ્જિયમના ૭૦૨ તથા ઇંગ્લાંડના ૪૬૮ને મુકાબલે વસ્તીની ગીચતામાં તે દુનિયાનું ત્રીજા નંબરનું રાષ્ટ્ર ગણાય છે; જ્યારે દિંદંતી વસ્તી દર ચોરસ માઈલે ૩૭ની ગણાય છે. આવી ગીચ વસ્તી ધરાવતા જપાન નેવા દેશનો મેંકડે ૧૭ ટકા પ્રદેશ વંગક્ષેત્રોથી ઘવાએલો ને નવાં વંગક્ષેત્રો ઉછેરવા માટે રખાએલો છે. વંગક્ષેત્રોના આ વિકાસ જપાનની રાષ્ટ્રીયતિનું એક મુખ્ય કારણ મનાય છે અને એ સમજતાં વંગક્ષેત્રો તરફનું આપણું દૃષ્ટક્ષેત્ર ને બેદરિયાકપણું આપણુને સાથે એવું છે.

આપણા જીવનની ચાલુ બદરિયાઓમાં વણાઈ ગએલી વંગક્ષેત્રોના નિષ્પન્નની આ બધી ઉપયોગિતા ઉપરાંત હવામાન, મટુ, ધરાતલ, જૂગર્જમાંની રસાંગ, પાણીના જમાવ અને પ્રવાહો વગેરે કુદરતનાં તત્ત્વો પર મુખપ્રપણે થતી વંગક્ષેત્રની જાત અને ગૂઢ અમરનું કોમક બાન થતાં, પ્રકૃતિએ જ્યાં ને વંગક્ષેત્રો નિર્માણ કર્યાં હોય ત્યાંની તેની કુદરતી હેતુસરની યોગનાને ઉપજાવી મારવાનું આપણને ઉચિત લાગે છે? ઉચિત તો એ છે કે કુદરતી ક્રિયાને વશવર્તી તેને અનુસરી

તેમજ વેગ આપી આપણે વંગક્ષેત્રોના વિકાસ અને સુધારણા કરવાં. આને તો સોનાનાં ઈંડાં મૂકતી કુરબીને મારી નાખનાર પેલા કમચકલની જેમ તેની સદંતર સદાઈ કરી એકાદેરે તેનો લાભ લઈ આપણે પરિણામે કુદરતનો ખોદ જ વહેરી લઈએ છીએ. એક વખત નાશ થયા પછી વંગક્ષેત્રનાં જલો ફરી વાવવાનો કે નવેસરથી વંગક્ષેત્રો ઉગાવવાનો પ્રથમ આવંત વિકટ અને કષારક તો અશક્ય થઈ પડે છે. અમુક જાતીન અમુક વનસ્પતિને અનુકૂળ હોઈ જ્યાં ને જ્યાં ભેરે તે વિસ્તારનું બેધરિયા; કુદરતનાં તત્ત્વોથી વિરૂદ્ધ જઈને કરવામાં આવતી વંગક્ષેત્રોના કામગીરી કષારે ય પણ કારણત નથી નીવડી. માટે વંગક્ષેત્રો નેમનાં તેમ જાળવવાઈ રહે અને માત્ર કુદૃષ્ટ ઉપરના વ્યાજની રીતે આપણે તેની ઉત્પન્નનો ઉપયોગ કરીએ તેમાં જ આપણે ઉમાર છે. વનનાં ને જલોનો ઉપયોગ આપણે કરવો જોય તેને બદલે તેનું કે તેથી સાફ જાડ રોપી ને સ્થાપિત થયાની ખાત્રી ન આવે ત્યાં સુધી જલોના થડ પર ફેટાડી ચતાવવાનો કોઈને અધિકાર ન હોઈ શકે.

જાણું વીજ્ઞતી ઘોડી કે કરગરિયાં વીજ્ઞતી કેશી-થી માંડી આપણા વાદા અને નિબળાત સુધારોને કામ આપી નિભાવતાં, જળતણ ઈમારતી લાકડું અને ધરવખરીની ઝીંજેથી માંડી ઓપધિઓ સુધીના આપણા જીવનનિભાવની સામગ્રી પૂરી પાડતા તથા દેશના વેપારને સમૃદ્ધ કરતાં, પાકરયા શિકારોખાનોથી માંડી પ્રકૃતિપ્રેમી રોધક અને અભ્યાસક એવા વનચરો અને વનવિદારીઓને પોતાના સંકેતવનનાં આકર્ષણથી લેખાની તેમની મનેચ્છાઓને પોષતાં, પ્રકૃતિલોકાનાં રમ્ય અને ભવ્ય દર્શને કલાકારો અને કવિઓની ઊર્મિઓને ઉજાળી કાળ્ય સુરુવાવતા, દુષ્ખિયાંને વિસાગો ને મુંસાન અસાર માનતા કદક વેરાળીઓનું વિજામરચાન થઈ પડેલાં વંગક્ષેત્રોનાં સૌંદર્ય ને શાંતિ આદિકાળથી આંદરપાત કરેલાં છે. પ્રથમ દષ્ટિએ જડ કે નિર્જીવ બાસતું વંગક્ષેત્ર, ઉપાડી આંખે જોતાં જ્યારે સખર જીવસૃષ્ટિથી ઊભરાતું અને જીવનવિસ્તારની પૃથક્ પૃથક્ શ્રેણિઓમાંથી પસાર થતી વિવિધ વનસ્પતિનાં જુદાં જુદાં સ્વરૂપે દેખાય છે ત્યારે જીવનનું તત્ત્વદર્શન કરાવતાં વંગક્ષેત્રનું સાચું સ્વરૂપ મન-જાય છે; અને પછી પ્રકૃતિના એ બોલે આજોડી તેની અર્ચનાથી આપણી વનશીને રીઝવી મેજવતા પ્રસાદ વડે આપણું જીવન અવરસ સમૃદ્ધ બને છે.

સ્વ

પણાં તો આગપંપાળ છે; સ્વપ્નસૃષ્ટિ એટલે ધુમાડાના વાયુગોટા; એમાંથી તે શું મળી શકવાનું હતું? ધુગેધુગમાં સ્વપ્નતા વિજ્ઞાનની શોધ કરનારા શેખરશાસ્ત્રીઓ થયા છે, અને ઉપરની માન્યતા તેમને ઉપ-દાસને પાત્ર થનાવતી આવી છે. પણ આજના માનસ-શાસ્ત્રીએ ત્યારે જોયું કે એ સ્વપ્નસૃષ્ટિ પોતે જેવી સુદૃઢ છે એમાં જ સુદૃઢ સત્યો તે આપણને આપી શકે તેમ છે, ત્યારે એ શેખરશાસ્ત્રીઓ કરતાં પણ વધુ પ્રિય એ સ્વપ્ન-સૃષ્ટિનો અભ્યાસ કરવો એ માનસશાસ્ત્રીઓનો માનીતો શોખ થઇ રહ્યો.

પણ એ અભ્યાસમાં માનસશાસ્ત્રીને આજ સુધી એક મુશ્કેલી રહ્યા કરતી, અભ્યાસ કરવાની વસ્તુ ત્યારે જોઈએ ત્યારે રસાયણની શીશીઓ માફક ટેબલ પર આવવી જોઈએ. એ સગવડ સ્વપ્નસૃષ્ટિના અભ્યાસમાં ન હતી. એ અભ્યાસ તો માત્ર તકનો લાભ લઈને જ કરી શકાતો. અને એવી રીતે આકસ્મિક મળી જતી તકો અત્યંત લાંબા સમયે મળતી હોઈ આ અભ્યાસની થીમી ગતિ વધારી શકાતી નહિ.

પણ માનસશાસ્ત્રી હતાશાય એમ ન હતો. ઘણા વિચારને અને એની વિચક્ષણ બુદ્ધિએ સ્વપ્નસૃષ્ટિને પણ પોતાની પ્રયોગશાળાની ચાર દીવાલો વચ્ચે કેદ કરી, અને ત્યારે જરૂર હોય ત્યારે પોતે એને ખોલી અંદર જોઈ શકે એવી સગવડ એણે જોઈ લીધી. આવી મદાભારત દેખાતી કરામતની તદ્દન સાદી ચાવી તે 'હિપ્નોટિઝમ'!

હિપ્નોટિઝમની સામાન્ય રીત આ પ્રમાણે છે: પ્રથમ તો જોનાં પર એ પ્રયોગ કરવાનો હોય તે પાત્રને સ્વેચ્છાપૂર્વક આરામ મળે એવી સ્થિતિમાં બેસાડી કે સુવાડીને, એને, શરીરના બધા રનાયુઓ ઢીસા કરી નાખવાનું તથા ઊંચ સંયંધે જ વિચાર કરવાનું કહેવામાં આવે છે. આમ એની સ્વેચ્છા, ઊંઘનું મજબૂત સૂચન અને શરીરની શિથિલતા તેનામાં કાંઈક તંદ્રા લાવે છે. પ્રયોગ કરનારો પાત્રની સામે તેનાથી જરા ઊંચો બેસી, પોતાની દષ્ટીઓ તેના હાથ પર રાખી, એની બમ્બર સામે તાકીને જોઈ રહે છે. આથી પાત્રની ઊંઘ જરા વધુ ઊંડી બને છે. એ પછી પ્રયોગ કરનાર પાત્રના આખા શરીર પર પોતાના હાથ વની 'પાસીઝ' કરે છે; એટલેકે

આલો સ્વપ્નની સહેલગાહે

પોતાના હાથ પાત્રનાં શરીરને ન અડે એટલે દૂર રાખીને તેના માથાથી શરૂ કરી પગ સુધી એક તરફ લઈ આવે છે. આ પાસીઝ પાત્રને સંપૂર્ણ મૂર્છામાં નાખી દે છે.

પણ સાદી ઊંઘ કરતાં આ ઊંઘમાં એક વિશેષતા છે. હિપ્નોટિઝમથી ઊંઘમાં પડેલો માણસ એ ઊંઘમાં પણ પ્રયોગ કરનારના હુકમ સમજે છે અને તે પ્રમાણે વર્તન પણ કરે છે જ ઊંઘમાં. હાલવામાલવાની કે બીજી કોઈ પણ ક્રિયા એ હુકમ પ્રમાણે કરી શકે છે તેમજ પોતાને થતા અનુભવોનું વર્ણન પણ આપણી સમક્ષ કરી શકે છે. આ બધું છતાં તે સંપૂર્ણ ધેનમાં હોય છે, અને તેથી, તેના શરીર પર બવારની કોઈ પણ અસર થાય તો તેનું સાચું કારણ તે ન જોઈ શકવાથી સ્વપ્ન દાસ એ કારણને જાણ્યા તે પ્રયત્ન કરે છે. અને એવી રીતે એનામાં ત્યારે જોઈએ ત્યારે અનેક નવાં સ્વપ્ન ઉપગમી શકાય છે!

આ ઊંઘમાં બીજી એક એવી ખૂબી છે કે એકવાર ઊંઘમાંથી જાગ્યા પછી તેને સ્વપ્નાવસ્થા યાદ ન આવતી હોય; પરંતુ ગમે ત્યારે પાછો ફરી એને હિપ્નોટિઝમથી ઊંઘમાં નાખવામાં આવે એટલે ગયા વખતની ઊંઘના સર્ગમ થતા અનુભવનું તે ઘણીવાર વર્ણન કરે છે.

આથી બધી ખૂબીઓને લીધે હિપ્નોટિઝમથી ઊંઘ સ્વપ્નસૃષ્ટિના અભ્યાસ માટે ઠીક જોઈએ એવી જ માન્યતા પડી છે; અને તેથી અમેરિકાની ટેક્સાસ યુનિવર્સિટીની માનસશાસ્ત્રીય પ્રયોગશાળામાં ડૉક્ટર ક્લીને યુનિવર્સિટીના કેટલાક ઉત્સાહી વિદ્યાર્થીઓ પર કરેલા પ્રયોગોથી સ્વપ્નસૃષ્ટિનો પૈરાનિક ધોરણે અભ્યાસ કરવાનું શક્ય બન્યું છે. એ પ્રયોગોમાં મોટા કેટલાક પ્લાન ખેંચે એવા અનુભવો આપણે દેવે જોઈએ.

માનસશાસ્ત્રીઓ આત્યંત સુધી એટલું તો માનતા જ હતા કે સ્વપ્નમાં આપણને જે સમય દેખાતો હોય છે

આલો રવખનની સહેલગાહે (હરિદ્રુષ્ટ વ્યાસ)

દુંગરાઓમાં રખડવા ગએશે. અમે પાછા આપ્યા ત્યારે
ઓમાંના એકનું ધર સળગી ગયું હતું, -તદન સળગીને
પડી ગએલું! માત્ર બીજો કોસમાનો દગલો જ દેખાતો
હતો. મઈ રાત્રે જ એ ગયું ગયું. કેટલાંક લોકમાં
હવે ઝગતાં હતાં-એક સ્વર્ગરેક-આવતુ નવજાતીકરે.

આ પ્રમાણે બીજાં પણ કેટલાંક સ્વપ્ન કાન દ્રાશ
અગત કરી શક્યાં હતાં. જેમકે એક પાત્રના કાન
પાસે ટચનિંગ ફોફોનો અવાજ કરવાથી એને વિગાળોનો
અવાજ સંભળાયો. અને પછી તો એણે આકાશમાં
હુકડીગંધ ઊડતાં કેટલાંક વિમાનો પણ જોયાં! કહેવાની
જરૂર નથી કે કેટલાક વખત પહેલાં એક દોષ્ટામાં એણે
આ દશ્ય જોયેલું એની જ સ્મૃતિ એને તાજ ધર્મ હતી.

વળી આપાં જ સ્વપ્ન ગંધથી પણ અગત ધાય
છે. એક વિદ્યાર્થીના નાક આગળ અતરની શીશી રાખતાં
તેને જાણે પોતાની દાદીમાના આગમાં પોતે ફૂંક વીણુનો
દોષ એવું સ્વપ્ન આવ્યું. અને પછી જ્યારે તેને દીઝો-
મોટની ઉમ વાસ આગવામાં આવી ત્યારે જાણે તે
દવાખાનામાં ઓપરેશન કરવાના ટેશન પર સૂતો હતો
અને ડૉક્ટર તેને કૉર્સોર્સો સુધાગવાની તૈયારીમાં
હતા એવું સ્વપ્ન આવ્યું!

પણ બધા કરતાં ત્યજાના સંસ્કારોથી નીપજનારાં
સ્વપ્ન આપણે ધધારે પ્રમાણમાં અનુભવીએ છીએ.
એક ઉપદ્રા વિદ્યાર્થીના જમણા હાથ પર ચીપિયાથી
તણ વખત ચીમટી શેતાં તેણે એનો આમ અર્ધ કમોઃ
'એક ઉંદર દરબાંથી આવીને મને કરડી મળે.' કરડવાની
જગ્યા અતાવવાનું કહેતાં તેણે એ ચીમટીની ગળ્યાગતાની.

હિંજોસાઇ કરતા પાત્રને રહેવરમાં સુવાડી, જોરડીકાની એક બાલુ વરા થીંધું દખાણુ આપી, તેના માથાને રજનાત્ર
નિરાશ્વર શનાવતાં તેની કલ્પના એવું અતિશયસાક્ષિત્ય સ્વપ્ન રચે છે કે (નુચો જગાળી બાલુ) તે કોઈ ખીણમાં
હાથે માથે ચકરી ખાતો પડે છે! બીજી વખત યજ્ઞેશ પાત્રના હાથમાં 'જાચાલો!' એવો સાદો સબ્દ જોડતાં તેની
કલ્પના એ એક આખી વાર્તાની ઉમારત ચમ્પી લીધી કે ખીણમાં કોઈ જોરડે વાંધી પડી છે, લાંકનાર ગભરાઈ અંધ છે,
નીચે કોઈ સ્ત્રી ચગદાઈ ગઈ છે, તેની મદદનો અવાજ આવે છે, ને પોતે શદ્ધાંધ ધસે છે! (દાખી બાલુ)

'કેવા રંગનો કોંદર હતો?'

'કાળા રંગનો.'

'એ કરડ્યો ત્યારે તમે શું કર્યું?'

'મેં ચીસ નાખી અને મારો હાથ ખેંચી લીધો.'

પણ અહીં એ જોવા જેવું હતું કે એ ચીસ નાખવાનું

કે હાથ ખેંચવાનું એ ગિરાદરે માત્ર સ્વપ્નમાં જ કરેલું.

જહાનના કોઈ તે જોઈ કે સાંભળી શકેલા નહિ. વળી એ જ

વિદ્યાર્થી પત્રના એક બીજા પ્રયોગ વખતે એના હાથ પર

ફની પોટલી ધાગડવામાં આવી ત્યારે કહે, 'આસમાની

શીંગડાંવાળી એક જૂરી ગાપ મારો હાથ ચાટે છે.'

એક પાત્રના મોહાને કપડાંથી ઘોડીવાર લાંકી

હેતાં તેને મૂંઝારાનું સ્વપ્ન આવ્યું; અને બીજાં એકના

કપાળ પર ધાવતું ફું ચકરડું મૂકતાં તેને સ્વપ્ન આવ્યું

કે 'આખી રાત અને સવાર સુધી બરફ વરસે.' મેં

જરૂરનું એક પૂતળું બનાવ્યું.'

ત્યજાના સંસ્કારોથી ઊપજેલાં સ્વપ્નમાંથી વધુમાં

વધુ પાત્ર ખેંચે એવું તો પડવાનું સ્વપ્ન છે. આ સ્વપ્ન

ઉપજવવા માટે ત્યજાને કઈ રીતે ઉત્તેજિત કરવી એ

જ પહેલો અને કપરો પ્રશ્ન હતો. પણ અગાઉના માનસ-

શાસ્ત્રીઓના કેટલાક નિર્ણયો અહીં ઉપયોગી ધર્મપદ્ધતિ,

એ તો જાણીતું જ હતું કે જે સ્વપ્ન ઉપજતવનું હોય

એને જ મળતો જાય છેન્દિયસંસ્કાર હોવા જોઈએ.

જેમકે દાહનું સ્વપ્ન ઉપજવવા માટે પાત્રના શરીરને

ફંડી આપવી જોઈએ, સુગંધનું સ્વપ્ન ઉપજવવા માટે

એને સુગંધ આપવી જોઈએ, કે કોઈ મંગીલના જમરાનું

સ્વપ્ન ઉપજવવા કોઈ મનોરમ અનિસંભાવવા જોઈએ.

અને એ જ પ્રમાણે પડવાના સ્વપ્ન માટે પણ પડવાનો અનુભવ આપવો જોઈએ. પણ જ્યારે આપણે યાદ કરીએ કે પડવાનું સ્વપ્ન અનુભવતી વખતે જ્યાં કાંઈ ખાટલા પરથી હેડે પડી જતા નથી, ત્યારે એ સારો તર્ક ક્ષિત થાય છે કે એ અનુભવ એવા હિમ સ્વપ્નમાં નહિ પણ શક્તિ માતામાં આપાય તો ચાલે, અને પડવું એટલે આધાર ગુમાવવો. એટલે શરીરના કોઈ ભાગને પગવાર નિરાધાર સ્થિતિમાં મૂકવાથી કદાચ આ સ્વપ્ન આવે એવી અટકળ સૂઝેને જાણી શકાય.

આ તર્ક પ્રમાણે એક વિશ્વાસિની ઉપર પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો. પ્રયોગના હેતુની એ કુમારની અજર ન હતી. 'હાથમાં પડ્યા પછી તેને એક સ્ટ્રેચર પર સુતાનું કહેવામાં આવ્યું! પછી એની ધૂરી પાસેના સ્ટ્રેચરના કપડાને સડેજ દબાવવામાં આવ્યું, જેથી થોડો વખત એના પગ માથા કરતાં જરા નીચા રહ્યા. અને આમ એને ધારેનું સ્વપ્ન લાગી શકાયું. તેણે કહ્યું: 'હા, હું લપસતી નીચે ચાલી જાઉં છું, હું એક સહેલ કરવાના લપસણા માટિયા પર લપસું છું.'

ડોક્ટર કહીને કહે છે: 'આવો પ્રયોગ અગિયાર જણ પર કરવામાં આવ્યો હતો અને એ જાણે આવું લપસવાના જ સ્વપ્ન આવેલાં. એટલું જ નહિ, પણ કઈ દિશામાં એ પાત્રને લપસાવતું એ પણ આપણા કાજૂતી વાત છે; કેમકે જે જાગ્રુ એને લઈ જવું હોય એ જાગ્રુ જરા વધારે દબાણ દેવું! વળી એના લપસવાની શૈલી પર પણ આપણે કાજૂ રાખી શકીએ છીએ. જેમકે એક જણને એવું દબાણ પગ પાસે આપવાને બદલે એ સ્ટ્રેચરના એની ફેડ પાસેના ભાગ પર અને જાગ્રુ પર આવ્યું, અને એને ગાડીમાં ધસાતા જતાનું સ્વપ્ન આવ્યું! બીજા એક જણને એકાદાકા પર ડાબી જાગ્રુ દબાણ આપતાં એ જાગ્રુને જણે ઉઘિ માથે ડાબી તરફ ફરતો ઉઠોડાડિડો જઈ પડ્યો.

અહીં એ પ્રશ્ન સદાજ થશે કે આપણને જ્યારે આનાં પડવાનાં કુદરતી સ્વપ્ન આવે છે ત્યારે કોઈ આપણા ગિજાના પર આમ દબાણ કરતું નથી હોતું. પણ એવે વખતે આપણે બીજી રીતે એ સ્થિતિ આપણી મેજે જ બેસી કરતા હોઈએ છીએ. સામાન્યરીતે આપણે સૂઈએ છીએ ત્યારે આપણા જ્યાં સ્નાયુઓને નોંધે એવા શિથિલ કરી શકતા નથી, અને તેથી એ અચ્છક

સ્નાયુઓ આપણા શરીરને ગિજાનાથી જણે જરા ઉંચું પકડી રાખે છે, અસજાત, લાંબા વખતની રેવને અંગે આપણે જાગતાં આ અચ્છકાર પકડી શકતા નથી. પણ આપણે બર જાંઘમાં પડી જઈએ છીએ ત્યારે આપણા સ્નાયુઓ પોતાની કુદરતી શિથિલાવરધામાં આવી જાય છે: એ વખતે આપણા શરીરની સપાટીનો જાકીનો ભાગ ગિજાનો અડકે એ પહેલાંની એકાદ વિષળની પણ આધારરહિતતા આપણા સ્વપ્નસ્થ માનસને જાણ લાગે છે, અને અતિશયોક્તિબરેલા સ્વપ્નમાં તે આપણને પડવાના સ્વપ્ન તરીકે દેખાય છે.

ઉપર કહી ગયા તેમ એકનો એક પ્રયોગ એક પાત્ર પર ફરીફરીને કરવાથી તેને આગલું સ્વપ્ન ફરીથી આવે છે. પણ એથી ઊલટું, એકનો એક પ્રયોગ જુદાંજુદાં પાત્રો પર કરવામાં આવે છે ત્યારે જુદાં જ પરિણામ આવે છે. જેમકે ઉપરના એક દાખલામાં હાથ પર ફરી પોટાટી મૂકતાં એક જણને સ્વપ્નમાં ગાય હાથ ચાટતી દેખાઈ હતી, તો એ જ પ્રયોગ બીજા પાત્ર પર અન્ય ભાવતાં તેણે કહ્યું: 'હું દવાખાનામાં પડ્યો હતો. મારી સ્ત્રી મિત્ર મને બળવા આવી. મારા ગિજાનાની એક જાગ્રુ પર તે બેસી, અને મારો હાથ પોતાના હાથમાં લઈ હેતથી પંચાળવા લાગી.' એ જ પ્રયોગથી ત્રીજાને 'જળરો કુનરો' હાથ સાથે પોતાનું શરીર ધસતો લાગ્યો, અને એક સ્ત્રીને એવી રીતે એક ગિવાડીએ શ્રેમ કર્યો!

વળી એવી જ રીતે ટર્બિનિંગ ફોર્કના જે અવાજે એકને વિમાન જતાવ્યાં હતાં એ જ અવાજે બીજાને સળગતીનીમાં બેઠાંબેઠાં કોઈ વેબગ્રી ખડકનું અસ્તિત્વ પોકારતો નાદ સંજળાવ્યો હતો.

અને આ જાણનાં કારણ સ્પષ્ટ છે. જે જાણ જિતેજનથી આપણે આમ સ્વપ્ન ચાલુ કરીએ છીએ એ પોતે જ કોઈ સ્વપ્નને જન્મ આપતાં નથી. એ તો માત્ર આપણા સૂત્રમ કલ્પનામંદારમાંથી અસુક કરીએને જ જનમત કરી દે છે, અને તેથી એ દરેક સ્વપ્ન એ પાત્રના જીવકાળના અનુભવોનું પરિણામ માત્ર છે. માનસના હિંડા યરેમાં એવા અસંખ્ય અનુભવો કોઈ વિચિત્ર જળ ફેલાવતા પડ્યા હોય છે, અને કદી પણ શાંત નહિએસનાં આપણું માનસ એ આખી જળના અવધ-વોને દર પથે અનેક અવનવી રચનાઓમાં મૂક્યા કરતું હોય છે. એ આખી અટપટી રચનાના કયા ગિદ્દને

બહારનો મંત્રકાર રૂપથી કરે છે એના પર જ અમત થનારી કંપનાનો આધાર રહે છે. અને તેથી એ કંપનાનું કેન્દ્ર આપણા કાજમાં રહેવા છતાં એની ગારીક વિગતોનું પ્રકરણ આખું આકર્ષક બની નથી છે.

વળી સ્વપ્નરથ માણસની કંપનાનાં જીવંતજીવંત અંગોને વિવિધરીતે લેડીને મિત્ર સ્વપ્ન પણ ઉપજાવી શકાય. તેનો એક પ્રયોગ હાલએ: જે વિદ્યાર્થીને દાઢપર ચીમરી ભરતાં કાળા ઊંદરના ડંખનું અને કીઓસોટની વાટથી ઓપરેશન ટેંગલ અને કોર્સોર્મ આપતા ડોક્ટરનું સ્વપ્ન આવતું એને એકીસાથે એક ગાત્રુથી કીઓસોટની વાસઅને બીજી ગાત્રુ ચીમરી આપતાં સ્વપ્ન આવ્યું કે, 'કાળા પેશાકમાં સંસ્કૃત થયેલો ડોક્ટર; એને લાંબા નખ, દાઢી અને ચરમાં પણ છે; મારા હાથ પરના ધાને એણે સીરી લીધા.'

આખું વિચિત્ર આપણી કંપનાનું રમણ છે. રત્ન આપણી આંખને બસીતી પ્રકાશ કે મોદવાની આદરમાંથી ('પ્રાપ્ત્યુદર સાયન્સ'માં આવેલા અંગ્રેજ લેખ તથા તેનાં ચિત્રો કપરથી)

મળાઈ આવતો રંગ કે આવા છટાછવાયા મંત્રકારો ક્યારેક મળે છે. જીભને તો ચિત્રકુલ મળતા નથી. પણ નાક, કાન અને ખાસ કરીને ત્વચા ગિહાનમાં પડ્યાં પડ્યાં ગાથ સંજ્ઞામાંથી ઝીણાઝીણા અનુભવોને વીણી-વીણીને આપણી કંપનાને આખી રાત કાંઈ ને કાંઈ ખોરાક આપ્યા જ કરે છે. અને જે કદાચ એના કાંઈ ખોરાક ન મળે તોપણ કંપના પોતાના જ લેવે કમલ કરે છે; પણ ધડી જે નવડે બેસતું એને પરપડતું નથી. જોકે આપણે એવાં આખી રાતનાં સ્વપ્ન યાદ રાખી શકતા નથી, પણ માનસશાસ્ત્રે કહેવા કરી છે કે આપણને યાદ રહે યા નહિ, પણ ગાદ નિદ્રામાં કંપનાનું રમણ જીવે સ્વપ્ન તો ચાતુ જ હોય છે. વળી યાત્રી બુદ્ધિ એ વખતે સુષુપ્ત પડેલી હોવાથી કંપના પર અંકુશ રાખનાર કોઈ નથી હોતું, અને તેથી એનું એ રમણ નિરંકુશ હોય છે. માટે જ દિલ્લમ્પ્રેક્ષે એ કંપનાને દારૂ પીધેલા વાનરની ઉપમા આપી છે ને' હરિકૃષ્ણ વ્યાસ

Our Friends Abroad

પરદેશી મિત્રોના પત્રો

આ પત્ર મેળવનાર : રાવળ પ્રેમકાન્ત રિપોર્ટર, અમદાવાદ

એમ્સટાઇન-મિસ્ટ્રી (યુ.એસ.એ.)

૭મી ઑક્ટોબર ૧૯૪૦

પ્રિય પ્રેમકાન્ત,

તમારો પ્રેમને આકર્ષણશક્તિ પત્ર મળતાં જીવ જ આવેલ થયો. ત્યાંના પત્રમાં મારે સરનામું પ્રસિદ્ધ થતાં મારા પર લગભગ ૧૫૦ જેટલા પત્રો હિંદમાંથી આવી પડ્યા એ બાબતે જવાબ આપવા હું અસમર્થ બન્યો એટલે નિયમિત પત્રવ્યવહાર માટે તેમાં કે વધુ રસદાયક દવા તે જ પસંદ કરી લીધા.

હું ૧૬ વર્ષનો છું. મારી જન્મતિથિ ૭મી ઑગસ્ટ આવે છે. તમારી જન્મ તારીખ કહ છે ? મિસ્ટ્રીના ગંધર્વજનમાં આવેલા એમ્સટાઇન નામમાં હું રહું છું. તમને તો ખબર હશે કે યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સના ૪૮ જીલ્લાઓ પ્રતિ છે અને દરેક પ્રાંતીય પારલમન્ટ છે. મિસ્ટ્રીનું પારલમન્ટ એમ્સટાઇનની ૨૫ જ અર્ધજૂટ છે, એટલે હું વારંવાર ત્યાં જઈ છું.

તમને 'મૂલી' (સીનેમા) જોવાને યોગ છે ખરો ? હું તો જીવ જ જઈ છું અને દમણમાં તો નિયમિત પ્રેક્ષક બન્યો છું. મેં જોવાં ચિત્રોમાં 'Federal Agent,' 'Riding on Air,' 'In Old Montana' ઈ. જી. બીલ્ડે કહેલાં નામ તો હું યાદ રાખી શક્યો નથી. 'City of Conquest' જોવાની જીવ જીવ થઈ છે. તેનું અવધાન વાંગતાં તે સરસ હોય

એમ લાગે છે. તમે દમણમાં ક્યાં મૂલીચિત્રો જોયાં છે ?

આ વર્ષે હવે બારડ સરસ પડવાનો એમ લાગે છે ઝાડ પાનનો રંગ બદલાઈ ગયો છે અને રાત્રિઓ અતિ શીતલ લાગે છે. દિવસો પણ દુઃખ સાથે છે. આ લખતી વેળા વરસાદ પણ પડી રહ્યો છે. અને હવે પછી બારડ અને દેડી સાથે લગ્નિ સિયાલો આવશે તેની અને ખરેખર મથરાડી ફરે છે. બારડ ન પડે ત્યાં સુધીની દેડી દવા તો હું સદન કરી લઉં છું.

તમે બારડેટજોલન ને પોલીજોલ કરી રમ્યા છે ? અમારી અને બીજી સાતઆઠ ટાઈન્ટેલાની એક ક્રાન્ડેન્સ મળી છે ને તેઓ પરદેશ બારડેટજોલ અને પોલીજોલની દરેકાઈએ જોડે છે. છોકરા બારડેટજોલરને છેને છોકરીઓ પોલીજોલ. અને તો આ રમતોમાં ખરેખર જીવ રસ પડે છે. અમી મગા ફૂટબોલમાં પડતી નથી. મુકાબાઓ અને કુસ્તીની કાપડીઓ હું સંપૂર્ણ છું. તમારા દેશના કોઈ મુકાબા જાણે કુસ્તીબાજની તસવીર મને ત્યારે દેખા કરી જરૂર મોકલજો.

જસ, હવે હું આટલું છું. આશા છે કે તમે હવે જવાબમાં વધુ લખો પત્ર જાઓ, અને હું પણ તેમ જ કરીશ. તમારો ફેરિઆફ જરૂર મોકલજો.

તમારો સાથે મિત્ર ક્લિન્ટન

Mr. Clinton Zaugg Jamestown (Missouri U.S.A.)

આમ, વણોદની શિડતી મુકાકાત લઘુ રાત પડયે અને પાછા પંચાસર આવી પહોંચ્યા. વણોદનું પુરાતત્ત્વ-સંશોધન મોટું થવાને લીધે થઇ શક્યું નહિ; પણ પંચાસરની જેમ આ રથએ પણ અપોતકટ કળના અવશેષો મળી આવવાની પૂરી શક્યતા હોવાથી ક્રાઈકવાર ફરી આ રથજને જોવાની ઈચ્છા છે.

પંચાસરમાં બીજી રાત ગાળી સવારે મેં જિજ્ઞાસા જવાની તૈયારીઓ કરવા માંડી. ઉત્તર ગુજરાતના આંતર-પ્રદેશમાં પુરાતત્ત્વે પણ માટે મેં જેડેલા આ યગપાળા પ્રવાસની એ છેલ્લી મળજ હતી. જિજ્ઞાસા પંચાસરથી સોળ માઇલ થાય છે, એટલે અરધા દિવસમાં ત્યાં પહોંચી જવાશે એમ ધારી જમી પરવારીને નીકળવાનું હતાં. અગિયાર વાગ્યે જમાદાર મારા માટે એક ઘરડો મજૂર શોધી લાવ્યો. સાડા અગિયારે જમાદારને રાજ કરી મેં બીર વનરાજના વડાઓની પુરાતન ખાટનમરી પંચાસરપુરી છોડી અને પશ્ચિમ દિશામાં પ્રયાણ કર્યું.

પંચાસરમાં દ્રવ્ય માટે થએલું બોદકામ

અરધા કલાક પછી રસ્તાની ડાળી ગાત્રુએ એક ફક્કાંગ દૂર એક ઊંચો ટેકરો અને દેખાયો. તેની ટોચે દહેરી જેવું કશું જણાતું હતું. 'આ શું છે?' મેં ડોહાને પૂછ્યું. 'અમારાં લેમોજ માતાની દહેરી છે.' લીમળ માતા તો ફેલમાળનાં વતની છે; તે વળી અહીં ક્યાંથી આવીને બેઠાં? એમ વિચારી હું એ ટેકરા તરફ વળ્યો. ટેકરો કુદરતી હોય એવાં ચિહ્નો જણાયાં નહિ, એટલે મને થયું કે અવશ્ય કાઈ પ્રાચીન ઇમારત એના ગર્ભમાં દટાએલી પડી છે. ટોચે આવેલી લીમળ માતાની દહેરી તપાસતાં તેની અંધી છોટા ૧૪૬×૧૨૨ ફૂટના માપની (પંચાસરના પ્રાચીન અવશેષોની છોટાના માપની) જણાઈ. પણ દહેરીની નવી ગાંધણી ઉપરથી જણાયું કે એ છોટા મૂળ આ રથજની નથી; ક્યાંકથી બોડી લાવીને પચાસ પોણેસો વર્ષ ઉપર આ દહેરી ઉભી કરવામાં આવી છે. અંદર ગિરાજેનાં માતાજીની મૂર્તિ ફેલમાળની લીમળ માતાની મૂર્તિથી જુદા પ્રકારની જણાય. મેં ડોહાને પૂછ્યું કે આ મૂર્તિ લીમળ માતાની તો લાગતી નથી. ડોહો બોલ્યો કે સાહેબ, અહીં કહી દઉં, કે પચાસેક વર્ષ ઉપર મીતાપુર (જેયરાજ પાસે)ના એક બ્રાહ્મણે તેની પાંચેના એક જૂના કપાળમાં તપાસી અમારા નવાજ સાહેબ (રાધનપુર)ને કરેલું કે આ ટેકરાની

પૂર્વીભિમુખે જમીનમાં માથા દટાએલી છે. નવાજ સાહેબે સો મજૂરો રાંધી એ જગ્યા ખોદાવવા માંડી. ખોદાણમાં અસલના પંચાસરની પરધરની ઇમારતોની ભીંતો, પથ્થર વગેરે નીકળ્યાં. પરંતુ ઘણું ખોદાવ્યું છતાં દ્રવ્ય નીકળ્યું નહિ, એટલે એ કામ અંધ રખાવ્યું. એ ખોદકામમાં હું યે મજૂરીએ આવ્યો હતો. તે વખતે ઘણી મૂર્તિઓ નીકળેલી, તેમાંની આ એક માતાજીની જણાવાથી અમારા નારોડા મોડાએ તેને આ ટેકરા ઉપર, લેમોજ (લીમળ) માતાનું નામ આપી રધાપી દીધી; અને ખોદાણમાંથી નીકળેલી જૂની છોટાની આ દહેરી અણી દીધી છે. આમ દહેરી વિષે ગાંધેશ મારા નિર્ણય ખરો પડ્યો. આ દૃષ્ટિએ માતાની મૂર્તિ અગત્યની લાગવાથી મેં તેનો રોકેય કરી લીધો (જુઓ લેખને મધ્યે). પંચાસરના પ્રાચીન અવશેષોમાંથી નીકળેલી હોવાની વાત સાંભળતાં એ માતામા સેકાની હોવાનું પ્રાથમિક વિધાન મેં ગાંધ્યું. ટેકરીની નીચે ચિતરી પૂર્વ તરફ આવીને જોયું તો પચાસ વર્ષ પૂર્વે ખોદાવેલા મારાથી પુરાઈ ગયેલા ખાડાઓના વિસ્તૃત વિસ્તાર પણ નજરે પડ્યો.

ઝારીઆણું

મરોના દરોના મીચ પરંતુ નાના વતની ઊંચાનીચી જૂનિ ઉપર કેડીપંથ કાપનાકાપતા બે વાગ્યે અને ઝારીઆણાગામે આવી પહોંચ્યા. અને તરસ લાગી હતી. રસ્તાથી થોડે દૂર નિશાળ હતી ત્યાં જઈ પાણી પી આમળ ચાદ્યા. ઝારીઆણા પછી આવતું સળી ગામ તેનાથી પા અર્ધોક માઇલ દૂર હતું. અંતેની વચ્ચે સરાણ આવે છે. આને જે પેથ હું કાપી રહ્યો હતો તે જ છએક વર્ષ પર જિજ્ઞાસાથી પંચાસર જતાં થી દરિનારાયણ આસપે કાપ્યો હતો. તેમનો આ પ્રવાસ 'કુમાર'ના ૧૪૬મ અંકમાં પ્રગટ થયો છે. તેમણે ત્યાં પાણી પીધેલું (તે જે હવે આ મોસમમાં સુકાઈ-ગઈ હતી) તે ઝારીઆણા સળીની સરાણ વડાવ્યા પછી ત્રણ સાડા-ત્રણ આદરીઆણા ગામને પાદરે અને જઈ પહોંચ્યા.

ખારાપાટના પ્રવેશદ્વારે

આદરીઆણે ગામતાં વઢિયાર (પ્રાચીન ત્રિ-પથક)ની લીંલી, ફગડપ સપાટ જમિનો સાથ છૂટ્યો અને ખારાપાટ શરૂ થયો. ખારાપાટ એટલે દરિયા-કાંઠાની અમુક ખારવાળી જમિન. તેમાં અમુક પ્રકારના જ, ને ને પણ ઓછા પ્રમાણમાં, પાક નીપડે છે. ગુજ-

સંસારનાં શહેરો

૨૭-મૅરકો

જર્મનીના બીશ્વ હુકુમત સામે પહું-
પહું કરતાં પણ હઠતાથી ટક્કર ઝીટી
રહેલું આ શહેર આજ ગહિતાઓથી
હુનિયાનું પ્યાન ખેંચી રહ્યું છે. ૫૦૦
અને ૮૫૦ ફૂટની વચ્ચેની જુડીજુડી
જાલ્યાઈની સાત ટેકરીઓ પર વસેલું,
લેનિનગ્રાદને આગ્રિખેલું ૪૦૦ માર્ચ
કર મોરકવા નદીને કિનારે આવેલું
રશિયાનું આ પુરાતન પાટનગર (અને
ગ્રાંદેના મળમાં પણ રાજધાની ન હો-
વા છતાં તેમના રાજ્યાભિષેકનું સ્થાન)
આજે રશિયાના સમાજવાદી પ્રત-
સન્તાક સમવાયનું પાટનગર ને સમસ્ત
કોમિયુનિસ્ટ પ્રજાસિંધુ કેન્દ્ર છે; અને
એ કેન્દ્રનું ધબકતું હૃદય છે, આ શહેર-
ના મધ્ય ભાગે આવેલી તથા હુનિયા-
ભરમાં પંકાએલી કેમલિન નામની
કિલ્લેબંધ રાજગદી. આઠા યુવાઓ
રંગની હઠોટી મજબૂત દીવાલોથી
સુરક્ષિત, પાંચ મજબૂત પ્રાચીન દર-
વાજવાળી એ ત્રી પ્રાચીન કાળથી
રશિયાના રાજકર્તાઓનું નિવાસસ્થાન
ને રશિયાના રાજકીય તેમજ ધાર્મિક
જીવનનું કેન્દ્રસ્થાન હતી. ગ્રાંદેના પ્રાસાદ; અમીરોના મહેલો અને બંધ
દેવળો આવેલાં છે; જેમાં આજે સો-
વિયેટની રાજકચેરીઓ અને બીજી
પ્રજાસિંધુ મંડળ રહી છે.

મોરકવા નદીને સમાંતરે જ જેની
એક બાજુ આવેલી છે એવી એ ત્રિ-
કોણીકાર ગદી સવાસો ફૂટની જાયાઈ-
ના ખડક પર બાંધેલી છે. એને ફરતો
દોઢ માર્ચ લાંબો અને ૬૫ ફૂટ જાંઘ
મજબૂત ગઢ છે. ઈ. ૧૧૫૬માં ઈસ્ટોવ-
ના કાકોર ન્યોર્મ ટોફોરોજીએ એ
ટેકરી પરના ગોતાના મહેલ ને ભગીર
ફરતી લાકડાની દીવાલ બની કરીને,
આ ત્રીની શરઆત કરી મોરકોના
પાયો નાખ્યા. એ રાજે પણ તે

ગ્રીષ અને મોવમોરકવા બચાવ-
માં પડેલું પર આવેલું હતું. અને મોરકવા
નદી વાટે વોલગામાં થઈને જળમાર્ગો
વેપાર ચાલતો. ને પછી એ કમ્સાત
ધીમેધીમે વધતી ગઈ અને તેના અ-
ધિપતિઓએ આજુબાજુના પ્રદેશો
પર હકુમત વધારવા માંડી. ઈ. ૧૩૦૦
માં તેની લાકડાની દીવાલમાં માટીની
દીવાલનો વધારો થયો અને ૧૩૬૮માં
તે દીવાલ પથ્થરની કરવામાં આવી;
તેણે સિધુઆનિયાનો હલ્લો ઝીટ્યો.
૧૫૪૭માં એ મોટી આગે મોરકોને તા-
રાજ કર્યું ને ૧૫૬૧માં તથા ૧૫૬૨માં
હીંગિયાના તાતાર ખાને હલ્લો કરી
છત્તું ત્યારે કેમલિન સિવાય આખા
શહેરને તેણે બાળી મૂક્યું.

અરથી સોજાખી અને આખી સત્તર-
મી સદી સુધી મોરકો રાજ સામેના
બળવ:ખોડા અને આંતરવિદ્રોહોનું ધાગ
રહ્યું. અંતે ૧૮૦૨માં પોલંદે કંડાળીને
કેન્ડોશીટર્સબર્ગ રથાપી ત્યાં રાજધાની
કરી. ૧૮૧૨માં નેપોલિયનનું વિષ્ણુવત
આક્રમણ આગ્યું, ને ૧૩મી સપ્ટેમ્બરે
કેન્ડોશી કેમલિન ટળાજે કર્યું તેને
બીજો જ દિવસે મોરકોની તવારીખમાં
ભયંકર એવી વિનાશક આગે તેને ભ-
રંગાજીત કરી નાખ્યું. નેપોલિયન દેરાન
થઈને ત્યાંથી જ પાછો ફર્યો, અને
ફરીથી મોરકોનું નવસર્જન થવામાં રહ્યું.

ઈ. ૧૮૩૭માં ધર્મેશુર પોલંદે તેને
'ધર્મનગર' તરીકે રથાપ્યું ત્યારથી જ
મોરકો ખરે પ્રકાશમાં આવ્યું. ત્યારથી

તે છેક ૧૯૧૭ની સાલ ક્રાંતિ સુધી,
રાજધાની કપરાંત તેનું ગદત્વ લોક-
હૃદયમાં એક ધર્મનગર તરીકે વિરોધ
હતું અને 'પવિત્ર શહેર' અથવા 'નાની
માતા'ના નામે પ્રત્યક્ષે તે આદરણીય
ગણાતું. આજે પણ ત્યાં દેવળોની
સંખ્યા એટલી બધી છે કે તે દેવળોનું
નગર હોય એમ જાણે. એનું સમગ્ર
દરજ રશિયાના સમસ્ત જીવનનું બલ્લે
પ્રતિબિંબ પાડતું હોય એવું લાગે છે.
એટલાનાં જીવનને તાદરશ કરતાં એનાં
પરાંતોમાંનાં લાકડાનાં ઘરો, ગધ્ય-
કાશીન અમીરોનાં બેઠા ધાટનાં, લા-
કડાના મહેલો અને ચાંમત્રાઓવાળાં
ગકાનો, આધુનિક ટળનાં અસંખ્ય
માળવાળાં નિવાસસ્થાનો અને ફેક્ટરી-
ઓ, પૂર્વની ભયંકર ધરાવતા શોનેરરથા
હુમમતવાળાં વિવિધ રંગે રંગેલાં દેવળો,
બંદા કાળના સમ્પાદોના ભંચ મહેલો
અને એ બધા કપર સગ મસાવના
લીલા, લાલ અને આસમાની રંગના
ખીનારાઓ આખા શહેરને રંગદર્શી
બનાવે છે. અને આ પમાદુર્ભાગ સાથે
તેની ખતરોમાં વિવિધ તરેહના પો-
શાકો પહેરી ફરતી ધુરોથી તથા એશિ-
યાઈ પ્રત્યક્ષો રથ દરજ બેસું કરે છે.

રાજવેશીઓનાં સમાધિસ્થાન પ-
રાવતું યુરેવેન્કોનું પ્રખ્યાત કંથેટ
કેમલિનના મધ્ય ભાગે આવેલું છે. ત્યાં
ગ્રાંદેના રાજ્યાભિષેક સમયે વચાટ-
વામાં આવેલો 'આઈવાન વેલિકી'ના-
મને સંજો ઘંટ ૩૨૦ ફીટના મીનારા
પર આવેલો છે. તેની સામે જ 'ગ્રાં
કોલ્લોલ'નામોના પેટો હુનિયાની અ-
ન્યબીડપ ગણાતો મોરકોનો મહાકાય
ઘંટ પડેલો છે. ૧૩૩૭માં કાળની વેળા
તેમાં ચીસડ પડી અને ને નકામો થયો.

મોરકવા નદીને કિનારે વસેલા મોરકોનું દરજ-મધ્ય ભાગે કેમલિન દેખાય છે.

પંચતંત્રની વાર્તાઓ

કલ મહાનું બાપણુ સાંભળીને રાગ કરવા કોઇ વાર ફરી સમવાય મેળવીને મનનથા કરશું એમ કહીને ગંધા પક્ષી વિખરાઈ ગયા. પોતાના રાજ્યાભિષેકમાં કામડે પાણી નાખ્યો, એટલે ઘૂંટ કહે, “હવે મારે તારે વેર છે, કેમ કે કુદાડેથી છેદાયેલું ને દાદમાં જાયેલું વન ફરી જાયે છે, પણ વચનગાણુના થા રૂઆતા નથી.”

આમ કૌશિક દ્વારે આપણે વેર મર્યું.

મેઘવર્ણુ કહે, ‘તો હવે, જાણુ, આપણે કરવું શું?’

તુલ્ક મેંથી કહે, ‘સ્વામિન, હું ગુણમાંથી સંધિ-વિચરની વાત થઈ ગઈ. ત્રીજું આસન કામ નહિ આવે, કેમ કે એમ કરતાં જાળવાય શકુને દાણે મદનો ને આપણે મેયનો નાશ થાય. વાન એટલે આપણું રચાન છોડવું તે કેમ અને? એવો કોણુ ગણિયો છે રત્નો સંશ્રય સમ્પ શકાય? અને દૈવીલાવ કોની દારે કરવો? એટલે સામદામબેદદંડ એ ચાર નવનો અર્ધિ’ અવકાશ નથી. પણ શાસ્ત્રમાં નહિ મળ્યાવેત્રો હક નામે પાંચમો ઉપાય છે, એનો અંગીકાર કરીને હું મરુનો પરાબન

કરીશ. અને કવું છે:

હૃદયથી શત્રુને હતે દુખળા બહુ પુરુષો।
ધૂતારે અકરો લીધો છેતરી પ્રહરેવને ॥
મેઘવર્ણુ કહે, ‘ઓ કેમ?’ ચિરહવી જોઓ:

કથા ૫

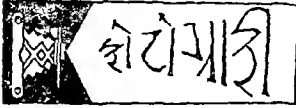
મિત્રસમાં નામે બ્રાહ્મણુ આગવાસ્થાને દિવસે યત કરવા સારુ કોઈ પ્રામાન્યતરવાસી યતમાન આગળથી અકરો માગીને લીધો, અને એને ખાંધે ચડાવીને પોતાને મામ આવવા નિકળ્યો. અર્ધે માર્ગે એને તણુ ધૂતારા સામા મળ્યા, એણે બ્રાહ્મણુ આગળથી કળ કરીને અકરો પડાવી ભેવાનો સંકલ્પ કર્યો. એટલે એ અંધાશ આંગળા મર્ધ ગયા, ને પડેલાં એક ધૂત બ્રાહ્મણુને સાગોં મળ્યો અને કહ્યું, ‘આ અપવિત્ર દૂતરાને કેમ ખાંધે ચડાવ્યો છે?’ બ્રાહ્મણુ વિચારમાં પડ્યો, કે ‘આ દુરાત્મા શું જોત્યો? દૂતરાને હું કેમ ખાંધે ચડાવું?’ એમ કરી થોડેક ચાલ્યો, ત્યાં જીએ ધૂત મળ્યો, તે જોત્યો, ‘દિગ્વિજય, આ દૂતરાને લોકવિરુદ્ધ મર્ધને ખાંધે ચડાવ્યો છે તે પશુ મારવામાં કુશળ છે કે શું? અને હું બ્રાહ્મણુ હું કે વ્યાધ?’ આ સાંભળીને બ્રાહ્મણે જકરાને ભોંપ ઉપર મૂકી નિરખી લેત્યો ને વિચાર્યું: ‘એ મરખ છે, તે આને દૂતરો કહે છે.’ પણ તોય એવું. ગન

‘લાક્ષ્ણિક ધર્મ’. થોડિક ગયો ત્યાં ત્રીજો ધૂર્ત મળ્યો, તે કહે, ‘અમને સ્પર્શ કરીશ મા; એક પડખેથી જ, કારણ ઉત્તમગતિ ધર્મને ફતરને ઉપાડે એ શ્વાક જ કહેવાય.’ હવે બાહ્યે વિચાર્યું કે, ‘મારાં દૈન્ય વિકલ ધર્મ ગયાં છે કે શું? અદ્ભુત વાતને પ્રમાણ જ મણવી નેહએ. કદાચ આ ફતરાઈથી માયાવી રાક્ષસ જ દશે.’ એમ કરી અકરાને મૂકી ન્હાઈને ઘેર ગયા. ધૂર્ત હસતા હસતા અકરાને લઈને ચાલતા થયા.

એટલે હું કહું છું, ‘શુદ્ધિ-શત્રુને છોતે’ દત્તાદિ. (આહ)

દે. વા.

ફોટોગ્રાફી હરીફાઇનું પરિણામ

પહેલું દિનામઃ મોદકો બીજું દિનામઃ ‘અવરનું સાધન’- ડી. ડી. બારેટ (સુંબાઈ); ત્રીજું દિનામઃ ‘વાવડને કોટે’- ચંદુભાઈ ભટ્ટ (અમદાવાદ); તોથપાત્ર: (૧) ‘સરાણિયા’- રાષ્ટ્રભાઈ ખટ્ટ (નડિયાદ); (૨) ‘વર્નુલ અને છાયા’- જયકુમાર પંથ્યા (સુંબાઈ); (૩) ‘ફોટો’-અશ્વત્થાલાલ (સુંબાઈ); (૪) ‘સ્વર્ગીય પ્રેમ’-કેતનરાય અમીન (અમદાવાદ).

ફોટોગ્રાફીની મદદથી કઈંદોની જુરીજુરી પ્રતિભાએ સંધરવાની ખાસ જરૂર છે. કાર્ડ બારેટના ‘અવરનું સાધન’ ચિત્રમાં કાર્ડ રેક ટોપયો મંચતો જણાય છે. તક જોઈને અલ્પકળ સમયે લેવાએલા આ ચિત્રમાં પાત્રના ચહેરા પર ક્રિયાનો આનંદ સ્પષ્ટ જણાય છે. પાત્રની જોડક તથા કામ કરવાની રીત ફરફરી છે. પ્રમાણસરનાં છાયાપ્રકાસ પણ ચિત્રને આકર્ષક બનાવે છે, કુંપડીનો ચોરાભાગ, ખપાટિયાં, માટીની બીંતને તેનીપર સુકાતી ફોટોથી ગોદાઈ ચિત્રકથાની સચોટતામાં કમેદો દે છે. ચિત્ર ઉત્તમ છે, પરંતુ પ્રિન્ટિંગ નબળું છે. નેગેટિવ તપાસ્યા વિના તેનું ચોક્કસ કારણ દર્શાવવું મુશ્કેલ છે.

આંખને રમણીય લાગતા દ્રશ્યનો ફોટોગ્રાફ આપણે ડાહ્યાહરે લઈએ છીએ પણ પરિણામ ધણીવાર નીચર આવે છે. સાદી (એકરંગી)-monochrome-ફોટોગ્રાફીમાં રંગને સ્થાન નથી અને કોમરના લેન્સમાં (આંખમાં) પસંદગી-selective power-નો આધાર છે, એટલે પ્રાદેશનું બહુ ય ચિત્રમાં ઝડપાય છે. આથી દરથ (landscape) ફોટોગ્રાફી અપરી જણાય છે. ‘વાવડના કોટે’ ચિત્રમાં ધણી કપધોની-ખીનકપધોની વસ્તુઓ સમાવવામાં આવી છે.

નંદીના તટ વચ્ચે આવેલી દહેરી, પાણીનું વહેણ વગેરે અનુપમ ચિત્રસામગ્રી કાર્ડ ચંદુભાઈની નજર સામે હતી, છતાં નહોતી બતાવે મિત્રોની છબી પાટવાનું લક્ષ્ય રાખી તેમણે કાચા ફિલ્મોથી એકરંગીકર કર્યું, અને જવડે જ સાંપડતી તક ગુમાવી. મોંઘેરીની કમાનમાંથી ફરફરતી પાણીઓ અને આકાશ દેખાય તેવી રીતે તે જ જગ્યાએથી નીચા ફિલ્મોથી ચિત્ર લેવાની જરૂર હતી. આ રમણી બીજી મુલાકાતે કપરની સૂચના પ્રમાણે એકરંગીકર કરી નેતું. બાહ્ય ચંદુભાઈના ચિત્રમાં નજર દહેરી અને સડેલ પોશાકવાળા અક્રિયા વચ્ચે અમ્મા દે છે. ઘાટનાં પગથિયાં તથા પાણીની ટીપ-લોટી ચિત્ર-વિસ્તારનો અરથોઅરથ આમ બસાયો દેવાથી ચિત્ર શુદ્ધ લાગે છે. આથી, ફોટોગ્રાફીનો ક્રિયામાત્ર સારો છે.

રાષ્ટ્રભાઈના ‘સરાણિયા’ ચિત્રનો વિષય આદો છે. પ્રિન્ટ ‘કોન્ટ્રસ્ટ’ી ચેપર કપર કદાચો દેવાથી વર્ણલેહ પ્રમાણ-અર દેખાતા નથી. ‘વર્નુલ અને છાયા’માં કાંઈ જ આકર્ષક તત્વ નથી. વિષયને અનુરૂપ ફિલ્મો દોહો જોઈએ. ફોજ નજરે ચડતી વસ્તુ કે દેશનું કાચા ફિલ્મોથી મંથિતું ચિત્ર ફિલ્મોની નવીનતાને લીધે કંટાળીકાર ચિત્તાકર્ષક બને છે, પરંતુ એ અપવાદ હોય છે. સહેરના કુટપાય પર કુકાન ગાડી ફાલેચવામાંનું ચિત્ર સામાન્યરીતે આંખના સમાન અંતરથી (eye-level) લેવાનું જોઈએ. બાહ્ય લાલનગે ‘સરાણિયા’નો વિષય નવીન છે. પાત્રખમાં બેસી ઐતિહાસિક છબારતની કુરસી કરતો કારીગર કાર્ડ લાલનનું ચિત્રલક્ષ્ય છે. ચિત્ર લેતાં એ હેતુ સર્વો નથી એમ લાગે છે, બાહ્ય કેવલસંધ્ય પરામાં દેખવ કે બાજક કપર કાચની પક્ષી-જોડીને ગોદાઈને કાર્પનિક ચિત્ર કપાનનું છે. આ પ્રકારની ફોટોગ્રાફીને અંગ્રેજીમાં Table-Top Photography કહે છે, એમાં સંયોજનશક્તિ તથા દ્રશ્યનાની કસોડી મેચ થાય છે. હૃદય પાત્રોની રચના વડે ચિત્રમાં વાસ્તવિકતા તથા નેસર્ગિક લાવ કપાલવચામાં જ કુશળતા રહેતી છે. ‘સ્વર્ગીય પ્રેમ’ ક્રિદ અદ્ભુત અખરો જણાય.

અલવન્ત ભટ્ટ

(અનુ-આવશ્યતા પાનેથી) ગાંડું લઈ આગ્યા. આવાસિયો ગ્રમમાં એવા કોઈ આશામિષો નહોતો, જો કાંઈ વહિ ને કાંઈ ન આવ્યું હોય. નહોતોને ઊંડાવવા જેના પેસા ઝંઝ યઈ ખયા. મોડોનો હારે વ્યવહાર દરનારા વેપારીઓએ નહોતોને ઊંડાવવા વિષે વાતચીત કરવાનું માથે લીધું. થોડા વખત પછી નહોતો આગ્યો એનું સામેનું આખા ગામે કર્યું; ઘંટ લાગે છે, ધન્ટ ફરકે છે, અને જયપેશ માટે છે. સામેયામાં ફળળી, ધોળી પૂળી જેની, પ્રાપિતપતિશ જેની નિચતરવળી મેરી પણ આવી હતી, તેના વિવાહ નહોતો હારે થોડા દિવસ પછી રંગેચંગે યઈ ખયા.

(મીના અંમેષ કપરથી) . . . દે. વા.

પિતૃદેવો ભવ.

(પિતાને દેવ લલુપીને એની સેવા કરે)

એ

મીનાઇ વંત ઉપર આંધી ચડી હતી અને અમ્બ સમુદ્રના પાણી ઉપર વહેલી સુવારની રવિપ્રભા મચી હતી, ત્યારે ઇરાક્ષિયન માછી ઇર્ગાન્યુઅલ નિરાહરો પાતાની માછીફોડી લઇને સમુદ્રનંત્ર કરવા નિકળી પડ્યો.

ફગર ઉપર અભાસિયો નામે ગામ હતું ત્યાં નિરાહરો દેતો. તે આગ ગયા પછી પોતાની મા તથા બહેનને ભાળવાને તથા કાંઠે કાંઠે માછીકામ કરીને કુટુંબનો નિષાંદ રવાનો બાર તેના દીકરા નંકોપોને માથે આપ્યો.

નંકોપોની પ્રિયતમા મેરી માછીભજ વણી, તેને તથા નંકોપોને નાનપણથી જ મિત્રતા હતી.

નંકોપો ને મેરી એક સાંઝે બેઠાં હતાં ત્યાં સફેરે પેલી માછીફોડીએ પાછી આવી છે એવા સમાચાર ગમગમાં ફરી વળ્યા. નંકોપો બંદરે ગયો, પણ પોતાના બાપને એણે ન જોયા, એટલે એણે એક મુસાફર માછીને પકડ્યું: 'મારા પિતા ક્યાં છે?'

'એ ચાક્રસ ખબર નથી.'

'એ મરી તો નથી ગયા?'

'ના, દે બાહ, ના.'

'તો પછી શું થયું?'

'એમ બધા સમુદ્ર ઉપર માછલાં પકડતા હતાં ત્યાં બાબૈરીના મુસજગાન ચાલિયા અમારા ઉપર આગકયા; તેનાથી એમે તો ભાગી છૂટ્યા, પણ નિરાહરોએ અમારા નેટલો ઝપાટો ન માર્યો.'

બીજે દિવસે નિરાહરોને હરેશને દેવળમાં પ્રાર્થના થઈ. ત્રીજે દિવસે સવારે મેરી બંદરે ગઈ. નંકોપો સમુદ્ર-યાત્રાની તથારી કરીને કાંઠે બેઠો હતો, ને ત્યાં આવીને પોતાને મળી નય એમ એણે મેરીને સંદેશો કહાવ્યો હતો. મેરી આવી એટલે નંકોપો કહે:

'તને મન્યા વિના મારાથી કેમ જવાય? માનવણી નથી કે હું નહિ છું. એની પીડાને ક્યાં પાર છે? હું ગયાનું કોઈને કળતીશ મા, માને સંભાળજે, ને મારે ત્હાડુ પ્રાર્થના કરજે.'

'પણું હું નંદસ ક્યાં?'

'કાલ દેવળમાં મેં નિયમ લીધો કે મારા બાપુની બાજ કાઢ્યા વિના હું આવાસિયોમાં પગ નહિ મૂકું.'

'પણું હું કરીશ શું?'

'આપુને જોતી કાઢીશ, અને એને સાટ હું એના માનિકને ગુલામ યાદશ. ભૂટ્ટા ગુલામને ટેકાણે નુવાન મળી નય તો કોઈ પણ માનિક શાજના રેડ થઈ નય.'

'તારું તો કાણુ નહિ આપણે ફરીને એક બીજાનું શોં એણું કે નહિ મેલએ.'

નંકોપો નિકળી પડ્યો.

દિવસ ઉપર દિવસ વહી નય છે. મેરી સોનાનાં ભુટિયાં પહેરી નથી, શાલ કોદની નથી, હસતી નથી. માતી નથી; પરોઢિયે બીકીને લીવાટાણુ લગી કામ ક્યાં કરે છે, પરિશ્રમ કરીને શોક ધજવો કરવા મથે છે.

મેરીએ એના મનોરથ થટ્યો, કે પોતાનું આખું જીવન અને પોતાનું સર્વદેવ વાવરીને નંકોપોના બંધ છોડાવવા. ગુલામજોડામણના પૈસા માલિકો પુષ્કળ માગતા, એટલે નંકોપોને છોડાવવા જોગ પૈસા બેળા યાપ ત્યાં પોતાને ધડપણ આવી ગયું હરો એમ મેરી નળુતી હતી, તો પણ મરણીનુખ જદ પુરુષ દાખલ ભડે પણ પોતાને પ્રિયતમા પોતાને જામ આવે એવી આશા તે 'સેવતી' હતી.

નંકોપો અદેશ્ય પહોંચ્યો, ને મચ્છી વેચવા બેઠો, ત્યાં એના બાપને પત્તો એને લાગ્યો. બાપને સાટ દીકરાને રાખી લેવા એના માલિક તેયાર હતો એટલે એણે ખુશીથી સાફું ફું. નિરાહરોએ તો એટલું જ નવડું કે કોને તેની સંજીવ છાત્રી અને કહ્યું, 'કાફર, બ, હું છટી છે.'

નિરાહરો પોતાને ગામ પહોંચ્યો, એને પદાવવા અણું મામ મેણું થઈ ગયું. કોઈ હસે છે, કોઈ રુકે છે, સી બચવાતો અનુમદ માને છે, ત્યાં કાળાં ભૂકાં પહેરીને મેરી નિરાહરો આમળ આવી તથા રાઈ પડી. બાવાજ (પીર) કહે, 'રિકરી, આ કોવાનો આવસર નથી. બંધવાના બંધ છૂટ્યા છે.'

પણ નંકોપો બાપને ટેકાણે બંધાયેલ છે એ બધાનક સંત્ય જદ માછી તથા તેની પત્નીએ નવડું ત્યારે લોકોનું ટાણું વિખરાઈ ગયું, કેમ કે ડાસડોડોનું કુઝ માછળી મેણું નય નહિ.

દેવળનો યંટન ઠન નાદ કરવા મંડ્યો બાવાજ નંકોપોને નિમિત્તે પ્રભુપ્રાંતો કરી, એમ નળીને બધા પુયાં આપ્યા દેવળ આખું ભરાઈ ગયું, એટલે બાવાજ કહે,

'બાપના બંધ છોડાવવા નંકોપો પોતે બંધાઈ ગયો છે આજો બંધ આત્મજોમ આવાસિયોવાસી બીન કોઈરે આપ્યા નવડો નથી, એટલે બંદેનો તથા બાહજો, આપને એને બચાવવો મેલએ. આપણે બધા નિર્ધન છીએ, ને પણ એજોક જલુ પોતાથી બને એટલો ગ્રાસમાં ગ્રોએ ફાળે આપે તો ઠીક ઠીક મોટા આંકડો થઈ નય, અને એ કરતાં પુરા પૈસા નહિ બિપજ, તો સનત નિકેલસની આગ ધરેલા પૈસા પણ હું લઈ લઈશ તથા બચવાન મને સમા કરશે બાવાજને થેર તો માણસનો નોર પડ્યો; કોઈને પેર આપ્યા: કોઈ વાળો, ચૂંક એવું ધરેણું (અનુબાધજના પાને

માધુકરી

અંક ૩ ભાષાશાસ્ત્રી પ્રો. બેઈલી

આજથી ત્રીસ વર્ષ પહેલાં ઇંગ્લેન્ડનું વિલ્ટશાયરમાંનું પોતાનું ઘર છોડી દશ વર્ષનો એક છોકરો આસ્ટ્રેલિયાના એક એકાકી પ્રાંતમાં ગયો. આજ એ કેમ્બ્રિજમાં સંસ્કૃતનો પ્રોફેસર છે. એનું નામ એચ. ડબ્લ્યુ. બેઈલી. એ એકાકી પ્રાંતમાં કોઈ શાળામાં જોડવલું ન થઈ શકતાં તે પોતાની બતે અભ્યાસ કરવા લાગ્યો. ત્રીસ વર્ષે તે દેવ્ય, જર્મન, સ્પેનિશ, ઇટાલિયન, રશિયન, લાટિન અને ગ્રીક બરાબર બોલુનો હતો અને અરબી, અવસ્તા, સંસ્કૃત તે પાકીથી પરિચિત હતો. બંગાળી જ ભાષા તે રહી છાપાંઓ પરથી શીખ્યો હતો.

૨૨મો વર્ષે વેન્ડર્લે આસ્ટ્રેલિયા યુનિવર્સિટીમાં તે બેઠો અને ગ્રીક ને લાટિનમાં ઝાનસંમાં પહેલા વર્ગમાં પસાર થયો. લંડન તે પ્રો. એફ. ડબ્લ્યુ. ટોમસના હાથ નીચે કામ કરવા આબો. અહીં સંસ્કૃત, અવસ્તા અને હરો-યુરોપિયનના તુલનાત્મક ભાષાશાસ્ત્રમાં તેણે ફર્ટ ક્લાસ ઝાનસં લીધા ને લંડન રહેલ બાદ ઓરિએન્ટલ ઇન્વેસ્ટિગેશનમાં ઓળખાતા થયા.

ઉચ્ચવાય

નક્ષત્ર એક પ્રગિવો બળી ઝાંખું બેઠ
પૂખ્યું પશ્ચિમ કિતિતમાં; રત્નનીય વીતે.
કેવું સવાર બીરડે! સઘળો દિશાઓ
આજે ધરે ભૂમતનો અવધૂત રંગ.

શી હોરખી પવનની આતિગંઢ આવી
આલીર-વેણુ-રવ લાવતી કોઈ વેળ!
આવી વળી પવનની બીજી હોરખી, ને
નીચે ખર્ચો વિટપથી ત્રણચાર ફૂલ.

આતો હશે પૃથિવીતીર સમુદ્ર આન
ભિંમંચો, દિગ્મતસર્થો, વિવિધુષ્પવેરી.
રાત્રી દંથુ જનમની વીતતાં સવાર
જેવું બેઠું, બેઠવું આજ જરા ન બેઠું.

આભોમધન્ય! જનધન્ય! ભૂમિતણા આ
વાત્સલ્ય મુગ્ધ જનની શિથળેનિહાળ્યાં.

હરિશ્ચંદ્ર ભ. ભટ્ટે

પ્રાકૃત અને આર્ચેન્ટના વચ્ચે પ્રિકોણાકાર ફાયરલેમ દખખણ આટલાંટિકને કાંઠે આવેશે ઉચ્ચવાય દેશ દક્ષિણ અમેરિકાના બધા દેશોમાં નાનામાં નાનો છે, પણ પ્રગતિમાં ધણુ દેશોથી આગળ છે. કામના આઠ કક્ષાઓ, કારખાનાં-ઝામાં થવી ઇળ માટે વળતરો, વૃદ્ધ વયનાં સાલિયાણાં વગેરે વસ્તુઓ ત્યાંની યુમાન્-લોકશાહી (sociodemocratic) સરકારે પહેલેથી જ અમલમાં મૂકી દીધેલી છે. લેટિન અમેરિકામાં જીવનના ઊંચામાં ઊંચા ધોરણ સાથે શિક્ષણનું ઊંચામાં ઊંચું પ્રમાણ એ ધરાવે છે. દખખણ અમેરિકામાં વીજળીના દીવા સી પહેલા અપનાવનાર એનું રાજધાનીનું શહેર મોન્ડોવોડિઓ હતું. માટે ભાગે તેની વસતિ સ્પેનિશ છે, ન્યારે થોડુંક ઊંચું ઓંગ્રેજ અને ઇટાલિયન તત્ત્વ પણ જીવામાં આવે છે.

ઉચ્ચવાયના સોથી મોટા ક્ષેત્રમાં માંસ છે. જગતની માંસની નિકાસના ૧૫થી ૧૮ ટકા તે એકત્રિય થાય છે. એ સિવાય તે ચામડાં અને જીન પરદેશ થાય છે ને બીજી કાંચો માત્ર આયાત કરે છે, કારણ એને ખણના પાક ખનિજ બેખર એકે નથી.

એનું રાજધાનીનું શહેર મોન્ડોવોડિઓ દખખણ અમેરિકાનાં બીજાં પાટનગરોને મુકાબલે નહું જ લેખાય. ઈ ૧૭૨૬માં સ્પેનિયાર્ડ લોકોએ તે સ્થાપેલું. પ્રાકૃત અને આર્ચેન્ટના એ બે ચોર્ડીગીર અને સ્પેનિશ દેશો વચ્ચે ઉચ્ચવાયના કળાનું સારૂ બહુ લાંબો ઝગડો ચાલેલો, પણ ૧૮૨૮માં દખખણ અમેરિકાનાં બીજાં રાજ્યો સ્વતંત્ર થયાં તે સાથે ઉચ્ચવાયનું સ્વતંત્ર્ય પણ માન્ય રાખવામાં આવ્યું. એ વર્ષે રહીને એ નવા પ્રબલસત્તાકંતું ખંધારણ ધરાયું.

આમ, સાંતિ સ્થપાયા પછી મોન્ડોવોડિઓએ ખૂબ જલ્દી વિકાસ સાધ્યો ને પચાસ વરસમાં તો એ આધુનિક શહેરોની હરોળમાં બેઠવા શક્તિમાન બની

નવું, કલ્યાણના મુખ્ય ડોળાંમાં જે આ નેહાની-પીડિયા છે, જ્યારે નાનાના ડોળાંમાં કે બેરોસ, આદિ તમા પંચાન્ક જેવાં સંદેશોમાં વિકસ્યા છે.

માથું—સાકરિયું કે સદ્ગરિયું?

મુજરાતની એક આદિસ મેસેજના મોસા અધિષ્ઠાતાની ચાલ છે. વર્ષોમાં માખાની કાંઈક વાત નીકળતાં બેઠાંજી કુદચાર કાઢવા: 'માખુ ભણે કેમ, માખીએ મારા માથાને સ્પર્શરું' બનેલું સ્પર્શરું છે કે મુંડું મુંડું બેઠેલું નહીં. ધું ત્યારે મારા માખા ફરીને કાઢવા ન કરે કે? આ બાળન મેઠાંજી રૂકા મેજબોના દરે કે નહિ તે કેમ કહી શકાય? પણ જેને નરમી માખીની પાખી શોષવાના રીતની માદિની દોષ તે આવા પ્રશ્નોમાં પડે નહિ. મહિસાએ જાણવડને સાકરિયું નરોત્તી સમજવી; પણ પામેલાઅર્થે એ માથું મેજબો આકર્ષક એ શોકસ; સરખુ કે નૃપિત્ર શરીરને માફક આવે એવા જગાસવાની યજ્ઞ સારે કાંતું એ દાનું—દોષ છે.

જ્યારે મનુષ્ય રવાન બાદ જગાસય કે રવાનકીમાંથી નીકળે ત્યારે એના શરીર પર આરતે એક રંગત પાખી દોષ છે; જગામાં પીડે નીકળેલા મુખક ઉપર એના વચન રહેલું ન પાખી રહેલું દોષ છે; પરંતુ એક બીની માખીનાં અંધા-પાંત પર રહેલા પાખીનું વચન એના વચન કરતાં અનેક. માખું દોષ છે, આપી રીતને કીટકને પાખી પીવા નવી વખતે જલ્દ સમાજ શખી પડે છે, કારણકે જે બહેનકે એ પાખીની સમાડીની નીકળે વચસી નવ ને હજુ બેઠાંજી ન વારે આવે. કા ના કા કાળી મરે આવવા એની અસહાય વિનિતમાં કાંઈ જગસરો મિત્રર બની રહે. આ વાત કીટક-સમુદાય ખૂબ ધ્યાનમાં રાખીને દોષ બેઠાંજી છે અને આપી જગાસ બીની જગાસ કે એવાં પ્રશ્નોમાંથી ન પોતાને જોડવું પાખી પ્રાપ્ત કરે છે. આ જ સરખુને લીધે પ્રવેશનીના માન-રીત સમીક્ષવાથી વારંવાર કહાડવા છતાં માખી બચવી નથી. 'નૃપિત્રને જળ રહેવું' એ પડેશને આવા મેજબો-માં કયા માનની રેવેલાથી અનુસરીને પુણ્ય દોષક દરવા તેવાં કયો?

—મ. દ. દેસાઈ

મરણના ઉપદ્રવ સામે

શિયાળો આવવા સાથે ગરબરો ઉપદ્રવ વધતો જાય છે. નેનાથી બચવા માટે ઘણે રાજો મરણની ખૂબજીનીયા વપરાય છે, પણ તે મરણનો સમૂજ નાશ નથી કરી. વળી તે સીને પરજરે પણ નહિ. એક પરંતુએ ધુમકોડ મરણ-રોએ મરર નાશ કરી નાખે છે, પરંતુ એ ધુમકોડ માખુસની આસનજીને નુકસાન કરાવતો છે. કાંઈ પણ માખુસ પોતાની આસનજીને બચાવીને એ ધુમકોડ મરણને ન મળે એ રીતે તેને બાળે તેો ગરબરો વિનાશ ગઈ બચ છે. એ દવાનું નામ છે 'પેરિથમ રેવકાઈટ' અથવા દેશી વેદકમાં એને બેરજો કહે છે તે. તેની પળીથી મરણ નાશ માથ છે.

પરંતુ આ રીતે સીપરે વળુ બાંધવા કરતાં—બાંધાનું મરણમાં જરોનો વિનાશ કરવાના અબજા કરવા કરતાં—

જાણવી બનને બચાવવા માટે એક મરણ ઉપાય છે અને તે ગરબર ફર રહે તેવું નેલ શરીરે કાઢવાનો. નારંગીનું તેજ મરણને નુકસાનકાર છે અને વલે મુનુંધી દોષાથી સમકલારને ત્રાસ આપવું નથી. જ્યારે કોન ગળી રહે ત્યાંના હોરા નીચે મુજબ બીનું એક તેજ બતાવી શકો:

તલવું તેજ વગલ ૧, માખું બીખુ તેા, ૫, કપર તેા. ૧, બેરજો નેર. ૧, રીરાકરી તેા. ૧ અને અગીયુ તેા. ૧. પ્રથમ તજના નેસને પીળીમાં મૂધી ગરમ થવા રહેવું અને પછી બીજી રીતે વાટવા નેપી દોષ તેને વાદીને તેજમાં નોબતી, બીખુ રંગનું તેમ અંદર નાખવું. થીમા લાગે તયારે અંદર મહાબધ એરેડ નીચે કુનારી કપરાથી માખીશીથીમાં બરી રેવું કામે મુતાં પડેલાં, કપડાં વગર ખુલ્લાં રહેવાં એમ પર આઠાઆઠા દાપે આ તેજ શરીર પર કાઢવાથી મુક-માન થવું નથી. નાનાં બચ્ચાં રાત્રે કપડું શરીર પર રહેવારેતાં નથી, તેમને આ તેજ કાઢીને મુકવાવવાથી મરણના દંશથી બચાવી શકાય છે, નારંગીનું તેજ મોંપું પડે તેને માટે પણ આ તેજ ઉપયોગી મળ પડશે. ('બહુકરી' ઉપરથી)

બરર બાલુસો માટે આરસ

ખણુ નહા માખુસો પોતાના શરીરમાં વધી મળેલા મેદથી રાગનાના વગરે પડે છે. એવામાં માટે એ મેદ પડાવવાના થોડા રસના ભાંડાં આપવા છે.

પડેલું તે એ કે એવા માખુસોએ બોજન પરથી દમેશાં થોડા બૂખા કાંડવું શરીરને ૧૨૦૦થી ૧૫૦૦ દેશીરી મરમી રાગની મળી રહે એટલા પ્રમાણમાં ન બોજન થેતા રહે-વાથી અગાડિને એકેક રગલ મેદલું વગલ પડેવું જોયે.

બેરાકમાં ભાસ, બાંસં ફોરા, રમાસ, લીતાં રાક, બાહ, ફોરા વગેરે લેવાં. દરેકાજ ૧થી ૩ લીંગોને રસ લેવા. માંસ, મગલ, માખુસ, કોળ, બરાસ વગેરેનો ત્યાગ કરવા. કાંઈપુ આવાથી વગર બૂખ લાગે તેો મોકાફ કાલુ મરર આઈ રહેવું.

એને એ બધા સાથે થોડક કમરતની કપેલા પાનુ ન કરવી. એથી પાનુ મેદ બોખવા સાથે શરીરના રવારવને ખૂબ લાભ થાય છે.

બારતી સંવતો

૧૫—ઈસવી સન

ઈસવી ધર્મના પ્રવર્તે દશ ખ્રિસ્તીના જન્મ દોસ નવરની રેખાપનાના ઉત્પત્તિ વર્ષ (વિ.ઇ. ૫૩)માં માની લઈ દરેકો નિશિષય એકસીમુજબે આ સન રેખાપે. એકે દને વધુ વિદ્યોતો માને છે કે ખ્રિસ્તનો જન્મ ઇ. ૫, ૬ થી ૪ વચ્ચે થયા હોવા જોઈએ. આ સન ઇસુની છઠી સદીમાં છઠીમાં, આઠમી સદીમાં ઇઝરમાં, નવમી સદીમાં કાન્સ, મેલ-ગિલમ, જર્મની તથા રિવરક્રુટમાં અને ઈ. ૧૦૦૦ સુધીમાં મુસલમાન વખામ ઈસવી રેશમાં તેમો પ્રસરી ગયા. અલે તેો સીધી વધુમાં વધુ પ્રચલિત મેન એ ન છે.

આ મહિનો (ડિસેમ્બર) ઈતિહાસમાં

તા. ૧ આદર્શ પહેલાની કૂરતા અને અન્યાયનો વિરોધ કરતી અરજી (પી-રિસન) ઇંગ્લેન્ડની પાર્લામેન્ટે તેવાર ફરી-ઈ. ૧૬૪૧

તા. ૫ અસહકારના કિંવસોમાં હોર્ટ સિદ્ધાંતે બંગાળના મચનરે તરીકે રાજ્યનામું આપ્યું-ઈ. ૧૬૨૧

તા. ૧૦ રેપેનિશ-અમેરિકન વિગ્રહનું સમાપન કરતી પારીસની સંધિ થઈ-ઈ. ૧૮૬૮

તા. ૧૮ હિંદના 'દીક્ષીત' સુધારાના કાયદા પસાર થયા-ઈ. ૧૯૧૬

તા. ૨૦ રોકેટોલેન્ડમાં પ્રથમ પ્રલંબીય ધારાસભાની એકઠ મળી-ઈ. ૧૫૧૦

તા. ૨૨ 'ન્યૂઝે' ઇલિયટની પુરુષનામી તખલ્લુસથી લખેલી નવલો બટે અંગ્રેજ સાહિત્યમાં નાગ કાદનાર અંગ્રેજ લેખિકા મેરીએન ઇયાન્સનું મુદ્દુ-ઈ. ૧૮૮૦

તા. ૨૩ રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરની 'વિશ્વ-ભારતી' વિદ્યાપીઠની શાંતિનિકેતનમાં સ્થાપના થઈ-ઈ. ૧૯૨૧

તા. ૨૪ અમેરિકા અને ઇંગ્લેન્ડ વચ્ચેના વિગ્રહની સુસેક થઈ-ઈ. ૧૮૧૪

તા. ૩૦ હિંદની અંબલકાઓ તથા બીજી વાર્તાઓ આપણને બાળીતા, નેખિલ હનરાગના છતનાર અંગ્રેજ નવલકાર અને કવિ રટિયાઈ કિર્લિઅનો મુંબઈ મુદ્દામે જનમ-ઈ. ૧૮૬૫

આ માસની સાહિત્યવિભૂતિ વિશ્વનાય પ્રભુસમ વૈદ્ય

સંસ્કૃતસાહિત્ય અને પ્રાચ્યવિદ્યાના આ વિદ્વાન જ્ઞાતાનો જન્મ ચૌરબંદરમાં સં. ૧૬૧૬ના કાગળ મુદ્દ આડમે પ્રમોદ નાગર જ્ઞાતિમાં થયો હતો. તેમના પિતા પ્રભુરામ જીવનરામ વૈદ્ય જનમનરના વિગ્રયાત વિકૃત બંદના શિષ્ય હતા અને મુંબાઈમાં તેમણે પૈથ તરીકે નામના મેળવી હતી. તેમના કાકા સારા વેદાંતી હોઈ મુંબાઈમાં વેદાંત પ્રવચન કરતા, જેની છાપ એમના પર અલ્યાસકાળથી જ પડેલી અને

સંસ્કૃત શાખા તથા તત્ત્વજ્ઞાન પર એમને આભિરુચિ પ્રગટેલી. ૧૮૮૩માં મૅટ્રિક થઈ તે ઓલિવેન્સ્ટન કોલેજમાંથી બી એ. થયા અને ૧૮૮૬માં થોડો વખત સોસિયલિઝમ કરી ૧૯૦૧માં બેરિસ્ટર થયા ઇંગ્લેન્ડ ગયા પરંતુ ઓલિવેન્સ્ટન મઈઆન્સા છતાં તે વર્ષોસાતના કંધમાં પડ્યા નહિ, અને અ્યાયાર રહેવાય એવી જીવેન્સુરી જાઈનમાંથી પોતાનો વ્યવહાર સુખકપ વલાવ્યો. મુંબાઈમાં તેઓ આમેવાન નામરિક ગણાતા અને જે. પી. જન્યા હતા ઈ. ૧૯૦૪માં વિજ્ઞાપતથી આવ્યા પછી એ જ વર્ષમાં મુંબાઈમાં બરાબરી સમ્પ્રદાય મહાસભામાં તેમણે આમેવાની સમ્પ્રદાય બાંધી અને સત્યાગ્રહ દાર જતાં સમ્પ્રદાય ક્ષેત્રમાંથી ફારેય થયા ત્યાંસુધી વિનિવૃત્તમાં અગળી રહેલા.

એમની સાહિત્યપ્રવૃત્તિની શરૂઆત ઈ. ૧૮૯૦માં એમણે 'સરસ્વતીચંદ્ર' જેવા એમની ગણનીય સમાલોચના પુસ્તકરૂપે બહાર પાડી ત્યારથી થઈ. સંસ્કૃત વિદ્યાના કોણ સંસ્કાર અને ન્યાયવેદાંતનો સારો આસંગ હોવાથી 'ન્યાયસાર'નું પુસ્તક તેમણે સંપાદિત કર્યું અને મુંબાઈવેદધર્મસભાના મુખ્યત્વે 'આર્યધર્મપ્રકાશ'માં ચિતનશીલ ધાર્મિક લેખો લખતા. સમાન્ય સાહિત્યસર્જન પ્રત્યે તેમણે કેવળ સેવી છે, પણ પ્રાચ્ય વિદ્યા તથા પુરાતત્ત્વશાસ્ત્ર

ધનમાં તેમને ખૂબ રસ હતો; અને ૧૯૦૨માં વિજ્ઞાપતની 'ઓરીએન્ટલ કોન્ફરન્સ'માં બાગ લીધો ત્યારથી તે એમના અવજ્ઞાન સુધી હિંદની પણ એકેએક પ્રાચ્યવિદ્યાપરિષદોમાં એમણે હાજરી આપી જોડો રસ લીધો છે. પૂનાની કોંડારર રીઝર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યુટની આદ્ય સ્થાપનામાં તથા પોપણમાં તેમને હાથ હતો. ૧૯૧૬માં પૂનામાં એ પ્રકારની પહેલી પરિષદ (ઓરીએન્ટલ કોન્ફરન્સ) બરાઈ તેના એ સ્થાપના-કૃષ્ણહતા; ૧૯૨૮માં ઓલિવેન્સ્ટનની આંતરરાષ્ટ્રીય ઓરીએન્ટલ કોન્ફરન્સમાં 'ઈશ્વારસ્થાપનિષદ' પર વિદ્વાતબર્ણા નિર્બંધ વાંચ્યા હતા; અને ૧૯૩૪માં બેરોહરની ઓરીએન્ટલ કોન્ફરન્સ (પ્રાચ્યવિદ્યાપરિષદ)માં પહેલી નંબર સંભાળેલા શુભશી વિભાગના તેઓ અધ્યક્ષ નિભાયા હતા. વિદ્યાપતમાં આ પ્રકારની પરિષદમાં સંવ. હરિશાસ હ. ધ્રુવ પછી સમગ્રત હિંદ તરફથી જનનાર તેઓ પ્રથમ શુભશી હતા. અને ઓલિવેન્સ્ટનની પરિષદમાં મહેનત કરીને હિંદી વિભાગને સહાયબૂત એવા પ્રભુ દરયોદશાબાહતા, એમના એક એવા હતા કે મુદ્દાબરમાં મહાભારતની એકથી પ્રતો લેવા તેનું સંશોધન કરાવી તેની વિગતો, પૂનાના કોંડારર ઇન્સ્ટિટ્યુટ તરફથી જતા મહાભારત સંપાદનકાર્યમાં મદદ માટે પહોંચાડતી.

આમ, સાહિત્યસર્જનમાં નહિ પણ પ્રાચ્યવિદ્યાસંશોધનના પોપણ અને અને પુસ્તકારમાં અગત્યનો ફાળો આપનાર એ વિદ્વાન ગયા વર્ષના ડિસેમ્બરની ૧૨મી તારીખે અવસાન પામ્યા.

આપણે હેરા જગતની જે વસતિ ધરાવે છે તે જગતના કે નિરક્ષરો પણ ધરાવે છે. ભૂલેલાઓનું કાગવાર પ્રમાણ લેતાં સંસ્કૃત પારસીઓમાં ૭૬ ટકા, યહૂદીઓમાં ૪૧, બહરીઓમાં ૩૬, અનેમાં ૩૦, બિરતીઓમાં ૨૮, શીખ કાગમાં ૯, બીહોમાં ૯, હિંદુઓમાં ૮, મુસલમાનોમાં ૬, અને બાકીની બહિષોમાં ૭૬માં પ્રમાણ આવે છે.

ખાં ગોમેશ-પુરુષોત્તમ-વિજેતા
નાથ હાકરને બચબચકાર થઈ
હોતો એ વેળા દેશમાંથી તેમને
તે માનમયું આમંત્રણ આવ્યું
એ જ આરણમાં એ દેશો દિલ્હી-
ત્યાં જતાં અટકાવવા કેટલાક
રાથી કાલકા ધડપા હતા. સરિવરે
આમંત્રણનો અસ્વીકાર કરી બહાર
કે 'એ દેશમાં મારા દેશનાસીંચો
મે આવા કાચકા છે ત્યાં માનપાન
પવવા હું પણ નહિ ખૂંડું.'

અનેકાર્યો શબ્દ : વાઝાવાઝુ, પવન;
(પ, ફોટો); શરીર પર ચડચડ ની-
ગવાનો, માથામાં દે કાનમાં ચડકા
(ખવાનો કે સાંધા રહી જવાનો) પોત; ૭૫, પ્રાણ; કોમ કે વિચારનું મોહન;
નયન; 'એકમે અંતરે કે એકરુ' એ
મહેમાં નામને છોડે કાચકો પ્રત્યય
(કહાનું ચિતરવા, રામવા વગેરે.)

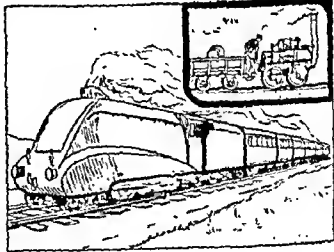
હજોતોના અર્થ : 'નાતે નાતનું વરે
ને મુસાબાઈનું જા ને પાળી.' યુક્તિ-
પૂર્વક પાસે પેસે જરા લેવાની ધૂર્તતા
માટે વપરાતી આ હજોત માટે તારાં
એવો છે કે મુસાબાઈ નામના પૈસા
પર નાનીલાઈએ, તેની રિપ્તિ સારી
ન લેવા છતાં બચબચકારીએ નાન જમા-
વવાની ફરજ પાડતાં, મુસાબાઈએ જે
લેવા નાતનાં જ વાસણું એવે મુસા
કપરપારે થી પીરસીને નાન જમાવી :
આથી ખુશ થઈ નાનીલાઈએ તેની
વાલવાલ મોજાઈ ત્યારે મુસાબાઈએ
બંધમાં હતું થયું અરે કે 'નાતે નાનનું
વરે ને મુસાબાઈનું જા ને પાળી'; થયું
નાનીલા તેને માત્ર વિવેકગમનવા. પા-
છળથી ખરી વસ્તુ સમાવતાં પડ્યાવા.

સિદની (એરરેસિવા)ના બેરોડે સં-
ચુએસ નામના ગામને થર હાડવા
માટે ૬.૧૮૦૩ના રાષ્ટ્રવરમાં ફોસીનો
હુકમ થયેલો. ત્રણ વખત લલકારી
છતાં તેને ફોસી નિષ્ફળ જવાથી આ-
ખરે તેને ફોસી મુસામાં આગળ હોતો.

દેવ હિન્દુશન કિપરમદ ખારે થવી
'આરેસિવા' નામની આ ગાછડી
કાળોની માફક મેઠમાંથી પાળીનાં કાંપાં
કે પિપ્પસારી કૂંજાને દરિયાઈ પનરપતિ
પરતાં બંતુઓને બેદોશ કરી નામે છે
અને તે બેદોશ થઈ પાળીમાં આવી
જડે એટલે તેને ચડપ રસી બધ છે.

ફિલિપાઈન બેટો ને બપાન વચ્ચે
પેસિફિક મહાસાગરની સાઈડે ફિલિપા-
નમાં વધુમાં વધુ છે ૩૪,૦૦૦ દીર.

ધીજ અને ટુસ્ટાઈ. ૧૮૨૫માં જ્યોર્જ સ્ટીવન્સને મલાયેનું પદેલું રૂલે
એન્જિન 'સ્ટેટ' અને તેમાંથી ચિકાસીને આજની એક કસાએ પદોલેલું
એન્જિન બેલ્કેન. ૧૮૨૬નું વિદ્યુતવેલો રહીમકાઈન એન્જિન 'ગ્રોહન દીન'.

અભિજગમન
(૧^૨+૨^૨)-(૧x૦)=૫
(૨^૨+૩^૨)-(૩x૧)=૧૦
(૩^૨+૪^૨)-(૪x૨)=૧૫
(૪^૨+૫^૨)-(૫x૩)=૨૦
(૫^૨+૬^૨)-(૬x૪)=૨૫
(૬^૨+૭^૨)-(૭x૫)=૩૦
(૭^૨+૮^૨)-(૮x૬)=૩૫
(૮^૨+૯^૨)-(૯x૭)=૪૦
(૯^૨+૧૦^૨)-(૧૦x૮)=૪૫
(૧૦^૨+૧૧^૨)-(૧૧x૯)=૫૦

અને એમ આગળ
—કાન્તિલાલ મ. જોષી
પોસી પોતાના ૭૫૪ ૧૫૦ ૧૮૩
પાન હકારી રોકે છે; ઊંડ ૧૦૦ ૧૮૩.
પાણેલાં કપાતોની બેલકાની અંતિ
સાકના સાક માઈલની મળાઈ છે.
ફિલિપાઈનમાં ૧૮૨૫ ૪૪,૦૦૦
માળવીશ સાંધેનાં તોફાનો થાય છે.
નિરાશવારી—મારી થેલી આવી
આવી થઈ મલ,
આરાખાટી—દહ મારી થેલી અ-
રવી બેલી છે.

વર્ષ ૧૯૮૩
સર્ગાંગ અંક ૨૦૫થી ૨૧૬

ઈ. ૧૯૮૧
બાન્ધુઆરીથી ડિસેમ્બર

વાર્ષિક સાંકળિયું

મુખ્ય ચિત્રો

પૂર્ણચંદ્રી

આ ચિત્રનું નામ? (રવિશંકરરાવળ) નવેમ્બર અંકનું મુખચિત્ર
શુદ્ધકંઠ આગળ (અમુલ દલાલ) જુલાઈ ,,
છવનસાગર (પુલ્લિનબિહારી દત્ત) બાન્ધુઆરી ,,
અરુણ (કે. રાકૃતલા શીવાન) જુલાઈ ,,
દેવગા-દેવગા (ચન્દ્રસેન રાવળ) ડિસેમ્બર,,
પ્રતીક (કનુ દેસાઈ) માર્ચ ,,
સંગ્રામ નૃત્ય (શ્રી રતિ પિટિટ) ફેબ્રુઆરી ,,
હર-મીરી (રવિશંકર રાવળ) ઓક્ટોબર ,,

દ્વિચંદ્રી

બારત (કનુ દેસાઈ) બે અંકનું મુખચિત્ર
બીમ્બપિતાગઢ (કુમારશ્રી મંગળસિંહજી) ૨૦૦
રંગમંડપ (પી. આર. રૌય) સપ્ટેમ્બર અંકનું મુખચિત્ર
વનની સુરાવટ (રસિકલાલ પરીખ) એપ્રિલ ,,

એકચંદ્રી

દલ્હંદની બેની શ્રીમતી કે નિકસન-બ્લન્ટેટ ૧૨૮
દુષિકુમ્ભાર મિસિસ મગડા નાચગન ૮૮
ચિત્રપોથીમાંનાં પાનાં ૨૧. હરિવદન ભટ્ટ ૧૭૨
હાથે શ્રીમતી કે નિકસન-બ્લન્ટેટ ૧૨૮
થોડાં પ્રાણીચિત્રો ૨૧. હરિવદન ભટ્ટ ૨૩૬
દશાશ્વમેધ ધાટ, કારી એન. એસ. બેન્ડ્રે. ૪૬
દોસ્તી બી. એસ. ગુર્જર ૮૮
દંપતી ડી. એ. શેરી ૮૬
નૃત્ય-પાઘ ઠનુ દેસાઈ ૪૬
પરિત્રાજક જુદ પુલ્લિનબિહારી દત્ત ૮
પ્રધાન દેવર એફ. ઈ. જાનબરી ૫૨
પ્રાચીન પૂતળ પી. આર. રૌય ૩૦૮
જાણુનાથના મેળો કૃષ્ણાદ આશ ૪૬

ભારતી નર્મદો પાનુ સશક્ત ડી. ડી. દલાલ ૫૧
ભેંસ અને પાટા એફ. ઈ. જાનબરી ૫૨
માથાં નારીઓ પી. આર. રૌય ૧૨૬
રોકનિગમ કુ. હમલિની મરડો ૪૮
અખીઓ ચિત્ર શુક્લ ૮૬
સુખદુઃખનાં સાથી કુ. વનલીલા કિનારીવાળા ૪૮
સરસ્વતી (પુલ્લિનબિહારી દત્ત) બાન્ધુઆરી અંકનું પૃષ્ઠ
સંધ્યાસંગે પુલ્લિનબિહારી દત્ત ૮
દિગ્ગત કુ. અમૃત રોરબિલ ૫૦

દિનોકંઠ, ઈશિંગ, શિકષ

અખસ (શાહશિફ) શ્રીધર મદાપત્ર ઓક્ટોબરનું મુખચિત્ર
કચ્છની નૃત્યકર્તા (ઈશિંગ) યદેશ્વર શુક્લ ૪૨૦
હરણ વૃક્ષ નીચે રાધાકૃષ્ણ (શિકષ) શ્રીધર મદાપત્ર ૩૮૫
ચીનો કાપડી (શિકષ) બી. કે. શાંદેભાંવડર ૧૨૬
ગનના ભરંસા (ચીનોકંઠ) અમુલ દલાલ જુલાઈ અંકનું પૃષ્ઠ
યમુનાતીરે રાધા (પાપાનુ શિકષ) શ્રીધર મદાપત્ર ૨૬૮
વીણાધારિણી (શિકષ) ,, ઓક્ટોબર અંકનું પૃષ્ઠ
સરદુર્ભિંગા ,, કે. ડી. ત્રિપાઠી ફેબ્રુઆરી અંકનું પૃષ્ઠ
સંતિનિવેસનની નિવાસકુટિર (ચીનોકંઠ) શ્રી રતિપિટિટ
નવેમ્બર અંકનું પૃષ્ઠ
સાંસાર સૂંપડી (ચીનોકંઠ) રતિ પિટિટ ડિસેમ્બર ,,
હર-પાવતી નૃત્ય (શાહશિફ) શ્રીધર મદાપત્ર ૨૬૬
ફોટોગ્રાફી
ઉદયપુરના રાજ્યગેરિંદે આબીદગિયાં સેવક ૪૦૧
એકલ પ્રવાસી એફ. આર. રાનાર ૩૪૪
દગનીય હારમીર (પ્રાણલાલ પટેલ) જુલાઈ અંકનું પૃષ્ઠ
હારમીરમાં અખરક કે નેવલ ૧૩૩
મુકદ્દેવ (અનિમ ફોટોગ્રાફ) વિનાયક મામેજી ૩૮૪

મેડી ટેવીસ	દે. વા. ૧૪૬	બાણાસંકર ઉદ્ધવાસરામ કંભારિયા	૧૫૧
બે માનો દીકરો	" ૩૬૪	બગવાનલાલ હંદ્રજી, ટો.	૪૧૧
‘આ મહિનાની પ્રતિભા’ વિભાગ			
અમૃતલાલ સુંદરજી પદિયાર	૨૬૩	મણિલાલ નયુભાઈ ટ્રિવેરી	૩૮૬
મટુલાલજી, બારતમાર્તંડ પંડિત	૭૭	રમાભુભાઈ મહીપતરામ નીલકંઠ, રાં	૧૧૬
ચિત્તુભાઈ ભગવાનજી બપ્પેશ	૨૨૭	રવીન્દ્રનાથ યાગર	૧૯૧
ગોવર્ધનરામ માધવરામ લિપાડી	૩૬	ચિત્તનાથ પ્રભુરામ વેણ	૪૪૭
નર્મદાશંકર લાલશંકર કવિ	૨૮૬	જે. પી. ત્રિવેરી, રેવ. પ્રો.	૨. ગ. રાવળ ૧૬૩
નરસિંહરાવ બોળાનાથ દીવેરિયા	૩૩૫	પી. આર. દોષ, રણાદાર	૨. મ. રાવળ ૩૧૩

વાર્તાઓ

વિજ્ઞાનકથા	ગંગાજી	વિરંધિ ૧૬૮
અંતરીક્ષમાં તરતો યાત્રુ ચંદ્રમણિશંકર જે. પંડિત ૩૮૫, ૪૨૫	હેલ્થો પાઠ	ચંદુલાલ પટેલ ૨૩૭
કરોળિયો	યશવંત ગુ. નાયક ૯૬	" ૫૫
કાળપવાસ (એચ. જી. વેલ્સ) ચંદ્રમણિશંકર જે પંડિત ૨૦૦	ઇતવરની ધન્યતા	" ૮
ભવિતવ્યતા	મહાદેવપ્રસાદ છ. દેસાઈ ૩૪૭	આરોહ દર્શ ૧૨૮
આનંદકથા	હંદકથા	ભગવત રામચંદ્રભટ્ટ ૩૧૪
મફલ	મજલાલ ત્રિવેરી ૨૭૨	દિગ્દર્શનો કેર ૨૭૧
મફલ અને છમન	જનાર્દન રાવળ ૨૫	ઇતિહાસકથા
નવસિકાઓ	ફંદી તરવાર	શ્રી. શ્રીમતીબાલા ગામ્બદાર ૬૬
ક્રીડીઓનું કંઠક	દેવેન્દ્ર મજમુદાર ૮૪	આધુ વાર્તા
	ઉબર બહાર	કમાદોર જેથી ૧૭

લેખો

નિબંધિકાઓ	આતમી વનશ્રી	શાંતિસદજી રાહોડ, ૩૫૩, ૩૬૩, ૪૩૦
અજ્ઞાતનો આનંદ (અનંત કાલ્પેકર) વસંત જેથી ૧૦	કોલમો	દેવજી માવજી દોપરાભી ૨૪૦, ૨૮૬,
ઐકાદ્રી અશ્વત્થ	મુશરાન અને હસારોપનું	રાવણિસદજી રાહોડ ૫૬, ૧૦૬,
પરિચાળના ગુલામ (અનંત કાલ્પેકર) વસંત જેથી ૫૩		૧૪૨, ૧૭૩,
કુનિયા સાથે સંબંધ	ચંદ્રની સફર	ચંદ્રમણિશંકર જેઠાલાલ પંડિત ૧૨
ખીમની નગરે જેવાની ટેવ	ગાંધી દેવપ્રતી સહેજભાદે	દશરૂખી વ્યાસ ૪૩૩
ભાતી જવાની કથા	નોવિયો	૩૬૮
મીઝુબત્તીનું બૂત (વિ. સ. ખાંડેકર) નંદલાલ વ. મહેતા ૨૦૬	દેવિયા: હનિદાસ ને વિદ્યાસ	રાજેન મો. સવેરી ૧૬૪
લેખક		ભૂગોળ (સંસારનાં શહેરો)
વિચિત્ર કલ્પના	એટન	૧૮૫
વ્યવસ્થિત રહેવાની ચેત્રણ	અંધેન્સ	૨૧૨
સાબરમતીનાં પુર	ગાંધીમાલા	૨૫૮
ઇતિહાસ અને પુરાતરવ	નેપલ્સ	૨૬
ઐટલાન્ટિસ	પોમ્પીઆઈ	૧૪૪
પાટણના જૈન મંથનદારો	બુડાપેસ્ટ	૬૮
પ્રાચીન મીસનું ઓરવ ચંદ્રમણિશંકર જેઠાલાલ પંડિત ૨૦૬	સુંબાઈ	૩૫૮
ભૂતકાળની શોધમાં અમૃતલાલ વ. પંડ્યા ૬૫, ૧૦૬,	મોન્ટ્રો	૪૬૧
૧૪૦, ૨૪૮, ૨૮૧, ૩૧૬, ૩૬૧, ૩૯૭, ૪૩૮	સેનિનમાઈ	૩૨૮
મોહાસાનાં પ્રાચીન સિંધ	વોસિંગ્ટન	૨૬૬
વિજ્ઞાન	સિંગપો	૩૧
અવકાશ-યાન	દશરૂખી વ્યાસ ૨૭૩	

ફેટોચાફી

મનામને પાત્ર ચિત્ર કેમ મેળવવું ? આત્મીકચિત્રો સવલ	૩૩
એકદાગર યાને પ્રસરના પ્રવાહ	૬૪
ચિત્રમય્યાંનાની ખૂબી	૧૪૮
આગમની ફેટોચાફી	૧૧૫

બીજા લેખો

આસાગની એક કાંબી કાત્રેય બાલકૃષ્ણ કાલેલકર	૧૩૦
ચીની કુમારોની રાષ્ટ્રદોષ	જનાદેન સવળ ૨૫૪
જનપ્રભાવી કીવાનજ	દેવેન્દ્ર મુખ્યદાર ૧૭૧
જનની જનદોષલાક્ષી	દયાત્રેય આયકૃષ્ણ કાલેલકર ૪૬
દાસની દિશીદો	પર નામકિત અમેરિકનો ૨૨૦
ગણદનો ઓખ વ્યાયામવર્ગ	જનાદેન ૧૫૫ ૧૬૫
રમતોચાંચી રોજમાર	૨૪૬
સર્વેક આચળોઃગણેશ કળાકાર	૨. ચ. સવળ ૬૭
દા . . . આ . . . ૩ ડી	૩૨૬

વિભાગીય લેખો

જીવનનું પદોદ પ્રજુલકા જીવનસાલ માંથી ૧૭૫, ૨૧૩,	
	૨૮૫, ૩૫૧, ૩૬૫
પંચતંત્રની વાર્તાઓ	દેશાઈ લાલજી ગોવિંદજી ૨૬, ૭૧,
	૧૧૩, ૧૮૧, ૨૧૬, ૨૫૬, ૨૬૪, ૩૨૫, ૩૬૬, ૪૪૨
માત્રી નજરે	૨. ચ. રા.

અંતિમ વિનંતા	૨
આપણે શું કરી શકીએ ?	૧૨૫
કલાપ્રવાર કેમ વધે ?	૫૪
કવિકુલમાળિ શ્રુકેવ રંગીન્દનાથ દાકર	૨૬૬
દેવવળી અને દેશની લાલની લાલ	૨૩૦
કેઈ કદેશો ?	૩

વાર્તાઓ

એકના આઠ	‘અન્ન’ ૨૨૧
કાન્યકુંઢિકાઓ	મોહનીચંદ્ર ૩૩૨
અનિશ્રાંત આત્મા	પ્રાનસાલ ૨૬૭
ખૂટો ના	કવિ પરીષ ૭૪
અલ અલ રે નવજવાન	કવિ પ્રવીષ ૨૨૪
નવ્ય નવ્ય પ્યારા ગીર સુખત અરહેશર ફ. ખજારદાર	પ્રદુલ્લહ પારેખ ૨૫૪
નવા સેસાર	દેશજી પરમાર ૨૦૮
નવ કુચરે	મુરલી દાકર ૧૫૦
બાવની	સચદા ૧૧૬
પંચત	
વાયદો	

મુજસાનમાં (દુલ્લહ)	
જીવનની કલાઓનું પ્રતિનિધિત્વ	
કોકેરસાલ પરમોદશય કોકેર, રવ.	
નવી પેટીને કલાકાર	
ચાતાની જડની કથો	
પ્રતિગામ કેમ	
એકાન્ન સંસ્કૃતિનું પ્રતીક છે	
મળિયાલ માધવસાલ દેવે, રવ.	
મુખાઈની આર્ય મોસામીદીનું વાર્ષિક પ્રદર્શન	
સક્રિયધાનમાં એકાદી ઠંઠ બની શકે	
વિશ્વકર્મીનો વારસદાર દિંદી કલાકાર	
સાંતિનિકેતનમાં	
શ્રી જગન્નાથ આદિવાસી	
શ્રીનિકેતન	
સંસ્કારકામ્યા	
લરિલર ‘દિવાના’, રવ.	
લારજીત	
દિંદુ	
દિંદી કળા બહુ મોટી પત્રી	
દિંદુરતોનીની કમનસીબી	
દેવેલ ભવન	
સામયિક ચિંતન	
આપણું જીવનની ગ્રામ્ય	નાનાભાઈ
આપણી સ્વામી મુખનિ	ગો. સ. સરદેસાઈ
કુમાર પ્રવાસ મંડળ	જીવનમ જોધી
તમે કેવા છો? અવલોક કે વિચારદક્ષ (૮૦૦૫. ચેક્ટ)	(એન્સર્સ)
તમે બહાદુર ખરા ?	
જીવનની કિંમત મૃત્યુ (સરદાર પૂરબીચિંદ)	

બાલવિભાગ

કમને ધેર કમ	ચુલાખસિંહ બારિહ
લકિષાણમાં લરખાઈ ગયાં	"

સાધુકૃત્રી

શિર દે લીધું: લીધો ન સાર	લિંગમતલાલ જો
સરકોથી સાંપડે	
	જીવનપરિચય
અલંકાર ભાષાશાસ્ત્રી પ્રો. બેઝલી	
અરહેશર દુરામજી ખજારદાર	
આંતરરાષ્ટ્રીય દિંદી વિજેતા શ્રી દ. બા. કવે	
મિકુલ સામ્યર્તિ પંતલ	
અતુલોજ સાલુકેશર બદે રવ.	
યુનિન ગિદારી દન	લરિયન્દ્ર બ.
ચોટુજાવનો સર્વોચ્ચ કવિ	

ખરેજીય પાઠશાલ	૩૩૧	આરોગ્ય, ખોરાક	
રામનાથ માળખેથી	૧૧૬	એન્ડ્રીયાઈટિસ વિષે ગેરમાન્યતા	૩૮
શંખ દાંડ પદે	૨૨૪	નરમ મસાલાની ખરાબ અસર	૪૦૬
સ્ટેલિન-પોલાદી પુરુષ	૨૫૬	માનવના ગુણ	૧૧૮
સ્વામીનારાયણ, રવ. પ્રા.	૨૬૦	સોમાસામાં તંદુરસ્તીની સાવધાની	૨૬૧
દોષી ને. બાબા	અચોક્ક દર્પ ૧૮૬	હૃદય	૪૧૦

વિજ્ઞાન

એક ભ્રમ	૪૧૦	લસણ	૧૫૪
એન્થ્રેક્સ	૭૮	દરેક ને રવરૂપ રહેો	૩૩૨
ત્રિકોણાકારી ચાત્રન	મ. લે. દેસાઈ ૩૭૪		૩૮

મંચીલું લેખો અને માહિતી

હુનિયાની સખતમાં સખત ધાતુ	૭૮	અનુભવ આત્મચલન	૭૬
પીવાના પાણીની સ્વચ્છતાની કરોડી	૭૮	અમેરિકાનું સર્વેશ્વરી ક્ષાત્રેન્દ્ર	૧૮૬
પેટન્ટોનો ધસારો	૩૮	આખોટાનું ટનેજ એટલે શું ?	૩૩૩
પ્લેટિનમ-આઈરિયમ ને અણુભ્રમ ધાતુ	૪૦૮	કામળ-કેતવચ્છીના ને કેટલું નમૂના	૨૬૨
ગચ્છરના કપાદ્રવ સામે	૪૪૫	કીમિયાલઈટ	૪૬૮
મસોરાઈએશન-કાપડકાની એક રાક્ષતી શોધ	૧૧	અંધીલું દેનિક જીવન	૧૫૧
માયુ-સાકરિયું કે સરવરિયું ?	૪૪૬	શ્રેયમાના વ્યવસ્થિત રાખ્યાં દોષ તો	૨૬૮
વાળ ઊંચવાતુ પ્રમાણ	૩૮	ધડના પાકમાં ગ્રેડ	૩૩૨
વિજ્ઞાન ખોલી રહ્યું છે	૧૫૨	તમે બન્યા છો ?	૧૫૫, ૧૬૦
સાઈટ્રિક એસિડ	૪૧૦	દરિયાકિનારા પરની ફીનાઈડીઓ	૭૭
સૂક્ષ્મ જંતુ (Bacteria)	૩૬	ધરતીની	૩૩૩
હસતો વાયુ	૩૮	મહાપુરુષોના અંતિમ રાખડો	૧૧૮
હાડકાં માટે ચૂનો	૪૦૬	ચેડી	૨૫૮
લીલિયમ	નવનત અદીઆ ૧૮૬	મોટા માણસોની નાની વાતો	૭૬

ભૂગોળ

અમેરિકા ખંડ હિંદુઓએ શોધેલો	૩૭	સાપ્તસાતક પુષ્પો	૩૭૮
ઈરાક	૨૨૬	સાક્ષી રૂપે	૧૫૪
ઈરાકની આઈરિયમ તેલનળી	૨૨૫	ફોફેલર ફાંડેન્ડેશન	"
ઈસ્ટ ઈન્ડીય ટાપુઓ	૩૩૨	વન્દીયમ્પત્રીનો કલિદાસ ઓડાલાલ માનસિક કામદાર	૧૮૭
ફરુવાય	૪૪૫	વંશ-બંધાનનું સર્વેશ્વરી જીવનસાધન	૧૮૮
ટાંગાનીકા	૩૬	વીનળીના તોશન વખતે	૨૬૧
ન્યુફાઉન્ડલેન્ડ	૧૧૭	રૂઝાદોષાણનો મહિમા	૧૬૦
બલ્ગારિયાની રાષ્ટ્રપ્રાણ	૭૬	સ્વનિક	૪૧૦
રબલ્ગોની ભૂમિ-સાપકેન્ડ	૩૭૩	હિંદુસ્તાનના પ્રાચીન વાસ્તવ અદાર	૭૮
પાઈની	૭૭	દુનિયા કપનોમ	૨૬૨

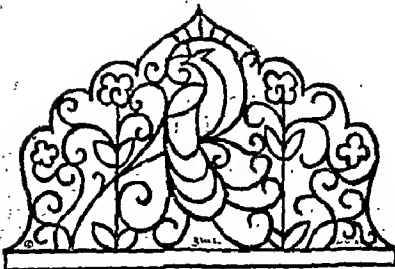
ચાલુ વિભાગો

આપણું	૮, ૨૮, ૩૦, ૬૨, ૭૮, ૧૦૩, ૧૦૮, ૧૫૪, ૧૮૨, ૧૬૦, ૨૨૩, ૨૬૨, ૩૨૪, ૪૨૬	કલેવર-ક્યન-સવિના	૧૧૨, ૧૭૦, ૨૫૫, ૨૭૦
આપણે	૩૬, ૭૬, ૨૬૩, ૩૬, ૭૬, ૧૧૬, ૧૫૫, ૧૬૧, ૨૨૩, ૨૬૩, ૨૬૬, ૩૩૫, ૩૭૫, ૪૧૧, ૪૪૭	અલિતપ્રમાણ	દ. આ. ૩૨૬, ૪૦૦, ૪૦, ૮૦, ૧૨૦, ૧૫૬, ૧૬૨, ૨૨૮, ૨૬૪, ૩૦૦, ૩૩૬, ૩૬૬, ૩૧૨, ૪૪૮
આ ગલિનો દલિદાસમાં	૩૬, ૭૬, ૧૧૬, ૧૫૫, ૧૬૧, ૨૨૩, ૨૬૩, ૨૬૬, ૩૩૫, ૩૭૫, ૪૧૧, ૪૪૭	છેલ્લું પાનું	૪૦, ૮૦, ૧૨૦, ૧૫૬, ૧૬૨, ૨૨૮, ૨૬૪, ૩૦૦, ૩૩૬, ૩૬૬, ૩૧૨, ૪૪૮
Our friends abroad પરદેશી મિત્રોના પત્રો	૨૪, ૭૩, ૧૧૪, ૧૪૭, ૧૮૪, ૨૦૫, ૨૫૩, ૨૬૩, ૩૨૦, ૪૦૩, ૪૩૭	જની નમુનાશ (ભૂગોળ, લેખોમાં 'પરિવર્તન' વિભાગ)	૭૪, ૧૧૫, ૧૪૫, ૧૭૮, ૨૨૮, ૪૦૬
		નવાં પુસ્તકો	૭૪, ૧૧૫, ૧૪૫, ૧૭૮, ૨૨૮, ૪૦૬
		નવી રીતે	દ. ૨૬૩, મંદરવાલ ભેતી ૩૩૪

ફેબ્રુઆરી દરીફાઈનું પરિણામ	૩૨, ૧૭, ૧૦૪, ૧૪૮, ૨૨૦, ૨૫૭, ૨૯૫, ૩૨૬, ૩૭૦, ૪૦૬, ૪૪૩	મેડીનાં પાન	૭, ૩૩, ૭૨, ૯૬, ૧૩૬, ૧૭૮, ૨૧૮, ૨૩૬, ૨૫૩, ૩૪૬
આરંભીય એવતો	૩૬, ૭૬, ૧૧૬, ૧૫૫, ૧૯૧, ૨૨૭, ૨૬૩, ૨૯૬, ૩૩૪, ૩૭૪, ૪૧૦, ૪૪૬	સરજનદારની સુધિ-મોજિયા	૩૧૮
		કુમારનાં શહેરા (નકલો, લેખોમાં 'પરિચયરેખા' વિભાગ)	

પરચુરણ

કુમાર પ્રવાસ-મંડળ (નિયમો)	અવશ્ય જોવી ૧૮૪	પાંચમો ઉત્સાહ	૨. રો. ૩૫૬
બોર્ડ ટોપરાંની કાચકીઓમાંથી કૃપયાંની ખદાચો	૧૨૪	મુંબાઈ આઈ મોરમોડીની પ્રદર્શન વિત્રાવણિ	૧૩૦
પવનપાવરી (એક પુસ્તકનો પરિચય)	૨૭૬	સરદાર પુસ્તકસિદ્ધની વ્યાયામની યોજના	૧૨૫

નવચેતન

દર માસે

૧૦૦ પાનાનું

અનેક ચિત્રો સાથે

વિવિધ રસમય વાચન આપતું સર્વોગસુંદર અને

અનોખું માસિક પત્ર

લખો: નવચેતન ઑફિસ ૨૫ પોલોક સ્ટ્રીટ, કલકત્તા

વાર્ષિક રૂ. ૬૧/- અલદેશમાં રૂ. ૭ દિલ્હીવાર છૂટક નકલના ૦-૧૨-૦

દે.નં. ૩૧૬૭૫

નવું ઠેકાણું.

દે.અ. લોજ

નસિહ લોજ

સહેવા તથા જમવાનું સુંદર સ્થાન.

૧૭૭/૭૬ હાર્નબી રોડ, હોટ, મુંબઈ

ચિત્ર આધના

કલાકાર રસિકલાલ વારીયા
શ્રી હારિશ્ચંદ્ર

ધણા કાંબા વખતથી જે અત્યંત કાળજીપૂર્વક તૈયાર થઈ રહ્યો હતો તે અભિનવ ચિત્રસંગ્રહ બહાર પડી ગયો છે.

રંગ ને રેખામાં કુમાશબર્યું

'કવિત્વ વહાવનાર કલાકાર શ્રી રસિકલાલ પરીખનાં

આમાં સંગ્રહાયેલાં ૨૧ પૂર્ણરંગી અને ૨૪ આંશી ચિત્રો પશ્ચી બાએ જ એમનું કોમ સંગ્રહચાલ્ય ચિત્ર રહી જતા પાશ્વર્ય દ્વેષી નિઃશ્વેષ પસંદગીથી આ સંગ્રહને સમૃદ્ધ કરવામાં આવ્યા છે. તે ઉપરાંત કલાકારે ઉત્તરોત્તર કરેલી કલાઆધનાનો પરિચય આપતી એમની ચરિત્રરેખા છે.

ઓઈલ અને વોટર કલર, પેન્સિલ અને પેન-અન્ડ-ઇન્ક સ્કેચ, સ્ટેપલ વર્ક, વૂડકટ, ઑફેટ બ્રશસ્કેચ આદિ, એમની કલમ ને પીછીનો કસબ દર્શાવતા બધા પ્રકારના નમૂના એમાં છે. ચિત્રકલાના વિદ્યાર્થીઓ તથા કલાશોખીનોના સંગ્રહ માટે એ અમૂલ્ય સ્ત્રીજ છે. વર-મગ/વંતી, લક્ષ્મીવ આદિ ગુણ પ્રસંગે તેમજ વારતદેવારે આપી શકાય તેવી મોઢી બેટ, ગંગા આઈપેપર ઉપર છાપેલું અને રૂબેરી રંગની ગ્રજક સાથે ત્રણ રંગમાં છાપેલા બબકબયાં પદ્ય સાથેનું, પાષ્ટી ગ્રંથભૂમિનું, કુમારના કદના મનોદર રૂપરંગ ધરાવતું પુસ્તક : છતાં

‘કુમાર’ની અપ્રાપ્ય ફાઈલો

આજ સુધી જે નફોતી
મળતી તેમાંની કેટલીક
ઑફિસના રોકૂયકર કેટલાંયો
ન્યાયસંદેશને કારણે કમી કરીને
વેચવા કાઢી છે અને તે માત્ર બહાર
અંકમાં જ છે.

આઈરોનોનિકાલ, આયેલા
પત્રોના કમચાર જ થશે.
તમારે મોઢા ન પડવું હોય
તો તાકીદે લખો:

વર્ષ અંક
૪ ૩૭થી ૪૮
૯ ૪૭થી ૧૦૪ (૧૦૦મા અંક
વિના)

૧૦ ૧૦૬થી ૧૨૦
૧૨ ૧૩૩થી ૧૪૪
૧૩ ૧૪૫થી ૧૫૬
૧૪ ૧૬૬થી ૧૮૦
૧૭ ૧૯૩થી ૨૦૪ (૨૦૦મા અંક
વિના)

દરેક ફાઈલની કીમત રૂ. ૪
પોસ્ટેજ દરેકનું ૦.૪૦
સાતે વર્ષની સામટી લેનારને
રૂપિયા ૨૫માં ઘેરબેઠાં
એ ઉપરાંત

વર્ષ ૧૯૬૧ તથા વર્ષ ૧૯૬૨માંની
ફાઈલો પછી હજી સિકે છે અને
તેની કીમત તો ઘટતી છે.
દરેકના માત્ર એ રૂપિયા.
પોસ્ટેજ ચાર આના જુદું

અધી ફાઈલો બંધીયા વિનાની
અમજવાની છે.

૧૦૦મા અંક તથા ૨૦૦મા અંક
દરેકના રૂ. ૨. પોસ્ટેજ દરેકની ૦.૪
બંને સાથેના પોસ્ટેજ સાથે રૂ. ૪
કુમાર કાર્યાલય-અમદાવાદ

જૂના અંકોમાં નવો વધારો સસ્તી કીમતે વેચવા કાઢેલા

અંકોમાં કેટલાક અપ્રાપ્ય અંકોને
માતબર ઉમેરો

અને તે પણ આવેન સરની કીમતે

કાર્યાલયમાં પડતી જગ્યાની તંગીને કારણે આજ સુધી આગવધૂર્યક
વળગી રાખેલા કાર્યાલયના આગવધૂર્યક મળુત્રીના રેટરેક્ટમાંની નકલો
પણ ઓછી કરી નાખીને વેચવા કાઢી છે. અને આજ સુધી આવતી
ઝાંઝર ખચર ફેરવાઈને તેમાં માતબર વધારો થયો છે. આ નીચે આપેલી
તેની યાદીમાં, તમારી કામસોમાં ખુટતા હોય એવા કે તમને મનપસંદ
એવા અંકોમાં છે કે તે એ તરત મેળવી લો. નીચે લીટી દોરતો બનાવેલા
આખંડ નંબરોનું સંગ્રહ વાચન પણ સાદિતપતો અમુક્ય ભંડાર જની રહેશે.

૩૭, ૪૮, ૬૪, ૬૭, ૭૨, ૬૧, ૧૦૮, ૧૨૦, ૧૩૨, ૧૩૩, ૧૩૪, ૧૩૫,
૧૩૬, ૧૩૭, ૧૩૮, ૧૩૯, ૧૪૫, ૧૪૬, ૧૮૩, ૧૮૪, ૧૮૫, ૧૮૬, ૧૮૭,
૧૮૮, ૧૮૯, ૧૯૦, ૧૯૨

દરેકની કીમત એ આના

પોસ્ટાલ ખર્ચ અંક દીઠ એક પૈસા પ્રમાણે વધુ મળીને સાથે જ
તાણાં મોકલવાં. અભરેશના આદેશોએ અંક દીઠ અરેબા આનો
અને પરદેશના આદેશોએ અંક દીઠ દોઢ આના ભેગે મોકલવું.

આનામાં પોસ્ટની દિકરો અગર મનીઓર્ડર કે પોસ્ટલ ઓર્ડર
દ્વારા અગાઉથી જ મોકલવાં. બી.પી. કરવામાં આવશે નહિ.

અંકોની અંકમાં માત્ર મળુત્રીની જ હોવાથી ઓર્ડર મળશે
તે તોરેખના કમમાં જ
જવાનમી કરવામાં આવશે.

‘કુમાર’નું વાર્ષિક જવાજમ રૂ. ૧-૦-૦ અભરેશના રૂ. ૧-૮-૦
અને પરદેશના રૂ. ૭-૮-૦ (શિલિંગ ૧૨) છે. નવું વર્ષ નવનુ-
આરીથી શરૂ થાય છે. છતાં કેટલાં પછી માસથી આદેક તરીકે
ચાલુ થઈ ગયા છે. નમૂનો મંગાવી જુઓ.